

**Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat
Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**

**Suleyman Demirel University
Faculty of Arts and Sciences
Journal of Social Sciences**

**Uluslararası Hakemli Akademik Sosyal Bilimler Dergisi
International Refereed Academic Social Sciences Journal**

Ağustos–August 2021

Number: 53

ISPARTA-2021

SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
E-ISSN:2667-6206

Sahibi / Publisher

Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Adına
Mehmet Ali TABUR

Fen-Edebiyat Fakültesi Dekanı / Dean of the Faculty of Arts and Sciences

Kurucusu / Founder

Bayram Kodaman

Editörler / Editors

Cevdet Yılmaz – Hakan Karagöz

Yardımcı Editör/ Associate Editor

Yunus Pekiollu

Teknik Editör / Technical Editor

Cevdet Yılmaz – Hakan Karagöz – Ahmet Mörel – Yunus Pekiollu

Redaksiyon / Redaction

Cevdet Yılmaz – Hakan Karagöz – Ahmet Mörel – Yunus Pekiollu

Dizgi/Composition

Cevdet Yılmaz – Hakan Karagöz – Ahmet Mörel – Yunus Pekiollu

Yayın Kurulu / Editorial Board

Yıldırım Atayeter	Bilge Hürmüzlü Kortholt
Ebru Taysi	Hakan Karagöz
Mustafa Yakar	Ömer Şekerci
Selami Turan	Ümit Akca
Damla Yılmaz Usta	Nurten Kiriş Yılmaz
A. Şevki Duymaz	Kansu Ekici

Danışma Kurulu / Advisory Board

Abdolhossein Laleh (Ferahengistan-e Honer)	Ahmet Talimciler (Ege Üni.)
Alparslan Aliagaoglu (Balıkkesir Üni.)	Anja Slawisch
Bayram Kodaman (S. Demirel Üni. Emekli)	Bayram Ürekli (Selçuk Üni.)
Behset Karaca	Burul Saginbayeva

(Süleyman Demirel Üni.)

Cihat Aydoğmuşoğlu

(Ankara Üni.)

Ferhat Karabulut

(Celal Bayar Üni.)

Hakkı Büyükbaş

(Ardahan Üni.)

Indra Karapetjana

(Uni. of Latvia)

İlhan Erdem

(Ankara Üni.)

Julian Rentzsch

(Uni. of Mainz)

Kadir Temurçin

(Süleyman Demirel Üni.)

Lidewijde de Jong

(Uni. of Groningen)

Mevlüt Albayrak

(Süleyman Demirel Üni.)

Mustafa Hizmetli

(Bartın Üni.)

Nevzat Kaya

(9 Eylül Üni.)

Osman Arıcan

(Bülent Ecevit Üni.)

Osman Gümüşcü

(Çankırı Karatekin Üni.)

Öztürk Emiroğlu

(Uni. of Warsaw)

Salih Ceylan

(Mehmet Akif Üni.)

Suat Kolukırık

(Akdeniz Üni.)

Ayla Sevim Erol

(Ankara Üni.)

Uğur Doğan

(Ankara Üni.)

Yaşar E. Ersoy

Muttalip Özcan

R. Levent Aysever

(Dokuz Eylül Üni.)

(Kır.-Tur. Manas Üni.)

Fatih Ertugay

(Nuh Naci Yazgan Üni.)

Gerhard Steingress

(Uni. of Seville)

Hicabi Kırılangoç

(Ankara Üni.)

Ingrida Eglė Žindziuvienė

(Uni. of Vytautas Magnus)

John Haldon

(Uni. of Princeton)

Kamil Kaya

(İstanbul Gelişim Üni.)

Lale Yalçın Heckman

(Max Planck Inst.)

Meltem Doğan Alpaslan

(İstanbul Üni.)

Murat Arslan

(Akdeniz Üni.)

Mehmet Özhanlı

(Süleyman Demirel Üni.)

Orhan Üçler Bulduk

(Ankara Üni.)

Osman Gazi Özgüdenli

(MÜ Türkiyat Araş. Ens.)

Osman Yıldız

(Süleyman Demirel Üni.)

Reza Pourjavady

(Goethe Uni.)

Songül Sallan Gül

(Süleyman Demirel Üni.)

Şinasi Öztürk

(Muğla Sıtkı Koçman Üni.)

Turgut Yiğit

(Ankara Üni.)

Varren Eastwood

(Uni. of Birmingham)

Yunus Ayata

(Cumhuriyet Üni.)

H. Saim Parladır

(İzmir Katip Çelebi Üni.)

Abdurrahman Uzunaslın

(Gaziantep Üni.)

SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi **EBSCO** ve **TÜBİTAK ULAKBİM TR Dizin** tarafından taranmaktadır.

Makalelerin Araştırma ve Yayın Etiğine Uygunluğu Yazarların Sorumluluğundadır.

SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi Nisan, Ağustos ve Aralık sayıları olmak üzere yılda üç kez çıkmaktadır.

SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi **uluslararası hakemli bir dergidir.**

Yazıların her türlü sorumluluğu yazarlara aittir.

Dergimize gönderilen yazılar yayınlansın veya yayınlanmasın iade edilmez.

Yazı sahiplerine telif ücreti ödenmez.

SDU Journal of Social Sciences is Indexed in EBSCO and TÜBİTAK ULAKBİM TR Dizin.

The Author Will Be Held Responsible for False Statements, Research and Publication Ethics.

SDU Journal of Social Sciences is issued thrice a year, (April, August and December).

SDU Journal of Social Sciences is refereed publication.

The Editorial Board claims no responsibility for the opinions expressed in the published manuscripts.

Published or not, manuscripts are not returned to the author(s)

Authors are not paid.

Kapak Tasarım / Cover Design: Ece Reklam-Isparta / Türkiye

Yazışma Adresi/Address

Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi

Tarih Bölümü Oda: 373 32260 Isparta

Tel: 0 (246) 2114190-2114108 Faks: 2371106

elektronik posta/e-mail: sduosbil@sdu.edu.tr

Web: <http://sdu.dergipark.gov.tr/sufesosbil>

İÇİNDEKİLER/CONTENTS

Geleneksel Sağlıkta Yöntemlerinde Toprağın Kullanımı Üzerine
Thoughts On The Use Of Soil In Traditional Treatment Methods

Uğur BAŞARAN

1

Antik Çağ'da Savaşçı Bir Halk: Thraklar
The Warrior People in Ancient Times: Thracians

Ergün KARACA

11

İzmir-Aydın Demiryolu Hattı'nın Dinar'dan Sonraki Uzantıları
(Proje, İmtiyaz ve Yapım Aşaması)
Extensions of Izmir-Aydın Railway Line After Dinar
(Project, Concession and Construction Phase)

Behset KARACA

25

Kapadokya Bölgesi Kaya Kiliselerinde
Azize Paraskevi ve Azize Kyriaki Resimleri
Paintings of Saint Paraskeve and Saint Kyriake
In The Rock Churches of Cappadocia

Feride İmranA ALTUN

50

XVII. Yüzyılda Elit Bir Ağa: Hazine Kethüdası
Ali Ağa ve Serveti
An Elite Agha In 17th Century: Ali Agha, the Katkhuda
of Treasury and His Wealth

Uysal DIVRAK

71

Enslaved ‘Self’ Looking For a Way Out in *Olly’s Prison* by Edward Bond
Edward Bond’un Olly’s Prison Eserinde Çıkış Yolu Arayan Esir Edilmiş ‘Öz’

Güzin ŞARMAN – Erdinç PARLAK

92

**Türkiye’nin Göç Politikası ve Göçmenlerin
Yasal Çalışma Durumları: İstanbul İli Örneği**
*Turkey’s Immigration Policy and The Work Permit Status
of Immigrants: The Case of İstanbul*

Hasan GÜLER

102

**68 Öğrenci Olaylarının Eğitimle İlgili Boyutları ve
Türk Basınındaki Yansımaları**
*68 Educational Dimesions of the Student Protests and
the Reflections in the Turkish Press*

Şengül BÜYÜKBOYACI

119

**Buryat Cumhuriyeti’nin Turizm Potansiyeli ve
Başlıca Turizm Kaynakları**
*Touristic Potential And Major Touristic Attractions
Of Buryatia Republic*

Erol KAPLUHAN – Emin ATASOY - Yerbol PANGALİYEV

136

**15 Temmuz Darbe Girişimi Deneyiminden Sonra
Türkiye’de Şehirselleşme Toponimi**
*Urban Toponymy in Turkey after the
July 15 Coups Attempt Experience*

Alpaslan ALİAĞAOĞLU – Sema ÇETİNKAYA

180

**Anna Seghers'in "Karar" Adlı Romanında Toplumcu (Sosyalist)
Gerçekçi Betimlemeler ve İki Almanya**

*Socialist Realist Descriptions and Two Germanies
in Anna Seghers' "The Decision"*

Bilge GÜLMEZ

193

**Cumhuriyet Dönemi Toplum Sağlığı Politikalarında
Bulaşıcı Hastalıklar 1920-1940**

*Public Health Policies for Communicable Diseases
through Republican Era 1920-1940*

Gül KARACAER ÇAKIR

202

Uğur BAŞARAN

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Türk Halkbilimi Bölümü
ubasaran@cumhuriyet.edu.tr
ORCID Numarası|ORCID Numbers: 0000-0002-4736-400X

Geleneksel Sağlıkta Yöntemlerinde Toprağın Kullanımı Üzerine*
Thoughts On The Use Of Soil In Traditional Treatment Methods

Öz

Halkbilimi, ortak paydaya “kültür”ü alarak birçok bilim dalı ile temas halinde olan disiplinler arası bir sahadır. Gelenekten edebiyata, mutfaktan oyunlara geniş bir yelpazeyi çalışma konusu edinebilen halkbiliminin inceleme alanlarından biri de halk hekimliğidir. Alternatif tıp, folklorik hekimlik vs. gibi adlarla anılan ve temelde geleneksel sağaltma (tedavi) yöntemlerini ele alan halk hekimliği, yüzyıllar boyunca halkın sağlığıyla ilgili karşılaştığı problemler karşısında ürettiği uygulamalar bütünü olarak da tanımlanabilir.

İletişim kanallarının çoğunu söz vasıtasıyla yapılandığı için büyük oranda “sözlü kültür ortamı” insanların oluşturduğu kitle olarak da tanımlanabilecek halk, doğaya kattığı her şeyi –yani kültürü- hayatında en çok etkileşime girdiği unsurlarla bezir. Bu unsurlardan en önemlilerinden biri de şüphesiz ki topraktır. Anasır-ı erbadan biri olan toprak aynı zamanda yeryüzünün doğal örtüsü, besinlerin kaynağı ve canlılığın kaynağıdır.

Bu çalışmada halk kültüründe çok kıymetli bir yeri olan toprağın geleneksel sağaltma yöntemlerindeki kullanımlarından örnekler verilecek ve söz konusu kullanımların kültürel arka planları yorumlanmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Halkbilimi, Halk Hekimliği, Sözlü Kültür Ortamı, Toprak.

Abstract

Folklore is an interdisciplinary field which in contact with many scientists by taking “culture” into common denominator. Folk medicine is one of the study areas of folklore that workable a wide range of from tradition to literature, from kitchen to games. Folk medicine cited as alternative medicine, folkloric medicine and basically handled traditional treatment methods, can defined the whole set of applications against folk’s problems related to health for centuries.

Folk can be defined as the mass of “oral cultural environment” people because of substantially configures the majority of communication channels by word, bedect everything that adds to nature –also culture- with the elements that interact most in life. One of the most important of these elements is undoubtedly soil. The soil which is one of the main branches is also the natural cover of the earth, the source of nutrients and the source of life.

In this study, examples will be given of the use of the soil which is a very precious place in folk culture, in traditional healing methods and cultural backgrounds of such uses will be tried to be interpreted.

Keywords: Folklore, Folk Medicine, Oral Cultural Environment, Soil.

* Bu makale, 13-15 Ekim 2017 tarihinde Sivas’ta gerçekleştirilen Halk Kültüründe Toprak Uluslararası Sempozyumu’nda sunulan “Türk Halk Hekimliği Uygulamaları ve Toprak” başlıklı bildirin gözden geçirilerek genişletilmiş şeklidir.

Giriş: Halk Hekimliği ve Halk Hekimleri Üzerine

Halk hekimliği, yüzyıllar boyunca halkın kendi sağlığıyla ilgili karşılaştığı problemlere yine kendi imkânlarıyla çözüm bulma gayreti sonucu ortaya çıkmış bir uygulamalar bütünüdür. Pertev Naili Boratav'ın ifadeleriyle “*Halkın olanakları bulunmadığı için ya da başka sebeplerle doktora gidemeyince veya gitmek istemeyince, hastalıklarını tanılama ve sağaltma amacı ile başvurduğu yöntem ve işlemlerin tümü*”¹ olarak da tanımlanabilir. Halk hekimliği uygulamalarında kullanılan malzeme listesine bakıldığında, bunların büyük oranda doğadan elde edildiği görülmektedir. Toprak, su, bitki gibi doğada yalın halde bulunan unsurlar, tecrübe ve gözlem imbiğinden geçirilerek tedavi edici malzemeler olarak kullanılmış ve geleneksel hale gelen bu bilgiler kuşaktan kuşağa aktarılarak tıp biliminin de temelini oluşturmuştur².

Halk hekimliği uygulamalarında görülen önemli özelliklerden biri de, yukarıda bahsi geçen geleneksel hale gelmiş bilginin onu kullanan birey tarafından zihin süzgecinden geçirilmeden kullanılmasıdır. Yani, geleneksel sağaltma yöntemlerini kullanan insanlar, kendilerinden önce bu uygulamaların denendiği ve olumlu sonuçlar verdiği konusunda hemfikirdir. Bundan ötürüdür ki söz konusu uygulamaların sorgulanması, değiştirilmesi veya reddedilmesi, söz konusu kültür atmosferinde yaşayan ve kabullerini buna göre şekillendiren insanlar arasında neredeyse imkânsızdır. Öyle ki bugün dahi modern tıbbın reddettiği bazı uygulamaların halk hekimliği uygulamaları içinde yer alması, bu bağlamda değerlendirilebilir.

Alternatif tıp uygulamaları içinde ana unsur olarak kullanılan nesnelere bakıldığında bu nesnelere çeşitlilik gösterdiği görülecektir. Folklorik tıp ile ilgili yaptığı çalışmalarla bu alanın ilklerinden olan Orhan Acıpayamlı, söz konusu nesnelere merkeze alarak halk hekimliğinde 6 tür sağaltma yöntemi olduğunu ileri sürmüştür.

1-Irvasa yöntemiyle yapılan sağaltmalar: Bu uygulamalar doğrudan vücutla ilgili olmayan, hastayı psikolojik yönden iyileştirmeye dayalı sağaltmalardır.

2-Parpılama yöntemiyle yapılan sağaltmalar: Hastanın vücuduna doğrudan müdahale ederek (çizerek, dokunarak, keserek, delerek veya dağılayarak) yapılan sağaltmalar bütünüdür. Bu uygulamanın cerrahi ile de benzer yönleri bulunmaktadır.

3-Dinsel yolla yapılan sağaltmalar (Dinsel – Büyüsel Sağaltmalar): Mistik yollarla, din ve büyüden faydalanarak yapılan, daha çok manevi ve ruhsal hastalıkların tedavisinde kullanılan sağaltmalardır.

4-Bitkisel kökenli yapılan sağaltmalar: Tedavi edici ana unsurun bitki olduğu uygulamalardır.

5-Hayvansal kökenli yapılan sağaltmalar: Tedavi edici ana unsurun hayvansal bir madde olduğu sağaltmalar bütünüdür.

6-Madensal kökenli yapılan sağaltmalar: Tedavi edici ana unsurun herhangi bir maden veya maden kaynağı (toprak) olduğu geleneksel sağaltmalar bütünüdür³. Görüldüğü üzere bu çalışmada üzerinde durulan toprak, Acıpayamlı'nın tasnifindeki 6. madde içerisinde yer almaktadır.

Ziya Gökalp'a göre Türk Medeniyeti Tarihi şu üç aşamadan oluşmaktadır:

“1. Eski Devir: Türk kavminin zuhurundan Türklerin İslam dinine girmesi zamanına kadar

2. Orta Devir: İslam dinine girmesinden Garp medeniyetini kabul zamanına kadar

¹ Boratav 2013, s. 139.

² Ersoy 2014, s. 186-18.

³ Acıpayamlı 1989, s. 2-4.

3. *Garp medeniyetini kabulünden bugüne kadar*⁴. Yaklaşık 100 yıl önce Ziya Gökalp'ın yapmış olduğu bu tasnifin bugün de geçerli olduğu söylenebilir. Bu bağlamda, halk hekimlerinin tarihsel süreçte geçirdiği değişim ve dönüşümleri sağlıklı anlayabilmek için Gökalp'ın “Eski Devir” diye nitelendirdiği döneme yakından bakmak gerekir. İslamiyet öncesi dönemde Türklerde, göçer evli hayat sisteminin yaygın olduğu bilinmektedir. “*Göçebe yaşam tarzı sürekli veya mevsimlik hareketliliği içerdiği için aynı zamanda okuryazar oranının da düşük olmasına sebep olur; çünkü “kitabı” bilgiye ulaşmak için belirli bir mekâna ve zaman dilimine ihtiyaç vardır ki bu da ancak yerleşerek olabilir*”⁵. Bu hayat tarzı, toplumsal iş bölümünün oluşmamasına ve dolayısıyla meslek kollarının da kurumsal bir şekilde dağılmamasına sebep olmuştur. Daha açık bir ifadeyle doktorluk, hâkimlik, eczacılık, yöneticilik, berberlik vs. gibi meslek kolları göçebe hayat şartları içinde farklı farklı insanlarca oluşturulan meslek dallarına ayrılarak icra edilemez. Bunun yerine, toplum içinde diğerlerine göre daha çok bilgi sahibi olan, tecrübeli, tercihen yaşlı ve erkek, “aksakallar” bütün meslekleri kendi bünyelerinde toplayarak topluma hizmet etmeye çalışırlar. Söz gelişi, Dede Korkut anlatmalarının soylayıcısı Dede Korkut, tam da bu profilde karşımıza çıkmaktadır. Bu insanlara farklı Türk boylarında farklı isimler verildiği de bilinmektedir. Şaman, kam, baksı ve ozan bunlardan birkaçıdır.

Konuya yine Türk medeniyet tarihi ölçeğinde bakıldığında, Anadolu'nun yurt edinilmesi ile hemen hemen aynı yıllara rastlayan İslamiyet'in kabulü ve toplum içinde yaygınlaşması, beraberinde yazılı kültürü ve yerleşik hayatı getirmiştir. Zamanla yerleşik hayatın toplum içerisinde yaygınlaşması, iş bölümünün de kurumsal bir şekilde dağılmasını sağlamıştır çünkü yerleşik hayat beraberinde yazıyı, kurumsal düşünebilme yetisini ve nihayet yeni bir hayat sistemini getirmiştir. Sonuç olarak da eskiden kam, ozan, baksı ve şaman olarak karşımıza çıkan, görev yoğunluğu üst seviyede olan kişiler, yeni hayat düzeninde yerlerini aşıklara, doktorlara, müzisyenlere eczacılara vs. bırakmıştır. Diğer bir ifadeyle toplumsal iş bölümü gerçekleşmiştir. Durum böyle olunca da söz konusu meslekleri edinebilmek için belirli bir eğitim-öğretim sürecinden geçmek, okumak, görece de olsa kurumsal düşünebilme kabiliyeti kazanmak gerekmektedir. Halk hekimleri, söz konusu değişim sonucu iyice belirginleşerek ortaya çıkmış bir meslek kolunun temsilcileridir.

Kültür, Toprak ve Halk Hekimliği

İnsanoğlunun hayatını kuşatan, yapıp ettiklerini doğrudan etkileyen şeylere bakıldığında, bu ‘şey’lerin büyük oranda kişinin kendi tercihlerinin dışında, yani doğduğu andan itibaren vakit geçirdiği / geçirmek zorunda kaldığı unsurlar olduğu görülmektedir. Dolayısıyla ve doğal olarak bunlar, aynı zamanda insanın kültürünü biçimlendiren unsurlardır. Bu unsurlardan en önemlilerinden biri de şüphesiz ki topraktır. Toprak, gerek maddî gerekse manevî anlamda insanoğlunun doğumundan ölümüne değin etkileşimde olduğu ve onu etkileyen bir nesnedir. Geçimini büyük oranda tarım ve hayvancılıkla sağlayan, eken biçen; bunun yanında manevî anlamda varlığının temel kaynağının çamur (yani toprak) olduğuna inanan, vefat eden yakınlarını, eşini dostunu ona emanet eden insanlar için toprak hayatın her noktasında çok önemli bir pozisyonadadır. Öyle ki, “*Türk mitolojisinde toprak, bolluk ve bereket kaynağı, canlıları içerisinde barındıran, besleyen, koruyan bir yaşam mekânı olarak görüldüğu için bir “ana” olarak kabul edilerek “yer ana”, “toprak ana” kavramlarıyla nitelendirilmiş ve canlı bir varlık olarak düşünölmüştür*”⁶. Toprak ile ilgili kültürel verimlere de bakıldığında -mesela Âşık Veysel'in Kara Toprak şiiri- toprağın çok büyük oranda halk nazarında olumlu bir imajının olduğunu ifade etmek yanlış olmasa gerektir.

Yukarıda da ifade edildiği üzere büyük oranda “sözlü kültür ortamı”⁷ insanlarından müteşekkil olan halk, çok iyi bir bilgi transfercisidir. Yani, hayatının bir yerinde doğru, olumlu ve pozitif olarak anlamlandırıp kodladığı bir şeyden hayatının başka bir yerinde de olumlu, doğru ve pozitif sonuçlar vermesini bekler. Aynı şekilde negatif ve olumsuz olarak anlamlandırıp kodladığı bir hususu/olayı/nesneyi de bağlam farklı da olsa olumsuzlar. Bu bağlamda halkın hayatının birçok eşiğinde olumlu olarak kodlanan toprağın birçok kültürel uygulamada –söz gelimi halk hekimliği uygulamalarında- tedavi edici unsur olarak yer alması da son derece doğal bir sonuçtur.

⁴ Gökbulut 2016, s. 6.

⁵ Özçamca 2007, s. 178.

⁶ Tek 2018, s. 191.

⁷ Sözlü kültür ortamı hakkında detaylı bilgi için bkz Ong 2010.

Toprak, biyolojik ve kimyasal olarak da barındırdığı mineraller ve farklı elementlerle hali hazırda bir cevherdir. Modern tıbbın babası olarak da bilinen Hippocrates tedavisinde önemli olan üç temel özellik hava, su ve **topraktır**⁸.

Toprak, “Arzın yüzeyini ince bir tabaka ile kaplayan, kayaların ve organik maddelerin türlü ayrışma ürünlerinin karışımından meydana gelen, içerisinde ve üzerinde geniş bir canlılar âlemini barındıran, bitkilere durak yeri ve besin kaynağı olan, belli oranlarda su ve hava içeren üç boyutlu bir varlıktır”⁹. Toprağın temel yapı maddelerine bakıldığında bunların %45’inin mineral, %25’inin su, %25’inin hava ve %5’inin de organik madde olduğu görülmektedir (Akalan 1998: 9). Daha çok coğrafya ve biyoloji disiplinlerinden etkilenmekle beraber “toprak bilimi” adı altında müstakil bir alan da gelişmiştir. “Toprak bilimi ilk defa 1878 yılında Dokuchaev tarafından PEDOLOGY olarak isimlendirilmiştir ve bu isimlendirme içerisinde toprakların teşekkülü, orijini (meydana geldiği kaynak) ve yeryüzündeki coğrafik dağılımı dikkate alınmıştır”¹⁰.

Bu bilgiler bağlamında toprakla alakalı Anadolu’nun farklı bölgelerinden derlenmiş 23 halk hekimliği uygulaması ve 2 tane de halk anlatısında toprağın sağaltım işleminde kullanımına örnek olabilecek uygulama aşağıda verilmiştir. 23 uygulamanın yanında 2 adet anonim halk edebiyatı türü içinden numune alınmasının sebebi, bu ürünlerin bilhassa anonim olmaları vesilesiyle toplumun ortak düşünce dünyalarını yansıtmaya potansiyeli taşımalarıdır. Hem ayrıca, yalnızca günümüzde değil, bundan yüzyıllar öncesinde de halkın, toprağı bir sağaltım aracı olarak gördüğünü kanıtlaması bakımından da söz konusu uygulama örnekleri de seçilmiştir. Toprak – halk hekimliği ilişkisi hakkında bir fikir verebilir düşüncesi ile örnekler 25 ile sınırlandırılmıştır. İçerisinde toprağın bulunduğu uygulamaların çok daha fazla sayıda olduğunu da ayrıca belirtmek gerekir.

Halk Hekimliği Uygulamaları

1. Arı sokmasına karşı toprak çamur yapılıp arının soktuğu yere sıvanır¹¹. (Adana)
2. Akrep sokmasında, eşilerek yer altından çıkarılan temiz toprak, çamur yapılır ve içine limontuzu katılarak sokulan yere sürülür¹². (Kars)
3. Koça/Kotça/Siğil- Abdest alınır. Soğan ikiye bölünüp 11 tane Fil suresi okunup soğana üflenir. Soğan kapatılıp toprağa gömülür. Çürümesi beklenir¹³. (Rize)
4. Ay yeni çıktığı zaman aya bakarak bir adım atılır. “ Ay sen güzel, ben güzel bu miskin elimde ne gezer.” denir. Bu işlem yedi adım atarak 7 kez tekrar eder. Bu işlemden sonra arkaya bakmadan yere eğilip arkadan toprak alınır ve koçaya sürülür¹⁴. (Rize)
5. Meloni kalkması (Kurdeşen dökmek/ Ciltte kabarcıklar oluşması): Gün ışığı görmemiş toprağa sarımsak, zeytinyağı ve insan idrarı eklenip karıştırılır. Bütün vücuda sürülür¹⁵. (Rize)
6. Ölenin Yakınını Sakinleştirme: Ölenin arkasından fenalaşan kişiye ölenin toprağından atılır. Ancak toprak atılan kişi bu durumu fark etmemelidir¹⁶. (Rize)
7. Rahna Çakuma(gece yangını/ uçuk) Evin altındaki temel toprağından besmele çekerek toprak alınır. Rahna çakuma olan kısım ıslatılır. Islak kısma toprak yapıştırılır. Ertesi gün toprak ile beraber rahna çakumanın kabuğu da kopar¹⁷. (Rize)
8. Arının soktuğu yere ham toprak, yoğurt ve zeytinyağı karışımı sürülür¹⁸. (Kars)
9. Güneş ışınının zararlı olduğu ve yararlı olduğu tedaviler kesin çizgilerle ayrılmıştır. Örneğin güneş görmemesi gerek bir toprağın kullanılacağı bir tedavi de güneş gören bir toprağın kullanılması tedaviye ihanettir ve yeni hastalıkların doğmasına sebep olabilir¹⁹. (Rize)

⁸ Kaplan 2008, s. 59.

⁹ Akalan 1988, s. 8.

¹⁰ (<http://gmyo.gumushane.edu.tr/media/uploads/gmyo-bitkisel/files/toprak-dersi-notlar.pdf>)

¹¹ Özgen 2007, s. 47.

¹² Öncül 2011, s. 50.

¹³ Sinoğlu 2017, s. 168-169.

¹⁴ Sinoğlu 2017, s. 172.

¹⁵ Sinoğlu 2017, s. 175.

¹⁶ Sinoğlu 2017, s. 178.

¹⁷ Sinoğlu 2017, s. 180.

¹⁸ Öncül 2011, s. 50.

¹⁹ Sinoğlu 2017, s. 227-228.

10. Bezeleme/Boğaz Şişmesi Ocağı- Balıkesir'in Balya ilçesinin Akbaş köyü yakınlarında bulunan ve adına "Hacı Toprağı" denilen toprak kullanılır. Ocaklı kişi ellerini bu toprağa bular. Daha sonra "Euzubillahimeşşeytanirracim Bismillahirrahmanirrahim, Benim ellerim değil Fadime Anamızın elleri, benim dillerim değil Fatma Anamızın dilleri. Ne yapıyorsun? Bezeme yapıyorum. Bezesem de geçer, bezemesem de geçer" diyerek önce hastanın sağından başlayarak her yanını sıvazlar. Bu işlem hastanın sağına üç defa yapılır. Daha sonra aynı işlem hastanın sol tarafında ve bütün vücuduna uygulanır²⁰. (Balıkesir/Balya)
11. Doğumdan sonra eşin düşmemesi için toprak (höllük) konur²¹. (Sivas)
12. Doğum yapan kadın yatağının etrafına, her iki ucu yastığın altına gelecek şekilde bir kıl urgan serilir. Yastığının kenarına bir dare, bıçak veya başka demirden bir alet bırakılır. Kadın yedi gün süreyle her nereye giderse bu demiri yanında taşır. Doğum yapan kadın, birinci gün kesinlikle yalnız bırakılmaz. Kadının boynuna küçük bir "hamail" denen, küçük boy Kur'an asılır, saçına da bir çuvaldız takılır. Tarladan getirdikleri temiz toprak önce kalbura vurulur, sonra kavrulur. Hülük denen bu toprağın bir kısmını annenin yatağının altına, bir kısmını da bebeğin kundağının altına serilir. Bir hafta boyunca geceleri evin ışıkları söndürülmez. Anne yemek yerken yanındaki çuvaldızı yemeğin içine kor, sonra tekrar saçına takar²². (Diyarbakır/Ergani)
13. Karıncalık Ocağı - Anne tarafından getirilen çocuğun iyileşmesi için ocaklı, bir karınca yuvası bulur. Bu uygulamayı tekrar tekrar başka hastalar üzerinde yapma tecrübesine de sahip olduğu için karınca yuvasını bulmada sıkıntı yaşamayan ocaklı kişi, üç ihlâs bir Fatıha okuyarak yuvanın giriş tarafına evinden götürdüğu iki çırayı diker ve yakar. Yanan çıranın üzerinde oluşan tütsüde, annenin kucağından alınan bebeği gezdirir. Ocaklı tarafından kucakta tütsü üzerinde tur attırılan çocuk, tekrar anneye verilir. Anne arkasına hiç bakmadan, ocağın evine gider. Arkasından ocaklı kişi, karınca yuvasından aldığı toprakla kendi evindeki sudan, bir çamur karışımı hazırlar. Çamuru, sorunlu bölgeye sürer ve iki gün suya değdirilmez. İki gün içerisinde çamurlar kuruyup kendiliğinden dökülünce, iyileşme gerçekleşmiş olur²³. (Yozgat)
14. Kırk düşmesi çocuğun vücuduna uğradıysa çocuk hiçbir şey yiyemez hale gelir vücudundaki etler zayıflıktan sarkmaya başlar bunun tedavisi için bir kaba el değmemiş bir yerden kırk parça toprak konulur arkasından kırk parça ot süpürgesi kırığı ilave edilir bu karışım kırk düşen çocukla beraber üç yol ağzına götürülür. Üç yol ağzında yere bir sacayak konulur, sacayağın üstüne bir süpürge bırakılır. Çocuk süpürgenin üstüne oturtularak yıkanır. Çocuğun annesi çocuğun iyileşeceğine kalpten inanırsa çocuktan kırk düşmesi kalkar²⁴. (Antalya/Korkuteli)
15. Kırk düşmesi: Kırk düşmesi aynı anda doğan iki çocuktan birisine olabileceği gibi cenaze geçerken uyuyan çocuklara da düşebilir. Çocuğa kırk düşmesi ölen birinden düşmüşe, cenaze gömüldükten sonra onun mezarından bir avuç toprak getirilir. Bu toprak bir kaba konulur, kaba çocuğu yıkayacak kadar su ilave edilir bu su ile de 16 çocuk yıkanır. Böylece çocuktan kırk kalkar. Eğer buna rağmen çocuktan kırk kalkmaz ise çocuk kabirliğe götürülüp gezdirilir²⁵. (Antalya/Korkuteli)
16. Kuduruk, kuduz: Kuduz hayvan silahla öldürülüp derisi toprağa gömülür²⁶. (Ordu/Mesudiye)
17. İç bozulması, bağırsak sıyrıntısı, hötürek ve tırl: Hasta, içerisinde ısıtılmış toprak bulunan torbanın üstüne oturtulur²⁷. (Ordu/Mesudiye)
18. Kurdeşen: Kırmızı toprak su ile karıştırılıp içilir²⁸. (Ordu/Mesudiye)
19. Çıban, sivilce: Sivilcelere ay ışığında toprak sürülür²⁹. (Ordu/Mesudiye)
20. Delilik - Yatır ve diğer mezarlardan alınan toprak hastaya yedirilir³⁰. (Ordu/Mesudiye)
21. Köstü-Köstebek – Ocaklı, yedi yerden aldığı kösnü toprağına üç kere tükürüp içine su katıp çamur haline getirir. Yara üzerine üç kere tükürdükten sonra "el benden sebep Allah'tan" diyerek bir

²⁰ Kumartaşoğlu 2012, s. 248.

²¹ Polat 1995, s. 18.

²² Uçak 2007, s. 64.

²³ Uyar 2013, s. 47.

²⁴ Gönenç 2011, s. 15.

²⁵ Gönenç 2011, s. 16.

²⁶ Dinç 1971, s. 68.

²⁷ Dinç 1971, s. 49.

²⁸ Dinç 1971, s. 67.

²⁹ Dinç 1971, s. 68.

³⁰ Dinç 1971, s. 79.

- miktar çamuru kösnüye sürer ve sarar. Kalan çamuru da sarıp hastaya verir. Hasta çamuru bir bez içinde saklar. Çamur kurudukça kösnünün de kuruyacağına inanılır³¹. (Konya/Karapınar)
22. Nazar Değmesi: İsabete uğramış kişiler “sakar” veya “şum” kişi diye bilinenlerin bastığı topraktan yalarsa nazardan kurtulacağına inanılır³². (Konya)
23. Alazlanma – Alerji nedeniyle yer yer iri kabarcıklar ve çok kaşınma şeklinde oluşan bir cilt hastalığı. Burhan Dede Tekkesinden alınan toprak çamur yapılp deriye sürülür³³. (Konya)
24. Bal Böğrek Hikâyesinden:
 “Bal Boğrek bunun söyleyince, Banliboz ‘çarpada’ geldi başına: ‘Geçmiş olsun gardaş, bu hâl nedir?’ ‘Heç sorma gardaş’ dedi. Dineldi orıya.
 ‘Gardaş ben ağzımı açarım dedi. Ağzımdan su akıya başlar, ayağımın yerinden bir pança toprak al, ağzımdan akan selin önüne dut -dedi- suyun balçık eyle. O gırık yerine yarısını sür, yarısını da bir yerin tuğ! Anneyin gözleri de görmez oldu evde. Anuzu besmele çek, Hızır duasını üç sefer oku; annenin gözlerine sür! İnşallah Allah’a sığınır söylerim ki annenin gözleri de açılır. Ağlenme gardaş.’ dedi. Ve dediği gimi yaptı. O yaptığı balçıktan gırık yerine sürdü, silkinip kaktı: ‘Bin gardaş üstüme.’ dedi³⁴”.
25. Âşık Garip Hikâyesinden:
 “Oğlum, gel şu atın sağ ayağını kaldır. Nalımdan üç kere öp de ayağını bastığı yerden, bir avuç toprak al da, üç İhlas, bir Fatiha oku da, bir çevreye bağlayasın. Uğruna ananın iki gözleri alil oldu. Varınca gözlerine sürüver, gene evvelki gibi iyi olur.’, deyince Âşık Garib, atın sağ ayağını kaldurub, üç kere öptü. Bastığı yerden bir avuç toprak alub, üç İhlas, bir Fatiha okuyub bir yağlık ucuna bağladı³⁵”.

Uygulamaların Analizi ve Değerlendirilmesi

Toprak her şeyden önce, hava, su ve ateşle birlikte varlığın esasını teşkil ettiğine inanılan anasır-ı erbadan (dört elementten) biridir. Bu dörtlü içerisinde madenlerin kaynağı olarak da yer alır ve dolayısıyla halk hekimliğinde madensel bir em olarak değerlendirilebilir. Toprak, yukarıdaki halk hekimliği uygulamalarının tamamında ana unsur olmakla beraber bazılarında tek başına kullanılırken pek çoğunda ise çeşitli unsurlarla bir araya gelerek kompleks bir yapı içerisinde karşımızda bulunmaktadır.

a) Toprağın Yalın Halde Kullanıldığı Uygulamalar

Toprağın tek başına kullanıldığı uygulamalar 11, 17, 19, 20, 22 ve 23 numaralı uygulamalardır. Bu uygulamalarda her ne kadar toprak tek başına gibi görünse de toprağın ısıtılması, mezardan elde edilmesi, daha önce üzerine sakar veya uğursuz olduğuna inanılan birinin basması ve ay ışığında kullanılması da üzerinde durulması gereken hususlardır. Karın ağrısı için ısıtılmış toprağa oturma uygulaması bu uygulamalar içinde mistik olmayan, rasyonel ve modern bilimle örtüşen tek uygulamadır. Zira bilindiği üzere, sancı veren yere sıcak tampon uygulamak acıyı hafifletebilir. Sıcak ile birlikte toprağın içinde bulunan minerallerin de etki gücü artar. 11. uygulamada karşımıza çıkan “höllük” halk arasında ısıtılmış toprağa verilen bir isimdir. 19. uygulamada yer alan sivilcelere toprak sürme işlemi esnasında ay ışığına ihtiyaç duyulması, insanoğlunun ayın gizli güçlerinin olduğuna inandığı şeklinde yorumlanabilir. Söz konusu güçle beraber tedavinin etkinliği arttırılmak istenmiştir. 20, 22 ve 23. uygulamalarda toprağın yendiği ve yalandığı görülmektedir. 20. uygulamada yenen toprağın bir yatırdan yahut mezarlıktan alınması, doğrudan atalar kültüyle ilişkilidir. Bu uygulamada, ilgili yerlerde yatan ve artık bir bakıma “toprak” olan atalardan doğrudan fayda umma durumunun olduğu görülmektedir. 23. uygulama da 20. uygulama ile benzer şekilde atalar kültüyle ilişkilidir. Tedavide kullanılan toprağın herhangi bir toprak değil de Burhan Dede Tekkesi’nden alınan toprak olması, aynı zamanda Türk kültüründe evliya/veli kültüne verilen önemi de göstermesi bakımından önemlidir. Evliya/veli kültü, “yaşarken Allah’ın sevgili kulları olarak bilinen, toplum tarafından sevilen ve saygı duyulan keramet sahibi kimselerin bu güçlerini öldükten sonra da devam ettirerek

³¹ Demren 2008, s. 193.

³² Çevik 2008, s. 236.

³³ Çevik 2008, s. 34.

³⁴ Görkem 2000, s. 243.

³⁵ Türkmen 1995, s. 181.

yardımlarının dokunabileceğine dair inançtan kaynaklanmaktadır³⁶”. 22. uygulama ise dinsel-büyüsel sağaltma örneği olarak değerlendirilebilir.

Frazer, büyüünün dayandığı temel ilkeleri iki ana gruba ayırır. Bunlardan birincisi “Benzer benzeri meydana getirir” ilkesi, ikincisi ise birbiriyle bağlantılı olan şeyler, fiziksel temas ortadan kalktıktan sonra da uzaktan birbirini etkiler ilkesidir³⁷. İlk ilke bu haliyle “taklit” unsuruna dayanırken ikinci ilkede taklidin yanında zıtlık ilkesi de bulunmaktadır. 22 numaralı uygulama ikinci ilkeye göre yorumlanmalıdır zira, hastanın sakar veya uğursuz birinin bastığı toprağı yalaması, büyüünün zıtlık ilkesine göre hareket edildiğini gösterir. Sakar ve uğursuz kişideki negatiflik, büyüünün dönüştürücü gücü ile birlikte pozitiflere çevrilmek istenmiştir. Ayrıca, hastanın toprağı yalayarak doğrudan vücuduna alması da tedavinin gücünü arttırmak için yapılan bir diğer işlemdir.

b) Toprağın Kompleks Halde Kullanıldığı Uygulamalar

Yukarıda toprağın yalın halde kullanıldığı 6 sağaltma yöntemlerinin dışında kalan 17 uygulama ve anlatılar içerisinde yer alan 2 uygulamada, toprağın bir veya birkaç unsurla birleşerek tedavide kullanıldığı görülmektedir. Söz konusu uygulamalara bakıldığında bunların altısında (1, 2, 5, 8 ve 18 ve 21. uygulamalar) toprağın nebatik ve zirai pratikler içinde kullanıldığı görülmektedir. 1 ve 2. uygulamalarda zehirli hayvan ısırıklarına karşı toprağın su ile birleştirilerek çamur hale getirilmesi ve çamur halinde problemlili yere sürülmesi, çamurun ilgili insanların günlük hayatındaki olumlu referanslarının bu uygulamalara transferi şeklinde yorumlanabilir. Çamurun, kırsalda daha çok temizleyici olarak ve ev yapımında harç görevinde kullanıldığı bilinmektedir. Her iki kullanımda da çamur, pozitif bir imajla karşımızdadır. Ayrıca 21. uygulamada da bir halk hikâyesinde çamurun tedavi edici yönüyle karşımıza çıktığı görülmektedir. Dolayısıyla çamurun (toprak+su) halk hekimliği uygulamalarında çokça karşımıza çıkması tesadüfi değildir. Diğer uygulamalara bakıldığında toprakla limontuzunun, sarımsağın, zeytinyağının, yoğurdun ve insan idrarının karıştırılarak uygulandığı görülmektedir. Bu nesnelere içinde en dikkat çekici olan insan idrarıdır. “*İdrar, böbreklerde üretilen kompleks bir çözeltilidir. İçinde sudan başka organik (üre, ürik asit, kreatinin, amonyak aminoasitler, pürinler, indikan, fenol kresol, hormon metabolitleri, vitaminler, vitamin metabolitleri ve enzimler) ve inorganik birleşikler (sodyum, potasyum, kalsiyum, magnezyum, klor, fosfor, demir, bakır, çinko, iyot, flor, kurşun ve kobalt) bulunur*”³⁸. Görüldüğü üzere aslında idrar son derece zengin içerikli bir nesnedir. Kültürde her ne kadar olumsuz bir imaja sahip olsa da bilhassa halk hekimliği uygulamalarında idrar kullanımı, halkın gözlem yeteneğini ve deneme yanılma metodunun işe yaradığını göstermesi bakımından önemlidir.

Toprağın kompleks bir yapı içinde yer aldığı uygulamalardan 13 tanesi (3, 4, 6, 7, 9, 10, 12, 13, 14, 15, 16, 24 ve 25. uygulamalar) ise dinsel – büyüsel sağaltma örneğidir. Bütün halk hekimliği uygulamaları içinde en kompleks sağaltmalar olarak da nitelendirilebilecek olan bu tür uygulamalar, daha çok modern tıbbın çare üretmediği hastalıklar için kullanılmaktadır. Bedensel ve zihinsel engeller, çocuksuzluk, talihsizlik vb. problemler bu grup içindedir. Yukarıda bahsi geçen 13 dinsel – büyüsel uygulamanın 10 tanesi (3, 4, 7, 9, 10, 12, 13, 14, 24 ve 25. uygulamalar) büyüünün “benzer benzeri çeker” ilkesine göre; 3 tanesi (6, 15 ve 16. uygulamalar) ise büyüünün “zıtlık” ilkesine göre şekillenmiştir. “Benzer benzeri çeker” ilkesine göre kurgulanan uygulamalarda “taklit” ön plandadır. 3. uygulamada toprağa gömülen soğanın çürümesi, 13 ve 21. uygulamalarda çamurun kuruması, hastalığın tedavisine benzetilmiştir. Bu uygulamalarda tedavinin süreç gerektirdiği bildirilmekle beraber ve hastanın sabretmesi de telkin edilmektedir. Hem bu 3 uygulamada hem de diğer taklide dayalı uygulamalarda toprakla birlikte başat unsurun dini pratikler olduğu görülmektedir. 11 kez fil suresinin okunması (3), toprağın besmele çekilerek alınması (7), “Euzubillahimineşşeytanirracim Bismillahirrahmanirrahim, Benim ellerim değil Fadime Anamızın elleri, benim dillerim değil Fatma Anamızın dilleri” ifadeleri kullanılarak sözlere başlanması (10), lohusanın boynuna küçük bir Kur’an asılması (12), tedavi öncesinde üç ihlas ve bir fatiha surelerinin okunması (13, 25), tedavi esnasında “El benden sebep Allah’tan” denmesi, tedavilerin dini boyutunu gösterirken; koça tedavisinde “Ay sen

³⁶ Ocak 1992’den aktaran Tek 2018, s. 199.

³⁷ Frazer 1933’ten aktaran Örnek 1966, s. 34.

³⁸http://www.megep.meb.gov.tr/mte_program_modul/moduller_pdf/%C4%B0drar%C4%B1n%20Fiziksel%20Ve%20Kimyasal%20Analizi.pdf

güzel, ben güzel bu miskin elimde ne gezer.” sözlerinin 7 kez söylenmesi (4), kesinlikle güneş görmemiş toprağın kullanılması gereken bir durumda güneş görmüş toprak kullanıldığında başka hastalıkların çıkacağına olan inanç (9), tedavi işleminin hastanın önce sağına, sonra soluna ve en sonda tüm vücuda üç kez uygulanması (10), lohusanın 7 gün boyunca yanında demir taşınması ve 7 gün evin ışıklarının söndürülmemesi (12), tedavi olan çocuğun annesinin asla arkasına bakmaması (13), tedavide 40 parça toprağın kullanılması ve bu toprakların 3 yol ağzına getirilmesi (14), kırk düşmesi tedavisinde 16 çocuğun topraklı suda yıkanması (15), 7 yerden alınan kösnü toprağına 3 kere tükürülmesi (21) tedavilerin büyüsel yönünü göstermektedir. Büyüsel uygulamalarda pratiklerin uygulanması sayısı dikkat çekicidir. 7 ve 3 en çok kullanılan sayılardır. Bu sayılar, formülistik sayılardır ve tektirler.

Büyüsel uygulamalar içinde tedavide “zıtlık” ilkesinin kullanıldığı üç uygulamaya bakıldığında sakinleştirici ve tedavi edici olarak ölen kişinin toprağının kullanıldığı (6 ve 15) görülmektedir. Bir uygulamada (16) ise kuduz hastalığına yakalanan birinin iyileşmesi için kuduz bir hayvanın öldürülüp toprağına gömülmesi gerekmektedir.

Sonuç

Yukarıdaki örneklerden de anlaşılacağı üzere toprak, halk hekimliği uygulamalarının çok önemli bir malzemesidir. 25 uygulamanın 6’sında toprağın yalın halde, 19’unda ise kompleks bir yapıda tedavi edici unsur olarak kullanıldığı görülmektedir. Toprağın yalın halde kullanıldığı 6 uygulamanın ikisi madensel kökenli sağaltma olarak değerlendirilebilir. Kalan 4 uygulamada ise dinsel-büyüsel sağaltma yöntemi kullanılmıştır. 19 kompleks uygulamanın 6’sı, bitkisel tedavi grubuna girerken 13 uygulamada ise dinsel – büyüsel sağaltma metodu kullanılmıştır. Bu haliyle toplam 25 uygulamada 17 dinsel – büyüsel uygulama, 6 bitkisel kökenli, 2 de madensel kökenli sağaltma yöntemi kullanıldığı görülmektedir. Dinsel büyüsel pratikler uygulamaların %68’ini, bitkisel kökenli pratikler uygulamaların %24’ünü ve son olarak da madensel kökenli uygulamalar bütün uygulamaların %8’ini oluşturmaktadır³⁹.

Birçok uygulamada toprağın su ile karıştırılarak çamur haline getirilmesi, işlemi yapanların toprağın gücü/kutsallığı ile suyun gücünü/kutsallığını birleştirerek daha kompleks ve güçlü bir malzeme oluşturma çabaları olarak okunmalıdır. Uygulamaların bütününe bakıldığında toprak ile birlikte halkın kendi kültürel kodlarından parçaları ilgili uygulamalara eklediği görülmektedir. Söz gelimi Fadime Ana fenomeni, üç, yedi, kırk gibi formülistik sayılar, ziyaret yerlerine bağlı ata/evliya kültü gibi olgular da uygulamalar içinde dikkat çekmektedir. Mesela, halkın Fadime Ana adını verdiği kişi aslında, Hz. Muhammed’in kızı, Hz. Ali’nin eşidir. Gerek sünnî, gerekse gayri sünnî kesimlerde Fadime Ana fenomeninin kullanılması bu bağlamda yorumlanabilir. Kullanılan formülistik sayılara dikkat edildiğinde aynı sayıların yine pek çok farklı kültürel pratikte kullanıldığı görülmektedir. Sayıların çoğunlukla tek olması, İslamiyet’teki vahdaniyet inancıyla birlikte düşünülebilir. Toprağın bir evliya, derviş, ziyaret yeri veya mezarlıktan alınması ise, atalar kültü ile doğrudan ilişkilidir.

Yukarıda kısaca değinilen kültürel uygulamaların arka planına daha yakından ve derinden bakıldığında, onu ortaya çıkaran halkın kültürel kodlarına daha kolay ulaşmak mümkündür.

³⁹ Madensel kökenli uygulamalar için toprağın yalın halde kullanıldığı uygulamalar değerlendirilmiştir.

Kaynakça

- Acıpayamlı, O. (1989). Türkiye Folklorunda Halk Hekimliğinin Morfolojik ve Fonksiyonel Yönden İncelenmesi. *Halk Hekimliği Sempozyumu Bildirileri – Ankara 23-25 Kasım 1988*, (s. 2-4). Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Akalan, İ. (1998). *Toprak Bilgisi*. Ankara: AÜ Ziraat Fakültesi.
- Çevik, B. (2008). *Konya'da Halk Hekimliği Uygulamalarının Dünü ve Bugünü*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Sivas.
- Demren, Ö. (2008). Halk Hekimliğinde Ocaklar ve Şamanizm. *Folklor/Edebiyat* 14 (56), 185-210.
- Dinç, İ. (1971). *Halk Hekimliği ve Halk Veterinerliği*, Ankara Üniversitesi DTCF. Basılmamış Mezuniyet Tezi. Ankara.
- Ersoy, R. (2014). Modernizm-Post Modernizm Bağlamında Geleneksel Tıp Uygulamalarının Güncelliği Üzerine Bir Değerlendirme. *Milli Folklor*, 26, 182-192.
- Frazer, J.G. (1933). *The Golden Bough*. London: Macmillan.
- Gökbulut, S. (2016). Türk Medeniyeti Tarihi – Ziya Gökalp. *Tarih Kritik*, 2 (4), 6-9.
- Gönenç, A. (2011). *Antalya İli Korkuteli İlçesinde Halk İnanışları ve Halk Hekimliği*. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Konya.
- Görkem, İ. (2000). *Halk Hikâyeleri Araştırmaları - Çukurovalı Âşık Mustafa Köse ve Hikâye Repertuarı*. Ankara: Akçağ.
- Kaplan, M. (2008). *Geleneksel Tıbbın Yeniden Üretim Sürecinde Kadın –Ankara Kent Örneğinde Kuşaklar Arası Çatışma*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Basılmamış Doktora Tezi. Ankara.
- Kumartaşıoğlu, S. (2012). *Türk Kültüründe Ateş ve Ocak Kültü*. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Doktora Tezi. Balıkesir.
- Ocak, A.Y. (1992). *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menakıbnâmeler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Ong, W.J. (2010). *Sözlü ve Yazılı Kültür Sözüün Teknolojileşmesi*, İstanbul: Metis.
- Öncül, K. (2011). *Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi Halk Hekimliği (Kars-İğdır)*. Kars: Kafkas Üniversitesi Türk Halkbilimi Uygulama ve Araştırma Merkezi.
- Örnek, S.V. (1966). *Sivas ve Çevresinde Hayatın Çeşitli Safhalarıyla İlgili Bâtil İnançların ve Büyüsel İşlemlerin Etnolojik Tetkiki*. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesi.
- Özçamca, S. (2007). Türklerin Göçebeliği Hakkında Birkaç Not. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 7, 177-184.
- Özgen, Z.N. (2007). *Adana (Merkez) Halk Hekimliği Araştırması*, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Adana.
- Polat, H.H. (1995). *Sivas Ulaş'ta Halk Hekimliği Uygulamaları*, Ankara: Ürün.

Sinoğlu, S. (2017). *Rize İlinde Geleneksel Halk Hekimliği Uygulamaları*, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Rize.

Tek, R. (2018). Anadolu Türk Halk Hekimliğinde Toprak. *SEFAD*, 39, 189-204.

Türkmen, F. (1995). *Âşık Garip Hikâyesi İnceleme-Metin*, Ankara: Akçağ.

Uçak, S. (2007). *Ergani'de Eski Türk İnançlarının İzleri ve Halk Hekimliği*, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Kütahya.

Uyar, A. (2013). *Hekimliği Kapsamında Yozgat Ocakları*, Bozok Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Yozgat.

İnternet Kaynakları

<http://gmyo.gumushane.edu.tr/media/uploads/gmyo-bitkisel/files/toprak-dersi-notlar.pdf> Erişim Tarihi: 18.02.2021, Erişim Saati: 18:10.

http://www.megep.meb.gov.tr/mte_program_modul/moduller_pdf/%C4%B0drar%C4%B1n%20Fiziksel%20Ve%20Kimyasal%20Analizi.pdf Erişim Tarihi: 20.02.2021, Erişim Saati: 20:55.

Ergün KARACA
Trakya Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü
ergunkaraca@trakya.edu.tr
ORCID Numarası|ORCID Numbers: 0000-0002-0270-3258

Antik Çağ'da Savaşçı Bir Halk: Thraklar *The Warrior People in Ancient Times: Thracians*

Öz

Bu makalede, Antik Çağ'ın en önemli savaşçı halklarından biri olan Thrakların askeri özellikleri, savaşta giydikleri kıyafetler, kullandıkları silahlar ve uyguladıkları taktikler incelenmiştir. Çalışma ağırlıklı olarak Antik yazarların verdiği bilgiler doğrultusunda oluşturulmuştur. Ayrıca makale, MÖ 5. yüzyılda yapılmış Yunan kırmızı figürlü seramikler ile desteklenmiş, çalışmada özellikle, Thrakların yaşadıkları bölgelerde yapılmış, erken MÖ 4. yüzyıl ve 3. yüzyıla tarihlenen tümülüslerdeki duvar resimlerinde bulunan Thrak savaşçı tasvirlerinden de faydalanılmıştır. Savaşçı özelliklere sahip Thraklar kendi ordularında ya da başka devletlerin orduları içerisinde bazen gönüllü bazen zorunlu ya da ücretli asker olarak görev yapmışlardır. Antik kaynaklar ile Yunan kırmızı figür seramiklerinden gördüğümüz üzere, Thrak askerleri erken dönemden MÖ 5. ve 4. yüzyıllara kadar geleneksel kıyafetlerini üniforma şeklinde kullanmışlardır. Thraklar başlarına tilki postundan *alopekis* takmışlar, dar pantolon ile kolsuz ve dize kadar inen, belden bağlanan tunik, en üstte karakteristik, Thraklara özgü *zeira* adı verilen kalın ve uzun giysiyi giymişlerdir. Ayaklarına ise, baldır kısmını tamamen kaplayan, geyik derisinden yapılmış *embedes* adı verilen kendilerine özgü botları giymişlerdir. Thraklar MÖ 5. yüzyılda Yunanlar ve MÖ 4. yüzyıl ortalarından itibaren Makedonlarla temas kurmalarının sonucunda onların askeri giysilerini ve silahlarını kullanmaya başlamışlardır.

Anahtar Kelimeler: Savaş, Kılıç, Askeri Üniforma, Mızrak, Savaşçı

Abstract

In this article, the military characteristics, the clothes they wore, the weapons they used and the tactics of during the battle of the Thracians, that one of the most warrior peoples in the Ancient times, were examined. The study was mainly created, in line with the information by ancient authors. In addition, the article is supplemented by Greek red-figure pottery made in the 5th century BC. In the study particularly was used, made in the regions where the Thracians live the depictions of Thracian warriors on the fresco in the tumulus dating to the early 4th and 3rd centuries BC. The warrior Thracians served as volunteers, sometimes compulsory or mercenary in their own armies or in the armies of other states. As we can see from ancient sources and Greek red figure ceramics, Thracian soldiers used their traditional clothes as uniforms, from the early period until the 5th and 4th centuries BC. Thracians wore *alopekis* made of fox skin, they wore narrow trousers and a tunic that was tied at the waist and sleeveless and down to the knee, and at the top they wore the characteristic Thracian *zeira*, a thick and long garment. On their feet, they wore their own unique deer-skin boots called *embedes*, which completely covered the calf. As a result of their contact with Greeks in the 5th century BC and Macedonians from the middle of the 4th century BC, Thracians began to use their military clothing and weapons.

Keywords: Battle, Sword, Military Uniform, Spear, Warrior

Giriş

Thrakların en dikkat çekici özelliklerinin başında savaşçı olmaları gelmektedir. Yunan ve Romalı yazarların verdiği bilgiler doğrultusunda onların savaşçı karakterleri, askeri yapıları, savaşta uyguladıkları taktikler ile kullandıkları savunma ve saldırı gereçleri konusunda bilgi verilmesi amaçlanmıştır.

Thrakların savaşçı kişilikleri hakkında en erken bilgileri MÖ 8. yüzyılda yaşamış Homeros'un Troia Savaşı'nı anlattığı İlyada adlı eserinden öğreniriz. MÖ 5. yüzyılda yaşamış Herodotos ve MÖ 4. yüzyılda yaşamış Ksenophon'un eserleri bu konuda bize en detaylı tanımlamaları yapan ve onlar hakkında bilgi veren diğer yazarlardır. Thraklar, Troia Savaşı'nda Akhalara karşı Troia'nın yanında savaşa katılmışlardır. Bundan dolayı Homeros, İlyada adlı eserinde savaşmak için gelen Thraklar hakkında ayrıntılı bilgiler verir. Bir pasajında Thrakların saçlarını top top yaptıklarını ve uzun bir mızrak taşıdıkları bilgisini aktarır¹. Herodotos, Thrakların Hintlilerden sonra en kalabalık halk olduklarını, birlik olsalar hiç yenilmeyeceklerini, ulusların en güçlüsü ve en kalabalığı olacaklarını söyler². Bununla birlikte, Thrakların toprakta çalışmayı pek hoş görmediklerini, buna karşın soylu bir şekilde yaşamının "savaşa gitmek ve başkalarını soymak" olduğunu söyler³. Ayrıca Herodotos, Thrak kabilesi olan Satraileri ise "korkunç savaşçı" şeklinde tanımlar⁴. MÖ 5. yüzyılda yaşamış Thukydidis ise, Getailerle Istros (Tuna) Irmağı kıyısındaki Thrakların İskitlere komşu ve onlarla benzer şekilde teçhizata sahip ve okçu olduklarını belirtir⁵. MÖ 5.-4. yüzyılda yaşamış Atinalı ünlü bir hatip olan Isokrates ise, Thrakların İskitler ve Persler gibi diğer tüm halklardan daha hırslı ve daha büyük güce sahip olduklarını ifade eder⁶. Ksenophon ise kutlamalarda Thrak savaşçıların *aulos* (flüt) eşliğinde hafifçe sıçrayarak hançerleriyle birbirlerine vurarak dans ettiklerini söyler⁷. Yine Ksenophon, Thyinlerin özellikle gece savaşlarında en yetenekli Thrak halkı olduğunu zikreder⁸. MS 1. yüzyılda yaşamış tarihçi Plutarkhos ise, Thrakların giydikleri miğfer, zırh ve taşıdıkları silahlarla görünüşlerinin korkunç olduğunu aktarır⁹.

Ordu

Thrakların savaşçı özelliklerinin ön planda olması ordularına da ayrı bir önem vermesini beraberinde getirir. Thrakların ordu yapısına bakıldığında süvari ve hafif piyade şeklinde iki sınıfa ayrıldıkları görülür (Figür 1). Ancak bu ordu içerisinde süvariler önemli bir yer tutar. Bununla birlikte Thrakların en zayıf oldukları alan ise donanma yani deniz gücüdür. Thukydidis, Thebaililere yapılan saldırı sırasında, kıyıda bekleyen gemilere doğru geri çekilen Thrakların, ok menzilinden çıkmak için kıyıdan uzaklaşan teknelere ulaşmadan birçoğunun öldürüldüğünü ve bunun sebebinin de Thrakların yüzme bilmemelerinden kaynaklandığını söyler¹⁰.

Süvari

Yukarıda da belirtildiği üzere Thrakların askeri gücü içerisinde atlı birliklerin yani süvarilerin önemli bir yeri bulunmaktadır. Bundan dolayı ata ayrı bir önem vermişlerdir. Antik kaynaklara baktığımızda, birçok antik yazar Thrak veya Thrakia atlarından övgüyle bahsetmektedir. Ayrıca bölgede çok sık karşımıza çıkan "atlı tanrı" şeklinde de adlandırılan ve üzerinde süvari tasviri bulunan steller önemli bir yer tutar.

Antik kaynaklara bakıldığında Homeros, Euripides, Hesiodos ve Ksenophon gibi yazarların Thrakların atları hakkında bilgi verdiği görülür. Homeros'un İlyada'da Thraklar ile ilgili pasajlarda en çok vurguladığı hususlardan biri onların atlarıdır. Homeros, Thrakların yaşadığı bölge için "at besleyen Thrakların toprağı", Thrak Kralı Rhesos'un atlarını anlatırken de "güzel, iri atlar, giderler yel gibi, kardan beyazdırlar" şeklinde bahseder¹¹. Yine Homeros, savaşa katılan her Thrak askerinin iki atı

¹ Homeros, *İlyada*, IV, 534.

² Herodotos, V, 3.

³ Herodotos, V, 6, VII.111.

⁴ Herodotos, VII.111.

⁵ Thukydidis, II, 96.

⁶ Isokrates, *Panegyrikos*, IV, 67.

⁷ Ksenophon, *Anabasis*, VI, 1. 5-6.

⁸ Ksenophon, *Anabasis*, VII, 2. 22.

⁹ Plutarkhos, *Bioi Paraleloi (Aemilius)*, VI, 18.5.

¹⁰ Thukydidis, VII, 30.

¹¹ Homeros, *İlyada*, X, 435-437; XIII, 3-4.

olduğunu söyler¹². Thrakların atları konusunda bilgi veren bir diğer erken dönem yazarı Hesiodos'dur. Hesiodos *İşler ve Güçler (Erga kai Hemerai)* adlı eserinde Thrakların yaşadığı bölgeyi “atları bol Thrakia ovaları” şeklinde tanımlar¹³. Ksenophon *Anabasis* adlı eserinde, Seuthes'in yanında katıldığı bir şölede bir Thrak tarafından ona beyaz bir at hediye edildiğini ve “Seuthes, sağlığına içiyor ve sana bu atı armağan ediyorum, onunla dilediğini kovalayıp yakalayabilir, düşmandan çekinmeden geri çekilebilirsin” dediğini aktarır¹⁴. Yine Euripides'in *Rhesos* adlı eserinde, Thrakların atlarından “benekli” şeklinde bahsedilir¹⁵. Ayrıca Thrak atlarının gece savaşlarına alışık olmadıkları, dolayısıyla ateşten korktuklarını antik yazarlar aracılığıyla öğrenmekteyiz. Iphikrates, Odryslarla savaşırken büyük bir güçle kendisine saldıran Thrak süvarilerine karşı, askerlerine ellerindeki alevli meşalelerle saldırmalarını emretmiştir. Bunun üzerine ateşi görmeye alışkın olmayan Thrak atlarını kaçtırmayı başarmıştır¹⁶. MÖ 1. yüzyıl yazarı Vergilius, *Aeneas* adlı eserinde, Euripides gibi Thrak atlarını “benekli” şeklinde tanımlar¹⁷.

Atların bu kadar önemli olduğu yarı göçebe karakterdeki bir topluluğun en önemli askeri gücü de doğal olarak süvarilerdir. Euripides *Rhesos* adlı eserinde Rhesos'un sayılamayacak kadar çok süvarileri, okçuları ile hafif piyadesi olduğunu bildirir¹⁸. Ksenophon *Peri Hippikes (At Biniciliği Üzerine)* adlı eserinde, Yunan atları ile Pers ve Odryslar olarak belirttiği Thrak atlarının eğitildiğini ve yokuş aşağı koştuklarını söyler¹⁹. Ksenophon, *Anabasis* adlı eserinde Seuthes'in ordusundaki atlarda göğüs zırhı olduğunu belirtir²⁰.

Gerek Yunan seramikleri üzerinde görülen tasvirlerden edinilen bilgiler gerekse Herodotos ve Ksenophon gibi yazarların verdiği bilgiler ile MÖ 7. yüzyıldan 4. yüzyıla kadar Thrak hafif süvarileri bir tunik, zeira şeklinde adlandırılan pelerin, tilki postundan yapılan ve alopekis adındaki şapka ve embades olarak adlandırılan botlar giymişlerdir²¹ (Figür 1). Christopher Webber, Thrak süvarilerinin MÖ 4. yüzyıldan itibaren geleneksel olarak giydikleri kıyafetler ile kullandıkları teçhizatların değiştiğini, geleneksel Thrak kıyafetinin bırakılarak, yeni tip zırhların giyildiğini, kalkanlar ve eyerlerin kullanıma girdiğini, bu değişiklikler kapsamında hafif süvarilerin miğfer ve kalkan kullanımına başladığını, ağır süvarilerin ise demir miğfer ve kompozit zırh giydiklerini söyler²² (Figür 3).

Homeros, Troia Savaşı'na katılan Thrakların altın ve gümüşle işlenmiş savaş arabalarına sahip olduğundan bahseder²³. Euripides'in *Rhesos* adlı eserinde Athena Odysseos'a, saldırmaları için telkinde bulunurken Thrak savaş arabalarına koşulmuş beyaz kısrakların gece görülmesinin kolay olduğunu, bunların nehirde yüzen kuğuların kanatları gibi parladıklarını ve bu kısrakları da ganimet olarak almalarını, çünkü yeryüzünde benzerlerinin olmadığını söyler²⁴. Yine Euripides aynı eserinin başka bir yerinde, Thrak Kralı Rhesos'u arabasının üzerinde anlatır²⁵. Ancak sonraki antik yazarların verdiği bilgilerde, Thrakların savaş arabası kullandıklarına dair herhangi bir bilgi yoktur. Bununla birlikte Kazanlı'da, Seutopolis yakınlarında bulunan ve MÖ 4. yüzyıla tarihli tümülüs mezarın duvar resimlerinde, iki atın çektiği (biga) tek dingilli at arabaları bulunmaktadır.

¹² Homeros, *Ilyada*, X, 473. Bunun nedeni yorulan bir atı diğer at ile değiştirerek savaşa devam etmeleridir.

¹³ Hesiodos, *İşler ve Güçler (Erga kai Hemerai)*, 505.

¹⁴ Ksenophon, *Anabasis*, VII, 3.26.

¹⁵ Euripides, *Rhesos*, 351-359.

¹⁶ Poylaenos, *Stratagemes*, III.9.60.

¹⁷ Vergilius, *Aeneas*, V, 567.

¹⁸ Euripides, *Rhesos*, 310-315.

¹⁹ Ksenophon, *At Biniciliği Üzerine (peri Hippikes)*, VIII.6.

²⁰ Ksenophon, *Anabasis*, VII, 3, 41.

²¹ Herodotos, VII.75; Ksenophon, *Anabasis*, VII, 4.4-5.

²² Webber 2003, 538.

²³ Homeros, *Ilyada*, X, 438.

²⁴ Euripides, *Rhesos*, 615-620.

²⁵ Euripides, *Rhesos*, 300.

Piyade

Thrak ordusundaki piyade hafif piyade²⁶ şeklindedir. Ksenophon, Seuthes'in ordusundan bahsederken onun hafif piyadeden oluştuğu anlaşılır²⁷. Yine Bithynia'ya destek olarak gönderilen askerler süvari ve hafif piyade olduklarından, Yunan ağır piyade askeriyle takviye edilmiştir²⁸.

Thrak hafif piyadesinin giyimi hakkında antik kaynaklarda ne yazık ki bilgi bulunmamaktadır. Buna karşın Erken dönem Yunan kırmızı figürlü seramikleri üzerindeki tasvirler Thrak piyadelerinin süvariler ile aynı şekilde giyindiklerini göstermektedir (Figür 1).

Savaş Taktikleri

Thrak askerlerinin hareket halindeyken, saldırı sırasında veya geri çekilme durumlarında uyguladıkları bazı taktikler bulunmaktadır. Ksenophon'un *Helenika* adlı eserinde, Odrys Kralı Seuthes tarafından, Küçük Asya'daki Spartalı Derkylides'e gönderilen iki yüz kadar süvari ve yüz kadar hafif piyadeden oluşan kuvvetin, Bithynia'ya ulaştığında kamp kurduklarını ve birliğin güvenliği içinde etrafını kazıklarla çevirdiklerini söyler²⁹. Ksenophon bir diğer eseri olan *Anabasis*'de de Thrakların kamp alanındaki uygulamalarını detaylı olarak aktarır. Ksenophon, Seuthes ile birlikteyken gece ordugâh çevresinin korunması ve nöbet uygulaması hakkında bilgi verir. Thrakların, kampa belli bir mesafede, önde ateş yaktıklarını, bu sayede saldıran kişi ve kişilerin nöbetçiyi veya nöbetçilerin yerini ve sayısını öğrenmesinin engellendiğini, buna karşın yaklaşanların karanlığın içinde gizlenemeyip ateşin ışığında rahat bir şekilde görüldüğünü söyler³⁰. Yine Ksenophon, Seuthes'in ani bir saldırı durumunda kaçmak için konakladığı kalenin etrafında, gece gündüz eyerlenmiş hazır atların bekletildiğini söyler³¹. Euripides, Troia Savaşı'na katılan askerlerin gece silahlarını dizmediklerini, atları hazır bekletmediklerini aktarır³². Burada bu yapılanın hatalı olduğu Thrakların ise savaşa daima hazır bir halde bekledikleri silahlarını her an savaşacakmış gibi düzgün bir şekilde dizdikleri ve atlarını harekete hazır halde beklettikleri anlaşılır.

Ksenophon'un anlatımından Thrakların gece seferi sırasında önde süvari, arkada hafif piyade şeklinde ilerlediklerini öğrenmekteyiz. Bu ilerleyiş nedeniyle hızlı giden süvarilerle yavaş giden piyadenin arasının açılacağı ve saldırıya açık hale geleceğini belirten Ksenophon, "Yunan Taktiği" şeklinde adlandırılan önde ağır hareket eden piyadelerin, en arkada ise süvarilerin geldiği yürüyüş tekniğini Seuthes'e önermiştir. Ksenophon bu tekniğin sonucunu gören Thrak Kralı Seuthes'in, bundan övgüyle bahsettiğini de aktarır³³.

Saldırı sırasında ise ağır piyade ve ağır süvari olmadığından Thraklar oldukça çevik ve hızlı bir şekilde düşmana saldırmaktadır. Ksenophon'dan öğrendiğimize göre, Yunanlar Thrakları bir tepede kuşattıklarında, hafif piyade ve süvariden oluşan askerlerin onların üzerine çevik bir şekilde saldırdıklarını ve kargılarını fırlattıklarını söyler³⁴. Thraklar bir yerleşime saldırdıklarında çok sert davranırlar. Ksenophon, Seuthes'in tek bir ev bile ayırt etmeden köyleri baştanbaşa ateşe verdiğini ve bunu da diğer köylere, boyun eğmezlerse başlarına ne geleceğini göstererek korku salmak amacıyla yaptıklarını belirtmiştir³⁵. Yine Ksenophon, Thrak kabilelerinden Thunialılar'ın gece savaşlarında oldukça becerikli olduklarını söyler³⁶.

Savaşta bir ordunun geri çekilmesi, özellikle en az kayıpla geri çekilmesi oldukça güçtür. Ancak Thrakların hafif piyade ve hafif süvari şeklinde olmaları onlara büyük avantaj sağlamakta ve geri çekilme de hızlı bir şekilde olmaktadır. Thukydides, Thrakların Thebai Süvarilerinin karşısından çekilirken, önce biraz geriye doğru koşup sonra yeniden bir araya toplanma şeklinde bir taktik uyguladıklarını ve bu sayede çok az kayıp vererek geri çekilmeyi tamamladıklarını belirtir³⁷. Thrakların

²⁶ Peltast, Thrak hafif piyade askeri.

²⁷ Ksenophon, *Anabasis*, VII, 3, 36-39, 41.

²⁸ Ksenophon, *Yunan Tarihi (Hellenika)*, III, 2. 2.

²⁹ Ksenophon, *Yunan Tarihi (Hellenika)*, III, 2. 2.

³⁰ Ksenophon, *Anabasis*, VII, 2. 18.

³¹ Ksenophon, *Anabasis*, VII, 2. 21.

³² Euripides, *Rhesos*, 764-769.

³³ Ksenophon, *Anabasis*, VII, 3, 36-41.

³⁴ Ksenophon, *Anabasis*, VII, VI, 3. 4.

³⁵ Ksenophon, *Anabasis*, VII, 4.1-2.

³⁶ Ksenophon, *Anabasis*, VII, 2, 22.

³⁷ Thukydides, VII, 30.

geri çekilme taktiklerinden bahseden bir diğer yazar ise Ksenophon'dur. Ksenophon, Thrakların savaş alanından geri çekilirken adetleri olduğu üzere kalkanlarıyla sırtlarını koruyarak kaçtıklarını söyler³⁸.

Paralı Askerlik

Yarı göçebe ve hayvancılıkla geçimini sağlayan Thraklar, kendi beyleri veya krallıkları için asker olarak görev almakla birlikte farklı krallıkların ordularında da görev yapmışlardır. Bu görev bazen gönüllü, bazen para karşılığı, bazen de zoraki şekilde olmuştur. Thrak askerleri, özellikle de Thrak süvarileri ile hafif piyadelerinin hemen hemen her orduda paralı asker olarak görev yaptıkları bilinmektedir.

Thrakların başka bir ulus ile birlikte katıldıkları ilk savaş antik kaynaklardan bildiğimiz kadarıyla Troia Savaşı'dır. Homeros'un anlatımında Thrakia Bölgesi'nden gelen savaşçılar Troia ordusu ile birlikte Yunanlara karşı gönüllü olarak savaşmışlardır³⁹. Tam tersi şekilde Pers Kralı Kserkses, MÖ 481 yıldaki Yunanistan Seferi sırasında Thrakia Bölgesinden geçerken deniz kıyısında oturan Thrakları donanmaya, daha iç kısımda oturan Thrakları ise, kara ordusuna zorla asker olarak almıştır⁴⁰.

Thrakların bir diğer askerlik görevi yapma şekli ise ücretli yaptıkları hizmettir. Peloponesos Savaşları sırasında, Odrys Kralı Sitalkes, oğlu Sadokos'a Atina vatandaşlığı verilmesi durumunda Atina'ya destek olarak süvarilerden ve hafif piyadelerden oluşan bir ordu göndereceği sözü vermiştir⁴¹. Thukydidis, Rhodop Dağlarında yaşayan ve "Dağ Thrakları" şeklinde adlandırılan kişilerin bazılarının ücretli bazılarının ise gönüllü şekilde Odrys Kralı Sitalkes'in çağrısına uyduklarını söyler⁴². Kyros'un Pers tahtını ele geçirmek için oluşturduğu ordu içerisinde farklı uluslardan farklı sınıflardan askerlerle birlikte Thrak hafif piyade ve süvarileri de yer almıştır⁴³. Atinalı General Alkibiades'in Thrakia'da bulunduğu sırada oluşturduğu ordu içinde Thrakialı askerler de bulunmaktadır⁴⁴. Peloponesos Savaşları sırasında Odrys Kralı Seuthes, Bithynia'da bulunan Spartalı General Derkyllidas'a destek için iki yüz kadar süvari ve yüz kadar hafif piyadeden oluşan bir kuvvet göndermiştir⁴⁵. Büyük İskender Persler'e karşı Asya seferine çıkarken ordusuna çoğunluğu süvari olmak üzere Thrak askerler de almıştır⁴⁶. Ayrıca seferin ilerleyen döneminde, MÖ 327/6 yılında Hindistan'da bulunan Büyük İskender, Thrakia'nın idarecisi Memnon'dan asker ve teçhizat istemiş, o da 5.000 Thrakialı süvariye kendisi bizzat krala götürmüştür⁴⁷.

Savaş Gereçleri

Antik Çağ'da askerlerin giysileri ve kullandıkları silahlar onların hayatta kalabilmeleri için önemli unsurlardır. Savaş sırasında askerin en önemli gereçlerinin başında, onu koruyacak ve hayatta tutacak savunma gereçleri ile düşmana zarar vermesini hatta onu savaştan saf dışı bırakmasını sağlayacak saldırı gereçleri gelir. Thrakların savaş gereçlerini de bu duruma göre "savunma gereçleri" ve "saldırı gereçleri" şeklinde ikiye ayırmak mümkündür.

Savunma Gereçleri

Euripides, Troia Savaşı'na katılan Rhesos'un üzerinde altın zırh bulunduğunu söyler⁴⁸. Buna karşın Thraklar konusunda ayrıntı bilgiler veren Herodotos ve Ksenophon gibi antik kaynaklar Thrak askerlerinin kullandıkları zırh veya miğfer konusunda neredeyse hiç bilgi vermezler. Sadece onların geleneksel giysilerinden bahsederler. Arrianos Büyük İskender'in savaştığı Thrakları anlatırken onların hafif silahlı ve çok kötü donanımlı olduklarını ve phalankslara karşı mücadele edemediklerini söyler⁴⁹.

Savaş Giysileri

Thraklar tilki postundan *alopekis* olarak adlandırılan şapkalar kullanmışlardır (Figür 1). Tilkinin baş kısmı takan kişinin alınına gelirken, kuyruk kısmı ise başın arkasından sarkmakta ve kulakları

³⁸ Ksenophon, *Anabasis*, VII, 4.17-18.

³⁹ Homeros, *Ilyada*, X, 434-440.

⁴⁰ Herodotos, VII, 75, 110, 185.

⁴¹ Thukydidis, II, 29.

⁴² Thukydidis, II, 96.

⁴³ Ksenophon, *Anabasis*, I, 2. 9, 5. 13, II, 2. 7, VI, 2. 16.

⁴⁴ Ksenophon, *Yunan Tarihi (Hellenika)*, I, 3. 10.

⁴⁵ Ksenophon, *Yunan Tarihi (Hellenika)*, III, 2. 2.

⁴⁶ Arrianos, I, 14.3, 18.3, 5, 28.4, II, 5.1; 7.5-8, 9.3, III, 12.4, IV.7.2.

⁴⁷ Curtius Rufus, IX, 3, Arrianos, V, 20.7, Errington 1993, 59; Yordanov 1995, 309; Archibald 1998, 305, Delev 2015, 53; Karaca 2016, 68-69.

⁴⁸ Euripides, *Rhesos*, 380-383.

⁴⁹ Arrianos, I, 1.12.

örmektedir. Herodotos ve Ksenophon gibi yazarların eserlerinde bahsedilen⁵⁰ bu şapka Yunan seramiklerinin üzerinde de görülür. Ksenophon, Thrakia'nın iç kısımlarına doğru sefer yaparken çok kar yağdığını, soğuktan su ve şarabın donduğunu hatta Yunanların burun ve kulaklarının donduğunu ve Thrakların başları ile kulaklarını tilki derisi başlıklar takarak koruduklarını söyler⁵¹. Thraklar alopekis şapkadan başka kumaş, keçe veya inek derisine tutturulmuş şapkalar ile tek parça halinde yapılmış, boyun ve yanak kanatları olan "Prgyg Tipi" başlıklar da kullanmışlardır⁵². Plutarkhos, Thrakların ağır demir miğfer taktıkları, atlarına da siyah tunik bulunan beyaz ve ışıltılı zırh ile baldırlık giydikleri bilgisini verir⁵³.

Thraklar dar pantolon ile kolsuz ve dize kadar inen, belden bağlanan tunik giymişlerdir⁵⁴. En üstte ise *zeira* adı verilen kalın ve uzun giysiyi giyerler (Figür 1). Ksenophon, Thrakların biraz önce de bahsettiğimiz soğuklardan korunmak için tüm vücutlarını, bacaklarına kadar örten tunik giydiklerini ve at üstünde *khlamus* yerine neden *zeira* giydiklerini anladığını belirtir⁵⁵. Herodotos ise Thrakların zırh gömleklerinin üzerine geniş, alacalı pelerinler attıklarını söyler⁵⁶. Karakteristik bir Thrak giysisi olan ve kırmızı figür seramikler üzerindeki tasvirlerinde görülen *zeira*, baklava dilimleri, zig zag ve diğer geometrik motiflerle bezenmiştir. Ayaklara kadar indiğinden tüm vücudu bir battaniye gibi kaplayan *zeira* tasviri seramiklerdeki figürlerin üzerindeki üst kısımda katlanarak vücudun önünü örten ve bu kısımda muhtemelen bir fibula veya broş yardımıyla birleşen kalın bir kumaştan yapıldığı anlaşılmaktadır⁵⁷.

Thrakların kullandıkları giyim malzemesi ise bacağın baldır kısmını da kaplayan ve geyik derisinden yapılmış, *embedes* adı verilen kendilerine özgü botlardır⁵⁸ (Figür 1). Özellikle soğuk zamanlarda kullanılan bu botların alt kısımları düzken, ön kısımdan bağlanmakta ve üst kısımlarında ise kanat şeklinde aşağıya doğru sarkan parçalar bulunmaktadır⁵⁹.

Christopher Webber, yukarıda gördüğümüz geleneksel Thrak giysilerinin, MÖ 4. yüzyıl ortalarından itibaren değişmeye başladığını, özellikle Makedon ve Yunan kıyafetlerinin tercih edildiğini söylemektedir. Erken MÖ 4. yüzyıla tarihlenen Aleksandrovo Tümülüsü ile MÖ 3. yüzyıla tarihlenen Kazanlı ve Sveshtari Tümülüslerindeki duvar resimlerindeki figürler ile Büyük İskender'in ordusunda bulunan Thrakialı askerlerin onlara benzemesini de buna örnek göstermektedir⁶⁰ (Figür 2).

Thrak süvarilerinin MÖ 4. yüzyıldan itibaren, geleneksel savaş giysilerini terk ettikleri, zırh ve miğfer kullandıkları ve hafif piyadelerin de dizlik kullanmaya başladığı görülür (Figür 3). Bu dönemde Thraklar sadece Yunan zırh ve silahlarını değil, yeni zırhlarla birlikte kendi silahlarını da karışık yani karma bir şekilde kullanmaya devam etmişlerdir⁶¹. Tümülüs duvar resimlerinden de anlaşılacağı üzere daha önce ayaklarına *embades* giyen Thraklar bu dönemden sonra çıplak olarak veya sandalet ya da ayakkabı giyer şekilde tasvir edilmişlerdir⁶². Bölgede Roma egemenliği başlamasıyla birlikte Thrak askerleri, Roma tarzında miğfer, zırh giymişler, onların silah ve kalkanlarını kullanmışlardır⁶³.

Thrakia'da İlyria ve Korinthos miğferi yok denecek kadar azken, MÖ 5. yüzyıldan 3. yüzyıla kadar Kalkidikia miğferi oldukça fazla kullanılmıştır⁶⁴. "Phryg Tipi" olarak adlandırılan, üstte öne öne doğru çıkıntı yapan miğferler ise MÖ 4. yüzyıl ortasında çok sık kullanılmıştır⁶⁵. Thrakia'daki en eski zırh,

⁵⁰ Herodotos, VII, 75; Ksenophon, *Anabasis*, VII, 4.3-4.

⁵¹ Ksenophon, *Anabasis*, VII, 4, 4.

⁵² Webber 2003, 539; Webber 2011: 28.

⁵³ Plutarkhos, *Bioi Paraleloi (Aemilius)*, VI, 18.5.

⁵⁴ Herodotos, VII.75; Ksenophon, *Anabasis* VII.4. 4; Archibald 1998, 207; Webber 2003, 539; Webber 2011, 25-27. Ayrıca Herodotos, Thrakia'da kendiliğinden ve insan eliyle kenevir yettiğini ve Thrakların bu kenevirlerle, tıpkı ketene benzer elbiseler giyecekler yaptıklarını söyler. Bakınız Herodotos IV. 74.

⁵⁵ Ksenophon, *Anabasis*, VII, 4, 4.

⁵⁶ Herodotos, VII. 75.

⁵⁷ Webber 2003, 539; Webber 2011, 27. Thrakia Bölgesi'nde MÖ 1100 ile 700 yılları arasında tarihlenen mezar ve adak çukurlarının birçoğunda fibula bulunmaktadır. Bu fibulaların kullanıldığı giysilerin bazılarının *zeira* olması yüksek ihtimaldir.

⁵⁸ Herodotos, VII. 75; Webber 2003, 539; Webber 2011, 29-30.

⁵⁹ Webber 2003, 539; Webber 2011, 29-30.

⁶⁰ Webber 2003, 539-540; Webber 2011, 30.

⁶¹ Archibald 1998, 197; Webber 2003, 540; Webber 2011, 37.

⁶² Webber 2011, 30.

⁶³ Webber 2003, 540; Webber 2011, 37.

⁶⁴ Archibald 1998, 201-202; Stoyanov 2015, 430.

⁶⁵ Stoyanov 2015, 430.

MÖ 450-400 yılları arasında tarihlenen “Çan Biçimli” olarak adlandırılan zırhlarken, MÖ 4. yüzyıldan itibaren daha çok Makedon zırhlarıyla paralel, demir plakalardan yapılmış, üzerinde konsantrik bezemeler bulunan zırhlar farklı tümülüslerde bulunmuştur⁶⁶. Ayrıca pullardan yapılmış zırhlar da bu dönemde oldukça popüler olmuştur⁶⁷. Zırhlarla birlikte kullanılan bir diğer parça ise dizliklerdir. Thrakia Bölgesi'ndeki buluntulara göre, MÖ 4. yüzyıldan itibaren dizlikler zırhın bir parçası olarak kullanılmaya başlanmıştır⁶⁸ (Figür 3).

Kalkan

Herodotos, Thrakların mızrak, kısa hançer ile birlikte hafif bir kalkan da taşıdıklarını söyler⁶⁹. Euripides, Rhesos'un kullandığı kalkanın kenarlarında ses çıkartan ziller olduğu konusunda bilgi verir⁷⁰. Daha öncede ifade edildiği üzere, Ksenophon Thrakların savaş alanından geri çekilirken adetleri olduğu üzere kalkanlarıyla sırtlarını koruyarak kaçtıklarını söyler⁷¹. MS 1. yüzyılda yaşamış Plutarkhos, Thrak kalkanlarının hasırdan yapıldığını belirtir⁷².

Herodotos, Plutarkhos ve Ksenophon gibi antik yazarların verdiği bilgilerdeki Thrak hafif piyadesinin kullandığı hasırdan yapılmış hafif kalkanlar, malzemenin dayanıksızlığı nedeniyle doğal olarak günümüze kadar ulaşamamıştır. Ancak Yunan kırmızı figürlü seramikleri üzerindeki görüntüler önemli bir kaynaktır. Seramikler üzerindeki kalkanlar genelde göz ve yüz şeklinde veya yabandomuzu, yılan, kuş gibi farklı hayvanlarla bezenmiştir⁷³. *Pelte* adı verilen hilâl şeklindeki bu kalkanlar genellikle bir kol kayışı (*porpax*) ve kenarda (*antilabe*) bir deri veya kordon sapı ile taşınmakta veya bir arka kayış kullanılarak sırta asılmaktadır⁷⁴ (Figür 1).

Thrakia'da özellikle MÖ 4. yüzyıl ortalarından itibaren içi ve dışı deri kaplı bronz yuvarlak *aspis* adı verilen kalkanlar ile MÖ 3. yüzyıldan itibaren ahşaptan yapılmış ve ön kısmında çıkıntı yapan demir bulunan *thureos* adı verilen oval formlu kalkanlar da kullanılmıştır⁷⁵. Thrakia'nın kuzeyinde Golemanite, Vishegrad, Peichova Tümülüsü'nde, Starosel, Dolna Koznitsa'daki mezarlarda yuvarlak, oval bronz kalkan parçaları bulunmuştur⁷⁶. Ayrıca Kazanlık'da, Seutopolis yakınlarındaki Alexandrovo Tümülüsü'ndeki duvar resimlerinde yuvarlak kalkan tasvirleri bulunmaktadır. Ancak bu tasvirin o dönemde kullanılan kalkanları yansıtmadıkları tartışma konusudur⁷⁷.

Saldırı Gereçleri

Homeros Thrakların silahlarını anlatırken kocaman silahlara sahip olduklarından bahseder ve bunların altından yapılmış olduğunu, savaş sırasında dinlenirken silahlarını yanlarında düzgün bir şekilde dizdiklerini belirtir⁷⁸. Herodotos ise Thrakların yanlarında, özellikle savaş sırasında mızrak, küçük hafif bir kalkan ve kısa bir hançer taşıdıklarını zikreder⁷⁹. Plutarkhos, görünüşleri korkunç olan Thrakların ağır demir miğferle birlikte, kalkanlarının ve baldırlarının beyaz ve ışıltılı zırhlarının altında siyah tunik giyimli oldukları ve sağ omuzlarında savaş baltaları taşıdıklarını belirtir⁸⁰.

Kılıç

Homeros, Helonos'un Deipyros'u öldürme sahnesinde Thrakların kullandığı kılıcı “koskoca Thrak kılıcı” şeklinde bir tanım yapar⁸¹. Herodotos Thrakların kısa bir hançer taşıdıklarını belirtirken⁸²,

⁶⁶ Stoyanov 2015, 431.

⁶⁷ Agre 2011, 72-84; Stoyanov 2015, 431.

⁶⁸ Stoyanov 2015, 431.

⁶⁹ Herodotos, VII, 75.

⁷⁰ Euripides, *Rhesos* 380-384. Olasılıkla bunun nedeni savaş sırasında düşman üzerinde kötü etki bırakması için yapılan bir uygulamadır.

⁷¹ Ksenophon, *Anabasis*, VII, 4.17-18.

⁷² Plutarkhos, *Bioi Paraleloi (Aemilius)*, VI, 18.5, 32.6.

⁷³ Webber 2011, 50-51.

⁷⁴ Archibald 1998, 203; Webber 2011, 51.

⁷⁵ Archibald 1998, 203-204; Webber 2011, 52-55.

⁷⁶ Stoyanov 2015, 429-430.

⁷⁷ Stoyanov 2015, 429.

⁷⁸ Homer, *Ilyada*, X, 439-440, 472-475.

⁷⁹ Herodotos, VII, 75.

⁸⁰ Plutarkhos, *Bioi Paraleloi (Aemilius)*, VI, 18.5.

⁸¹ Homer, *Ilyada*, XIII, 576-579.

⁸² Herodotos, VII, 75.

Thukydides Rhodope Dağı'nda yaşayan Dağ Thraklarının “*Di*” olarak adlandırılan kısa kılıçlar taktıklarını aktarır⁸³.

Thraklar farklı dönemde farklı tipte kılıçlar kullanmışlar ve özellikle yakın temasta buldukları halklara ait başka kılıçlarda kullanmışlardır. Thrakların kullandıkları kılıçlardan birinin Persler ile birlikte yakın komşuları İskitlerin de kullandıkları *akinakes* olduğu düşünülmektedir (Figür 4). Yaklaşık 39 cm uzunluğunda, çift taraflı kılıçlar, ahşap ve deriden yapılmış kınlar içinde kişinin sağ tarafında taşınmaktadır⁸⁴.

Thrakia'da MÖ 1100 civarında düz, iki ucu keskin, yaklaşık 75 cm uzunluğunda kılıçlar kullanılmasına karşın daha sonra tek kenarlı *makhaira* ve *kopis* gibi kılıç türlerinin kullanılmaya başlanmasıyla bu kılıçların kullanımı sonlanmıştır⁸⁵. Thrakların kullandıkları *kopis*, yaklaşık 60 ile 80 cm uzunluğunda, kavisli, bir tarafı keskin üzerinde bezemeler bulunan bir diğer kılıçtır⁸⁶. İskitler tarafından da kullanılan ve Kuzey Thrakia'nın karakteristik silahlarından olan *kopis*'in MÖ 4. yüzyılda kullanımı son bulmuş ve onun yerini tamamen *makhaira* ve *ksiphos*⁸⁷ almış, özellikle süvarilerin yakın dövüşte kullanmaları için *makhairayı* tercih edilmiştir⁸⁸. MÖ 4. yüzyılın sonuna doğru Thrak süvarilerinin kullanmaya başladıkları bir diğer saldırı gereci de *sika*'dır⁸⁹. İç bükey kısmı keskin, üzerinde kanal bulunan (kan kanalı), yaklaşık 25 ila 35 cm arasında değişen, kavisli hançerin adı olan *sika* kelimesi olasılıkla Thrak kökenlidir⁹⁰. *Sika* MÖ 3. yüzyılın sonlarından ve 2. yüzyılın başlarından itibaren kuzey Balkanlar'da morfolojik olarak gelişen, Thrakialıların yakın dövüş için kullandıkları bir silahtır⁹¹. Thrakların kullandıkları bir diğer saldırı gereci ise, *rhomphaia*'dır. *Rhomphaialar* yaklaşık 110 ile 145 cm uzunluğa sahip, sap ve kesici kısmı aynı uzunlukta olan düz veya hafif kavisli ve her iki yüzeyi de keskin savaş araçlarıdır⁹² (Figür 4).

Mızrak

Thrakların geleneksel şekilde kullandıkları saldırı silahlarının başında, genellikle yanlarında taşıdıkları iki adet mızrak gelmektedir⁹³. Gerek Yunan kırmızı figür seramikleri üzerinde, gerekse mezar duvar resimlerinde Thrak hafif piyadesi ve süvarisinin genelde iki mızrak taşıdıkları görülmektedir (Figür 1). Ancak bu görsellere karşın, savaş sırasında Thrak askerlerinin mızraklarını fırlattıkları düşünüldüğünde ikiden daha fazla taşıdıkları muhtemeldir⁹⁴.

Homeros, Troia Savaşı sırasında Thoas'ın Peiros'u öldürmesi üzerine Peiros'un etrafının arkadaşı uzun mızraklı Thraklar tarafından sarıldığını anlatır⁹⁵. Yine Herodotos'un Thrakların taşıdıkları teçhizatların içinde saydığı silahlardan biri de mızraktır⁹⁶. Ksenophon, Seuthes ile birlikte yaptıkları sefer sırasında geceyi geçirdikleri Thrak köyünde saldırıya uğradıklarında bir Thrak boyu olan Thynialıların kendilerine mızrak fırlattıklarını aktarır⁹⁷.

Thraklar erken dönemden itibaren fırlatmadan kullanmak için küçük (yaklaşık 16-25 cm), fırlatmak amacıyla kullanmak için ise büyük boyutlu (yaklaşık 31-43 cm) mızraklar kullanmışlardır⁹⁸. Christopher Webber, Thrakların buluntulara göre 19.2 ile 29.1 cm uzunluğundaki mızrakları kullandıklarını, MÖ 6. yüzyıldan itibaren mızrakların daha kısa ve dar olduğunu, bunların daha çok fırlatma amaçlı

⁸³ Thukydides, II, 96.

⁸⁴ Archibald 1998, 203; Webber 2011, 59.

⁸⁵ Stoyanov 2015, 428.

⁸⁶ Archibald 1998, 203; Webber 2011, 60.

⁸⁷ *Ksiphos*, T şeklinde, kemik veya fildişinden yapılmış kabzaya sahip, düz, uç kısmı doğru sivrileşen, iki ucu keskin bir kılıçtır. Pahalı bir kılıç olduğundan daha çok aristokrat kişiler tarafından kullanılmıştır. Bakınız Nankov 2007, 37.

⁸⁸ Stoyanov 2015, 428-429.

⁸⁹ Webber 2011, 60.

⁹⁰ Rustoiu, 2007, 67; Sîrbu ve Borangic 2016, 335-336.

⁹¹ Rustoiu, 2007, 70.

⁹² Webber 2011, 61-69.

⁹³ Archibald 1998, 202.

⁹⁴ Webber 2011, 70.

⁹⁵ Homeros, *Ilyada*, IV. 532-538.

⁹⁶ Herodotos, VII, 75.

⁹⁷ Ksenophon, *Anabasis*, VII, 4, 18.

⁹⁸ Stoyanov 2015, 428.

kullanıldığını ve MÖ 5. yüzyıldan itibaren üç farklı tip mızrak ucu kullanılırken, MÖ 3. yüzyıldan itibaren ise türlerin sayısının arttığını belirtir⁹⁹.

Ok ve Yay

Thukydides, Odrys Kralı Sitalkes'in Thrak aşiretlerinden asker toplamasını anlatırken Getler'in aynı şekilde donatılmış atlı okçular olduğunu belirtir¹⁰⁰. Vergilius, Aeneas'ın düzenlediği bir yarışmada birinciye at hediye edilirken, ikinciye içi Thrak oklarıyla dolu Amazon sadağı hediye edileceğini belirtir¹⁰¹.

Thrakların en etkili kullandıkları silahların başında ok ve yay gelmektedir. Yayın hammaddesi gereği korunması mümkün olmadığından günümüze antik yazarların verdiği bilgiler ile arkeolojik veri olarak sadece ok uçları gelmiştir. Özellikle MÖ 5.- 3. yüzyıllara tarihlenen birçok mezarda ve yerleşimde ok ucu ile sadak bulunmuştur¹⁰². Mezar buluntusu ok uçları, Thrakların İskit tipinde ok ucu kullandıklarını göstermektedir¹⁰³. Kullanmış oldukları ok uçlarının İskit ok uçlarıyla olan benzerliği Thrakların kullandıkları yayların da kıvrımlı kompozit İskit tipi yaylar ile aynı olduğunu, at üstünde de kullanıma uygun olduğunu göstermektedir¹⁰⁴.

Balta

Günlük yaşamda kullanıldığı gibi savaş silahı olarak kullanılan aletlerin başında balta gelir (*labrys*). Ancak Thrakların balta kullandıklarına dair erken dönem antik yazarları herhangi bir bilgi vermemektedirler. Buna karşın MS 1. yüzyıl yazarı Plutarkhos, Thrakların genel giyimi ve silahlarından bahsederken onların sağ omuzlarında savaş baltaları taşıdıklarını belirtir¹⁰⁵.

Thrakia'da çok fazla balta bulunmamasına karşın, özellikle Thrak sikkeleri, seramik ile duvar resimlerinde baltanın önemli bir yer tuttuğu görülür. Aleksandrovo Tülümüsü'ndeki domuz avı sahnesinde elinde bir balta bulunan çıplak kişi domuza saldırır şekilde tasvir edilmiştir¹⁰⁶ (Figür 2). Thrakia'da mezar buluntusu şeklinde ele geçen ve MÖ 3. yüzyılın ilk yarısında tarihlenen iki örnek Kafkas ve İskit baltalarına benzemektedir¹⁰⁷. Ancak Thrakların MÖ 1. binyılda savaş silahı olarak balta kullanmadıkları, buna karşın baltanın daha çok soyluluk veya statü göstergesi olarak ileri gelenler tarafından taşındığı düşünülmektedir¹⁰⁸.

Sapan

Antik Çağ'ın neredeyse ok ile aynı etkiye sahip olan av ve savaş silahlarından birisi de Eski Yunanca *sphendone* (σφενδών), Latince *fastibalus* olarak adlandırılan sapandır. MÖ 5. yüzyıl sonu-4. yüzyıl başından yaşamış Atinalı komutan Iphikrates, Thrakia'da Odrysler ile savaşmış ve savaş sonunda Odryslerin bazılarını esir almıştır. Ancak tekrar Odrys okçuları ile sapancılarının saldırısına uğradığında, elindeki esirlerin giysilerini çıkartarak onları çıplak hale getirtmiş, ellerini arkadan bağlatmış ve bunları canlı kalkan şeklinde ordusunun önüne koydurmuştur. Bunun üzerine Odrys okçusu ile sapancıları saldırıyı kesmiştir¹⁰⁹. Büyük İskender, MÖ 333 yılındaki Sagalassos kuşatması sırasında ordusunun sağ kanadına okçuları yerleştirirken sol kanadına Sitalkes'in komutasındaki Thrakialı sapancıları yerleştirmiştir¹¹⁰. İskender'in bu uygulamasından sapancıların okçularla aynı görevi yerine getirilebilecek düzeyde olduğu anlaşılmaktadır.

⁹⁹ Mızrak konusunda daha ayrıntılı bilgi için bakınız Webber 2011, 69-71.

¹⁰⁰ Thukydides, II, 96.

¹⁰¹ Vergilius, *Aeneas*, V, 310-311.

¹⁰² Stoyanov 2015, 427.

¹⁰³ Archibald 1998, 203.

¹⁰⁴ Webber 2011, 74; Stoyanov 2015, 426-427.

¹⁰⁵ Plutarkhos, *Bioi Paraleloi (Aemilius)*, VI, 18.5.

¹⁰⁶ Elinde balta tutan kişinin Thrak tanrısı Zalmoksis olduğu düşünülür. Bakınız Webber 2011: 72.

¹⁰⁷ Stoyanov 2015, 429.

¹⁰⁸ Webber 2011, 72.

¹⁰⁹ Stoyanov 2015, 429.

¹⁰⁹ Poylaenos, *Stratagemes*, III.9.62.

¹¹⁰ Arrianos, I, 28.4.

MÖ 5. yüzyıl ortalarından ve özellikle de MÖ 4. yüzyıldan itibaren yoğun şekilde sapan kullanıldığını kutsal alan, mezar, yerleşim ve kalelerden elde edilen veriler ortaya koymaktadır¹¹¹. Thraklar sapan kullanmak için kurşun, seramik ve taştan yapılmış farklı malzemelerden sapan taneleri yapmışlardır¹¹².

Sonuç

Homeros, Herodotos, Ksenophon, Thukydides, Plutarkhos ve Arrianos gibi antik yazarlara bakıldığında Thrakların savaşçı karakterleri ön plana çıkar. Hafif piyade ve süvari şeklinde iki askeri sınıftan oluşan Thrak ordusu, hızlı ve çevik olmalarından dolayı kendi bölgelerinde faaliyet gösterdikleri gibi, Pers, Yunan ve Makedonlar gibi farklı ulusların ordularında da gönüllü, ücretli veya zorunlu olarak görev almışlardır.

Thrak askerlerinin kıyafetleri de oldukça dikkat çekicidir. Erken dönemlerde kendilerine has alopekis, zeira, embedes gibi giysiler giyip, pelte adı verilen kalkanlar kullanmışlardır. Ancak daha sonraki dönemlerde Thraklar, temas halinde buldukları halkların savaş teçhizatlarını çok fazla kullanmaya başlamışlardır. Özellikle kullandıkları kılıç, mızrak gibi saldırı silahlarını daha çok kuzey komşuları olan ve kültür olarak kendilerine yakın İskitlerden aldıkları görülür. Orta ve güney bölgelerde yaşayan Thraklar ise, MÖ 5. yüzyıldan özellikle de MÖ 4. yüzyıl ve sonrasında temas kurdukları Yunan, Makedon ve Roma gibi kültürlerle ait savaş giysilerini ve teçhizatlarını kullanmaya başlamışlardır.

¹¹¹ Webber 2011, 74-75; Stoyanov 2015, 427-428.

¹¹² Webber 2011, 75.

Kaynakça

Antik Kaynaklar

Arrianos, İskender'in Seferi (Aleksandrou Anabasis). Çev. Furkan Akderin, Alfa Yayınları, İstanbul, 2005.

Euripides, Rhesos. Çev. Gilbert Murray, Unwin Brothers Limited, London, 1946.

Herodotos, Herodot Tarihi. Çev. M. Ökmen, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1991.

Hesiodos, İşler ve Günler (Erga kai Hemera), Hesiodos Eseri ve Kaynakları. Çev. Sabahattin Eyüpolu, Azra Erhat, TTK Yayınları, Ankara, 1991.

Homeros, İlyada, Çev. Azra Erhat, A. Kadir, Can Yayınları, İstanbul, 1998.

Isokrates, Panegyrikos. Stephen Usher (ed.), Greek Orators III: Isocrates, Panegyricus and Ad Nicolem, Liverpool University Press, 1990.

Ksenophon, Anabasis, Onbinlerin Dönüşü. Çev. Oğuz Yarıltaş, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2011.

Ksenophon, At Biniciliği Üzerine (peri Hippikes). Çev. Sema Sandalcı, Ceren Yayıncılık, Edirne, 2019.

Ksenophon, Yunan Tarihi (Hellenika). Çev. Suat Sinanoğlu, TTK Yayınları, Ankara, 1999.

Plutarkhos, Bioi Paraleloi (Aemilius). https://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Plutarch/Lives/Aemilius*.html (Erişim Tarihi: 18.02.2021)

Polyaenos, Stratagemes. <http://attalus.org/translate/polyaenus3.html> (Erişim Tarihi 18.02.2021)

Thukydides, Peloponnesos Savaşı. Çev. Furkan Akderin, Belge Yayınları, İstanbul, 2000.

Vergilius, Aeneas. Çev. Türkan Uzel, Öteki Yayınevi, 1998.

Quintus Curtius, History of Alexander, Volume II. Book 6-10. Çev. John Carew Rolfe, Harvard University Press, Cambridge/London, 1946.

Modern Kaynaklar

Agre, D. (2011). The Tumulus of Golyamata Mogila near the villages of Malomirovo and Zlatinitsa. Sofia: Avalon.

Archibald, Z. H. (1998). The Odrysian Kingdom of Thrace Orpheus Unmasked. Oxford: Oxford University Press.

Baralis, A., Panayotova, K. ve Nedev, D. (2019). Sur les pas des archéologues, Apollonia du Pont, collections du Louvre et des musées de Bulgarie. Sofya: Faber.

Delev, P. (2015). Thrace from the Assassination of Kotys I to Koroupedion (360-282 BCE). Julia Valeva, Emil Nankov, Denver Graninger (Ed.), A Companion to Ancient Thrace (s. 48-58). West Sussex: Wiley-Blackwell.

Dimitrova, D. (2004). Krieger und Bewaffnung. Die Thraker, Das Goldene Reich des Orpheus (s. 126-133). Bonn: Philipp von Zabern.

Dimitrova, D. (2015). Le Tumulus de Golyama Kosmatka. L'Épopée des Rois Thraces, des guerres médiques aux invasions celtes 479-278 av. j.- c. Découvertes Archéologiques en Bulgarie (s. 118-146). Paris: Musée du Louvre.

Errington, R. M. (1993). A History of Macedonia. California/ London: University of California Press.

Karaca, E. (2019). Milattan Önce Birinci Binde Doğu Trakya. İstanbul: Homer.

- Kistov, K. (2015). Le Tumulus no 1 de Chernozem-Kaloyanovo. L'Épopée des Rois Thraces, des guerres médiques aux invasions celtiques 479-278 av. j.- c. Découvertes Archéologiques en Bulgarie (s. 76-87). Paris: Musée du Louvre.
- Kitav, G. (2004). Hügel, Graber, Tempel. Die Thraker, Das Goldene Reich des Orpheus (s. 239-265). Bonn: Philipp von Zabern.
- Nankov, E. (2007). An Ivory Scabbard Chape From Seuthopolis Rediscovered: Evidence for A Xiphos From Early Hellenistic Thrace?. *Archaeologia Bulgarica*, 11, 37-46.
- Rustoiu, A. (2007). Thracian Sica and Dacian Falx. The History of A 'National' Weapon. Sorin Nemeti, Florin Fodorean, Eduard Nemeth, Sorin Cociş, Irina Nemeti, Mariana Pîslaru (Ed.), *Dacia Felix. Studia Michaeli Bărbulescu Oblata* (s. 67-82). Cluj-Napoca: Editura Tribuna.
- Sîrbu, V. ve Borangic, C. (2016). Curved Dagger of The Sica Type from The North-Danubian Dacian Graves. Valeriu Sîrbu, Miloš Jevtić, Katarina Dmitrović ve Marija Ljuština (Ed.). *Funerary Practices During The Bronze And Iron Ages in Central And Southeast Europe* (s. 333-357). Belgrad: University of Belgrade.
- Stoyanov, T. (2015). Warfare. Julia Valeva, Emil Nankov, Denver Graninger (Ed.), *A Companion to Ancient Thrace* (s. 425-442). West Sussex: Wiley-Blackwell.
- Webber, C. (2003). Odrysian Cavalry arms, Equipment, And Tactics. Lolita Nokolova (Ed.). *Early Symbolic Systems For Communication In Southeast Europe* (s. 529-554). Oxford: BAR Publishing.
- Webber, C. (2011). *The Gods of Battle, Thracians at War 1500 BC-AD 150*. Barnsley: Pen&Sword.
- Yordanov, K. (1995). Les Strateges D Alexandre le Grand En Thrace. *Thracia*, 11, 304-310.

Figürler Listesi

- Figür 1 Kırmızı Figür Pelike Üzerinde Thrak Piyade (Peltast) ve Süvarisi (MÖ 430-425) (Baralis vd. 2015: 450, Cat.538'den düzenlemiştir)
- Figür 2 Aleksandrovo Tümülüsü, Thrak Av Sahnesi (MÖ 4. yüzyıl) (Kitav 2004, 256'dan düzenlemiştir)
- Figür 3 Thrakların MÖ 5.-4. Yüzyılda Kullandıkları Miğfer, Zırh ve Dizlik (Ölçeksizdir) (Dimitrova 2004, 128, 5; Dimitrova 2015, 126-127, Kat. No. 89, 128-129, Kat. No. 91; Kistov 2015, 78-79, Kat. No. 40'dan düzenlemiştir)
- Figür 4 Thrakların Kullandıkları Kılıçlar (Çizim Ölçeksiz) (Yazar tarafından çizilmiştir)

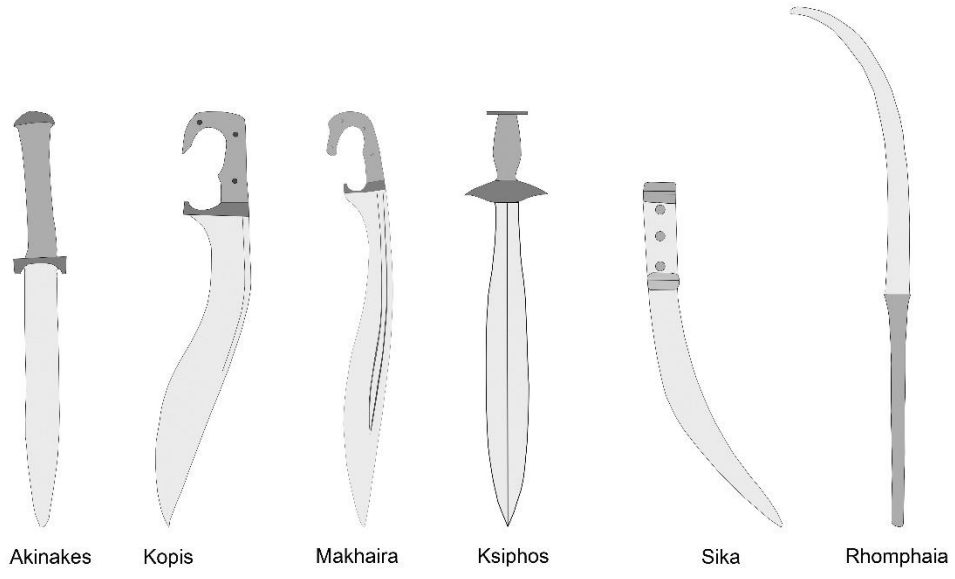
Figür 1 Kırmızı Figür Pelike Üzerinde Thrak Piyade (Peltast) ve Süvarisi (MÖ 430-425)

Figür 2 Aleksandrovo Tümlüsü, Thrakların Av Sahnesi (MÖ 4. yüzyıl)

Figür 3 Thrakların Kullandıkları Miğfer, Zırh ve Dizlik (Ölçeksizdir)

Figür 4 Thrakların Kullandıkları Kılıçlar (Çizim Ölçeksizdir)

Behset KARACA

Süleyman Demirel Üniversitesi, Tarih Bölümü

behsetkaraca@sdu.edu.tr

ORCID Numarası|ORCID Numbers: 0000-0002-5214-3818

İzmir-Aydın Demiryolu Hattı'nın Dinar'dan Sonraki Uzantıları (Proje, İmtiyaz ve Yapım Aşaması)**Extensions of Izmir-Aydın Railway Line After Dinar (Project, Concession and Construction Phase)***Öz**

Demiryolunun bir ulaşım aracı olarak ilk defa hizmete girmesi 1830 yılında İngiltere'de olmuştur. Buradaki gelişmeler kısa sürede diğer Avrupa ülkelerine yayılmıştır. Bu bağlamda Osmanlı Devleti'nde de demiryolu yapımı gündeme gelmiştir. Osmanlı padişahları ve devlet adamları bu tür proje ve demiryolu yapımına çok büyük ilgi göstermişlerdir. Osmanlı Devleti'nin Anadolu toprakları üzerinde yapılan ilk demiryolu, imtiyazı 1856 yılında verilen İzmir-Aydın demiryolu hattıdır. Ancak bu hat 1866 yılında tamamlanmıştır. 1866 yılında İzmir-Aydın hattının açılmasından sonra Aydın Demiryolu Şirketi, 1879 ve 1888 yıllarında iki imtiyaz daha elde ederek demiryolunu Ege Bölgesi'nin içlerine kadar uzatma hakkına sahip olmuştur. Buradaki yollar ilk etapta coğrafi şartlar ile eskiden beri kullanılan kervan ve ticaret güzergâhları göz önünde bulundurularak İzmir-Aydın-Denizli-Dinar ekseninde düşünülmüştür. Değişik tarihlerde Aydın'dan sonraki hat ve şubeleri yapılarak Dinar'a kadar gelinmiştir. Bu hattın daha iyi işleyebilmesi ve faydalı olması için Dinar'dan sonra Afyon, Uşak, Konya, Isparta, Burdur, Antalya gibi Anadolu'nun diğer bazı şehirleriyle bağlantısının kurulması ve buralara uzatılması gerekmektedir. Bu doğrultuda, İzmir-Aydın Demiryolu Kumpanyası ile 1888 tarihinde demiryollarının genişletilmesi, uzatılması ve şubeleri hakkında bir mukavelename yapılmıştır. Bu mukavelenamede yapılması gerekenler ve şartlar belirtilmiştir. İzmir-Aydın demiryolu hattının Dinar'dan sonra, Çapalı, Çöl Ovası, Çay, Akşehir, Iğın ve buradan Konya'ya ulaşması, ayrıca Çapalı yakınından ayrılarak Baladız-Isparta ve yine Baladız'dan Burdur'a varması, başka bir hat ile Çay'dan Afyonkarahisar'a, diğer bir hat ile de Çivril, Burgaz (Gürpınar), Kırka ve Uşak'a gitmesi planlanmaktadır. İlave olarak bu hatlardan ayrılacak şubelerin de 12 yıl zarfında kumpanyaya ihale edilmesi istenmektedir. Yine 1 Eylül 1890 tarihi ile Aydın Demiryolu Kumpanyası vekili Mösyö Jun Valesyo tarafından taktim olunan arıza ile bu yolun yapımı için bilgi verilmektedir. İşte biz bu demiryolunun Dinar'dan sonraki uzantıları ve şubelerinin yapımı için ne gibi hazırlıkların ve antlaşmanın yapıldığını arşiv belgeleri ve diğer kaynaklardan ortaya çıkarmaya çalışacağız. Arşiv belgelerinden mil başına ücreti, kumpanyanın ne kadar süre bu yolu işleteceği, hatların nereden geçeceği, uzunluğunun ne kadar olduğu, kilometre başına ne kadar İngiliz lirası takdir ve tayin olunacağı gibi hususları belirteceğiz. Ayrıca bölgedeki demiryollarının yapılmasıyla sağlanacak faydaları ortaya koyacağız. Yine konumuz olan demiryolları hatlarının bazısı Cumhuriyet döneminde yapılmıştır. Bu süreç de çalışmada ortaya konacaktır.

Anahtar Kelimeler: İzmir-Aydın demiryolu, Isparta, Burdur, Afyon, Dinar, Antalya, Eğirdir, demiryolu.

Abstract

The railway was put into service as a means of transportation for the first time in England in 1830. The developments in this country spread to other European countries in a short time. In this context, railway construction had come to the fore in the Ottoman Empire. Ottoman sultans and statesmen showed great interest in such projects and railway construction. The first railway built on the Anatolian lands of the Ottoman Empire was the Izmir-Aydın railway line and its concession was given in 1856. But this line was completed in 1866. After the İzmir-Aydın line was opened in 1866, Aydın Railway Company obtained two more concessions in 1879 and 1888 and so it could have the right to extend the railway until the inner Aegean Region. The railway roads here were first thought for the Izmir-Aydın-Denizli-Dinar axis, taking into account the geographical conditions and the caravan and trade routes used since the time out of mind. In different times, other than Aydın, lines and branches were built and reached to Dinar. In order to make this line functioning better and being useful, it was necessary to establish and extend its connection with some other cities of Anatolia such as Afyon, Uşak, Konya, Isparta, Burdur, Antalya after Dinar. Accordingly, a contract was signed with the Izmir-Aydın Railway Company in 1888 regarding the expansion, extension and branches of the railways. The actions to be taken and the conditions were specified in this contract. It was planned that İzmir-Aydın railway line would reach Çapalı, Çöl Ovası, Çay, Akşehir, Iğın and Konya after Dinar, and also would reach from nearby of Çapalı to Baladız-Isparta and from Baladız to Burdur. It was also planned that the railway would reach to Afyonkarahisar from Çay with another line, and would reach to Çivril, Burgaz (Gürpınar), Kırka and Uşak with different line. In addition, branches to be separated from these lines were requested to be given out by contract to the company within 12 years. Again, with the date of September 1, 1890, the representative of the Aydın Railway Company, Monsieur Jun Valesyo gave information about the construction of this road. We will try to reveal what kind of preparations and agreements were made for the construction of the extensions and branches of this railway after Dinar with archive documents and other sources. With the archive documents, we will specify the charges per mile, how long the company would run this road, where the lines would pass, what would be the length, how much English pound per kilometer would be assessed and assigned. We will also

* Bu makale, 18-21 Mayıs 2017'de düzenlenen II. Uluslararası Multidisipliner Çalışmaları Sempozyumu (ISMS)'da sunulan "İzmir-Aydın Demiryolu Hattının Dinar, Afyonkarahisar, Isparta, Burdur ve Bölgedeki Diğer Yerlere Uzatılması İle İlgili Osmanlı Devleti'nin Projeleri, Verdiği İmtiyazlar ve Bu Yolların Yapılması" isimli bildirinin yeniden gözden geçirilip, revize edilerek genişletilmiş halidir.

reveal the benefits that were achieved by building the railways in the region. Some of the railway lines, which are also our subject, were built in the Republican period. This process will also be revealed in the study.

Keywords: İzmir-Aydın railway, Isparta, Burdur, Afyon, Dinar, Antalya, Eğirdir, railway.

Giriş

Demiryolunun bir ulaşım şekli olarak ilk defa hizmete girmesi 1830'da İngiltere'de olmuştur. İngiltere'deki gelişmeler kısa sürede diğer Avrupa ülkelerine yayılmıştır. Amerika'da 1830, Fransa'da 1832 ve Almanya'da 1835 yılında demiryolu yapımına başlanmıştır.¹ Bunların haricinde 1835'te Belçika, 1838'de Avusturya ve 1839'da İtalya bu teknolojileri kendi ülkelerinde uygulamaya başlamışlardır. Rusya'da ilk demiryolu 25 km olarak 1837'de yapılmıştır.² 1860 yılına gelindiğinde ise dünyada işletilmekte olan demiryollarının uzunluğu 100.000 km'ye ulaşmıştır.³ Rusya'da daha sonraki yıllarda demiryolu yapımı yavaş ilerlemiş olmasına rağmen 1916'da tamamlanan ve Dünyanın en uzun demiryolu olarak bilinen Transsibirya demiryoluyla bu yolların uzunluğu daha da artmıştır. Demiryolu yapımı ülkelere göre farklı amaçlara hizmet etmişse de, ulaştırmada fiyatların düşmesini, uluslararası ticaretin yoğunlaşmasını sağladığı için talep edilen bir ulaşım sistemi olmuştur. 19. yüzyılın sonuna kadar ekonomik ve askeri amaçlar için önem taşımıştır. 20. yüzyılın başında asker ve malzeme naklinde stratejik bir değer taşıdığı için askeri amaçların ağırlık kazandığı bir ulaşım aracı olmuştur.⁴

Bu bağlamda Osmanlı Devleti'nde de demiryolu yapımı gündeme gelmiştir. Demiryolu yapılması düşüncesi açısından, Osmanlı ile Batı arasında uzun bir zaman dilimi yoktur. Osmanlı'nın Batı'dan farkı, bu faaliyetin yabancı girişimciler tarafından yapılmasıdır. Osmanlı'da ilk demiryolu, Batılı sermayedarlar tarafından inşa edilmiş, çok sonraları Türk mühendis ve işçiler bu alanda görev almaya başlamışlardır. Yine Osmanlı Devleti'nin ihtiyaç duyduğu alan, güzergâh ve miktardan daha ziyade yabancı devlet ve yatırımcılarının planları doğrultusunda demiryolu inşa edilmiştir.⁵

Osmanlı'nın ilk dönemlerinde demiryolu yapımına, devletin parçalanmasını engelleyecek bir unsur olarak bakılmıştır. Ayrıca Batı'ya yaklaşma, onlar gibi olma ve düşünmenin bu sayede gerçekleşebileceği umulmuştur. Lakin Batı'nın buradaki amacı farklıdır. Onlar, Osmanlı'nın daha da gerilemesi ve bölünmesinin sağlanmasını istemektedirler. Batılı yatırımcılar, Osmanlı'nın ekonomik yapısındaki bozukluğu fırsat bilerek, yeterli derecede imtiyaz elde etmek ve çok sınırlı olan devlet imkânlarını bolca kullanmak düşüncesindedirler. Demiryolu Osmanlı'da, "*Batı medeniyetinin simgesi*" olarak algılanmış ve bu sebepten dolayı, Batılı girişimcilerin demiryolu alanındaki faaliyetleri çoğu zaman olumlu karşılanmıştır. Osmanlı'da teknik bilgi ve maddi kaynak olmadığı için demiryolu imtiyazları sağlanmıştır.⁶ Cumhuriyetin ilk yıllarında demiryolu politikası ya da o günkü deyişle "*millî şimendifer siyaseti*" millî politikaların başında yer almış ve demiryolu birçok yönden Osmanlı'daki gibi çağdaşlığı, modernite'yi simgelemiştir.⁷ Osmanlı Devleti'ndeki ilk teşebbüsler İngiliz Albayı Francis Chesney tarafından 1830'lu yıllarda bir proje ile başlamıştır. Buna göre İskenderun ile Birecik arasında bir demiryolu hattı yapılması düşünülmektedir. Birecik'ten itibaren ise ulaşım Fırat Nehri üzerinden gerçekleşecek ve Basra'ya ulaşılacaktır. Ümit Burnu'ndan yapılan yolculuk çok uzun sürdüğü gibi maliyeti de yüksektir. Bundan dolayı bu düşünce önemlidir ancak bu bir projeden ileriye gidememiştir.⁸

Osmanlı Padişahları ile devlet adamları bu tür projelere ve demiryolu yapımına ilgi göstermişlerdir. Sultan Abdülmecit (1839–1861), Sultan Abdülaziz (1861–1876) ve Sultan II. Abdülhamid (1876–1909) bu konulara çok büyük önem vermişlerdir.⁹ Devletin demiryolu yapma konusundaki hareket noktasını İstanbul ile Balkanlar ve Avrupa'yı birbirine bağlayacak olan Rumeli'de yapılması

¹ Akyıldız 1992, 114.

² Koç 2020, 4.

³ Akyıldız 1992, 114.

⁴ Koç 2020, 4-5.

⁵ Yıldız 2004, 197.

⁶ Yıldız 2004, 197.

⁷ Toprak 2007, 26.

⁸ Engin 2002, 462.

⁹ Engin 2002, 463–467; Özyüksel 2002, 470-471; Özyüksel 1988, 7; Karal 1983a, 268–271; Karal 1983b, 465-471.

İzmir-Aydın Demiryolu Hattı'nın Dinar'dan Sonraki Uzantıları (Proje, İmtiyaz ve Yapım Aşaması)

düşünülen hat oluşturmaktadır. Ayrıca ülkenin Asya toprakları demiryolu ağı ile donatılacaktır. Gerçekleştirilmek istenen bu ağın ana hattını İstanbul-Bağdat demiryolu teşkil edecek, çeşitli kollarla Akdeniz ve Karadeniz'e bağlantılar kurulacaktır.¹⁰ Osmanlı Devleti'nin Anadolu toprakları üzerinde yapılan ilk demiryolu, imtiyazı 1856 yılında verilen İzmir-Aydın, Rumeli toprakları üzerinde yapılan ilk demiryolu da imtiyazı 1857 yılında İngilizlere verilen Köstence-Çernavoda (Boğazköy) hattıdır.¹¹ Devlette inşa edilen ilk demiryolu ise 1854 senesinde bitirilen İskenderiye-Kahire demiryoludur.¹²

Osmanlı Devleti'nin Anadolu topraklarında yapılan ilk iki demiryolunun başlangıç noktası İzmir'dir. İlk demiryollarının İzmir merkezli yapılması tesadüf değildir. İzmir bereketli bir bölgenin dışa açılan kapısı olarak ilkçağlardan itibaren mühim bir şehir olmuştur. Özellikle XVIII. ve XIX. yüzyıllarda önemi artmıştır. Zamanla da Anadolu'nun içlerinden gelen uzun mesafeli ticaret ve kervan yollarının hem başlangıç, hem de son durağı haline gelmiştir.¹³ İzmir-Aydın demiryolunun yapımında İngilizlerin bölgenin ham madde kaynaklarına ulaşma ve mamul maddelerini pazara sürme isteği etkili olmuştur. Demiryolu yapımına başlanmadan evvel İzmir'de fiilen ithalat ve ihracat işleriyle uğraşan 1061 İngiliz tüccar bulunması bunu göstermektedir. Bu tüccarlar ayrıca, İzmir'in hinterlandı ile ulaşım imkânına kavuşturulmasının bölgenin ticari gelişimine yapacağı katkının şuurundadırlar. İzmir-Aydın demiryolu sözleşmesine göre Osmanlı Hükümeti, şirkete yatırdıkları 30,6 milyon frank sermaye için yılda %6 kar garantisi sağlamak zorundadır. Ayrıca şirket hükümete ait topraklardan, maden ve ormanlardan ücretsiz olarak yararlanma hakkına sahip olacaktır. Buna karşılık demiryolunun ilk 70 kilometrelik bölümü dört yıl içinde tamamlanacaktır.¹⁴ İşte bu şekilde ilk etapta İzmir-Aydın ve arkasından devam edecek olan diğer hat (İzmir-Kasaba) ve şubelerin yapımı işlemine başlanmıştır.

İzmir-Kasaba hattı ve şubeleri direk konumuzu ilgilendirmemesine rağmen bölgenin ekonomik ve sosyal yönden gelişmesinde etkili olmasından dolayı üzerinde kısaca durulacaktır. Yine bu hattın, Aydın demiryolu hattı ile İzmir'de ve daha sonraki yıllarda Afyonkarahisar'da birleşmesi bahsetmemizin diğer bir sebebi olacaktır. İngilizler tarafından farklı tarihlerde İzmir-Kasaba hattı ve uzantıları yapılmıştır. Bu doğrultuda, İzmir-Bornova arası ile İzmir-Menemen arasındaki demiryolu inşası Haziran 1865'te bitirilmiş ve 20 Temmuz 1865'te geçici olarak hizmete açılmıştır. Menemen-Manisa hattı 25 Ekim 1865'de resmen ahaliye açılmıştır. İzmir-Kasaba demiryolu ise 23 Ocak 1866¹⁵, İzmir-Aydın demiryolu ise 1 Temmuz 1866 tarihlerinde işletmeye açılmıştır.¹⁶ Kasaba-Alaşehir hattının inşasına 8 Haziran 1867 yılında başlanmış ancak bazı aksaklıklar ve yeni tekliflerin yapılması ile güzergâh değişikliklerinden bu hattın bitirilmesi uzamıştır. Bu hat Mart 1875 tarihinde açılmıştır.¹⁷

Osmanlı Devleti 1888 yılında, Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde demiryolu yapımı için üç imtiyaz vermiştir. Bunlardan biri İstanbul-Ankara hattının yapılması için Deutsch Bank'ın kontrolündeki Anadolu Demiryolu Şirketi'ne, diğer ikisi de İzmir'deki şirketlere verilmiştir. Bu dönemde İzmir-Aydın Demiryolu Şirketi mevcut hatlarını Dinar ve Çivril'e kadar uzatma hakkını elde etmiş, Kasaba Demiryolu Şirketi de Manisa-Soma arası ile ilgilenecektir. Sonuçta şirket bu hattın yapımını almıştır. Mukavele gereği Manisa-Soma arasındaki hat üç kısımda inşa edilecektir. Manisa-Akhisar, Akhisar-Kırkağaç ve Kırkağaç'tan Soma'ya kadar olacaktır. Bu hatlardan Manisa-Akhisar Ocak 1890'da, Manisa-Soma arası da 1890 Mart'ında bitirilmiştir.¹⁸ İzmir-Kasaba hattının devamına (Alaşehir-Elvanlar, Elvanlar-Uşak, Uşak-Dumlupınar, Dumlupınar-Afyonkarahisar) Fransızlar tarafından 18 Ekim 1895'te başlanmış ve Kasım 1897'de de tamamlanmıştır.¹⁹

Bu İzmir-Kasaba hattı ve uzantıları haricinde Batı Anadolu'yu içeriye bağlayan ve yine İzmir'de nihayetlenen İzmir-Aydın demiryolu ve bunun uzantıları vardır. Bu hattın Dinar'dan sonraki kısımları ve uzantıları konumuzu oluşturmaktadır. Yukarıda bahsettiğimiz üzere İzmir-Aydın demiryolu

¹⁰ Engin 2002, 463-466.

¹¹ Engin 1993, 39.

¹² Akyıldız 1992, 115.

¹³ Kolay 2019, 19-23; Küttükoğlu 2001, 515-524.

¹⁴ Özyüksel 1988, 9-10.

¹⁵ İzmir-Kasaba demiryolu için verilen teklifler, imtiyazın Edward Price'a verilmesi, imzalanan mukavelename ve şartname, inşaatın başlaması ile hattın Kasaba (Turgutlu)'ya ulaşması yine bu hatların devamı ve uzantısı olan İzmir-Menemen, İzmir-Bornova ve Menemen-Manisa hatları vb. konularda ayrıntı için bkz. Kolay 2019, 24-56.

¹⁶ Akyıldız 1992, 115.

¹⁷ Kolay 2019, 57-74.

¹⁸ Kolay 2019, 87-103.

¹⁹ Kolay 2019, 111-155.

imtiyazı İngiliz kumpanyasına 1856 yılında verilmiş ancak bu hat 1866 yılında tamamlanmıştır.²⁰ 1866 yılında İzmir-Aydın hattının açılmasından sonra, Aydın Demiryolu Şirketi 1879 ve 1888 yıllarında iki imtiyaz daha elde ederek demiryolunu Ege Bölgesi'nin içlerine kadar uzatma hakkına sahip olmuştur. Buradaki yollar ilk etapta coğrafi şartlar ile eskiden beri kullanılan kervan ve ticaret güzergâhları göz önünde bulundurularak İzmir-Aydın-Denizli-Dinar ekseninde düşünülmüştür. 1881'de Aydın-Nazilli ile Nazilli-Kuyucak hattı ve 1882'de de Kuyucak-Sarayköy hattı yapılmıştır. Bu güzergâhta olmayan Torbalı-Tire hattı ise 1883'de açılmıştır. Aydın demiryolunun Dinar'a kadar uzatılan kısımlarında demiryolu hattı Sarayköy, Genceali, Akhan, Bucalı ve Şamlı mevkilerinden geçmektedir. Dinar hattının yapımına 1888'de başlanmıştır. Bu hat üzerindeki Denizli ve Söke hatları da Mayıs 1308'lerde (Mayıs-Haziran 1892) yolcu taşımaya başlamıştır. Hattın Denizli'den Dinar'a kadar kısmı da kısa sürede bitmiştir. Aydın demiryolunun Çivril'e kadar uzatılacak şubesi 17 Kanun-ı evvel 1305/29 Aralık 1889'da resmi olarak açılmıştır. Bu hat üzerinde Sütlaç ve Çivril yanında Sundurmali ve İnceköy iskeleleri de vardır. Ayrıca Aydın demiryolunun bizim konumuz olan hat üzerinde bulunmayan başka şubeleri de mevcuttur.²¹

İzmir-Aydın demiryolunun kapasitesi, yolcu taşıma ücretleri, ekonomik verimliliği gibi hususlarda Aydın Vilayet Salnamesinden bilgi edinmek mümkündür.²² Bu hattın Dinar'dan sonraki uzantıları, yapılması planlanan yerlerin projeleri ve imtiyazları bizim esas konumuzu oluşturmaktadır. İzmir-Aydın demiryolu hattının Dinar, Keçiborlu, Baladız, Isparta, Burdur, Afyonkarahisar, Uşak, Antalya vb. yerlere uzatılması konusunda İzmir-Aydın Demiryolu Kumpanyası ile bir mukavelename yapılmıştır. Bu mukavelenamede yapılması gerekenler ve şartlar belirtilmiştir. Biz bu doğrultuda arşiv belgeleri ile diğer kaynakları da göz önünde bulundurarak yapılması düşünülen hatlar ve şubeler, mukavelenameler, karşılaşılan problemler, demiryollarının sağladığı faydalar, yolların yapılması vb. hususlar üzerinde duracağız.

İzmir-Aydın Demiryolu Hattı'nın Dinar'dan Sonraki Uzantılarının Güzergâhı, Proje ve İmtiyazı

İzmir-Aydın Demiryolu hattının Dinar'dan sonra uzatılarak bölgeye hizmet vermesi düşünülmektedir. Bu doğrultuda, İzmir-Aydın Demiryolu Kumpanyası ile 1888 tarihinde demiryollarının genişletilmesi, uzaması ve şubeleri hakkında bir mukavelename yapılmıştır. Bu layihanın ise 1 Eylül 1890 tarihi ile Aydın Demiryolu Kumpanyası vekili mösyö Jun Valesyo tarafından kumpanya namına Ticaret ve Nafia Nezaret-i Celilesi'ne havale buyrulması istenmiştir. Burada mevcut İzmir-Aydın demiryolu hattının Dinar'dan Konya'ya kadar genişletilmesi, uzatılması ve Isparta, Burdur, Afyonkarahisar ve Uşak'a kadar olan şubeler ile diğer bazı uzantılar hakkında bilgi verilmektedir. Bu layiha dokuz maddeden meydana gelmektedir. Bu dokuz maddede, antlaşma şartları, antlaşmanın geçerlilik süresi, hattın nereden geçeceği, demiryolunun ne kadara mal olacağı gibi birçok husus belirtilmiştir. Biz bu maddelerden önemli olanlar üzerinde metin içinde kısaca duracağız. Maddelerin tamamını ise eklerde vereceğiz²³.

Burada belirtilen birinci maddede hatların güzergâhları şu şekilde ortaya konmuştur. İzmir-Aydın demiryolu hattının Dinar'dan sonra, Çapalı, Çöl Ovası, Çay, Akşehir, Ilgın ve buradan Konya'ya ulaşması, ayrıca Çapalı yakınından ayrılarak Baladız-Isparta ve yine Baladız'dan Burdur'a varması, başka bir hat ile Çay'dan Afyonkarahisar'a, diğer bir hat ile de Çivril, Burgaz (Gürpınar), Kırka ve Uşak'a gitmesi planlanmaktadır. İkinci maddede ise birinci maddede ifade edilen hatlardan ayrılacak şubeler 12 yıl zarfında şubelerin hiç biri 40 km'yi aşmamak üzere kumpanyaya ihale edilecektir. Üçüncü maddeye göre 99 sene müddetle bu hatları kumpanya kullanacaktır. Hatların yapılması ve masrafı kumpanyaya ait olacaktır. Hükümet mecbur olmadıkça mukavelenamede belirtilen hatların 25 mil 40 km'lik daire dâhilinde bu demiryolu ile rekabet edecek hiçbir demiryolu inşasını ihale etmeyecektir. Başka bir maddeye göre, eğer bu mukavelename müddetinde kumpanyaya ait toplam hatlar üzerinde yeni bir hat tesis olacak olursa hükümetle kumpanya anlaşacaklar ve aynı şartlarda işleteceklerdir (dördüncü madde). Beşinci maddeye göre ise, "Hükümet-i Seniyye 18 Nisan 1888 tarihli mukavelenamenin beşinci maddesi mucibince sahip olduğu salahiyyete göre" 15 Teşrin-i evvel

²⁰ Uzuntepe 2000, 29-43.

²¹ Uzuntepe 2000, 43-47; Cavid 2010, 710-711.

²² Cavid 2010.

²³ BOA, HR.TO 534/36; EK.1.

İzmir-Aydın Demiryolu Hattı'nın Dinar'dan Sonraki Uzantıları (Proje, İmtiyaz ve Yapım Aşaması)

(Ekim) 1935 tarihinde kumpanyanın eski hatları üzerinde inşa edilecek hatları satın almak isterse 3 sene evvel kumpanyaya bildirecektir. Kumpanyaya senelik 120 bin İngiliz lirası verecektir. “Bilcümle hudut için mil başına 8500, km başına 5280 İngiliz lirası ikinci maddede belirtildiği üzere şubeler için mil başına 7500, km başına 4659 İngiliz lirası takdir ve tayin kılınmıştır”. Başka bir madde de (yedinci madde) “Hükümet-i Seniyye” bu hatları satın almak istemezse, mukavelename mucibince mil başına kararlaştırılmış olan kıymet mucibince ve kumpanyaya 3 sene evvel tebliğ ederek satın alma salâhiyetini muhafaza edebilir. Şayet hükümet 3 sene evvel durumu bildirmezse 25 sene daha baki olacak, bunun bitiminde 3 sene evvel bildirmek şartıyla başka şartlarda bunu alma hakkına sahip olacaktır. Sekizinci maddeye göre ise Hükümet-i Seniyye her ne vakit tekmi-i hattı ve müstemilatı ve edevatı tasarrufuna alacak olursa kumpanyanın elindeki makine, vagon vs. satın almayı taahhüt etmektedir.

Kısaca bu şartlarda yapılan antlaşmaya yani projeye daha sonraki tarihlerde ne kadar uyulduğunu tam olarak bilemiyoruz. Ancak Devlet bu hatların bazısını yapmamış veya başka kumpanyalara vermiştir. Bu projeden anlaşıldığına göre günümüzdeki hatlardan bazı farklılıklar da bulunmaktadır. Günümüzde *Dinar-Çapalı (Karakuyu)-Sandıklı ve Afyon* hattı vardır. Konya'ya da Afyon'dan gidilmektedir. Ancak projedeki hatta göre Konya'ya daha kısa bir yoldan gidilecektir. Yani hat, *Dinar, Çapalı, Çöl Ovası, Çay, Akşehir, Ilgın ve Konya* şeklinde olacaktır. Afyon'a ise Çay'dan bir hat ayrılacak ve oradan gidecektir. Yine *Çivril'den Burgaz (Gürpınar), Kırka üzerinden Uşak'a* ulaşılacaktır. Bu kestirme hat da Çivril'de kalmış, Uşak'a Afyon üzerinden giden bir hat yapılmıştır. Yine bu hatların bir kısmı farklı kumpanyalar ve devletler tarafından yapılmıştır. Kısaca tam olarak bu antlaşma şartlarına pek uyulmamış ve bazı yerlerin yapımı daha sonraki yıllara ve projelere kalmıştır. Bunun olmasında da birinci derecede devletlerarasındaki çekişme ve rekabet ile Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması etkili olacaktır. Burada belirtilen hatların önemli bir kısmının Osmanlı Devleti zamanında ve bir kısmının da Cumhuriyet döneminde yapılması ise bu projenin ve yolların önemini ortaya koyması açısından önemlidir.²⁴

Mevcut İzmir-Aydın demiryolunun Dinar, Afyonkarahisar, Konya ve Isparta'ya kadar uzatılması konusunda 1888 tarihinde burayı yapan kumpanya ile bir mukavelename yapılmış olduğunu ve bunun 9 madde halinde layiha şeklinde Hükümete sunulduğunu biraz önce belirtmiştik. Ancak “Hükümet-i Seniyye” tarafından bu layihanın tadil edilmesi istenmiştir. Bu tadilatı kumpanya direktörü 31 Kanun-ı sâni 1891 tarihinde yapmış ve değişiklikleri bildirmiştir. Buna göre, Çivril'den Uşak'a kadar bir hat yapılması bu layihaya dâhil edilmiş, Afyonkarahisar'da bitecek hat Kütahya'ya kadar uzatılacak, hatta hükümet tarafından talep edilirse Eskişehir'e kadar da gidecektir. İşin başlangıcından beri kumpanya tarafından inşa kılınan demiryolu hududu bütün emlakıyla beraber (bina ve yapılar) “bu layiha mucibince” 99 sene sonra hükümetin malı olacaktır. “Hükümet-i Seniyye” dahi 4 Teşrin-i evvel 1888 tarihli mukavele mucibince Anadolu (İzmir, Ankara) demiryolları için vermesi gereken bütün imtiyazları yerine getirecektir. Bu Konya meclisinin vereceği karar olmakla birlikte esas hükümetin burada vereceği fikir ve karar önemlidir denilmektedir.²⁵ Layihada geçen hususlar ve proje bu şekilde tadilat edilmiştir. 17 Şubat 1904 tarihli Meclis-i Vükelâ mazbatalarında bu layiha ve proje ile ilgili olarak ise şu denilmektedir: *Müzakere olan maddelere müteallik evrakların çeşidi, mealin özeti, Bâb-ı*

²⁴BOA, HR.TO 534/36; 1 Eylül 1890 tarihli layihanın maddeleri için bkz. Ek 1; Harita 1-3.

²⁵ “Bâb-ı Âli tercüme odası tarafından hazırlanan belgede mevcut demiryolu hududunun Dinar, Afyonkarahisar, Konya ve Isparta'ya kadar uzatılmasına dair layihanın tadilatına havi izinin Aydın demiryolu direktörü tarafından sadarete arzı konusundaki belgede 31 Kanun-ı sâni sene 91 tarihiyle İzmir ve Aydın Demiryolu Kumpanyası direktörü tarafından konan arızanın tercümesinde Bin sekiz yüz seksen sekiz tarihli mukavele-name mucibince el-yevm mevcut olan demiryolu hududunun Dinar'dan Afyonkarahisar, Konya ve Isparta'ya kadar temdidine dair layihanın Kumpanyam tarafından Bâb-ı Âliye takdim olunduğu zamandan beri Hükümet-i Seniyye'nin Memâlik-i Şahâne'de demir yollar imtiyazatınca esaslı addettiği bazı nukât hakkında tervic buyurulduğu efkâr ve hissîyâta bi'd-ı defaât kesb-i ıtla' edebilmiş olduğundan bu sırada... malum olan layihayı hissîyât-ı mezkûre ile mümkün mertebe telif edebilecek surette tadile çalıştım. Binaen aleyh hülûsa şurasını arz edebiliyorum ki Çivril'den (Şivril'den) Uşak'a kadar olan hat artık bu layihaya dâhil olacak ve fakat Karahisar'a kadar müntehi olacağı cihetle Kütahya'ya kadar temdid edilecek ve cânib-i hükümet-i seniyyeden talep buyurulduğu takriri kumpanya bu hattı Eskişehir'e kadar temdid etmeği dahi taahhüt eyleyecektir. İmtiyazı ita buyurulan ve işin bidâyetinden beri Kumpanya canibinden inşa kılınan demiryol hututu kâffe-i emlakıyla beraber ve işbu layiha mucibince inşa olunacak hudut ve ebniye dahi dâhil olduğu hazıra imtiyazlı fermân-ı âlinin tarih-i isdarından itibaren doksan dokuz sene sonra gerek mazi ve gerek istikbal için hiçbir güne varidat temin edilmeksizin Hükümet-i Seniyye'nin malı olacaktır. Hükümet-i Seniyye dahi fi 4 Teşrin-i evvel 1888 tarihli mukavelesi mucibince Anadolu (İzmir, Ankara) demiryolları için ita buyurulduğu sair bi'l-cümle imtiyazâtı ita edecektir. İş bu tadilat-ı mühimme ile beraber layiha-yı mehbuta (?) hakkında müzakerâta devam olunması hususu Konya meclisinin takrir ve muvafakatine havale olunması lazım geldiği cihetle Kumpanya'ya... evvel Hükümet-i Seniyye'nin buyuracağı efkâr ve muamelâtını anlamak ve tasvib-i sami-i fahimalarını istihsal etmek için keyfiyet-i zat-ı seniyye-i cenâb-ı sedarâtenahilerine arz ve işara cüret ile beyan-ı hal arz-ı te'diye uburuna buyurulmasını rica ederim” (BOA, HR.TO, 535/12).

Âli evrak odasınınca olan numarası ve meclis havalesi, tarihi ve tezkireye ilişik yazıların kaç kıta olduğu.

Hülâsa-i Meali

Dinar demiryolu hattının Isparta ve Burdur'a uzatılması hakkında Aydın Demiryolu Kumpanyası vekili tarafından daha önce vuku bulan teklifin kabul görmemesi yani reddine karar verildiği halde, vekilin bu teklifte bazı tadilat yaptığı belirtilmiştir. Yine eski teklifin hukuk ve devlet menfaatine uymaması dolayısıyla bazı tetkikin lazım geldiği, Ticaret ve Nafia Nezareti'nden gelen tezkirenin okunduğu ve mütalaa olunduğu ifade edilmiştir. Neticede aşağıdaki karara varılmıştır.

Karar

Tanzim olunan raporun içindekilere nazaran Hükümetle kumpanya arasında evvelce akit edilmiş olan mukavelenameye göre hükümet 1935 senesinde devredilecek aletlerin bedelinden başka kumpanyaya üç milyon yedi yüz elli bin İngiliz lirası vererek bu yolu tasarrufuna almış olacaktır. Yahut senelik hasılatını alacak ve idaresi kumpanyada olacaktır şıklarından birisini seçecektir. İmtiyaz müddetinin 15 sene uzatılması takdirinde bu müddet zarfında hasılatın yarısını ve daha önce belirtilen üç milyon yedi yüz elli bin İngiliz lirasının faizini aldıktan başka bunun bir milyon yüz bin liralık kısmı imha edilecektir. Eski tekliflerin 15 sene uzatılması ve Dinar'dan Eğirdir Gölü ve Burdur Gölü kıyısından Burdur'a 104 km mecburi hat çekilmesi, bu yeni hattın Sandıklı'ya kadar 7 sene zarfında isteğe bağlı bir hat inşası ve Burdur'a uzayacak hattın bir mahallinden Antalya'ya kadar demiryolu inşası halinde ise şirkete eşit haklar verilmesi istenmektedir. Yine Eğirdir ve Burdur Göllerinde Osmanlı Sancağı altında vapur işletilmesi talepleri vardır. Bu durumda hükümet en az bir milyon yüz bin İngiliz lirası zayi etmiş olacağı gibi uzatılması istenilen 104 km hattın imtiyazının bitiminde hükümet gizli olarak altı yüz bin İngiliz lirası vermesi lazım geleceğinden buna degecek bir menfaat tahsil edemeyecektir. Bu yüzden hiçbir zaman gerek bu hattın ve gerekse isteğe bağlı hatların ve hususiyile Antalya'ya uzatılacak demiryolun inşasına teminat verilmekte olan Konya ve Kasaba hatlarına büyük rekabet hâsıl edeceğinden ve mezkûr göllerde Osmanlı bayrağı altında bile olsa ecnebi gemilerinin seyr ü sefer yapma imtiyazı hükümetçe menfaate uygun bulunmamıştır. Eski teklif bile kabul görmemiş ve 29 Mayıs 1903 tarihinde kararname ve beyan olduğu cihetle şirkete bu yolda cevap verilmesi Nezaret-i müşarünileyhe havale kılınmıştır.²⁶ Ancak daha sonraları bu şartların bazılarında düzeltme yapılarak hattın bir kısmının yapıldığını tahmin etmekteyiz. Çünkü sonuçta yapılan hat ve güzergâhlar bunu göstermektedir.

²⁶ "Meclis-i Vükelâ Mazbataları, Hazır Bulunan Zevât-ı Fihâmın Esâmisî: Müzakere olunan mevâdde müteallik varakanın nevi ile hülâsa-i meali Bâb-ı Âli evrak odasınınca olan numarası ve meclis havalesi tarihi ve melfufatı dahi kaç kıta olduğu.

Hülâsa-i Meali

Dinar demiryolu hattının Isparta ve Burdur'a doğru temdidî hakkında Aydın Demiryolu Kumpanyası vekili tarafından akdemce vuku bulan teklifât-ı şayan kabul görülmemesine yani reddine karar verildiği halde vekil mumaileyh ahiren ita eylediği istida-namesi teklifât-ı sabıkaca bazı tadilat icrası gösterildiğinden iş bu teklifât-ı ahirenin dahi hukuk ve menâfi-i devlete suret ve derece-i muvafakatı hakkında tetkikât-ı lazime icrasıyla netice-i keyfiyetin enbasına dair sebak eden eşar üzerine Ticaret ve Nafta Nezaretinden gelen tezkire melfuflariyle kiraat ve mütalaa olundu.

Kararı

Tezkire-i mezkûrede nezaret-i fen müşaviliğince icra kılınan tetkikatı havi tanzim olunan rapor mündericâtına nazaran Hükümet-i Seniyye ile Kumpanya beyninde mukaddema akd edilmiş olan mukavelât mucibince Hükümet-i Seniyye bin dokuz yüz otuz beş senesinde edevat-ı müteharrike bedelinden başka kumpanyaya üç milyon yedi yüz elli bin İngiliz lirası itası ile şebeke-i mezkûreyi tamamen taht-ı tasarrufuna almış yahut demiryolun hasılat-ı seneviyye-i safiyesinden meblağ-ı mezkûr kâmilen tediye oluncaya kadar şebeke-i mezkûre idaresinin kumpanya yedinde bırakılması şıklarından birinin intihabında muhtar bulunmasına mebni (binaen) müddet-i imtiyaziyenin on beş sene temdidî takdirde şebeke-i mezkûrenin bu müddet hasılat-ı safiyesiyle salifu'l arz üç milyon yedi yüz elli bin İngiliz lirasının faizi tediye edildikten başka bunun bir milyon yüz bin İngiliz liralık kısmı imha edilebileceğinden istidayı ve... tervici halinde teklifât-ı ahire-i mezkûrenin esasları el-yevm işlemede olan Aydın Demiryolu şebekesi müddet-i imtiyaziyesinin on beş sene temdidî ve Dinar'dan Eğirdir Gölü sahilinde bir noktaya ve bu hattın bir mahallinden Burdur Gölü'nün bir noktasına kadar yüz dört kilometre tulünde mecburi ve iş bu hatt-ı cedidden Sandıklı'ya kadar yedi sene müddet zarfında ihtiyari bir hat inşası ve mezkûr demiryolu şebekesinin tarafeyninden yirmi beş mil mesafe dahilinde bir mahalden Antalya'ya kadar demiryolu inşası halinde Aydın Demiryolu şirketine şerâit-i mütesaviye ile hak... itası ve Eğirdir ve Burdur Göllerinde Osmanlı Sancağı altında vapur işletilmesi metalibinden ibaret olup Hükümet-i Seniyye, Dahiliye Nezareti Mektûbî Kalemi (BOA, MV 108/61, 1); İnde'l-hab la ekall bir milyon yüz bin İngiliz lirası zayi etmiş olacağı gibi temdidî istenilen yüz dört kilometre hat için hitam-ı müddet-i imtiyaziyesinde Hükümet-i Seniyye cânibinden inde'l-hab altı yüz bin İngiliz lirası verilmek iktiza edip buna degecek bir menfaat istihsal olunamayacağından. Kat'an lin-nazar gerek bunun ve gerek ihtiyari hatların ve hususiyile Antalya'ya müntehi olacak demiryolun inşası hükümet-i seniyyece teminat verilmekte olan Konya ve Kasaba hatlarına rekabet-i azim hâsıl ederek mukerrât külliyeyi rai olacağına ve mezkûr göllerde seyr ü sefaın için Osmanlı sancağını hamil olsa dahi tabiiyet-i ecnebiyede bulunan bir şirkete imtiyaz itasının adam-ı cevazı derkar olmasıyla teklifât-ı mezkûre-i ahirenin her ciheti halen ve atiyen menâfi-i Hükümet-i Seniyye ile kâbil-i telif görülemediği beyan ve işar olunmuş ve esbab-ı muharrerere nazaran teklifât-ı ahire dahi şayet kabul görülemediği olduğuna binaen 2 Rebiyülevvel sene 321 (29 Mayıs 1903) tarihinde ba-mazbata arz ve beyan olduğu vecihle şirket-i mezkûreye o yolda cevap itasının nezareti müşarünileyh havalesi tezekkür kıldı" (BOA, MV 108/61, 2).

İzmir-Aydın Demiryolu Hattı'nın Dinar'dan Sonraki Uzantıları (Proje, İmtiyaz ve Yapım Aşaması)

Yani kısaca 1903 ve 1904 tarihli arşiv belgelerinden anlaşıldığına göre Burdur'dan Antalya'ya bir demir yolu hattı döşenmesi Aydın demiryolu şirketinden istenilmiştir. Buna karşılık da Burdur ve Eğirdir Göllerinde Osmanlı Sancağı altında vapur işletme isteklerinde bulunmuşlardır. Ancak bu hattın yapılmasının Konya ve Kasaba hatlarına rakip olacağı düşüncesi ve göllerde Osmanlı Sancağı altında dahi olsa ecnebilerin vapur işletmesine pek sıcak bakılmamıştır. Yine devletin menfaatine uygun olmaması ve yapımının zor olması ile diğer demiryollarıyla rekabet edilecek olması bunda etkili olmuştur.²⁷ Aydın Demiryolu Şirketi'nin amacı ise, Eğirdir Gölü üzerinden İç Anadolu'nun tarım ve maden kaynaklarına ulaşmayı planlamak ve Batı Anadolu ile birlikte güney hinterlandını da kendi nüfuz sahası içinde tutmaya çalışmaktır.²⁸ Bundan dolayı daha XX. yüzyılın başlarında düşünülen Burdur-Antalya hattı daha sonraki tarihlerde tekrar gündeme gelse de bir daha yapılmamak üzere kalmıştır.

Osmanlı Devleti'nde ve Bu Bölgede Demiryollarının Yapılma Sebepleri

XIX. yüzyılda Avrupa'daki demiryolları konusundaki gelişmeler Osmanlı yöneticilerinin de dikkatini çekmiş, ulaşım problemlerini hızlı ve güvenilir olarak çözecek bir çare olarak düşünülmeye başlanılmıştır. İmparatorluğun deniz kıyısı bölgeleri ile iç bölgelerinin bağlantısının kurulması için önemli bir yatırım olarak görülmüştür. Demiryolları ekonomik, askeri, siyasi (toplumun çeşitli kesimleriyle bütünleşmek), sosyal ve kültürel bakımdan büyük önem taşımaktadır. Bunun için, buradaki demiryolları yapılırsa bölgenin iktisadi, siyasi, askeri, sosyal ve kültürel yönden gelişmesine ve bölge insanının hayat standardının yükselmesine katkı sağlayacaktır. Osmanlı Devleti demiryolu yapımında ekonomik faktörleri göz önüne almış olmakla birlikte daha çok yönetim, askeri ve stratejik faktörlerden dolayı bu işe koyulmuştur. Cumhuriyetle birlikte yapılacak olan demiryollarında ve bunların güzergâhlarının tespitinde de ülke savunması göz önüne alınmıştır. Ankara-Sivas ve Samsun-Sivas hatlarının yapılmasında birinci derecede bu durum düşünülmüştür. Yine yapımına 1933'te başlanan Afyon-Karakuyu Hattı, Erkan-ı Harbiye'nin askeri yönden yapılmasını zorunlu gördüğü hatlardandır.²⁹ Hatta Atatürk, Afyon-Karakuyu Birleşim Hattı'nın açılışında şu sözleri söyleyerek hattın askeri önemini vurgulamıştır: “*Bu hattın olmayışından, memleket müdafaası çok sıkıntı çekti. Bu kadar kısa bir hattın göreceği işi, 100 bin öküze yaptırmak ya mümkün veya değildir*”. Atatürk'ün demiryollarının askeri önemi ile ilgili şu sözü de bu durumu desteklemektedir: “*Demiryolları, toptan ve tüfekten daha mühim bir emniyet silahıdır*”.³⁰

Osmanlı Devleti demiryolu işine özellikle Rumeli'den başlamıştır. Bunun sebebi de Balkanlar'da karışıklık olması ve demiryolunun sağlayacağı avantajlarla bunları bastırma düşüncesidir. Ayrıca herhangi bir savaş sırasında birlikler sınıra kolayca gönderilebilecektir. Yani demiryollarının yapılması birinci derecede askeri amaçlıdır. Yine bu yıllarda Avrupa ile siyasi birlik sağlanması görüşü önceliklidir. Avrupa ile demiryolu bağlantısının bu hedefe varmayı kolaylaştıracağı düşünülmektedir. Öte yandan, ülkenin ekonomik durumu Kırım Savaşı (1853–1856) sebebiyle iyice kötüleşmiştir. Demiryolu yatırımının milli ekonominin tekrar rayına oturtulmasında katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Ayrıca yapılacak demiryolları ile tarımdan alınan vergiler arttırılacak, ticaret gelişecek, ithalat ve ihracattan alınan gümrük vergileri hazineye katkıda bulunacaktır. Bunun içindir ki demiryolunun geçtiği bölgelerde zirai üretim iki katı kadar artmıştır. Yine devletin aşar tahsilâtı yükselmiştir.³¹ Nitekim 1889–1911 yılları arasında tarımsal üretim Osmanlı Devleti'nin bütününde %63 artmışken, demiryollarının geçtiği bölgelerde bu artış %114'ü bulmuştur.³² Batılı devletler için demiryolu bir sömürge aracı olarak görülse de Osmanlı'da bunun yaygınlaşmasıyla dış ticaret 1873–1896 Dünya ekonomik durgunluğuna rağmen artmıştır.³³ Bunun en önemli nedenlerinden birisi yeni alanların tarıma açılmasıdır. Bu yeni alanlar, aynı zamanda Balkanların kaybedilmesi üzerine buradan Anadolu'ya göç eden muhacirler için de iyi bir yerleşim yeri olmuştur.³⁴ Bilhassa demiryolları kıyı

²⁷ BOA, MV 108/61, 2.

²⁸ Koç 2020, 14-15.

²⁹ Yıldırım 2001, 5-6, 50-51; Yıldırım 2002, 311-324.

³⁰ Yıldız 2004, 201.

³¹ Engin 2002, 463-468; Karal 1983a, 268.

³² Özyüksel 1988, 11.

³³ Yıldız 2004, 198.

³⁴ Akyıldız 1992, 117; Yıldız 2004, 198.

şeritlerinde ticaret ve ziraatın gelişmesinde faydalı olmuş, kapalı ve durgun tarım ekonomisi canlanmış, ticari faaliyetler gelişmeye yönelmiştir.³⁵ Batı Anadolu’da bilhassa pamuk ekimi ve hasılatı yükselmiş, incir ve üzüm taşımacılığında daha çok olan zayıt ise demiryolu ile azalmıştır.³⁶ Bu doğrultuda, 1873–1877 yılları arasında İzmir gümrüklerinin geliri yılda ortalama 230.000 sterline ulaşmış ve İzmir-Aydın demiryolunun geçtiği bölgelerden toplanan tarımsal vergiler 1856 ile 1909 yılları arasında 13 misli artmıştır. Gerek İzmir-Aydın, gerekse İzmir-Kasaba demiryolları Batı Anadolu bölgesinde İngiliz nüfuzunun hızla yayılmasına ve ticaretinin artışına yol açmıştır. Bunu İngilizlerin madencilik, belediye hizmetleri gibi diğer sektörlerdeki yatırımları izlemiştir.³⁷ Yine demiryollarının yapılmasında, ticaret güzergâhı olarak tercih sebebi olmaktan çıkan Osmanlı topraklarının eski etkinliğine kavuşturulması, askeri anlamda stratejik üstünlüğün sağlanması ve uluslararası arenada yalnız kalan Osmanlı Devleti’nin denge siyaseti gütmek gibi amaçları gerçekleştirmede katkı sağlayacağı düşünülmektedir.³⁸

Özellikle İzmir-Aydın demiryolunun Dinar’dan Isparta ve Burdur taraflarına uzatılmasının gerekliliği arşiv belgelerinde şu şekilde belirtilmiştir: “*Nakliye vasıtalarının yokluğundan dolayı malların pazara zamanında ulaştırılmadığı, bundan dolayı ticaretin zarar gördüğü, ecnebi mallarıyla rekabet edilemediği, bunun için Aydın Şimendiferinin Dinar İstasyonundan Karataş mevkiine ve oradan dahi Isparta ile Burdur taraflarına uzatılması, mümkün olmadığı takdirde Dedeçam şosesinin ikmal-i Isparta Sancağı ahalisi tarafından istenmektedir (30 Mart 1895)*”. Bu arz-ı hâle cevaben Ticaret ve Nafia Nezaret-i 27 Nisan sene 1311 (9 Mayıs 1895) tarihli terekede Isparta’dan Dinar’a kadar uzatılacak bir yolun amaleler tarafından yapımını istemekte, demiryolu için hazırlıklar yapmakta ve bazı eksikliklerin giderilmesi istenmektedir.³⁹ Daha sonraki dönemlerde görüldüğü üzere demiryolunun bölgeye gelmesiyle bu hedeflere büyük ölçüde ulaşılmıştır.

Bütün bunlara ilave olarak, demiryollarının geçtiği bölgelerdeki zengin maden yatakları işletmeye açılacak, maden üretimi ve dolayısıyla bundan alınacak vergiler de artacaktır. Mesela, Keçiborlu’da kükürt madeni vardır.⁴⁰ H.03.02.1281 (8 Temmuz 1864), H.12.11.1281 (8 Nisan 1865) ve H.14.01.1282 (9 Haziran 1865) tarihli belgelerde Keçiborlu’daki kükürt madeninin Antalyalı Halil Ağa’ya ihale edildiğini ve işletildiğini görmekteyiz. İşte işletilmesi çok eskilere dayanan kükürt madeninin Keçiborlu’da olması demiryolunun buraya gelmesi ve buradan geçmesinde etkili olmuştur. İstasyonun da kükürt madeni civarına yapılması bu düşüncenin bir sonucudur.⁴¹ Ayrıca günümüzde Burdur’a bağlı olan ancak son zamanlara kadar Keçiborlu’nun köyü olan Gölbaşı’nda arsenik madeni

³⁵ Çadırcı 1991, 302.

³⁶ Akyıldız 1992, 117.

³⁷ Özyüksel 1998, 11-12.

³⁸ Gümüş 2011, 167.

³⁹ 18 Mart 311 (30 Mart 1895)

“Ticaret ve Nafia Nezaret-i Celilesi: “*Fıkdan vesait-i nakliyeden dolayı husule getirdikleri emtia vakit ü zamanyla pazara ahz ve itaya isal edilemeyerek ticaretine hâlel gelmekte ve bu yüzden mamulat-ı ecnebiyeye rekabet edilememekte olduğundan bahisle Aydın Şimendiferinin Dinar İstasyonundan Karataş mevkiine ve oradan dahi Isparta ve Burdur cihetlerine temdid-i ve mümkün olmadığı surette Dedeçam şosesinin ikmal-i inşası niyazını ve bazı ifade-yi müttetik (?) Isparta ahalisi tarafından mahtumen (mühürlenmiş) gönderilen istidanamenin nassen... kılınmışından nazaran muktezâ-yı ifa ve inbasına Aliyye-i daverileriyle derkâr buyurulmak babında*”.

“*Rumi 10 Mayıs 311 (22 Mayıs 1895) fıkdan vesait-i nakliyeden dolayı husule getirdikleri emtia vakt ü zamanyla pazar ahzettığı isal edilmeyerek ticaretlerine helal gelmekte ve bu yüzden mamulat-ı ecnebiyeye rekabet edilememekte olduğundan bahisle Aydın Şimendiferinin Dinar İstasyonundan Karataş mevkiine ve oradan dahi Isparta ve Burdur cihetlerine temdid-i ve mümkün olmadığı surette Dedeçam şosesinin ikmal-i inşası istidasını havi Isparta Sancağı ahalisi tarafından gönderilen arz-ı hâlin... işare cevaben Ticaret ve Nafia Nezaret-i Celiliyesinden alınan 27/Nisan/sene 311 (9 Mayıs 1895) tarihli terekenin Isparta’dan Dinar’a mümted olmak üzere bedenlen çalışacak amele-i mükellefe marifetiyle bir tarik inşası evvelce bi’t-tasvib vilayet... gönderilen evrak keşfinin tedkikinde görülen nekaisi ikmal edilmek üzere taraf-ı vâlâlarına iâne olan ve tarik-i mezkûr liva-i mezbûr... hadim ve kâfi olacağı... ve mezkûr... tesri’-i muameleye himmet bulmuş beyinde (?)”*

Dâhiliye Nezaret-i Celiliyesine, numara 16.

“*Devletlü Efendim Hazretleri, Fıkdan vesait-i nakliyeden dolayı husule getirdikleri emtia vakit ü zamanyla pazar ahz ve itaya isal edilemeyerek ticaretlerine hâlel gelmekte ve bu yüzden mamulat-ı ecnebiyeye rekabet edilememekte olduğundan bahisle Aydın Şimendiferinin Dinar İstasyonundan Karataş mevkiine ve oradan dahi Isparta ve Burdur cihetine temdid-i ve mümkün olmadığı surette Dedeçam şosesinin ikmal-i inşası... ve bazı ifadeye... Isparta Sancağı ahalisi tarafından mahsuben (?) gönderilen istidanamenin nassıyla mündericata nazaran ifa-yı muktezasına dair... olan 18/Mart/311 (30 Mart 1895) tarih ve beş... aleyhi asıfaneleri ... arasında... idaresine... Isparta’dan Dinar’a mümted olmak üzere bedenlen çalışacak amele-i mükellefe marifetiyle bir tarik inşası evvelce bi’t-tasvib ol-babda icra ettirilen keşfiyât üzerine Konya Vilayet-i Aliyyesinden gönderilen tedkik edilen evrak-ı keşfiyece meşhut olan nekaisi ikmal etmek üzere vilayet-i müşarûn ileyhe iade olunması ve tarik-i mezkûr liva-i mezbûr ve mevâridâtının teshiline hadim ve kâfi olacağıın cevab-ı canib-ali-i cenabının... izbârı idare-i mezkûreden ifade ve... İstida... takdim ve iade kılınmış... sene 14 zilkade 1312 (9 Mayıs 1895)... 28 Nisan sene 311/10 Mayıs 1895” (BOA, DH.MKT 356/60).*

⁴⁰ İmbert, 30.

⁴¹ BOA, MVL 678/123; MVL 692/26; MVL 707/40; Foto 5.

İzmir-Aydın Demiryolu Hattı'nın Dinar'dan Sonraki Uzantıları (Proje, İmtiyaz ve Yapım Aşaması)

bulunmaktadır. Bu madenden faydalanma düşüncesi de muhtemel demiryolunun yapımında etkili olmuştur.⁴²

Öte taraftan demiryollarının yapımında etkili olan hususlardan birisi de, Osmanlı Devleti'nin kaybettiği topraklardan gelen göçmenlerin ülke içinde uzak bölgelere yerleştirilmesinde istifade düşüncesidir. Isparta ve çevresine de çeşitli tarihlerde özellikle 1920–1930 yılları civarında göçmenler gelmiştir. Muhtemelen bunlar için de demiryolları kullanılmıştır. Ayrıca, devletin dış borca ihtiyaç duyması demiryolu politikasının belirlenmesinde ve yapımında önemli bir etken olmuştur.

Demiryollarının Yapılmasından Yabancı Devletlerin Beklentileri ve İzmir-Aydın Demiryolu Hattı'nın Dinar'dan Sonraki Uzantıları ile Şubeleri

Avrupalı devletlerin demiryollarını yapmadaki veya demiryollarının yapılmasındaki amaç ve beklentileri Osmanlı'dan çok farklıdır. Batılılar, Osmanlı'nın coğrafi konumunu ve ekonomik potansiyelini değerlendirmek emelindedirler. Yine demiryolu yapımı kârlı bir yatırım aracıdır. Ayrıca Osmanlı Devleti ekonomik, siyasi ve teknik eleman yönünden güçsüz olduğu için demiryollarını bu devletler yapacak bunun sonucunda Osmanlı'da nüfuz bölgeleri oluşturacaklardır. Demiryollarının geçeceği yerleri de kendileri seçerek birbirlerinin çıkarlarını koruyacaklar, önemli maden yataklarından geçirecek bunlardan faydalanacaklardır. Mesela, Chester Projesiyle yapılacak hatların çevresindeki 20 km'lik şerit içinde bilinen veya sonradan bulunacak olan petrol dâhil bütün maden yatakları ile Sivas ve Elazığ'daki bütün madenler bu şirkete kalacaktır. Bunun gibi Osmanlı Devleti tarafından çeşitli bölgelerde ve burada demiryolları için verilen imtiyazlarda benzer özellikler söz konusudur. Demiryollarının geçtiği arazilerdeki kum ve taş ocakları bedelsiz olarak işletilecektir. Demiryolu için gerekli kerestenin ormandan temin edilmesi, demiryolu hattı boyunca arkeolojik kazı yapılması, hat boyunca kiremit ve tuğla fabrikası açılması, demiryolu işletmesi ile ilgili muhtelif yerlerde depo yapılması, Osmanlı'nın içinden alınan veya dışardan getirilen her türlü malzemenin vergiden muaf olması gibi birçok avantajları vardır. İlave olarak, demiryolları vasıtasıyla Ermeniler gibi bazı azınlıkların korunup kollanması sağlanacaktır. Demiryollarının İstanbul'dan başlayarak ülkeye yayılması devletin yönetimini güçlendireceği için bundan kaçınmaya çalışmışlar, İmparatorluğun paylaşımını kolaylaştıracağından dolayı da Akdeniz kıyılarından başlamayı amaçlamışlardır.⁴³ Bu bölgedeki demiryollarının yapımında bu gerçeği unutmamak gerekmektedir. Demiryollarının emperyalist devletler tarafından yapılması, demiryolu güzergâhlarını da etkilemiştir. Osmanlıların arzu ettiği ekonomik, siyasi ve askeri amaçların dışına çıkmış, tamamen üç Avrupalı ülkenin çıkarlarına göre hatlar seçilmiş ve inşa edilmiştir.⁴⁴

İzmir-Aydın demiryolunun ve Anadolu demiryolunun uzatılmasında İngiliz, Fransız, Rus ve Almanlar arasında rekabet ve anlaşmazlıklar da meydana gelmiştir. Osmanlı Devleti bu problemleri çözmek için bazı önlemler alarak ve bu devletlerin her birine bazı imtiyazlar vermek suretiyle bu itilafları ortadan kaldırmaya ve hafifletmeye çalışmıştır. Mesela, Fransızları yumuşatmak için İzmir-Kasaba Demiryolu Kumpanyasına ortak olmalarını ve demiryolunu Alaşehir üzerinden Afyonkarahisar'a kadar uzatma imtiyazını vermiş, Deutsche Bank'ın Konya imtiyazını elde etmesinden kısa bir süre sonra ise, Fransızlar Beyrut-Şam-Halep demiryolu imtiyazını elde etmişlerdir. Böylece İngiliz ve Fransızların tepkileri bir ölçüde yumuşadıktan sonra Anadolu Demiryolu Şirketi ve Osmanlı Hükûmeti yetkilileri, 1893'de Ankara-Kayseri ve Eskişehir-Konya demiryolu imtiyaz sözleşmesini imzalamışlardır. Bu şekilde Almanlar, İzmir-Aydın ve İzmir-Kasaba demiryollarının hinterlandını denetim altına almışlar ve bunların gelişme şansını kaldırmışlardır.⁴⁵ Almanlar, yaptıkları yollarda kilometre garantisi, aşar gelirleri imtiyazı, hatlar boyunca yer altı ve yerüstü zenginliklerinden istifade, ağaç kesme hakkı gibi menfaatleri elde etmeyi ummaktadırlar. Ayrıca Ankara, Eskişehir ve Konya'da üretilecek buğdayı Avrupa'ya taşıma amacındadırlar.⁴⁶ 21 Ocak 1902 tarihli sözleşme ile Anadolu-Bağdat demiryolunun yapımı ve işletme imtiyazı Almanlara verilmiştir. Güzergâh olarak Konya'da başlayıp, Karaman, Ereğli, Adana, Hamidiye, Kilis, Tel Habeş, Musul, Samarra, Kerbela, Necef üzerinden Bağdat'a

⁴² BOA, HRT.h, Gömlek 1156.

⁴³ Yıldırım 2001, 5–7, 26; Hülagu 2010, 26; Yıldız 2004, 198; Chester Projesiyle ilgili daha geniş bilgi için bkz. Gümüş 2011, 151-194.

⁴⁴ As 2013, 49.

⁴⁵ Özyüksel 1988, 75-85.

⁴⁶ Koç 2020, 10.

ulaşacaktır. Bu ana hatlara bağlı tali hatlarla Urfa, Halep, Kostabol, Hanikin ve Basra'da İran Körfezi'ne bağlanacaktır.⁴⁷

Osmanlı Devleti bu şekilde denge politikası oynamaya çalışmıştır. İngiltere, Fransa, Almanya, Rusya ve diğer devletlerin her birinin demiryollarından farklı beklentileri vardır. Bu beklentiler de Osmanlı Devleti'nden imtiyaz almak için mücadele yapmalarını beraberinde getirmiş ve devlet de bundan faydalanmak istemiştir.⁴⁸ Neticede yukarıda bahsettiğimiz üzere, İzmir-Kasaba demiryolu Şirketi, 12 Mart 1875'te İzmir-Kasaba demiryolunu bitirmiştir. Yine bu şirket, 1897'de Alaşehir-Afyon hattını tamamlamış ve işletmeye açmıştır. Fakat İzmir-Kasaba demiryolu Afyon'a kadar ulaşmasına rağmen Anadolu demiryolu ile birleşmesi ancak 1899'da yapılan antlaşma ile gerçekleşmiştir. Bu da bazı devletler ile kumpanyaların çıkar çatışmalarını göstermesi açısından önemlidir. Kırılgaç-Soma-Bandırma hattı 1912'de nihayete ermiştir. Anadolu Demiryolu Şirketi 1893'de treni Ankara'ya, 1896'da da Konya'ya ulaştırmıştır.⁴⁹

Yukarıda bahsettiğimiz üzere İzmir-Aydın Demiryolu Kumpanyası ile 1888 tarihinde yapılan mukavelename gereğince ve daha sonra alınan kararlarla İngilizlerin Eğirdir ve Burdur Göllerinde gemi ile vapur işletme düşüncesi vardır. 99 yıl boyunca yapılan bu hatları demiryolu kumpanyası kullanacak ve Hükümet, Ekim 1935 tarihinde kumpanyanın eski hatları üzerinde inşa edilecek hatları satın almak isterse 3 sene evvel kumpanyaya bildirecektir⁵⁰. Yine bu bölgedeki madenler, gül, balık, hububat vb. ürünlerden istifade etme ve mamul maddelerini satma hedefleri bulunmaktadır. Görüldüğü gibi bu demiryolu hattını yapan devlete birçok taviz verilmiştir.

İngilizler tarafından İzmir-Aydın arasındaki 133 km'lik demiryolu 7 Haziran 1866'da bitirilmiştir. İngiliz şirketi 1 Temmuz 1879'da 101 km uzunluğundaki Aydın-Sarayköy ve 48 km uzunluğundaki Torbalı-Tire hattı ile 30 Nisan 1888'de 145 km uzunluğundaki Sarayköy-Dinar hattının imtiyazını almıştır. Aydın-Kuyucak hattı Ağustos 1881'de, Kuyucak-Sarayköy hattı Haziran 1882'de açılmıştır. Sarayköy-Dinar hattı ise 13 Ekim 1889'da açılmıştır.⁵¹ Sütlaç-Çivril şube hattı ise 1890'da hizmete girmiştir.⁵² Yukarıda bahsettiğimiz üzere imtiyazı 1888 tarihinde yapılan antlaşmayla Dinar'dan diğer bölgelere hattın uzatılması istenmiştir. 31 Kanun-ı sâni sene 1891 tarihiyle İzmir ve Aydın Demiryolu Kumpanyası direktörü tarafından konan arızanın tercümesinde, "*Bin sekiz yüz seksen sekiz tarihli mukavelename mucibince el-yevm mevcud olan demiryolu hududunun Dinar'dan Afyonkarahisar, Konya ve Isparta'ya kadar temdidine dair layihanın Kumpanyam tarafından Bâb-ı Âli'ye takdim ettiği hususlar tadil edilmiştir*" denilmektedir.⁵³ Böylece Dinar'dan sonraki uzantı ve şubelerin yapım kararı alınmıştır. Bu imtiyaz sözleşmesinin ardından 1906 yılında İzmir-Aydın demiryolunun son imtiyazı verilmiş, kökürt madeni için Keçiözümlü'ye gülyağı için Baladız'a, halı için Kulaönü'ne ve su ürünleri için Eğirdir'e uzatılması planlanmıştır. Bu hattın inşası 6 yıl sürmüştür.⁵⁴ Sonuçta 1 Kasım 1912'de Dinar-Eğirdir hattının işletmeye açılmasıyla demiryolunun toplam uzunluğu 609 km'yi bulmuştur. Ortaya çıkan demiryolu şebekesi irili ufaklı dalları olan büyük bir ağacı andırmaktadır. İngiltere, Türkiye'de yaptığı dış borçlar dâhil bütün yatırımların %44,3'ünü, 1864-1913 yılları arasında İzmir-Aydın Demiryolu Şirketi aracılığıyla geri almıştır.⁵⁵

Aydın Demiryolu Şirketi, bir anlamda Batı Anadolu ile birlikte güney hinterlandını da kendi nüfuz sahası içinde tutmaya çalışmaktadır. Bu doğrultuda, 1913 yılında Antalya-Meğri (Fethiye) ve Yüksekum istikametinde bir hat düşünülmüştür. Ancak bu hat sahile paralel olacağından burada fayda umulmadığı için demiryolu yapılmamıştır. Muğla-Gökabad-Antalya-Kızılkaya ve Elmalı havalisinde de hatlar düşünülmekte ve bu hatlardan ise menfaat beklenmektedir. 1318 (1902-1903) tarihinde inşası isteğe bağlı olmak üzere Aydın demiryolu tarafından talep edilip teklifleri kabul edilen Sandıklı-Burdur-Kızılkaya-Antalya ve Burdur-Kızılkaya hatları da vardır. Ayrıca İtalyanlar tarafından imtiyazı talep edilen hatlar da bölgede yer almaktadır (Kazıftlık-İstanos-Kızılkaya-Antalya-Eski

⁴⁷ Gümüş 2011, 179.

⁴⁸ Gümüş 2011, 151-194.

⁴⁹ Yıldırım 2001, 14-17.

⁵⁰ BOA, MV 108/61, 2.

⁵¹ Yıldırım 2001, 13.

⁵² Haştemoğlu-Erkan 2013, 171.

⁵³ BOA, HR.TO, 535/12.

⁵⁴ Haştemoğlu-Erkan 2013, 171.

⁵⁵ Yıldırım 2001, 13.

İzmir-Aydın Demiryolu Hattı'nın Dinar'dan Sonraki Uzantıları (Proje, İmtiyaz ve Yapım Aşaması)

Antalya-Alâiye-Ormanlık gibi).⁵⁶ Yukarıda belirttiğimiz gibi Osmanlı hükümeti ekonomik ve başka birçok sebepten Antalya-Burdur ve Antalya-Kızılkaya hatlarının yapımından vaz geçmiştir. Yabancı devletlerin bu bölgede demiryolu yapımına ilişkin imtiyaz talepleri, devletin menfaatlerine uygun düşmemesi nedeniyle karşılıksız kalmıştır. Ancak Birinci Dünya Savaşı gibi büyük bir buhranın içinde olunmasına rağmen, bölgenin yetkilileri ticari ve iktisadi ilerleme adına, hükûmete demiryolu hattının kendi bölgelerinden geçirilmesi taleplerini iletmeyi sürdürmüşlerdir. Bu taleplerin diğerlerinden en önemli farkı, savaş şartları gereği Harbiye Nezareti'ne danışılarak Nezaretin stratejik olarak vereceği karar doğrultusunda bir güzergâhın tercih edilmesidir.⁵⁷

Osmanlı Devleti'nin son yılları ve Cumhuriyet döneminin başlarında da İngilizler, kendilerinin işlettikleri İzmir-Aydın Demiryolu Şirketi'nin kârını azaltacağı düşüncesi ile İtalyanların Antalya'dan Burdur'a bir demiryolu yapmalarını engellemeye çalışmışlardır. Ancak Antalya, Muğla, Isparta, Burdur ve çevresini işgal eden İtalyanlar, bölgede kalıcı olmak için demiryolu yapımına önem vermekte ve bunu devamlı gündeme getirmektedirler.⁵⁸ Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanması sonrasında Antalya, Muğla, Isparta, Burdur ve çevresini işgal eden İtalyanlar, demiryolu taleplerini yeniden gündeme getirmişlerdir. Millî Mücadele'nin başarıya ulaşması sayesinde, İtalyanlar işgal ettikleri toprakları boşaltmak zorunda kalmışlar ve işgalleri altındaki bölgelerin denetimi adına uygulamak istedikleri demiryolu projelerini de gerçekleştirememişlerdir. Cumhuriyet döneminde Antalya'nın Burdur üzerinden Afyon'a ve dolayısıyla iç bölgelere bağlantısının sağlanması tekrar gündeme gelmiştir. Osmanlı döneminde olduğu gibi, Cumhuriyet döneminde de projelendirilen bu hat, finansman güçlüğü nedeniyle gerçekleştirilemediği gibi günümüzde de mevcut değildir. Afyon-Antalya hattı, günümüzde Burdur'a kadar gelip kalmıştır. Mali kaynağın bulunmasında yaşanan sıkıntılar nedeniyle bu hat, asıl varılmak istenen hedef olan Antalya'ya ulaştırılamamıştır.⁵⁹ Afyon-Antalya hattı meydana getirilseydi İstanbul-Eskişehir üzerinden gelen hat ile de birleşecekti. Bu hatların Antalya'ya kadar uzatılması ekonomik açıdan da uygun olacaktı. Mesela, Antalya'da yetişen sebze-meyve kamyonla Afyon'a kadar getirilmekte ve burada trene aktarılarak başta İstanbul olmak üzere çeşitli merkezlere ulaştırılmaktaydı. Yine Eğirdir'e kadar uzanan İzmir-Aydın Hattı'nın diğer hatlarla bir bağı bulunmamaktaydı.⁶⁰ Bu problemlerin çözülmesi ve istenen amaçlara ulaşılması için bu projeler düşünülmektedir. Bu doğrultuda, Erkan-ı Harbiye, İzmir-Aydın demiryolunun ülke yolları şebekesine bağlanmasını askeri açıdan önemli görmüş ve bunun bir an önce gerçekleşmesini istemiştir. Bu isteği göz önüne alan Türkiye Hükümeti, 16 Mart 1927'de Afyon-Antalya arasında bir demiryolu inşası için Aydın Demiryolu şirketine teklifte bulunması için Nafia Vekâletine yetki vermiştir. Nafia Vekâleti de 27 Mart 1927'de Afyon-Antalya arasında bir demiryolu yapılmasını şirkete teklif etmiştir. Fakat şirket Afyon-Sandıklı bölümünün kendi bölgeleri dışında olduğunu ve Burdur-Antalya demiryolu ile Antalya limanının yapımının uygun olmadığını belirtmiştir. Bununla birlikte Baladız-Burdur ve Dinar-Sandıklı arasında demiryolu yapılabileceğini bildirmiştir. Fakat Erkan-ı Harbiye ise Burdur-Baladız ve Dinar-Sandıklı bölümlerinin askeri açıdan önemli olmadığını mutlaka Afyon'a bağlanması gerektiğini belirtmiştir. Erkan-ı Harbiye de bu hattın Hükümet tarafından yapılmasını istemiş ve sonuçta 1933 yılına kadar bu konuda bir şey yapılmamıştır. Yine bu hattın inşası için bir Alman şirketi ile görüşmeler yapılmış ise de sonuç alınamamış ve sonrasında bu hattın inşası altı bölüme ayrılarak Türk müteahhitlere ihale edilmeye başlanmıştır.⁶¹ Afyon-Sandıklı hattında ilk tren 19 Eylül 1935'de Sandıklı'ya varmış, açılış töreni ise 25 Eylül'de yapılmıştır. Sandıklı-Karakuyu hattı ise 25 Mart 1936 tarihinde açılmıştır. Bu hatların açılmasıyla Afyon istasyonu önem kazanmış ve günde 20–25 tren gelip-gitmeye başlamıştır.⁶²

Bu hatların açılışı ile İzmir-Aydın demiryolu ülkedeki demiryolu şebekesine bağlanmış, böylece İzmir-Aydın demiryolunun geçtiği bölgelerin ülkenin diğer bölgeleri ile iktisadi yönden bütünleşmesine katkıda bulunulmuştur. Bu hat ile ülkenin diğer bölgeleri ve Afyon demiryolunun geçtiği yerler arasındaki mesafe çok kısalmıştır. Örneğin İstanbul'dan Eğirdir'e ulaşmak için Adapazarı-Eskişehir-Afyon-İzmir-Aydın yoluyla 1349 km yol almak gerekirken, Afyon-Karakuyu

⁵⁶ Koç 2020, 14-18.

⁵⁷ Koç 2020, 24.

⁵⁸ Ortak 2008, 86-87.

⁵⁹ Koç 2020, 27-31.

⁶⁰ Ortak 2008, 87.

⁶¹ Yıldırım 2001, 95-96; As 2013, 149-150.

⁶² Ortak 2008, 95-97; Foto 2, Foto 4; Harita 1-3.

hattının açılışı ile bu mesafe 666 km'ye inmiştir. Bu durum bölgeye ve bölgeden diğer yerlere yapılacak taşımacılığı çok ucuzlatmış ve iktisadi gelişmeye katkı sağlamıştır. Baladız-Burdur hattı tespit çalışmaları Ekim 1934'de başlamıştır. Hattın inşasına ise 29 Temmuz 1935'te, İzmir-Aydın-Eğirdir güzergâhının 423. km'sindeki Baladız istasyonundan başlanmıştır. Zemin düzeltme, yarma ve balast işlerinin tamamlanmasından sonra 17 Nisan 1936 günü ray döşeme işlemine Baladız'dan başlanmıştır. Burdur Gölü'nün kenarından genelde düz bir araziden geçen hattın uzunluğu 24,5 km, meyili %0010-15 olup, 253000 metre küplük inşaat, 78 köprü ve iki istasyon yapılmıştır. 1 Ekim 1936'da işletmeye açılmıştır. Etüt ve güzergâh tespit çalışmaları yapılmış olmasına rağmen 1937 bütçesine ödenek konmadığı için Burdur-Antalya bölümünün inşasına yine başlanamamıştır.⁶³

İzmir-Aydın demiryolu Isparta'nın çok yakınından geçerek Eğirdir'e ulaşmasına rağmen, Isparta çok kısa bir hat ile bu demiryoluna uzun yıllar bağlanamamıştır. Gül ve halı gibi önemli ürünleri bulunan Isparta çok kısa bir hat ile bu demiryoluna bağlanacak ve daha hızlı kalkınma imkânı bulacaktır. Daha güvenli ve ucuz mallar ve insanlar taşınma fırsatı yakalayacaklardır. Bu düşüncelerle 30 Mayıs 1935'te ihalesi yapılarak inşaaat başlanmıştır. 34 köprü ve menfez ile iki istasyon yapılmıştır. Yol yapımı, ray döşeme, köprü ve diğer bütün işler için yaklaşık 300.000 lira harcanmıştır. 26 Mart 1936 yılında Bozanönü-Isparta hattı İsmet İnönü'nün konuşması ile açılmıştır. Böylece Isparta 13 km'lik çok kısa bir demiryolu ile ülkedeki demiryolu şebekesine bağlanmıştır.⁶⁴ İzmir'den başlayıp Aydın üzerinden Dinar'a ve oradan Eğirdir'e kadar uzanan ve şubeleri ile birlikte 609 km uzunluğa sahip olan bu demiryolunu işleten şirket, hattı teslim almak için hükümete müracaat etmiş 3 Temmuz 1923'de bazı şartlarda hattı teslim almıştır. Daha sonra 1 Haziran 1935'de de bu hat satın alınmış ve Türk Devleti'nin malı olmuştur.⁶⁵

Burada değişik zamanlarda Isparta vilayetinde yapılan veya yapılması düşünülen demiryolları istasyonlarının birbirine uzaklıkları hakkında da kısaca bilgi vermek gerekmektedir. Bu durum bir arşiv belgesinde şu şekilde belirtilmiştir: “Çeşitli tarihlerde bitirilen Isparta Vilayeti dâhilinde kâin demiryolları mevkiilerinin sırasıyla merbut buldukları nahiyeye, kaza ve livaları gösterir cetveller 18 Cumâde'l-ulâ 1336 (1 Mart 1918) tarihli vesikaya göre aşağıdaki tablodaki gibidir”.⁶⁶

Tablo 1: Bölgedeki Önemli İstasyonlar ve Aralarındaki Mesafe

İstasyon	Nahiyeye	Kaza	Liva	Mülâhazat iki istasyon arasındaki mesafe kilometre
Eğirdir-İstanbul	-	Eğirdir kazası	Isparta'ya	Eğirdir'den Kuleönü istasyonuna kadar 25+744
Kuleönü-İstanbul	Kuleönü karyesi			Kuleönü'nden Baladız istasyonuna kadar 24+135
Baladız-İstanbul	Baladız Karyesi			Baladız'dan Keçiborlu istasyonuna kadar 11+261
Keçiborlu-İstanbul	Keçiborlu nahiyesi			Keçiborlu'dan Çayali istasyonuna kadar 14+481
Keçiborlu'dan Çayeli'ye	-			-
				<i>Liva dahilinde mecmu' demiryolunun metrotul (metretül) olarak 75643 metrotuldur.</i>

⁶³ Yıldırım 2001, 97-98; Ortak 2008, 99-100.

⁶⁴ Yıldırım 2001, 98-99; Ortak 2008, 99; Foto 3; Harita 1-3.

⁶⁵ Yıldırım 2001, 134-136.

⁶⁶ BOA, DHEUM.SSM 4-58.

İzmir-Aydın Demiryolu Hattı'nın Dinar'dan Sonraki Uzantıları (Proje, İmtiyaz ve Yapım Aşaması)

İzmir-Aydın Demiryolu Hattı'nın Dinar'dan Sonraki Uzantıları ve Şubelerinin İnşası Esnasında Çıkan Bazı Aksaklıklar ile Halkın Şikâyetleri

Demiryolunun uzatılması esnasında bazı problem ve anlaşmazlıklar da meydana gelmiştir. Bunlar halk ile şirket ve devlet arasında olmuştur. Bunlardan birisi, Aydın demiryolunun Dinar'dan Eğirdir'e kadar uzatılmakta olan kısmı üzerinde inşa edilecek Keçiörlü istasyonunun köyün harman yerine tesadüf etmesidir. Bundan dolayı istasyon yerinden vazgeçilmesi için değişik tarihlerde farklı yerlere arızalar yazılmıştır. Harman yerlerinin köyün ortak kullanımını olduğu ve tapu senedi verilemeyeceği devlete ait bazı müesseselerin ise yapılabileceği belirtilmiştir. Bunun üzerine ahali kumpanyayı dava etmiş ve dava neticeleninceye kadar geçici bir harman yeri verilmesi istenmiştir. İstasyon yapılan harman yerinin 60 dönümden fazla olması dolayısıyla bu büyüklükte kamuya ait bir yerin olmaması üzerine münasip bir yerde verilmesi istenmiştir. Yine istimlak bedeli olarak verilecek paranın köyün ihtiyaçları için harcanması tavsiye edilmiştir. Sonuç olarak istasyon şu anda bulunan mahalde yapılmıştır. Buradaki yazışmalar ve kararın ise Rumi yıl ile 1327 (1911–1912) tarihinin değişik aylarında yapıldığını görmekteyiz. Mahkeme neticeleninceye kadar geçici bir yerin harman yeri olarak verilmesi ise 14 Rebiyülevvel 1330 (3 Mart 1912) tarihinde olmuştur.⁶⁷ Sonuç olarak demiryolu burada yapılmış ve halka istimlak paraları dağıtılmıştır. Ancak arazi bedellerinin tespitinde ve bu paraların ödenmesinde ise bazı yolsuzlukların olduğu ve bunun için H.01.03.1331 (8 Şubat 1913) tarihinde teftiş yapıldığı görülmektedir.⁶⁸

Ticaret ve Nafia Nezareti Celilesi tarafından 21 Kanun-ı evvel 1326 (3 Ocak 1911) tarihli 175 numaralı tezkereye cevapta Keçiörlü civarında demiryolu komiserliği tarafından yapılan şikâyetle demiryolu üzerine taş konarak suikastta bulunulduğu, bir kişinin derdest edildiği ve bunu niçin yaptığının belirtilmesi istenmektedir. Ayrıca Dâhiliye Nezaret-i Celilesi'ne de aynı mealde bir yazı yazılmış ve makinistin bu konan taşları görmesiyle kaza olmadığı belirtilmiştir. Yakalanan kişinin başka olaya karışıp karışmadığının tespiti istenmiştir. Ayrıca yazılan başka yazılarla taş haricinde demiryoluna demirler konduğu ve bu durumun uzamakta olduğu belirtilmiştir. Sonuçta bunu yapanlar adliyeye teslim edilmiş ve bu gibi durumların bildirilmesi durumunda yapanların cezalandırılacağı belirtilmiştir (12 Safer 1329/12 Şubat 1911).⁶⁹ Demiryollarının yapılması esnasında ve kullanımı sırasında bu şekildeki bazı suikastlar ile rekabetlerin sebebi, demiryolundan etkilenecek olan kişilerin yaptığı bir olay olabilir. Çünkü İzmir-Aydın demiryolunun yapıldığı tarihlerde Aydın civarında 10 bin deve ve 500 katır taşımacılıkta kullanılmaktadır. Burada önemli miktarda kişi taşıma ve nakliyeden geçimini sağlamaktadır. Bu kişiler görüldüğü üzere demiryolu şirketini ekonomik ve sosyal sebeplerden zaman zaman protesto etmişler ve rekabete girişmişlerdir.⁷⁰

Devlet ile halk arasında problem teşkil eden olaylardan başka birisi de Dinar'dan Keçiörlü'ya kadar gelen hattın, Baladız'dan Bozanönü'ne ve oradan Kuleönü istasyonundan geçerek Eğirdir'e uzanmasına rağmen Isparta'ya gelmemesidir. Neticede bu demiryolu hattının Isparta'ya gelmemesine halk kızmış ve durumun düzeltilmesini istemiştir. Bu doğrultuda Dâhiliye Nezareti'ne 8 Mart 1909 tarihinde Isparta mutasarrıfı Rüşdü tarafından yazılan bir telgraf namede Isparta halkının Aydın demiryolu hattının Isparta'dan geçirilmemesine tepki gösterdikleri belirtilmiştir. 1000'i aşkın halkın, önlerinde davul, bayrak olduğu halde Hükümet ve Askeriye Dairesi önüne gelerek, Eğirdir'e uzatılacak Aydın demiryolu hattının coğrafi şartlardan dolayı Isparta'dan geçirilmeyeceğini duydukları, demiryolu hattının Paşaçeşmesi mevkiinden geçirilmesini, geçirilmezse hattın inşasında zorluk çıkaracakları ve arazi vermeyeceklerini söyledikleri belirtilmiştir. Bunun karşılığında 10 Mart 1909'da demiryolu güzergâhının belirlenmesinin Hükümete ait olduğu, ahalinin bu gibi hallere müdahale etmemesi icap etse de güzergâh hakkında Nezaretçe olan malumatın bildirilmesine dair Nafia Nezareti'ne tezkire yazılması istenmiştir.⁷¹ Bütün bu gibi şikâyet ve isteklere rağmen Bozanönü-Isparta arası ancak 1936 yılında açılabilmiştir.

⁶⁷ BOA, BEO 3956/296686; BOA, DH.İD Dosya no 1, Gömlek 13/6.

⁶⁸ BOA, DH.İD Dosya no 1, Gömlek 18; Foto 5.

⁶⁹ BOA, DH.İD Dosya 1, Gömlek 6/8.

⁷⁰ Akyıldız 1992, 119.

⁷¹ Terzi-Ergün 2016, 380-381; Foto 3.

Demiryollarının Bölgeye Sağladığı Faydalar

İzmir-Aydın demiryolu hattının Dinar'dan sonraki uzantıları ve şubelerinin yapılmasıyla bölgede ulaşım, üretim ve güvenlik gelişmiştir. Yukarıda bahsettiğimiz gibi askeri amaçlarla Karakuyu-Afyon hattının yapımına 1933'te Erkan-ı Harbiye'nin isteği ile başlanmıştır. Bu da buraya askeri anlamda mühim katkı sağlamıştır. Yine Eğirdir, Yalvaç, Gelendost bölgesinin tarım ürünleri ve balık ürünlerini pazarlama imkânı ortaya çıkmıştır. Osmanlıdan beri önemli bir balık üretim yeri olan Eğirdir ulaşım imkanı olmamasından dolayı yeterince istifade edememektedir. Eğirdir'in XV. asırdan XX. asrın başlarına gelir çeşidine ve gelir seviyesine baktığımızda pek fazla bir değişiklik olmadığını söylemek mümkündür. Öncesine göre nüfus, sosyal yapı, sunulan imkânlar gibi bazı konularda gelişmeler mutlaka olacaktır ve olmuştur. Ancak bu çok büyük bir değişme ve gelişme değildir. Bunda da XX. yüzyılın başlarına kadar ulaşım bakımından pek parlak olmayan vaziyeti etkili olmuştur. İzmir-Aydın demiryolu hattının 1912 yılında buraya kadar uzatılmasıyla şehrin nüfusu, sosyal ve ekonomik durumu gelişmeye başlamış, bu sayede halı sanayii ve halı ticaretinde belirgin bir ilerleme kaydedilmiştir. Yapılan bir araştırmaya göre, 1910–1913 yıllarında Eğirdir'de 500 halı tezgâhı bulunuyor, bu tezgâhlarda 1500 işçi çalışıyor ve 15.000 metre kare halı dokunuyordu.⁷² Aynı şekilde İzmir başta olmak üzere demiryollarının ulaştığı Aydın, Manisa, Akhisar, Isparta, Afyon gibi şehirler ile diğer yerleşim yerlerinde nüfus artmıştır. Burada İzmir-Kasaba hattı ve uzantıları ile İzmir-Aydın demiryolu ve uzantılarına tekabül eden birçok şehirde nüfus artışını ve ekonomik gelişmeyi görmek mümkündür. Batı Anadolu'da nüfusu 10 binin üzerinde olan beş yerleşim yerinden biri de Isparta'dır. Bu Isparta'daki gelişmeyi ortaya koymaktadır.⁷³

Ayrıca Isparta, Keçiborlu ve çevresi gül üretiminde önemli bir yere sahiptir. Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren birçok köy ve kasabada Gülcülük Kooperatifi kurulmuştur. Demiryolunun gelmesiyle bunun pazarlanması sağlanmış, yabancı malları ve şirketleriyle rekabet etme imkânı doğmuştur. Isparta ve çevresi yine halıcılıkta mühim bir yere sahiptir. Bunun da pazarlanması temin edilmiştir. Bütün bunların yanında Keçiborlu'daki kükürt madeninden istifade etme ve üretim imkânı artmıştır.⁷⁴ Aynı şekilde Batı Anadolu'da tarım, sanayi ve madencilik tesir etmiştir.⁷⁵ Burdur'da demiryolunun ulaştığı yerde şeker fabrikası vardır. 1955 tarihinde açılmış olmasına rağmen fabrikanın kuruluşu ve gelişmesinde demiryolunun etkisini unutmamak gerekir. Yine Isparta Göltaş Çimento Fabrikası'nın kurulması ve daha sonraki dönemlerde burada istasyon yapılarak demiryollarından istifade etmesi bölgeye sağladığı önemli faydalardan birisidir.

Demiryolları genel olarak Osmanlı'da ve özel olarak da geçtiği bu bölgede şehirlerin gelişimi üzerinde önemli rol oynamıştır. Özellikle Dinar⁷⁶, Keçiborlu, Sandıklı, Afyon, Isparta, Burdur, Eğirdir gibi yerler gelişme imkânı bulmuşlardır. Demiryolları sayesinde hızlı, kolay, ucuz taşımacılık ve tarım üretimindeki artış neticesinde şehirler büyümüş ve canlanmıştır. Yine demiryollarının yarattığı istihdam sahası ve imkânları köyden şehre göçü beraberinde getirmiştir. Demiryolları İmparatorlukta yolcu seyahatini arttırmıştır. Tarım sektöründeki büyük değişiklikler de tabii olarak demiryollarına bağlıdır. Demiryolları imal edilmiş malların ithalini ve Osmanlı ham madde ve gıda maddelerinin ihracını teşvik etmiştir. Demiryolları ihracatın en büyük kısmını teşkil eden gıda maddelerini, bilhassa hububatı ve ham maddeleri taşımaktaydı (%90). Demiryolu ile sevk edilen buğdayın en büyük kısmı (%75 civarı) ihraç edilmekteydi. Kısaca bazı demiryolları hem ithal ürünü azaltıyor, hem de Osmanlı ekonomisinin ham madde arzını arttırıyordu.⁷⁷ İmparatorluğa kattığı bu faydaları demiryollarının bu bölgeye gelmesiyle buralar için de sağladığını düşünmek yanlış olmasa gerektir. Demiryolları iç bölgeleri dışarıya açmış, devletin buradaki siyasi otoritesini arttırmış ve bölgelerin inkişafına sebep olmuştur.

Bölgedeki istasyon binalarının yapısal özellikleri konusunda ise şunu söylemek mümkündür. Denizli-Eğirdir güzergâhı üzerinde yer alan Denizli-Dinar arası istasyon binaları tek katlı, kırma moloz taş duvarların tuğla kuşaklamalarla güçlendirdiği, pencere ve kapı sövelerinde yine tuğla kullanılan dönemin İngiliz istasyon binalarının farklı çeşitleridir. Anacak Dinar-Eğirdir arası istasyon binaları

⁷² Tuncel 1994, 495; Karaca 2016, 1443-1464.

⁷³ Kolay 2019, 221-226.

⁷⁴ Karaca-Karacan 2019, 103-118.

⁷⁵ Kolay 2019, 227-230.

⁷⁶ Temurçin 2009, 183.

⁷⁷ Quataert 2004, 931-935.

İzmir-Aydın Demiryolu Hattı'nın Dinar'dan Sonraki Uzantıları (Proje, İmtiyaz ve Yapım Aşaması)

aynı tip yapı malzemesi ve benzer mimari detaylarla inşa edilmiş, iki katlı projelerdir. Burdur-Isparta istasyonları ise 1936'da Erken Cumhuriyet dönemi olarak adlandırılan dönemde inşa edilmiş, dönemin çağdaş yapı malzemelerinin kullanıldığı, İkinci Milli Mimarlık üslubunda inşa edilmiş modern binalardır.⁷⁸

Sonuç

İzmir-Aydın demiryolu kumpanyası ile yukarıda bahsettiğimiz üzere 1888 tarihinde bir mukavelename yapılmıştır. Buna göre bu demiryolu bölgedeki bazı yerlere uzatılacak ve daha fazla yararlanma fırsatı ele geçecektir. 9 maddelik bir antlaşma yapılmıştır. Bu antlaşmaya göre Dinar, Afyon, Uşak, Kütahya, Konya ve gerek görülürse Eskişehir'e uzatılması düşünülmektedir. Özellikle Çivril'den Uşak'a bir demiryolu yapımı hedeflenmektedir. Ancak bu yol kestirmeden sonraki zamanlarda da yapılamamıştır. Yine buradaki ifadelerden Burdur üzerinden Antalya'ya demiryolunun uzatılması istenmektedir. Buna karşılık da şirket Burdur ve Eğirdir Göllerinde gemi ve vapur işletmesi imtiyazı istemektedir. Yapılacak demiryolları 99 yıl sonra hükümetin malı olacaktır. Bu antlaşma isteklerine pek uyulmamıştır. Burada düşünülen bazı hatlar yapılamamıştır. Ancak önemli bir kısmı Osmanlı ve Cumhuriyet döneminde yapılarak bölgeye katkı sağlamıştır. Bu bölgeye demiryolunun gelmesinde İzmir ve Aydın ile iç bölgelerinin bağlantısının kurulmak istenmesi, iç bölgelerin tarım ve ticari potansiyelinin kullanılmak istenmesi, buradaki kükürt ve arsenik madeni gibi madenlerden faydalanma isteği, halı, gül, hububat, afyon, balık gibi ürünleri pazarlama düşüncesi etkili olmuştur. Bunun sonucunda Dinar-Eğirdir hattı 1912 yılında bitmiş, Bozanönü-Isparta ve Baladız-Isparta, Karakuyu-Sandıklı ve Afyon hatları ise 1936 yılında hizmete açılmıştır. Demiryollarının açılmasıyla Isparta, Dinar, Burdur, Eğirdir, Keçiborlu, Sandıklı ve Afyon gibi şehirler sosyal ve ekonomik yönden daha fazla gelişme imkânı bulmuşlardır.

Ancak 1900'lerden itibaren düşünülen Burdur-Antalya hattı ise bir türlü yapılmamıştır. Bu hat yapılmadığı için de buradaki demiryolları tam fonksiyonel olarak çalışmamaktadır. Eğer bu hat yapılırsa Akdeniz'in meyve, sebze ve diğer birçok ürünleri İstanbul, Ankara ve Anadolu'nun içlerine taşınma imkânı bulacaktır. Ayrıca bölge ulaşımı ve turizm ile ticaretine daha fazla katkı sağlayacaktır.

⁷⁸ Haştemoğlu-Erkan 2013, 177; Bkz. Foto 1-5; Harita 1-3.

Kaynakça**Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)**

- Meclis-i Vükela Mazbataları (BOA, MV) 108/61.
 Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi (BOA, DH.MKT) 356/60.
 Meclis-i Vala Evrakı (BOA, MVL) 678/123.
 Meclis-i Vala Evrakı (BOA, MVL) 692/26.
 Meclis-i Vala Evrakı (BOA, MVL) 707/40.
 Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdiriyeti Seyr ü Sefer Kalemi (BOA, DH.EUM.SSM) 4-58.
 Bâb-ı Âlî Evrak Odası Arşivi Evrakı (BOA, BEO) 3956/296686.
 Dahiliye Nezareti İdare (BOA, DH.İD) Dosya no 1, Gömlek 13/6.
 Dahiliye Nezareti İdare (BOA, DH.İD) Dosya no 1, Gömlek 18.
 Dahiliye Nezareti İdare (BOA, DH.İD) Dosya no 1, Gömlek 6/8.
 BOA, HRT-h-00137-00001: H.1309 (M.1891-1892).
 BOA, HRT-h-00600-00002: 30 Kanun-ı Evvel 1330 (M.12 Ocak 1915).
 Hariciye Nezareti Tercüme Odası (BOA, HR.TO) 534/36.
 Hariciye Nezareti Tercüme Odası (BOA, HR.TO) 535/12.
 BOA, HRT.h, Gömlek 1156.

Araştırma-İnceleme

- Akyıldız, Ali. (1992). Demiryolları ve Değişme (Batı Anadolu Örneği). Yeni Toplum, S.1, 114-121.
 As, Efdal. (2013). Cumhuriyet Dönemi Ulaşım Politikaları (1923-1960), Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Bileydi Koç, Melike. (2020). Osmanlı Devleti Döneminde Antalya Demiryolu Hattı Projesi. Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C.XXXVI/S.102, 1-36.
- Cavid, İbrahim. (2010). Aydın Vilayet Salnamesi R.1307/H.1308, M. Babuçoğlu-C. Eroğlu-A. Şahin (Haz.). Ankara: TTK.
- Çadırcı, Musa. (1991). Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları, Ankara: TTK.
- Engin, Vahdettin. (1993). Rumeli Demiryolları, İstanbul: Eren Yayınları.
- _____. (2002). Osmanlı Devleti'nin Demiryolu Siyaseti. Türkler, XIV, Yeni Türkiye Yayınları. 462-469.
- Gümüş, Musa. (2011). 1893'ten 1923 Chester Projesi'ne Türk Topraklarında Demiryolu İmtiyaz Mücadeleleri Ve Büyük Güçler. Tarih Okulu, S.10, 151-194.
- Haştemoğlu, Hasan Ş, Erkan, İlker. (2013). Tarihsel Süreçte Türkiye'de Demiryol İstasyon Binaları ve Isparta-Burdur Örneği. History Studies, C.V/S.6, 165-181.
- Hülagu, Metin. (2010). Cumhuriyet Öncesi Osmanlı Demiryollarına Genel Bir Bakış. Cumhuriyet Döneminde Demiryolları Sempozyumu, Mukaddes Arslan (Haz.). Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Imbert, Paul. Osmanlı İmparatorluğu'nda Yenileşme Hareketleri-Türkiye'nin Meseleleri. Adnan Cemgil (Çev.). İstanbul: Engin Yayıncılık.
- Karaca, Behset. (2016). Hamid Oğullarından Osmanlıya Eğirdir Şehri. Geçmişten Günümüze Şehir ve Kadın, II, Osman Köse (Ed.). Samsun: Canik Belediyesi Kültür Yayınları, 1443-1464.

İzmir-Aydın Demiryolu Hattı'nın Dinar'dan Sonraki Uzantıları (Proje, İmtiyaz ve Yapım Aşaması)

Karaca, Behset, Karacan, Kadir. (2019). XV. Yüzyıldan Günümüze Keçiborlu Kazası, Isparta: Fakülte Kitabevi.

Karal, Enver Ziya. (1983a). Osmanlı Tarihi, C.VII, Ankara: TTK.

_____. (1983b). Osmanlı Tarihi, C.VIII, Ankara: TTK.

Koç, Melike Bileydi. (2020). Osmanlı Devleti Döneminde Antalya Demiryolu Hattı Projesi. Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C.XXXVI/S.102, 1-35.

Kolay, Arif. (2019) Anadolu'da İşletmeye Açılan İlk Demiryolu İzmir-Kasaba Hattı ve Uzantıları (1863-1897), Ankara: TTK.

Kütükoğlu, Mübahat S. (2001). İzmir. DİA, C.XXIII, 515-524.

Terzi, Mehmet Akif, Ergün, Ahmet. (2016). Osmanlı Belgeleri Işığında Isparta, İstanbul: Seçil Ofset.

Ortak, Şaban. (2008). Cumhuriyet Türkiye'sinin Tamamlanması Gereken Bir Projesi: Afyon-Antalya Demiryolu Hattı İnşaatı. Sosyal Bilimler Dergisi, C.X/S.3, 83-115.

Özyüksel, Murat. (1988). Osmanlı-Alman İlişkilerinin Gelişim Sürecinde Anadolu Ve Bağdat Demiryolları, İstanbul: Arba.

_____. (2002). Hicaz Demiryolu. Türkler, C.XIV, Yeni Türkiye Yayınları, 470-480.

Quataert, Donald. (2004). 19. Yüzyıla Genel Bakış: Islahatlar Devri 1812-1914. Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, II, Halil İnalçık-Donald Quataert (Ed.), İstanbul: Eren Yayınları, 885-1088.

Uzuntepe, Gülçin. (2000). Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Demiryolu: İzmir-Aydın-Kasaba (Turgutlu) 1856-1897. Eskişehir Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir.

Temurçin, Kadir. (2009). Dinar Şehrinde Kuruluş, Gelişme, Nüfus ve Fonksiyonel Özellikler. SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, S.19, 169-194.

Toprak, Zafer. (2007). Cumhuriyet, Demiryolu ve Laiklik Bir Modarnite Metaforu. Toplumsal Tarih, S.168, 26-30.

Tuncel, Metin. (1994). Eğridir", DİA, C.X, 494-495.

Yıldırım, İsmail. (2001). Cumhuriyet Döneminde Demiryolları, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.

_____. (2002). Osmanlı Demiryolu Politikasına Bir Bakış. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C.XII/S.1, 311-324.

Yıldız, M. Cengiz, (2004). Osmanlı'dan Günümüze Demiryolu Politikalarına Genel Bakış. Ekev Akademi Dergisi, Yıl 8/S.19, 195-208.

EK 1. 1 Eylül 1890 Tarihli Layihanın Maddeleri (BOA, HR.TO 534/36):

Bu proje ve yapılması düşünülen demiryolu ile ilgili arşiv belgelerinde geçen metinleri aynen vererek bu konuda daha fazla bilgi edineceklerin istifadesine sunuyorum:

Aydın Demiryolu hattının Konya'ya kadar tevsi' ve temdid-i ve Isparta ve Burdur ve Afyonkarahisar ve Uşak'a kadar olan şubeler ile diğer bazı şuebât'ın inşası hakkında bir kıta layihanın... takdimini havi Kumpanya vekili tarafından mesned-i celil-i sadaret-i uzmaya arıza.

Mesned-i Celil-i Sadaret-i uzmaya 1 Eylül 1890 tarihi ile Aydın Demiryolu Kumpanyası vekili mösyö Jun Valesyo tarafından takdim olunan arızanın tercümesidir.

Başlıca hattımızın Konya'ya kadar tevsi' ve temdid-i ve Isparta ve Burdur ve Afyonkarahisar ve Uşak'a kadar olan şubeleri ile ve diğer bazı şubâtın hakkında bir kıta lahiya Kumpanyamız namına olarak huzur-ı sami-i fahimanelerine takdim kılınmasıyla bunun liecli't- tedkik Ticaret ve Nafia Nezaret-i Celilesine havale buyrulmasını istirham eylerim emr-i ferman.

*Bâb-ı Âlî tercüme odası numara 2
Melfuf layihanın tercümesidir.*

Birinci madde

Hükümet-i Seniyye zire muharrir demiryolu hututunun inşası ve işletilmesi imtiyazını kumpanyaya ihale buyurur ve kumpanya bunu kabul eder. Evvelâ hatt-ı aslinin Dinar'dan bed' ile Çapalı ve Çöl Ovası ve Çay ve Akşehir ve Ilgın'dan bi'l-murur Konya'ya kadar temdid-i 217 mil 347 km. Sâniyen Çapalı kurbunda hatt-ı asliden ayrılarak Baladız'dan mürûr ile Isparta'ya müntehi olacak bir şube 22 mil 52 km. Sâlisen Baladız kurbunda fikra-i sâbıkada muharrir hattın ayrılarak Burdur'a müntehi olacak bir şube 15 mil 24 km. Râbien birinci fikrada muharrir Çay nâm mevki civarından bed' ile Afyonkarahisar'a müntehi olacak bir şube 24 mil 38 km. Hâmisen Şivril (Çivril) (Şıklı ovası) şubesinin Şivril'den bed' ile Burgaz ve Kırka'dan bi'l-murûr Uşak'a kadar temdid ve tevsi 44 mil 71 km.

Bâb-ı Âlî tercüme odası numara 3

Sâlifü'l-beyân 5 hattın hatt-ı asli temdidâtının mecmu tuli takriben 217 mil 347 km ve şubâtının mecmu tuli dahi takriben 116 mil 186 km olacaktır. Kumpanya iş bu 333 mil 533 km'lik hututun cümlesini iş bu mukavelenamenin tarih-i imzasından itibaren...¹ sene zarfında amed (bir şeye devam etmek üzere olma, geliş) u şuda güşade olacak bir ihale vaz' etmeyi taahhüt eyler.

İkinci madde

Bundan başka iş bu imtiyaz mukavelenamesi müddetinin ilk 12 senesi zarfında birinci maddenin birinci, ikinci, üçüncü, dördüncü ve beşinci fıkralarında zikir ve taahhüt olunan huduttan ayrılacak şubâtın veya hutut-ı mezkûreyi temdiden hatların inşası kumpanyaca müfid görüldüğü halde Hükümet-i Seniyyenin taahhüdat-ı sairesiyle kabil-i telif oldukları Nafia Nezaret-i Celiliyesince tasdik buyrulduktan sonra marû'z-zikr temdidat veya şubâtın mecmu tuli 100 mil 160 km ve hiçbirinin tulu dahi 25 mil 40 km'yi tecavüz etmemek üzere bunların opsiyon tahtında inşası cânib-i Hükümet-i Seniyyeden Kumpanyaya ihale buyurulacaktır. Opsiyon tahtında bulunan hutut-ı mezkûrun tüneller hafirini veya fevkalade müşkül ameliyat icrasını.

Bâb-ı Âlî tercüme odası numara 4

İstilzam etmedikçe opsiyon hakkındaki beyannâme tarihinden itibaren 2 sene zarfında işletilmeye hazır bulundurulacak ve Nafia Nezaret-i Celilesi dahi bâlâda muharrir olduğu vecihle opsiyona müteallik beyanname tarihinden itibaren 3 mâh zarfında muvafakatini ita edecek ve aksi takdirde kumpanya kendini nezaret-i müşârûn ileyhânın muvafakatini istihsal etmiş gibi ad eyleyecektir.

Üçüncü madde

Hükümet-i Seniyye gerek el-yevm mevcut olan ve gerek fi 18 Nisan 1888 tarihli mukavelenamenin ahkâmına tevfiikan ilerde inşa olunabilecek olan hutut ile mean ve yegâne bir hat gibi işlettirilecek olan hutut-ı mezkûreyi iş bu mukavelename tarihinden itibaren 99 sene müddetle yani... tarihine kadar münhat isti 'mal etmek hakkını kumpanyaya terk ve ihale buyurur. Hututun kâffesi iş bu mukavelename aksamında olan merbût şartnamede münderiç ahkâm ve kavâide tevfiikan ve hat ve masarifi kumpanyaya ait olmak üzere inşa olunacak ve bütün hat hüsn-i halde bulundurulacak

İzmir-Aydın Demiryolu Hattı'nın Dinar'dan Sonraki Uzantıları (Proje, İmtiyaz ve Yapım Aşaması)

işletilecektir. Kumpanya ise zirde muharrir 5. maddede tain ve tasrih kılınan istisnaata teb'in ile hattın kâffe-yi temettüâtından müstefit olacaktır.

Bâb-ı Âlî tercüme odası numara 5

Hükümet-i Seniyye kumpanyanın muvafakati münezzem olmadıkça mukavele-i hazıra aksamından olan merbût harita-i mahsusada serahaten gösterildiği vecihle bu kere ihale buyrulan hututun her iki cihetle 25 mil 40 km'lik bir daire dâhilinde hutut-ı mezkûreye rekabet edebilecek hiçbir demiryolun inşası veya amelîyat-ı sairenin icrası imtiyazını şahs-ı ahire ve ihale etmemeyi taahhüt buyurur.

Dördüncü madde

Şayet iş bu mukavelenamenin müddeti zarfında kumpanyaya ait mecmu hututun bir şubesi üzerine bir ikinci ve hatta bir üçüncü ya da dördüncü hat tesis lüzumu his olunduğu halde taraflardan birinin talebi üzerine Hükümet-i Seniyye ile kumpanya beyninde şu lüzum ve ihtiyaç hakkında muvafakat-ı efkâr hâsıl olacak ve hutut-ı münezzem ber-vıfki matlup vaaz ve tesis edilecek ve tarik-i adinin aynı şerâiti ile işlettirilecektir. Zirde beşinci ve yedinci maddelerde beyan olunduğu vecihle hututun Hükümet-i Seniyyeye devr ve feragati ikin (?) Hükümet-i Seniyye ile kumpanya beyninde hâsıl olacak suret-i tesviyede işbu hutut-ı münazzemenin her birinin te'diyesi mukarrer olan meblağa zamime başına üç bin İngiliz lirasına takdir olunacak. Şu kadar ki tünel ve fevkalade masraflı amelîyat bulunduğu halde fazla bir meblağ dahi ita kılınacaktır. Demiryolunun: Karban Köprüsü...

Bâb-ı Âlî tercüme odası numara 6

Şubeleri üzerinde ve Baradis İstasyonunda el-yevm mevcut olan hutut-ı münazzeme hutut-ı münazzemenin hesabı yekûnuna dâhil olacaktır. Her üç cihetden doğrudan doğruya ihtilat edilmek üzere nokat iltisakiyede tesis olunacak hat dahi hutut-ı münezzemeden madud olacaktır.

Beşinci madde

Şayet Hükümet-i Seniyye fi 18 Nisan 1888 tarihli mukavele-nâmenin beşinci maddesi mucibince haiz olduğu salahiyeti icraen fi 15 Teşrin-i evvel (Ekim) sene 1935 tarihinde kumpanyanın hutut-ı hazirasının teşkil eden hututu (yine mukavele-i mezkûre ahkâmınca inşa olunmuş bulunacak bi'l-cümle hutut-ı saire ile maen) mubayaa etmek isteyecek olur ise tam üç sene evvel kumpanyaya ihbar-ı keyfiyet etmeyi taahhüt buyurur. Ve hutut-ı mezkûrenin bedelini ifa ve mukavele-name-i mezkûrun dördüncü maddesinde musarrah... tesviye ettikten sonra üçüncü maddede tayin olunup imtiyaz müddeti mütebakıyesin için bi'l-cümle hututu yegane bir hat tarzında olarak kumpanyanın elinde bulundurmamak maksadıyla... icraen iş bu mukavelenâme müddeti mütebakıyesin için hutut-ı mezkûreye kumpanya icar ve iltizam edecektir. Mezkûr icardan dolayı kumpanya tarafından Hükümet-i Seniyyeye itası lazım gelen... seneviyye yüz yirmi bin İngiliz lirasına

Bâb-ı Âlî tercüme odası numara 7

Tayin kılınmıştır. Meblağ-ı mezkûreden Hükümet-i Seniyye işbu mukavelenamede dâhil olan hututun kâffe-yi müştemilatıyla beraber tediye resu'l-malına kifayet edecek bir meblağa kumpanyanın yedine bırakacaktır. Mezkûr resu'l-mal akçası işbu bendin zirinde yüzde dört faizi mürekkep ile takdir ve tayin kılınmıştır. Bu suretle mukavele-i hazıranın müddeti olan doksan dokuzuncu senenin inkizasında mebalîğ-i mevkûfa faizi ile beraber hem iş bu mukavelenâme ahkâmınca inşa olunan hututun hem de dördüncü maddenin maksad-ı ma vaz-ı lehi olan tekmil hatta merbut kâffe-i hutut-ı münezzemenin bedeli mübeyuna balîğ olacaktır. Müddet-i imtiyâziyenin inkizasında birinci ve ikinci maddeler zikir ve ta'dad olunan hututun kıymeti 18 Nisan sene 1888 tarihli mukavelenâmede musarrih aynı esas ve aynı bedelât üzerine yani kumpanya tarafınca şimdi inşasına teşebbüs olunup ve birinci maddenin birinci, ikinci, üçüncü, dördüncü ve beşinci fıkralarında zikr ve ta'dad kılınan bilcümle hutut için mil başına 8500 kilometre başına 5280 İngiliz lirası ve ikinci maddede opsiyon tahtinde olarak tasrih olunan şubât ve tahdidât için dahi mil başına 7500 kilometre başına 4659 İngiliz lirası olmak üzere takdir ve tayin olunacaktır. İş bu maddenin birinci fıkrasında gösterildiği vecihle cânib-i Hükümet-i Seniyyeden Kumpanyaya vuku bulacak ihbar tarihinden itibaren güzêrân edecek üç sene zarfında salîfü'l-beyan.

Bâb-ı Âlî tercüme odası numara 8

İcar mukavelenamesi tarafından usul ve nizami dairesinde tanzim ve icra kılınacağı bâlâda vaz' ve tayin olunan kıymet ve faizin esasına tevfiikan re'su'l-mal... tesviyesi için Kumpanya tarafından icra

olunacak tevfikane (?) ile beraber bedeli icâri tesviyesi hakkında lazım gelen kaffe-i tafsilât ve teferruât kararlaştırılacak ve bu suretle tarafeyn-i akidenin imtiyaz-ı müddet-i mütâbâkiyesi zarfındaki hukuk ve teahhüdâtı hakkında beyinlerinde itilâf-ı tam husulü hükmü bulunacaktır.

Altıncı madde

Hükümet-i Seniyye hutut-ı mevcûdenin 30 Nisan sene 1888 tarihli mukavelenâmenin altıncı maddesinde gösterildiği surette tesviye bedelâtı için madde-i mezkûre ile kendisine ita olunan hak ve selâhiyetten feragat eder ve Kumpanyaya madde-i mezkûreden münbais vezâif ve teahhudâtname vareste ad eyler.

Yedinci madde

Hükümet-i Seniyye 30 Nisan sene 1888 tarihli mukâvelenâme ile imtiyazı ita olunan hututu fi 15 Teşrin-i evvel (Ekim) 1935 tarihinde mübayaa etmek istemez ise kumpanyanın hem salifü'z-zikr fi 30 Nisan sene 1888 tarihli mukavelenâmeye hem de iş bu mukavelenâmeye dâhil (olan) bi'l-cümle hututunu 99 senenin inkızasında gerek hutut-ı mezkûre ve gerek fi 30 Nisan sene 1888 mukavelenâmenin beşinci ve iş bu mukavelenâmenin dördüncü ve beşinci maddeleriyle inşasına müsaade edilen hutut-ı munazzama için mil başına.

Bâb-ı Âlî tercüme odası numara 9

Kararlaştırılmış olan kıymet mücibince ve kumpanyaya 3 sene evvel ihbar ve tebliğ-i keyfiyet etmek üzere mübayaa eylemek hak ve salahiyeti muhafaza buyurabilir. Hükümet-i Seniyye hututun emri mübayaaı tamamıyla ba'de'l-icra tekmil hattı yet ü tasarrufuna almadıkça demiryolu hututunun bir veya birkaç hattını tahtı tasarrufuna almayacağını tasdik buyurur. Şayet Hükümet-i Seniyye iş bu maddenin birinci fıkrasının gösterildiği vecihle imtiyaz-ı mukavelenâmesinin inkızasınca üç sene evvelce kumpanya ihbar-ı keyfiyet etmeyecek olur ise tekmil hattın imtiyazı 25 sene daha baki olacak ve mezkûr 25 sene müddetin hitamında Hükümet-i Seniyye kezâlik 3 sene evvel ihbar-ı keyfiyet etmek üzere hutut-ı mezkûreye gayri şerâit ile taht-i tasarrufuna almak hak ve selâyetini haiz olacak ve her 25 sene müddet için veçh-i meşrût üzere muamele olacaktır.

Sekizinci madde

Hükümet-i Seniyye her ne vakit tekmil-i hattı ve müştemilatı ve edevatı müteharrikesini tasarrufuna alacak olur ise her nevi işletme muamelâtına devam ile demiryolu hattını son halde muhafaza için ol vakit kumpanyanın yedinde (el) bulunacak bi'l-cümle yedek adavetiyle levazimatını ve makine ve vagon ve arabaları bi'l-cümle imalat ve inşaatı kampanyanın defâtırı ve evrakı müsveddesi vecihle başkaca mübayaa ve istirdat etmeyi taahhüt buyurur fakat edevat ve eşya-yı mezkûrenin bedeli Hükümet-i Seniyyenin rey ve kabulüne.

Bâb-ı Âlî tercüme odası numara 60

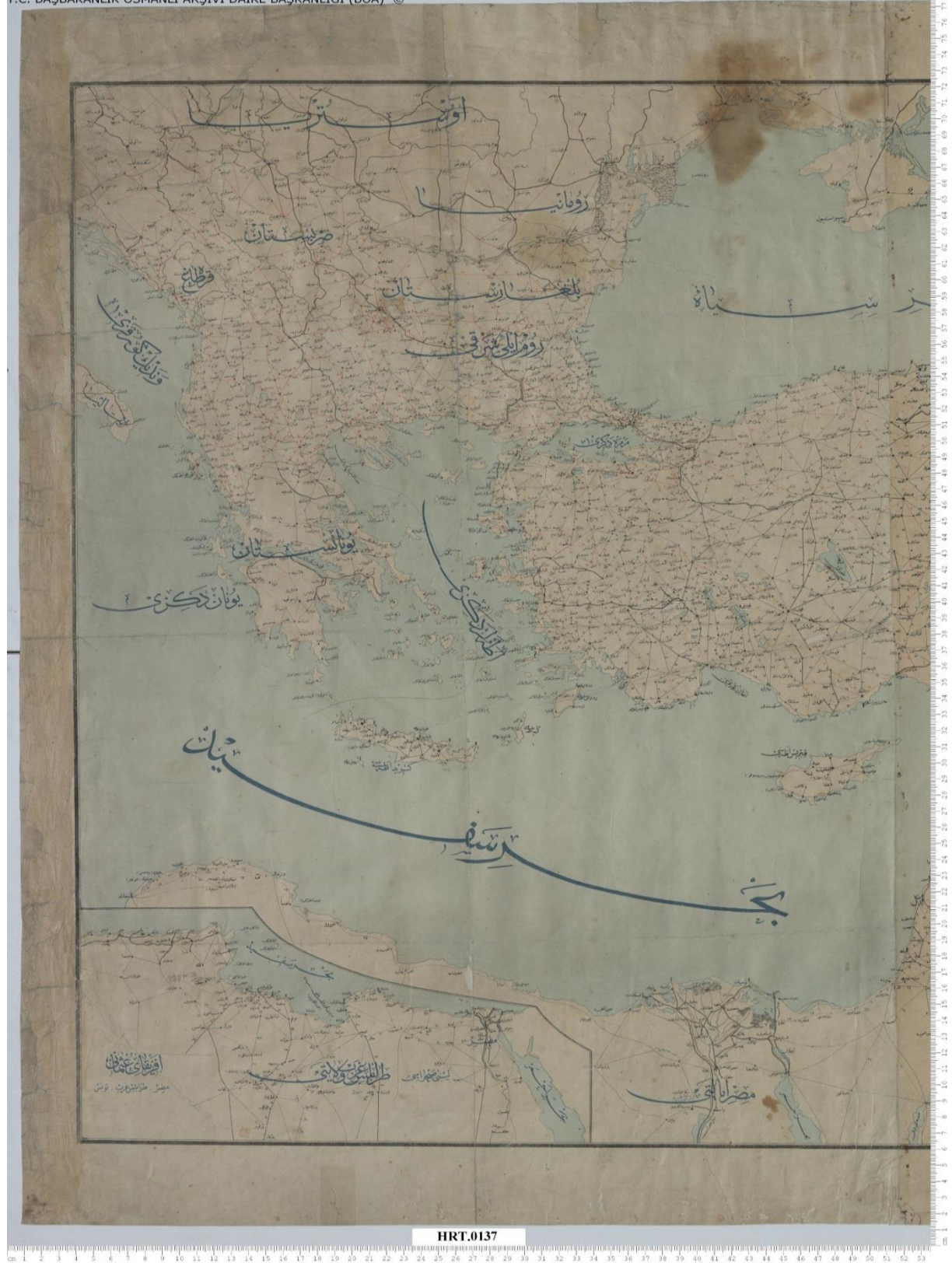
Ta'likan ahz ve teslim olunan demiryolun beher mil başına 200 İngiliz lirasını tecavüz edemeyecektir.

Dokuzuncu madde

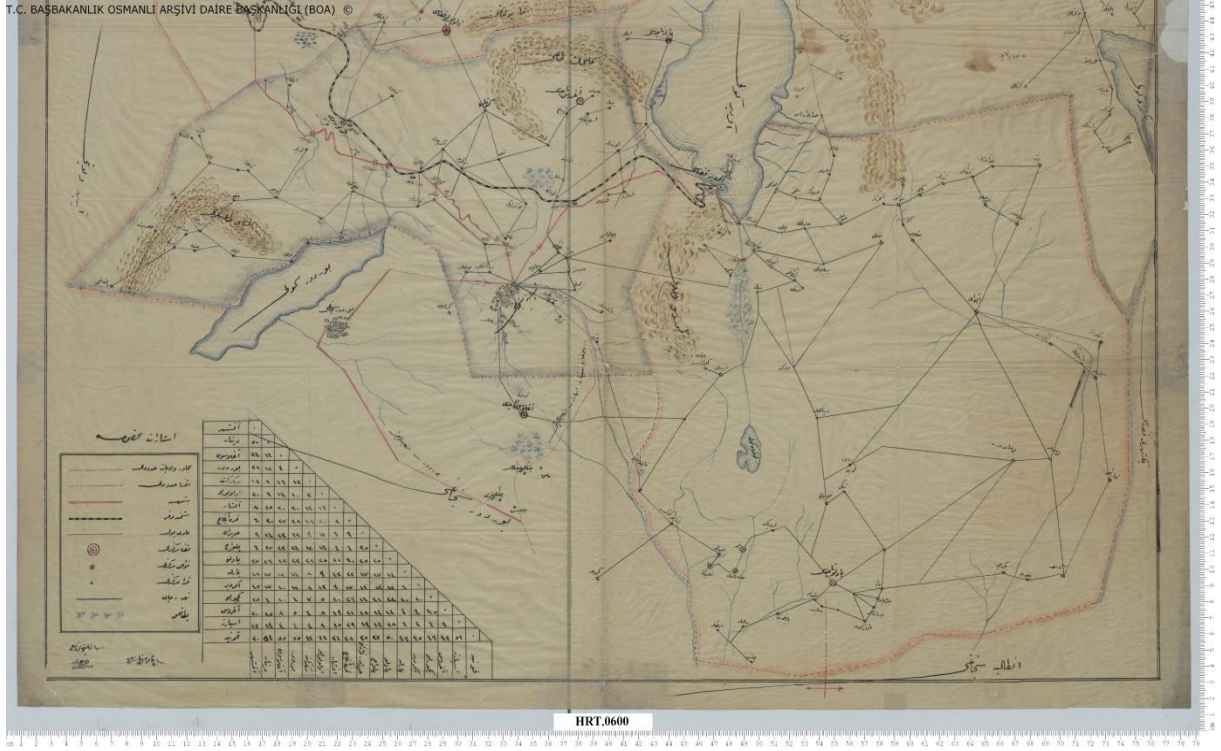
Hükümet-i Seniyye Kumpanyanın müddet-i imtiyazı zarfında her ne vakit ister ise (hizmetin her hangi vakitte olur ise olsun Konya'ya) sermaye-i hazıra ve müstakilesinin miktar ve şeraitini tadil için lüzum göreceği sermayeyi ihdas etmesine ve mecmu sermayesini ve varidatını ferman-ı hümayun ahkâmına velâsı işbu mukavelenâmeden münbeis (?) taahhudata riayet etmek ve cânib-i Hükümet-i Seniyyeden bir güne teminat ita veya mesuliyet kabul olunmak ve hattı ve mesârifî Kumpanya'ya ait olmak şartıyla en faydalı suretde isti'mâl etmesine müsaade buyurur.

İzmir-Aydın Demiryolu Hattı'nın Dinar'dan Sonraki Uzantıları (Proje, İmtiyaz ve Yapım Aşaması)

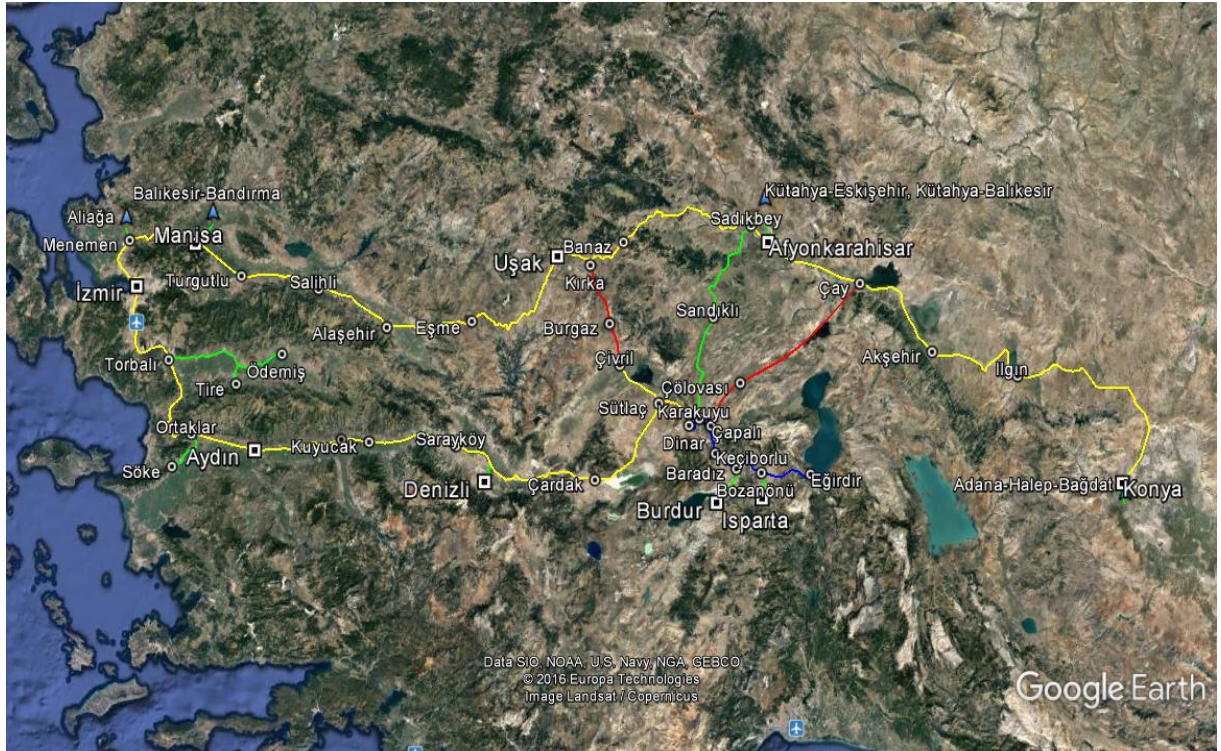
T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA) ©

Harita 1. BOA, HRT-h-00137-00001: H. 1309 (M. 1891-1892)

Harita 2. BOA, HRT-h-00600-00002: 30 Kanun-ı Evvel 1330 (M.12 Ocak 1915)

Harita 3. Bölgede Yapılması Düşünülen Projeler ve İşletmeye Açılan Demiryolları

İzmir-Aydın Demiryolu Hattı'nın Dinar'dan Sonraki Uzantıları (Proje, İmtiyaz ve Yapım Aşaması)

Foto 1. Eğırdir Tren İstasyonundan Görünüm, Behset Karaca 5.3.2017.

Foto 2. Gümüşgün (Baladız) Tren İstasyonu, Behset Karaca 03.05.2007

Foto 3. Isparta Tren İstasyonu, Behset Karaca 15.5.2017

Foto 4. Burdur Tren İstasyonu, Behset Karaca 28.4.2017

İzmir-Aydın Demiryolu Hattı'nın Dinar'dan Sonraki Uzantıları (Proje, İmtiyaz ve Yapım Aşaması)

Foto 5. Keçiborlu Tren İstasyonu, Behset Karaca 13.10.2018

Feride İmrana ALTUN

Bandırma Onyedli Eylül Üniversitesi, Sanat Tarihi Bölümü

faltun@bandirma.edu.tr

ORCID Numarası|ORCID Numbers: 0000-0003-2709-6033

Kapadokya Bölgesi Kaya Kiliselerinde Azize Paraskevi ve Azize Kyriaki Resimleri *Paintings of Saint Paraskeve and Saint Kyriake In The Rock Churches of Cappadocia*

Öz

Kapadokya Bölgesi kaya kiliselerinde Azize Paraskevi ve Azize Kyriaki resim programlarında yer almaktadır. Bölgede Göreme Karanlık, Kılıçlar Kuşluk Meryemana, İhlara Sümbüllü, Soğanlı Azize Barbara, Gülşehir Karşı, Erdemli H. Eustathios Kiliselerinde tek başlarına ya da bir arada tasvir edilmişlerdir. Azize Paraskevi, stikharion üzerine maphorion giyimli rahibe kıyafetleri içinde gösterilirken, Azize Kyriaki stikharion üzerine, oldukça süslü maphorion giyimli, bazen başında phakilion ile soylu kadın giysileri ile resimlenmiştir. Azize Paraskevi'nin ismi cuma günü anlamına gelirken İsa'nın öldüğü günü sembolize ederken, Azize Kyriaki'nin ismi ise pazar günü anlamına gelmekte ve İsa'nın dirildiği günü temsil etmektedir. Çalışmada Kapadokya kaya kiliselerinde Azize Paraskevi ve Azize Kyriaki'nin tasvirleri üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Azize Paraskevi, Azize Kyriaki, Bizans, Duvar Resimleri, Kapadokya, Kilise,

Abstract

In Cappadocia Region rock churches, Saint Paraskevi and Saint Kyriaki take place in painting programs. They are depicted alone or together in the Churches of Göreme Karanlık, Kılıçlar Kuşluk Meryemana, İhlara Sümbüllü, Soğanlıdere Saint Barbara, Gülşehir, Karşı and Erdemli H. Eustathios. While Saint Paraskevi is shown wearing maphorion dressed priestess clothes on stikharion, Saint Kyriaki is depicted on stikharion with very ornate maphorion dressed, sometimes with phakilion on her head, noble woman clothes. While the name of Saint Paraskevi means Friday, it symbolizes the day of Jesus' death, while the name of Saint Kyriaki means Sunday and represents the day of the resurrection of Christ. In the study, the depictions of Saint Paraskevi and Saint Kyriaki in Cappadocia rock churches are focused on.

Keywords: Saint Paraskevi, Saint Kyriaki, Byzantine, Mural Paintings, Cappadocia, Church

Giriş

Hıristiyan inancına göre azizler veya kutsal kişiler önemli bir yere sahiptir¹. “Aziz” kelimesinin Hıristiyanlıkta iki anlamı bulunmaktadır. İlk anlamı dünyadan ve zevklerinden kendini soyutlamış, İsa ile birlikte yaşayan ve yürüyen imanlı demektir. Grekçe “*hagios*” (ἅγιος) ve fiil şekli *hagiozo* (ἀγιάζω), ayırt edilen, kutsal kılınan anlamına gelmektedir. Aziz kelimesinin ikinci anlamı daha dardır. Kutsal yaşamları açısından özellikleri Ortodoks, Katolik kiliselerde hürmet edilen bir unvandır. Ortodokslukta, ise bir aziz, episkoposların toplandığı konsey ve sinodlarda resmîyet kazanmaktadır².

Bizans dünyasında azizler, Hıristiyanlık uğruna öldürülmüş din şehidi *martir* ya da mükemmel bir Hıristiyan yaşamı sürdüren ölümünden sonra aziz kabul edilen kişilerdir. Hıristiyanlık inancına göre azizler şehirleri, inanan insanları kötülöklere karşı korur, birtakım mucizeler yaratarak insanları iyileştirirlerdi. Tanrıya yakın olduklarından insan ve Tanrı arasında köprü kurarlardı. Erken Bizans Döneminde azizlerin güçlerinin kaynağını dünyasal değil Tanrısal olarak kabul edilmiştir. Toplum tarafından kabul görülen azizlerin kutsal kalıntıları *rölikleri*³ zaman içinde kült merkezi haline gelmiştir. Kilise benimsenen bu azizleri kilisenin liturjik takvimine ve aziz kayıtlarına *synaksaria*⁴ ekleyerek evrenselliği sağlamıştır⁵.

Azizler gibi azizeler de Hıristiyanlığın ilk yıllarında dinin yayılması sürecinde oldukça etkili olmuşlardır. İnançlarına, ölümü ve işkenceyi göze alarak sahip çıkarak azizelik mertebelerine yükselmişlerdir.

Geç Antik çağ, çok sayıda imparatorun tek ya da ortak yönettiği, iç kargaşaların yoğun görüldüğü bir dönemdir. Bu çağın başlarında Hıristiyanlara yönelik ağır zulümler yapılmıştır. İmparator Neron (37-68), Roma Kentinin yanmasından dolayı, Hıristiyanları suçlamış, pek çok Hıristiyan çarmıha gererek yakmıştı. Havari Aziz Petrus 64 yılında ve Aziz Pavlos 67 yılında Roma’da öldürülmüştür⁶. İmparator Decius (249-251), Hıristiyanlara karşı çok büyük öfke taşımaktaydı. Ruhban sınıfını saf dışı bırakmıştı. Roma piskoposunu öldürmüştü. Hıristiyanlara yönelik zulümler artmıştı. İmparator, imparatorluğun belirli bölgelerinde herkesin tanrılarından vaz geçtiğini yazan bir belge almasını emretmişti. Hıristiyanların bunu kabul etmeyeceklerini biliyordu. Mısır’da çok sayıda bunu içeren belgeler bulunmuştur. Roma İmparatorluğuna karşı istilalar artınca Hıristiyanlara yönelik zulümler durmuştur⁷. İmparator Valerianus (253-260), senatoya Hıristiyanlar ilgili iki ferman göndermiştir. Birinci fermanında kilise liderlerinin pagan ayinlerine katılmalarını ve Hıristiyanların mezarlıklarda toplanmalarına yasaklama getirdiğini belirtmiştir. Ancak bu ferman çok etkili olmamıştır. İmparator, 258’de ikinci bir ferman daha yayınlarak piskoposların, rahiplerin ve diakonların öldürülmesini emretmiştir. Ek olarak Hıristiyan senatörlere ve üst düzey kişilere din değiştirmelerse idam edileceklerini belirtmiştir⁸. İmparator Diokletianos (284-305) 302 yılında Hıristiyanlara yönelik büyük zulümler başlatmıştır. Ruhban sınıfını tutuklatmıştır. Kutsal kitaplara el konulmasını hatta yok edilmesini emretti. Bütün vatandaşlarından Hıristiyanları kurban etmelerini istedi. 305 yılında tahtan çekilirken yaptıklarının başarısız olduğunu anladı⁹. Bazı Hıristiyanlar, bu baskılar sonucunda inançlarını terk ederken pek çoğu direndi ve öldü. Ölenler, Hıristiyanlar tarafından aziz ve azize kabul edildiler. Esebios¹⁰, Kilise Tarihi’nde: “*O dönemde her kim sayabilirdi, eyaletlerdeki şehitlerin sayısını demiştir*”¹¹. İmparator Büyük Konstantin (306-337) 313 yılında Milano Fermanı ile herkese dini hoş görü sözü vermişti. Hıristiyan Kilisesi’ne hareket özgürlüğü tanıyarak, kiliseyi Roma kanunlarıyla koruma altına almıştır¹².

¹Kazhdan 1991, 1828-1829.

²Madrigal 2017, 23

³Azizlere ait kemik, diş gibi vücutlarından geriye kalan kalıntılar. Bkz. Taft ve Kazhdan 1991, 1779-1781.

⁴Azizlerin listesini içeren, azizler hakkında bilgi veren kayıt listesi. Bkz. Taft ve Sevçenko 1991, 1991.

⁵Akyürek 1999, 175.

⁶Koch 2007, 4.

⁷Gregory 2008, 34.

⁸Ağar 2018, 374.

⁹Gregory 2008, 51.

¹⁰Kaesarea piskoposu (265-340) Bkz. Koch 2008, 24.

¹¹Gregory 2008, 52.

¹²Gregory 2008, 59.

Erken Hıristiyanlık dönemine bakıldığında, azizelerin çoğu 3. yüzyıl ve 4. yüzyılın ilk yarısında çeşitli işkenceler sonucunda idam edilen bakire şehitlerdi. 4.-7. yüzyılla gelindiğinde martir azizelerin yerini münzevi rahibeler, dindar kadın baniler, tövbekâr fahişeler ve keşiş kılığına girmiş kadınlar almıştır. 10. yüzyıla tarihlenen Konstantinopolis *synaksaria* kayıtlarında 3.-4. yüzyıllar arasında listelere eli beş, 4.-5. yüzyılda on dört, 8. ve 9. yüzyılda sekiz azize geçmiştir¹³.

Azizelerin Bizans Toplumundaki Yeri ve Önemi

Azizelerin Bizans toplumundaki yeri ve önemini anlayabilmek için Bizans'ta kadının ev yaşantısı ve kilise içindeki yerini ayinlere nasıl katıldıkları üzerinde durulması gerekmektedir. Bizanslı kadınlar için ibadet günlük yaşamlarında önemli bir alanı kaplıyordu. Genç kızlar, öğretmenleri ya da annelerinin verdikleri eğitimle, örnek aldıkları azizlerin yaşamını ve dini metinleri okumayı öğrenirlerdi. Ev içlerinde dua etme, İncil okumaları ve öğretileri, ikonalara saygı gibi faaliyetler kadınlar için oldukça önemliydi. Küçük ikonalara veya azizlerin tasvirlerini içeren kolyeler sahip kadınlar güvenli bir hamilelik ve başarılı bir doğum geçireceklerine inanılıyordu. Kadınlar ev içlerindeki ibadetlerinin yanı sıra dini ibadetlerini gerçekleştirmek için kiliselerdeki törenlere katılıyorlardı¹⁴.

Bizans kiliselerinde kadınların ibadet sırasında durdukları tartışma konusu olmuştur. Genel olarak erkeklerden ayrı bir yer olarak galeri katının kadınlar için ayrılmış olduğunu öne sürülmüştür. 17. yüzyıl yazarlarından Gabriel Corinthius, Yunanistan'daki kiliselerde kadınların nartekste ibadet ettiklerini belirtmiştir¹⁵.

Ayasofya'da yaklaşık 400 yılında yürütülen bir ayin sırasında patrik Ioannes Khrysostomos¹⁶ "Yukarıdaki kadınlara" diyerek konuşmasında kadınlara atıfta bulunmuştur. Fakat Paulos Silentraios¹⁷ metinlerinde çoğu kez Ayasofya Kilisesinde kadınların ikinci nefinde bulunduğunu söylemektedir. Ayrıca değişimli olarak kadınların onlara ayrılmış galeride olduklarına gönderme yapmaktadır. Prokopios¹⁸ da metinlerinde kadınların hem galeride hem de kilisede zemin katta sol yan nefte bulduklarını belirtmektedir. Tarihçi Evagrius (6. yüzyıl) metinlerinde kadınlara ait bir galeriden bahsetmektedir. Galerideki kadınların kilisenin kubbesini rahatlıkla görebildiklerini söyler. İmparatoriçelerin, bayram günlerinde ökaristi ayinini oradan izlediğini vurgulamaktadır¹⁹.

Erken Bizans Dönemi kaynakları, bize net olarak kilisede kadınların ayinlerde nerede durduklarını belirtmezler. Ancak imparatoriçe ve mahiyetine galeri katında bir bölümün onlara ayrıldıklarına vurgu yapılır²⁰. Orta Bizans Dönemi kaynakları ise kiliselerde kadınlarının yerini sol nef olduğunu, galeri katının sadece imparatorluk ailesine ait olduğunu söylemektedir²¹.

Geç Antik Çağın sonlarında ve ilk şehitler döneminde yaşamış azizelerden bazıları 10. yüzyılın sonlarında tekrar gözden geçilerek kilise takvimine dâhil edilmiştir 10. yüzyıldan sonrada bu azizelerden pek çoğu kiliselerin anıtsal resim programına dâhil edilmiştir. Kilise duvarlarında aziz ve azizeler çerçeveler içinde bedenlerinin yukarısını veya tamamını gösteren figürler olarak yan yana tasvir edilmişlerdir. Aziz ve azizeler, cepheden ve izleyiciye bakan suretleri ile dikkat çekicidir²².

¹³ Maktal Canko 2016, 101, 104 dip not 403.

¹⁴ Maktal Canko 2016, 95-96.

¹⁵ Mathews 1971, 130. dipnot. 90.

¹⁶ İstanbul piskoposu (398-404) Bkz. Baldwin, Kazhdan ve Nelson 1991, 1057-1058.

¹⁷ 6. yüzyılda yaşamış şair ve saray görevlisi. Bkz. Cutler 1991, 1609-1610.

¹⁸ 6. yüzyılda yaşamış tarihçi. Bkz. Baldwin ve Kazhdan 1991, 1732.

¹⁹ Mathews 1971, 130-131 dipnot 95.

²⁰ İmparatorluğun her yerinde aynı uygulama olmayabilir; Suriye'deki Erken Bizans Dönemine ait bazı kiliselerde nosun ortasında eksedra eklenerek kadınlar, erkeklerden ayrılmışlardı. Bu düzenlemede kadınlar eksedraların batı, erkekler ise doğu bölümünde yer alıyordu. Her iki cinsten kendilerine ayrılan kapılardan giriyordu. Bkz. Krautheimer 1986, 142.

²¹ Mathews 1971, 130-134.

²² Connor 2011, 268-269.

Kapadokya Bölgesi Kaya Kiliselerinde Azize Paraskevi ve Azize Kyriaki Resimleri

Bizans kiliselerinde, kadınların ibadet ettikleri mekân ile o mekânın dekorasyonu birbirleriyle bağlantılıdır. Özellikle mekânın resim programında kadınlar için yaşamları örnek alınan, rol model olan azizeler dahil edilmiştir. Azize resimleri kadınlara görsel muadilleri olarak hizmet ediyorlardı²³.

Azize tasvirleri, Bizans Dönemi erkeklere ait manastır kiliseleri resim programına nadiren dâhil edilmiştir. Genellikle bu tür manastırlara ait kiliselerin nartekslerinde azizelerin portrelerine yer verilmiştir. Örneğin Phokis Hosios Lukas Manastırının narteks duvarında azizeler betimlenmişlerdir. Kadınların erkeklere ait manastırlara girebilmeleri için belli şartlar vardı. Bunlar; mezar ziyaretleri, önemli bayramlar, kutsal yerlerin ziyareti (hac) gibi. Hosios Luka Manastırının narteksinde azizelerin yer alması kadınların, Aziz Luka'nın röliklerinden şifa bulmak için manastırı ziyaret etikleri anlaşılır²⁴.

Cemaat, aile ve gömü kiliseleri, erkek ve kadınlar için ibadet ve ayinlerin odak noktasıydı. Bu tür kiliselerde kadınların tercihlerine uygun resimler bulunuyordu. İbadet mekânında gerçekleşen; ökaristi, doğum, vaftiz, nişan, evlilik, hastalıktan şifa bulma, ölü anma törenleri gibi ritüelleri içeren resimler yapıyordu. Kiliselerdeki azize tasvirleri, dindar kadınlar için önemliydi. Bizans kiliselerinde, resim programına dâhil edilen azizeler, kuzey nef kuzey duvarda, kuzey nef tonozunda, batı girişin kuzey duvarında ve nartekste yer alıyorlardı²⁵.

Bizans Resim Sanatında Azize Paraskevi ve Kyriaki Tasvirleri

Bizans sanatında Azize Paraskevi²⁶ ve Kyriaki önemli bir yere sahiptir. Makale kapsamında azizelerin hayat hikâyelerine yer verildikten sonra Kapadokya Bölgesi kaya kiliselerindeki resim örnekleri üzerinde durulacaktır.

Azize Paraskevi

Azize Paraskevi 2. yüzyılda yaşamıştır. Yazar Euboea'lı Ioannes (8. yüzyıl), Paraskevi'nin Passion'u, çektiklerini, sonrasında Konstantin Akropolites azize için bir methiye yazmıştır²⁷. Azizenin adı Grekçe (Παρασκευή) Cuma anlamına gelmektedir. Cuma günü aynı zamanda İsa'nın öldüğü gündür. İsa'nın çektiklerinin kişileştirilmiş şeklidir²⁸. Azize, hasta kişilerin yardımcısı, ölümlerin koruyucusudur. Anma günü yortusu, 26 Temmuz'dur. Azizenin hayat hikâyesine bakıldığında:

Roma İmparatoru Hadrianus (76-138) döneminde Roma'da yaşayan Agaton ve Politia adlı Yunanlı Hıristiyan bir çift bulunmaktaydı. Bu çiftin çocukları olmuyordu. Hıristiyan oldukları için İsa'ya ettikleri dualar sonucunda bir kız evlatları oldu. Cuma günü doğduğundan ismi Paraskevi konkoydular. Yirmi yaşındayken ailesi hayatını kaybetti. Paraskevi, tüm varlığını fakir genç kızlara bağışladı. Sonrasında bir kadınlar manastırına giderek kendini Tanrıya adadı. Manastırda kaldıktan bir süre sonra baş rahibenin de onayını alarak Hıristiyanlığı yaymaya başladı. Azizenin ünü her yere yayıldı. Bazı putperestler ve Yahudiler, onun bu ün ve davranışından hiç de memnun değillerdi. Azizeyi imparator Antoninus'a (86-161) şikâyet ettiler. İmparator azizeye yakalattı. Kendi tanrılarına tapınmasını istedi. Ancak, Paraskevi tarafından ret edildi. Bu duruma çok sinirlenen imparator, hemen bir demir miğferi ateşte ısıtıp kızdırılmasını ve azizenin kafasına geçirilmesini emretti. O sırada Tanrı ona serinlik verdi²⁹. İmparator, azizenin ellerini bağlatıp hapse attırdı. Hapishanede gece yarısında azize Paraskevi'ye Allah'ın meleği gözüktü. Meleğin elinde parlak bir haç, bir kamış, bir ip ve bir çelenk vardı. Melek ona "korkmamasını, İsa'nın, insanların kurtuluşu için çarmıha gerilmeyi tercih ettiğini hatırlattı. Dikenli çelengi başına geçirmelerine rıza gösterdi. İsa'nın ona yardımcı olacağını belirtti. Melek bunları söyleyerek onu bağlı olduğu iplerden kurtardı ve oradan uzaklaştı. Askerler sabah olunca, azizeyi imparatorun karşısına çıkartmak için yanına gittiklerinde ellerinin çözülmüş olduğu gördüler ve ona

²³ Gerstel 1998, 89.

²⁴ Gerstel 1998, 90; Connor 2011, 269.

²⁵ Gerstel 1998, 92-96.

²⁶ Hıristiyan inancında üç ayrı azize Paraskevi bulunmaktadır. Bunlar Genç Paraskevi, Konyalı (Ikonia) Paraskevi ve Büyük (Romalı) Paraskevi'dir. Bkz. Kazhdan 1991, 1585; Kazhdan ve Sevçenko 1991, 1586. Çalışma kapsamında Romalı azize üzerinde durulacaktır.

²⁷ Kazhdan 1991, 1065; Kazhdan ve Sevçenko 1991, 1586.

²⁸ Gökcan 2010, 144.

²⁹ Babil Kralı Nebukadnessar altın bir heykel yaptırdı ve Dura ovasına diktirdi. Şadrak, Meşak ve Abed- Nego adındaki üç Yahudi genç ona tapınmayı ret ettiler, kral tarafından fırına atıldılar. Üç Yahudi genç fırının içinde yanan ateşten bir şey hissetmediler. Bkz. Daniel 3:30.

işkence yaptılar. İmparator, azizenin ölmesi için askerlerine yağ ve katran kaynatmalarını ve Paraskevi'yi kazanın içine atılmasını emretti. Ancak azize bu olaydan hiç etkilenmedi. Antoninus azizenin yanına gelerek üzerine katran sıçratmasını ve gerçekten yakıp yakmadığını görmek istediğini söyledi. Azize imparatorun yüzüne elleri ile katran attı. Antoninus kör oldu. Acılar içinde azizeye kendisine acıması için yalvardı. Azize dua ettikten sonra gözü iyileşti. Sonrasında azize Paraskevi serbest bırakıldı.

Azize Paraskevi Roma'dan çıktıktan sonra, başka şehirlere giderek Hıristiyanlığı yaymaya devam etti. Kral Asklipios şehrine gidip Hıristiyanlığı anlattı. O kral, bunları öğrendikten sonra, emir verip Azize Paraskevi'yi tutuklattı ve onu mahkemeye çıkarttı. Mahkemede Kralın tanrılarına inanmayacağını söyledi. Kral Asklipios ceza olarak şehrin dışında ini olan bir ejderhaya Azize Paraskevi'yi yollamaları için emir verdi. Orada o ejderhaya cezaya çarptırılmış olanları gönderip atıyorlardı. Azize Paraskevi o ejderhanın kaldığı yere yaklaştığında, ejderha Azize Paraskevi'yi gördü ve kükredi. Ağzını açtı ve ağzından oldukça da duman çıkardı adeta onu yutmak istercesine. Azize Paraskevi o ejderhanın yanında durduğu zaman, ona dedi ki: "Aşırı kurnaz canavar, Allah'ın hiddeti sana ulaştı ve şimdi işte senin yok oluşun yaklaşmaktadır. Çünkü sen çok kişiyi sebepsiz olarak yemişsin". Bundan sonra ejderhaya doğru haç çıkardıktan sonra korkunç canavar hemen öldü ve kendi etrafında döndü. Kral Asklipios ve yanında bulunanlar, bu garip mucizeyi gördükten sonra, İsa'ya inandılar. Azize Hıristiyanlığı yaymaya devam etti. Selanik şehrine yakın bir yerde putperest Tarasios adında biri azize Paraskevi'yi tutuklattı. Bir sürü işkenceden sonra, azizeyi kafasını keserek öldürttü. Hıristiyanlar bedenini alarak gömdüler. Azizenin başının bir kısmı Atina'da İrea Moni Petraki'de muhafaza edilmektedir³⁰.

Azize Kyriaki

Azize Kyriaki, Roma İmparator Diokletianus (284-307) döneminde yaşamıştır. Azizenin adı Grekçe (Κυριακή) Pazar günü anlamına gelmektedir. Azizenin anma günü yortusu 7 Temmuz'dur. Azizenin yaşamına bakıldığında:

Nicomedia'lı (İzmit) Dindar çift Doroteos ve Evsevia'nın çocukları olmuyordu. Tanrı'ya yalvararak onlara bir evlat vermesini istediler; eğer bir çocukları olursa Tanrı'ya adayacaklarını söylediler. Bir zaman sonra Pazar günü bir kız çocukları dünyaya gelir. Tanrı'ya teşekkür etmek için de kızın adını doğduğu gün olan Kyriaki (Grekçede Pazar) koydular.

Kyriaki büyüdükçe Tanrı'ya daha çok bağlıyordu. Bir gün putperest genç bir delikanlı Kyriaki'nin güzelliğini ve becerikliliğini gördüğü zaman onu kendisine eş olarak almak istedi. Böylece kızın ailesine giderek isteğini onlara ilettili. Kyriaki genç putpereste onunla evlenmeyeceğini açıkça anlattı. Ayrıca kızın cevabını duyan gencin babası oğlunun, kızın hatırına Hıristiyan olmasından korktuğu için kızı ve ailesini hemen bölge komutanına şikâyet etti. Kısa bir zaman sonra Hıristiyan aile askerler tarafından tutuklanarak putperest komutana götürüldü. Bölge komutanı olayı inceledikten sonra suçsuz olan aileyi İmparator Diokletianus'un huzuruna gönderdi. İmparator, kızın ailesine birçok işkencede bulundu. Bir yandan da Kyriaki'yi putlara tapınmaya zorluyordu. Daha sonra Diokletianus azizeyi Sezar Maksimiano'ya yargılaması için gönderdi. Sezar bayağı bir zaman azizenin din değiştirmesi için dil döktü. Ancak Kyriaki dininden vaz geçmedi. Bunun üzerine işkenceciler azizeyi yere yatırdıktan sonra ellerini ve bacaklarını iyice açtıktan sonra öküz sinirlerinden hazırlanmış bir iple her tarafına acımasızca vurmaya başladılar. Azizeye o kadar acımasızca vuruyorlardı ki azizenin vücudu yırtılıyor ve yeri o tertemiz kanyla dolduruyordu. Bu yaptıkları yetmiyormuş gibi insafsız işkenceciler onu hapse kapattılar. O zamanlar Bitinya bölgesinin sorumlusu İlarion adında bir yöneticiydi. Bu kişi birçok Hıristiyanı putlara tapınmayı ve onlara zorla kurban kesmelerini başarmıştı ve bu yüzden Sezar azizeyi onunda inancını değiştireceği inancıyla ona gönderdi. Azizenin Tanrı'ya olan sevgisi ve inancı o kadar büyüktü ki İlarion bile onun inancını değiştirmeyi başaramadı. Bunun üzerine İlarion'un kalbinde azizeye karşı çok korkunç bir kin doğdu. Bu kinin sonucunda azizenin saçlarından asılmasını emretti. Azize saçlarından asıldıktan sonra acımasız işkenceciler azizeyi yanan sopalarla yakmaya başladılar.

³⁰Gökcan 2010, 144-145; <http://www.orthodoxchristian.info/pages/Paraskevi.htm>; <https://www.ortodokslartoplulugu.org/azizlerimiz-hayat-hikayeleri/azize-paraskevi/>

Kapadokya Bölgesi Kaya Kiliselerinde Azize Paraskevi ve Azize Kyriaki Resimleri

İlerion onu hemen hapisle attırdı. Aynı gece azizeye meleşti gözükerek bütün yaralarını iyileştirdi ve onu cesaret verdikten sonra ortadan kayboldu. Ertesi sabah askerler azizeyi İlarion'un karşısına çıkarttılar. O azizeyi tamamen iyileşmiş bir durumda görünce kendisine kendi tanrılarının ona acıdığını ve bu yüzden yaralarının iyileştiğini ve bu yüzden putlara tapınması gerektiğini söyledi. Bunun üzerine azize şu cevabı verdi: Eğer senin tanrılarının beni iyileştirdiğini düşünüyorsan kesinlikle yanılıyorsun. Mademki bu kadar istiyorsun hadi senin tapınağına gidip gerçek Tanrı kiminmiş görelim! Dedi. Bunun üzerine İlarion azizenin kendi inancına inanacağını zannederek kendi tapınağına doğru ilerledi. Mekâna vardıklarında azize haçını yaptı ve o anda sahte ruhlar öyle bir sarsıldılar ki putlar yerlere düşerek kırıldılar. Bu olaydan çok sinirlenen İlarion Hz. İsa'ya küfür etti ve o anda kafasına düşen heykelden canını kaybetti. Bu mucizeyi görenlerden birçoğu Hz. İsa'ya inanarak Hıristiyanlığı kabul ettiler ve vaftiz oldular. Azize, Apollonios bölge sorumlusu olana dek Tanrı'nın sözünü insanlara özgürce duyurdu. Apollonios sorumlu olduktan sonra azizeyi Hıristiyanlığı öğrettiği için tutuklattı. Cezalandırmak amacı ile azizeyi alevler içine attırdı ancak Saatlerce alevler arasında duran azizeye alevler hiçbir zarar veremedi. Azizeye zarar vermeye kararlı olan sorumlu onun karnı aç bir aslanın önüne atılmasını emretti. Vahşi aslan azizenin karşısında evcil bir hayvan gibi diz çöktü. Bütün bu olanlardan sonra sorumlu azizeye nasıl işkence yapacağını bilmediğinde kafasının kesilmesini emretti. Askerler böylece azizeyi kafasının kesileceği mekâna getirdiler. Kafasını keserek onu öldürdüler. Daha sonra Hıristiyanlar gelerek vücudunu alarak kendisine layık bir şekilde gömdüler³¹.

Kapadokya Bölgesi'nde Azize Paraskevi ve Kyriaki'nin Resimlerinin Yer Aldığı Kiliseler' den Örnekler

Çalışma kapsamında Bizans döneminde Kapadokya bölgesindeki kaya kiliselerinde tespit edilen Azize Paraskevi ve Kyriaki resimleri ortaya konulup değerlendirilmiştir. Azize Paraskevi 2. yüzyılda yaşamış ve bu dönemde başı kesilerek şehit edilmiştir. Azize Paraskevi ismi Grekçe Cuma anlamına gelmektedir. Cuma günü aynı zamanda İsa'nın Çarmıha gerilerek öldüğü gündür³². Azize Paraskevi İsa'nın Çektikleri Dönemini sembolize etmektedir. Kutsal Cuma'nın koruyucusudur. Aziz Konstantinos ve Azize Helena gibi haç kültürüyle oldukça bağlantılıdır³³. Azize Paraskevi genelde manastır kıyafetleri içinde betimlenmiştir. Azize Kyriaki 4. yüzyılda İmparator Diokletianus döneminde şehit edilmiştir. Azize Kyriaki'nin isimi Pazar günü anlamına gelmektedir. Pazar günü aynı zamanda İsa'nın öldükten sonra üç gün sonra dirildiği³⁴ gündür. Azize Kyriaki bir gelin gibi oldukça şık kıyafetler içinde tasvir edilmiştir. Araştırmada Kapadokya Bölgesindeki günümüze daha iyi korunarak gelen Göreme Vadisi'ndeki Karanlık Kilise, Kılıçlar Kuşluk Meryemana Kilise, İhlara Sümbüllü Kilise, Soğanlıdere Vadisi'nde Azize Barbara Kilisesi'nde, Gülşehir Karşı Kilise' deki ve Erdemli H. Eustathios Kilise 'deki örnekleri üzerinde durulacaktır³⁵. Azize Paraskevi ve Kyriaki yukarıda belirtilen kiliselerde bazen ikisi bir arada bazen de tek olarak resimlenmiştir.

Kapadokya bölgesi kiliselerinde Azize Paraskevi ve Kyriaki'nin resimleri birlikte Göreme Kılıçlar Kuşluk Meryemana Kilisesi'nde, Gülşehir Karşı Kilise' de, Erdemli H. Eustathios Kilise' de resim programında yer almaktadır.

Kılıçlar Kuşluk, Meryemana Kilisesi, Göreme Vadisi'nin doğusunda uzanan Kılıçlar Vadisi'nin batı yamacındaki bir kaya bloğu içinde yer alır. Vadinin doğu yamacında Kılıçlar Kilisesi'nin karşısında bulunmaktadır. Kayanın çökmesiyle açıkta kalan narteksin duvar resimleri kilisenin kolayca ayırt edilmesini sağlar. Kilisenin yer aldığı kayalıkların önünde, vadi tabanında, kayısı ağaçları ve bağlar uzanır³⁶. Kilise, enlemesine dikdörtgen planlı, tek nefli, üç apsisli, iki tonoz örtülüdür. Kilise 11.

³¹ Gökcan 2010, 146,147; <https://www.ortodokslartoplulugu.org/azizlerimiz-hayat-hikayeleri/azize-kiriaki/>

³² İsa'nın Çarmıha Gerilmesi ve Ölümü için bakınız Luka 23: 26-49; Matta: 15: 21-41; Markos 15:21-41; Yuhanna 19:17-30.

³³ Connor 2011, 281.

³⁴ İsa'nın Dirilişi için bakınız Luka 24:1-12; Matta 28:1-10; Markos 16:1-8; Yuhanna 20: 1-10.

³⁵ Kapadokya bölgesinde Göreme Vadisinde Elmalı Kilise 'de, Çarıklı Kilise 'de, Zelve Aziz Simeon Stilit Kilisesi'nde, Balkandere Kilisesinde ve Yüksekli 1 No.lu Kilise 'de azizelerin tasvirleri bulunmaktadır.

³⁶ Coşkuner 2009, 240.

yüzyılın ikinci yarısına tarihlenmektedir³⁷. Kilisede Azize Paraskevi ve Kyriaki aynı resim programı içinde bulunmaktadır. Azize Paraskevi doğuda (Resim 1), Kyriaki güneybatıda (Resim 2)³⁸ tasvir edilmiştir. Kilisenin süsleme programında İsa'nın Çarmıha Gerilmesi ve Koimesis gibi ölüm inancı ile bağlantılı sahneler ağırlıktadır. Azize Paraskevi'yi kuşatan çerçeve kiremit renkte içten ise beyaz kontur ile çevrelenmektedir. Azize gri fonun önünde orans duruşunda cepheden gösterilmiştir. Gri halesinin dış konturu beyaz, iç konturu kahverengidir. Başını iki yanında yukarıdan aşağıya Grekçe **ΙΑΓΗΑ ΠΑΡΑΣΚΕΒΕ** (Azize Paraskevi) yazılıdır³⁹. Azize Paraskevi üzerine beyaz renk *stikharion* üzerine koyu kahve *maphorion* giyimlidir. *Maphorionun* baş kısmında ortada beyaz dört nokta ile yapılmış yıldız tasviri vardır. *Maphorionun* anlını ve boynunu çevreleyen bölümü beyaz ince çizgi ile vurgulanmıştır. Kıyafetinin omuz ve gövdesi yatay dikey koyu çizgilerle kumaş dokusu verilmiştir. *Maphorionun* altında beyaz renk *stikharion*, gövde ve kollarında görülmektedir. Kollardaki kumaş kıvrımı açık ve koyu renklerle yatay çizgilerle verilmiştir. Azize Paraskevi, yuvarlak yüzlü, koyu yay kaşlı, iri kahverengi gözlü, gözaltı torbaları belirgindir. İnce uzun burunlu, dış hatları kahverengi ile vurgulanmıştır. Kapalı küçük dudaklıdır. Elmacık kemikleri açık kahve ile belirgin hale getirilmiştir. Orans duruşundaki figürün ellerinin dış hatları kahverengi gösterilmiştir (Resim 1).

Resim 1. Kılıçlar Kuşluk Meryemana Kilisesi Azize Paraskevi (Mustafa Uysun Arşivi)

³⁷ Jerphanion 1936, I. 1, 243-253; Restle 19: XXV, 134-135.

³⁸ Fotoğrafları kullanmama izin veren Sayın Mustafa Uysun'a çok teşekkür ederim

³⁹ Jerphanion 1932, 247.

Resim 2. Kılıçlar Kuşluk Meryemana Kilisesi Azize Kyriaki (Mustafa Uysun Arşivi)

Kilisenin güney tonoz örtüsünün batıdaki kemer alınlığı içinde Azize Kyriaki yer almaktadır (Resim 2). Kemerin solunda Aziz Anempodistos, sağında Aziz Orestios resimlenmiştir. Azize Kyriaki'nin bulunduğu kemer açıklığı dışta kiremit rengi içte beyaz bir kontur ile çevrelemektedir. Azize gri fonun önünde orans duruşunda cepheden gösterilmiştir. Beyaz halesinin dış konturu beyaz, iç konturu kahverengidir. Başının iki yakınında Grekçe **ΓΙΑ ΚΥΡΙΑΚΗ** yazılıdır. Azize Kyriaki beyaz *stikharion* üstüne kahverengi *maphorion* giyimlidir. Maphorionun omuz ve gövde kısmında *lorosu* anımsatan süs kuşağı çevrelemektedir. Bu kuşak iki kenarda çift sıra ince dizisi, içte oval ve dikdörtgenlerden oluşan içleri kahverengi, gri olarak düzenlenmiş değerli taş objeler ile süslenmiştir. Omuzlarda iki kuşak halinde uzanmakta ortada süslü dairesel madalyon toplanmakta altta iki şerit halinde kolları doğru uzanıp her iki koldan aşağı doğru sarkmaktadır. *Marphorionun* baş kısmının alın ve boyun kısmı beyaz ile vurgulanmış, uç kısımları bağcıkları anımsatmaktadır. İçte giydiği *stikharionu* kol bilekleri kahverengidir. Azize oval yüzlü genç bir kadındır. Kahve yay kaşlı ve gözlü, gözaltı torbaları vurgulanmıştır. İnce, hafif uzun burunlu, kapalı dudaklıdır. Elmacık kemikleri pembe renk ile belirgin hale getirilmiştir. Yanaklarının yanında yarım yuvarlak kulakları vardır. Kilisede kadın azizelerin yer alması bu kiliseye bağışta bulunan kadın bağışının etkisi oldukça büyük olmalıdır⁴⁰.

Azize Paraskevi ve Azize Kyriaki'nin aynı resim programında birlikte tasvir edildiği diğer bir kilise Karşı Kilise'dir. Karşı Kilise, Nevşehir'e 16 km uzaklıkta bulunan Gülşehir'in girişinde yolun 100 m kuzeyinde yer almaktadır. Kilise iki katlıdır. Alt katı, serbest haç planlı üst kat beşik tonoz örtülü doğuda iki köşe odası, bir apsis ve duvarlarda farklı ebatlarda nişli plan tipine sahiptir⁴¹. Kilisenin 25 Nisan 1212 tarihinde inşa edildiği yapım kitabesinden okunmaktadır. Kitabenin son bölümünde imparator I. Theodoros Laskaris'in adı okunmaktadır. Karşı Kilise'nin resim programı, ölüm ve kurtuluşla ilgili sahneleri içermektedir⁴². Batı duvarda Son Mahkeme sahnesinin altında batı duvar güney nişte Bani İrene, Kale ve Maria Azize Theodote bir arada verilmiştir. Hemen yanlarındaki iki ayrı nişin içinde Paraskevi (Resim 3) ve Kyriaki (Resim 4) tasvir edilmiştir. Azize Paraskevi'nin resmi zaman içinde tahrip olmuş, sadece başının solunda yer alan Grekçe **ΗΑΓΙΑ ΠΑΡΑΣΚΕΒΗ** (Azize Paraskevi) yazı okunmaktadır. Kırmızı *maphorionun* omuz kısmı ulaşmıştır. Yanındaki nişin içinde kiremit rengi çerçeveyi içte beyaz kontur çevrelemektedir. Gri renk fonun önünde orans duruşunda Azize Kyriaki

⁴⁰ Thierry 1996, 117-140.

⁴¹ Peker 2010, 572.

⁴² Peker 2010, 576.

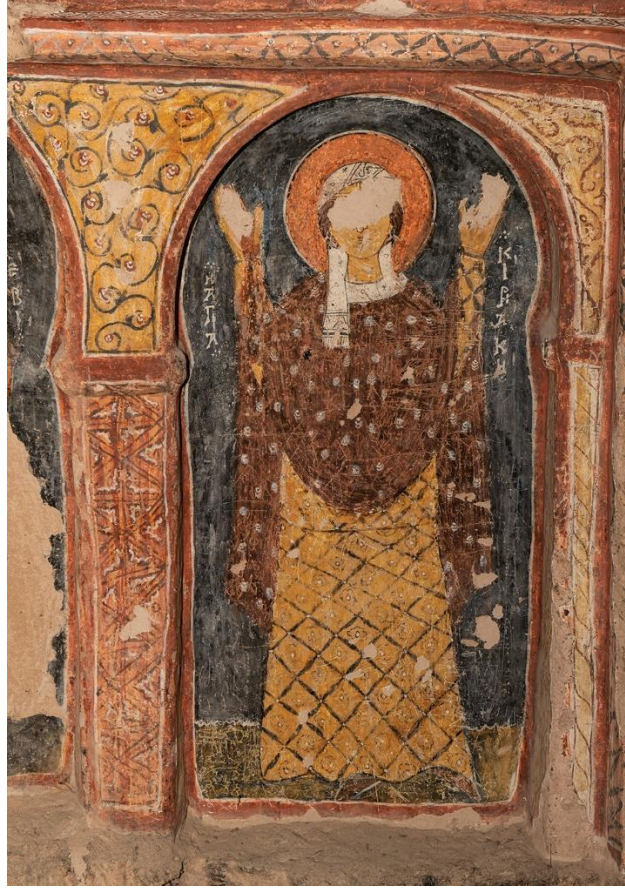
bulunmaktadır. Başını açık pembe halesi çevrelemektedir. Başının iki yanında Grekçe **ΗΑΓΙΑ ΚΥΡΗΑΚΗ** yazılıdır. Azize uzun sarı renkte *stikharion* üzerine kahve renkte maphorion giyimlidir. Başında beyaz renk *phakilion*⁴³ vardır. *Phakilion* üzerinde siyah renk ile yapılmış geometrik süslemeler vardır. Başlığı sol omuzundan aşağı doğru sarkmaktadır. Azize oval yüzlüdür. Yüzünde kaşları ve gözleri tahrip edilmiştir. Burunun bir kısmı ve kapalı dudağı günümüze ulaşmıştır. *Phakiolionun* altından kısa kahverengi saçları görünmektedir. Kulaklarındaki halka biçimindeki küpeler dikkat çekmektedir. Kahverengi *maphorionun* üzeri beyaz renk bitkisel motifler ile süslenmiştir. Hardal sarısı *stikharionu* siyah renk ile eşkenar dörtgenlere ayrılmış ve dörtgenlerin kesişme yerleri beyaz noktalıdır. Dörtgenlerin içleri ortası beyaz çiçekler ile süslenmiştir. *Stikharionun* etek kısımları dalgalıdır. Kahverengi ayakkabıları ile yeşil zemin üzerine basmaktadır⁴⁴.

Resim 3. Gülşehir Karşı Kilise Azize Parakevi ve Kyriaki (Mustafa Uysun Arşivi)

⁴³ Başörtüsü, baş ve boyunun etrafına sarılmakta, bir tarafında serbestçe sarkan saçaklı bir ucu bulunmaktadır bkz. Kılıç 2004, 54.

⁴⁴ Jolivet-Levy 2002, 294, fig. 1, 20.

Resim 4. Gülşehir Karşı Kyriaki (Mustafa Uysun Arşivi)

Azize Paraskevi ve Azize Kyriaki'nin aynı resim programında yer aldığı diğer örnekler Erdemli Vadisinde bulunmaktadır. Erdemli, Niğde Kayseri yolunun batısında Yeşilhisar'ın 4 km kuzeyinde ve Kayseri'ye 65 km uzaklıktadır⁴⁵. Vadinin batısında On İki Havari Kilisesi yer alır. Yapı, kuzey güney doğrultusunda enine dikdörtgen planlı üç apsizli bir kilisedir. Kilisenin güney *arkolosium* duvarında Azize Thekla, Azize Euphemia ve Azize Paraskevi tasvir edilmiştir⁴⁶. Burada tasvir edilen azizeler ölenler için tanrıya yalvaran arayıcı ve koruyuculardır. Bu azizeler anıtsal resim sanatında geç dönemde yan yana gösterilmişlerdir. Örneğin, Tatların 1. Nolu kilisede (13. yüzyıl) batı duvarda mezarla birlikte tasarlanmış olup tanrıya yalvaran figürlerdir⁴⁷.

Erdemli Vadisinin doğu ucunda Eustathios Kilisesi kuzey güney doğrultusunda dikdörtgen planlıdır. Kilisenin doğusunda eksende ve kuzeyde apsizleri bulunmaktadır⁴⁸. H. Eustathios Kilisesi, batı duvar güney bölüm alt şeritte Aziz Eustathios'un yanında Azize Katherina, Azize Paraskevi ve Azize Kyriaki ayakta cepheden elinde martir haçı tutarken gösterilmiştir. Azize Paraskevi sarı renk *stikharion* üzerine kırmızı renk *maphorion* giyimlidir. Azizenin yanındaki Azize Kyriaki'nin de üzerinde sarı renk *stikharion* üstüne kırmızı renk *maphorion* vardır. Başında Gülşehir Karşı Kilise'deki gibi *phakilion* vardır (Resim 5). Aziz Eustathios Kilisesi'nde İsa'nın Çarmıha Gerilimi sahnesi ve Diriliş sahnesi bulunmaktadır. Ölüm ve yeniden dirilmeye gönderme yapılmıştır. Azize Paraskevi ve Azize Kyriaki'nin yan yana tasvir edilmesi sembolik olarak ölümü ve dirilişi vurgulanmak istendiğinden olmalıdır.

⁴⁵ Karakaya 2010, 247.

⁴⁶ Karaya 2010, 249 res. 4.

⁴⁷ Karakaya 2010, 252, 253.

⁴⁸ Karakaya 2010, 253, res. 7.

Resim 5. Erdemli H. Eustathios Kilisesi Azize Paraskevi ve Azize Kyriaki (Karakaya 2010, 253 res.7)

Azize Paraskevi, Göreme Karanlık Kilise, Göreme Çarıklı Kilise, Ihlara Sümbüllü Kilise ve Soğanlı Azize Barbara Kilise’ de Azize Kyriaki olmadan resimlenmiştir.

Azize Paraskevi’nin Azize Kyriaki’nin resim programına dahil edilmeden resimlendiği kiliselerden biri Karanlık Kilise’dir. Karanlık Kilise, Göreme Vadisi’nde, yamacın sonunda bir kaya bloğunda yer alır. Kayaya oyma kilise, bir manastır topluluğu içinde bulunmaktadır. Kilise dört serbest destekli, kapalı Yunan haçı planlıdır. Kilise ve manastır farklı araştırmacılar tarafından farklı yüzyıllar içinde değerlendirilmektedir.

11. yüzyıl ortaları (Rott 1908; Jerphanion 1932; Budde 1958; Thierry 1975, Epstein 1975,1981; Rodley 1985; Kostof 1989; Thierry 2002).

12. yüzyıl (Lafontaine-Dosogne 1963).

12 yüzyıl sonu ile 13. yüzyıl başı (Restle 1967; Ötüken 1984).

13. yüzyıl sonu (Schiemenz 1972).

Karanlık Kilise ‘de batıda Metamorphosis (Başkalaşım) sahnesinin hemen altında kuzeyde Azize Paraskevi görülmektedir. Karşısında Azize Katherina bulunmaktadır. Azize Paraskevi’yi kuşatan dikdörtgen çerçevenin ana konturu kiremit rengi, onu üstten ve alttan kuşatan diğer konturlar ince şerit halinde beyaz renktedir. Azize, gri fonun üzerinde ayakta cepheden orans duruşunda gösterilmiştir. Azizenin başını hardal sarısı halesi çevrelemektedir. Başının iki yanında yukarıdan aşağıya beyaz renkte Grekçe **ΗΑΓΙΑ ΠΑΡΑΣΚΕΒΗ** (Azize Paraskevi) yazılıdır⁴⁹. Azize üzerine açık kahve *stikharion* üzerine koyu kahve *maphorion* giyimlidir. *Maphorion*un baş kısmında ortada beyaz dört nokta ile yapılmış yıldız tasviri bulunmaktadır. *Maphorion*un anlımı ve boynunu çevreleyen dış hatları beyaz renk ile vurgulanmıştır. Kıyafetinin omuz, gövde ve alt kısmı koyu renkte yatay ve dikey çizgilerle, kumaşın dokusu verilmiştir. Azize Paraskevi yuvarlak yüzlüdür. Yüz hatları tahrip edilmiştir. Kalın boynunu hemen çenesi altındaki gıdısı ressam tarafından vurgulanmıştır. *Stikharion* etek kısmı, beyaz, siyah, açık ve koyu kahve renklerle yapılmış dikey çizgilerle kumaş dokusu verilmiştir. *Stikharion* kol bilekleri beyaz renk ile vurgulanmıştır. Orans duruşundaki azizenin elleri arasında bir orantısızlık vardır. Figürün sağ elinin ayası ve parmakları ince ve uzundur. Sol elinin ayası ve parmakları kalın ve kısadır (Resim 6).

⁴⁹ Jerphanion 1932, 400, pl. 99 no.1.

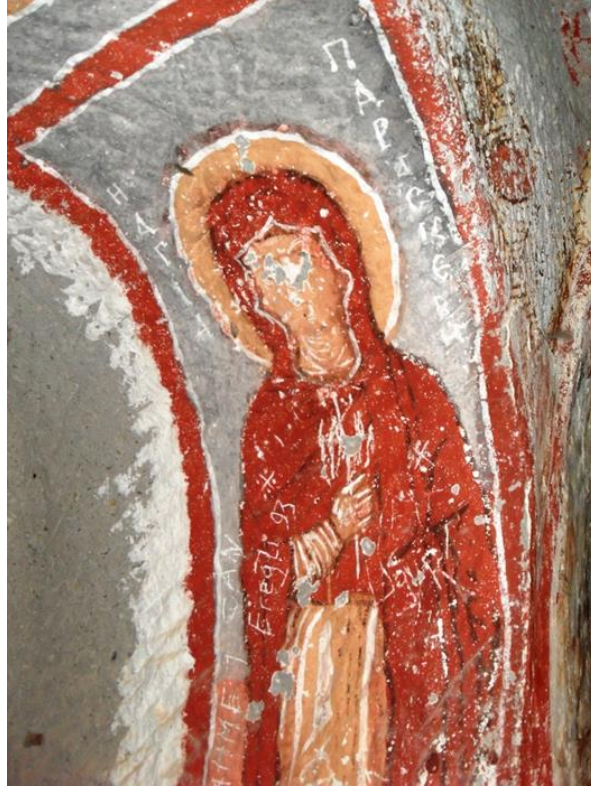
Resim 6. Karanlık Kilise Azize Paraskevi (Mustafa Uysun Arşivi)

Azize Paraskevi'nin tek olarak resim programına dahil edildiği diğer bir yapı Ihlara Sümbüllü Kilise'dir. Ihlara Sümbüllü Kilise, Ihlara Vadisi'nin batı yamacında yer almaktadır. Ağaç Altı Kilisesi'nin kuzeyinde, Eski Baca Kilisesi'nin güneyinde bulunmaktadır⁵⁰. Kilise, serbest haç planlı bir yapıdır. Yapı, 10. – 11. yüzyıla tarihlenmektedir⁵¹. Güney haç kolunun batısındaki nişin güney duvarında Azize Marina, kuzey duvarında Azize Paraskevi yer almaktadır (Resim 7). Azize Paraskevi'yi kuşatan dikdörtgen çerçeve kiremit, onu içten ve dıştan kuşatan kontur beyaz renktir. Azize, gri fonun önünde ayakta cepheden sol eli ile martirlik haçını tutarken diğer eli göğüs hizasında gösterilmiştir. Başını açık pembe halesi çevrelemektedir. Başının iki yanında yukarıdan aşağıya beyaz renkte Grekçe **ΗΑΓΙΑ ΠΑΡΑΣΚΕΒΗ** (Azize Paraskevi) yazılıdır. Azize Paraskevi, açık pembe *stikharion* üstüne *maphorion* giyimlidir. *Maphorionun* baş kısmında beyaz dört nokta, iki omuzda çapraz çizgiler arasında birer nokta yer almaktadır. *Maphorionun* anlımı ve boynunu çevreleyen dış hatları beyaz renk ile vurgulanmıştır. Kıyafetinin omuz, gövde ve alt kısmı koyu renkte yatay ve dikey çizgilerle kumaşın dokusu verilmiştir. *Maphorionun* altında kalan *stikharionun* kumaşı beyaz dikey hatlarla kumaş kıvrımları belirgin hale getirilmiştir. Kilisenin resim programında güney haç kolunun apsisinde Koimesis, Kuzey haç kolu kuzey duvarda İsa'nın Çarmıha Gerilme sahnesi yer almaktadır⁵². Yine ölüme vurgu yapılmıştır.

⁵⁰ Şahna 2018, 356.

⁵¹ Thierry ve Thierry 1963,175-181.

⁵² Şahna 2018,370.

Resim 7. İhlara Sümbüllü Kilisesi Azize Paraskevi (Feride İmrana Altun Arşivi)

Azize Paraskevi'nin Azize Kyriaki olmadan resim programına dahil edildiği diğer bir yapı Soğanlıdere Vadisi'ndeki Azize Barbara Kilisesi'dir. Azize Barbara Kilisesi, Soğanlıdere Vadisi'nin güneyinde yer almaktadır. Kilise doğu batı yönünde üzeri tonoz örtülü tek nefli bir yapıdır. Soğanlı Azize Barbara Kilisesi (1006-1021) imparator II. Basileos ve (976-1025) ve VIII. Konstantinos (1025-1028) döneminde domestikos Basileos tarafından yaptırılmıştır⁵³. Kilisenin kuzeybatısında (Mısır'a Yolculuk sahnesinin altında) üç azize, Azize Paraskevi, Azize Katherina ve Azize Anastasia tasvir edilmiştir (Resim 8). Azize Paraskevi ve diğerlerini kuşatan dikdörtgen çerçevenin ana konturu kiremit, onu içten çeviren kontur beyaz renktir. Azize gri fonun üzerinde ayakta cepheden sol eli ile martirlik haçı tutarken sağ elinin ayası izleyiciye doğrudur. Azizenin başını beyaz renk halesi çevrelemekte halenin dış yüzeyi kiremit rengidir. Başının iki yanında yukarıdan aşağıya beyaz renkte Grekçe **ΗΑΓΙΑ ΠΑΡΑΣΚΕΒΗ** (Azize Paraskevi) yazılıdır. Azizenin üzerinde ön kısmı işlemeli lorosu anımsatan *stikharion* üzerine kırmızı etek kısımları işlemeli *maphorion* giyimlidir. Azizenin yüz kısmı tahrip edilmiştir.

⁵³ Rott 1908, 145-148; Jerphanion 1936, II, 312; Restle 1967 I, 160-161; Rodley 1985, 152-157.

Resim 8. Soğanlıdere Vadisi Azize Barbara Kilisesi Azize Paraskevi (Feride İmrana Altun Arşivi)

Değerlendirme ve Sonuç

Bizans dünyasındaki kadınların sosyal konumlarına bakıldığında mütevazı rahibeler ve aristokrat kadınlar olmak üzere iki farklı grup görülmektedir. Bu farklı grupların belki de tek ortak noktaları gönülden bağlı oldukları azizelerdir. Kiliselerdeki azizelerin nazik görünüşleri ilgi çekiciydi. Azizelerin yüz ifadeleri sakin, şefkatli ve merhametlidir. İzleyici bu haliyle etkilemektedir. Aynı zamanda azizeler, saf ve görsel çekicileri olan figürlerdir. Erdemli olmaları ve masumiyetleri ressamın hayal dünyasından gerçekliğe yansıtılmıştır. Kadınlar ile azizeler arasında manevi bir bağlılık oluşmuştur. Kadın azizelerden, rahibeler mütevazı olarak gösterilmiş, soylu azizeler ise pastel renklerde zengin işlemlerle süslenmiş ve bolca değerli taşlarla bezenmiş giysiler içinde tasvir edilmiştir. Bizans kiliselerinde azizeler iki zıt grubu, sade manastır giysileri ve dünyevi ve şık kıyafetler içindeki kadınları temsil etmektedir. Yerel azizeler ve evrensel çekiciliğe sahip azizeler arasında bir denge kurulmuştur⁵⁴.

Bizans anıtsal resim sanatında azizeler düzenli bir şekilde ilk defa Ravenna Saint Apollinare Nuovo' Kilisesi'nde (6. yüzyılın ilk yarısı) tasvir edilmişlerdir. Kilisenin sol nefinde üste oldukça güzel giysiler içinde haleli yirmi iki kadın, nefin doğu ucundaki Meryem ve çocuk İsa'ya doğru üç müneccim kralın arkasında bir geçit töreni düzeninde ilerlemektedir. Figürlerin adları Latince olarak başlarının üzerinde yazılıdır⁵⁵.

Kapadokya bölgesi kiliselerinde azizeler, genellikle kilisenin batı ucunda ve kapılara yakın yerlerde tasvir edilirdi. Kadınların kiliselerdeki yerlerini de göstermektedir. Azizeler kadın banilerle birlikte resmedilmeleri, azizelerin o insanlara ilişkin koruyucu rollerini açıkça vurgulamaktadır. Özellikle azizelerin şifa sağlama gibi nedenlerle resimlerinin yapıldığını öne sürülebilmektedir⁵⁶.

⁵⁴ Dimitrova 2017, 34.

⁵⁵ Connor 2011, 132, 133; Dimitrova 2017, 34.

⁵⁶ Connor 2011, 283, 284.

Azize Paraskevi ve Azize Kyriaki Kapadokya bölgesi kaya kiliselerinde bazen bir arada (Kılıçlar Kuşluk Meryemana Kilisesi, Gülşehir Karşı Kilise ve Erdemli H. Eustathios) bazen de tek olarak (Göreme Elmalı, Çarıklı, Karanlık, Ihlara Sümbüllü ve Soğanlıdere Azize Barbara) tasvir edilmişlerdir. Azize Paraskevi *stikharion* üzerine *maphorion* giyimli alçak gönüllü bir manastır sakini olarak tasvir edilmiştir. Azize Paraskevi'nin bu şekilde sade görünümüne karşılık Azize Kyriaki ise *stikharion* üzerine daha gösterişli *maphorion* ya da şal giyimli başında bazen *phakilion* ile resimlenmiştir. Azize Paraskevi "Cuma günü" anlamına gelmekte, İsa'nın çarmıha gerilip öldüğü günü sembolize ederken, Azize Kyriaki ise "Pazar günü" yani İsa'nın dirildiği günü simgelemektedir. Azizeler kimi zaman orans durumunda (Resim 12,3,4, ve 6) kimi zamanda ellerinde martirlik haçını tutarken tasvir edilmişlerdir (Resim 5, 7 ve 8).

Bizans resim sanatında Azize Paraskevi ve Kyriaki yaygın olarak tasvir edilmişlerdir. Kapadokya Bölgesi dışında⁵⁷ Bulgaristan Beren Aziz Peter ve Pavlos Kilisesi'nde (14. yüzyıl ortaları), Makedonya Polosko St. George Kilisesi'nde Azize Paraskevi ve Barbara rahibe kıyafetleri içinde, Azize Kyriaki yine zengin aristokratik giysiler içindedir hem rahibelere hem de aristokrat kadınlara gönderme yapılmaktadır⁵⁸. Yunanistan Koimesis Oxyolithos Euboia Kilisesi'nin narteksinde, Son Mahkeme sahnesin yakınında Azize Anna ve çocuk Meryem ile birlikte Azize Paraskevi tasvir edilmiştir. Azize, ayakta cepheden orans durumunda stikharion üzerine maphorion giyimlidir⁵⁹. Azizenin giysileri ve duruşu Göreme Karanlık Kilise 'deki Azize Paraskevi resmine benzemektedir (Resim 9).

Resim 9. Koimesis Oxyolithos, Euboia Kilisesi Azize Paraskevi (Gerstel 1998, 99, resim 20)

Azize Kyriaki, Ortodoks Kilisesi'nin popüler kadın azizlerinde biridir. Diğer azizeler Barbara, İrene, Marina, Katherina, Anastasia ve Theodosia gibi kendini Cennetin Krallığına adanmıştı. Mesih İsa hükümdarlığında hüküm sürmek için kendilerini feda etmişlerdi. İsa, onlara dökülen kanları uğuruna

⁵⁷ S. E. J. Gerstel, "Painted Sources for Female Piety in Medieval Byzantium" adlı makalesinde Yunanistan'da yer alan kiliselerdeki azizeler üzerine detaylı çalışma yapmıştır. Bkz. 1998, 89-111.

⁵⁸ Dimitrova 2017, 46-48.

⁵⁹ Gerstel 1998, 99, resim 20.

Kapadokya Bölgesi Kaya Kiliselerinde Azize Paraskevi ve Azize Kyriaki Resimleri

hak ettikleri mor renkli maphorionları giydirmiştir. Azize Kyriaki'nin vitasına göre onun hiçbir zaman manastır hayatı olmamıştır. Bu nedenle, İsa'nın gelini olarak zengin kıyafetler içinde gösterilmişlerdir.

Özelikle de Kıbrıs kiliselerinde Azize Kyriaki'nin sıkça tasvir edildiği görülmektedir. Söz konusu kiliselerde azize başında tacı süslü kıyafetlerinin şeritlerinde madalyonlar içinde büst halinde haftanın diğer günleri de tasvir edilmiştir. Örneğin Kophinou yakınlarındaki Meryem Kilisesi'nde (12. yüzyıl) güney duvarda Azize Kyriaki betimlenmiştir. Figür oldukça tahrip olmuştur. Diğer bir örnek Kalopanayiotis Aziz Ioannes Lampadistif Manastırı Aziz Herakleidious Kilisesidir (13. yüzyıl). Kilisenin kuzeybatı sütunun güney yüzeyinde başında tacı, *maphorion* ve kulağında küpelerle betimlenmiştir. Dhali Aziz Demetrianos Kilisesi'nde (1317) Azize, sütunun kuzey duvarında tasvir edilmiştir (Resim 10). Ellerinde üç kollu yanan şamdan mum taşımaktadır⁶⁰.

Resim 10. Dhali Aziz Demetrianos Kilisesi'nde (1317) Azize Kyriaki (Gabelic 1985, Lev. XXII, res. 3)

Kıbrıs dışında Sırbistan'da Servia Aziz Demetrios Piskoposluk Kilisesi'nin (12.-13. yüzyıl) tribelonun güney duvarında Azize Barbara, doğu duvarda Azize Kyriaki betimlenmiştir⁶¹. Yunanistan, Mani'de Yukarı Boularia Aziz Panteleimon Kilisesi'nde (12.- 13. yüzyıl) Azize Kyriaki oldukça süslü kıyafetler içinde elinde martirlik haçını tutarken gösterilmiştir. Azizenin omzunda "Tanrının kölesi Kyriaki ve Kocası Nikolaos Orphonos'un yakarışı yazılıdır⁶².

Bizans el sanatları örneklerine bakıldığında Azize Paraskevi ve Azize Kyriaki Aziz Gregory'nin Homilyesinde (Paris, gr. 510, fol 285) tasvir edilmiştir⁶³ (Resim 11). El yazması, Aziz Nazianz'lı Gregorios'un vaazlarını içermektedir. Homilye 879-882 yıllarına imparator I. Basileos dönemine tarihlenmektedir⁶⁴. Folyo 285 r, İsa'nın dirilişini, Paskalya homilyesini içermektedir. Sahnede İsa bir mandorlanın içinde melek gibi gösterilmiştir. Etrafı meleklerle çevrelenmiştir. Üste Grekçe yazıtta "Bugün Dünyaya kurtuluş gelecek" yazılıdır. Alta solda peygamber Habakuk ve Nazianzlı Gregorios

⁶⁰ Gabelic 1985, 116.

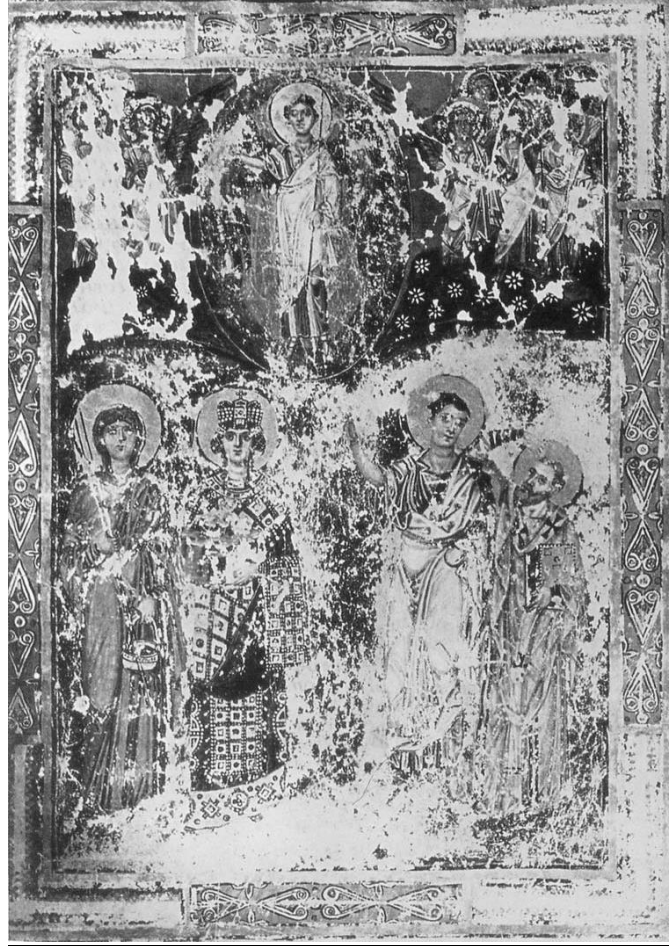
⁶¹ Gerstel 1998, 91 dipnot 14.

⁶² Gerstel 1998, 96, resim 8.

⁶³ Gavrilovic 2007, 73.

⁶⁴ Brubaker 1999, 5-7.

bir arada verilmiştir. Bu iki figürün solunda iki azize tasviri yer almaktadır. Azizelerden biri Paraskevi'dir. *Stikharion* üzerine *maphorion* giyimlidir. Başının üzerindeki Grekçe yazıdan onun Paraskevi olduğu okunmaktadır. Azize elinde İsa'nın çektiği dönemi sembolize eden mızrak, sünger, çivi, sirke ve ödü taşımaktadır⁶⁵. Azizenin yanındaki imparatorluk giysileri içinde ve tacı ile gösterilmiş kadın figürünün kimliği ise tartışmalıdır. Kimi araştırmalar Azize Paraskevi'nin yanındaki figürün Büyük Konstantinos'un annesi Helena olduğunu öne sürmektedir. Bu düşüncenin tarzine figürün ikonografik özelliklerinden dolayı Azize Kyriaki olabileceğini Zaga Gavriliovic ileri sürmektedir⁶⁶.

Resim 11. Azize Paraskevi ve Kyriaki, Paris Gr. 510, Bibliothèque Nationale Paris, fol. 285 (Gavriliovic, 2007,73)

Haç kültü Kapadokya kiliseleri duvar resimlerinde yaygındır. Haç, kilise resim programında İsa'nın ölümüne karşı zaferin en önemli simgesidir. Haç kültürüyle bağlantılı önemli figürlerin başında Büyük Konstantinos ve annesi Helena gelmektedir. Azize Paraskevi de aslında İsa'nın Çarmıha gerilerek öldüğü günü "Kutsal Cuma"yı sembolize etmekte ve haç kültürü ile bağlantılıdır⁶⁷. Azize Kyriaki ise Tanrının günlerini ve İsa'nın dirildiği "Kutsal Pazar" ı temsil etmektedir.

Kapadokya kiliseleri genel olarak gömü kiliseleri oldukları için yapıların içinde ölümüne (Azize Paraskevi) ve ölümden sonra dirilişine (Azize Kyriaki) resim programlarında yer verilmiştir. Bu iki azize aynı zamanda rahibeler ve soylu zengin kadınlar gibi iki farklı sosyal yapıyı da temsil etmektedir. Ancak bu iki sosyal grup arasında ölüm ve diriliş düşüncesinin temel alındığı bir denge bulunmaktadır. Kapadokya kaya kiliselerinde resim programlarına kadın azizelerinin dahil edilmesinde kadın banilerin etkili

⁶⁵ Nersesian 1962, 195-228

⁶⁶ Gavriliovic 2007, 68-73.

⁶⁷ Connor 2011, 279.

Kapadokya Bölgesi Kaya Kiliselerinde Azize Paraskevi ve Azize Kyriaki Resimleri

oldukları anlaşılmaktadır. Gülşehir Karşı Kilise batı duvarda Azize Theodote, Paraskevi ve Kyriaki kadın baniler arasında gösterilmişlerdir. Karşı Kilise, yerel aristokratların kendilerine ait özel gömü kilisesi olmalıdır. Kiliseyi dekore ettiren bani kadının sahnelerin ve figürlerin seçiminde kendi tercihini ortaya koyduğu anlaşılmaktadır⁶⁸.

Sonuç olarak Kapadokya Bölgesi Kaya Kiliselerinde Azize Paraskevi ve Azize Kyriaki tasvirlerinin yer alması azizelerin Bizans toplumundaki önemini göstermekte belki de kiliselerin resim programlarının belirlenmesinde kadın tercihinin etken olduğunun kanıtıdır.

⁶⁸Karamaouna, Peker ve Uyar 2014:231.

Kaynakça

- Ağar, T. (2018). Anadolu'da Hıristiyanlığın Yayılma Süreci (İlk IV Yüzyıl). (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Akyürek, E. (1999). Bizanslılar, Azizleri ve Khalkedon'lu (Kadıköy) Azize Euphemia. *Sanat Dünyamız*, 69-70, 175-189.
- Baldwin, B., Kazhdan, A.P. ve Nelson, R.S.(1991). John Chrysostom. *The Oxford Dictionary of Byzantium*. Vol. 2, ss. 1057-1058. Oxford University Press: New York.
- Baldwin B. ve Kazhdan, A.P. (1991), Prokopios Of Caesarea. *The Oxford Dictionary of Byzantium*. Vol. 3, ss. 1732. Oxford University Press: New York.
- Budde, L. (1958). *Göreme, Höhlenkirche in Kappadokien*, Düsseldorf.
- Brubaker, L. (1985). Politics, Patronage, and Art in Ninth- Century Byzantium: The "Homilies" of Gregory of Nazianzus in Paris (B. N. gr.510). *Dumbarton Oaks Papers*,39, 1-13.
- Connor, C., L. (2011). *Bizans'ın Kadınları*. (B. Cezar, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Cutler, A. ve Baldwin, B.(1991), Paul Silentiarios. *The Oxford Dictionary of Byzantium*. Vol. 3, ss. 1609-1610. Oxford University Press: New York.
- Coşkuner, B. (2009). 11. Yüzyılda Kapadokya Bölgesindeki İsa'nın Doğumu ve İsa'nın Çarmıha Gerilmesi Sahneleri (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Dimitrova, E. (2017). Anima Pulchrae: Depiction Of Sainly Images in Byzantine MuralPainting, 17-24, <http://dx.doi.org/10.5772/intechopen.69265>.
- Epstein, A. W. (1975). Rock-cut Chapels in the Göreme Valley Cappadocia: The Yılanlı Group and The Column Churches. *Cahier Archeologique*, 24, 115-136.
- Gabelic, S. (1985). St. Kyriaki in Wallpainting in Cyprus. *Archaeologia Cypria* 1, 115-19.
- Gavriliovic, Z. (2007). New Observations On The Minianature of The Vision Of Saint Gregory of Nazianzus in Paris Gr. 510. *Recueil des travaux de l'Institut d'etudes byzantines XLIV*, 67-78.
- Gerstel, S. E. J. (1998). Painted Sources for Famale Piety in Medieval Byzantium. *Dumbarton Oaks Papers*,52, 89-111.
- Gökcan, F.S. (2010). Gülşehir Karşı Kilise (St. Jean Kilisesi) İkonografisi(Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Gregory, T. E. (2008). *Bizans tarihi* (E. Ermert Çev.), İstanbul: Yapı Kredi.
- Jerphanion, G. (1925-1942). *Une nouvelle province de L'art Byzantin, les eglises rupestres de Cappadoce I- IV*. Paris.
- Jolivet-Lévy, C.J. (2002). *Etudes Cappadociennes" Studies in Byzantine Cappadocia*, Pindar Press, London.
- Karakaya, N. (2010). 12.-13. yüzyıllarda, Kayseri'nin Yeşilhisar İlçesi, Erdemli Vadisindeki Bizans yerleşimi, Ödekan, A., Akyürek, E. ve N. Necipoğlu (Ed.) *I. Uluslararası Sevgi Gönül Bizans Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri* içinde (s. 247-255), İstanbul: Vehbi Koç Vakfı.

Kapadokya Bölgesi Kaya Kiliselerinde Azize Paraskevi ve Azize Kyriaki Resimleri

- Karamaouna, N. Peker, N. ve Uyar, B.T. (2014). Female Donors in Thirteenth- Century Wall Paintgs in Cappadocia: An Ower. *Famale Founders in The Byzantium and Beyond* L. Theis, M. Mullet, M. Grünbart, G. Fingrova ve M. Savage, (Ed.) 231-242, Universitat Wien.
- Kazhdan, A., P., (1991). John Of Euboe. *The Oxford Dictionary of Byzantium*. Vol. 2, s. 1065. Oxford University Press: New York.
- Kazhdan, A., P., (1991). Saint. *The Oxford Dictionary of Byzantium*. Vol. 3, ss. 1828-1829. Oxford University Press: New York.
- Kazhdan, A., P., (1991). Paraskeve of Ikonion. *The Oxford Dictionary of Byzantium*. Vol. 3, s. 1585. Oxford University Press: New York.
- Kazhdan, A., P., ve Sevçenko, N. (1991). Paraskeve The Elder. *The Oxford Dictionary of Byzantium*. Vol. 3, s. 1586. Oxford University Press: New York.
- Kılıç, Ş. (2004). Orta ve Geç Bizans Dönemi Giysileri (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kitabı Mukaddes (1991). *Eski ve yeni ahit (Tevrat ve İncil)*. İstanbul: Kitabı Mukaddes Şti.
- Koch, G. (2007). *Erken Hristiyan Sanatı*. (A. Aydın Çev.). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Kostof, S.(1989). *Caves of God. Cappadocia and Its Churches*, Oxford.
- Krautheimer, R. (1986). *Early Christian and Byzantine Architecture*, Penguin Books, USA
- Lafontaine-Dosogne J. (1963). Nouvelles notes Cappadociennes. *Byzantion*, 33, 121–183.
- Maktal, Canko, D. (2016). Bizans Dünyasında ve Sanatında Kadının Yeri (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Madrigal, M. (2017). *Hristiyan Türkler*. İstanbul: Kitab-ı Mukaddes Şti.
- Mathews, T. F. (1971). *The Early Churches of Canstantinopole: Architecture and Liturgy*, The Pennsylvania State University Press.
- Nersessian, S.D. (1962). The Illustrations of the Homilies of Gregory of Nazianzus: Paris gr. 510; A Study of the Connections between Text and Images, *Dumbarton Oaks Papers*, 16, 197-228.
- Ötüken, S. Y. (1984). Kappadokya Bölgesindeki Kapalı Yunan Haçı Kiliselerde Resim Programı, *Ege Üniversitesi, Arkeoloji ve Sanat Dergisi* 3,143- 167.
- Peker, Nilüfer (2010), Gülşehir Karşı Kilise duvar resimleri, Ödekan, A., Akyürek, E. ve N. Necipoğlu (Ed.) *I. Uluslararası Sevgi Gönül Bizans Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri* içinde (s.572-581), İstanbul: Vehbi Koç Vakfı.
- Restle, M. (1967). *Byzantine wall painting in Asia Minor I- III*, Ireland: Irish Press.
- Rodley, L. (1985). *Cave Monasteries of Byzantine Cappadocia*, Cambridge.
- Rott, H. (1908). *Kleinasiatische denkmaler aus Psidien, Pamphilien, Kappadokien und Lykien*. Leipzig: J.C. Hinrichs'sche Buchhanlung.
- Schiemenz, G. P. (1972). Zur Chronologie der kappadokishen Felsmalereien. *Archeologischer Anzeiger*, 216-229.

Şahna, H. (2018). Kapadokya Bölgesi, İhlara Vadisi'ndeki Bizans Dönemi Kaya Mimarisi (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Taft, R. F. ve Kazhdan, A., P., (1991). Relics *The Oxford Dictionary of Byzantium*. Vol. 3, ss. 1779-1781.
Oxford University Press: New York.

Taft, R. F. ve Sevçenko, P. (1991). Synaxarion *The Oxford Dictionary of Byzantium*. Vol. 3, s.1991.
Oxford University Press: New York.

Thierry, N. (1996). Un atelier cappadocien du XIe siecle Maçan-Göreme. *Cahiers Archeologiques*, 44, 117-140.

Thierry, N. (2002). La Cappadoce de L'antiquite au Moyan Age, Turnhout.

Thierry, N. ve Thierry, M. (1963). *Nouvelles Églises Rupestres de Cappadoce, Région du Hasan Dağı*, Paris.

<http://www.orthodoxchristian.info/pages/Paraskevi.htm>;

<https://www.ortodokslartoplulugu.org/azizlerimiz-hayat-hikayeleri/azize-paraskevi/>

<https://www.ortodokslartoplulugu.org/azizlerimiz-hayat-hikayeleri/azize-kiriaki/>

Uysal DIVRAK

Munzur Üniversitesi, Tarih Bölümü

uysaldivrak@gmail.com

ORCID Numarası|ORCID Numbers: 0000-0003-3750-8396

XVII. Yüzyılda Elit Bir Ağa: Hazine Kethüdası Ali Ağa ve Serveti

An Elite Agha In 17th Century: Ali Agha, the Katkhuda of Treasury and His Wealth

Öz

Ölen ya da öldürülen kişilerin miraslarının tutulduğu listelere muhalefât kayıtları denilmekte olup bu listeler ekonomik ve sosyal hayata ilişkin değerli bilgiler içermektedirler. Bu çalışmada, XVII. yüzyılda Osmanlı hazinesinde kethüdalık yapan Ali Ağa'nın öldükten sonra geride kalan servetini oluşturan unsurlar incelenmektedir. Müsadere, devlet görevlerinde bulunanların öldükten sonra mallarının devlet hazinesine aktarılmasına denilmektedir. Müsadere, Fatih'ten itibaren devşirme kökenli devlet adamlarına uygulanmakta iken Kanuni ile birlikte ilmiye sınıfı hariç tüm yönetici sınıf için uygulanmaya başlanır. Ali Ağa'nın serveti de müsadereye tabi tutulur. Belgelerin yol göstermesi ile "Hazine Kethüdası Ali Ağa'nın", özel hayatında kullandığı emvallerin neler olduğu ve devlet işlerinin ona ne gibi ayrıcalıklar kazandırdığı konularına değinilmektedir. Servet oluşumunda büyük katkısı olan gelir getiren mülkleri de muhalefâtının temelini teşkil etmektedir. Hazine Kethüdası Ali Ağa'nın hayatı kaynaklarda zikredilmese de hatırı sayılır bir servete nasıl sahip olduğu arşiv vesikalarına bakılarak açıklanmaktadır. Kayıtlarda muhalefâtının H.21 Zilhicce 1081/ M.1 Mayıs 1671'de tutulduğu görülmektedir. Bir Osmanlı eliti olan Ali Ağa'nın, servetini nasıl kullandığını tasvir eden çalışma, XVII. yüzyıl Osmanlı dünyasının sosyo-ekonomik ve kültür tarihinin açıklanmasına katkı sağlamak amacıyla hazırlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: XVII. Yüzyıl, Hazine, Kethüda Ali Ağa, Muhalefât

Abstract

The inheritance registries (muhalefat) that are the names of the lists including the real estate that left behind by the deceased of murdered people consist of valuable information related to the economic and social life. In this study, the estates consisting of the wealth belonged to Ali Agha, after his death, who was a katkhuda in the treasury of Ottoman Empire in 17th century were investigated. Confiscation means to transfer the real estates of a statesmen to the state treasury after his death. While confiscation had been applied for the statesmen of recruitment origin at the the periof of Fatih, it was applied for all of the ruling class beginning with the period of Kanuni. The wealth belonged to Ali Agha was also subjected to confiscation. With the guidance of the documents, the issues, what were the properties that "The Katkhuda of Treasury, Ali Agha" used in his private life and the privileges that government affairs gave him, were dealt. Income generating assets that make a great contribution to wealth formation consists of the basis of his inheritance registers. Even if the life of The Katkhuda of Treasury, Ali Agha is not stated in the resources, how he had a considerable amount of wealth was announced by taking the archive documents into account. It is noticed in the registries that his inheritance was recorded was prepared on May 1st, 1671/ H.21 Dhul Hijjah 1081/ M.1. This study, stating the information how did Ali Agha, an Ottoman elite, use his wealth, aims to contribute to the explaining of the socio-economic and cultural history of the 17th century Ottoman World.

Keywords: 17th Century, Treasury, Katkhuda Ali Agha, Inheritance registers

Giriş

Osmanlı Devleti maliye bürokrasisinde iki büyük hazine bulunur. İlki bütün devlet gelirlerini toplayıp belirli kanunlarla gerekli yerlere sarf eden Divan-ı Hümayûn Hazinesi, ikincisi ise belirli kanunlarla toplanarak gereklilik ve ihtiyaç halinde maliye hazinesine yardım eden İç Hazine'dir. İlk hazinenin idaresi veziri-i âzam'ın, ikinci yani iç hazinenin idaresi hazinedar başının emrinde olup gerçekte iki hazine de âmir-i mutlak olan padişaha bağlıdır¹. Devletlerin para, mücevher, değerli takı gibi eşyalarının korunduğu yerlere hazine denilmektedir. Gelirler de hazinede toplanır ve tüm harcamalar buradan yapılırdı. Sözlüklerde “bir şeyi biriktirmek, saklamak” anlamındaki *hazn* kökünden mekân adı olan *hizâne* kelimesi Türkçeye *hazine* olarak geçer². Osmanlı Devleti'nde XVIII. yüzyılın son çeyreğine kadar iç ve dış olmak üzere iki hazine mevcuttur. “Hazine-i Âmire, Divân-ı Hümayûn, Taşra, Birûn, Maliye Hazinesi” adlarıyla tanımlanan dış hazine, devlet gelirlerinin toplandığı ve belirli kanunlarla ihtiyaç duyulan yerlere sarf edildiği temel hazine konumundadır³. Saray hazinesine Enderun hazinesi veya iç hazine denilirdi. Yılın bitiminde, dış hazine yani maliye hazinesinde artan fazla para iç hazineye aktarılırdı⁴.

XVII. yüzyılın ortalarında iç hazineyi 110 görevli idare ederdi. Bunların başında hazinedar başı ve yardımcısı hazinedar kethüdâsı gelmekteydi. Daha sonraları ise hazinedar kethüdâsının hazinenin başına geçtiği ve yardımcılığını da hazine başkâtibinin yaptığı görülür⁵. Kethüdâ, XV. yüzyıldan itibaren Osmanlı devlet teşkilâtında “*bazı devlet görevlilerinin işlerini yürüten yardımcı*” anlamına gelmektedir. Devletin en üst kademesindeki sadrazamdan en alt seviyede olan mülkî ve askerî erkândan pek çok görevlinin kethüdâsı yani yardımcısı bulunmaktadır⁶. Hazine kethüdâlığına padişahın en yakınında hizmet etmeye hak kazanmış Has Odalı ağalar atanmaktadır. Hazine kethüdâsı Enderûn'un en önemli koğuşlarından biri olan Hazine koğuşunun zabıtlığını de yapmaktadır⁷. Hazine kethüdâsı iç hazinenin de âmiri durumundadır⁸. Ali Ağa'nın da zikredilen görevleri yerine getirdiği düşünülmektedir.

Tarihte yaşamış insanların servet ve gelir yapılarının neler olduğu konusu günümüzde de merak konusu olmaktadır. Osmanlıda insanların servetlerini oluşturan unsurları açıklamaya yarayan defterler muhallefât kayıtlarıdır. Osmanlı yönetim ve ekonomi literatüründe “muhallefât” denildiği zaman ölen veya öldürülen insanların geride bıraktıkları eşya, mal ve parası (borçları ve alacakları) işaret edilir. Muhallefât kayıtları, geride bıraktıkları menkul ve gayrimenkullerle ilgili her türlü yazışmayı ihtiva eden belgelerdir. Muhallefât defteri denildiğinde, ölen kişinin geride bıraktığı eşya ve paranın sadece listesini anlamak gerekir⁹. Muhallefât, “*geride kalan; geriye bırakılan*” anlamlarındaki muhalifin çoğuludur. Belgelerde tereke ve metrukât şeklinde de geçmektedir¹⁰.

Osmanlı İmparatorluğu'nda devlet hizmetinde bulunan kişilerin, ahlâki ya da gayri ahlâki yollarla kazanılıp kazanılmadığına bakılmaksızın servetleri müsadere edilmektedir. Bir şekilde devlet ile alış-verişi olanların ölümlerinden sonra, devlet ile olan bu ilişkileri, servetlerinin müsâderesi için bir neden oluşturmaktadır¹¹. Hükümet teşkilatının kul kökenli vezirlerin eline geçmesiyle müsadere uygulamasında yeni bir dönem başlar. İstanbul'un fethinden başlayarak XIX. yüz yıl ortalarına kadar olan dönem içerisinde, başta veziriazamlar olmak üzere ehl-i örf'e dâhil olan herkes için katl hadisesi sıradan gözükmektedir. Katledilenlerin serveti derhal miri için zapt edilmektedir. Görevinden alınan ve eceliyle ölen devlet adamlarının malları da istisnasız müsadere edilmektedir¹². Müsadere, suç-ceza şeklinde ortaya çıkmayan, sürgün, katl gibi cezalarla beraber tatbik edilen ve kişinin ya da onunla beraber ailesinin mallarının tümüne hazine adına el koymak şeklinde uygulanmaktadır¹³. İdarî bir

¹ Uzunçarşılı 1978, 73.

² Orhonlu 1998, 130; Devellioğlu 2007, 351; Şemseddin Sami Bey 2009, 567.

³ Terzi 2000, 1.

⁴ Uzunçarşılı 1988a, 362-363.

⁵ Orhonlu 1998, 130.

⁶ Canatar 2002, 332.

⁷ Diker 2019, 301.

⁸ Uzunçarşılı 1988b, 316.

⁹ Cezar 1977, 41.

¹⁰ Özcan 2005, 406.

¹¹ Telci 2007, 147.

¹² Ünal 1987, 100.

¹³ Telci 2007, 146. “Osmanlı ülkesinde Müsadere her ikisi de birbirinden önemli iki aşamada gerçekleşmektedir. Öncelikle ilgili kişinin müsâdere edilecek olan mallarının nerelerde olduğunun tespiti ve bu konuda görevli kişilerin bir an önce bu yerlere ulaşip, malları topluca

XVII. Yüzyılda Elit Bir Ağa: Hazine Kethüdası Ali Ağa ve Serveti

tasarruf olan müsâdere işleminin bitiminde muhallefât defterleri tanzim edilmektedir ¹⁴. Eğer ölen kişi hazine işlerinde ve hizmetlerinde bulunmuşsa, hazine çıkarlarını korumak düşüncesiyle de müsâdere yapılmaktadır ¹⁵. Fertlerin refah düzeyini yansıtan servetin paylaşımında kişiler arasında büyük farkların olmaması sosyal refah devletine giden bir yoldur. Osmanlı Devleti'nde iktisadî, içtimaî ve hukukî nizam gereği, uzun vadede aşırı servet birikimine imkân tanınmamaktadır. Müsâderelerle, sefer finansmanına katkıda bulunmak ve vakıf tesis etmek gibi alanlara yapılan harcamalar ile servetin belirli kişilerde yoğunlaşarak toplumsal refah düzeyinde aşırı farklılıklar oluşturmasını engelleme yoluna gidilir ¹⁶. Terekenin içerisindeki mal ve eşyaları sınıflarına göre kalem kalem deftere kayıt edilir. Bilirkişi (ehl-i hibre) ve mirasçılarının da hazır bulunmasıyla, piyasayı iyi bilen dellâlların takdir ettikleri değerlerde her eşya veya malın değeri altına yazılmaktadır. Bu paylaşma ve değerlendirmenin bir heyet önünde yapılması, eşyaların kaybını ve bir kısım eşyaların ortaya konmayarak, diğer mirasçılarının kayba uğramasını engellediği gibi mal ve eşyaların fiyatının yüksek tutularak fazla vergi alınmasına da mani olmaktadır ¹⁷.

Muhallefât kayıtları Osmanlı sosyal ve ekonomi tarihi üzerinde araştırma yapacaklara oldukça zengin kaynak oluşturmaktadır. Osmanlı Devleti'ndeki miras, gündelik hayat, servet ve statü ilişkisi, tüketim alışkanlıkları, demografik yapı, toplumsal sınıflar gibi değişik konularda tarihçilere ve bu konuya ilgi duyanlara faydalı olmaktadır. Bu çalışmada, XVII. yüzyılın ikinci yarısında vefat eden Ali Ağa'nın, zenginlik kaynakları, aile yapısı, gündelik hayatta kullandığı eşyaları, kullanılan aksesuarları ve bunların değerleri incelenmeye çalışıldı. Ali Ağa'nın sosyo-ekonomik ve kültürel durumu tespit edilmeye gayret gösterildi. Ağa'nın sahip olduğu menkul ve gayrimenkulleri, borç ve alacakları ve mirasının taksimi detaylı olarak irdelendi. Kethüda Ali Ağa'nın serveti özelinden Osmanlı bürokrasisi görevlilerinin zenginlik göstergelerinin açıklanması amaçlandı. Buradan hareketle çalışmanın Osmanlı merkez teşkilatında görev yapan şahısların mal varlıklarını karşılaştırma açısından da ayrıca önemli olduğunu söylemek mümkündür.

Hazine Kethüdası Ali Ağa

Ali Ağa'nın hayatı hakkında bilgiler kaynaklarda oldukça azdır. Babasının ismi Hüseyin'dir. Annesi Abdullah kızı Revanda'dır ¹⁸. Ayrıca anne ve babadan bir olmak üzere Safiye ve Fatıma adında kız kardeşleri vardır. Muhallefât defterinde Ali Ağa'nın çocukları ya da eşi ile ilgili herhangi bir bilgi bulunmaması hadım ağalardan birisi olduğuna işaret etmektedir ¹⁹. Ali Ağa'nın, Hazine-i Amire kethüdası iken Selanik'te vefat ettiği bilinmektedir. Ölüm nedeni belirlenememiştir. Servetinin tahlilinden ve arşivde tesadüf edilen bazı belgelerden merkezi hazinede kethüda olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır ²⁰. Bu çalışmada Hazine Kethüdası Ali Ağa'nın hayatına dair bilgi vermektan ziyade kendisinin müsâdere edilen serveti hakkında değerlendirmede bulunulacaktır.

Ali Ağa'nın muhallefât defteri Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi TSMA.E fonu 0423 numarada kayıtlı olup bir bohça içerisindeki çeşitli belgelerden oluşmaktadır. Bohçanın üzerinde "*Merhum Ali Kethüdanın Muhallefâtı Defterleri Hatt-ı Şerif ve Hüccet Olur*" yazılıdır. Bu yazı kâğıdının iğne ile bohça üzerine dikildiği görülmektedir ²¹. Bohçanın, belgeler için kumaştan özel olarak yapıldığına şahit olunmaktadır. Bohçanın içerisinde değişik ebatlarda 14 yaprak mevcuttur. Edirne kadısı Mahmut bin Mehmet tarafından muhallefâtın tespit edildiği ve terekenin paylaşımında kız kardeşi Safiye'nin vekili olan eşi Osman Bey, annesi Revanda ve diğer kardeşi Fatıma'nın vekili Ahmet Çavuş'un hazır

güvenlik altına alarak, herhangi bir suiistimal ya da toplu yağmadan muhafaza edilmesi, ardından da hiçbir unsurun atlanmadan deftere kaydedilerek, malların güvenliğinin yine aynen devam ettirilebilmesi, ikinci aşama ise güvenlik altına alınarak teker teker sayımı yapılan bu menkul ve gayrimenkullerin değerlendirilmesi meselesidir".

¹⁴ Bozkurt 2003, 194.

¹⁵ Fekete 1979, 459.

¹⁶ Öztürk 1995, 13.

¹⁷ Özdeğer 1988, 12.

¹⁸ Annesinin isminin Revande ve dedesinin isminin Abdullah olması, anne tarafından Gayrimüslim olduğuna işaret etmektedir. Çünkü mühtediler(din değiştiren), genel geçer bir kural olmamakla birlikte baba adı olarak Abdullah'ı kullanmaktadır. Abdullah isminin bazı mühtediler tarafından isim olarak seçildiği de görülmektedir. Karadağ 2005, 77.

¹⁹ "*Babüssade içoğlanlarından vefat eden Ahmed Halife bin İbrahim'in terekesinin Hazine Kethüdası Ali Ağa bin Hüseyin tarafından varislerine teslimi*", COA, TS.MA.d., 1257-56.

²⁰ "*Hazine-i Ali Ağa yedinden Hatt-ı Hümayün varid olup kendülerine bir kise kuruş ihsan olunmak babında mucibince yedine teslim olunmuştur*", COA, TS.MA.d, 2352, "*Enderun Hazinesi Kethüdası Ali Ağa yedinden alınan 50 bin kuruş*", COA, AE.SMMD. IV, 53-6166.

²¹ COA, TSMA.E, 0423.

bulunduğu görülmektedir. Hazine kethüdası Mehmet Ağa'nın da iştirakiyle seçilen bazı eşyanın değerinde satılmasına karar verilir. Bu satıştan 5 yük²² 5300 akçe elde edilir. Müteveffanın mevcut Hazine Kethüdası Mehmet Ağa'ya samur kürk bahası 88 bin akçe, Hazine-i Amire'ye mahsus oda evkafına 2 yük 75 bin akçe, Zeyrek Ağa'ya 80 bin akçe ve yedekçisi Mehmet'e 10 bin akçe borcu olmak üzere 4 yük 53 bin akçe borcu olduğu tespit edilir. Geriye kalan 52 bin 300 akçe, Kapıcı başı Hasan Ağa'dan 21000 akçe, Pazarbaşı Ahmet Ağa'dan 31300 akçe olarak alınır. Harçlar da toplam paradan kesilir. Kadı huzurunda herkesin onayıyla hüccet verilir²³.

Ali Ağa'nın defnedilmesinde de masraflar çıkar²⁴. Kefen ve sair için 35 kuruş, mezar yeri satın alınmasına 20 kuruş, mezar harcı 13 kuruş, helvaya 70 kuruş, Kuran okuyan 15 kişiye 30 kuruş, hizmet eden mehterlere 45 kuruş, salâvatçılara 90 kuruş, müezzinlere 4 kuruş, fukaraya 3000 olmak üzere toplam 3242 kuruş harcanır²⁵. Fakat defnedildiği yerin neresi olduğu kayıtlı değildir. Dönemin şartları düşünüldüğünde kuvvetle muhtemel Selanik'e defnedilmiştir.

Ali Kethüda'nın öldükten sonra Selanik kıışlasında bulunan ve çarşıda satılan eşyaları da vardır²⁶. Ağa'nın Selanik'te ölmesi ve burada yüklü denebilecek bir servetinin bulunması burasının da ikamet adreslerinden birisi olduğuna işaret etmektedir.

Tablo 1: Selanik Kışlasında Bulunan Eşyaları

Siyah Altın Adet 1	Kabzalı Hançer	Kalemkari Altın Kuşak Adet 3	... Altın Kuşak Adet 1	Aylı ve Günlü Sim Zarflı Saat Adet 1		
Elmas Çalar 1	Külçe? Saat Adet 1	Aylı ve Günlü Beyaz Mineli? Saat Adet 2	Beyaz Mineli? Akrep Saat Adet 2 Hatem Mühür Adet 6	Yeşil Sandal Sincab ... Adet 1	
Yeşil Deliği Çift Adet 1	Kotoz? boğası	Yeşil Delikli Kuntoş Adet 1	Çuka Bogasi Adet 1	Kırmızı Sof Sincab Ser Adet 1	Cüzi Sof Sincab Serhaddi? Adet 1	
Siyah Sincab Adet 1	Çuka	Sincab? Tahte Adet 1	Kürk Adet 1	Kırmızı Sof Erkân? Adet 1	Mavi Kotoz? Kakım Adet 1	Cüzi Sof Kakım Erkan Adet 1
Mor Sof Erkan Adet 1	Kakım	Meneviş Sof Kakım Adet 1	Sof	Müstemal Hata-i Kutnu ve Entari ve Zebun Adet 15	Köhne Şal Zebun Adet 2	
Atlas ve Hare Kaftan Adet 11	Kadife Müstemal	Ortası Etrafi Seccade Adet 1	Çuka Sof	Müstemal Adet 1	Siyah Müstemal Çakşır? Adet 3	
Hamam Adet 1	Rahtı	Altın İç Kuşağı Adet 2	İç Kuşağı	Dürbin Adet 2	Sim Kaşık Adet 1	Sırma Kolan Kuşak Adet 6
Evrakı? Adet 1	Şerif	Zer Tafta Adet 1		Müstevih? Müstemal Kaftan Adet 11	Sade Sof Erkan Adet 4	... Kerke? Adet 5
Sarı Donluk Adet 7	Kotoz	Hata-i Donluk Adet 2	Donluk	Şami Kotoz Donluk Adet 6	Sandal Üzere İşleme Yorgan Yüzü Adet 1	Geldari?..... Kutnu Adet 1
Bağdadi Kuşak Adet 3		Kadife Kavuk Adet 11	Çuka	Çuka Yağmurluk Adet 3	Kadife Yelken Adet 3	Yelpaze adet 2
Müstemal Çakşır		Sandukari		Sim Halebi Rikab	Mercan Tesbih Şal
					 Sancak Adet 1
						Minekari

²² "Hazineden alınan ve verilen paralar, yük ve akçe ve sonraları da kese akçe ve yarım kese akçe ve küsuratı namile tasnif olunurdu. Bir yük, esas itibariyle bir hayvan yükü ve bilhassa deve yükü akçe demektir. Ayrıca yük, yüz bin akçe denk gelmektedir. Sonraları yüz bin kuruşa tahavvül etmiştir", Karamursal 1989, 160.

²³ COA, TSMA.E, 0423, s.1. Bu tereke paylaşımına, Şişman Ali Ağa ibn-i Ahmed, Mustafa Bey ibn-i İbrahim, Ahmed Ağa ibn-i Mustafa, Maksud Ağa ibn-i Abdullah, Abdurrahman ibn-i Muharrem ve Mustafa ibn-i İyaz şahitlik etmişlerdir.

²⁴ "Arapça'da cenâze ve cinâze hem "ölü" hem de "tabut" anlamında kullanılır. İslâm literatüründe ölmek üzere olan kişiye muhtazar, ölü için genel olarak yapılması genel hazırlıklara teçhiz, yıkanmasına gasil, yıkandıktan sonra kefenlenmesine tekfin, tabuta konulup namazının kılınacağı yere ve daha sonra kabrine taşınmasına teşyi, kabre konulmasına da defin denilmiştir", Demirci 1993, 353.

²⁵ COA, TSMA.E, 0423, s.2.

²⁶ COA, TSMA.E, 0423, s.6.

XVII. Yüzyılda Elit Bir Ağa: Hazine Kethüdası Ali Ağa ve Serveti

Adet 5	Çekmece Adet 2	Çift Adet 1	Adet 1	Adet 7	Altın Helallik? Adet 2
Telli Adet 3	Geldari ? Adet 1	Şami Adet 10	Kırmızı ve Beyaz Telli? Adet 3	Yeşim Sıralı Altın Bıçak Adet 2 Çuka Adet 2
Zere? Gömleği Adet 1	Kırmızı Çuka Adet 2	Sim Topuz Adet 1	Kırmızı Atlas Adet 9 Adet 1	Sim rikab Çift Adet 4
Tor Kise Adet 1	Sim Kamçı? Adet 2	Kehribar Tesbih Adet 1	Balık Dişi Bıçak Adet 1	Mütenevih? Eyer Adet 7	Çapkın Samur Puşu Adet 7
Çuka Zerdus Adet 2	Sagir ve Kebir Tehyir? Adet 11	Sahan Adet 8	Tepsi Bakır Adet 1	Kevgir Adet 1	Bakır Kazan Adet 1 Gügüm Adet 1
Mütevah Sim Çapkın Rahtı Adet 4	Bervechi sehimin ... dükkan başıya verilen			Darayi Perde Adet 1	Kadife Köhne Yasdık Adet 1
Kapu Perdese Adet 1	Çit Perde Adet 2	Defa Çit Perde Adet 2	Bakır Abdest Leğeni Adet 1	Üç adet Bakır Güğüm	
Bakır Tas Adet 2	Pencere Perdese Adet 2	Çereke ve Adet 3	Suzani Makad Adet 2	... Yemeni ve Harir Yorgan Adet 5	Çuka Ma'kad ²⁷ Adet 1
Fağfuri Tabak	Şikeste Adet 1	? örtüsü Adet 1	Bervechi sehimin Hasan Çelebi'ye verilen		
Köhne Burusa Yasdığı Adet 7	Köhne Selanik Müstemal Adet 3	Sim Buhurdan Ma Gülabdan Adet 1	Tule? Adet 1	Cezayir Valensiyesi? Adet 1	

Görüldüğü üzere Ali Ağa'nın, Selanik kışlasında oldukça değerli eşyaları bulunmaktadır. Bunlar arasında saatler oldukça dikkat çekicidir²⁸. Saatler o dönemin önemli servet unsurlarıdır. Ali Ağa'nın Selanik kışlasında değerli mücevherlerle süslü dört adet saati ve dört adet altın işlemeli kuşağı vardır. Üretildiği bölgenin ismiyle zikredilen ve yapıldığı malzeme ile kayıt edilen kürkler ve giyim eşyaları oldukça çeşitlidir. Kürkleri belli bir sosyal sınıfa aidiyetin sembolüdür. Ağanın kürklerinin çeşitliği ve fazlalığı Osmanlı toplumunda en üst sınıfa ait olduğunun en belirgin göstergesidir. Ayrıca üretildiği malzemenin adıyla kayıt edilen iç çamaşırları da vardır. Tablodan anlaşılacağı üzere Ağa'nın Selanik kışlasında perdesi, yastığı ve sediriyle dayalı döşeli olan bir de ikametgâhı vardır. Değerli taşlardan yapılmış bıçak, topuz ve gaddare gibi silahlar da göze çarpmaktadır.

Tablo 2: Değerliler Ayrıldıktan Sonra Satılan Eşyalar²⁹

Siyah Kabzalı Altın Hançer 1	Altın Bıçak 3	Soh Ve Geçme Altın Kuşak 4	
Aylı ve Günlü Sim Zarflı Saat 1	Elmas Küliçe? Çalar Saat 1	Aylı ve Günlü Beyaz Mine Saat 1	
Beyaz Mineli akrep Saat 1	Mütenevih Hatme-i ve mühr-i Miri	Sandal Kaplı Sincap 1	
Deligi Bogosi? 1	Deligi Bogasi Kontoş 1	Sincab Serhadi? 2	
Defa Sincab Serhadi? 1	Sincab Kürk Tahte?1	Kakma Erkan? 1	
Kakma Serhaddi? 2	Defa Kakma Erkan? 2	Müstemal Kaftan Entari ve Zebun? 15	
Şal Zıbın 2	Defa Müstemal Entari ve Zıbın 11	Çuka Seccade 1	Çamaşuru Boğça 1
Siyah Peştamal Çift 3	Bazı Müstemilat Boğça 1	Altın İç Kuşağı 1	
Sim 1	Dörpi 3	Sim Kaşık 1	Sırma Kuşak Cedid 7
Su Kabağı? 5	Çuka Başlık 3	Al Dareyi	Tirkeş Oku Deste 1

²⁷ Sedir anlamında kullanılan bir terimdir.

²⁸ "Mekanik saatin Osmanlı'ya gelişi ilk olarak Fatih Sultan Mehmet döneminde olmuştur. 16. Yüzyılda devletlerarası ilişkilerde verilen diplomatik hediyelerin başında saatler yer almaktaydı. Yüzyılın sonuna doğru ise Galata civarında pek çok yabancı saat ustasının yer aldığı bilinmekteydi. 17, 18,ve19. yüzyıllar batıda mekanik saat üretiminde her ulusun kendine has bir teknik ve yorum geliştirdiği dönemlerdi. Öyle ki bu süreçte mekanik saat üretimi alanında meslek loncaları kurulmuş, yüzlerce usta yetişmiş, teknikle ustalaşma başlamış ve seri üretime geçilebilmesinin yolu açılmıştı." "<https://www.millisaraylar.gov.tr/blog/gecip-giden-zamandan-geriye-kalan-saatler-saray-koleksiyonu-saatler>." Erişim Tarihi:18.11.2020.

²⁹ COA, TSMA.E, 0423, s.7.

... Şerif 3	.. 1	Parça 1	
Müstemal Kaftan 11	Defa Müstemal Kaftan 10	Mütenevvi Kitap Cild 11	Yalpaze 4
Beyaz Hatayi Top 5 Top 2	Sof Erkan 1	Mütenevi 5
Beyaz Bogasi 14	Cüzdân 2	Hatayi Donluk 2	Defa donluk 6
Kutnu 5	Geldari? 3	Kahve Makremesi 4	Yorgan Yüzü 1
Bağdadi Kuşak 7	Kavuk 11	Sof Donluk 1	Defa Kahve Makremesi 3
Kemancı? Masari? 1	Keman? Menzil 1	Yağmurluk 3	Alaca Kutnu 3
Sim buhurdan ve Gülabdan 1	Çakşır? 5	İbadi? Kağıd Deste 10	Kadife Yelken 3
Yedinde olan müstemal	Yasdık 4	Çekmece 2	Sancak 1
Ahırında Bulunan Bakar Ev Atı Bir miktar		Minder 3	.. bakır
Ahırından Gelen At Esvabları			Keçe Selanik 1
Cedid ve Müstemal Eğer 12	Sim Gaddare 2	Sim Rikab Çift 5	
Sim Raht 5	Sim Topuz 1	Şami Köhne ve virek 5	Divan 1
Sim Necef 1	Sim Toplu Hotoz. 1		
Rus Yosef	Macar Ali	Rus Kıtas	Arap Ali

Tablodan anlaşılacağı üzere Kethüda Ali Ağa'nın iki tane Rus, bir Macar ve bir Arap kölesi dikkat çekicidir. Bunlar muhtemelen Ağa'nın kişisel hizmetlerine bakan görevlileridir. Onun dışında altın ve elmas işlemeli hançerleri oldukça önemlidir. Ayrıca yatak odasında kullanılan değişik sayıdaki yastık ve yorgan gibi eşyaları da vardır. Değerli taşlarla bezeli at koşum takımları da burada zikredilmektedir. Terekede bulunan çok çeşitli kuşaklar, zıbnlar, gömlekler, donluklar, kavuklar ve yağmurlukların pazarda satılacağı belirtilmektedir. Değerli görülenler saraya ayrıldıktan sonra kalanların da oldukça kıymetli olduğu müşahede edilmektedir. Eşyaların sayıları verilerek açık artırma ile en yüksek fiyata satış yapılması beklenmektedir.

Osmanlı Devleti'nde müsadere edilen muhalefât içerisinde eşsiz güzellikte ve yüksek değerde olan nadide eşyalar padişah ve hazine için ayrılmaktadır. Dönemin padişahı ise bu eşyaları kanunlara uygun olarak değerlendirmektedir. Ali Kethüda'nın terekesinde de oldukça değerli parçalar mevcuttur. Gelenek üzere bunlar hazine için ayrılır. Bunlar arasında, nadide eserler, değerli madenlerden yapılan ve değişik amaçlarda kullanılan eşyalar, ilginç ve değerli süslemelerde alet edevatlar, mücevherler ve takılar bulunmaktadır.

Tablo 3: Hazine-i Amire için Ayrılanlar³⁰

Kırmızı Mineli Safi Altın Hançer Adet 1	Kabızalı Altın Hançer Adet 1	Sevatkari Safi Altın Hançer Adet 1	Kabzası balık dişi Kıymı Çerkezi Altınlı Hançer Adet 1
Kabza ve Kıymı Saplı Balık Dişi Hançer Adet 1	Serapa? Balık Dişi Çerkezi Altınlı Hançer Adet 1	Kabzası ve Kıymı Öd? Kata Sağır Hançer Adet 1	
Beyaz Yeşim Saplı Çerkezi Altın Bıçak Adet 2	Yakut ve Zümrüt ile Murassa Ön Kuşak Adet 1	Defa Yakut Küliçe? Altın Kuşak Adet 1	
Mütenevih? Minakari? Altın Çerkezi Bıçak Adet 5	Sim Sağır Kutu ile Misk Defa Adet 5	Tutyâ (çinko bezeli) Keşkül Adet 1	Tutyâ Bardak Adet 1
Aylı ve Günlü Menita Altın Saat Adet 1	Sim Zarflı Çekmece Saati Adet 1	Senboli Mineli İki Tarafı Elmas Güllü Aylı ve Günlü ve Burçlu Saat Adet 1	
Aşağı Minada Akrep Saat Adet 1	Aylı ve Günlü ve Dakikalı ve Burçlu Saat Adet 1	Çalar Aylı ve Günlü Altın Saat Adet 1	Pad Zehir Dane Adet 16
Anbar Parça Adet 1	Od-ı Türbe-i Safir Adet 1	Ucu Laleli Ortası Elmas Küpe Çift Adet 1	İkişer Laleli Ortası Elmas Küpe Çift Adet 1
Kırmızı Sofa Kablu Samur Erkan? Adet 1	Gölgünü Çuka Kaplı Samur Erkan Adet 1	Zeytuni Çuka Kablı Samur Erkan Adet 1	Sarı Çuka Kaplı Samur Erkan Adet 1
Kırmızı Atlas Samur Üst Adet 1	Samur Kafası Tahte Adet 1	Mor Çuka Kaplı Samur Kontoş Adet 1	Mor Çuka Kaplı Samur Serhaddi? Adet 1
Mor Çuka Kaplı Samur	Yeşil Kotoz? Samur	Yeşil Kotoz ?	Siyah Sof Samur Serhaddi?

³⁰ COA, TSMA.E, 0423, s.8.

XVII. Yüzyılda Elit Bir Ağa: Hazine Kethüdası Ali Ağa ve Serveti

Gördeki? Adet 1	Gördeki? Adet 1	Samur Cebe	Adet 1
Saray-ı Çuka Samur Kontoş Adet 1	Müstevi Levendlerine Çuka Donluk Adet 10	Al Makremesi Olur Bohça Adet 1	Abdest Makremesi Çift Adet 6
Sırma-ı Halas? Miskal Adet 1100	Altı Kitabeli Sim Görde? Adet 1	Su Kabağı Adet 5	Kırmızı Çuka Başlık Adet 3
Aled Rayı Parça Adet 1	Mütenevih Ok Kandil Adet 4	Defaa Tirkeş Oku Deste Adet 1	Siyah Hindi Kutu Adet 1
Yelpaze Adet 4	Frengi Mütenevih Diba Donluk Adet 17	Beyaz Hindi Bogasi Adet 14	Zerduht Cüzdan Adet 2
Hindi Kutnu Adet 5	Kırmızı Sof Donluk Adet 1	Sade Kahve Makremesi Adet 3	Keşmiri Şal Adet 9
Altun Kitabeli Koltuk Kılıcı Adet 2	Altın Kılıç Adet 4	Keman Masarı Adet 1	Menzil Yayı Adet 1
Mütenevih Kadife Top Adet 3	Fağfuri Kontoş Adet 2	Mermer Kontoş Adet 1	Sim Macun Kutusu Adet 1
Sim Kahve Tepsisi Adet 1	Penbe Minder Adet 3	Kırmızı Çuka Adet 4	Kırmızı Çuka Adet 2
			Mor Iskarlet Çuka .. Adet 1
			Iskarlet? Çuka Adet 2

Görüldüğü üzere saray için ayrılan eşyalar arasında en dikkati çekenler saatler ve süslü hançerlerdir. Bunların hediyeleşmelerden elde edildiği düşünülebilir ³¹. Değişik özellikte ve değerli mücevherden yapılan altı tane saatin dönemin şartlarına göre oldukça değerli olduğu düşünülmektedir. Bu saat ve hançerler, serveti oluşturan önemli unsurlardandır. Bunların dışında 4369 sikke, 65000 cedit akçe, 82 esedi kuruş, 4369 altın, 65000 çal akçe nakit para da Kethüdanın terekesinden elde edilir. 1245 esedi ve 337 kuruş kefenlenip yıkanmasına karşılık verilerek kalanlar hazineye devredilir.

Osmanlı Devleti'nde saray teşrifatının önemli bir unsuru durumunda olan at ve at koşum takımları hem gösteriş hem de değer bakımından dikkat çekicidir. At ve silahı, başta padişah olmak üzere hanedan üyeleri ile padişahın görevlendirdiği ve yetki verdiği, askerî denilen devlet görevlileri kullanabilirdi. Reyanın ata binmesi yasaktı ³². Osmanlı devlet adamlarının gösterişleri ve zenginlikleri at ve at binit takımları sayesinde olmaktadır. Kethüda Ali Ağa'nın oldukça fazla at binit takımı olması ve bunların hazineye alınması zenginliğinin göstergesidir. At koşum takımları, hazine-i amireye Mirahur Hüseyin Ağa vasıtasıyla aktarıldı. Bunlar, 6 adet sim raht, 3 adet sim gaddare, 3 adet simli kare raht, 8 adet sagir puşi, 3 adet cedit taklit, 1 tane altın kaplı sim eğer, 10 adet zerduht eğer, 7 adet palan ma rişme ve üç adet rikab-ı hümâyundan sim cedit ve kebir rahtdır ³³. Ali Ağa'nın ahırında olan ve hazineye alınmayan eşyalarda vardır. Bunların terekenin kaydını tutan Mehmet Ağa'ya verildiği görülür. Bunun nedeni belgelerden anlaşılamamaktadır.

Tablo 4: Mehmet Ağa'ya Verilen At Binit Takımları ³⁴

Kebir Sim Kemer Raht 3	Raht Sim 1	Reşme-i Sim Adet 6	Sim Gaddare Adet 3	Sim Kebir Tanbur Adet 2
Küçük Topuz Adet 1	Sim Rikab Halep Çift Adet 3	Çapkın Rahtı Adet 2	Rikab Çapkın Raht 2	
Zerduz ³⁵ Eğer Adet 2	Defa Zerduz Kadife Eğer 2	Şam ... Adet 2	Safran Puşi Kırmızı adet 3	
Mor Sagir Post 1	Yasdık Başka Sim Yancık ³⁶ Adet 1	Hotaz Adet 1	Dökme Cedit Sim Raht 1 ma Palan 1	Defaa Cedit Sim Rikab

³¹ "Lütuf, iyilik, bağış, bahşiş, mükâfat, etkileme, teşvik, takdir vb. kavramlarla da ilişkilendirilebilecek hediye, çeşitli kelimelerle ifade edilir. Eşanlamli kullanımı olan armağanın yanı sıra özellikle edebi eserlerde tuhfe, in'am, câize, belek, ihsân, lutf, kerem, cüd, atâ, himmet, bahâ, surre, bahşiş vb. kelimeler ve dest-i cüd, himmet-i bâlâ, lutf-u ihsân gibi tamlamalarla ifade edilir", Önal 2010, 103-104. "Osmanlılarda devlet adamları arasında hediyeleşmenin kökeni Osman Gaziye kadar uzanmaktadır. Padişahlar biat vesilesi olan hediyeleri kabul etmek durumundadır. Padişahların etrafındaki beylere ve umerâyaya hediyeler dağıtarak onları ödüllendirmesi ve büyüklüğünün bir nişanesi olarak kuruluş devrinden beri uygulanmaktadır", Açıköz 2012, 30.

³² Dingç 2011, 3.

³³ Gaddare:büyük bıçak, küçük tabanca, zerduht: sırmalı, işlemeli, palan: semer, eğer, rişme: Atın ağzına takılan zincirden gem, raht: atın göğsüne takılan süs eşyasıdır. Başlık, şaşak, alın, boğaz, sine-bend (göğüs) ve göbek kayışı rahtı oluşturan unsurlardır. Raht ve başlık at binit takımının vazgeçilmez öğeleriydi. Bu öğeler genellikle metal aksanlardı. Rahtlar yapılış tarzına, şekline ve fonksiyonlarına göre çeşitli isimler almaktadır. Bunlar divan raht, kemer raht, çapkın raht ve yahalı rahtdır. Dingç 2011, 12.

³⁴ COA, TSMA.E, 0423, s.9.

³⁵ Sırma işleyici, simkeş yerinde kullanılır bir tabirdir. Sırmalı, klapdanlı kumaşa *dabu* ad verilir. Mehmet Pakalın 1971, 654.

Tabloda görülen eşyaların hepsi at koşum takımları ve atla birlikte kullanılan silah ve zırhlardır. Bunlar, topuz, gaddare ve yancıktır. Ayrıca atla eğer arasına örtülen, mor sagir post ve safran kırmızı puşi de vardır. Özellikle belirtilmese de yukarıdaki eşyaları alan kişinin, terekeninin sayımında ve korunmasında görevli olan Edirne Kadısı Mehmet bin Mahmut olması muhtemeldir. Bu eşyaların Mahmud bin Mehmed'e verilme nedeninin ise Ali Ağa'nın terekesinin eksiksiz müsadere edilmesinde ve varislere paylaşılmasında gösterdiği gayretler olması muhtemeldir.

Ali Kethüda'nın Saray-ı Hümayun'da da kişisel eşyaları bulunmaktadır. Bu eşyaların, saray ağası olan İsmail Ağa tarafından korunup saklandığı görülmektedir. İsmail Ağa eşyaların nerelerde ve kimlerde olduğunu da belirterek görevlilere teslim eder.

Tablo 5: Ali Kethüda'nın Asitane-i Sa'adetdeki Hazinesinde Mevcud ve Mahfuz Eşyası ³⁷

Mütenevih Kılıç 7	Altın	Sim Şatır Kuşağı 14	Sim Kabzalı Şatır Hançeri 2	Sim Şatır Gadderesi 8	Sim Kabzalı Koltuk Kılıç 2
Sim Gaddere 4	Kabzalı	Sim topuz 16	Sim Kemer ve Haydari ve Çerkesi Raht 17	Sim Reşme ve Palan 7	
Has odaya teslim olunmuştur		Has ahıra teslim olunmuştur			
Hotoz ³⁸ 2		Sim Hisari Sagir Kutnu Kuşak 1	Zerduz Abası 1	Sim Zencir 1 1
Cibinlik 1		Sim top tülleri? 6 4	Ok Kandil 5 Deste 3	Keman Hasırı? 4
Mar Tabak Sagir ve Kebir 25		Samur Kafası Kürk 6 Ferman-ı Hümayunları ile ikisi ve biri için verilmiştir		Fağfuri Kutu 2 Asitanede kalmıştır	

Ali Ağa'nın oldukça değerli eşyalarının İstanbul'daki evinde bulunduğu görülür. Bu eşyalardan bazıları padişahın fermanıyla İstanbul'da kalır. Bunlar arasında altı tane olan samur kafası kürkten üçü için ferman verilir. Fağfuri kutu da bunlar arasındadır. Ayrıca dört tane sim kabzalı gaddare has odaya ve on altı tane sim topuz has ahıra teslim edilir. Görülüyor ki kethüdanın eşyaları arasında padişah sarayına yakışacak kıymette ve güzellikte eşyalar bulunmaktadır. Padişah da bunları kendisi için ayırmaktadır.

Tablo 6: Ali Kethüda'nın Terekesinden Kalanlar ³⁹

Kırmızı Minyeli Safi Altın Hançer 1 Silahdar Ağaya Kabzalı Altın Hançer 1 Silahdar Ağaya	Siyah Kabzalı Altın Hançer 1
Savatkari Safi Altın Hançer 1 Silahdar Ağaya	Kabzası Balık Dişi Kıymı Çerkezi Altınlu Hançer 1 Silahdar Ağaya	Kabza ve Kın Seraba Balık Dişi Meşin Hançeri 1 Silahdar Ağaya
Serapa Balık Dişi Çerkezi Altınlu Hançer 1 Silahdar Ağaya	Od Kabza ve Kın Kata-i Safir Hançer 1 Silahdar Ağaya	Beyaz Yeşim Saplı Çerkezi Altın Bıçak 2 Silahdar Ağaya
Yakut ve Zümrüd ile Murassa-i Evvel Kuşak 1 Mande	Kalemkari Zennari Altın Kuşak 3	Soya Altın Kuşak 1 Berber mande?
Defa Yakut Külçe Altın Soya? Kuşak 1 Silahdar Ağa	Mütenevih Minekari Altın Çerkezi Bıçak 5 Silahdar Ağaya	Sim Sagir Kutu ile Misk defa 5 Mande
Tutya Keşkül 1 Rikabdar Ağa	Tutya Bardak 1 Rikabdar Ağa	Aylı ve Günlü Sim Zarflı Saat 1
Aylı ve Günlü Mine Altın Saat 1 Mande	Sim Zarflı Çekmece Saat 1 ... Ağasına teslim	Aylı ve Günlü Beyaz Mineli Saat 1
Senbolü Mine İki Tarafı Elmas güllü Aylı ve Günlü ve Burçlu Saat 1	Aşağı Minyada Akrep Saat 1 Mande	Aylı ve Günlü ve Dakika ve Burçlu Saat 1 Mande
		Elmas Külçe Çalar Saat 1
		Beyaz Mineli Akrep Saat 2

³⁶ Yancık, savaşlarda atı saldırılardan korumak içindir. Atın iki yanını örten yancık meşin veya metal kaplı olması nedeniyle zırh görevi görürdü. Pakalın 1971, 604.

³⁷ COA, TSMA.E, 0423, s.10.

³⁸ Eskiden kadınlar tarafından başa takılan ve hotoz denilen başlıklardan birinin adıdır. Felek tabancası hotoz, saraylı hotozu, Kürdi hotoz, çimdik hotoz, zeyrek yokuşu hotoz, duduburnu hotoz ve gelin sorguçlu hotoz isimlerinde başlık çeşitleri vardır. Pakalın 1971, 597.

³⁹ COA, TSMA.E, 0423, s.11.

XVII. Yüzyılda Elit Bir Ağa: Hazine Kethüdası Ali Ağa ve Serveti

Mande				
Çalar Aylı ve Günlü Altın Saat 1 Mand	Panzehir Dane 16 Mand	La'1 hatem 1	Zümrüd hatem 1	Pırdere? hatem 1
Yemeni Mühri Hatem 1	Zümrüd Hatemi Mühr 1	Defa Mührü Hatem 1	Yakut Mührü hatem 1	Anber Parça 1
Od? Türbe-i Sagir 1 Mand	Üçer Laleli Ortası Elmas Küpe Çift 1 Mand	İkişer Laleli Ortası Elmas Küpe Çift 2 Mand?		

Tabloda görüleceği üzere Ali Ağa'nın, sarayda kalan terekesi de müsadere edilerek saray görevlilerine teslim edilir. Bunlardan bazıları silahtar ve rikabdara verilir ⁴⁰. Bu değerli mücevher ve silahların hediye olarak mı verildiği veya hazineye gönderilmek için mi alındığı belirtilmemektedir. Bu eşyaların özellikleri tahlil edildiğinde oldukça değerli mücevherler olduğu görülür. La'1 hatem, zümrüt, pırdere, yemeni, zümrüd hatemi, yakut ve hatem şeklindeki yedi tane mührün değerli taşlardan yapıldığı anlaşılır. Bu mühürler, farklı hazineleri açan anahtarlar olduğu gibi yazışmalarda da kullanılan kesin imzalar. Üç çift elmas küpe de dikkate değerdir. Değerli taşlarla süslü oldukça çeşitli saatlerin olması Ali Ağa'nın saatlere özel bir ilgisinin olduğu ve hediyeleşmelerde de bu saatleri kullandığı gerçeğini düşündürmektedir. Misk, amber ve panzehirler de geride bıraktığı eşyalarıdır. Ali Ağa'nın kuşakları, mücevherli hançerleri ve değişik kürkleri vardır. Ayrıca 4369 sikke, esedi 3 kise 82 kuruş, 65000 çal akçe nakit para yukarıda ki eşyaların arasında bulunur.

Tablo 7: Ali Kethüdanın Kişisel Eşyaları ⁴¹

Kırmızı Sofa Kaplı Samur Erkan 1 Mand	Gölgünü Çuka Kaplı Samur Erkan 1 Mand	Zeytuni Çukiye Kaplı Samur Erkan 1 Mand	Sarı Çuka Kaplı Samur Erkan 1 Mand		
Kırmızı Atlas Samur Üst 1 Mand	Samur kafası Kürk 1 Mand Silahdara İhsan Olmuştur	Mor Çuka Kaplı Samur Kontoş 1 Mand	Mor Çuka Kaplı Samur Ser Haddi 1 Mand	Mor Çuka Kaplı Samur Gördeki 1 Mand	
Yeşil Samur Gördeki 1 Mand	Yeşil Samur 1 Mand	Siyah Sof Samur Serhaddi? 1 Mand	Şaray Çuka Samur Kontoş 1 Mand	Yeşil Sandal Sincabı Gördeki? 1	
Yeşil Deliki Bogasi Çizme 1	Yeşil Çuka Deligi Bogasi Kontoş 1	Kırmızı Sof Sincap Sof Serhaddi? Adet 1	Cevizi Sof Sincap Serhaddi 1		
Siyah Çuka Sincap Serhaddi? 1	Sincap Kürk Tahte? 1	Kırmızı Sof Kakım Erkan? 1	Mavi Kakım Serhaddi 1		
Cevizi? Sof Kakım Erkan 1	Mor Sof Kakım Erkan 1	Meneviş Kakım Serhaddi 1	Mütenevih Levendlerine Çuka Donluk 10 Mand		
Müstemal Hatayi ve Kutnu ve Sandal Entari Zibun 15	Şal Zibun 2	Atlas ve Kadife ve Hare Kaftan Müstemal 11	Ortası Çuka Etrafı Sof Seccade 1		
Müstemal Çamaşur Bohça 1	Siyah Peştamal Çift 3	Al Makremesi Bohça 1 Mand?	Hamam Rahtı 1	Abdest Makremesi Çift 6	Sırma Halısı 1100 Mand
Altın İç Kuşağı 1	Altın Kitaplı Sim Görde 1 Mand	Dürbin 3	Sim Kaşık 1	Sırma kulak? kaşık cedit Adet 7	
Su Kabağı 5 Mand	Kırmızı Çuka Başlık 3 Mand	Al Darayı Parça 1 Mand	Mütenevih Ok Kandil 4 Mand	Defa Tırkeş Oku Deste 1 Mand	
Siyah Hindî kutu 1 Mand	Bir Kutu İçinde Bazı Yağlar Olur	Dimişki Ayna 2 Aslında Hazinenindir	Evrak-ı? Şerif 3	Zerduht Takiye 1	
Mütenevih Kitap	Yelpaze Adet 4	Mütenevih	Sade Sof Erkan 4	Mütenevih Kirke	Hindî Beyaz

⁴⁰ Silahtar ağaya hatt-ı hümâyün mucibince mücevherli hançer, altın donanmalı kılıç gibi murassa silahlar ile birlikte kıymetli at takımları da hediye edilmektedir. Padişahın silahlarını koruyan silahtara verilen üzerinde yüzlerce elmas ve değerli taş bulunan mücevherli hançerlerin, kılıçların ve raht takımları verilmektedir. Diker 2019, 198.

⁴¹ COA, TSMA.E, 0423, s.12.

Cildi Adet 9 Mande	Mande	Müstemal Kaftan Adet 11		5	Hatayi Top Adet 1
Şamî ... Top Adet 1	Frengi Top Adet 2	Frengi Mütenevih Diba Donluk 17 Mande	Hatayi Donluk Adet 2	Şamî Donluk 6	
Beyaz Hindî Bogasi Adet 14 Mande	Zerduht Cüzdan Adet 2 Mande	Gülâbdanlı Kahve makremesi Adet 4 Mande	Sandal İşleme Yorgan Yüzü 1		
Hindî Kutnu 5 Mande	Geldari Adet 3	Kırmızı Sof Donluk 1 Mande	Sade Kahve Makremesi 3 Mande	Alaca Kutnu 3	Keşmiri Şal 9 Mande
Bağdadî Kuşak Adet 5	Mütenevih Destar adet 48	Kadife ve Çuka Kavuk Adet 11	Altun Kitaplı? Koltuk Kılıcı Adet 2 Mande	Altın Kılıç Adet 4 Mande	
Çuka Yağmurluk 3	Kadife Yelken 3	Defa yelpaze Adet 1	Keman Masarı Adet 1 Mande	Menzil yayı Adet 1 mande	İbadi Kağıd Deste 10 Mande

Görüleceği üzere Ali Ağa'nın eşyaları arasında hazineye ait mallar da vardır. Bunun neden terekeye karıştığı ise belirtilmemektedir. Yukarıda ki eşyalar Ağa'nın gündelik hayatta kullandıklarıdır. Yelpaze, dürbün, ok, kılıç ve yay gibi eşyaları muhtemelen ev dışında üzerinde taşıdığı silah ve aksesuarlardır. Bunlar arasında Hindî, Şamî, Frengî ve Bağdadî adıyla anılan eşyalar da vardır. Bunlar bölgeye has özellikleri yansıtan ürünlerdir. Ali Ağa'nın iç çamaşırları da burada zikredilir. Ali Ağa'nın itikatlı bir Müslüman olduğu terekesinde bulunan seccade ve abdest makramesinden anlaşılır. Dokuz adet ciltli kitabı olduğu görülmekte fakat bunların ismi belirtilmemektedir. On deste de ibadi kağıdı vardır. Kitap ve kâğıtlardan okuma yazma bildiği anlaşılır. Hazineye görevli bir kimsenin okuma yazma bilmemesi de düşünülemez. Fakat yazı takımlarının yokluğu ve kitaplarının azlığı düşündürücüdür. Bunların dışında, üç top kadife, Tunus işi sancak, sim buhurdan ma gülâbdan, çakşır ve sandalkarî çekmece de ayrıca kayıt edilmektedir ⁴².

Tablo 8: Raflarda Bulunan Mutfak Eşyası ⁴³

Bakır Tepsisi 1	Nal Yeni 4	Bakır Tas 2	Tepsi-i Kebir İki	Fağfuri Tabak 2	Şikaste? Bakırdan 1
Fağfuri kavanoz 2 Mande	Mermer Kotoz? 1 Mande	Sim Macun Kutusu 1 Teslim Silahdar Ağa	Sim hokka 4 Silahdar Ağa Teslim	Sim Kahve Tepsisi 1 Aid-i Ashabda rikab-ı hümayuna teslim ba hümayun ferman	Fağfuri Fincan 8
Bakır Güğüm 3	Leğen ma İbrik 2	Hoşab Maşrabası 1			

Görüldüğü üzere tepsi, tabak, kavanoz, leğen, ibrik ve fincan gibi mutfak gereçleri sıradan insanların evlerinde de görülebilecek eşyalardandır. Simden yapılmış hokka silahtar ağaya, sim kahve tepsisi de fermanla rikab-ı hümayuna teslim edilir. Bunların oldukça değerli parçalar olduğu görülmektedir.

Tablo 9: Yerinde Mevcut Döşemesi ⁴⁴

Yemeni ve Harir Yorgan 5	Şilte 2	Cezair Valensesi 1	Suzani Makad 2	Çuka Makad 1
Köhne Kadife Yasdıç 5	Köhne Bursa Yasdığı 7	Penbe Minder 3	Keçe-i Selanik 3	Keçe-i Pak? 1

Tabloda görüleceği üzere yatak odası eşyalarının sayımı yapılır. Beş adet ipek yorgan, Bursa işi yastık ve kadife yastıklar, minderler, keçeler onun yatak döşemeleri olarak göze çarpar. Bu eşyaların sayıca neden az olduğu sorusuna belgelerden cevap alınamadı.

⁴² COA, TSMA.E, 0423, s.12.

⁴³ COA, TSMA.E, 0423, s.12.

⁴⁴ COA, TSMA.E, 0423, s.12.

XVII. Yüzyılda Elit Bir Ağa: Hazine Kethüdası Ali Ağa ve Serveti

Tablo 10: Ahırında bulunan Eşyası ⁴⁵

Haydari ve müstemal Zerduz Eğer 13	Sim Tatarı Eğer 3	Sim Altın Kaplı Eğer 1	Sim Gaddare 6	Sim Tatarı Rikap Çift 6	
Sim Halebi Rikap Çift 5	Sim Çapkın Rahtı Adet 6	Sim Kemer Raht 14	Sim Palan 3	Sim Reşme 11	Sim Keçe Hat Minekari Rahtı 3
Sim Topuz 4	Dımaşkı ... Rikabı Çift 1	Şami Depik 10	Şami Şikebend. 3	Çuka ... İki	
Divan Abası. 1	Çapkın Safır Puşu 13	Tatar Abası? Dört	Çuka Şekebend İki		

Ali Ağa'nın ahırında bulunan at binit takımlarının, diğer (Tablo 4) koşum takımları ile karşılaştırıldığında oldukça az olduğu görülür. Ayrıca bunlar diğerlerine nispeten daha sadedir. Tablodan Ali Kethüda'nın, Mehmet Ağa adında birisi ile ortak olduğu anlaşılır. Merhumun kendi tuttuğu defterde de atları ve davarlarının başka bir yerde Mehmet Ağa'ya ait olduğu kayıtlıdır. Tereke müsaderesinde görevlendirilen kişi, bu durumu şüpheli bularak, Padişah'tan ne yapması gerektiği konusunda bilgi istemektedir. Ali Kethüda'nın helvacısında da bazı eşyalarının olduğu tespit edilir. Kırmızı çuka postu, yemeni perde, tatarî eğer ve ıskarlet çuka post bunlar arasındadır.

Tablo 11: Menzili Mezburede Bulunan Ev Eşyası

Tencere adet 11	Sahan adet 8	Tepsi bakır 1	Kevgir 1	Bakır Kazan 1	Bakır Güğüm 1
Çereke Nâmüsiyye ⁴⁶²	Matbah çadırı 1	Çuka örtülü Kepçel			

Küçük bir mutfakta temel mutfak gereçlerinin kayıt edildiği görülür. Tepsi, kazan, güğüm, sahan ve tencere ile birlikte basit yemeklerin yapılması olasıdır. Bunları dışında azat etmediği dört tane erkek kölesi olduğu kayıtlıdır. Bunlar, Rus olan Yosef ve Kıtas, Macar olan Ali ve Arap olan Küçük Ali'dir. Ali Ağa'nın kadın cariyesi bulunmamaktadır. Bu dört kölesi de ölene kadar Ağa'nın hizmetindedir. Ali Kethüda'nın, hazine-i amirede görevli Sofu Mehmet'e emanet olarak bazı eşyalar bıraktığı tespit edilerek bu eşyalara el konulur.

Tablo 12: Sofu Mehmet'e Emanet Edilen Eşyalar⁴⁷

Sim Eğer Adet 1	Yeşil Sancak Adet 1	Kafa Samur Kırmızı Kontoş Adet 1	Erkan Sof Ferace Kafa Samur Adet 1	Erkan Mor Çuka Kafa Samur Adet 2	Saray? Erkan Çuka Kafa Samur Adet 1	
Kırmızı kadife İskemle Zarfı Adet 1	Kırmızı Kemha Adet1	Acem Kadifesi Donluk Adet 1	Saray-i Sof Gördeki Adet 1	Mor Çuka Kereke? Adet 1	Sof Zıbın Adet 1	
Cecikli Gölgünü Cülus Kaftan Adet 1	Kırmızı Kadife Üst Adet 1	Saray Cülus Ferace Adet 1	Şam ... Adet 3	Şam Şekabend Natamam Adet 1	Diğer Şekabend 1	
Çuka İskemle Zarfı Adet 1	Kumaş Bohça Adet 2	Nakışlı Bohça Adet 2 Mükemmel Adet 2	Hamam Rahtı Mükemmel Adet 2	Köhne Hemdem ⁴⁸ 3	Kitab Şifa Adet 1
Tefsir Câlinus ⁴⁹ Cild Adet 1	. Zer Nişanlı Adet 1	Fağfuri Buhurdan Adet 2	Mermeraşih? Adet 1	Sim Kemer Raht Kabzalı Adet 1	Sim Çapkun Raht 1	Altun Kitabeli Haydari Raht Adet 1
Ağır Kemer Raht Adet 3	Sim Üzengi Çift 1	Haydari Kabzalı Altın Kılıç Adet 1	Siyah Kabzalı Frengi Kılıç Adet 1	Belgumî Kabzalı Altın Kılıç Adet 3	Kobanoz Kabzalı Altın Kılıç Adet 1	
Şam Kılıç Adet 1	Siyah Kabzalı Parça Altun	Fincan Tabağı Adet 10	Sim Şamdan Sagir Adet 3	Sagır Macar Tüfengi Adet 1	Sagır Altun Hançer Adet 1	

⁴⁵ COA, TSMA.E, 0423, s.12.

⁴⁶ Nâmüsiyye: yatanların görülmemesi için yatağın etrafına çekilen perde, cibinlik. Devellioğlu 2007, 805.

⁴⁷ COA, TSMA.E, 0423, s.13.

⁴⁸ Şehname tarzında manzum Osmanlı tarihi yazar şair.

⁴⁹ İlk çağların, Hipokrat ile beraber en büyük Grek hekimi, Devellioğlu 2007, 123.

	Kılıç Adet 1					
Keman Adet 2	Kandil Ma Ot Adet 3	Kös Adet 1	Fağfuri Kutu Adet 1			

Kethüda Ali Ağa'nın birlikte görev yaptığı Sofu Mehmet'e oldukça değerli eşyalarını emanet ettiği görülmektedir. Bunlar arasında tıp ve şifa kitaplarının bulunması sağlık konusunda okumalar yaptığına işaret etmektedir. Daha önce zikredilen eşyalar arasında ateşli silahlar yoktur. Emanetleri arasında Macar tüfeği olması dikkate şayandır. Bir adet kös ve iki kemanın bulunması musikişinas bir ruha işaret etmektedir. Üç adet kandil ve bunlara ait olduğu belirtilen otlar da göze çarpmaktadır. Ayrıca cülus törenlerinde kullanılan kaftanlar da Ağa'nın şahsi hazinesine girmektedir. Altın saplı kılıçlar ve değerli mücevherlerden at koşum takımları da emanetçiden alınır.

Tablo 13: Evinde Bulunan Eşyaları

Halıçe Adet 1	Yan Kiçe Adet 2	Orta Kiçe Adet 2	Gümüş Pullu Sade Zırh Adet 2	Kafa Kürk Adet 1	Köhne Suzani Adet 3
Mai Sofa Kaplı Kakım Kürk Adet 1	Kırmızı Sofa kaplı Kakım Kürk Adet 1	Bursa Mai Sofa Kaplı Kakma Kürk Adet 1	Gölgünü Sofa Kaplı Üst Kürk Adet 1	Köhne Makad Adet 1	Bursa Yastığı Çift Adet 4
Abdest Makremesi Çift 1	Köhne Sagir Halıça Adet 3	Dolmuş Yasduk Köhne 5	Köhne Yan Kiçe Adet 1	Şilte Minder Adet 2	Atlas Top Adet 1
Defa Zırh Serenk Adet 1	Kolçak Dımışkı Sade Çift 1	Zer Nişani Kolçak Çift 1	Zil Adet 6 Şam Adet 9	Peştamal Çift 1
Bayram Borusu Adet 3	Köhne Ocak Perdeleri Adet 1	Hamam Rahtı Mükemmel Adet 1	Tire Peşkeri Adet 1	Köhne Sof Mükemmel Adet 1	Kitap Cild Adet 10
Sim Topuz Adet 1	Palaska Adet 2	Hotaz Adet 3	Kalkan Adet 3	Iskaret Çuka Adet 3	Kolçak Adet 3
Serpenk A det 2	Elçek Adet 2	Demir Üzengi Çift Adet 1	Ok Deste 3	Kandil Adet 2	Peştamal Çift 1
Benefş Adet 1	Siyah çuka Adet 3	Bursa Yasdığı Çift 6	Mardin Yasdığı Çift 2	Kemha Yeşil Donluk Adet 1
.. Acem Seccade Adet 1	Kanevis Adet 1	Keman Adet 3	Sofa Kereke Adet 4	Benefşe? Çuka Kereke Adet 3	Beyaz Çuka Ferace Adet 3
Sof Ferace Adet 3	Sof Ser haddi Adet 1	Sof Çakşır Adet 2	Atlas Kaftan Adet 2	Defa Kadife Kaftan Adet 2	Çukadan Yağmurluk Zarfı Adet 1
Kabızalı Tirkeş Adet 1	Peştamal Çift 1	Mai Arap Gömleği Adet 5	Kahve Makremesi Adet 4	Haşu-i Sade Gömlek Adet 4 Şekeri Sade Adet 1
Şam Şikabend Adet 1	Şam Mükemmel Adet 1	Kırmızı Kadife Donluk Adet 1	Şeyh Çukası Adet 1	Alaca-i Şam Adet 6	Hamam Rahtı Mükemmel
Beyaz Aba Seccade Adet 2	Beyaz telli Adet 1	Mardin Peşkir Adet 2	Alaca Cibinlik Adet 1	Sim Topuz Adet 3	Kırmızı Çuka Adet 1
Kırmızı Çuka Kapud Adet 1	Müstemal Kadife Yasdik Çift 2	Sim Kamçı Adet 1	Kutnu Adet 7	Mardin Peşkir Adet 1	Havser? Kadife Adet 1
Kabızalı Yancık Adet 1	Köhne Kadife Makad Adet 1	Cezayir Valencesi Adet 3	Tepsi Tarzı Saat Adet 1	Heşt Adet 2	Şeper Adet 1
Köhne Acem Kemhası Adet 5	Yasdık Şiltesi Adet 25	Minder Şiltesi Adet 13	Halıçe-i Sagir ve Kebir Müstemal Adet 5	Mai Yan Kiçesi Çift 1	Sarı Yan Kiçesi Çift 1
Kırmızı Acem Keçesi Adet 1	Beyaz Kih(küçük) Tüfenk Adet 1	Köhne Selanik Keçesi Adet 5	Saht Adet 2	Kapak Adet 17	Tencere ma Kapak Adet 1
Sini Adet 1	Kebir Tencere ve Kapak Adet 1 Tepsisi Çift 1	Sahan Kebir Adet 9	Orta Sahan Adet 7	Defa Kapak Kebir Adet 2
Kazgan Adet 1	Bakraç Adet 1	Hindikari Adet 1	Ayaklı Sandık Adet 3 Adet 3	

Tabloda görüldüğü üzere Ağa'nın ev eşyaları oldukça çeşitlidir. Kürkleri, mutfak gereçleri, silah ve zırhlar bunlardır. On ciltten oluşan kitapların neler olduğu belirtilmemektedir. Bursa, Mardin, Şam,

XVII. Yüzyılda Elit Bir Ağa: Hazine Kethüdası Ali Ağa ve Serveti

Acem, Selanik ve Cezayir'den gelen eşyalar buraların ismi ile tanımlanmaktadır. Bir adet küçük tüfek de evde bulunmaktadır. Keman ve zil gibi müzik aletleri de eşyalar arasındadır.

Tablo 14: Vâlide Hanı'nda⁵⁰ ki Odasında Bulunan Muhallefâtı⁵¹

Şatır İçin Kemerli Sim Gaddare Adet 14	Kabzası Sim Koltuk Kılıç Adet 2	Kabzası Sim Gaddare Adet 4	Sim Kabzalı Şatır Hançeri Adet 8	Sim Kemer Şatır Kuşağı Kebir Adet 10	
Sim Sagir Şatır Kuşağı Kemer Adet 3	Çerkezi Raht Mısır Kuşağı Adet 1	Sim Kemer Rahtı Mükemmel ma Palan Adet 7	Sim Topuz Adet 11	Sim Zencir Adet 1	
Altın Kitabelü Palan Adet 1 müzeyyen Enselik Adet 1	Sim zarflı Sancak Kelâm Allah Adet 1	Hotaz Adet 6	Zerdust Abayı Adet 1	
Şam ... Adet 3	Sim Sancak Alemleri Adet 1	Sancak Adet 1	Tüfenk Adet 17	Ok Deste Adet 2	
Mertebânî ⁵² Adet 25	Zırh Adet 21 Çift 3	Fağfuri Kise ve Yekmerdi? Kutu Adet 1	Tüfenk Silah Adet 17	
Kabzalı Yancık Adet 6	Kalafat Adet 7	Teber Adet 8	Sim Eğer Adet 11	Sim Rikab Çift 6	Sim Gülabdan Ma Buhurdan Çift 3
Sim Tepsi Sagir Adet 7	Sim Tas Adet 1	Sim Sagir Maşraba Adet 1	SimTarzi Adet 1	Sim Matara Adet 1	Sim Kahve İbriği Adet 1
Sim Leğen Sagir Adet 1	Sim Tuğ Tevabi? Adet 6	Yorgan Adet 2	Altun Kitabeli Rikkab Çift 1	Bakır Şatır Başlığı Adet 8	
Tirkeş Adet 4	Sarıklı Kandil Adet 2	Ok Deste Adet 3	Sim Haydari Ma Kemer Rahtı Adet 9	Sim Topuz Adet 2	Sim Hançer Çift 1
Palan Kebir Adet 1	Müveze? İle Müzeyyen Enselik? Adet 1	Mardin Şa'tebendi Adet 1	Zerdust Ocak Yaşmağı? Adet 2	Yasdik Kahir Çift 1	
Mardin Yastığı Çift 2	Pencere Perdeleri Adet 1	Bursa Yastığı Çift 1	Zerdust İskemle zarfi	Akçe-i Cedid ma Pare Kese 2	

Ali Ağa'nın Vâlide Hanı'nda bulunan odasındaki eşyaları arasında en göze çarpan parça sim zarflı 'Kelâm-ı Allah' sancağıdır. Sancak'a takılan âlemde vardır. Ayrıca 34 tüfeği de bulunmaktadır. Bunların şekil ve özellikleri belirtilmemektedir. Değerli mücevherlerle işlenmiş at koşum takımları da mevcuttur. Ayrıca Bursa, Mardin yastıkları, pencere perdesi ve yorgan gibi döşeme takımları da handaki odasındadır. Eşyalardan, odanın dayalı döşeli olduğu görülmektedir. Değerli parçaların ve kahve ibriği, tas, maşrapa, gülabdan ve buhurdan gibi günlük ihtiyaçlarını giderdiği gereçlerin burada bulunması buranın aktif olarak kullanıldığına işaret etmektedir.

Tablo 15: Evinde Bulunan At ve Bargirleri⁵³

Eşheb Kır ... Koca At Adet 1	İki Kıç Ayağı Şekil Al At Mehmet Ağanın Emaneti Adet 1	Yağız At Helvacı Şişman Alinin Adet 1	Helvacı Salih'in Atı Adet 1
Doru Kısırak Rees Adet 1	Kör Sakat Kır At Adet 1	Koca Bargiri Adet 2	Muslu Paşanın Emanet Kurt Kulesi ? At Adet 1
Doru Tay Adet 2	Dört Ayağı Şekildir	Koca Sagir Adet 1	

Ali Ağa'nın evinde bulunan bazı atların emanet olduğu kayıtlıdır. Helvacı Şişman Ali'nin, Mehmet Ağa'nın, Muslu Paşa'nın ve Helvacı Salih'in diğerlerine nispeten gösterişli atları Merhum Ali Kethüda'nın evindeki ahırda emanet bulunması ilginçtir. Neden orada olduklarına dair bir kayıt

⁵⁰ "Ana cephesi Sultanhamam'dan Beyazıt'a çıkan Çakmakçılar Yokuşu boyunca III. Sultan Mustafa Camii hizasından başlayıp yokuşun üst tarafına kadar devam ederek arka taraftan da Uzunçarşı'da İbrâhim Paşa Camii yanına kadar geniş bir alanı kaplar. Haliç'e hâkim bir sırt üzerinde bulunmaktadır. Ölçüleri bakımından İstanbul'un en büyük ticaret hanı olan Büyük Vâlide Hanı, Sultan IV. Murad'ın (1632-1640) saltanat yılları içinde padişahın annesi Vâlide Kösem Sultan tarafından başta Üsküdar'daki Çinili Camii olmak üzere çeşitli yerlerdeki hayratına gelir sağlamak gayesi ile yaptırılmıştır". Eyice 1992, 516. "Valide Hanı, 1651 yılında üç avlu 210 oda olarak inşa edilmiştir. Yaşar 2013, 513.

⁵¹ COA, TSMA.E, 0423, s.13.

⁵² Merteban'da yapılan bir cins çanak çömlek. Devellioğlu 2007, 623.

⁵³ COA, TSMA.E, 0423, s.13.

düşülmediği görülür. Terekede bulunan koşum takımları ile atlar karşılaştırıldığında at sayısının oldukça az olduğu görülür. Dört ayağı sekil⁵⁴, iki ayağı sekil olan cins atlar da Ali Ağa'nın ahırında bulunmaktadır. Kör ve sakat bir kır atın varlığı ise merak konusudur. Kuvvetle muhtemeldir ki bu at, yavru tay almak için beslenmektedir.

Tablo16: Ağa'nın Gelir Getiren Mülkleri ⁵⁵

Önk? Karyesinde Olan Han ve Altında Dükkanlar Adet 10	Ev ve Odaları Bab 8	Ketenciler Çarşısında Devletin Evkafından Dükkan 1	Mahmud Paşa Hanında Oda-i Bab Adet 1	Valide Hanında Odası Fevkani Adet 1	Köprülü Mehmed Paşa Hanında Muhtakim Odası Adet 1
Bedestan Cedidde Dolap Adet 1	Eski Bedestanda Dolab Adet 1	Bedestani Atik Karşısında Kapıcı Dükkanı Adet 1	Kazaz Dükkanı Adet 1	Okçular başında Camcı Dükkanı Adet 1	Kitap Dolab Adet 1 Firuz Ağa Cami Haremind e Fevkani ve Tahtani Odalar Adet 3
Üsküdar Bab 1	Ahırkapu Karşısında Ev Bab 1	Azadsız Gulam Nefer Adet 2	Bostancıbaşı Matbahında Gulam Adet 1	Bostancılar Gulam Adet 1	Kethüdası Matbahında

Tabloda görüldüğü üzere Ali Ağa'nın gelir getiren mülkleri listesinde dört adet gulam (köle) bulunmaktadır. Bu gulamlar, bostancıbaşı ve bostancılar kethüdası mutfaklarında çalıştırılmaktadır ⁵⁶. Kaynaklardan öğrenildiğine göre efendi kölesini istediği gibi kullanabilirdi; onu satabilir, azâd edebilir, hibe edebildiği gibi başka eşyalarla da takas edebilirdi ⁵⁷. Varis bırakmadan ölenlerin veya borçlu şekilde ölen yönetici sınıf üyelerinin terekelerinde bulunan köle ve cariyeler beytül-mâl tarafından satılmaktadır ⁵⁸. Ali Ağa'nın da köleleri devlete kalır. Mahmut Paşa, Köprülü Mehmet Paşa ve Valide Hanları'nda odaları mevcuttur. Bunlardan Valide Hanı'nda bulunan odasındaki eşyaları müsadere edilir. Diğer hanlardaki odalar kuvvetle muhtemeldir ki kiraya verilerek gelir elde edilmektedir. Üsküdar ve Ahır kapı karşısında birer oda evleri mevcuttur. Bunların ne amaçla kullanıldığı bilinmemektedir. Nerede olduğu belirtilmeyen bir ev ve sekiz odalı tabir edilen mekânın Ali Ağa'nın ikamet ettiği mekan olduğu düşünülmektedir. Camcı, kapıcı ve kazaz (ipek işlemeciliği) olmak üzere üç dükkâna da sahip olduğu görülmektedir. Eski ve yeni bedesten denilen yerlerde birer dolabı vardır. Bunların ne için kullanıldığı bilinmemekte olup gelir getiren mülkler arasına yazılıdır. Bunların dışında bir de kitap dolabı vardır. Firuz Ağa Cami Haremi'nde fevkani ve tahtani tabir edilen üç odası da mevcuttur.

Ağanın eşyalarından bazıları zayıat olduğu gerekçesi ile Rikab-i Hümâyuna verilen deftere kayıt edilerek hazineye aktarılır. Bunlar; altı adet samur kafası erkan ve kontoş kürk, bir adet sadakkari kös, iki adet fağfuri kutu, bir adet çerkezi kemer kuşak, bir adet sim topuz ve Hüseyin Paşa'ya verilen enam defterinde kayıtlı eşyalardır ⁵⁹.

⁵⁴ Ayaklarında beyaz leke bulunan atları tabir eden bir deyim.

⁵⁵ COA, TSMA.E, 0423, s.13.

⁵⁶ "Köle sahibi zengin iş-adamları ve sanatkarların, ikbal ve mevki sahibi beylerin ve devlet adamlarının konakları veya atölyeleri ilim, musiki, güzel sanatlar, askerî hüner ve bilgiler kadar; dokumacılık, kuyumculuk, silâh imali gibi hususi bir itina ile adam yetiştirmeği icap ettiren ve ayrı bir hüner ile yeni teknik ve usullerin denenmesini isteyen sahalarda da birer mektep vazifesini görmekte ve bu sahalarda için adam seçmek, yetiştirmek ve bu işleri karlı ve emniyetli bir şekilde istismar etmek için köleler, en verimli ve elverişli iş-gücünü teşkil etmekte idiler", Barkan 1966, 28.

⁵⁷ Sak 1989, 161-162.

⁵⁸ Akyılmaz 2004, 223.

⁵⁹ COA, TSMA.E, 0423, s.14.

XVII. Yüzyılda Elit Bir Ağa: Hazine Kethüdası Ali Ağa ve Serveti

Tablo 17: Namevcut Olan Eşya ⁶⁰

Kırmızı Kadife İskemle Zarfi Adet 1	Acem Kadifesi Bir	Saray Sof Kirke 1	Mor Çuka Kirke? Adet	Çuka İskemle Zarfi 1	Köhne Makad 2
Mermer? Aynıye?	Sim Şamdan 1	Sagır Kıta Altun Hançer1	Palaska 2	Iskarlet? Çuka 3	Balyoz? 1
Acem Seccadesi 1	Kabzalı Sim Tirkes ⁶¹ 1	Şeyh? Çukası Postu 1	Elbise-i Şam 6	Sim Keçe 1	Kutnu Yeri
Fincan Tabağı 10	Şami Direk? 3	Sim Leğen 1	Ala Yorgan 2	Mardin ... 1	
Cebi Güllü Gölünü? Kaftan 1	Kahve Makremesi 2	Atlas Kaftan 2	Peştamal 3	Kadife Makad 1	Acem Keçesi 2
Kırmızı Acem Keçesi 1	Küpe 1				

Muhallefât yerinde tespit edilip defter tutulduktan sonra yapılan sayımda yukarıda ki eşyaların bulunmadığı tespit edilir. Bu durum izaha muhtaçtır. Belgelerin seyri izlendiğinde kayıp eşyalar hakkında bir bilgiye ulaşılamadı. Fakat bunların fermanla istenmesi ve hazineye aktarılması gelenektir. Devlet görevlilerinin bir şekilde Ali Ağa'nın terekesindeki kayıp malları bulmak zorunda olduğu katidir.

Sonuç

Ali Ağa'nın, hazine kethüdalılığı görevini başarı ile yerine getirdiği belgelerden öğrenilmektedir. Kethüdalık görevini yerine getirirken kurduğu bağlantılar sayesinde birçok emlak ile beraber, değişik cinslerde altın ve ziynet eşyasından oluşan büyük bir servete sahip oldu. Bu çalışmada Ali Ağa'nın müsadere edilen malları vasıtasıyla serveti ve sosyal ilişkileri açığa çıkartıldı. Ali Ağa, Hazine-i Amirede kethüdalık görevini yapmakta iken Selanik'te vefat etti. Belgelerden ulaşabilen bilgiler neticesinde eceli ile öldüğü anlaşılmaktadır. Bu durum görevini kötüye kullanmadığını ve devlet yetkilileriyle iyi ilişkiler kurduğunu gösterir. Öldükten sonra geride bıraktığı eşyalar müsadere edilerek hazineye aktarılır. Malların tespit edilme işine Edirne Kadısı Mehmet memur edilir. Ağa'nın hayatta olan annesi ve iki kız kardeşi mirasçı olarak gözükmemektedir. Eşi ve çocuklarının mirasçılar arasında bulunmaması hadım ağalardan ve enderundan yetişmiş olduğunu düşündürmektedir. Ayrıca miras paylaşımında belgelere yansıyan büyük bir aksaklık görülmedi. Bazı eşyalarının eksik olduğu ve bazı emanetçilerinin de kanuna aykırı davrandığı tespit edildi

Sultan IV. Mehmet döneminde görev yapan Ali Ağa'nın pek çok ihsana mahzar olduğu ve iktisadî açıdan oldukça yüksek bir servet edinerek toplumun üst tabakasındaki bulunduğu anlaşılmaktadır. Çok değişik ve nitelikli servet unsurlarına sahip bir kimsenin, dönemin şartları göz önüne getirildiğinde oldukça konforlu bir hayat sürdüğü sonucuna ulaşılır. Tahrir edilen eşyaların fiyatı üzerine yazılmayarak adet olarak belirtilmektedir. Bu nedenle servetinin nakdî karşılığı tespit edilemedi. Ancak eşyaların birçoğunun değerli mücevherlerden yapılmış olması paha biçilmez mahiyette olduğuna işaret eder. Bunlar doğrudan hazineye devredilir. Ayrıca bu emval değerlendirildiğinde, XVII. yüzyılın ikinci yarısında üst düzey devlet görevlilerinin ne tür eşyalara sahip olabilecekleri görüldü.

Ali Ağa'nın tüm malvarlığı, ilgili kalemlere ayrılarak bulunduğu mahalde tespit edilip sayılır. Bu nedenle de değişik eşyaların aynı kalemde çıktığı görüldü. Malların miktarı *adet* ve *çift* olarak, kumaşlar top şeklinde belirtilmektedir. Parça kumaşlar içinde *kıt'a* tabiri kullanılır. Ali Ağa'nın gayrimenkulleri, kölelerinin sayısı ve uyrukları, ticarî emtia, üretim ve yatırım araçları, kitapları, ev eşyaları, mutfak eşyaları, silahları, müzik aletleri, kişisel eşyaları ve nakit miktarı hakkında detaylı bilgiler verilmektedir. XVII. yüzyılın ikinci yarısında devletin hazinesinin başında bulunan Ali Ağa'nın muhallefât defterinden, servetinin nelerden oluştuğunu, şifa ve tıp kitapları okuduğunu, hangi araç ve gereçleri kullandığını ve servetini nasıl değerlendirdiğini görebilmekteyiz.

Hazine Kethüdası Ali Ağa'nın terekesinden, keyfine düşkün olduğu, süslü ve değerli kıyafetler giyerek dış görünüşüne önem verdiği, mücevherler taktığı, müzik şinas olduğu, değişik ve değerli

⁶⁰ COA, *TSM.A.E.*, 0423, s.14.

⁶¹ Okçuların arkalarında taşıdıkları, süvarilerin atlarının eyer kaşına taktıkları, meşinden tabanca kılıfı şeklinde yapılmış, ok kuburu, okluk, sadak, Devellioğlu 2007, 1110.

silahlar biriktirdiği, farklı yerlerde oda ve evleri olduğu ve buralarda da ikamet ettiği sonucuna ulaşılır. Ayrıca değişik ebatta ve fonksiyonda değerli taşlardan yapılmış saatlerinin çokluğu eşsiz bir saat koleksiyonu olduğuna işarettir. Netice itibariyle Ali Ağa'nın kişisel serveti önemli bir yekûn tutmaktadır. Osmanlı Devleti'nde önemli devlet görevlilerinin, çok değerli eşyaları şahsi hazinelerinde biriktirdikleri, bunları değerlik amaçlar için kullandıkları ve toplumun üst tabakasında yer aldıkları görölmektedir.

Kaynakça

I-Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (COA)

Topkapı Saray Müzesi Arşivi(TSMA.E), 0423, (TS.MA.d.), 1257-56, (TS.MA.d), 2352,

Ali Emiri Mehmed IV(AE.SMMD. IV), 53-6166.

II. İkincil Kaynaklar

Açıkgöz, Fatma Ünyay. (2012). *XVII. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Hediye ve Hediyeleşme (Padişahlara Sunulan ve Padişahların Verdiği Hediyeler Üzerine Bir Araştırma)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Danışman, Prof.Dr. Tufan Gündüz, Ankara.

Akyılmaz, Gül. (2004). “Osmanlı Hukukunda Köleliğin Sona Ermesi İle İlgili Düzenlemeler ve Tanzimat Fermanı'nın İlanından Sonra Kölelik Müessesesi”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.IX, S.1-2, Ankara, s.213-238.

Barkan, Ömer L. (1966). “Edirne Askerî Kassamı'na Âit Tereke Defterleri (1545-1659)”, *TTK, Belgeler Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, C.III, S.5-6, Ankara, s.1-479.

Bozkurt, Fatih. (2003). “Osmanlı Dönemi Tereke Defterleri ve Tereke Çalışmaları”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C.11, S.22, s.193-194.

Canatar, Mehmet. (2002). “Kethüdâ”, *DİA*, C.25, s. 332-334.

Cezar, Yavuz. (1977). “Bir Âyanın Muhallefatı Havza ve Köprü Kazaları Âyanı Kör İsmail-Oğlu Hüseyin (Musadere olayı ve terekenin incelenmesi)”, *Belleten*, C:XXI, Sayı 161, s.41-78.

Demirci, Kürşat. (1993). “Cenaze”, *DİA*, C.7, s.353-354.

Devellioğlu, Ferit. (2007). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi.

Diker, Sevgi Ağca. (2019). *Has Oda ve Teşkilatı*, İÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Danışman Prof. Dr. Arzu Terzi, İstanbul.

Dingeç, Emine. (2011). “18. Yüzyılın İkinci Yarısında Saray Atlarının Binit Takımları”, *U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl 12, Sayı 20, s.1-20.

Eyice, Semavi. (1992). “Büyük Vâlide Hanı”, *DİA*, C.6, s.516-517.

Fekete, Lajos. (1979). “XVI. Yüzyılda Taşralı Bir Türk Efendi Evi”, *Belleten*, Çev.M.Tayyib Gökbilgin, C. XLIII, Sayı 170, Ankara, s.457-480.

Karadağ, Esra. (2005). *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında (1800-1850) Anadolu'da İhtida Hareketleri*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman Prof. Dr. Saim Savaş, Sivas.

Karamursal, Ziya. (1989). *Osmanlı Malî Tarihi Hakkında Tetkikler*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

Orhonlu, Cengiz. (1998). “Hazine”, *DİA*, C.17, s.130-133.

Önal, Sevdâ. (2010). “Edebi Metinlere Yansıyan Yönüyle Osmanlı Toplumunda Hediyeleşme”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Erzurum, C.11, s.103-113.

Özcan, Tahsin. (2005). “Muhallefât”, *DİA*, C.30, s.406-407.

Özdeğer, Hüseyin. (1998). *1463-1640 Yılları Bursa Şehri Tereke Defterleri*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul.

Öztürk, Said. (1995). *Askeri Kassama Ait Onyedinci Asır İstanbul Tereke Defterleri (Sosyo-Ekonomik Tahlil)*, OSAV, Cihan Matbaası, İstanbul.

Pakalın, Mehmet Zeki. (1971). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü III-I*, İstanbul, MEB Yayınları.

Sak, İzzet. (1989). “Konya’da Köleler (16. Yüzyıl Sonu-17. Yüzyıl)”, *Osmanlı Araştırmaları IX*, İstanbul, s.159-197.

Şemseddin Sami. (2009). *Kâmûs-i Türkî*, İstanbul: İkdam Matbaası (1317), İstanbul, Çağrı Yayınları.

Telci, Cahit. (2007). “Osmanlı Devletinde 18. Yüzyılda Muhallefat ve Müsâdere Süreci”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C.XXII, S.2, s.145-166.

Terzi, Arzu T. (2000). *Hazine-i Hassa Nezareti*, TTK Basımevi, Ankara.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. (1988a). *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, TTK Basımevi, Ankara.

----- (1988b). *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*, TTK Basımevi, Ankara.

----- (1978). “Osmanlı Devleti Maliyesinin Kuruluşu ve Osmanlı Devleti İç Hazinesi”, *Belleten*, Cilt XLII, Sayı 165, s. 67-93.

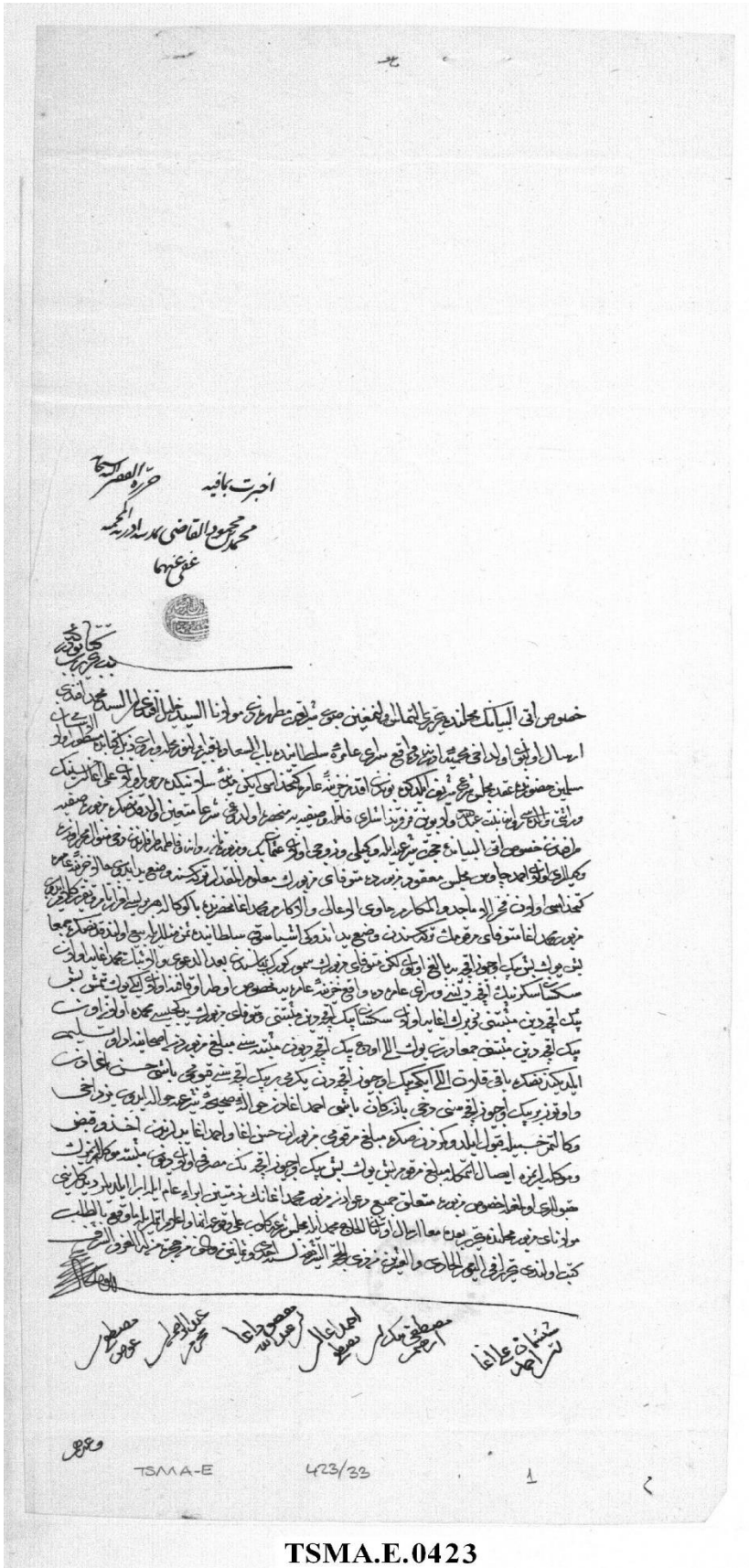
Ünal, Mehmet Ali (1987). “Osmanlı İmparatorluğu’nda Müsâdere”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı 49, s.95-111.

Yaşar, Ahmet. (2013). “İstanbul Hanları:18. Yüzyıl Sonu ve 19. Yüzyıl Başı”, *Osmanlı İstanbul’u I*, Ed. Feridun Emecen-Emrah Safa Gürkan, İstanbul, s.511-524.

III. İnternet Kaynakları

<https://www.millisaraylar.gov.tr/blog/gecip-giden-zamandan-geriye-kalan-saatler-saray-koleksiyonu-saatler>. Erişim Tarihi:(18.11.2020)

Ek 1. Ali Ağa'nın Varis ve Şahitler Huzurunda Düzenlenen Hüccet

Ek 1: Belgenin Trankripsiyonu

Uhbiret bimâ-fihî harrerehu'l-fakîrun-ileyhi subhânehu

Mehmed bin Mahmud el-kâdî be-Medîne-i Edirne el-mahmiyye

'ufiye 'anhumâ

-----Sebeb-i tahrîr-i kitâb budur ki

Husûs-ı âtiyyü'l-beyânın mahallinde tahrîri iltimâs olunmağın şerî'at-ı mutahharadan Mevlânâ Es-Seyyid Halil Efendi ibn-i Es-Seyyid Mehmed Efendi irsâl olunub ol dahî Mahmiye-i Edirne'de vâki' Saray-ı 'Âmire-i Sutânî'de Bâbü's-Sa'âde ta'bîr olunur mahalle varub zeyl-i kitâbda mestûrül-esâmî olan müslimîn huzûrunda 'akd-ı meclis-i şer'-i şerîf eyledikde bundan akdem Hazîne-i 'Âmire kethüdâsı iken Medîne-i Selanik'de merhûm olan Ali Ağa ibn-i Hüseyin'in verâseti vâlidesi Revanda bint-i Abdullah ve li-ebeveyn kız karındaşları Fatıma ve Safiye'ye münhasıra olduğu şer'ân müte'ayyin olduktan sonra mezbûre Safiye tarafından husûs-ı âtiyyü'l-beyânda hüccet-i şer'iyye ile vekîli ve zevci olan Osman Bey ve mezbûretân Revanda ve Fatıma taraflarından dahî minvâl-i muharrer üzere vekîlleri olan Ahmed Çavuş meclis-i ma'kûd-ı mezbûrda müteveffâ-yı mezbûrun ma'lûmü'l-mikdâr terekeseine vaz'-ı yed idüb hâlâ Hazîne-i 'Âmire kethüdâsı olan fahrü'l-emâcid ve'l-mekârim hâviyyü'l-e'âlî ve'l-ekârim Mehmed Ağa mahzarında bi'l-vekâle her birisi ikrâr-ı tâmm ve takrîrül'-kelâm idüb mezbûr Mehmed Ağa müteveffâ-yı merkûmun terekesinden vaz'-ı yed idüb eşyâ sûk-ı sultânide semen-i misilleriyle bey' olunduktan sonra cem'ân bei yük beş bin üç yüz akçeye bâliğ olub lâkin müteveffâ-yı mezbûrun samur kürk bahâsından ba'de'd-da'vâ ve'l-isbât Mehmed Ağa'ya olan seksen sekiz bin akçe deynini ve Sarây-ı 'Âmire'de vâki' Hazîne-i 'Âmire'ye mahsûs oda evkâfına olan iki yük yetmiş beş bin akçe deyn-i müsbetini ve Zeyrek Ağa'ya olan seksen bin akçe deyn-i müsbetini ve müteveffâ-yı mezbûrun yedekçisi Mehmed'e olan on bin akçe deyn-i müsbetini cem'ân dört yük elli üç bin akçe duyûn-ı müsbetesini meblağ-ı mezbûrdan ashâbına edâ ve teslim eylediğinden sonra bâki kalan elli iki bin üç yüz akçeden yigirmi bir bin akçesini kapucubaşı Hasan Ağa'dan ve otuz bir bin üç yüz akçesini dahi bazargânbaşı Ahmed Ağa'dan havâle-i sahîha-i şer'iyye havâle idüb biz dahî vekâletimiz hasebiyle kabul eylediğimizden sonra mebalğ-ı merkûmu mezbûrân Hasan Ağa ve Ahmed Ağa yedlerinden ahz u kabz ve müvekkilelerimize îsâl itmekle meblağ-ı merkûm beş yük beş bin üç yüz akçenin masrafı olan duyûn-ı müsbeste müvekkilelerimizde makbûlleri olmağla husûs-ı mezbûra müte'allik cemî'-i da'vâdan mezbûr Mehmed Ağa'nın zimmetini ibrâ-i 'âmm ile ibrâ eylediler didiklerini mevlânâ-yı mezbûr mahallinde tahrîr ba'dehû ma'ân irsâl olunan El-Hâcc Mehmed ile meclis-i şer'a gelüb 'alâ-vukû'ihî inhâ ve i'lâm itmeleriyle mâ-vak'a bi't-taleb ketb olundu. Tahrîren fi'l-yevmi'l-hâdî ve'l-ısrîn min-Zi'l-hiccetü's-şerîfe li-sene ihdâ ve semânîn ve elf. Min-hicreti min-lehü'l-'örfü's-şeref.

-----Şuhûdü'l-hâl

Şişman Ali Ağa ibn-i Ahmed

Mustafa Bey ibn-i İbrahim

Ahmed Ağa ibn-i Mustafa

Maksud Ağa ibn-i Abdullah

Abdurrahman ibn-i Muharrem

Mustafa ibn-i Ivaz ve gayruhum

XVII. Yüzyılda Elit Bir Ağa: Hazine Kethüdası Ali Ağa ve Serveti

Ek 2. Muhallefat Evraklarının Konulduğu Bohça

TSMA.E.0423

Erdinç PARLAK

İğdır Üniversitesi, Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü

erdincparlak@gmail.com

ORCID Numarası|ORCID Numbers: 0000-0002-7184-8709

Güzin ŞARMANguzin.srmn@gmail.com

ORCID Numarası|ORCID Numbers: 0000-0001-6306-0324

Enslaved ‘Self’ Looking For a Way Out in *Olly’s Prison* by Edward Bond
*Edward Bond’un Olly’s Prison Eserinde Çıkış Yolu Arayan Esir Edilmiş ‘Öz’***Abstract**

Reputed as one of the most notable and sharp-tongued playwrights in the history of playwriting, Edward Bond maintains a critical stance against socio-political issues pervading through the society in his drama in which he invites his audience to a world of ‘imagination’. His approach towards the concept of ‘human being’ in his works is rather different when compared to the ones of many other playwrights since it opposes against the settled thought which propounds ‘man is innately evil and violent’. Even though the act of violence consistently dominates his plays, he depicts his characters perpetrating violence to one another as both victimizer and victimized by the ideological structures of unjust society. Likewise, the playwright saliently expresses the enslavement of human being which is in a constant conflict with both himself/herself and the other one in his shocking plays such as *Olly’s Prison* (1993) which has not been studied in detail so far. This present paper discusses *Olly’s Prison*, which reveals the enslavement and permanent agony of dehumanized man, through the content analysis of the play and the examination of characters with regard to Bond’s distinctive ideas on enslavement, humanness, injustice and violence as well. The evaluations are presented in the conclusion part of the study.

Key Words: Enslavement, Injustice, Humanness, Dehumanized, Violence**Öz**

Oyun yazarlığı tarihinde en göze çarpan ve sivri dilli yazarlardan biri olarak tanınan Edward Bond seyircilerini bir hayal dünyasına davet ettiği oyunlarında toplumdaki sosyo-politik meselelere karşı ciddi bir duruş sergiler. Değişmez ‘insan doğuştan kötü ve şiddet yanlısıdır’ düşüncesine karşı olduğu için eserlerinde ‘insan’ kavramına karşı yaklaşımı diğer birçok oyun yazarlarının düşüncesiyle kıyaslandığında farklıdır. Şiddet eylemi oyunlarında sürekli baskın olsa da birbirlerine şiddet uygulayan karakterlerini hem adaletsiz toplumun ideolojik kuruluşlarının kurbanı hem de kurban eden olarak resmeder. Ayrıca yazar şu ana kadar detaylı bir şekilde incelenmemiş *Olly’s Prison* (1993) gibi şok edici oyunlarında kendisiyle ve bir başkasıyla sürekli çatışma içerisinde olan insanın esaretini açık bir şekilde ifade eder. Bu çalışma insanlıktan çıkarılmış bireyin esaretini ve daimi acısını gözler önüne seren *Olly’s Prison* oyununu içerik analizi ve Bond’un esaret, insanlık, adaletsizlik ve şiddet üzerine düşüncelerine göre karakterlerin incelemesi üzerinden tartışmaktadır. Çalışmanın bulguları sonuç kısmında verilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Esaret, Adaletsizlik, İnsanlık, İnsanlıktan çıkarılmış, Şiddet

Introduction

Notably as a critical playwright of his time, which he delineates totally 'irrational', Edward Bond offers his audience a sort of 'rational' atmosphere the purpose of which is to invite them to an act of 'reasoning'. In his view, theatre is a medium of use to trigger audience to ponder the unjust society with its oppressors which both stimulate and punish violent acts explicitly presented in his plays. Bond's approach towards his theatre, which is entitled as rational, has a basic intention to evoke the rationality of human beings, all of whom are forcefully transformed into irrational entities by the society itself. In most basic sense, the society he depicts in his works is a sort of system spoiled and corrupted by its unjust socio-political structures. Bond puts forward a society being in struggle with itself as well as with its moral value, principles and irritating inefficacies¹. Succumbed to irrationality led by false politics, the society is governed through aggression. Herewith, as an outcome of this irrational society, violence captures the minds of human beings who can merely sustain their existence in this way. Bearing an opposing voice against the source of violence as discrepant from many other perspectives, Bond addresses this concept in a distinctive manner. In his rational theatre, violence is presented to be generated through ideological structures by virtue of the society governed by injustice as well as its oppressive apparatuses². Concerning his seemingly stern stance towards capitalist logic, he calls for a kind of reformation in a diseased society. He endeavors to alert audience with regard to the future of humankind, as indicated in his statements: "I write about violence as naturally as Jane Austen wrote about manners. Violence shapes and obsesses our society and if we do not stop being violent, we have no future"³. Akin to his standpoint towards violence, he treats human nature in a different manner. Widely postulated view that man is evil and violent by birth is deliberately refuted by means of his characters depicted as sufferers and victimized by the injustices of society. Human beings are completely ineffective in self-autonomy and helpless due to the social structures, most of whom are in the search of transforming them into aggressive creatures without reasoning and prone to violence as well. Captured by violent thoughts, they lose human values and 'radical innocence'. In a sense, gradually dehumanized and desensitized, they nearly become addicted to perpetrate violence as a "release of aggression created by the dehumanizing restrictions of an industrialized society"⁴. Defending the idea man is 'radically innocent', which means s/he is innocent in essence, the playwright explicitly criticizes the harsh conditions that human beings are obliged to undergo in the social process. In very deed, this approach towards violence derives its source from his tough past laden with encountering with violent acts and war itself at first hand. His direct observation on violence is well detailed in his statements:

I was first bombed when I was five. The bombing went on till I was eleven. Later the army taught me ten ways to kill my enemy. And the community taught me a hundred ways to kill my neighbour. I saw there was no justice between one part of the community and another. An injustice is like a pebble dropped in the centre of the ocean⁵.

As a post-war and sharp-tongued playwright, Bond blends his theatrical talent with an insightful observation targeting the flaws of society. These flaws have a remarkable control over shaping human nature in such a way as to change a being into good or evil, no matter how s/he is at war with 'self'. In his words, man may gain or most probably lose 'humanness' through the life experiences, as compared to the established thought that humanness is a property springing from birth and man is either born good or evil. His theatre creates an atmosphere which "centres upon the human and our human responsibility to create 'humanness'"⁶. Thus, in objecting to the rooted aspect on this matter, he portrays his characters as succumbed to an unjust order, incapable of self-control and victims searching for a way out to cope with the hardship of society in which they are helplessly stuck. Through the depiction of an "image of a dark, devastated, and sealed-in claustrophobic space haunted by violence and insane spectral figures all of whom are victims of aggression and irrational conflicts

¹ Gritzner 2015, 50.

² Bond 2000

³ Bond 1994, 34.

⁴ Scharine 1976, 67.

⁵ Bond 2000, 2.

⁶ Billingham 2014, 17.

and wars”⁷, his characters are changed into ineffective ones to assume responsibility for their actions. Utterly deprived of love and care, they are pictured as the ones who resort to violence considered as the only and ultimate way to comply with the social order which consolidates its place with the aid of blatant injustice. They are expected to survive in an irrational and unjust society by way of adopting their social roles, thereby becoming alienated from their reasoning nature⁸. In the portrayal of Bondian characters, as they fit into society, they turn into more violent and inhumane beings. Since they are severely anxious about the sense of desolateness, which is a result of modern world, they are rendered incapable of challenging the authoritarian institutions. Davis, in this point, remarks “standing out against the domination of human thinking by forms of ideology, forms of transcendental authority, whether they be religious, national or political in form, can be a lonely and frightening experience”⁹. Inasmuch as they lose their humanness and questioning nature, they aspire after gaining their self-autonomy through the agency of aggression and cruelty in very deed.

The basic argument in his aggressive plays filled with violent characters, even the victimizers are essentially the victims of this cruel system since they are forced to be evil to somehow express themselves. On the other side, they are introduced as revenge seekers by the reason of their pathetic conditions for which he accuses society. Regardless of their evil deeds shocking audience, they are described as in the pursuit of merely existing while feeling the deficiency of their lost innocent nature in a politicised sphere. In a sense, Bond’s “focus of investigation is nothing less than the survival of all the human, humane qualities of the political animal, the dweller in a contemporary polis”¹⁰. From a Bondian perspective, it is a must to restore and reform this sickly society to cure its subjects inclined to violence, thus starting restoration from its institutions such as state, church, school and family. Insistently questioning the inhumane nature of society, he lays stress on “the inhumanity of modern society, epitomised by consummate physical and psychological violence, needs to be comprehended in order to be fought”¹¹. Only when an insightful study on the deeply-rooted dehumanized society was conducted, may this deterioration be solved. In other words, rather than examining the inner side of human, Bond approaches this ill condition in a more social context as Patterson asserts that he “perceives the social function of ‘individuals’ rather than their psychology as important”¹². Provided that the society is transformed into a just one, human beings are also relieved from their lasting agony, regaining their humanness as much as abandoning their violent nature. Besides his pessimistic stance, yet indeed partially optimistic, the playwright alleges that a world over which justice has dominion is a dream, a sort of utopia. Having two choices in front of themselves, human beings struggle to maintain their livings, which is pointed out in the statements of Bond; “Justice is utopian. Society is unjust. We maintain ourselves in society only by use of its unjust procedures or in conflict with them”¹³. However, considering his stark vision about the modern world, he does not offer a concrete solution to this injustice and aggression surrounding every layers of the society while invoking his audience to a rational thinking through their imagination. He basically underlines the “deeply rooted problems of today’s world in his description and truthful representation of the issues concerning human life”¹⁴. With the strong rejection of passive position of his audience, he pursues to draw their attention towards serious issues, activating their consciousness. In benefiting from the imaginative power of his theatre, he prepares an optimistic future for audience despite the dark atmosphere in the society. Since “imagination creates reality”¹⁵, he still sees hope for the future of humankind. In a similar vein, Sharma explicates:

Edward Bond, a British playwright offers many invaluable insights into low destructive ideologies that can be transcended by imagination, which he believes still, has the potential to revive humanity and restore the lost dignity of man. He rather lays

⁷ Khatoon & Khatoon 2018, 286-287.

⁸ Örmengül 2008, 9.

⁹ Davis 2005, xv.

¹⁰ Castillo 1986, 77.

¹¹ Gritzner 2015, 48.

¹² Patterson 2003, 144.

¹³ Bond 2000, 47.

¹⁴ Naqzi 2003, 6.

¹⁵ Bond 2005, 7.

Enslaved 'Self' Looking For a Way Out in *Olly's Prison* by Edward Bond

stress on the need to think and act rationally and develop consciousness of the audience towards those problems of life that require serious attention¹⁶.

He awakens imagination in audience to save human soul and to maintain order the morals of which have been lost whereby raising their consciousness. In the course of this consciousness-raising process, he does not hesitate to demonstrate the problematic issues in the society embodied as 'prison' to confront his audience with brutal facts. He creates his characters as trapped in either concrete or abstract prisons where they become isolated from the outer world and try to sustain their existence through aggression. Each human being, in his opinion, must turn into evil to survive in this prison which stands for the society. Only if they renounce their rational nature and to behave irrationally, may they govern their prisons. This point is emphasized in his remark:

Those who govern do not know what a person is and the governed do not know what a government should be. Instead the evil do evil and because there is no justice, the good must also do evil. How else can they govern the prison they live in?¹⁷.

Within the scope of his perspectives towards human nature, as with other theatrical works of him, Bond presents his audience an investigation of the blurred line between 'victimized' and 'victimizer' in *Olly's Prison* (1993), a teleplay the stage production of which was first set in Berlin by the Berliner Ensemble. The play basically discusses the prison and enslavement of man, both in literal and metaphorical context, along with the corrupted human soul by society¹⁸. As a contribution to the bleak tone of the play, Bond places his desperate characters into either a concrete or an abstract prison in which their discernment is captured in a way to turn them into enslaved. Intentionally selecting the title *Olly's Prison* for his play, Bond points out the society pictured like a prison the target of which is to exploit its permanent prisoners as well as to restrain them into numbness and passivity to act in a rational manner. Regarding this, the present study aims to analyze this play through content analysis, focusing on specific topics such as enslavement, dehumanization, and injustice in the society.

In the opening scene of the play, a gloomy room deliberately organized as a typical working-class flat, where Bond puts emphasis on the class distinction, is presented to audience. Mike, the main character of the play, approaches his silent and motionless daughter, Sheila sitting around a table. With an intention to start a conversation, he directs some questions to her, he receives neither oral nor bodily reaction from her though. Persisting in her silence and indifference towards his father, Sheila is described as a soulless body which annoys Mike at last. His statements about the unresponsiveness of Sheila are a sort of rebellion against the insensitivity, injustice and dehumanizing factors of society:

God I hate this carry-on. Work all day, come home, cook a meal, tidy up – then this. 'S not human. Don't you get enough of it outside? Least we can treat each other like human beings in our own place. Suppose I should've asked if you wanted it: 'Want a cup a' tea?' No one's forcin you to drink it. You heard the keettle. If you didnt want it you should've said. If somethin's botherin you tell me. I'll listen¹⁹

As indicated above, Bond presents Mike as a rebellious being against the insensitized and unjust world order paying regard to the capitalist stance whereas Sheila is introduced as a prisoner of her mind as well as the embodiment of a dehumanized society. She is kept in long-lasting silence, representing herself as a victimized and lost human being severely lacking for a family bond in that a mother figure is absent in the play. As a materialized being, she finds the only coping way with her meaningless existence in indifference and silence. Castillo touches upon this issue in this manner; "In his dehumanized characters, then, Bond gives voice to a painful silence and provides a fabulous, or fantastic, presence to elements which are recognized and repressed in "civilized" society"²⁰. Drawing a picture to be repressed and unresponsive, she pushes Mike's patience at last. Her ongoing indifference disturbs Mike who wanders around the room while changing the places of furniture and begging to

¹⁶ Sharma 2020, 206.

¹⁷ Bond 2000, 2.

¹⁸ Bond 2003.

¹⁹ Bond 2003, 4.

²⁰ Castillo 1986, 79.

receive a response from his daughter. In this scene, Bond makes his pathetic father figure speak of the cruelty in the society as put into words by Mike; “Help me Sheila. You don’t know what’s happenin. People are cruel. I don’t know why. They make you suffer”²¹. No matter how Mike urges Sheila to react, the stable position of her calls forth Mike’s inevitable rage, thereby leading him to lose his mind to the degree of strangling her daughter. From the beginning to the end of her life, Sheila is kept desensitized in the room which is designed as her concrete prison. However, her abstract prison has already been built in her mind in which she is caged, thereby preventing her from escaping. Her silence in her own mind prison is a direct message and a sort of reaction to the repressive and alienating nature of the society. If she was not positioned as numb and silent, her reaction in the play would possibly be different, most probably showing tendency to violence.

Her murder is, in fact, presented like an assault to an object, not to a living being. In other words, “in Bond's plays, murder is frequently, pointedly, an act of violence done to a mere body, a soul-less post-industrial entity”²². Even after her instantaneous death, Mike does not embrace the reality in such a manner to sustain his vain talking with her for a while. His action is indeed a self-expression as he remains incapable of communicating with her. Renouncing his rational attitude, he instantly becomes an irrational being the reason of which is no longer existing. The concept of humanness is quite questionable in this scene where a father figure kills her daughter without hesitation. In point of fact, through this brutal exposition in the play, Bond introduces Mike as a sufferer, prisoner, and victim of ideological systems building an abstract prison in which human beings are relentlessly desensitized and dehumanized²³. The power structures constructing ideology as well as placing it in man’s mind trigger their subjects into perpetrating violence which emerges with a sudden aggression. This case is clarified by Bond in this way:

I don't think people are biologically violent in the sense that they have to be violent. It is just in certain situations they can be violent. So our problem is not to deal with the weaknesses of human nature, but to create a society in which it is possible for people to function in a way which would be natural for them. And the only sort of society where that is possible is a society in which people have initiative for their own lives and have to accept the responsibilities for their actions. We can't do that in the sort of power structures we have²⁴.

However, Mike’s ongoing denial of Sheila’s death is interrupted in the morning of the murderous act by a neighbour named Vera who loves Mike and fantasizes a ‘happily ever after’ marriage with him. Bond prepares another shocking exposition in which Vera is not aware of Sheila’s motionless body sitting on the chair, considering she is still asleep. Bond, by doing so, portrays Vera as a prisoner of her fantasy world where she merely dreams about a happy future with Mike with an absolute blindness towards aggression and cruelty surrounding the society. As an output of modern world, her self-deception in the face of the destructive and aggressive social order may be considered as a defense mechanism²⁵. Living in a prison she intentionally creates, Vera suffers “an absence of psychological stability, deep-rooted desire for love, happiness and emotional stability”²⁶. Her unexpected appearance in his flat renders Mike conscious of his evil deed in such a way as to hope for help from Frank, the boyfriend of Sheila. Bond, by means of Frank who turns into a police officer later, presents an authority figure expected to be a decent man, but somehow comes in sight as a corrupted one. He enters into the gloomy room, displaying no ethic behaviour of which he is considerably deprived. This circumstance is indicated in his dialogue with Mike who offers him to take the flat after the murder of Sheila:

Frank I always liked this flat. (*Doubt.*) Wait. What if people say Im mixed up in the...? It’s your idea. You said to help you.

²¹ Bond 2003, 11.

²² Castillo 1986, 84.

²³ Bond 2003.

²⁴ qtd in. Stoll 1976, 416.

²⁵ Bond 2003.

²⁶ Sharma 2020, 206.

Enslaved 'Self' Looking For a Way Out in *Olly's Prison* by Edward Bond

Mike It would've been hers one day. So when you married...

Frank She'd've wanted me to have it. I can't believe she's dead... people my age dont often get a chance to own their place. I need some cover. If you change your mind – I warn you –²⁷.

The indifferent attitude and self-seeking approach of Frank towards the murderous act proves his greediness for a financial profit as a working-class member. The dead body in the room is trivialized in the eyes of him when compared to his financial condition. As with other characters, he is enslaved in his own abstract prison where money takes the lead and humanness is not dignified. He is conditioned as a mercenary man by the logic of capitalism which Bond explicitly criticizes in his works. On the other hand, the purpose of Mike's offer to give the flat may root in his vain effort to forget the murderous act and to escape from unpleasant memories and his prison. The dialogue between these two men basically signalizes the corruption, numbness, and aggression in society. Even though Frank appears as the embodiment of corrupted authority whereas Mike is the prisoner and output of inhumane society, Bond gives a shape to his play in a manner to pity both as they are also the victims of an unjust system. Soon after the arrangement about the flat, Mike steps into his concrete prison along with his abstract one in his mind. A sense of guilt for his evil deed captures his soul and haunts him. His previous denial of the murder is replaced by a sort of acceptance and confrontation with Sheila's death, thus provoking him to take the responsibility of his own action. This state is deliberately depicted by Bond aiming that human beings should be responsible for their actions, either good or evil though, as given in the statement of Vera who is in a visiting room with Mike: "You murdered your daughter. Say it to yourself every day. It's your only chance. If we cant face what we've done we'll all end up murderers!"²⁸. As can be inferred, the characters are expected to regain their autonomy, which is already taken by authoritarian structures, since an autonomous being extricates him/herself from enslavement and abandons his/her violent nature. Similarly, Bond states:

We have to have a society which is truly democratic, in which people are responsible for the sort of life they live. Then instead of being told: "You must live like this, you must fit into this category, you must do this, you must do the other," they will make the decisions which affect the way they live. And then they are autonomous individuals. An autonomous individual has no need to be violent²⁹.

In the light of Bond's standpoint towards autonomy above, although the newly prisoner Mike appears to be the only decision maker in his action, he is devoid of autonomy in that he is constructed dependent and ineffective by ideology. He is situated in his own created 'mind-prison' the ultimate target of which is to desensitize and to enslave its prisoner. The image of utopian world, where society is just and human beings are autonomous, is shattered since "the affluent Utopia becomes a prison"³⁰. As he is accustomed to his real prison, the outer world seems more dangerous and cruel for it reminds him of his wicked action which he does not desire to face until he is put there. He is unconsciously driven to forget to the extent that he is not aware of being a murderer, as presented in his conversation with Vera in the visiting room of the prison: "I was with her body all night. Then you rang and I opened the door. I forgot she was there. I didnt know I was a murderer"³¹. The incapability of Mike to take a responsibility for his violent action until he enters into the sphere of his real prison points out his dehumanized and desensitized being which is gained through the enforcement of socio-political order. The passage from his flat, which may be considered as his first prison, to concrete prison does not change anything, making him feel a lack of belongingness to anywhere. However, he feels more secure in the prison in a way to be frightened of stepping into outside once more by the reason of the obscurity in the outer world as Patterson agrees; "if the cage-door were left open, we would fear to step into freedom, because we would not know what lay beyond"³². The unknown future of Mike leads

²⁷ Bond 2003, 20.

²⁸ Bond 2003, 24.

²⁹ qtd. in Stoll 1976, 416.

³⁰ Bond 2000, 81.

³¹ Bond 2003, 23.

³² Patterson 2003, 138-139.

him to be unwilling to be free from his chains and go outside. He has already been a captive of his mind-prison in either way.

As normal in a prisoner life in the modern world, Mike is not the only one who thinks the outer world is dangerous and filled with injustices. Smiler, a prisoner on the verge of release from prison, feels a sense of emptiness and pointlessness in life outside. Akin to the condition of Mike, no matter how he appears eager to be released, he is quite conscious of his incapability to accommodate himself to social order which is governed through materialistic values. Yet, he cannot help himself wish to sustain a proper living. Bond emphasizes this case through Smiler's statements:

...No Im not tellin you. Ain wasted time in 'ere – I learnt. Not the garbage they feed yer. I watched the lot that put us 'ere – thass where I learnt. They're the crooks – an they get away with it. They can't fail. It's their set-up – all that out there: the rich man's racket. From now on it's number one³³.

In this cruel system generated through capitalist ideology, man evolves into an isolated being, thus becoming more suspicious of and opponent against the world order. In the depiction of Bond, Mike loses his way and cannot fit into both the inner and outer world, leading him to decide to end his pathetic life by hanging himself. Yet, he is shocked by a sudden and an unexpected interference of Smiler. The role of Smiler in his attempted suicide is indeed introduced as a turning point in Mike's life. In the course of Mike's indecisive moments to commit suicide, he finds Smiler hanging on the noose he has intended to use for himself. In this scene, Bond implies that the suicide of a prisoner on the verge of release is not that shocking in that s/he has already lost his hope for future and has been anxious about the ambiguous life experiences waiting for him outside. As an alien to the outer sphere, Smiler ends his life with an inability to comply with the world order. Occupied by a sense of guilt and helplessness he strongly feels in the face of Smiler's death, Mike is more withdrawn to his mind-prison. He appears to be more hesitant in his decision, being caught in the middle of rational and irrational act. As compared to Mike, Smiler embarks on a quest to discover himself as well as to search for a meaning which he cannot find in his life, no matter how his action seems irrational and takes him to his final doom. Gritzner explains this point as "the search for self and meaning is perverted into an attack on self and a loss of meaning. Self-discovery goes hand in hand with self-destruction"³⁴. Although his unexpected move drags him into an end, he is no longer an enslaved self, thereby getting rid of his prison and the repressive cycle in the society to the extent that he regains his autonomy and freedom. He changes into a self-autonomous "when the self is free to dramatise its own experience, to confront and unwind the situations that bind it, to use the pains of repression to open the doors of freedom"³⁵. After Smiler's search for a meaning results in death, Mike starts to think about his involvement in this act while blaming himself deep down inside. The most tragic part is, in point of fact, his confrontation with Ellen who is Smiler's mother coming to prison in the aim of talking to the person seemingly responsible for her son's death. She comes in sight as both an accuser and a forgiver in a tight situation to find out his son's real motive to end his life. Trapped in his own prison controlled by loneliness, Ellen strongly feels the emptiness in life and the absence of someone assisting her³⁶. She appears to be horrified by being lonely as much as ready to ignore the role of Mike in Smiler's death despite her consuming anger:

Ellen ...O he's dead. Sit. Sit. Sit in his chair. (**Mike sits.**) Rather my enemy than that emptiness. I know what he did, but he was good. I want him back.

Mike I cant 'elp.

Ellen (*order*) Sit there. It helps. (*Pause. Slow with hatred.*) You look at your watch? I'll tell you when it's time. You took his life, you can give me half an hour. You're breathing his air – everything you do now's a swindle. I'll hate you when Im dying³⁷.

³³ Bond 2003, 32.

³⁴ Gritzner 2015, 48.

³⁵ Hartley 2012, X.

³⁶ Bond 2003.

³⁷ Bond 2003, 41.

Enslaved 'Self' Looking For a Way Out in *Olly's Prison* by Edward Bond

In addition to his rejected guilt, Mike does not accuse himself once more for both Smiler's and Sheila's death after he is released from prison, carrying his own in his mind. Smiler's death and the accusations of Ellen have an impact on the denial of his murderous act. He becomes more capable of analyzing the society which needs to bear the responsibility of changing its subjects into a violent, dehumanized, and desensitized being. He assigns this responsibility to the society on which he puts all the blame while stating "I didnt do it"³⁸. In fact, Bond attempts to reshape Mike as a critic of the society by making him speak about the dehumanizing and enslaving factors of the social process. The prison in which they hardly struggle disposes them of feeling secure, humane and rational. As with Mike, Vera is the speaker of this cruel system in the play. When Mike returns his old flat, which is given to Vera by Frank later, she comes in sight as a more conscious woman about her fantasized world shattered by realities and also about her prison to which she has been blind so far:

... Ten years... in prison every day. Get up. Work. Save every penny. I couldn't afford to look at other people's faces. They were happy. The faces would've been a knife in me. (*She clenches her fist and presses the side of her index finger against her teeth.*) I've given my life up for today. That's what it cost me: you standin there. It's not murder. When you murdered her you paid. You murder me and I pay. She sent you – all those years ago – you've only just found what she wanted. You murdered the wrong one. It should've been me. You're evil – that's why you're always askin for the truth³⁹.

Rejected and abandoned by Mike, Vera is more enslaved in her new flat which has acted as a concrete prison for each character from the very beginning to the end. As a victim of her fictitious world, she is driven to immense hopelessness. In addressing Mike as 'evil', she attacks his irrationality and irresponsibility in that he is not quite aware of what is true, not embracing his newly created self. Concerning Bond's view, a society treating its individuals equally and assigning them responsibility of their actions does not do groundwork for violence and lies. It creates a rational atmosphere in very deed as specified by him; "if you had a rational society in which people were responsible for their own lives, you wouldn't have any need for force or any need to tell lies"⁴⁰. Stuck between rational and irrational sphere, Mike is gradually dragged into his self-destruction. Incapable of choosing one side, he becomes a captive of his mind-prison. In this respect, Bond remarks:

My plays exploit the difference between the two worlds, taking the character from one world to the other...All my characters have to struggle in two worlds, (rational & irrational) they have to take the journey from one world to the other world. If they don't do that, they are destroyed⁴¹.

In this fluctuant state, Mike is forced to find hope somewhere else; Ellen's house which seems safer than any other places. However, he encounters Frank whose aim is to destroy Mike. He continues his accusations about him to make Ellen believe and to revenge upon Mike as well. On the other side, Mike helplessly rejects the reality, thus denying his killing of Sheila and the death of Smiler. Distracted by the illusion of Sheila and Smiler in the room, he comes to the threshold of maddening. He is torn between the real and unreal, powerless to recall what he has done and to go out of his prison. Exasperated by all the accusations and threatening of Frank, he eventually revolts against the cruel society predicated on irrationality:

Forgot? 'E's mad! 'Ow could yer do that an' forget! Forget yer'd – No... it's not like that... I didnt 'urt 'im... I wouldnt 'arm a... Dont let them say I did it. Please give me some 'elp. A little 'elp. Accusing, accusing. On and on, always accusin... Someone speak for me. I didnt kill my daughter. We learn when we get older – we know what we've done. Dont we? Surely?⁴².

³⁸ Bond 2003, 49.

³⁹ Bond 2003, 52.

⁴⁰ qtd. in Stoll 1976, 417.

⁴¹ Bond 1997, 104.

⁴² Bond 2003, 60.

Bond paves the way for the crucial point in the play while benefiting from this increasing tension between the characters. Oliver, the key character and whose name points at the title of the play, comes to the forefront as another victim of the society ridden with aggression. He is the former victim of Smiler who puts his eye out. Following Smiler's violent attempt, Oliver is permitted to live in Smiler's room by Ellen. Yet, his miseries do not end at that point since he becomes a sort of puppet of Frank pursuing to ensure the justice on his own. After his deal with Oliver who will be beaten by Frank and will lie to police officers in exchange of money, declaring Mike is the evil-doer, Frank displays an immoral act in which he beats Oliver to death by putting his another eye out. The authority figure, who is expected to be decent and just, is intentionally changed into an aggressive being. The madness and indifference of Frank towards his evil act shows a disconnection with authoritarian values and justice. In this point, it may be appropriate to assert that "Frank's disturbing and unrelenting orgasm of violence toward play's end represents a horrifying perversion of justice and has echoes in contemporary chambers of authoritarian horror"⁴³. Bond puts forward a portrayal of a corrupted authority figure unable to ensure justice and victimized by the system itself. No matter how he seems a victimizer and revenge seeker, Frank is in the position of a prisoner in the enslaving society. Abruptly losing his common sense, he exposes audience to such uncomfortable moments filled with rage and violence. In fact, "the disturbing detachment of the torturers reflects Bond's vision of modern society"⁴⁴. As with other characters, Frank is too defeated by his irrationality, thereby turning into an enslaved being of his mind-prison governed through violence. Oliver's, namely Olly's agony signals the one of other characters, all of which are trapped in their prisons, either concrete or abstract one. This case is underlined in the last statement of Mike at the end of the play; "That's why we go sufferin. Olly's Prison. 'E'll never get out. We're all in it now"⁴⁵. They all suffer the enslaving impact, violence, and injustice of the world order.

Conclusion

Edward Bond, a post-war playwright and quite critical about his period, is concerned with socio-political issues and their immense impact on human beings. In his rational theatre, he does not abstain from making bitter statements related to society to which he feels anger for its unjust nature. Asserting that human beings are good by nature, but somehow change into the evil ones due to the social process in a violent society, he maintains an obvious stance against the world order with a demand for social transformation. The society operated by capitalistic principles is the embodiment of prison where its subjects are trapped to the end. Forced to evolve into something, human beings are stuck between rational and irrational side in this prison. *Olly's Prison* with which Bond aims to unveil this prison structure makes its audience conscious of the fact that they live in an unjust, aggressive, and insecure prisons. The main character, Mike tries to sustain his pathetic and uncontrolled life in his prison, eventually being captured by irrationality and killing his daughter. Vera is portrayed as the prisoner of her fantasized world in which she fancies a happy living whereas Sheila is kept numb and desensitized in her own mind-prison. In criticizing the immoral and unjust authority, Bond creates the character, Frank who is a corrupted and an aggressive police officer. He is also the victim and prisoner of the society for the reason that he admires capitalist living style as a working-class member. Even as an authority figure, he cannot ensure justice and loses himself by applying to violence and taking revenge from Oliver. On the other hand, Smiler chooses to die rather than living in an irrational society. Unable to accommodate himself to his prison, he takes the control of his life. As a victimized character by Smiler earlier and Frank later, Oliver lives in a money-driven prison which brings his end at last. All the characters in the play are urged to live in sorts of prison and they are described as desensitized, fearful, and prepared to perpetrate violence. In this bleak atmosphere, Edward Bond lays stress on the enslavement of human beings inclined to lose their humanness in the modern world. However, he finds the solution in a social transformation to be released from current prison, rather than in victimizing one another or being victimized. He aims to indicate the universality of 'Olly's prison' from which is possible to escape.

⁴³ Rizzo 2005.

⁴⁴ Patterson 2003, 146.

⁴⁵ Bond 2003, 71.

Enslaved 'Self' Looking For a Way Out in *Olly's Prison* by Edward Bond

References

- Billingham, P. (2014). *Edward Bond: A Critical Study*. Palgrave Macmillan.
- Bond, E. (1994). *Letters* (Ed. Ian Stuart). Vol. I. Philadelphia: Harwood Academic Publishers.
- Bond, E. (1997). Modern and Postmodern Theatres. Interview with Ulrich Koppen, *New Theatre Quarterly* 50.
- Bond, E. (2000). *The Hidden Plot: Notes on Theatre and The State*. Methuen Drama.
- Bond, E. (2003). *Plays 7: Olly's Prison, Coffee, The Crime of The Twenty-first Century, The Swing, Derek, Fables and Stories*. Methuen Drama.
- Bond, E. (2005). Something of myself. *Edward Bond and The Dramatic Child*. David Davis (Ed.), Trentham Books.
- Castillo, D. A. (1986). Dehumanized or inhuman: doubles in Edward Bond. *South Central Review*, John Hopkins University Press, 3(2), 78-89.
- Davis, D. (2005). *Edward Bond and The Dramatic Child*. Trentham Books.
- Gritzner, K. (2015). *Adorno and Modern Theatre: The Drama of The Damaged Self in Bond, Rudkin, Barker and Kane*. Palgrave Macmillan.
- Hartley, J. S. (2012). *Applied Theatre In Action: A Journey*. Trentham Books.
- Khatoun, S. & Khatoun, A. (2018). Gothicism as a mode of political critique in Bond's plays. *Journal of Political Studies*, 25(2), 273-290.
- Nazki, S. H. (2013). *Theatre of Social Commitment: A Study of Edward Bond's Select Plays*. Thesis, University of Kashmir.
- Örmengül, S. (2008). *The Individual Up Against An Irrational And Cruel Social System in Edward Bond's Plays: Saved, Lear, Red, Black and Ignorant and The Tin Can People*. Thesis, Middle East Technical University.
- Patterson, M. (2003). *Strategies of Political Theatre: Post-War British Playwrights*. Cambridge University Press.
- Rizzo, F. (2005). *Olly's Prison*. *Variety Daily Gotham*, Legit Reviews, 38.
- Scharine, R. (1976). *The Plays of Edward Bond*. London: Associated University Press.
- Sharma, S. (2020). Rethinking the past and searching for humanity and justice in the modern world: a study of Edward Bond's selected works. *IO(6)*, 206-215.
- Stoll, K. (1976). Interviews with Edward Bond and Arnold Wesker. *Twentieth Century Literature*, Duke University Press, 22(4), 411- 432.

Hasan GÜLER

Uşak Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü

hasan.guler@usak.edu.tr

ORCID Numarası|ORCID Numbers: 0000-0002-5452-071X

Türkiye'nin Göç Politikası ve Göçmenlerin Yasal Çalışma Durumları: İstanbul İli Örneği*Turkey's Immigration Policy and The Work Permit Status of Immigrants: The Case of İstanbul***Öz**

Bu çalışmanın amacı göçmenlerin çalışma izni alma süreçlerini İstanbul ili örneklemini çerçevesinde anlamak ve açıklamaktır. Araştırmanın örneklemini 2012-2019 yılları arasında İstanbul'da faaliyet gösteren özel bir danışmanlık şirketine başvuru yapan 825 göçmen oluşturmuştur. Araştırma şirketi tarafından toplanan bilgiler göçmenlerin demografik bilgilerini ve çalışma izin başvurularını kapsamaktadır. Veriler, SPSS paket programı kullanılarak incelenmiş ve göçmenlerin çalışma izni alma süreçlerine ilişkin genel bir perspektif elde edilmiştir. Saha bulguları ile göçmenlerin yasal çalışma evrenini belirleyen Türkiye'nin göç politikası da bütünleştirilerek göçmenlerin çalışma izni alma süreçleri açıklanmıştır. Araştırmanın göze çarpan önemli sonuçlarından biri yasal çalışmanın göçmenler arasında giderek önem kazanmaya başladığı ve İstanbul özelinde özellikle göçmen kadınlarda daha yaygın olduğudur. Çalışmanın diğer önemli bir sonucu ise çalışma izni başvurusunun hizmet sektöründe yoğunlaştığıdır.

Anahtar Sözcükler: Göç, Göçmen Emeği, Mülteci, İstanbul, Çalışma İzni**Abstract**

The purpose of this paper is to understand and explain the work permit process of immigrants within a particular city, İstanbul. The research sample consisted of 825 immigrants who applied to the consultancy company for work permits between 2012 and 2019. The information collected by the consultancy company includes immigrants' demographic information and their work permit applications. Statistical Package for the Social Sciences (SPSS) was used for the data analysis, displaying descriptive statistics to outline the character of the work permit process of immigrants. In addition to the field research findings, Turkey's immigration policy which determines the frames of work permit was integrated with quantitative findings to explain the work permit process. The most important outcome of this study is that the work permit process has gained importance among immigrants and this trend is much more common among women, a particular result in the İstanbul sample. Another significant outcome of this study is that work permit applications are concentrated in the service industry.

Keywords: Immigration, Immigrant labor, Immigrant, İstanbul, Work permit

Giriş

Göçmenlerin, bir ülkede yaşam koşullarını belirleyen sadece göçmenin beşeri sermayesine referansla açıklama girişiminin yapısal nedenleri ıskalama riski vardır. Bu noktada, beşeri sermayenin yanında, gidilen ülkedeki hemşerilerin varlığı (network), hukuksal düzenlemeler ve çoğunluk toplumunun gelenlere ilişkin davranış örüntüleri de göçmenlerin yaşam pratiğini yakından ilgilendirdiği göç literatüründe vurgulanmaktadır. Özellikle emek piyasası içindeki göçmenlerin konumları onurlu bir gelecek inşasında ve ev sahibi toplumla kurulacak ilişkilerin muhtevasını belirleme açısından çok önemli bir yer tutmaktadır. Göçmen emeğinin formel ya da enformel piyasalarındaki konumu, göçmenliğin bir “damga” gibi taşınmasıyla en baştan şekillenmektedir. Göç sürecinin emeğin vasfı üzerindeki aşındırıcı etkisi de düşünüldüğünde göçmenler, emek piyasasının en kırılgan üyeleri olmaktadır. Kapitalist üretimi biçiminin 1980’lerde sonra başat hale gelmiş neo-liberal formunun sermayenin lehine esnek çalışmayı kural haline getiren uygulamaları bir bütün olarak emeğin “güvencesizleşmesinin” önünü açmıştır. Esneklik ve emek piyasasının kuralsızlaştırılması beraberinde geçici sözleşme temelinde kısa ve yarı-zamanlı çalışma, mevsimlik çalışma, düzensiz çalışma ve kiralık işçilik gibi istihdam biçimlerinin yaygınlaşmasını getirmiştir. Sanayi kapitalizmin “güvenceli” emeğinin yerini güvencesiz koşullarda çalışanlar almaya başlamıştır. Güvencesizliğe dayalı emek piyasası hiyerarşisinin en alt tabakası, belirsiz çalışma koşullarının eskiden beri gediklilerinden biri olan, göçmenlerdir. Bu göçmenlerin de homojen bir grup olmadığına altının çizilmesi gerekir. Homojenleştirme, göçmenler içindeki kültürel, ekonomik, sosyal ve sınıfsal farkları silikleştirmeye neden olabilmektedir. Göç edilen yerdeki emek piyasasına katılma ve tutunma stratejileri bu farklar üzerinden ayrışabilmektedir. Genelde emeklerinin “vasıfsızlığı” ve yasal durumlarının muğlaklığı nedeniyle “güvencesiz” olarak kayıt dışı istihdam alanlarında çalışmak zorunda kalan göçmenlerin yasal çalışma pratikleri çokça konu edilmemiştir. Göçmenlerin yasal çalışma alanına nasıl dahil oldukları bu makalenin ilgi alanını oluşturmaktadır.

Yukarıda kısaca özetlenen bağlamı dikkate alarak bu makalenin sınırları içinde göçmen emeğinin Türkiye’deki emek piyasası içindeki konumu, yapısı ve hareketliliği analiz edilmeye çalışılacaktır. Çalışma daha önceki göç çalışmalarında pek kullanılmayan, İstanbul’da göçmenlerin “çalışma izni”, “oturma izni” ve “vatandaşlık” başvurularını takip eden bir danışmanlık şirketinin 2012-2019 yılları arasındaki verilerine dayanmaktadır. Bu bağlamda makalede, göçmenlerin yasal çalışma evrenini belirleyen Türkiye’deki hukuksal düzenlemeler de analize dahil edilerek, göçmenlerin formel emek piyasası içine nasıl katıldıkları, hangi iş kollarında istihdam edildikleri, eğitim düzeyleri, toplumsal cinsiyete göre emek piyasasında yer buldukları sektörler ve gedikleri ülkeler gibi konular ilgi dairesi içine alınacaktır. İlk bölümde göçmen emeği prekarya kavramı bağlamında ele alınacak, ikinci kısımda Türkiye’nin göç politikasının ana hatları anlatılarak göçmenleri tabi olduğu hukuki ve kurumsal yapı ortaya konmaya çalışılacaktır, üçüncü bölümde saha bulguları değerlendirilerek göçmenlerin yasal çalışma süreçleri analiz edilecek ve sonuç kısmında genel bir değerlendirme yapılarak makale sonlandırılacaktır.

Yöntem ve Örneklem

Bu çalışma, göçmenlerin (düzenli/düzensiz) yasal çalışma sürecine odaklanmaktadır. Çalışmada kullanılan veriler, göçmenlerin çalışma izni başvurularını takip eden İstanbul'da faaliyet gösteren bir danışmanlık şirketinin 2012-2019 yılları arasında kayıt altına aldıkları istatistiksel verilere dayanmaktadır. Veri seti kullanılan danışmanlık şirketinin seçilmesinde önemli olan faktörler; yasal çalışmanın önemli bir mekanı olan İstanbul'da olması, uzunca bir süredir bu alanda faaliyet göstermesi, başvuru yapan göçmenlerin çeşitliliği, verilerin güvenli bir şekilde dosyalanması ve dijitalize edilmesi etkili olmuştur. Nicel veriler SPSS programında işlenerek tablolar oluşturulmuştur. Nicel verilerin yanında danışmanlık şirket yetkilisiyle yapılan derinlemesine mülakattaki bilgiler de kullanılarak nitel çalışma yöntemi de araştırmaya dâhil edilmiştir. Çalışmanın örneklemini çalışma izni başvurusu yapan 825 kişilik göçmen grubu oluşturmaktadır. Bu grubun içinde düzenli göçmenler olduğu kadar düzensiz olarak da adlandırılan ve Türkiye'de uluslararası ve geçici koruma statüsünde bulunan göçmenler de bulunmaktadır. Araştırmanın temel ilgisi tek bir göçmen grubu olmadığı için bütün göçmenlerin verileri analize dâhil edilmiştir. Tablolar oluşturulurken göçmenlerin geldikleri ülkelerin isimlerinin tek tek yazılmasının oluşturduğu güçlükten dolayı ülkeler gruplandırılmıştır: Orta Asya ve Türki Cumhuriyetler (Türkmenistan, Özbekistan, Kırgızistan, Azerbaycan, Afganistan, Tacikistan, Pakistan), Doğu Avrupa (Moldavya, Ukranya, Gürcistan, Bulgaristan, Beyaz Rusya, Belarus, Romanya, Arnavutluk, Bosna Hersek, Rusya), Orta Doğu (Suriye, İran, Irak, Ürdün, Filistin, Lübnan, Mısır, Yemen), Uzak Doğu (Filipinler, Tayvan, Çin, Japonya, Singapur), Afrika (Fas, Etiyopya, Kongo, Kenya, Senegal), Avrupa ve Amerika (ABD, İtalya, Almanya, İspanya, Yunanistan). Tabloların anlaşılmasını kolaylaştıracak diğer bir husus da örneklemin 825 kişi olmasına rağmen göçmenlerin çalışma izni başvurusu yaptığı sektörlerle ilişkin sadece 316 kişinin bilgisi bulunmaktadır. Araştırma kapsamındaki göçmenlerin verileri ışığında oluşturulan demografik bilgiler Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1: Araştırma grubuna ilişkin demografik bilgiler

Değişken	Kategori	f	%
Cinsiyet	Kadın	612	74
	Erkek	213	26
Medeni Durum	Bekâr	484	58,7
	Evli	329	39,9
	Boşanmış	3	,4
	Dul	9	1,1
Doğum Yılı	1949-1959	45	5,5
	1960-1969	155	18,8
	1970-1979	221	26,8
	1980-1989	278	33,7
	1990-2000	126	15,3
Eğitim	Okur-yazar	458	55,5
	İlkokul	10	1,2
	Ortaokul	45	5,5
	Lise	133	16,1
	Yüksek Okul	28	3,4

Türkiye'nin Göç Politikası ve Göçmenlerin Yasal Çalışma Durumları: İstanbul İli Örneği

	Üniversite	137	16,6
	Yüksek Lisans	13	1,6
	Doktora ve üstü	1	,1
	Orta Asya ve Türki Cumhuriyetler	360	43,6
	Uzak Doğu	41	5
Uyruğu	Orta Doğu	142	17,2
	Doğu Avrupa	243	29,5
	Afrika	24	2,9
	Avrupa ve Amerika	15	1,8
	Ev Bakım Hizmetleri	102	12,4
Meslek	Hizmet Sektörü	165	20
	Sanayi ve İmalat	49	5,9

N=825

Emek Piyasasında Göçmenler

"Fakirlik insanı güzelleştirir ve asileştirir. Fakat sefalet hoyratlaştırır; ruhen sefil eder. İnsanda insanı öldürür. İnsanlık şerefi ancak muayyen bir refah içinde mümkündür. Çalışmaya imkân verecek bir refah!" (Ahmet Hamdi Tanpınar, Huzur)

Göçmen emeğinin, günümüz toplumlarında sınıfsal haritadaki konumuna ilişkin "güvencesizlik" nesnel bir ölçüt olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle 1980'lerden sonra istihdam rejiminin piyasanın koşullarına uygun hale gelerek esnekleşmesi, bir önceki dönemin işçi sınıfını niteleyen sabit-zamanlı, uzun dönemli ve istikrarlı işçilik formunun yerini güvencesiz çalışanların aldığı tezleri genel kabul görmektedir. Bu güvencesiz biçimde çalışanlar, proletaryanın yerini alacak olan ve henüz toplumsal bir sınıf oluşturmayan "prekarya" olarak adlandırılmıştır. Kavramı ilk kullananlardan biri Pierre Bourdieu'dur. 1963'te Cezayir'de işgücü piyasasındaki çalışma koşulları üzerine yaptığı araştırmada düzenli ve düzensiz şekilde istihdam edilen işçiler arasındaki farklı belirtmek için precarite kavramını kullanmıştır. Daha sonraları yine bir Fransız sosyolog olan Agnes Pitrou, 1978'de kaleme aldığı eserinde precarite kavramını güvencesiz yaşam koşullarında herhangi bir sosyal yardım alamadan geçinmeye çalışan ailelerin, çocuklarının geleceğinden duydukları kaygılarını tarif etmek için kullanmıştır.¹ Birçok sosyal bilimci emeğin giderek esnekleşen üretim ilişkilerinde dönüşen yapısını konu alsada da prekarya kavramını sınıfsal bir kategori olarak ilk kez Guy Standing "Prekarya: Yeni Tehlikeli Sınıflar" adlı kitabında ele aldığı söylenebilir.² Standing' e göre prekarya, "oluşum sürecinde olan bir sınıf"tır. Prekarya, précarité (güvencesizlik) ve proletarya kelimelerinin birleşmesinden teşekkül etmektedir. Précarité'in, etimolojik kökeni Latince dua etmek anlamına gelen "precor" kelimesine dayanmakla birlikte, dua sayesinde başkasının lütfundan yararlanmaktan başka çaresi kalmayan bir durumu ifade etmektedir.³ Bazı yorumculara göre esnekleşme üzerinden tarif edilen bu emek rejiminin "yeni" öznesi prekaryadır. Bu bağlamda Standing, "yeni" tehlikeli sınıf⁴ olarak tarif ettiği prekaryanın üç kesime ayrıldığını söyler:

¹ Oğuz 2011, 2

² Vatansever 2013, 6

³ Oğuz 2011, 11

⁴ Bu makalenin sınırları içinde "prekarya"nın yeni bir sınıf olup olmadığına ilişkin bir tartışma yürütülmemesinden kaynaklı sadece yeni bir sınıf olarak adlandırılmasına ilişkin bazı eleştiriler şu noktalarda toplanmaktadır: Güvencesizliğin sadece bu dönem özgü olmadığı, prekaryanın

İlk kesim eski işçi sınıfı topluluklarından ve ailelerinden, prekaryaya düşmüş kesimi kapsar. Ebeveynlerinin ve arkadaşlarının sahip olduklarına sahip olmadıklarını hissederler. Gerçek veya hayal edilen bir geçmiş için hep geriye baktıklarından, *atacı* olarak adlandırılabilirler. Pek eğitilmiş olmadıklarından, göçmenler, mülteciler, yabancılar veya kolayca şeytanlaştırılabilecek bir başka toplumsal grubu suçlayan popülist çağrılara açıktırlar. Atacılar, Britanya'nın Avrupa Birliği'nden çıkışını destekleyenler ve dünyanın her yerinde aşırı sağa meyledenlerdir. İlerici bir siyasi hareket onlara ulaşınca kadar bu yönde gitmeye devam edecekler. İkinci grup *nostaljiklerdir*. Bunlar, şimdiki zamandan, bir yuvadan, bir aidiyetten yoksun kaldığını hisseden göçmenler ve kuşatılmış azınlıklardır. Yalvarıcı olmak zorunda kalmalarının farkında olarak, çoğu zaman siyasi açıdan sessiz kalmayı tercih ederler. Fakat bazen baskı dayanılmaz hale geldiğinde, günlerce süren öfke gösterileri ile patlarlar. Onları suçlamak saçma olur. Üçüncü kesim kaybedilmiş bir gelecekte yoksun kaldıklarını düşündüklerinden, *ilerici* olarak adlandırdıklarımızdır. Bu kesimin içinde ebeveynleri, hocaları ve siyasetçiler tarafından kendilerine bir kariyer sağlayacağı sözü verilen üniversite eğitim almış olanlar vardır. Kısa sürede bir kumar oynadıklarını ve gelecek umudu olmayan bir yığın borç ile kaldıklarını fark edeceklerdir. Bu kesim olumlu anlamda tehlikelidir. Popülistlere destek vermeleri daha az olasıdır. Aynı zamanda muhafazakar ve sosyal demokrat partileri de reddederler. Sezgisel olarak, yeni bir cennet vadeden siyasetleri ararlar. Eski siyasi yapılar veya sendikalar gibi birliklerde bu vaadi görmezler⁵.

Günümüz kapitalizmin emek çarkının artan ölçüde göçmen emeği⁶ üzerinden döndüğünü hesaba katıldığında Standing tarifindeki prekaryanın ikinci grubunu oluşturan göçmenler, emek piyasasının ihtiyaç duyduğu “vasıfsız emeği”⁷ karşılayan en geniş grubu oluşturduğu söylenebilir. Göç sürecinde yitirilen vasıflar, göçmenleri gidilen ülkede kayıt dışı ekonominin sınırları içinde hareket etmeye zorlamaktadır. Özellikle 1980 sonrası işçilerin haklarını piyasanın güçlerine karşı koruyan kitlesel sendikalar eski güçlerini kaybetmiş olması işçilerin “güvencesiz” çalışma koşullarına direnebilme kabiliyetlerini aşındırdığı bir gerçektir. Emek piyasasının yerli aktörlerine göre kamusal haklardan da büyük oranda yoksun olan göçmen işçilerin, hukuki statülerinin de belirsizliği onları olası bir sendikal dayanışma ağlarına katılmalarını da engellemektedir. Bunun yanında geçici göçmen işçilerin piyasa koşullarında ücretlerin baskılamasının önünü açması sınıf içi dayanışmanın imkânlarını azaltmaktadır⁸.

Çoğunluk toplumuyla kurulan ilişkilerin gerilimli doğası, bütünleşmenin çoğunlukla göçmenlerin başarısı ya da başarısızlığıyla ilinti olarak değerlendirilmesi ve hukuksal mevzuatların kısıtlamaları göçmenlerin ev sahibi ülkedeki yaşam pratiklerini etkilemektedir. Genelde göçmenler, toplumun kıyısında sürekli bir gelecek kaygısının eşlik ettiği belirsiz bir varoluş koşulunda yaşamlarını devam ettirmeye çalışmaktadırlar. Geleceği belirginleştirmenin, anlamlı kılmanın veya ev sahibi ülkeye tutunmanın yolu güvenceli bir çalışma hayatından geçmektedir. Piyasanın ihtiyacı olduğu göçmen emek biçimi (vasıflı ya da vasıfsız), gidilen ülkelerin şartlarına göre farklılıklar gösterse de -ister zorunlu ister daha iyi yaşam koşulları için- göç sürecine katılanları bekleyen genelde vasıf gerektirmeyen ve kayıt dışı ekonominin hâkim olduğu sektörlerdir. Neoklasik beşeri sermaye kuramı ve göçün yeni ekonomisi modeli rasyonel karar alma süreçleri sonucunda (birey ya da hane halkı) göçün gelirleri arttırıcı ya da riskleri azaltıcı etkisini hesaba katan bir göçmen profilini sunmaktadır. Bu profil, göçmen öznenin ev

politik ufkunun, uzlaşma, sosyal sözleşme ve pazarlık olarak belirlenmesi. 1980 sonrası dünyada kuralsızlaşmanın norma dönüşmesi sonucunda “güvencesizliğin yeni bir sınıf oluşturmaktan ziyade Marksist yazında incelenmiş olan yedek işgücü ordusunun büyütmesi ve işçi sınıfının mücadele araçlarını zayıflatması ölçüsünde onun kırılmasını arttırmıştır.” (Pelek, 2019: 121).

⁵ Standing 2017

⁶ ILO'nun (Uluslararası Çalışma Örgütü) 2017 verilerine göre dünya genelinde 164 milyon göçmen işçi bulunduğu ve 2013'teki 150 milyona göre %9 artış olduğu tahmin ediliyor.

https://www.ilo.org/ankara/news/WCMS_652525/lang--tr/index.htm

⁷ Vasıfsız emek ifadesini tıpkı içinde kullanılması bir kısım göçmenin, göç sürecinde vasıflarını yitirerek “vasıfsızlaştıkları” gerçeğine işaret etmektedir.

⁸ Bu durumu 1980'lerde Paris'te tekstil atölyelerinden kayıt dışı çalışan Türkiyeli göçmenlerin yasallaşmak için girdikleri mücadelede, o dönemin en etkili sendikası olan CGT 'nin (Genel İş Konfederasyonu) olumsuz tavrı ve göçmen işçilere olan bakışın günümüz dünyasında da kalıntılarını görmek mümkündür. Patronlara ücretleri kısıtlama imkanı verdiği için kaçak göçmenler, yerleşik işçi sınıfının lehine olmayan bir durumun ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Sendikaların genel tavrı, daha önce gelmiş göçmen işçilerin haklarını almaları gerektiği fakat yeni göçmenlerin gelişlerinin önlenmesi şeklinde olmuştur.

Türkiye'nin Göç Politikası ve Göçmenlerin Yasal Çalışma Durumları: İstanbul İli Örneği

sahibi ülkedeki emek piyasasına katılımı noktasında, göçmenin akılcı bir yol izlediği varsayımına dayanmaktadır. İkili işgücü modeli ise, rasyonel tercih kuramları dışında uluslararası göçün modern sanayi toplumlarının içsel işgücü gereksiniminden kaynaklandığını söyler.⁹ Gelişmiş ülkelerdeki ekonomik düalizm aslında göçmen işçinin kaderini yapısal olarak belirleyen bir etkiye sahiptir. Gelişmiş ülkelerdeki sermaye yoğun birincil sektörün istikrarlı ve kalifiye işlerine karşın ikincil sektörü karakterize eden çalışanların istikrarsız ve kalifiye olmayan işleridir. İkincil sektörlerdeki güvencesiz koşullar, düşük ücretler ve hareketliliğe yönelik makul olanakların yoksunluğu bu alanlarda çalışacak yerli işçilerin azlığına neden olmakta ve bu da ikincil sektörlerdeki talep eksikliğini doldurmak için göçmenleri en uygun adaya dönüştürmektedir.¹⁰ Göç olgusuna makro düzeyde ve gelişmiş ülke ekonomilerinin yapısal analizi üzerinden yaklaşıldığında ikili işçi gücü modeli rasyonel bir tercihten ziyade göçmenlerin oluşumunda dahil olmadıkları bir emek piyasasının edilgen unsurları olarak yer aldıkları izlenimi doğurmaktadır. Göçün ilk yıllarında göçmen işçilerin piyasa güçleri karşısında edilgen oldukları ve genel ekonominin periferisinde kalan işlerde çalıştıklarını söylenebilir. Zaman ilerledikçe yerli nüfusun kısmen boş bıraktığı yoğun emek ve uzun çalışma süreleri gerektiren işler (bakkal, gazete bayiliği, market, manav vb.) göçmenlere, hareket alanı sağlayarak hâkim olan ekonomik yapıyı esnetme ve toplumsal hareketlilik imkânı sunmaktadır. Genelde güvencesiz ve kayıt dışı ekonominin çarkını döndüren göçmen emeği, daha önce ifade edildiği gibi kendi vasıflarının yanında hemşerilerinin varlığı, gidilen ülkenin emek piyasasının ihtiyaçları ve göçmenlerin kalış, ikametgâh, çalışma izinlerini düzenleyen yasal mevzuatın sınırları içinde çalışma izniyle sigortalı işlerde de kendine yer bulmaktadır. Bu yasal çalışma deneyimine Türkiye özelinden bakıldığında İstanbul önemli bir örnek teşkil etmektedir. Özellikle ev içi hizmetler (yaşlı, hasta ve çocuk bakımı), perakende sektörü (dil bilen satış elemanları), restoran işleri ve turizm alanı göçmenlerin yoğun olarak istihdam edildiği yasal işleri oluşturmaktadır. Yasal olarak çalışan göçmen işçilerin analizine geçilmeden önce Türkiye'nin çalışma iznini belirleyen hukuk düzenlemeleri ve genel göç politikasının ana hatları irdelenecektir.

Türkiye'nin Göç Politikası ve Çalışma İzni

Türkiye, Suriye iç savaşının başladığı 2011 yılından itibaren Suriyeli “mültecilerin”¹¹ sınırı aşmalarıyla, uzun göç tarihinde hiç olmadığı kadar kısa bir zaman diliminde sayısal olarak yoğun bir göçmen nüfusuyla karşılaşmıştır. Bu karşılaşma, göç olgusuna ilişkinin ilginin çoğalmasına ve göçü güncel ve akademik tartışmaların önemli bir konusu haline getirmiştir. Suriyeli paydasında görünmez kılınan diğer göçmen gruplarla birlikte kamusal alanda “mültecilerin” hareketliliği beraberinden nasıl bir hukuki çerçeve içinde bu göçmenleri çoğunluk toplumuyla “bütünleşeceği” sorusunu gündeme getirmiştir. Bu soruya verilecek cevaba geçmeden önce Türkiye'nin azımsanmayacak bir göç deneyimine sahip olduğunun altının çizilmesi gerekir. Osmanlı sonrası homojen bir ulus-devlet oluşum sürecinden günümüze belli aralıklarla farklı coğrafyalardan ve etnik kökenden gelenlere ev sahipliği yapmıştır. Bu tarihsellik içinden bakıldığında gelen göçün yönetimine ilişkin bir deneyimin varlığından bahsedebilir. Bu noktada, çıkarılan kanun ve yönetmeliklerin içerikleri genel hatlarıyla iki paradigmanın etkisi altında oluşmuştur. Bunlar, ulus-devletin oluşum aşamasındaki dönüşümler ve daha sonrası küreselleşmenin etkisiyle Avrupa Birliği'ne katılma sürecinde¹² yaşanan gelişmelerdir.

Türkiye'nin göç rejiminin ilişkin en kapsamlı yasal düzenleme, Erken Cumhuriyet Döneminde 1934 yılında yürürlüğe giren 2510 sayılı “İskân Kanunu”dur. Dönemin ruhuna uygun olarak, mülteciler ve muhacirlerin kabulünü, “Türk soyundan meskûn veya göçebe fertler ve aşiretler ve Türk kültürüne bağlı meskûn kimseler,” bu şekilde tarif ederek, ülkeye kimlerin göçmen olarak kabul edileceğinin sınırları çizilmiştir. Aynı kanunun diğer bir maddesinde de, “Türk kültürüne bağlı olmayanlar, Anarşistler, Casuslar, Göçebe çingeneler, memleket dışına çıkarılmış olanlar, Türkiye'ye muhacir olarak alınmazlar”, Türk harsının dışında kalanlar net bir şekilde ifade edilmiştir.¹³ Ulusal sınırlar içinde

⁹ Massey 2014, 20

¹⁰ Massey 2014, 22

¹¹ Hukuki statü olarak “mültecilik” Türkiye'nin taraf olduğu 1951 Cenevre Sözleşmesi ve 1967 Ek Protokolü'ne koyduğu coğrafi kısıt nedeniyle sadece “Avrupa Konseyi” ülkelerinden gelenler mültecilik hukukundan yararlanabilmektedir. Bunun dışında kalan coğrafyadan gelen göçmenler, “geçici koruma”, “şartlı mülteci” ve “ikincil koruma” gibi içerikleri birbirinden farklı üçlü bir koruma rejimi altında Türkiye'de yaşamlarına devam etmektedirler. Bu metin içinde “mülteci” teriminin yaygınlığından dolayı Suriyeli, Iraklı, Afganlı, vb. göçmen gruplardan bahsederken mülteci ifadesi kullanılacaktır.

¹² İçduygu vd., 2014, 47-58

¹³ Emek-Inan 2016, 16-17

makbul olarak kabul edilen vatandaşlık tarifine koşturarak, yeni gelenlerin de ulusal bünyeyi “bozmamasına” yönelik bir göç politikasının oluşturulduğu söylenebilir. Hatta bu politikanın yasalandığı “İskân Kanunu” bazı noktalarda tadil edilerek 2006 yılına kadar yürürlükte kalmıştır. 2006 yılında çıkarılan 5543 sayılı “yeni” İskan Kanunu’nun, güncel ihtiyaçlar doğrultusunda, kapsamlı, insanı merkeze alan ve yapısal sorunları çözmesi beklenen bir dış göç kurumunun oluşmasının beklendiği bir dönemde, 1934’lerin ruhunu taşıdığı araştırmacılar tarafından dile getirilmiştir.¹⁴

İskân Kanunu (2006) ve ilticayı düzenleyen (1994, 2005) yasal metinler dışında, Suriyeli mültecilerin gelişine kadar kapsamlı bir göç yasasının varlığından bahsetmek pek mümkün görünmemektedir. Genelde yönetmelikler üzerinden günün şartlarına göre geçici çözümlerin devreye sokularak göç süreci “yönetilmeye” çalışılmıştır. Göç rejiminin, geçicilik ve kurumsallaşmadan uzak bir şekilde yönetilmeye çalışılması bir nevi “göç ülkesi olma” konumuna karşı bir direnme şeklinde okunabilir¹⁵. 2011’den sonra Suriye’den gelen göçmenlerin kısa süreli bir misafirlik süreci sonunda geri döneceklerine ilişkin politik söylemde de bu direnmeyi görmek mümkündür. Fakat hem ulusal hem de uluslararası boyutta “mülteci” meselesinin çözümsüzlüğünün sürdürülebilir olmaması ve yerleşik nizamın kurallarını aşındırıcı etkisi Türkiye özelinde yasal düzenlemeler yapılmasını zorunlu kılmıştır. Bu bağlamda, 2013 tarihinde kabul edilen ve 2014’te yürürlüğe giren 6458 sayılı “Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu” ve 2016 yılında yürürlüğe giren 6735 sayılı “Uluslararası İşgücü Kanunu” ve bu kanunlarla birlikte kurulan İçişleri Bakanlığı’na bağlı “Göç İdaresi Genel Müdürlüğü” ve Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı’na bağlı “Uluslararası İşgücü Genel Müdürlüğü” nün kurulması, yasal alandaki en kapsamlı değişiklikler olmuştur. Türkiye’nin dıştan gelen göç rejimini yönelik bu kanunlar parçalı bir görünüm arz eden yapıyı bütünlüklü bir forma dönüştürmüştür. Bu noktada her ne kadar hukuki düzenlemeler yapılsa da göçe ilişkin politikanın ruhuna sinen “muğlaklığın” devam ettiği ileri sürülebilir. Kanunların içeriğine bakarak bu iddia temellendirilebilir. Kanunlara ilişkin bütün maddelerin analizi bu çalışmanın sınırlarını aşacağı için, tartışmayı yakından ilgilendiren hukuki statü, uyum ve çalışma izni bölümlerindeki düzenlemeler ilgi alanına alınacaktır.

Türkiye’de yaşayan “mültecilerin” yasal statüsüne ilişkin 6458 sayılı kanunda dördü bir tanımlama cihetine gidilmiştir. Bu kanunun üçüncü kısmında “uluslararası koruma” başlığı altında 61. maddesi “mülteci”nin sadece Avrupa ülkelerinde meydana gelen olaylar nedeniyle ülkesine geri dönme imkanı olmayanları tarif etmektedir. 62. madde, Türkiye’de Suriyeliler dışında kalan (Afganlı, Iraklı, Afrikalılar vb.) göçmenleri “şartlı mülteci” olarak tanımlamıştır. Şartlı mülteci, Avrupa ülkeleri dışında meydana gelen olaylar nedeniyle kaynak ülkeye dönmenin mümkün olmadığı koşullarda, üçüncü bir ülkeye yerleştirilinceye kadar Türkiye’de kalmasına izin verilen göçmenlerin statüsüdür. 63. madde, mülteci ve şartlı mülteci olarak nitelendirilemeyen, ancak menşe ülkesine veya ikamet ülkesine geri gönderildiği takdirde yaşamsal sıkıntılarla karşılaşacak olanları “ikincil koruma” statüsünde değerlendirmiştir. Türkiye’de en kalabalık grubunu oluşturan Suriyeliler ise aynı kanunun 91. maddesinde tanımlanan “geçici koruma” statüsüne sahip şu an için tek olan göçmen grubunu oluşturmaktadırlar. “Geçici koruma”, ülkesinden ayrılmaya zorlanmış ve ülkesine geri dönemeyen, acil ve geçici koruma bulmak amacıyla kitlesel olarak sınıra gelen ve sınırları geçen yabancılara verilen statüdür.¹⁶ Yasal statü, göçmenlerin ev sahibi toplumla olan ilişkilerini daha korunaklı bir şekilde yürütmesini sağlayacak örüntülerin oluşturulması açısından önemli bir başlangıç noktası olarak değerlendirilebilir. Ancak, barınmadan iş bulmaya kadar her türlü sorunu çözme karşısında sorumluluğun bir nevi göçmenlerin üzerinde olması, yasal alanda kalarak çözümler üretmeyi zorlaştırmaktadır. Diğer göçmen gruplarla karşılaştırıldığında Suriyelilere tanınan bazı “ayrıcılık” durumları¹⁷, göçmenlerin statüleri arasında yasal olmayan hiyerarşiler ürettiği söylenebilir.

¹⁴ İçduygu vd., 2014, 161

¹⁵ Göçmenlerin yasal başvuru süreçlerini gerçekleştiren kaynak kişinin söyledikleri bu tespiti destekler niteliktedir: “Bürokraside bu direnç hala görülüyor, kadrolar yenilense de alt bellekte göçmenlerin yerleşmesine hatta vatandaşlığına direnç sürüyor, ayrıca tavır olarak yapılan başvurular tüm şartlar sağlansa da kabul gerekçeleri dikkate alınarak değil ret nedenlerini taşıyıp taşımadığına bakarak yani negatif bakış ile değerlendiriliyor.”

¹⁶ Göç İdaresi Genel Müdürlüğü’nün resmi web sitesi: <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.6458.pdf>

¹⁷ Örneğin, çalışma izinlerinden şartlı mülteci statüsünde olanlara verilen “uluslararası koruma başvuru kayıt belgesi” 6 aylık ikamet izni hakkını içermektedir. Bu belgeyle “şartlı mülteciler” 6 ay sonra ancak ikamet ettiği ilde iş başvurusu gerçekleştirebiliyor. Çalışma izinleri de ellerindeki belgenin süre bitimine kadar geçerli oluyor. Suriyelilerde ise, “geçici koruma kimlik belgesi” sahibi oldukları için belgelerini herhangi bir olağanüstü durum olmadığı takdirde yenilmek durumunda değiller; dolayısıyla çalışma izinlerini yenilemek veya başka bir yerde çalışma izni almak için geçici kimlik belgelerini yenilemek zorunda değiller. (Suriyeli göçmenler, de facto (fiili) olarak bakanlık oluruyula, “Uluslararası İşgücü Genel Müdürlüğü” ne başvurarak başka bir ilde çalışma izni alabilirse geçici koruma kimlik belgelerini çalışma izni

Türkiye'nin Göç Politikası ve Göçmenlerin Yasal Çalışma Durumları: İstanbul İli Örneği

Göçmenlerin çoğunluk toplumuna katılımının nasıl olacağına ilişkin tartışmalar sıklıkla üç kavram etrafında tartışılmıştır: Asimilasyon, entegrasyon ve çokkültürlülük. Bu birlikte yaşama modellerinin, aralarındaki sınırların çok net olmadığı zaman içinde ülkelerin uygulamalarında bu modelleri aynı anda devreye soktukları gözlemlenmektedir. Asimilasyon, hakim kültür içinde tamamen erime; entegrasyon azınlık toplumunun vatandaşlık temelinde temel haklardan yararlanabileceğini ve başat olan değerler ve sosyal normları öğrenme sürecini işaret ederken, çokkültürlülük ise göçmenlerin kolektif haklar temelinde farklılıklarını koruyabilme imkanını içermektedir. Özellikle Suriyeli göçmenlerin kalıcı olma ihtimallerinin güçlenmesi ve diğer göçmen grupların da sayılarının artması, Türkiye’de göçmenlerin toplumla bütünleşmesi meselesini öncelikli hale getirmiştir. Bu nokta, “Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanun”un 96. maddesi “uyum” sürecini ve bu süreçte uygulanacak politikanın temelini tanımlamıştır. Madde, göçmenlerin imkanlar dahilinde ülkedeki toplumla karşılıklı uyumlarını kolaylaştırmak, Türkiye’de, yeni yerleştikleri ülkelerde ya da geri döndüklerinden kendi ülkelerinde başka kişilere muhtaç kalmadan yaşayabilecekleri bilgi ve becerileri kazandırmak şeklinde uyum faaliyetlerini planlamayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda “uyum” politikası ne entegrasyon ne de asimilasyon olarak tanımlanmıştır.¹⁸ Her iki kavramın yükünden kurtulmak isteyen ve göçmenlerin bir gün gidecekleri perspektifini temel alan “uyum” politikası, göçmenlerin Türkiye’deki yaşamlarının kalıcılığı noktasında muğlak bırakmaktadır. Hak temelli bir yaklaşımdan ziyade ev sahibinin imkânları ölçüsünde devreye sokulan “uyum” sürecinin göçmenler için ne kadar güvenli bir ortam sunacağı tartışmalıdır.

Göçmenlerin yasal çalışma izinleri¹⁹, 6735 sayılı “Uluslararası İşgücü Kanununun” 13.08.2016 tarihinde resmi gazetede yayınlanmasıyla yürürlüğe girmiştir. Bu kanun kapsamında, izin türleri süreli, süresiz, bağımsız ve Turkuaz Kart olarak belirtilmiştir. Yabancıların yasal çalışma çerçevesini oluşturan bu izin türlerinin özellikleri şunları kapsamaktadır: Süreli çalışma izini, çalışma izin başvurusu olumlu değerlendirilen yabancıya ilk başvuruda en fazla bir yıl süreli verilen izindir. Süresiz çalışma izni, Türkiye’de 8 yıl boyunca ikamet sahibi olanlar ya da sekiz yıllık bir süreç içerisinde kesintisiz yasal çalışma izni olan yabancılar bu izin türüne başvuru hakkına sahip olabilmektedir. Bağımsız çalışma izni, profesyonel meslek mensubu yabancılar başvuru yapabildiği izin türünü oluşturmaktadır. Turkuaz kart (fili olarak uygulanmıyor. Henüz uygulama yönetmeliği çıkmadı) ise, Türkiye’nin ekonomisine ve istihdamına katkı yapması muhtemel yabancıların yararlandığı bir uygulamadır.²⁰ Uluslararası İşgücü Kanunu genel anlamda yabancıların yasal çalışma evrenini düzenlese de farklı göçmen statülerine ilişkin yönetmelikler de yasanın işleyişini tamamlamaktadır. Özellikle uluslararası koruma sağlanan yabancılar (mülteci, şartlı mülteci ve ikincil koruma) ve geçici koruma kapsamındaki (Suriyeliler) çalışma hayatına ilişkin düzenlemeler bazı noktalarda farklılaşmaktadır. Türkiye’deki göçmenlerin türdeş bir grup olarak algılanmasına rağmen aslında yasal çalışma izni örneğinde de olduğu gibi farklı statüleri bulunmaktadır. Uluslararası koruma altındaki, başvuru tarihinden altı ay sonra çalışma izni almak için başvurabilir. Bu statüde olanların iş gücü piyasasına erişimi gerekli görüldüğü sektörlerde sınırlandırılabilir. Geçici koruma kimlik belgesine sahip olanlar Bakanlar Kurulunca belirlenen sektörlerde, iş kollarında ve coğrafi alanlarda (il, ilçe ve köy) çalışma izni başvurusu yapabilirler. Çalışma izin süreleri geçici korumanın süresinden fazla olmaz ve geçici koruma sona erdiğinde son bulur. Suriyelilerde yıllık olarak yenileme yapılır. Ancak izin süresi içinde geçici koruma statüleri kalkarsa, çalışma izinleri de iptal edilir. Çalışma izinleri ikamet izinleri yerine geçmez.²¹

aldıkları ile taşımak için göç idaresinin ilgili birimlerine başvuru yapma imkanları var yasada ikamet ettiği ilde çalışmak zorunluluğu olmasına rağmen. (Bu hak fiili olarak uluslararası korumalılarda da var ancak onlarda süre değişmiyor yani 6 ay yine 6 ay olarak kalıyor)

¹⁸ Göç İdaresi Genel Müdürlüğü’nün resmi web sitesi: <https://www.goc.gov.tr/uyum-hakkinda>

¹⁹ Çalışma izni bağlamında göçmenlerin statüleri etkili olduğu için, temelde Türkiye’de Göç İdaresi Genel Müdürlüğü “Yabancılar” başlığı altında yer alan göçmenler düzenli, düzensiz, uluslararası koruma ve geçici koruma kapsamında olanlar diye ayrılmaktadır. Kısaca, düzenli göçmenler, yasal yollarla bir ülkeye giriş yapan, düzensiz olanlar bir ülkede yasal olmayan yollardan giren veya yasal yollarla gelip yasak çıkış süreleri içinde çıkmayan kişileri kapsamaktadır. Uluslararası koruma Avrupa dışı ülkelere gelen “mülteciler” kapsarken, geçici koruma hali hazırda sadece Suriyeli göçmenlerin statülerini ifade etmektedir.

²⁰ T.C. Çalışma, Sosyal Hizmetler ve Aile Bakanlığı Uluslararası İşgücü Genel Müdürlüğü Resmi web sitesi: <https://www.ailevecalisma.gov.tr/uigm/calisma-izni/izin-turleri/>

²¹ <https://www.goc.gov.tr/kurumlar/goc.gov.tr/gecicikorumayonetmeligi.pdf>. Kısaca çalışma izni başvurusu şu aşamaları takip etmektedir: Yabancı ve işveren arasında bir sözleşme imzalanır. İşveren çalışma izni başvurusunu sisteme girer daha sonra başvurunun olumlu olması halinde çalışma izni harcı ve değerli kağıt bedeli bankaya yatırılır ve en sonunda işveren yabancıyı çalışma izni onayından sonra otuz gün içinde Sosyal Güvenlik Merkezine başvurarak sigortalı iş giriş bildirgesi vermek zorundadır. Geçici ve uluslararası koruma sağlanan yabancılarla verilen çalışma izni ikamet izni yerine geçmez. Yabancıya ödenecek ücret en az asgari ücreti tutan kadar olmalıdır

Yukarıda kısaca anlatılmaya çalışılan kanunlar ve yönetmelikler, göçmenlerin hem çoğunluk toplumuyla olan ilişkilerinin belirlenmesinde hem de emek piyasasına yasal olarak nasıl dâhil olacaklarına ilişkin çerçeveyi oluşturmada önemli enstrümanlardır. Bu yasal bağlamın bilinmesi, göçmenlerin gündelik hayat pratikleri dâhil yaşama deneyimlerini belirleyen yapısal çerçevenin anlaşılması açısından önemlidir.

Göçmenlerin Yasal Çalışma Pratikleri

Düzensiz göçmen akışının kitlesel bir şekilde hedefi olan ülkeler, doğrudan göçmenlere mülteci statüsü vermek yerine geçici koruma gibi uygulamaları devreye sokarak daha az yükümlülük ve sorumluluk üstlenerek göç sürecini yönetme eğiliminde olmaktadır. Türkiye de bu tür uygulamaları devreye sokuna ülkelerden biri olarak değerlendirilebilir. Bundan dolayı sınırları belli bir hukuki statüye sahip türdeş bir göçmen tanımından bahsetmek hayli güçtür. Göçmenlerin hukuki statülerindeki farklılaşma ve belirsizlik en çok düzensiz göçmenlerin etkilemektedir. Ev sahibi ülkenin vatandaşları ve “düzenli göçmenlere” göre oldukça eşitsiz koşullarda emek piyasasına dâhil olmaktadır.²² Göçmen emek göçü genelde, az vasıf ve esnek çalışma düzeninin hâkim olduğu sektörlerde kendine yer bulmaktadır. Son zamanlarda Suriyeli göçmenlerin emek süreçlerine odaklanmış araştırmalarda bu noktanın altı çizilmiştir.²³ Kentteki enformel ekonominin gediklileri haline gelen göçmenler diğer taraftan tarımsal faaliyetlerin de aranan kişileri olmuştur. Emek yoğun sektörlerde (inşaat ve tekstil gibi) yerli emeğin ücret seviyesinin düşmesinde oynadıkları rolle kısmi olarak yerel işçilerle rekabet içinde olmalarının yanından özellikle tarımda göçmenler arasında da rekabet yaşanmaktadır.²⁴ Dedeoğlu’na göre, Türkiye’de özellikle tarımsal faaliyetin hasat zamanında göçmen emeğine ihtiyaç duyulmaktadır. Tarımda yaşanan toplumsal dönüşümler (kırdan kente göç, tarımda ücretli emeğin payının artması, kırdan nüfusun yaşlanması vb.) tarımda ücretli emeğin kullanımını yaygınlaştırmıştır. Bazı tarımsal ürünlerin hasadında yerli işçilerle rekabete girerlerken bazı ürünlerde ise göçmenler o ürün için çalışan tek emek grubu olabilmektedirler.²⁵ Türkiye’de göçmenlerin çalıştığı alanlardan bir diğeri de özellikle kadın emek arzının istenen düzeyde olmadığı ev-bakım işleridir. Kültürel kısıtlardan da dolayı yatılı çalışmanın yerli aktörler tarafından tercih edilmediği alanlar göçmen kadın istihdamın yoğun olduğu alanları başında gelmektedir. 1990’ların ikinci yarısından itibaren Sovyetler Birliğinin eski üyeleri olan bölgelerden gelen göçmen kadınlar ev içi hizmetlerin aranan işçileri olmuşlardır. Bu noktada göçmen kadınlar ev içi hizmet adı altında üç tip hizmet sunmaktadırlar: Çocuk, yaşlı ve hasta bakımı. Bunun yanında kentin çeperinde yer alan lüks konut alanlarında kâhyalık yani ev bakımı gibi işlerde de göçmen kadın emeği kendine yer bulmaktadır.²⁶ (Yalçın, 2015: 52). 1980 sonrası refah rejimlerinde yaşanan dönüşümlere koşut olarak devletin sosyal bakım hizmetlerinden geri çekilmesi ve bu alanların piyasalaşması beraberinde kadın emeğine duyulan ihtiyacın artmasına neden olmuştur. Türkiye’de de kamunun sorumluluk alanının tam içinde yer almayan bakım işlerinin ailenin sorumluluğunda olması ve bu çalışma alanının göçmen kadın emeğiyle doldurulduğu gözlemlenmektedir.²⁷ Ev içi hizmetler dışında göçmen kadınlar da az vasıf gerektiren, esnek ve güvencesizliğin istisna olmaktan çok kural haline geldiği tekstil, deri ve takı atölyelerinde çalışmaktadır. Çalıştıkları ortamda yerli işçilerden farklı bir çalışma ilişki rejimine maruz kalmaktadırlar. Fazla ve esnek çalışma, ayakta çalışmak, yerli işçilerden daha az ücret almak, toplayıcı ve ortacı gibi daha az kalifiye işlerde çalışmak, kötü söz ve davranışlara ve patronun tacizlerine maruz kalmak göçmen kadın işçiler için nerdeyse vakayı adiyeden sayılmaktadır.²⁸

Türkiye’de göçmenler genelde emek-yoğun sektörlerde ve kaçak olarak istihdam edilmektedir.. İstatistiksel verilere bakıldığında bu durum daha net olarak tespit edilebilir. Yasal çalışma iznine sahip göçmenlerin güncel sayısı Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı’nın sitesinde yer alan 2018

(Bu ücret sınırlaması uluslararası ve geçici korumalılarda geçerlidir. Diğerlerinde (düzenli göçmen) 1.5 katından başlamaktadır.) Mevsimlik tarım ve hayvancılık işlerinden çalışacak olan geçici ve uluslararası koruma sağlanan yabancılar çalışma izni almalarına gerek olmaksızın kayıtlı oldukları ildeki Çalışma ve İş Kurumu İl Müdürlüğünden çalışma izni muafiyeti formu alarak çalışabilirler (<https://www.ailevecalisma.gov.tr/ugm/calisma-izni/basvuru-kilavuzlari/>).

²² Mutlu 2018, 71

²³ Adar-Şahankaya 2018; Lordoğlu ve Aslan 2016; Daniş 2016; Duruel 2017, Akbaş ve Ulutaş-Ünlütürk 2018; Kahveci 2019

²⁴ Dedeoğlu 2018

²⁵ Dedeoğlu 2018, 39

²⁶ Yalçın 2015, 52

²⁷ Gökbayrak 2019, 72

²⁸ Çoşkun 2016, 98

Türkiye'nin Göç Politikası ve Göçmenlerin Yasal Çalışma Durumları: İstanbul İli Örneği

verilerine göre 115.837 kişidir.²⁹ Yıllara göre dağılımına bakıldığında 2011'de 17.466, 2012'de 32.276, 2013'de 45.823, 2014'te 52.295, 2015'te 64.521, 2016'da 73.546, 2017'de 87.182'dir.³⁰ Türkiye'nin 4 milyonun üzerinde bir göçmen nüfusa sahip olduğu düşünüldüğünde yasal çalışma biçiminin göçmenler için "istisna" olduğunu iddia etmek olasıdır. Yasal çalışma izni almanın zorlukları da kaçak çalışmayı etkilemektedir. Bu durumu, 8 yıldır göçmenlerin yasal çalışma izni başvurularını yapan kaynak kişi pratikte göçmenlerin yasal izin başvurularında önemli olan noktaları farklı göçmen statülerini hesaba katarak şu şekilde özetlemektedir:

Türkiye'de çalışma izni başvurusunun iki yolu var. Direkt çalışma izni almanın koşulu, gelinen ülkedeki Türk konsoloslukuna başvurudan geçmektedir. İşverenin belli olması gerekiyor ve işveren sözleşmesiyle konsolosluklara başvuru yapılarak referans numarası alınıyor. Sonra bu referans numarasıyla Uluslararası İşgücü Genel Müdürlüğü'ne başvuru gerçekleştiriliyor. Uygun görülürse çalışma vizesi alıyor, üç ay içinde ülkeye girişi ve işveren tarafından sigorta başlatılmasından sonra çalışma izni geçerlilik kazanıyor. Eskiden, çalışma izni alıp ülkeye giriş yaptıktan sonra oturma izni alınmasına gerek vardı. Ancak şu an çalışma izni aynı zamanda oturma izni yerine de geçiyor. İkinci başvuru yöntemi ise, ülkeye giriş yaptıktan sonra yabancı oturma izni alır ve sonrasında iş bulduğu takdirde çalışma iznine başvurur. İzin çıktıktan sonra da sigorta girişi yapılır. Bu yöntemde de eskiden sistem şöyle işliyordu: düzenli olarak ülkeye giriş yaptın, oturma izni aldın. İş bulunca çalışma iznine başvuruyordun. Çalışma izni aldıktan sonra polise gidip oturma izni uzatılıyordu. Mevcut oturma izin süresi çalışma süresinden uzun bile olsa deftere gidip işletiyordun. Yoksa kaçak çalışmaya giriyordun. Göç İdaresi kurulunca bu uygulama kalktı. Şu an çalışma iznini aldın oturma iznini uzatmaya gerek yok. Kaçak çalışmayı ya da sahte işveren göstererek başvuru yapmayı önlemek için son 2 yıldır 6 ay aynı işyerinde çalışma zorunluluğu var. Bu sürenin sonunda istersen iş değişikliği yapabilirsin. Düzensiz göçmenlerde örneğin uluslararası koruma aldıktan sonra bu korumayı aldığı ilde 6 ay sonra çalışma iznine uygun görünen işlerde başvurabilmektedir. İşyerinin 10'a 1 kuralını taşıması gerekiyor. Yani 10 Türk'e 1 yabancı. Sadece 1 yabancı çalıştırılacaksa bu kural fiilen uygulanmıyor. Tarımda da bu kural uygulanmıyor. Gelen yabancıların vasıfları düşük, çalışma yapacakları meslek grupları az ve çalıştıkları yerlerin sermayesi az olduğu için genelde bu grup kaçak çalışıyor. Geçici koruma altında olanlar (Suriyeliler) aslında mevzuat olarak uluslararası koruma ile hemen hemen aynı. Bazı durumlarda Suriyeliler için fiili olarak bazı kuralla esnetiliyor. Örneği 1'e 10 kuralı. Mesela 6 ay aynı ilde kaldıktan sonra çalışma iznine başvurma kuralını da esnettiler. İstanbul'da uluslararası koruma almak çok çok zor. O yüzden bu statüde olan göçmenlerin çoğu İstanbul'a kaçak gelip çalışıyorlar.

Özellikle verilere bakıldığında 2012'den sonra çalışma izni alanlarda görece bir artış olmasına rağmen istenen düzeyde olmadığı söylenebilir. Bu artışı etkileyen koşulların neler olduğunu kaynak kişinin anlattıkları doğrultusunda üçlü bir saç ayağına dayandırılabilir: Göçmen, İşveren ve Devlet. Kaynak kişiye göre, göçmenlerin yasal çalışma isteklerini arttıran en önemli nedenlerden biri Türkiye'de kalış süresinin uzamasıyla doğru orantılı olduğudur. Emeklilik hakkı elde etmek, sigortalı çalışmanın faydalarından biri olan sağlığa erişimin en az masrafla olması, vatandaşlık elde etme arzusu, ülkelerinde kalan çocuklarını getirebilmek ve eğitimlerine Türkiye'de devamını sağlamak, kaynak ülkelere geri dönmeyi ve Türkiye'den başka ülkeye gitme imkânının çok zor olduğu durumlar, çocuk sahibi olmak ve yerleşme fikrinin oluşması, yasal çalışmanın geldikleri ülkelere yatırım yapmayı kolaylaştırması gibi etkenler göçmenlerin yasallaşma motivasyonlarının bazılarını oluşturmaktadır. İşveren özelinden bakıldığında karşımıza parçalı bir yapı çıkmaktadır. Orta ve küçük işletmelerin hem sermaye yapılarının hem de koşullarının yasal göçmen çalıştırmaya elverişli olmaması ve masraflı olması daha çok kaçak göçmen çalıştırma eğilimini güçlendirmektedir. Büyük boy işletmelerde ise yapılan işin vasfını taşıyan göçmenler için çalışma izni başvuruları yapılmaktadır. Bu noktada İstanbul özelinde göçmenlerin yasal

²⁹ 115.837 rakamı ve bundan sonra kullanılacak olan veriler Türkiye'deki bütün göçmen gruplarını kapsamaktadır. Ayrıca bu rakamın içinde daha önceki kısımlarda açıklandığı şekliyle bütün izin türlerini kapsamaktadır (Sürelî, süresiz ve bağımsız).

³⁰ Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı resmi web sitesi: <https://www.ailevecalisma.gov.tr/media/31746/yabanciuzin2018.pdf>

çalışmasını etkileyen diğer bir faktör ise işletmelerin şehrin görünen mekânlarında olup olmamasıdır. Örneğin, Kapalıçarşı, Mısır Çarşısı ve Nişantaşı gibi “görünen” mekânlarda denetimlerin daha sıkı olması burada yasal göçmen çalışma eğilimini güçlendirirken; kentlin çeperinde yer alan özellikle tekstil başta olmak üzere diğer imalat sektörlerinde bu durum tersine dönmektedir. Devletin yasallaşma noktasındaki etkisi paradoksal bir görünüm arz etmektedir. Kaynak kişinin devletin etkisi noktasında altını çizdiği en önemli husus 2012 yılının sonlarına doğru getirilen göçmen affıdır. Bu affa göre, daha önce kaçak bir şekilde ülkede kalanlar gerekli cezayı yatırdıktan sonra oturma izni olarak yasal çalışma şanslarının doğmasıdır. Bakanlığın istatistiklerine de bakıldığında 2012 öncesi ve sonrası rakamlarındaki farklılık bu durumu kanıtlar niteliktedir. Şöyle ki 2003’te çalışma izni alanların sayısı 855 kişi iken 2006’da 10.603’e çıkmış ertesi yıl 8930’a düşmüş ve bu tarihten sonra 2012’ye kadar kısmi bir artış gözlenmiştir. 2012’den sonraki yıllar arasında sayılarda eskiye yıllara göre oldukça önemli artışlar olmuştur.³¹ Devletin diğer önemli bir etkisi çalışma izinlerine olan başvuruyu parçalı bir yapıdan tek bir kurumun altında organize etmesi olmuştur.³² Yasallaşmaya ulaşım kanallarının artması, devlet işlemlerinin dijitalleşerek Ankara’ya gitme zorunluluğu ortadan kaldırması, başvuru prosedürlerinin netleşmesi, uzman personelin oluşması ve bu durumun keyfiyeti azaltması gibi etkenler devletin yabancılar için yasal çalışma izin başvurularını ve hızlı sonuç almayı kolaylaştırmıştır. Devletin paradoksu ise bir taraftan hukuki düzenlemelerle yasal çalışma iznini teşvik ederken diğer taraftan fiili bazı uygulamalarla kaçak çalışmayı görmezden geldiğidir. Kaynak kişiye göre devlet kaçak göçmen işçi çalıştıran atölyelere denetimi sıkı yapmaması ya da bazı dönemlerde özellikle seçime yakın zamanlarda çalışma izni alımlarını zorlaştırması ki bu da yerli emeğin işsizliğinin kaynağı olarak yabancıları görmesini perdeleyen bir işlevi yerine getirmekle ilintili düşünülebilir. Kaynak kişinin altını çizdiği diğer bir nokta göçü düzenleyen devlet kurumları arasında bazı zamanlarda yetki çatışmasının yaşandığıdır. Bu durum “2019 İstanbul Belediye Seçimleri” sürecinde somutlaşmıştır. Muhalefetin seçim sürecinde İstanbul’da Suriyeli göçmenler özelinde diğer göçmenleri de ima ederek göçmenlerin kaçak çalışmasını engellemeyi vaatleri arasında göstermesi ve bu durumunda geniş yankı uyandırması iktidarı kaçak göçmenlere ilişkin sert önemler almaya zorlamıştır. Özellikle bu süreç içinde Fatih’te bulunan atölyelere baskınlar sıklaştırılmış ve kaçak olarak kalanların geldikleri illere geri gönderileceği ilan edilmiştir. Bu noktada İçişleri Bakanlığı, yasal olmayan göçmenlerin fiili olarak kanun ve yönetmeliklerde değişiklik yapılmadan bakanlık oluruyla yasallaşmasını sağlayacak sistemsel ayarlamalar yaparak toplum nezdinde birikmiş öfkenin giderilmesine yönelik geçici bir çözüm üretmiştir. Bu çözüm, İstanbul’da çalışma izni alan kaçak göçmenlerin şehri terk etme zorunluluğunun kaldırılması şeklinde olmuştur. Fakat bu noktada kalma rejimini düzenleyen İçişleri Bakanlığı’na bağlı Göç İdaresi Müdürlüğü ile çalışma iznini veren Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı’na bağlı Uluslararası İşgücü Genel Müdürlüğü arasında yetki çatışmasına yol açmıştır. Kaynak kişiye göre:

Çalışma kanunda ve yönetmelikte uluslararası ve geçici koruma sahibi yabancı bağlı bulunduğu ilde sadece çalışma izni başvurusu gerçekleştirebilir. Örneğin geçici koruma Gaziantep’ten alınmışsa sadece o ilde çalışma izni başvurusu gerçekleştirebilir. Zaten başvuru sistemi farklı bir il girildiği zaman engelliyor ve sonraki aşamaya izin vermiyor. Ancak İçişleri Bakanlığının 2019 belediye başkanlığı seçim sürecinde denetimleri arttırması üzerine çok sayıda geçici korumalı yabancının İstanbul’da kaçak çalıştığı ortaya çıkarttı. Bakanlık bu yabancılara bir ay içinde çalışma izni alırlarsa İstanbul’da kalabileceklerini söyledi, bunun üzerine Uluslararası İşgücü Genel Müdürlüğü ara bir formül bularak (halen devam ediyor) sistemden engeli kaldırdı ve başka illerde başvuru yapma şansı ortaya çıktı. Bu noktada ortaya çıkacak karmaşayı gidermek için çalışma iznini düzenleyen kurum sisteme bir uyarı ekleyerek başka ilde çalışma izni alanların

³¹ Yabancı Çalışma İzinleri İstatistikleri 2012: <https://www.ailevecalisma.gov.tr/media/1302/yabanciizin2012.pdf>

³² 06.09.2003 yılında yürürlüğe giren 4817 sayılı kanunla yabancıların çalışma izinlerine ilişkin işlemler o zamanki adıyla “Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığına” verilmiştir. Bu tarihe kadar olan dönemde yabancıların çalışma izinlerine ilişkin işlemler Hazine Müsteşarlığı, İçişleri Bakanlığı, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Milli Eğitim Bakanlığı, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, Bayındırlık ve İskân Bakanlığı gibi pek çok kurumun yetkiliyken bu tarihten sonra tek bir bakanlığın ilgi alanı içine alınmıştır. 2003 yılından sonra göçmen sayısındaki artışlar, nitelikli uluslararası iş gücünün organize edilmesi, yüksek nitelikli insan gücünün Türkiye’ye kazandırılması, uluslararası işgücüne ilişkin politikaların belirlenmesi, uygulanması, izlenmesi ve yabancılara verilecek çalışma izinlerine dair iş ve işlemleri düzenlemek amacıyla 13.08.2016 tarihinde resmi gazete yayınlanarak 6735 sayılı “Uluslararası İşgücü Kanunu” yürürlüğe girmiştir. Bu kanunun yürürlüğe girmesiyle 4817 sayılı kanun yürürlükten kaldırılmıştır. 6735 sayılı kanununla birlikte yabancıların çalışma izni işlemlerinin daha hızlı yürütülmesi amacıyla Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı bünyesinde “Uluslararası İşgücü Genel Müdürlüğü” kurularak faaliyete geçmiştir. (<https://www.ailevecalisma.gov.tr/uigm/genel-mudurluk/hakkimizda/>)

Türkiye'nin Göç Politikası ve Göçmenlerin Yasal Çalışma Durumları: İstanbul İli Örneği

Göç İdaresine başvurarak geçici koruma belgelerini çalışma izni alınan yere taşınması zorunluluğu getirdi. Bu da iki kurum arasında yetki çatışmasını ortaya çıkarmıştır.

Yukardaki alıntı dikkate alındığında göçün yönetimine ilişkin hukuki düzenlemelerin istisnaları oluşturularak kalıcı olmayan çözümler üretilerek göç kaynaklı güncel sorunların üstesinden gelinmeye çalışılmaktadır. Bu da politika yapıcılara göçün yönetimi noktasında esneklik kazandırmaktadır. Göçmenler açısından emek piyasasında yasal ya da kaçak çalışmayı bir tercihmiş gibi düşünmek ve sadece göçmenin vasıfsızlığı üzerinden değerlendirmenin resmi tam olarak görmeyi engellemektedir. Bu noktada yukarıda değinildiği gibi analize, işletmenin sermaye yapısıyla birlikte işverenin tutumu ve devletin rolünü de katarak göçmenlerin çalışma hayatındaki yasallaşma süreçleri hakkında bütünlüklü bir bakış açısı geliştirilebilir. Danış'ın (2016) hazır giyim sektörü örneğinde işaret ettiği gibi uluslararası piyasayla rekabet içinde olan tekstilcilerin ucuz göçmen emeğine olan ihtiyacı neden göçmenler arasında yasal çalışmanın yaygın olamadığı konusunda sadece göçmenden hareket edilemeyeceği gerçeğini göstermektedir. Bu noktada günümüzde göçmenlerin istihdam edildiği sektörlerin bazıları kaçak çalışma alanını genişletirken bazıları da yasal çalışmayla anılmaktadır. Alan araştırması verileri değerlendirildiğinde İstanbul'da ev bakım hizmetleri (yaşlı, çocuk ve hasta bakımı) ve hizmet sektörü (turizm, her türlü perakende satış işi, servis elamanı ve satış elemanı gibi) yasal göçmen emeğinin yoğunlaştığı yerler olmuşturlar. Türkiye genelini yansıtan 2018 yılına ait verilere göre yabancıların ekonomik faaliyetlerine ve izin türlerine göre verilen çalışma izni sayısının yoğunlaştığı sektörler bakımında da İstanbul'dakine benzer bir yapıyla karşılaşmaktadır. Toplamda turizm, hizmet sektörü ve ev bakım hizmetlerinde yaklaşık 45.983 göçmenin çalışma iznine karşılık her türlü imalat işini dikkate aldığımızdaki rakam 16.929'dur.³³ Özellikle ev bakım işleri İstanbul'da kadın göçmenlerin yasal çalışma deneyimlerinde önemli bir yer tutmaktadır. Kaynak kişinin ev bakım işlerinde çalışma izninin alma sürecine ilişkin anlattıkları işverenlerin kadın göçmenlere karşı tutumu hakkında olduğu kadar hem göçmenler arasındaki farkın anlaşılması hem de yerli emeğin bu işlerde çalışma "isteksizliğine" ışık tutmaktadır:

Eskiden evde Türk çalışanı kısa süreli bile çalıştırsanız SSKya giderek işveren kaydı açmak ve her ay prim bildirgesi vermek zorundaydınız. Bu da işverenin masrafını ve zahmetini arttırıcı etki yapıyordu. Yani personelin yasallaşma sürecini zorlaştırıcı ve maliyetini arttırıcı bir süreç vardır. Şimdi bu süreç kolaylaştı. Türkler için 10 günden az çalıştıracaksa doğrudan e-devlet üzerinden bildirimde bulunuyor ve otomatik olarak sigorta primini her ay yatırıyor. 10 günden fazlaysa sadece 1 defaya mahsus dilekçe veriyor ve sonrasında her ay sigorta primi otomatik ödeniyor. Kolaylaşmaya rağmen Türk çalışanların yatılı çalışmaya yanaşmamaları, gündelik tabir edilen işleri yapmaları ve sigorta primine ödenecek parayı kendilerine istemeleri (eşleri ya da çocukları üzerinden sigortalı oldukları için kaçak çalışmayı bu gibi durumlarda tercih etmeleri) bu alanda ucuz göçmen kadın emeğine olan ihtiyacı arttırmıştır. Göçmen kadınlar ev bakım işlerinde çalışma izinleri alındıktan sonra Türklere benzer bir şekilde bir defa sigorta bildirim yapıldıktan sonra işverenin hesabında her ay otomatik ödemeye sigortanın ödenmesi işverenler için kolaylık olmuştur. Genelde çocuk bakımı, yaşlı bakımı ve hasta bakımı işlerinde göçmen kadınlar çalışmaktadır. 2013'ten beri evde aşçı, temizlik vb. gibi alanlarda yabancılara çalışma izni vermiyorlar. Bu alanlar Türk çalışanlara ayrılmış gibi. Zaten çalışma izni için Bakanlığa başvurduğumuzda neden yabancı çalıştırılıyor diye soruyor. Biz de yabancıların yatılı kalmayı kabul etmesi cevabını veriyorduk. Bize başvuranlar içinde ev bakım hizmetlerinde çalışanlar genellikle Özbek, Türkmen, Kırgız, Moldova, Gürcistan ve Filipinliler. Bu göçmenler arasında da alınan ücret noktasında farklar bulunmakta. Filipinliler yüksek ücret alıyor. Bunun nedeni eğitilmiş ve sertifikalı olmaları ve aynı zamanda Filipin devleti 900-1000 dolar altında genelde ülkeden çıkış izni vermiyor. Bundan dolayı Filipinler arasında çok az kaçak çalışan var. Diğer göçmenler ise ortalama eskiden 400-500 dolar alıyorlardı şimdilerde Türk parası ise olarak ortalama 2000-3000 TL arası ücret almaktalar. Piyasanın altında ücret almalarının yanı sıra bazı işverenlerin sigortalarını göçmenlere ödedikleri örneklerle de karşılaşıyoruz. Bazı işverenler yabancıya, iş vermeyi, yemek

³³ <https://www.ailevecalisma.gov.tr/media/31746/yabanciizin2018.pdf>

vermeyi ve kalacak yer vermeyi lütf olarak gördükleri için sigorta primini ödemek istemiyorlar...

Alıntının da işaret ettiği gibi göçmen kadın emeği hem yerli nüfus karşısında hem de kendi içinde eşit olmayan bir yapı arz etmektedir. Piyasa koşullarına koşut olarak yerli nüfusun boş bıraktığı alanlar göçmenlerin öncelikli çalışma alanlarına dönmektedir. Çalışma kapsamında kullanılan verilere bakıldığında piyasanın hem ihtiyaçları hem de dönüşümüne koşut olarak yasal çalışma izni için başvuru alan sektörler arasında 1980 öncesinin göçmen emeğinin en önemli çalışma mekanı olan sanayinin yerini hizmetler sektörü ve ev bakımı gibi alanlar almıştır. Tablo 1 ve Tablo 2'ye bakıldığında aslında göç çalışmaları son zamanlarda altı çizilen iki eğilimin Türkiye içinde geçerli olduğu da söylenebilir. Birincisi göçün kadınsallaşması (Tablo 1'e göre İstanbul'da yasal çalışma için başvuranların yüzde 74'ü kadın yüzde 26'sı erkek) ikincisi ise sanayi sektörünün göçmenler açısından yasal çalışma alanı olarak etkili bir tercih olmadığıdır. Sanayi sektörü Türkiye özelinde düşünüldüğünde yasal çalışmadan ziyade bu sektörde faaliyet gösteren firmaların yapısı ve iş kolları (tekstil, ayakkabıcılık vb.) hesaba katıldığında kaçak göçmen emeği üzerinden çarklarını döndürmektedir., Tablo 2'de ev bakım hizmetleri ve hizmet sektörü için yüzde 84,5 gibi bir başvurunun olması bu durumu kanıtlar niteliktedir.

Tablo 2: Meslek gruplarının cinsiyete göre dağılımı

Meslek	Cinsiyet					
	Kadın		Erkek		Toplam	
	f	%	f	%	f	%
Ev bakım hizmetleri	101	32	1	,3	102	32,3
Hizmet	46	14,6	119	37,7	165	52,2
Sanayi	7	2,2	42	13,3	49	15,5
Toplam	154	48,7	162	51,3	316	100

N=316

Türkiye'ye gelen göçmenlerin profillere bakıldığında karşılaşılan önemli noktalardan biri de Suriye'den gelenlerin dışında önemli ağırlığını Orta Asya ve Türki Cumhuriyetler ve Doğu Avrupa ülkelerinden gelenlerin oluşturduğudur. Göç İdaresi'nin 2016 verilere göre Türkiye'de ikamet izni ile bulunan yabancıların (il 10 ülke) verilerine bakıldığında³⁴ İstanbul ilini özetleyen saha verileriyle örtüştüğü söylenebilir. Tablo 3'te göçmenlerin geldikleri ülkeler ve yasal çalışma iznine başvurdukları sektörler arasındaki ilişkiye bakıldığında Orta Asya ve Türki Cumhuriyetler'le birlikte Doğu Avrupa'dan gelenlerin yoğunlaştığı iş kolu ev bakım hizmetleridir (yaşlı, çocuk ve hasat bakımı). Tablo 3'ten İstanbul özeli için çıkarılabilecek sonuçlardan biri, refah rejimi uygulamalarının kapsamının azaldığı alanlarda göçmen ve de özellikle de kadın emeğine olan ihtiyacın arttığıdır. Aynı zamanda kadınların çalışma hayatlarına aktif katılımları ev bakım işlerinin piyasadan karşılanmasını da doğurmaktadır.

Tablo 3: Ülkelerin meslek gruplarına göre dağılımı

Ülke	Meslek							
	Ev Bakım		Hizmet		Sanayi		Toplam	
	f	%	f	%	f	%	f	%

³⁴ Irak (55.983), Suriye (48.738), Azerbaycan (39.184), Türkmenistan (24.253), Rusya Federasyonu (21.006), Afganistan (20.148), Gürcistan (18.511), Özbekistan (18.270), İran (16.000), Ukranya (14.031) ve Diğer (185.093). Göç İdaresi resmi web sitesi: https://www.goc.gov.tr/kurumlar/goc.gov.tr/YillikGocRaporlari/2016_yiik_goc_raporu_haziran.pdf, sayfa:39)

Türkiye'nin Göç Politikası ve Göçmenlerin Yasal Çalışma Durumları: İstanbul İli Örneği

Orta Asya ve Türki Cumhuriyetler	52	16,5	43	13,6	2	0,6	97	30,7
Uzakdoğu	2	,6	14	4,4	9	2,8	25	7,9
Orta Doğu	1	,3	71	22,5	30	9,5	102	32,3
Doğu Avrupa	46	14,6	26	8,2	2	,6	74	23,4
Afrika	1	,3	6	1,9	1	,3	8	2,5
Avrupa ve Amerika	0	0	5	1,6	5	1,6	10	3,2
Toplam	102	32,3	165	52,2	49	15,5	316	100

N=316

Tablo 4'te görüldüğü üzere İstanbul'da yasal çalışma iznine başvuran göçmenlerin cinsiyet ve geldikleri ülkelere arasındaki ilişkiye bakıldığında Orta Doğu'dan gelen göçmenlerin çoğunluğunun erkek olduğudur. Özellikle kaynak kişinin de dile getirdiği gibi 2017'lere kadar Orta Asya ve Türki Cumhuriyetlerden ve Doğu Avrupa'dan gelenlerin çoğunluğunun kadınlar olduğudur.

Tablo 4: Cinsiyetin ülkelere göre dağılımı

Ülke	Cinsiyet					
	Kadın		Erkek		Toplam	
	f	%	f	%	f	%
Orta Asya ve Türki Cumhuriyetler	310	37,6	50	6,1	43,6	360
Uzakdoğu	22	2,7	19	2,3	5	41
Orta Doğu	24	2,9	118	14,3	17,2	142
Doğu Avrupa	231	28	12	1,5	29,5	243
Afrika	21	2,5	3	,4	2,9	24
Avrupa ve Amerika	4	,5	11	1,3	1,8	15
Toplam	612	74,2	213	25,8	825	825

N=825

Eğitim, göçmenlerin emek piyasasına katılımını kolaylaştıran önemli özelliklerden biridir. Tablo 5'te görüldüğü gibi okur-yazar olma diğer eğitim derecelerine göre oransal olarak yüksektir. Özellikle ev bakım hizmetlerinde 2018 yılına kadar diploma beyanı zorunlu olmadığı için bu alanda çalışmak isteyen göçmenler sisteme girişte okur-yazar olarak kodlanması bu verinin bu kadar yüksek çıkama nedeni olarak kaynak kişi tarafından belirtilmiştir. Aslında okur-yazar olanların çoğunluğunun lise düzeyinde eğitimi olduğu hatta üniversite mezunu olanların kalifiye olarak değerlendirildiği için birçok üniversite mezunu göçmende ev bakım hizmetlerinde çalışmak için okur-yazar olarak belirtilmiştir. Tablo bütünsel bir şekilde değerlendirildiğinde ise çalışma izni için başvuranların, eğitim olarak piyasanın ihtiyaçlarını karşılayacak düzeyde olduğu söylenebilir.

Tablo 5: Eğitim durumlarının ülkelere göre dağılımı

	Eğitim Durumu							
	Okur yazar	İlkokul	Ortaokul	Lise	Ön Lisans	Üniversite	Doktora +	Toplam

Ülke	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
Orta Asya ve Türki Cumhuriyetler	254	30,8	1	,1	17	2,1	45	5,5	10	1,2	32	3,9	0	0	360	43,6
Uzakdoğu	13	1,6	0	0	1	,1	8	1	3	,3	12	1,5	0	0	41	5
Orta Doğu	16	1,9	9	1,1	19	2,3	40	4,8	5	,6	49	5,9	,1	0	142	17,2
Doğu Avrupa	159	19,3	0	0	8	1	39	4,7	7	,8	27	3,3	0	0	243	29,5
Afrika	16	1,9	0	0	0	0	1	,1	0	0	6	,7	0	0	24	2,9
Avrupa ve Amerika	0	0	0	0	0	0	0	0	3	,4	11	1,3	0	0	15	1,8
Toplam	458	55,5	10	1,2	45	5,5	133	16,1	28	3,4	137	16,6	1	,1	825	100

N=825

Sonuç

Göç, bugünün olduğu kadar gelecekte de tüm toplumları ilgilendiren önemli toplumsal olgulardan biri olacaktır. Çoğunluk toplumları ve göçmenlerin hak temelli bir anlayış çerçevesinde kaynaşması ülkelerin ortak bir gelecek inşa etmesinde önemli bir rol oynayacağı aşikardır. Göç kaynaklı her türlü olumsuzluğun göçmenin hanesine yazmanın imkansızlığı bu çalışmanın satır aralarında gösterilmeye çalışılmıştır. Göçmen kadar ev sahibi toplumun özellikleri, uluslararası emek piyasasının ihtiyaçları ve ülkelerin göç konusunda devreye soktukları hukuki düzenlemelerin bütününe bakılmadan göç gibi içinde birçok parametreyi taşıyan bir olguyu anlamak çok kolay değildir. Bundan dolayı bu çalışma kapsamında Türkiye ve özellikle de göçmenlerin çalışma izni başvurularını yaptıkları İstanbul ili özelinde hem hukuki düzenlemelerin göçmenlerin emek piyasasına katılımdaki etkileri hem de göçmenlerin özellikleri ilgi alanı içine alınmıştır. Çalışmanın diğer sonuçlarla karşılaştırıldığında öne çıkan iki önemli sonucu olduğu söylenebilir. Birincisi, Türkiye'nin son dönemlerde uluslararası ilişkileri de hesaba katarak göçe ilişkin kapsamlı hukuki düzenlemeler yaptığıdır. Bu düzenlemeler göçmenlerin yasal kurallar içinde çoğunluk toplumuna katılımlarını sağlayacak önemli kuralları içermektedir. Bu kuralların bazı durumlarda esnetildiği ve fiili durumlar yaratarak göçün yönetimi idare edilmeye çalışıldığı söylenebilir. Özellikle göçmen karşıtı muhalefetin yükseldiği anlarda bu durumla karşılaşmaktadır. Yasal alanın sınırlarının gevşetilmesinin nedeni pratik sorunlara karşı acil bir çözüm üretmek olarak okunabileceği gibi bir göç ülkesi olma anlayışında direnme olarak da görülebilir. İkinci ise, emek piyasasında göçmenlerde hakim olan çalışma biçiminin kaçak çalışma olduğu genel kabul gören bir olgudur. Uluslararası işbölümü ve ülkelerin ekonomik yapılanmalarına bakıldığında ucuz göçmen emeği, ekonominin çarklarını döndürmede önemli bir enstrüman olduğudur. Türkiye'de de özellikle sermaye yapısının yeterli olmadığı alanlarda kaçak göçmen emeği kullanıldığıdır. Kaçak çalışmanın yanında yasal çalışmanın da saha bulgularına referansla belirtilirse özellikle ev bakım işleri ve hizmetler sektöründe tercih edildiği söylenebilir. Bu noktada saha bulgularına dayanarak söylersek İstanbul'da yasal çalışma görece artmıştır. Şöyle ki saha bulgularından yararlandığımız firmaya Ağustos 2012-Şubat 2018 arasında yaklaşık 520 bin çalışma izni başvurusu yapılırken (bu rakamın içine yenileme başvuruları da dahil) Mart 2018-Haziran 2020 tarihleri arasında yaklaşık 450 bin işlem gerçekleştirilmiştir. Özellikle göçmen kadın emeğine ihtiyaç duyulan sektörlerde yasal çalışmanın genişlediği fakat orta ve küçük boy işletmelerin etkin olduğu alanlarda kaçak çalışmanın göçmenler arasında hakim bir form olduğu gerçeği önemini korumaktadır.

Kaynakça

Adar-Şahankaya, A. (2018). Türkiye'de yeni prekarya Suriyeli işgücü mü?. *Çalışma ve Toplum*, 56, 13-36.

Türkiye'nin Göç Politikası ve Göçmenlerin Yasal Çalışma Durumları: İstanbul İli Örneği

Adım adım çalışma izni başvurusu. <https://www.ailevecalisma.gov.tr/uigm/calisma-izni/basvuru-kilavuzlari>, 13 Eylül 2020.

Akbaş, S., & Ulutaş-Ünlütürk, Ç. (2018). Küresel fabrika kentinin görünmeyen işçileri: Denizli işgücü piyasasında Suriyeli göçmenler, *Çalışma ve Toplum*, 56, 167-192.

Çalışma izni türleri. <https://www.ailevecalisma.gov.tr/uigm/calisma-izni/izin-turleri/>, 14 Eylül 2020.

Çoskun, E. (2016). Türkiye'nin göç rejiminde toplumsal cinsiyet faktörü: Ugandalı göçmen kadınlar örneği. *Fe Dergi*, 8, 91-104.

Danış, D. (2016). Konfeksiyon sektöründe küresel bağlantılar: Göçmen işçiler, sendikalar ve küresel çalışma örgütleri, *Alternatif Politika*, 8, 562-586.

Dedeoğlu, S. (2018). Tarımsal üretimde göçmen işçiler: Yoksulluk nöbetinden yoksulların rekabetine, *Çalışma ve Toplum*, 56, 37-68.

Duruel, M. (2017). Suriyeli sığınmacıların Türk emek piyasasına etkileri: Fırsatlar ve tehditler, *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2, 208-222.

Emek-İnan, C. (2016). Türkiye'de göç politikaları: İskân kanunları üzerinden bir inceleme, *Göç Araştırmaları Dergisi*, 2, 10-33.

Geçici koruma yönetmeliği. <https://www.goc.gov.tr/kurumlar/goc.gov.tr/gecicikorumayonetmeli.pdf>, 18 Eylül 2020.

Gökbayrak, Ş. (2009). Refah devletinin dönüşümü ve bakım hizmetlerinin görünmez emekçileri göçmen kadınlar, *Çalışma ve Toplum*, 21, 55-81.

İçduygu, A., Erder, S., & Gençkaya, Ö.F. (2014). *Türkiye'nin international göç politikaları, 1923-2023: Ulus-Devlet oluşumundan ulus-ötesi dönüşümlere*, İstanbul : MireKoç Yayını.

Kahvesi, M. (2019). Misafirlikten ikinci sınıf işçiliğe: Türkiyeli ve Suriyeli işçiler arasında ücret ayrımcılığı, *Bulletin of Economic Theory and Analysis*, 4, 97-118.

Lordoğlu, K., & Aslan, M. (2016). En fazla Suriyeli göçmen alan beş kentin emek piyasalarında değişimi: 2011-2014, *Çalışma ve Toplum*, 49, 789-808.

Massey, D. (2014). Uluslararası göç Kuramlarının bir değerlendirmesi, *Göç Dergisi*, 1, 11-46.

Oğuz, Ş. (2011). Tekel direnişi ışığında güvencesiz çalışma/yaşama: Proletaryadan "prekarya"ya mı?, *Mülkiye Dergisi*, 271, 7-24.

Mutlu, P. (2018). Suriyeli göçmen işçilerin İstanbul ölçeğinde tekstil sektörü emek piyasasına eklenmeleri ve etkileri, *Çalışma ve Toplum*, 56, 69-92.

Pelek, S. (2019). Bir sınıf kavramı olarak prekaryanın eleştirisi, *Praksis*, 49, 103-123.

Standing, G. (2017), Popülizmin yükselişini körükleyen yeni küresel sınıf 'prekarya' ile tanışın, <https://ayrintidergi.com.tr/populizmin-yukselisini-korukleyen-yeni-kuresel-sinif-prekarya-ile-tanisin/> adresinden erişildi.

T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı hakkımızda. <https://www.ailevecalisma.gov.tr/uigm/genel-mudurluk/hakkimizda/>, 15 Ekim 2020.

Uluslararası Çalışma Örgütü. https://www.ilo.org/ankara/news/WCMS_652525/lang--tr/index.htm, 22 Eylül 2020.

Vatansever, A. (2013). Prekarya geceleri: 21. Yüzyıl dünyasında geleceği olmayan beyaz yakalıların rüyası, *LAÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 2, 1-20.

Yabancıların çalışma izinleri. <https://www.ailevecalisma.gov.tr/media/31746/yabanciizin2018.pdf>, 15 Ekim 2020.

Yabancıların çalışma izinleri. <https://www.ailevecalisma.gov.tr/media/1302/yabanciizin2012.pdf>,) Eylül 2020.

Yabancılar ve Uluslararası koruma kanunu. <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.6458.pdf>, 16 Eylül 2020.

Yabancılar uyum hakkında. <https://www.goc.gov.tr/uyum-hakkinda>, 18 Eylül 2020.

Yalçın, Ç. (2015). Türkiye’de ev hizmetlerinde çalışan göçmen kadınlar ve ekonomik şiddet, *Fe Dergi*, 7, 50-60.

2016Türkiyegöçraporu.https://www.goc.gov.tr/kurumlar/goc.gov.tr/YillikGocRaporlari/2016_yiik_goc_raporu_haziran.pdf, 18 Eylül 2020.

Şengül BÜYÜKBOYACI
Süleyman Demirel Üniversitesi
sengulbuyukboyaci@gmail.com
ORCID Numarası|ORCID Numbers: 0000-0002-1683-294X

68 Öğrenci Olaylarının Eğitimle İlgili Boyutları ve Türk Basınındaki Yansımaları *68 Educational Dimesions of the Student Protests and the Reflections in the Turkish Press*

Öz

68 öğrenci olayları, 1968 yılında Paris'ten başlayarak tüm dünya ülkelerini etkileyen daha sonra dünya tarihinde birçok kuşak ve akımın sembolü olan harekettir. "Çiçek Çocukları", "47'liler" gibi isimler de takılan kuşak esasında, daha güzel bir dünya için çaba göstermek amacıyla yola çıkmıştır. ABD ve Batı Avrupa'da 68 olayları daha çok sosyal ve kültürel içerikli yaşanmasına rağmen üçüncü dünya ülkelerinde bu süreç daha çok politik içerikli yaşanmıştır. Üçüncü dünya ülkelerinde 68 olayları emperyalizme ve Batı'ya karşı çıkılması ve sosyalizm taraftarlığı çerçevesinde sürdürülmüştür. Bu yönüyle de Marksizm'in yeniden yaygın bir şekilde dünya gündemine girmesine imkân sağlamıştır. Bu çalışmanın amacı, 68 öğrenci olaylarının Türk basınındaki yansımalarının eğitimle ilgili boyutlarını araştırarak belgelerle ortaya koymaktır. Bu amaç doğrultusunda yapılan çalışma kapsamında, 1965-1971 yılları arasında ulusal gazeteler (Hürriyet, Cumhuriyet, Tercüman) taranmış, 68 öğrenci olaylarına ilişkin haberlerin analizinde betimsel analiz ve doküman incelemesi tekniği kullanılmıştır. Bu gazeteler "ölçüt örneklem" yöntemine göre amaçlı olarak seçilmiştir. Veriler, her üç gazeteye ilişkin arşivlerden alınmıştır. Haberleri seçerken 68 öğrenci olaylarının eğitimle ilgili kısımlarının alınmasına dikkat edilmiştir. Öğrenci olaylarının daha çok Cumhuriyet ve Tercüman gazetesi tarafından yansıtıldığı anlaşılmaktadır. Tercüman gazetesinde bu yansımanın mevcut sistemin, değerlerin ve eğitimde gelişimin yıkımına destek veren bir hareket olduğu söylemi hâkimken, Hürriyet ve Cumhuriyet'te ise bu hareketin daha çok eğitimde özgürlük ve demokrasi hareketi şeklinde yansıtıldığı ve söylemde bulunduğu görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: 68 Öğrenci Olayları, Basın, Eğitim, Söylem.

Abstract

The student protests of 68 are the movements of many generations and trends in world history that have influenced all the countries of the world starting in Paris in 1968. "Flower people"; "The 47s", and the movement of this generation has set out to strive for a more beautiful, more beautiful world. Although 68 events in the US and Western Europe were mostly social and cultural, this process was more political in third world countries. In the third world countries, 68 events were carried out in the framework of imperialism and opposition to the West and in favor of socialism. In this way, it enabled Marxism to re-enter the world agenda in a widespread manner. The aim of this study is to investigate the relevance of 68 students' events in the Turkish press and to reveal their relevance to education. Within the framework of this study, national newspapers (Hürriyet, Cumhuriyet, Tercüman) were scanned between 1967-1968. Descriptive analysis and document review technique was used in analyzing the news related to the events of 68 students. These newspapers were selected for purposes of "benchmarking" method. The data was obtained from archives relating to all three newspapers. When choosing the news, attention has been paid to the retrieval of the educational parts of the 68 student events. The fact that the events are reflected by the republican and interpreter's newspapers, the fact that the interpreter's journal exists in this environment and the facts about the destruction of the values and the development in education are dominant are realized by Hürriyet and the Republic reflecting this movement with the movement of freedom and democracy in education.

Keywords: 68 Student Protests, Press, Education, Discourse.

Giriş

Daniel Cohn Bendit, 17 Mayıs 1968 günü olaylarını ‘devrim’ olarak adlandırmakta ve dünya çapında 1968’in tek bir yıla sığdırılmayacağını, geniş anlamıyla alındığında 1968’in, 1960’lı yılların ilk yarısından başlayarak 1970’li yılların ortalarına kadar süren, çok çeşitli toplumsal ve siyasal mücadeleleri içeren genel bir hareket olarak nitelendirilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Türkiye’de ise 1968 yılı öğrenci olayları, aslında 1960’lı yılların ilk yarısında başlayan ve 12 Mart rejimi esnasında yaşanan mücadelelerle sona eren bir dönemin yalnızca bir kesitidir¹.

Türkiye’de gençlik sorunlarının temelinde, toplum tarihiyle birlikte ortaya çıkan sosyo-kültürel yapının, çağdaşlaşmanın getirdiği süreçle birlikte oluşan, özellikleri de belirsizlik taşıyan tarihi-siyasi-sosyal-kültürel-ekonomik alanların oluşturduğu bir ortamın bulunduğu düşünülmektedir. Özellikle Tanzimat Dönemi ile hız kazanan batılılaşma süreci, modern Batı fikirleri ile bağlantıların artması, çeşitli modern okulların kurulması, görsel ve yazılı basın kaynaklarının artması, kültür ve medeniyet alanlarındaki gelişimi etkilemiş olmasının yanı sıra, toplumda günümüze dek ulaşan bazı derin sarsıntılar da yaratmaktaydı. Savaş görmemiş bir nesil olarak kabul edilen bu nesil sosyal meseleler başta olmak üzere ekonomik ve siyasal yapıya karşı itirazlarını yükseltmeye başlamıştır. Bu neslin 1968 yılında gerçekleştirdiği eylemlerden dolayı 68 kuşağı olarak dünya gündemine girmiştir. “Öğrenci eylemleri ile başlayan ve ortaya çıktığı ülkenin ekonomik, siyasal ve sosyal yapısına göre katılan toplumsal sınıfların farklılık gösterdiği 68 olayları aslında sürat ve iktidar sarhoşu olan ve buhran geçiren maddeci medeniyete indirilen ilk darbelerdir”².

Yöntem

Bu araştırma nitel araştırma yaklaşımı benimsenerek gerçekleştirilmiştir. Araştırmada durum çalışması deseni kullanılmıştır. Durum çalışmasında bir duruma ilişkin etmenler (ortam, bireyler, olaylar, süreçler, vb.) bütüncül bir yaklaşımla araştırılır ve ilgili durumu nasıl etkiledikleri ve ilgili durumdan nasıl etkilendikleri üzerine odaklanılır³. Bu araştırmanın evrenini yazılı basın oluşturmaktadır. Yazılı basını, haberleri daha ayrıntılı, Türkiye’de 1965-1971 yıllarında yayınlan üç gazeteden oluşmaktadır. Yazılı basın kısmı, haberleri daha ayrıntılı, derinliğine inerek sunması, belge niteliği taşıması ve istendiği zaman tekrar okunma, gözden geçirilme olanağı sağlaması nedeniyle seçilmiştir. Araştırmanın çalışma grubunu, Hürriyet, Cumhuriyet, Tercüman gazetelerindeki 1965-1971 yılları arasında yer alan 68 öğrenci olayları ile ilgili haberler oluşturmaktadır. Bu gazeteler “ölçüt örneklem” yöntemine göre amaçlı olarak seçilmiştir. Bu örneklem yöntemindeki temel anlayış, önceden belirlenmiş bir dizi ölçütü karşılayan bütün durumların çalışılmasıdır. Burada sözü edilen ölçüt veya ölçütler 68 öğrenci olayları, eğitimle ilgili haberler, konuya ilişkin karşıt görüşleri, farklı algılamaları da görmek ve değerlendirmek için iktidara yakınlığı ile bilinen *milliyetçi/muhafazakâr* ve *liberal* bir yayın politikası izleyen *Tercüman* gazetesi, *sol/sosyalist* ağırlıklı bir yayın politikası doğrultusunda, hükûmeti ve icraatlarını eleştiren *Cumhuriyet* gazetesi ve *merkez/liberal* ağırlıklı bir yayın politikası izleyen *Hürriyet* gazetesidir. Bu araştırmada kullanılan veriler, doküman incelemesi yoluyla toplanmıştır. Veriler, her üç gazetenin arşivlerinden alınmıştır. Hürriyet, Cumhuriyet, Tercüman gazetelerinde yer alan ve öznesi 68 öğrenci olayları olan haberler, bu araştırmanın verilerini oluşturmuştur. Ancak

¹ Tuncel 2010, 85.

² Meriç&Türküne 2008, 32,46.

³ Yıldırım & Şimşek, 2008.

haberler seçilirken eğitimle ilgili içeriklerin seçilmesi esas alınmıştır. Haberlerin içeriği, verilerin değerlendirilmesi ve bulguların yorumlanması aşamasında araştırmaya yön vermiştir.

Dünyada 68 Öğrenci Olaylarının Ortaya Çıkış Süreci

Türkiye’de üniversitelerde meydana gelen öğrenci olayları ve bu olayların eğitim ile ilgili yönlerine geçmeden önce dünyada ve Türkiye’de 68 kuşağının ortaya çıkışı üzerinde kısaca durmak gerekmektedir.

Küreselleşmenin hız kazandığı II. Dünya Savaşı sonrasında dünyada hızlı bir nüfus artışı meydana gelmiştir. Bu dönemde Amerika ve Avrupa başta olmak üzere, dünyadaki kapitalist sistemlerin büyük bir gelişim ve dönüşüm süreci içerisine girdiği görülmektedir. Ekonomik gelişmelerle birlikte yeni bir sosyo-kültürel hayat ortaya çıkmıştır. Hızlı nüfus artışının sonucunda ortaya çıkan ve hız kazanan göç olgusu, kentleşme süreci ve yeni hayat ortamları, 1960’lı yıllara gelindiğinde dünyanın genelinde, kendinden önceki nesillerden farklı özellikler taşıyan önemli bir bölümünü gençliğin oluşturduğu yeni bir insan potansiyelini ortaya çıkarmıştır. Ortaya çıkan bu yeni nesil kimlik arayışı sürecinde, içinde buldukları toplumda kendilerini ifade etmenin yollarını aramaya başlamışlardır. Savaş görmemiş bir nesil olarak kabul edilen bu nesil, toplumsal problemler başta olmak üzere ekonomik ve politik yapıya karşı itiraz ve tepkilerini yükseltmeye başlamıştır. Bu nesil 1968 yılında gerçekleştirdiği eylemlerden dolayı 68 kuşağı olarak dünya gündemine girmiştir.

68 olaylarının ilk olarak ortaya çıktığı yer kapitalist ekonominin en önemli merkezi olan ABD’dir. Öğrenci protestoları ilk olarak Kuzey Kaliforniya’daki Berkeley Üniversitesi’nde gerçekleşmişti ve kitlesel bir nitelikteydi. Üniversitelerdeki öğrenci protestolarının ilk nedeni Vietnam savaşı ve ırk ayrımcılığına karşı siyasi bir tepki gösterme yanlısı olan “Konuşma Özgürlüğü Hareketi”ydi. Daha sonraları öğrenci hareketi hızlı bir şekilde kitlesel ve dev bir boyuta ulaştı (Kılınç, 2008). ABD’deki bu eylem kısa sürede Avrupa’ya sıçramış ve Fransa bu eylemlerin en yoğun yaşandığı yer olmuştur. Daha sonraki süreçte 68 olayları denince ilk akla gelen ülke Fransa olmuştur. Fransa’da yaşanan öğrenci olayları uygulanmakta olan ve dönemin toplumsal ihtiyaç ve beklentilerini karşılayamayan eğitim sisteminin değiştirilerek ülkenin eğitim sisteminde köklü bir değişim yaşanmasına büyük bir katkı sunmuştur. İngiltere’de 68 olayları uluslararası ilişkiler temelli bir hareket olmuştur. Bu ülkede özellikle Vietnam Savaşı ile Afrika’daki ırk ayrımcılığına İngiliz hükümetinin duyarsız kalması öğrenciler, işçiler ve siviller tarafından protesto edilmiştir. Liberal demokrasinin uzun bir süreçte yerleştiği ve kurumsallaştığı İngiltere 68 sürecini şiddete bulaşmadan geçirmiştir. Doğu Bloğu ülkelerinde bu süreç daha farklı bir boyutta sürmüştür. Bu ülkelerden Polonya, Çekoslovakya ve Macaristan’da özgürlük talepleri doğrultusunda gösteriler yapılmıştır. Ancak, Çekoslovakya ve Macaristan’daki gösteriler güç kullanılarak bastırılmıştır. 68 olayları Kuzey Afrika ülkelerinde ırkçılık ve emperyalizm karşıtı bir temele dayanmıştır. Bu ülkelerde de olaylar güç kullanılarak bastırılmıştır⁴.

ABD ve Batı Avrupa’da 68 olayları daha çok sosyal ve kültürel içerikli yaşanmasına rağmen üçüncü dünya ülkelerinde bu süreç daha çok politik içerikli yaşanmıştır. Üçüncü dünya ülkelerinde 68 olayları emperyalizme ve Batı’ya karşı çıkılması ve sosyalizm taraftarlığı çerçevesinde sürdürülmüştür. Bu yönüyle de Marksizm’in yeniden yaygın bir şekilde dünya gündemine girmesine imkân sağlamıştır.

68 olayların yayılmasında en önemli etkenlerden biri de dünyada kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması sonucu, karmaşık bir ağ toplumunun oluşmaya başlamasıdır. 68 olaylarının kitle iletişim araçlarında yer almaya başlaması, hem dünyanın diğer ülkelerine kolaylıkla yayılmasını, hem de bu ülkelerde bu olaylara katılımın artmasına neden olmuştur. Ayrıca kitle

⁴ Bradley, 2011.

iletişim araçlarında bu eylemlerin yer alması, kitlelere bu eylemlerin kendilerine güç kattığı düşüncesini vererek, yeni eylemler yapmalarını motive etmiştir.

Türkiye’de 68 Öğrenci Olaylarının Ortaya Çıkış Süreci

Toplumsal olaylar, toplumun sosyo-ekonomik yapısı ve siyasi şartlarıyla bağlantılı olarak ortaya çıkmaktadır. Türkiye’deki 68 olayları da bu şekilde ortaya çıkmıştır. O tarihte yaşananlar, o zamanın şartları göz önüne alınarak yorumlanmalıdır⁵. 1940’lı yıllarda Türkiye’de gerçekleşen hızlı nüfus artışı, köyden kente göçü hızlandırmış ve kentleşme sürecinin itici gücü olmuştur.

1946’dan itibaren çok partili hayata geçilmesi ve 1950 seçimlerinde CHP’nin iktidar koltuğunu -1960’a kadar- Demokrat Parti (DP)’ye devretmesi, Türk siyasi tarihinde bir kırılma noktası olmuştur⁶. Daha fazla özgürlük ve demokrasi söylemleriyle iktidara gelen DP, ülke için büyük bir heyecan ve beklenti yaratmıştır. Ekonomik yatırımların artacağı, köylülerin daha çok kalkınmasının sağlanacağı, ibadet özgürlüğünün artırılacağı ve eğitim alanında köklü reformlara imza atılacağı vaatleri, halkın DP’ye olan inancını körüklemiştir. 1950’lerden sonra başlayan bu değişim süreci, ekonomik yapıyı değiştirmiş, sosyal ve toplumsal yapıyı dönüştürmüş, eğitim kurumlarını etkilemiş ve köyden kente göçü hızlandırmıştı⁷. Bu değişimler özellikle üniversite öğrencilerini oldukça etkilemiştir.

1960’ların sonlarına doğru, Türkiye’deki öğrenci olayları, diğer ülkelerde olduğu gibi üniversitelerde başlamıştır. Yönetimde söz sahibi olmak isteyen öğrenciler çeşitli gösteri ve boykotlar yapmışlardır. Her ne kadar Avrupa’daki öğrenci olayları ile Türkiye’deki öğrenci olayları aynı zamanlara rastlansa da, nitelik olarak birbirleriyle benzer olaylar olduğunu söylemek yanlış olacaktır. Batı’daki öğrencilerin problemi sanayi toplumunun yaşattığı bunalmışlık duygusu iken, Türk gençliğinin problemi ise geri kalmışlığı kendine yakıştıramaması idi. Türkiye’deki olayların üniversitelerde başlamış olması, sorunun sadece eğitim olduğu anlamına gelmemelidir⁸.

1967 yılının başında öğrenci teşekkülleri arasındaki ilk çatışma Türkiye Milli Talebe Federasyonu (TMTF) ile Milli Türk Talebe Birliği (MTTB) arasında meydana gelmiştir⁹.

TMTF ve MTTB arasında yaşanan kutuplaşma, *Cumhuriyet*’te yayınlanan Mükerrer Taşcıoğlu’nun “*Türkiye’de Talebe Hareketleri*” adlı makalesinde; “(...) Demek oluyor ki, Milli Türk Talebe Birliği’nin tenkit edilen taraflarını izale maksadıyla kurulmuş olan Türkiye Milli Talebe Federasyonu da aynı yola girmiş ve neticede, aynı fonksiyona cevap veren ve hatta aynı camiayı temsil eden iki büyük teşekkül olarak, 16 seneden beri ayrı ayrı ve fakat hemen hemen daima karşı karşıya olarak çalışmalarına devam etmişler ve Yüksek Tahsil Gençliği böylece, her şeyden evvel şeklen iki kampa ayrılmıştır. Bütün birleştirme çabaları, gençliği temsil gibi bir mevkiin paylaşılmasını önleyememiş ve maalesef milli davalarımızda dahi, birer müsabık haleti ruhiyesi ile hareket edilerek, birinin yaptığını diğeri tekrarlamış veya çürütmeye çalışmıştır”¹⁰ ifadeleriyle vurgulanmıştır. Bu iki birliğin birleşmesi için zaman zaman çaba gösterilse de başarılı olunamadığı görülmüştür.

68 Öğrenci Olaylarının Eğitim ile İlgili Boyutlarının Türk Basınındaki Yansımaları

1966-1967’ de çok sayıda öğrenci olayı yer almıştır. Bunlar daha çok açık oturum, toplantı, bildiri dağıtma gibi politik eylemlerdir. Bu eylemlerden bazıları; zamları protesto kampanyası, Temel Hak ve Özgürlükleri Koruma Kanunu Tasarısı’nın yakılarak protesto

⁵ Bulut 2011, 134.

⁶ Höke 1989,18.

⁷ Türkdoğan 1987, 42-43.

⁸ Bradley 2011, 134-135.

⁹ Armstrong 2011, 409.

¹⁰ Taşcıoğlu, 1967, 2.

edilmesi, Vietnam Savaşı'nı protesto etmek üzere düzenlenen açık hava toplantısı, Siyasal Bilgiler Fakültesi Fikir Kulübü'nün siyasetle uğraştığı gerekçesiyle kapatılması üzerine bildiri yayımlanması, yine Türk Milli Gençlik Teşkilatı (TMGT) tarafından "Açlıkla Savaş" kampanyası, yürüyüşü ve sergisi düzenlenmesi şeklindedir.

1967 Milli Eğitim Bakanlığı bütçe görüşmeleri sırasında TBMM'de Yeni Türkiye Partisi (YTP) adına konuşan Erzurum milletvekili Nihat Diler ortaya çıkan öğrenci olaylarının engellenebilmesi ve üniversitelerdeki sorunların çözümlenmesi için şu önerilerde bulunmuştur: Üniversitelere istedikleri ödenek verilerek mali sıkıntıları giderilmeli, gece öğretimi yapabilecek üniversitelere imkân sağlanmalı, üniversite öğrencilerinin yurt, kantin ve kitaplık gibi ihtiyaçları karşılanmalı, fakültelerin tesis ve kapasiteleri genişletilerek daha fazla öğrenciye yükseköğretime devam imkânı tanınmalıdır. Ayrıca öğrencilere ucuz kitap sağlanarak, sosyal sorunlarıyla da yakından ilgilenilmelidir. Yurt sorununa öncelik verilerek burs miktarı artırılmalıdır. Üniversiteye giremeyen öğrencilere iş imkânı sağlanarak üniversite önündeki yığılmalar önlenmelidir¹¹. Bu önerilerin bir türlü hayata geçirilmemesi sonucunda öğrenci olaylarının devam ettiği görülmektedir.

1966-1967 olayları arasında, eğitim ile ilgili olarak, İstanbul Ünv. Hukuk Fakültesi'nde öğrencilerin yönetmelik değişikliği talebiyle yaptıkları boykotla, Ankara Gazi Eğitim Enstitüsü Müdürü'nün değiştirilmesini engelleme amacıyla gerçekleştirilen boykot vardır.

Tercüman'ın "10 Bin Hukuk Öğrencisi Boykota Başladı" başlıklı haberinde öğrencilerin yönetmelik değişikliği talebine değinilerek; "Yönetmelikte istedikleri değişiklik yapılmadığı için, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi öğrencileri dünden itibaren derslere boykot kararlarını uygulamaya başlamışlardır (...) Hukuk Fakültesi Dekanı boykot kararı üzerine, dersleri durdurmuş ve Fakülte Yönetim Kurulu'nu acele olarak toplantıya çağırmıştır"¹² ifadelerine yer verilmiştir. İstanbul Hukuk Fakültesi'ndeki yönetmeliğin değiştirilmesi hususundaki boykotun, olumlu bir sonuç vermediği, bir yıl sonra öğrencilerin tekrar protestoya başlamalarıyla anlaşılmıştır.

İstanbul Hukuk Fakültesi'nde gerçekleştirilen boykot, *Cumhuriyet*'in "Öğrencilerin Protesto ve Yürüyüşleri Bugün Başlıyor" başlıklı haberinde; "Yükseköğrenim gençliğinin içinde bulunduğu huzursuzluk had safhayı bulmuş, boykot ve yürüyüş hareketleri birbirini takip etmeye başlamıştır. Hukuk Fakültesinde yönetmelik değişikliği için yapılan boykot, zaman zaman hadiselere yol açacak şekilde beş günden beri devam etmektedir"¹³ ifadeleriyle yer almıştır. Haberden de anlaşılacağı üzere, bir yıl önce istekleri yerine getirilmeyen öğrenciler, bir yıl kadar sonra yönetmelik değişikliği için tekrar protestolara başlamışlardır. Öğrencilerin, istekleri bu protestolar sonucunda yerine getirilmemiş ve 1968'de Hukuk Fakültesi Boykot Komitesi, kendi isteklerini içeren yönetmelik değişikliklerini kendisi hazırlamıştır.

Hürriyet'in "Boykota İktisatçılar da Katıldı" başlıklı haberinde bu konu ile ilgili olarak şu ifadeler yer verilmiştir: "(...) Hukuk Fakültesi Boykot Komitesi de, dün sabahtan itibaren isteklerini öngören yönetmelik değişikliklerinin bir taslağını hazırlamaya başlamışlardır. Hukuk Fakültesi öğrencileri, Fakültenin öğretim üyelerine ait odalarını kilitlemişler, bu arada idareye ait dosyaları da emniyet altına almışlardır. Boykot Komitesi üyeleri, bu hususu açıklarken, fakülte bahçesine de basın mensupları dâhil olmak üzere, hiç kimseyi sokmamakta büyük itina göstermişlerdir"¹⁴ Haberden anlaşıldığı üzere, iki yıl boyunca üniversite yöneticilerinden çeşitli taleplerde bulunan gençler, bu zaman zarfında herhangi bir olumlu

¹¹ Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi 19.02.1967, 492.

¹² Tercüman 08.11.1966, 1.

¹³ Cumhuriyet 07.11.1967, 1.

¹⁴ Hürriyet 14.06.1968, 9.

gelişme görmedikleri için, yönetmelik değişikliği taslağını kendileri hazırlama kararı almışlardır.

1967'nin en önemli olayları ise, Amerikan 6. Filo'sunu protesto eylemleri ile özel yüksekokulları protesto gösterileridir. Özel yüksekokullar sorunu 1965 yılında, ilgili kanun çıkar çıkmaz tartışılmaya başlanmıştır. Bu kuruluşların Anayasa'ya aykırı oldukları öne sürülüyordu. Konu öğrenci örgütlerinin gündemine 1967' de gelmiştir.

Türkiye'de 68 eylemleri “öğrenci hakları eylemi” olarak bilinmektedir. Öğrencilerin şikâyet ettiği sorunların başında kitap sorunu gelmektedir. Bu dönemin gençliği, 1950 öncesi eğitimin daha kaliteli olduğunu iddia etmektedir. Ayrıca Cumhuriyet ile birlikte geliştirilen yaz okulları, halkevleri, sağlık hizmetleri ve kamplar gibi yeniliklerin kalıcı ve hızlı şekilde hayata geçirilmesi istenmektedir. Üzerinde durulan diğer konular ise; özel okullar sorunu, öğretim elemanlarının tam gün çalışması sorunu, yurt ve kredi imkânlarının geliştirilmesi, sözlü imtihanların kaldırılması, sağlık hizmetlerinin iyileştirilmesi, üniversite yönetiminde öğrencilerin de söz hakkının olması, ders notlarının “teksirler” yerine “kitap” şeklinde dağıtılmasıdır. Eğitim ile ilgili bu tür taleplerin yanında, öğrencilerin ülke sorunlarıyla ilgilendikleri ve politik amaçlı eylemler de yaptıkları görülmektedir. Örneğin; Amerikan 6. Filo'sunun ziyaretinin protesto edilmesi, “Toprak İşgalleri” ve “Atatürk Geliyor” gibi sloganların hâkim olduğu gösteriler vb.

1968 öğrenci olayları, ilk olarak 15 Nisan 1968'de Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde başlamıştır. Olayın görünüşteki nedeni, Hatice Babacan isimli öğrencinin, hocaların uyarısına rağmen başörtüsünü derste çıkarmaması, dekana ve öğretim üyelerine ağır söz söylediği iddiası ve aynı olayla ilgili bir erkek öğrencinin disiplin kurulunca fakülteden çıkarılmasıdır. Senato, fakülteden çıkarılan iki öğrenci için verilen kararı yerinde bulmuş, öğrenci itirazları reddedilmiş, bunun üzerine de fakülte işgal edilmiştir. Boykota katılan öğrencilerin istekleri şunlardır: İlim, tarafsızlık, samimiyet, iman ve vicdan hürriyeti, hakka saygı, İslam'ı dini kaynaklardan takip etmek, aleni ve tarafsız imtihan ve iki öğrenci hakkındaki kararın iptalidir¹⁵.

Hatice Babacan olayı *Cumhuriyet*'in “*İlahiyat Fakültesinde Olaylar Çıktı*” başlıklı haberine yansımış, haberde bu olay; “*İlahiyat Fakültesinden tardedilen Hatice Babacan ve Mustafa Demirsöz adındaki öğrencilerin dün derse girmek istemeleri üzerine, fakültede olaylar çıkmış ve polis, iki öğrencinin sınıfa girmesine engel olmuştur. Bu olaylar cereyan ederken bir basın toplantısı yapan MTTB Başkanı İsmail Kahraman ise, ‘Biz de direneceğiz’ demiş, Fakülte Dekanını şiddetle suçlamıştır. İki öğrencinin fakülteden tardedilmesinin Anayasa'ya aykırı olduğunu ileri süren Kahraman, ‘gerçek haklı ses, İslâm'ın sesidir’ demiştir*¹⁶ şeklinde ifade edilmiştir. *Cumhuriyet*'in bu olayı fazla yorumla girmeden verdiği görülmektedir.

Aynı olay *Tercüman*'ın sürmanşetten verdiği “*Başörtüsü ile Sınıfa Giren Bir Öğrenci Sınıftan Kovuldu*” başlıklı haberinde; “*‘Mini-eteğe evet başörtüye ise hayır’ diyen idareciler protesto edildi*” ifadeleriyle yer almaktadır. Haberin devamı ise şöyledir: “*İlahiyat Fakültesi talebelerinden Hatice Babacan adındaki bir kızın okuldan ihracı üzerine dün, fakültenin kapısına siyah bir çelenk konulmuştur. MTTB yöneticileri tarafından kapıya bırakılan çelengin üstüne, ‘Fakülte mi, derebeylik mi? İlim hürriyeti istiyoruz’ şeklinde bir yazı iliştilmiştir...*”¹⁷ ifadelerine yer verilmiştir. *Tercüman*'ın bu haberi manşetten ve büyük puntolarla vererek okuyucunun dikkatini çekmeye çalıştığı görülmektedir. Milliyetçi-muhafazakâr çizgide bir politik görüşe sahip olan gazetenin, “*‘Mini-eteğe evet başörtüye ise hayır’ diyen idareciler protesto edildi*” şeklinde ifadeler kullanması Babacan olayını

¹⁵ Saran 1975, 65.

¹⁶ Cumhuriyet, 13.04.1968, 1.

¹⁷ Tercüman 13.04.1968, 1.

eleştirdiğine işaret etmektedir. Babacan olayına tepkiler devam etmiş ve öğrenciler Hatice Babacan ile Mustafa Demirsöz adındaki öğrencilerin fakülteye tekrar alınması için boykota başlamışlardır.

Bu boykot *Cumhuriyet*'in “*İlahiyat Öğrencileri Boykota Başlıyor*” “*Baş Örtme Olayının Tepkileri Devam Ediyor*” başlıklı haberine şöyle yansımıştır: “(...) Öğrencilerin dün yayınladıkları bildiride, boykotun fakülteden uzaklaştırılan iki öğrenci tekrar fakülteye alınuncaya kadar devam edeceği bildirilmektedir. (...) Ayrıca Hatice Babacan ile Mustafa Demirsöz adlarındaki iki öğrencinin fakülteden uzaklaştırılmasına sebep olduğu iddia edilen Dekan Hüseyin Yurtaydın hakkında dava açılacağı da bildiride yer almaktadır....”¹⁸.

Üniversite reform tasarısı hazırlanmış olmasına rağmen uygulanmasına geçilmemiş olması öğrencilerin boykotlarına devam etmesine neden olmuştur. Öğrencilerin yönetime katılma talepleri *Tercüman*'ın “*Öğrenciler: ‘İşimizi Kendimiz Göreceğiz’*” başlıklı haberinde; “*Senato bildirisine cevap olarak dün bir bildiri yayınlayan boykotçular, isteklerinin iletilmediği hususuna temasla eski isteklerini tekrarlamışlardır. Bildiride öğrencilerin mutlaka üniversite yönetiminde söz sahibi olmaları gerektiğine de işaret edilmektedir*”¹⁹ ifadeleriyle vurgulanmıştır.

Öğrenci olaylarının artmasında etkili olan bir diğer olgu ise, öğrencilerin üniversite yönetiminde söz sahibi olma ve üniversitelerde köklü bir reform yapılması isteğidir. Üniversite reformu ile ilgili olarak Ankara Hukuk Fakültesi, bir üniversite reform tasarısı hazırlamıştır. Bu tasarının içeriği ise *Tercüman*'ın “*Hukuk Fakültesi, Bir Üniversite Reform Tasarısı Hazırladı*” başlıklı haberinde yer almıştır. Habere göre; “*Ankara Hukuk Fakültesi, üniversitede yapılacak reformla ilgili bir tasarı hazırlamıştır (...) 7 kişilik bir komisyon, hazırladığı raporda:*

1. Öğrenci burslarının artırılarak, gerekli mali kaynak için kurumlar ve gelir vergisine ‘Yükseköğrenim Bursu’ adıyla zam yapılmasını,
2. Öğrencilerin yönetime katılmasını,
3. Talebe kuruluşlarının yeniden gözden geçirilerek, sınıfta kalan öğrencilerin o yıl, idare heyetlerine seçilmemesini,

4. Özel okulların, bir ticarethane haline gelme tehlikesi gösterdiğinden, kapatılması ve yenilerinin de açtırılmamasını öngörmektedir...”²⁰. Görüldüğü gibi bu tasarıda öğrencileri memnun edebilecek nitelikte maddeler yer almaktadır.

68 öğrenci olaylarında öğrencilerin amacı, hem eğitime, hem de toplumsal hayata yönelik değişimler ile ilgili konularda söz sahibi olabilmektir. Öğrencilerde, üniversitelerin statükoyu koruması gereken kurumlar değil, reformlara öncülük eden kurumlar olması gerektiği fikri hâkimdir diyebiliriz. Tüm bu nedenlerden dolayı, birincil öncelikleri üniversiteler olan öğrenciler, kendilerine yönetimde daha çok söz hakkı verilmesini istemekte ve üniversitelerin çağın ihtiyaçlarını karşılamakta yetersiz olduğunu belirtmektedirler.

İstanbul Üniversitesi’nde çıkan öğrenci olayları, *Tercüman*'ın “*Hukuk Fakültesi’ni de Öğrenciler İşgal Etti*” başlıklı haberine şöyle yansımıştır: “*Dünyayı sarsan öğrenci hareketleri, nihayet memleketimize de sirayet etmiştir. (...) İstanbul’da İÜTB Başkanı Ufuk Şehri, birlik lokalinde bir basın toplantısı yapmış ve ‘Üniversitede Reform’ istemiştir....*” Habere göre, tüm fakültelerin yaptığı boykot ve gösterilerde ortak talep olarak üniversite reformu göze çarpmaktadır. Öğrencilerin boykot ve işgalleri sadece sözlü çatışmalara değil aynı zamanda yaralanmaya varan boyutlara ulaşmıştır.

¹⁸ Cumhuriyet 15.04.1968, 1

²⁰ Tercüman 12.06.1968, 1.

13 Haziran 1968'de Meclis'te üniversitelerdeki olaylara ilişkin söz alan Cumhuriyet Senatosu Ankara Üyesi Hıfzı Oğuz Bekata öğrenci olaylarının haklı yönleri olduğunu ve bugüne kadar öğrenci sorunlarıyla ilgilenilmemesinin olayları daha da tırmandırdığını vurgulayarak şunları söylemektedir: “Üniversitemizde ciddi huzursuzluk var. Üniversite öğrencileri, fakülte kapılarında, Bakanlık kapılarında hak arıyorlar. Bu gençler haklı mıdır, acaba neler istiyorlar, diye hep düşünüyoruz. Ve öğreniyoruz ki, Dil ve Tarih ve Coğrafya Fakültesi Yönetim Kurulu ve Millî Eğitim Bakanlığı, öğrenci isteklerinin bir kısmını kabul etmiş. Demek oluyor ki, sokaklara dökülen öğrencilerin istekleri haklı imiş ve bugüne kadar savsaklandığı için olaylara sebebiyet verilmiş.”²¹

Ankara'dan sonra öğrenci boykotları İstanbul'a sıçramış; Hukuk Fakültesi, Fen ve Edebiyat Fakülteleri işgal edilerek, boykota geçilmiştir. 1968 boykotlarında “İstanbul Üniversitesi İşgal Komiteleri Konseyi” adına “İstanbul Üniversitesi Genel Reform Tasarısı ve Fakültelere Özgü İstekler” adıyla yayınlanan bir broşürde öğrencilerin talepleri şöyledir:

“Üniversitemizde gerçekleştirilmesi zorunlu değişimler sadece üniversitelerin kuruluş ve işleyiş sistemleriyle ilgili olmayacaktır. Üniversitenin kuruluş ve işleyişinden, öğrencilerin ekonomik ve sosyal durumlarının düzenlenmesine kadar varan bütün sorunları içine alır şekilde anlamaktayız. Eğitilmenin, özelliklede yüksek eğitim yapabilmenin bir şans ve imtiyaz olduğu ülkemizde, üniversite sorununun tüm eğitim sorunundan ayrı düşünülmemeyeceğini ve eğitim sorununun temel düzen sorununa bağlı olduğunu bilmekteyiz. Fakat mevcut düzen ve fırsat eşitsizliği içinde dahi, gerek üniversitelerin işleyişi yönünden, gerek öğrencilerin ekonomik sosyal durumları yönünden yapılacak birçok işin bulunduğu ve bunların imkân dâhilinde olduğuna inanmaktayız....”²² Fakülte yönetimi ve boykotçu öğrenciler arasında yapılan görüşmeler sonucunda öğrencilerin imtihan ve yönetim ile ilgili taleplerinin bir kısmının kabul edildiği görülmüştür. Boykota katılan öğrencilerin reform isteklerinin sadece eğitim ile ilgili değil, aynı zamanda mevcut düzenin değiştirilmesine yönelik olduğu da anlaşılmaktadır.

Mecliste tartışılan bu konular, Cumhuriyet'in “Öğrenciler, Dün Birbirine Girdi, 50 Kişi Yaralandı” başlıklı haberinde; “İstanbul Üniversitesi'ndeki boykot ve işgal olayları dün Orman, Dişçilik ve Cerrahpaşa Tıp Fakülteleri hariç olmak üzere diğer fakültelere de yayılırken; Edebiyat Fakültesinde birbirine giren öğrencilerden 3'ü ağır olmak üzere 50 kişi, taş ve sopalarla yaralanmıştır...” ifadeleriyle yer almıştır. Haberin devamında ise: “Eğitim sorunları konusunda genel görüşme istendi. CHP Grup Başkanvekilleri Prof. Nihat Erim ve Dr. Kemal Satır ile 9 arkadaşı ‘Millî Eğitim sorunlarını ve bu alandaki bunalıma sosyal ve ekonomik ilişkileriyle birlikte belirtmek ve gerekli tedbirleri ortaya koymak üzere’ mecliste bir genel görüşme açılmasını istemişler, bu husustaki önergeyi Meclis Başkanına sunmuşlardır...²³denilmektedir. Görüldüğü gibi, üniversite yönetimlerince bir türlü çözülemeyen öğrenci olayları, devamlı surette meclisin gündemine de taşınmaktadır.

18 Haziran 1968'de mecliste üniversitelerdeki boykotlar ile ilgili söz alan Cumhuriyet Senatosu Üyesi Elazığ Üyesi Celal Ertuğ “Bir kısım fakülte ve yüksek tahsil gençleri, boykot adı altında reaksiyonel bir harekete geçmişlerdir. Okudukları müesseseleri işgal altına almışlardır. İmtihanlar durdurulmuş, öğretim ve yönetim sorumlularının görevlerinin başına gelmeleri engellenmiştir. Objektif bir görüşle, usule sığmayan bu heyecan dalgalanmasını sebepsiz ve şuursuz bir taşkınlık diye vasıflandırmak mümkün değildir. Yükseköğrenim müesseselerimizde birtakım dertlerin, sıkıntıların mevcudiyeti bir gerçektir. Bugün artık söyleyen hoca, dinleyen talebe devri geçmiştir. Konferans salonlarından taşan, sayısı binleri bulan öğrenci ile öğretim üyeleri arasındaki münasebet, denge bozulmuştur. Yılda bir defa

²¹ TBMM TD 13.06.1968, 64.

²² Saran 1975, 69.

²³ Cumhuriyet 15.06.1968, 1.

hocasını imtihandan imtihana gören, onu tanımayan öğrenciye, üniversite eğitim görüyor, denemez”²⁴ ifadelerini kullanmaktadır. Ertuğ, Üniversitelerde eğitim anlayışının değişmesi gerektiğine vurgu yapmaktadır.

Tabii Üye Kadri Kaplan ise, meydana gelen huzursuzlukların, Türk Eğitim Sistemi ve düzenindeki dengesizlikten ve eğitim plânının uygulanmasındaki yetersizlikten kaynaklandığını belirtmektedir. Ayrıca, üniversite öğrenimi gören gençlerin yarısından çoğunun, yarı aç denecek durumda eğitime devam ettiklerini vurgulayarak, gençlerin maddi imkânsızlıklar içerisinde okumaya çalıştıklarını da dile getirmektedir²⁵.

18 Haziran 1968’de düzenlediği bir basın toplantısında *Cumhuriyet*’e konuşan İsmet İnönü ise, milli eğitim politikasını doğru bir yola sevk etme kararı verilmediği takdirde iktidarın gençlik sorunlarına bir çare bulamayacağını, iktidarın gençlik karşısına kendi yarattığı suni örgütlerle çıkararak gençlik sorunlarını çözemeyeceğini bunun sonuçlarının da iyi olmayacağı endişesini taşıdığını söylemiştir. Bu yanlış zihniyetten vazgeçilerek, bütün eğitim düzeninin yeniden gözden geçirilerek, ilkokuldan üniversiteye kadar eğitimde fırsat ve imkân eşitliğinin sağlanmasının, ülke gerçeklerine ve halka dönük bir öğretim programını sağlayacak adımların atılmasının gerekli olduğunu da vurgulamıştır²⁶.

Boycot ve işgal olayları ile öğrenci sorunları, TBMM’nin 21 Haziran 1968 günlü oturumunda da tartışma konusu olmuştur. Parti sözcüleri yanında 40’den fazla milletvekilinin söz aldığı oturumda CHP Grubu adına konuşan Kocaeli milletvekili Nihat Erim şunları söylemiştir: “*Bu genç kuşağın patlamasıdır. Gençliğimiz yerden göğe kadar haklıdır. Üniversitelerimiz, genel olarak bütün eğitim sistemimiz reforma muhtaçtır. Rejim ve ortam farkı ne olursa olsun, gençler üniversite yönetiminde söz sahibi olmayı, modern yöntemlerle ders görmeyi istemektedirler.*”²⁷ Erim’in öğrenci olaylarına ve öğrencilerin isteklerine hak verdiği görülmektedir.

Başbakan Süleyman Demirel ise; “*Üniversite işgali toplantı ve gösteri yürüyüşü konusuna değinecek olursanız buraya gelip işgal edin demek tahrikçiliktir*”²⁸ demiş ve muhalefeti öğrenci olaylarını tahrik etmekle suçlamıştır. Başbakan Süleyman Demirel’in öğrenci olayları hakkındaki görüşleri, basına da yansımıştır.

Hürriyet’in “*Üniversite Hakkında*” başlıklı haberinde Demirel’in konuşması; “*(...) Başbakan meydana gelen dalgalanmaların durulmaya yönelmesinden ve akliselimin hâkim olmasından büyük memnuniyet duyduğunu belirterek şunları söylemiştir: ‘Hadiseler, bir sosyal meseledir. Kendine has şartları, neticeleri vardır. Hadiseyi, sadece bir hiddet ve öfkenin mahsulü olarak ele almıyoruz. Bütün faktörleriyle değerlendiriyoruz. Meseleye, anlayışla ve yapıcı bir şekilde bakıyoruz. Nüksetmeyecek şekilde tedavi yollarını arıyoruz. Üniversite olayları, sebepleri ne olursa olsun, mutlaka birçok tedbirin alınmasını ve alınmış olanların da şümüllendirilmesi gerektiği gerçeğini ortaya koymuştur*”²⁹ ifadeleriyle yer almıştır. Görüldüğü gibi Demirel, öğrenci olayları ile ilgili gereken tedbirlerin alınması gerektiğini savunmaktadır.

Tercüman’ın “*Öğrenci Yürüyüşü*” başlıklı haberinde ise; “*(...) Demirel konuşmasında, talebe hareketlerinin mahiyeti üzerinde durmuş, bunların ‘hukuk devleti’ anlayışı içinde ele alınması lazım geldiğini ifade etmiştir. Hükümetçe bunların yakından takip edildiğini, hukuk anlayışı içinde gerekli tedbirlerin alındığını bildirmiştir. Başbakan Demirel, kongre delegelerinin bu konudaki şikâyetlerini gayet iyi anladıklarını ifade ederek şöyle konuşmuştur. ‘Türk Devleti, bir hukuk devletidir. Hukuk devleti nedir, bu iyi anlaşılmazsa, iktidar partisi olarak ne*

²⁴ TBMM TD 18.06.1968, 85.

²⁵ TBMM TD 18.06.1968, 88.

²⁶ Cumhuriyet 18.06.1968, 1.

²⁷ Çetinkaya 1986, 48.

²⁸ Arslan 2011, 418.

²⁹ Hürriyet 05.06.1968, 7.

yaptığımızı bilemezsiniz. Her gidiş kanuni olmalıdır (...) Düşünmek ve istediğini söylemek hürriyeti vardır, bunun karşısında da bozgun ve anarşi varsa bunun müeyyideleri vardır. İlgili merciler vazifelerini yapacaklardır. Eğer yapmıyorlarsa tenkit etmek mümkündür. Bunun dışında icraat gören iktidara sopa iktidarı, keyfi idare denir. AP iktidarı bunların hiçbirine iltifat etmeyecektir”³⁰ ifadeleriyle Demirel’in öğrenci olaylarında yalnızca anarşik boyuta varan olayların suçlularının hukuk devleti çerçevesinde cezalandırılacağını ve ifade özgürlüğüne saygı gösterilmesi gerektiğini belirttiği görülmektedir.

TİP’de bir bildiri yayımlayarak öğrenci isteklerini desteklediğini açıklamıştır: “Son üniversite olayları şimdiye kadar yer almış öğrenci hareketlerinden ayrı bir nitelik taşımaktadır. Ve onlardan çok daha önemlidir. Gerçekten bu hareketler görünüşte yönetmelik ve tüzüklerle, üniversitenin iç işleyişiyle ilgili talepleri içine alıyorsa da, aslında bu olaylar üniversite eğitim sistemine, hatta tüm eğitim sistemine, bunun da ötesinde bugünkü bozuk toplum düzenine karşı gençliğin haklı tepkisidir. Bundan ötürü meseleyi yüzeysel ve geçici tedbirlerle çözümlenmeye imkân yoktur. Üniversite ve tüm eğitim sistemimizi Anayasa’nın demokratik prensiplerine ve ruhuna uygun bir şekilde yeniden düzenlemek gerekir. (...) TİP öğrenci isteklerini destekler.”³¹ Erim gibi, TİP’in de öğrenci eylemlerini haklı bulduğu ve öğrencilere destek verdiği görülmektedir.

21 Haziran 1968’de isteklerinin pek çoğu kabul edilen Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi öğrencileri sevinç yaşarken, 22 Haziran 1968’de ilk işgalin başladığı Atatürk Üniversitesi Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesinde işgalci öğrencilerle yöneticiler arasında da anlaşmaya varılmıştır. Öğrencilerin birçok isteği kabul edilmiş, öğrenciler fakülteyi Dekan Emin Bilgiç’e teslim etmişlerdir. Bilgiç, Atatürk’e bağlı olduğunu belirtirken, öğrenciler de Bilgiç’in boynuna çiçekten yapılmış bir çelenk takmışlardır. Öğrencilerin kabul edilen istekleri ise şöyledir:

“-Birinci yıl imtihanları yabancı dil kursları dışındaki kürsülerden kaldırılmıştır.

-3. yıl imtihanları bütün kürsülerden kaldırılmıştır.

-Yardımcı yabancı dil imtihanlarınının 8. sömestr sonuna kadar uzatılması uygun görülmüştür.

-Şubat imtihanları konusundaki istek kabul edilmiş, böylelikle esasen eski yönetmeliğe uygun bu hükümlerle imtihan sayısı da altıya çıkarılmıştır.

-Yardımcı Latince derslerinin seçmeli ders haline gelmesi uygun görülmüştür.

-İmtihanlar yazılı ve sözlü olarak, fakültenin kuruluşundan beri uygulanan bir usul olarak öğrencilerin bilgilerinin daha sağlam bir şekilde değerlendirilmesi bakımından zaruri görülmüştür.”³²

22 Haziran 1968’de ise; İstanbul Üniversitesi Rektörü Şerif Egeli’nin bir açıklama yaparak, işgalin kaldırılması için öğrencilerle anlaşma sağlandığını söylemiştir. 27 Haziran 1968’de Eczacılık Fakültesi hariç olmak üzere işgal edilen binalar, yöneticilere teslim edilmiştir. Eczacılık Fakültesi’nin boykotları ve işgali ise Dekan Kasım Cemal’in tutumları nedeniyle devam etmiştir. 27 Haziran 1968’de İstanbul Üniversitesi yeniden açılırken, sorunlara çözüm bulmak adına bir komisyon kurulmuştur.

Süleyman Demirel 24 Haziran 1968 yılında TBMM’de öğrenci olayları ile ilgili yaptığı konuşmada, bu olayların tüm dünyanın sorunu olduğunu, Türkiye’de toplum güvenliğini tehdit eder boyutlara geldiğini ve bu olayların bazı çevrelerce teşvik edildiğini belirtmiştir. Bu

³⁰ Tercüman 05.06.1968, 1.

³¹ Arslan 2011, 419.

³² Arslan 2011, 414-415.

68 Öğrenci Olaylarının Eğitimle İlgili Boyutları ve Türk Basınındaki Yansımaları

sorunun çözümlenebilmesinin yolunun da demokrasiye dört elle sarılmaktan geçtiğini ifade etmiştir³³.

İstanbul ve Ankara'daki üniversitelerde öğrencilerle anlaşmaya varılmasına rağmen üniversite reformunun gerçekleşmemesi öğrenci olaylarının devamına neden olmuştur. Öğrencilerin, üniversitede reform isteklerine üniversite yönetimlerinin tepkisiz kalmadığı *Cumhuriyet*'in "Sekiz Rektör Ankara'da Toplandı Üniversitede Reform Görüşülüyor" başlıklı haberinde vurgulanmaktadır. Haberde; "8 üniversitenin rektörleri dün Ankara Üniversitesi Rektörlüğünde toplanarak üniversite sorunlarını ve üniversite reformu konusunu görüşmüşlerdir. (...) Toplantıdan sonra Üniversite Rektörleri Birliği olarak ilk toplantının yapıldığı, bu arada son öğrenci hareketleri üzerine ortaya çıkan sonuçların ele alındığı, üniversite reformu konusunun görüşüldüğü rektörler tarafından basın mensuplarına açıklanmıştır..."³⁴ denilerek öğrencilerin reform isteklerinin rektörler birliği tarafından ele alındığı belirtilmektedir.

Üniversite reformu konusunda, uzun yıllar Türkiye'de görev yapan Prof. Schwartz, üniversite reformunun nasıl olması gerektiği hakkında ayrıntılı bir rapor hazırlamıştır. Söz konusu raporun içeriği *Cumhuriyet*'te yayınlanan Uluğ İğdemir'in "Üniversite Reformu ve Bazı Anılar" adlı makalesinde şöyle yer almıştır: "(...) Prof. Schwartz, raporunun başında üniversiteyi ve amaçlarını şöyle anlatıyor: 'Üniversitenin gayesi bir memleket gençliğinde ilme karşı alaka uyandırmak suretiyle vatandaşlara, hatta bütün insanlığa karşı mesuliyet duygusunu terbiye etmek ve böylece vicdani şuurlandırmaktır. (...) Üniversite, memleket ve millet için, hatta insanlık için vaaz olunan ileri ve yüksek ideallerin gerçekleşmiş bir örneği haline gelmelidir....'"³⁵ Prof. Schwartz, üniversitenin amacının, öncelikle öğrencilerin vicdani bir şuurla yetiştirilmesi ve yüksek ideallere sahip vatandaşlar haline getirilmesi olduğunu belirtmektedir.

Üniversite reform tasarısı için daha önce üniversite rektörleriyle görüşülmüş ve belirli kararlar alınmıştır. AP'li Milli Eğitim Bakanı İlhami Ertem ise, üniversite reform teklifi için rektörlüklerden geri dönüş beklediğini bildirmiştir. Bu konu *Hürriyet*'in "Ertem: Üniversite Reform Teklifini Hükümet Bekliyor" başlıklı haberinde yer almıştır. Haberde; "Milli Eğitim Bakanı İlhami Ertem, dün verdiği bir demeçte, üniversite reform teklifini hükümetçe beklediklerini açıklamıştır. Bundan bir süre önce, üniversite rektörleri ile Başbakan Demirel'in yaptıkları toplantıda, üniversitelerin reformu konusunda görüşlerini tespit etmeleri kararlaştırılmıştı. Bunun üzerine, üniversiteler tarafından bu konudaki hususlar tespit edilmiştir"³⁶ ifadelerine yer verilmektedir. Milli Eğitim Bakanlığı'nın üniversite reform tasarısı için tüm üniversitelerin görüşünü aldığı anlaşılmaktadır.

Boycot ve işgallerin sona ermesiyle beraber savcılıklar tarafından işgal komitelerindeki Deniz Gezmiş, Osman Saffet Arolat, Bozkurt Nuhoglu, M. Cavit Kavak, Veysi Sarısözen gibi öğrenciler hakkında soruşturmalar açılmaya başlanmıştır. CHP, öğrencilerin işgallerini suç saymazken, bizzat İsmet İnönü "İşgal ve boykot farklı şey değildir" demektedir. TİP de öğrencileri desteklediğini açıklamıştır. Öğrenci liderleri hükümetin tutumunu "huzursuzluklara kaynak olacak" nitelikte bulurken, İ.Ü. Hukuk Fakültesi öğretim üyelerinden Prof. İsmet Sungurbey ve Doç. Dr. Çetin Özek işgali, "hukuka uygun bir direniş" olarak nitelendirmişlerdir.

Bu desteklerden de kuvvet alan öğrenciler, soruşturmalara karşı imza kampanyasına girişmişlerdir. "Biz aşağıda imzaları bulunan İ.Ü öğrencileri 12 Haziran 1968 ve onu izleyen

³³ Başar 1999, 398.

³⁴ Cumhuriyet 11.07.1968, 1.

³⁵ İğdemir 25.08.1968, 2.

³⁶ Hürriyet 06.10.1968, 1.

tarihlerde üniversite içindeki işgal ve boykot hareketlerine Türkiye'mizin ve üniversitelerimizin yüksek menfaatleri için bizzat katıldığımızı kamuoyuna duyururuz" ifadelerine yer verilen metnin altına ilk gün 500 dolayında öğrenci imza atmıştır. Bu işgaller dolayısıyla 131 öğrenci hakkında dava açılmıştır. Ayrıca Ankara Olgunlaştırma Enstitüsünde boykota karışan 24 kız öğrenci de mahkemeye çıkarılarak yargılanmıştır. Fakat soruşturmalardan bir netice alınamamıştır³⁷.

Söz konusu imza kampanyası, Cumhuriyet'in "Öğrenciler İşgal Sorumunu Paylaşmak İçin İmza Topluyor" başlıklı haberine şöyle yansımıştır: "Savcılığın işgalci öğrenciler hakkında soruşturma açması üzerine, İstanbul Üniversitesi'nde işgal fiiline katılan öğrenciler, sorumluluğu paylaşmak üzere aralarında imza toplamaya başlamışlardır. (...) İmza toplayan öğrenciler işgal fiilinde görev alan öğrenci sayısının çok daha fazla olduğunu ancak imtihanların henüz başlamamış olması sebebiyle öğrencilerin okula gelemediklerini, önümüzdeki pazartesi günü açılacak kampanyada imza sayısının asgari 1000'i bulacağını söylemişlerdir...."³⁸

1969 yılı Milli Eğitim Bütçesi görüşmeleri sırasında CHP Grubu adına söz alan Sivas milletvekili Hüseyin Öztürk üniversitelerdeki öğrenci boykotları ile ilgili olarak; "Adalet Partisi Hükümeti, diğer reform hareketlerini engellediği gibi üniversite reformunu da yürütmemiştir. Bunun içindir ki, 1968 yılı içinde üniversite ve yüksekokullarımızda başlayan boykotlar, işgaller devam edip gitmektedir, öğrencilerin bu zorlamasıyla üniversite Senatolarında reform isteklerinin % 80 i kabul edilmiştir. Fakat üniversite senatolarının pasif davranışları ve Hükümetin bu isteklerle ilgili kanunları çıkarmamış olması üniversite sorunlarının çözümünü geciktirmiştir"³⁹ demekte ve öğrencilerin boykotlarını haklı bulmakta, gerekli kanunların bir an önce çıkarılması gerektiğini vurgulamaktadır.

Yine 1969 yılı Milli Eğitim Bütçe görüşmeleri sırasında Güven Partisi adına söz alan Kayseri milletvekili Sami Turan ise, üniversitelerde meydana gelen öğrenci boykotlarının haklı nedenleri olduğuna vurgu yaparak şunları ifade etmiştir: "Türkiye'mizdeki öğrenci hareketlerinin kökü dışarıda bulunan aşırı ideolojilerin tahriki ile meydana geldiğini ifade etmek kanaatimizce mümkün değildir. Gençlik ve özellikle üniversite ve yüksek öğretim talebelerinin birçok problemleri vardır. Bu problemler halledilmelidir, öğrenciler birçok üniversitelerimizde laboratuvar, kütüphane ihtiyaçları şöyle dursun sınıfta oturacak yer bulamamaktadırlar. Kitap veya teksir için birçok öğrencilerimizin satın alabilme güçleri yoktur. Hele büyük şehirler dışından gelen öğrencilere temin edilen yurtlar ve burslar yetersizdir."⁴⁰ Aslında öğrenci olaylarının kaynağı sosyo-ekonomik şartların ve üniversitelerin fiziki koşulların yetersizliğidir denilebilir.

Üniversitelerde devam eden öğrenci olayları ile ilgili olarak CHP Denizli milletvekili Hüseyin Atmaca hükümeti gerekli tedbirleri almamakla suçlamakta ve şu görüşleri dile getirmektedir: "Öğrenciler başlangıçta kişisel çıkarları için değil, eğitimin yurt çıkarlarına daha uygun hale gelmesi ve daha kuvvetli yetişmeleri için harekete geçmişlerdir. Eğitim ve öğretimde köklü reform isteklerini duyurmaya çalışmaktadırlar. Üniversitelerimizde ve yükseköğrenim kurumlarında uygulanan yönetmelik ve müfredatların çağımızın gereğine ve millî amaçlara göre yeniden düzenlenmesini istemişlerdir. Yükseköğrenim gençliğinin yurt sorunlarıyla ilgilenmesi Atatürk'ün vasiyetidir. Ancak bu hiçbir zaman Ata vasiyeti anarşi anlamına alınıp, zorbalık ve nizam dışı davranışlara hak kazandırmaz. (...) Bir yıldır üniversite reformu vaat edilmesine rağmen ne üniversiteden ne Hükümetten bugüne kadar olumlu bir neticenin gelmediğini görüyoruz. Üniversitelerdeki çalışmalar bir yandan piyasayı etkilerken, diğer

³⁷ Arslan 2011, 419.

³⁸ Cumhuriyet 09.07.1968, 1.

³⁹ TBMM TD 01.02.1969, 60.

⁴⁰ TBMM TD 01.02.1969, 70.

68 Öğrenci Olaylarının Eğitimle İlgili Boyutları ve Türk Basınındaki Yansımaları

tarafından demokrasiye inanmamış, kökü dışta aşırı uçların olayların içine sızmasına, karışmasına zemin hazırlamaktadır.”⁴¹

Milli Eğitim Bakanı İlhami Ertem Atmaca'nın eleştirilerinin yerinde olmadığını, öğrenci olayları ile ilgili hükümetin ve üniversitelerin gerekli tedbirleri aldığını ve üniversitelerin yavaş yavaş senatoları ile reform hazırlıklarını bitirdiklerini belirtmiştir⁴².

Öğrenci olaylarının devam etmesi ve anarşiye dönüşmeye başlaması üzerine İsmet İnönü'nün de bir basın toplantısı düzenlediği görülmektedir. *Tercüman*'ın “*Öğrenci Hayatında Asıl Olan, Derslere Devam Etmek ve İmtihanlara Girmektir*” başlığıyla sürmanşetten verdiği haberde; “*CHP Genel Başkanı İnönü, öğrenci hareketleri hakkında dün bir beyanat vermiş, ‘Öğrenci hayatında asıl olan derslere devamdır, imtihanlara girip sınıfı geçmektir. (...) Ben boykotu da işgali de aynı mahiyette yani zararlı olmakta aynı gözle görürüm’ Demiştir...*”⁴³ ifadeleri yer almaktadır. Bir yıl önce daha ılımlı açıklamalar yapan ve üniversite olayları konusunda devletin sorumluluk alarak eğitim politikalarını iyileştirmesi gerektiğini savunan İnönü'nün, bir yıl sonra daha sert bir üslup takındığı ve öğrencileri tenkit ettiği görülmektedir. Bunun nedeninin, öğrenci olaylarının gitgide politik bir boyut kazanarak anarşi ortamının oluşmasından İnönü'nün rahatsızlık duymuş olması gösterilebilir.

Cumhuriyet'te yayınlanan Rauf Nasuhoğlu'nun “*Yönetime Katılma ve Üniversitede Denetim*” adlı makalesinde ise öğrencilerin yönetime katılması ile üniversitedeki sorunların bir kısmının çözüleceğine işaret edilmektedir. Nasuhoğlu'na göre; “*(...) Yönetime katılmanın ölçüsü iyi tutulup Üniversitelerimizde sorumluluk, görev, hak ve karşılıklı saygı ilkelerini yaşatan bir işbirliği havası kurulabildiği zaman bugünkü huzursuzluk geniş ölçüde dağılacak ve Üniversite gerçek gücü alan özerkliği de korunacaktır. Fakat sade bununla yükseköğretimin bütün problemlerinin çözüme kavuşacağı iddia edilemez*”⁴⁴.

1969 yılında II. Hükümet Programını açıklarken öğrenci olaylarına da değinen Başbakan Süleyman Demirel “*Öğrenci olaylarının dünya gençliği ile ortak ve ülkelere göre farklı nedenlerinin iyice değerlendirilmesi gerektiğini vurgulayarak, gençliğin bütün sorunlarını tüm olarak ele almak suretiyle, bunlara en uygun çözüm yollarını bulmak kararında olduklarını, hürriyet içinde refah yoluna yönelmiş Büyük Türkiye idealini, ülkenin yarınki sahipleri olan genç kuşaklara hedef olarak vererek ve onları zararlı cereyanlara kapılmadan bu inanç etrafında toplamanın öğrenci olaylarını önlemede önemli bir etkisi olacağını ifade etmektedir*”⁴⁵.

1970 yılı hükümet programının görüşülmesi sırasında öğrenci olayları ile ilgili eleştirilere cevap veren Başbakan Süleyman Demirel şu değerlendirmeleri yapmaktadır: “*Gençlik hareketlerine anarşist gözle baktığımız şeklindeki itham yanlıştır. Gençlik hareketlerini meydan meydan ben milletime anlattım. 1969 seçimlerinde siz de anlattınız. Bir memleket, gençliğinden ümidini kesemez, üniversitesiz bir memleket olmaz. Görülen hareketlerin içinde şu şekilde, bu şekilde cereyan edenleri vardır ama yarın emaneti devam ettirecek olan Türkiye'nin gençleridir. Gençlerin, gayet tabii, kendilerinden evvelki kuşakları beğenmeyecekleri gerçektir. Ama gençlik hareketlerinin içerisine birtakım anarşi hareketlerinin sızdığı da bir gerçektir.*”⁴⁶

TBMM'de 1970 yılı Milli Eğitim Bakanlığı bütçe görüşmeleri yapıldığı sırada AP'li Milli Eğitim Bakanı Orhan Oğuz'da öğrenci olaylarına değinerek, üniversitelerde meydana gelen öğrenci olaylarını sadece ideolojik ve politik hareketler olarak görmediklerini, bu olayların

⁴¹ TBMM TD 15.04.1969, 554-555.

⁴² TBMM TD 15.04.1969, 556.

⁴³ Tercüman 18.06.1969, 1.

⁴⁴ Nasuhoğlu 17.06.1969, 2.

⁴⁵ TBMM TD 07.11.1969, 147.

⁴⁶ TBMM TD 13.03.1970, 347.

içerisinde büyük tahrikler olduğunu düşündüklerini söylemiştir. Milli Eğitim Bakanlığı olarak çıkan olayların temeline inerek çözüm getirmek istediklerini de ifade etmiştir. Hükümetin çözüm arayışlarına rağmen, öğrenci olaylarının önüne geçilemediği görülmektedir⁴⁷.

Tercüman'ın Demirel'in konuşmasına yer verdiği " 'Üniversite Kendi Görevini Yaparsa Olaylar Yatıştır' " başlıklı haberi şu satırlar takip etmiştir: "Başbakan Demirel, dün son öğrenci hareketleri üzerine gazetecilerin sordukları soruları cevaplandırmış, 'Masum öğrenci hareketleri ile anarşi hareketlerinin birbirinden ayrılması lazım geldiğini ve gayenin masum hareketleri durdurmak değil, anarşiyi önlemek olduğunu' söylemiştir...."⁴⁸ 1970 yılına gelindiğinde de Demirel'in öğrenci olaylarına olan bakış açısını değiştirmeyerek "Masum öğrenci hareketleri" şeklinde nitelendirdiği görülmektedir.

1971 yılında mecliste CHP Sivas milletvekili Hüseyin Öztürk öğrenci olayları üzerine bir konuşma yapmıştır. Bu konuşmada, Türkiye'de öğrenci olaylarının gün geçtikçe büyük endişe ve büyük üzüntü konusu olduğunu, öğrenci olaylarının üniversitede reform isteği ile başladığını buna rağmen olayların başka istikametlere doğru kaydığını belirtmektedir. Öztürk bunun esas nedeninin ise; Atatürk devrimlerinin ve Anayasanın sosyal, ekonomik ilkelerinin tam olarak uygulanmaması olduğunu ifade etmektedir⁴⁹.

1968'den itibaren Türkiye'de öğrenci olayları, sağda komünizmle mücadele eksenine kayarken, solda da Türkiye'de sosyalist bir devrim gerçekleştirme yönüne kaymıştır. Böylece öğrenci olayları, asli unsur olan eğitim-öğretimden başka bir alana kaymıştır. 1968'den itibaren öğrenci olaylarının eğitim-öğretimden, politik ve ideolojik amaçlı eylemlere yönelerek boykot, işgal, taşlı-sopalı, silahlı çatışma, bombalama, kurtarılmış üniversite ve eğitim kurumları oluşturma, soygunlar yapma istikametinde gelişmesi ve bazı yerlerde devlet otoritesinin geçersiz kılınması üzerine Türkiye'de bir kargaşa ortamı meydana gelmiştir.

Bu olaylardan bazıları şunlardır: 13 Nisan 1970 Hacettepe Tıp Fakültesinde görev yapan bir yedek subay öldürülmüştür. Çıkan olaylar sonucunda üniversitenin üç fakültesi kapatılmıştır. Öğrenci olaylarının artması sonucu, İstanbul ve Kocaeli'nde bir ay süreyle sıkıyönetim ilan edilmiştir. 1965-71 dönemi öğrenci olayları incelendiğinde, hepsinin eğitime dair olmadığı ve ülke sorunlarına da öğrencilerin duyarlılık gösterdiği görülmektedir.

Sonuç

Türkiye'de 1968 öğrenci olayları Batı ülkelerindekilerle eşzamanlı başlamıştır. Batı ülkelerinde hükümetler öğrenci sorunları üzerine ciddi bir şekilde eğilmiş, bu olayların nedenlerini bulmuş ve çözümlenmiş, böylece olaylar son bulmuştur. Türkiye'de ise, konu bir takım muhalifler ve baskı guruplarınca istismar edildiği için çatışmalar düzenin daha çok bozulmasına, daha ilerisi için büyük patlamaların ortaya çıkmasına ve ayrıca bundan sonra devam eden olayların çözümünün zorlaşmasına neden olmuştur denilebilir. Öğrenci olayları demokrasi içerisinde çözümlenmeye çalışılırken, 12 Mart 1971'de Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç ile kuvvet komutanları, Cumhurbaşkanı ve Meclis Başkanına ortak bir muhtıra vererek Demirel Hükümeti'nin istifasını sağlamışlardır. Yapılan müdahalenin anayasa ve hukuk devletiyle bağdaşmayacağını açıklayarak görevinden ayrılan Demirel'in yerine, CHP'den istifa ettirilerek bağımsız milletvekili olan Nihat Erim başkanlığında 12 Mart muhtirasını veren komutanların desteğiyle Birinci Erim Hükümeti (26 Mart 1971-3 Aralık 1971) hükümeti kurulmuştur.

Tartışma

⁴⁷ TBMM TD 25.05.1970, 531.

⁴⁸ Tercüman 26.05.1970, 1.

⁴⁹ TBMM TD 23.02.1971, 120.

Tarihsel süreç içerisinde ortaya çıkan siyasal, ekonomik, sosyal ve kültürel hadise etki alanını genişletirken içeriği de büyük ölçüde değişim ve dönüşüm geçirmektedir. Ortaya çıkan bu hadiselerin etki alanını genişletmesi ve içeriğinin değişim ve dönüşüm geçirmesi küreselleşme ve yerelleşme süreçleriyle açıklanmaktadır. Küreselleşme ve yerelleşme süreçleri bağlamında ele alınan 68 olayları da diğer birçok hadisenin yaşadığı küreselleşme sürecini yapısal ve işlevsel açıdan yerleşerek sürdürdüğü ortaya çıkmıştır. Batıda ortaya çıkan 68 olayları kapitalist sisteme muhalefet etmiş ve belli bir süre de bu sistemi sarsmıştır. Ancak daha sonra bu eylemleri ortaya çıkaran kitleler demokratik ortamda kendilerini ifade edebilecektir. Bu araştırmada kullanılan veriler, doküman incelemesi yoluyla toplanmıştır. Veriler, her üç gazetenin arşivlerinden alınmıştır. *Hürriyet*, *Cumhuriyet*, *Tercüman* gazetelerinde yer alan ve öznesi 68 öğrenci olayları olan haberler, bu araştırmanın verilerini oluşturmuştur. Ancak haberler seçilirken eğitimle ilgili içeriklerin seçilmesi esas alınmıştır. Haberlerin içeriği, verilerin değerlendirilmesi ve bulguların yorumlanması aşamasında araştırmaya yön vermiştir. Haberleri seçerken 68 öğrenci olaylarının eğitimle ilgili kısımlarının alınmasına dikkat edilmiştir. Olayların daha çok Cumhuriyet ve Tercüman gazetesi tarafından yansıtıldığı, Tercüman gazetesinde bu yansımanın mevcut sistemin ve değerlerin ve eğitimde gelişimin yıkımına destek veren bir hareket olduğu söylemi hâkimken, Hürriyet ve Cumhuriyet ise bu hareketi daha çok eğitimde özgürlük ve demokrasi hareketi şeklinde yansıttığı ve söylemde bulunduğu görülmektedir.

Kaynakça

- Arslan, Ali. (2011). Türkiye’de Üniversite ve Siyaset. İstanbul: Paraf Yayınları.
- Başar, Erdoğan. (1999). *Milli Eğitim Bakanlarının Eğitim Faaliyetleri (1960-1971)*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 398.
- Bradley, Curtis, A. (2011). *International Law in the U.S. Legal System*. England: Oxford Universty Press
- Bulut, Feryat (Güz, 2011), 68 Kuşağı Gençlik Olaylarının Uluslararası Boyutu ve Türkiye’de 68 Kuşağına Göre Atatürk ve Atatürkçülük Anlayışı. *Çttad. X/23*, 143-169.
- Cumhuriyet*. (15.04.1968). “İlahiyat Öğrencileri Boykota Başlıyor”,1.
- Cumhuriyet*. (19.06.1968). “İnönü Seçim ve Gençlik Konularına Temas Etti: AP’nin Oy Kaybı Büyüktür”, 1.
- Cumhuriyet*. (09.07.1968). “Öğrenciler İşgal Sorumunu Paylaşmak İçin İmza Topluyor”, 1.
- Cumhuriyet*. (15.06.1968). “Öğrenciler, Dün Birbirine Girdi, 50 Kişi Yaralandı”, 1.
- Cumhuriyet*. (07.11.1967). “Öğrencilerin Protesto ve Yürüyüşleri Bugün Başlıyor” 1.
- Cumhuriyet*. (11.07.1968). “Sekiz Rektör Ankara’da Toplandı Üniversitede Reform Görüşülüyor”, 1.
- Cumhuriyet*. (25.08.1968). “Üniversite Reformu ve Bazı Anılar”, 2.
- Cumhuriyet*. (17.06.1969). “Yönetime Katılma ve Üniversitede Denetim”, 2.
- Hikmet Çetinkaya, *Sanclı Yıllar (1965-1971)*, Tekin Yayınevi, Ankara 1986, s. 48.
- Höke, Engin. (1989). *1960’lardan 1980’e Gençlik ve Mücadelesi*. İstanbul: Simge Yayınları, 18.
- Hürriyet*. (06.10.1968). “Ertem: ‘Üniversite Reform Teklifini Hükümet Bekliyor’”,1.
- Hürriyet*. (05.06.1968). “Üniversite Hakkında”, 7.
- İğdemir, Uluğ. (1968). *Üniversite Reformu ve Bazı Anılar*. Cumhuriyet, 2.
- Kılınç, Erol. (2008). *İhtilal, İhtiras ve İdeal 68 Kuşağı hakkında*. İstanbul: Ötüken Neşriyat A.Ş.
- Meriç, C. (2008), *Umrandan Uygarlığa*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Nasuhoglu, Rauf. (1969). *Yönetime Katılma ve Üniversitede Denetim*. Cumhuriyet, 2.
- Saran, Nephane. (1975), *Üniversite Gençliği*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası.
- Taşcıoğlu, Mükerrerem. (1967). *Türkiye’de Talebe Hareketleri*. Cumhuriyet, 2.
- Tercüman*. (08.11.1966). “10 Bin Hukuk Öğrencisi Boykota Başladı”, 1.
- Tercüman*. (13.04.1968). “Başörtüsü İle Sınıfa Giren Bir Öğrenci Sınıftan Kovuldu”, 1.
- Tercüman*. (13.07.1968). “Hukuk Fakültesi, Bir Üniversite Reform Tasarısı Hazırladı”, 1.
- Tercüman*. (18.06.1969). “Öğrenci Hayatında Asıl Olan, Derslere Devam Etmek Ve İmtihanolara Girmektir”,1.

68 Öğrenci Olaylarının Eğitimle İlgili Boyutları ve Türk Basınındaki Yansımaları

- Tercüman.* (18.06.1969). “Öğrenci Hayatında Asıl Olan, Derslere Devam Etmek Ve İmtihanlara Girmektir”, 1.
- Tercüman.* (09.11.1968). “Öğrenci Yürüyüşü”, 7.
- Tercüman.* (17.06.1968). “Öğrenciler: ‘İşimizi Kendimiz Göreceğiz’ ”, 7.
- Tercüman.* (17.06.1968). “Öğrenciler: ‘İşimizi Kendimiz Göreceğiz’ ”, 7.
- Tercüman.* (26.5.1970). “Üniversite Kendi Görevini Yaparsa Olaylar Yatıştır ”, 1.
- Tuncel, G. (2010). Küreselleşme Ve Yerelleşme Sürecinde Altmışsekiz Olayları. Akademik Yaklaşımlar Dergisi, 1(1).
- TBMM Tutanak Dergisi.* (19.02.1967). B:58, O:2, 492.
- TBMM Tutanak Dergisi.* (18.06.1968). B:52, O:1, 85-88.
- TBMM Tutanak Dergisi.* (01.02.1969). B:29, O:2, 60.
- TBMM Tutanak Dergisi.* (01.02.1969). B:29, O:2, 70.
- TBMM Tutanak Dergisi.* (07.11.1969). B:4, O:2, 147.
- TBMM Tutanak Dergisi.* (15.04.1969). B:50, O:1, 554-556.
- TBMM Tutanak Dergisi.* (13.03.1970). B:50, O:2, 347.
- TBMM Tutanak Dergisi.* (25.05.1970). B:88, 531.
- TBMM Tutanak Dergisi.* (23.02.1971). B:43, O:1, 120.
- Türköne, M. (2009). Darbe Peşinde Koşan Bir Nesil 68 Kuşağı. İstanbul: Nesil Yayınevi.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2008). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Emin ATASOY

Bursa Uludağ Üniversitesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü

eatasoy@uludag.edu.tr

ORCID Numarası|ORCID Numbers: 0000-0002-6073-6461

Erol KAPLUHAN

Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Coğrafya Bölümü

ekapluhan@hotmail.com

ORCID Numarası|ORCID Numbers: 0000-0002-2500-1259

Yerbol PANGALİYEV

erbolpm@mail.ru

ORCID Numarası|ORCID Numbers: 0000-0002-2392-4180

Buryat Cumhuriyeti'nin Turizm Potansiyeli ve Başlıca Turizm Kaynakları
*Touristic Potential And Major Touristic Attractions Of Buryatia Republic***Öz**

Rusya Federasyonu'nun Güney Sibirya Bölgesi'nde yer alan Buryat Cumhuriyeti, Saha Cumhuriyeti ve Komi Cumhuriyeti'nden sonra Rusya'nın en büyük yüzölçümüne sahip üçüncü özerk cumhuriyettir. Siyasi yapılanma olarak Uzakdoğu Federal İdari Bölgesi, ekonomik yapılanma olarak ise Uzakdoğu İktisadi Bölge sınırları içinde yer alan Buryatya, Doğu Sibirya'nın güney kesimlerinde ve Moğolistan'ın kuzeyinde yer almaktadır. Araştırmada coğrafyanın temel araştırma metodları gözlemlenmiş, kaynak tarama yöntemi aracılığıyla ilgili kaynaklar ve yayınlar temin edilerek veri tabanı oluşturulmuştur. Elde edilen verilerin değerlendirilmesi için haritalar, şekiller ve tablolar oluşturulmuştur. Konunun net anlaşılması amacıyla Buryat Cumhuriyeti'nin lokasyon, Buryat Cumhuriyeti Kültürel Turizm Merkezleri, Buryat Cumhuriyeti'nin Doğal turizm alanları, Buryat Cumhuriyeti milli parkları ve doğa koruma alanları haritalarının yanı sıra ifadeleri güçlendirmek için konular arasındaki bağlantılar tablo ile vurgulanmıştır. Tüm bu coğrafi olumsuzluklara rağmen, Buryatya zengin doğal kaynaklarıyla, geniş Tayga ormanlarıyla, yüzlerce göl ve akarsu havzasıyla, yüzlerce sağlık, kültür ve inanç merkeziyle, çok sayıda kaplıca, müze ve doğa koruma alanıyla, Rusya'nın en zengin turizm kaynaklarına sahip cumhuriyetlerinden biridir. Turizm çeşitliliği ve turizm kaynakları bakımından, Buryatya'nın en ilginç ve en sıra dışı Rusya cumhuriyeti olması, ayrıca çok sayıda benzersiz doğal ve tarihsel-kültürel turizm merkezine sahip olması bu çalışmanın kaleme alınmasının başlıca nedenlerinden biridir. Ülkemizde Buryatya'nın turizm coğrafyası ile ilgili yok denecek kadar az sayıda bilimsel araştırma olduğundan dolayı, bu makalenin öncelikli amacı, Buryatya'nın turizm kaynaklarını ve turizm potansiyelini Türk okuyucularına tanıtmaktır.

Anahtar Kelimeler: Buryat Cumhuriyeti, Sibirya, Turizm Coğrafyası, Rusya Federasyonu.

Abstract

Buryat Republic is in Southern Siberia region of Russian Federation, and it has the third largest area after Saha and Komi Republics of Russia. Buryatia, located in the southern region of Eastern Siberia and the north of Mongolia, diplomatically, is a part of the Far Eastern Federal District and, economically, is a part of Far East Economic Zone. In the research, the main methods of research of geography were observed, and the database was created by providing relevant resources and publications through the source scanning method. Maps, shapes, and tables have been created to evaluate the data obtained. In order to be clear, the local, Buryat Republic cultural Tourism Centers, Buryat Republic's natural tourist areas, Buryat Republic national parks and nature protection areas maps, as well as links between topics to strengthen statements, are highlighted by the table. Despite these disadvantageous geographical characteristics, Buryatia has rich natural resources, large taiga forests, hundreds of lake and river basins, hundreds of cultural and belief centers, many thermal springs, museums, and natural protection reserves. The primary motivation of this paper is driven from the fact that Buryatia has a diversity of touristic attractions which makes it the most interesting and extraordinary republics of Russia and it has many unique natural and historical-cultural touristic centers. Thus, Buryatia is one of the richest countries in terms of touristic resources in Russia. Because of the reason that there is a knowledge gap about the touristic geography of Buryatia in our country, the primary goal of this paper is to introduce touristic resources and potential of Buryatia to Turkish readers.

Keywords: Buryat Republic, Siberia, Tourism Geography, Russian Federation

Giriş

Araştırmanın Amacı

Bölgenin en çok turist çeken merkezlerinden biri olan Buryat Cumhuriyeti'nin turizm potansiyeli ve turizm kaynakları şimdiye kadar detaylı bir şekilde araştırılmamıştır. Bu konuda katkı sağlamak amacıyla Buryat Cumhuriyeti'nin turizm potansiyeli ve başlıca turizm kaynakları araştırma konusu olarak seçilmiştir. Böylece; Buryat Cumhuriyeti'nin turizm potansiyeli ve turizm kaynaklarının neler olabileceğinin belirlenerek bu kaynakların bölge ve ülke turizmüne ne gibi faydalar sağlayacağı, belirli merkezlerde yoğunlaşan turizm aktivitelerinin, alternatif turizm kaynakları devreye sokulup nasıl çeşitlendirilerek zenginleştirilebileceği, koruma-kullanma dengesi içerisinde Buryat Cumhuriyeti'nin turizm potansiyeli kullanımında bütüncül bir yaklaşım sergilenmesinin gerekliliği, alternatif turizm kaynaklarının devreye girmesi ile Buryat Cumhuriyeti'nde turizm hareketlerindeki mevsimsel yoğunluğun yılın diğer mevsimlerine de taşınabileceği ortaya konularak; turizm potansiyeli ve başlıca turizm kaynakları yanında turizm coğrafyası penceresinden Buryat Cumhuriyeti'nin avantaj ve dezavantajlarının altı çizilecektir.

Yöntem

Coğrafi değişkenler, turizmin gelişebilmesi için geniş bir çerçeve oluşturur. Turizm etkinlikleri, bir ülkenin doğal ve kültürel coğrafyasının sahip olduğu fırsatlar ve kısıtlamalarla yakından ilişkilidir. Fiziksel coğrafya özellikleri, bir bölgedeki turizm çekiciliklerinin çeşidini, kalitesini ve dağılımını belirlemekle kalmaz, aynı zamanda o bölgeye ulaşılabilirliği ve bölge içi ulaşım olanaklarını da kontrol altında tutar. Herhangi bir arazinin tatil turizmüne uygunluğunun saptanması için kullanılan kriterlere bakıldığında; hepsinin coğrafi koşullara dayalı olduğu görülür. Bu yöndeki bir incelemede coğrafya, turistik arzı ele almaktadır. Ayrıca turistik talebin araştırılmasında ihmal etmeyen coğrafya, arz ve talebi bütünlenmektedir (Soykan, 2000: 42).

Turizmin dünyadaki gelişimi ve değişimi, turistlerin turizm olayından beklentileri, günümüzde potansiyel turizm alanlarının tespitini gündeme getirmektedir. Bu nedenle Buryat Cumhuriyeti'nin turizm potansiyeli ve başlıca turizm kaynaklarını ortaya koymak önem taşımaktadır. Araştırmada coğrafyanın temel araştırma metotları gözetilmiş, kaynak tarama yöntemi aracılığıyla ilgili kaynaklar ve yayınlar temin edilerek veri tabanı oluşturulmuştur. Elde edilen verilerin değerlendirilmesi için haritalar, şekiller ve tablolar oluşturulmuştur. Konunun net anlaşılması amacıyla Buryat Cumhuriyeti'nin lokasyon, Buryat Cumhuriyeti Kültürel Turizm Merkezleri, Buryat Cumhuriyeti'nin Doğal turizm alanları, Buryat Cumhuriyeti milli parkları ve doğa koruma alanları haritalarının yanı sıra ifadeleri güçlendirmek için konular arasındaki bağlantılar tablo ile vurgulanmıştır. Ayrıca metin içinde Buryat Cumhuriyeti turizm özelliklerini ön plana çıkaran fotoğraflarla içerik zenginleştirilmiştir. İncelenen çok sayıda Rus kaynağında Rusya topraklarının ancak % 2'sini oluşturmakta olan Buryat Cumhuriyeti, Uzakdoğu Federal İdari Bölgesi sınırları içinde ve Doğu Sibiry'a'nın güney kesimlerinde yer almaktadır. Bu doğrultuda bölgenin fiziki, beşeri ve ekonomik coğrafyası, sahanın Uzak Doğu Federal İdari Bölgesi sınırları içindeki konumu dikkate alınarak değerlendirilmiştir. Araştırmanın tamamı bir bütün olarak gözden geçirildikten sonra ortaya çıkan durum coğrafi metot ve prensiplere göre değerlendirilmiştir. Buryat Cumhuriyeti'nin Turizm Potansiyeli ve Başlıca Turizm kaynaklarının planlamasına dair öneriler sunulmuştur.

Bulgular

Buryat Cumhuriyeti Rusya topraklarının % 41'ini tek başına oluşturan Uzakdoğu Federal İdari Bölgesi'nde yer almaktadır. Yaklaşık olarak Türkiye'nin 9 katı büyüklünde bir alan kaplayan Uzakdoğu Federal İdari Bölgesi'nin toplam yüzölçümü 6952555 km²'dir. Rusya topraklarının ancak % 2'sini oluşturmakta olan Buryat Cumhuriyeti Doğu Sibiry'a'nın güney kesimlerinde yer almaktadır. Baykal gölünün güneyinde ve doğusunda yer alan bu seyrek nüfuslu Cumhuriyet, dünyanın en derin gölünü kucaklayan bir "yarım ay" şeklindeki harita görüntüsü ile dikkat çekmektedir (Harita 1).

Siyası yapılanma olarak Uzakdoğu Federal İdari Bölgesi, ekonomik yapılanma olarak ise Uzakdoğu İktisadi Bölge sınırları içinde yer alan Buryatya, 6 kentsel yerleşme, 12 kasaba ve 615 kırsal yerleşme barındırmaktadır. Bugün, idari yapılanma bakımından Buryatya 21 Rayon (il) ve 2 kentsel idari yönetim biriminden oluşmaktadır.

Buryatya toprakları, yüzyıllar boyunca Rusların, Çinlilerin, Moğolların ve Türk topluluklarının etkileşim alanında yer almıştır. Buryatya’da gözlenen bugünkü çok kültürlü ve çok etnikli demografik yapı, bu etkileşiminin izlerini ve sonuçlarını yansıtmaktadır.

Dağlık, ormanlık ve yüksek arazilerin egemen olduğu Buryat Cumhuriyeti, Rusya’nın en soğuk, en engebeli ve en seyrek nüfuslu cumhuriyetlerden birisi olmasına rağmen zengin doğal kaynaklarıyla, geniş Tayga ormanlarıyla, çok sayıda doğa koruma alanıyla ve jeomorfolojik çeşitliliğiyle dikkat çekmektedir.

Buryat Cumhuriyeti’ni Rusya’nın Budist kültürel ve inanç başkentini barındırması ve en fazla Budist nüfusa sahip olmasının yanında Rusya’nın ortalama yükseltisi en fazla olan ve en fazla orman arazisine sahip cumhuriyetlerinden biri olması ayrıca Rusya’nın en fazla göl ve akarsuya sahip cumhuriyetlerden biri olması ve son olarak da Rusya’nın en zengin maden ve enerji kaynaklarına sahip cumhuriyetlerden biri olmasıyla dikkat çeken bir ülke olarak dikkat çekmektedir.

Asya kıtasının orta kesimlerinde ve Rusya’nın güneydoğusunda yer alan Buryatya, Moğolistan’ın kuzeyinde Zabaykalie¹ olarak adlandırılan bölgede yer almaktadır. Buryat Cumhuriyeti (BC) kuzeyden ve batıdan İrkutsk Oblastı, güneybatıdan Tuva Cumhuriyeti, doğudan ise Zabaykalski Kray (Zabaykalski İdari Bölgesi) ile çevrilidir (Harita 1).² BC güneyden Moğolistan Cumhuriyeti ile kara sınırına sahip olup bu sınır aynı zamanda Rusya-Moğolistan devlet kara sınırını oluşturmaktadır. Matematik konum olarak BC 98°40’-116°55’ doğu boylamları ve 49°55’ – 57°15’ kuzey enlemleri arasında uzanmaktadır. Yaklaşık olarak Almanya Cumhuriyeti büyüklüğündeki Buryatya topraklarının kuzey – güney istikametindeki uzunluğu yaklaşık 600 kilometre, oysa doğu – batı istikametindeki genişliği 420 kilometre civarındadır.³

Harita 1: Buryat Cumhuriyeti Lokasyon Haritası

Buryatya hem doğal hem de beşeri turizm kaynakları bakımından zengin ve renkli bir cumhuriyettir. Yüksek dağlar, derin kanyon vadileri, volkanik araziler, körfezler, sirk gölleri, doğa koruma alanları, mağalar, adalar, plajlar, körfezler, şifalı su kaynakları, sönmüş volkanlar, buzullar ve şelaleler ülkenin başlıca doğal turizm kaynaklarını oluşturmaktadırlar. İnanç merkezleri, müzeler, tiyatrolar, etnik turizm merkezleri, sanat galerileri, kültürel ve tarihsel anıtlar, kaplıcalar ve sağlık merkezleri, Ortodoks kiliseleri ve Budist tapınakları, kent meydanları ve kaleler ülkenin başlıca beşeri turizm kaynaklarını oluşturmaktadırlar. Yabancı turistler için Buryatya, Baykal Gölü kıyılarını, Selenga Vadisini, tarihi

¹ Baykal gölünün doğu kesimlerinde yer alan bölge “Zabaykalie” olarak adlandırılır ve Türkçemize “Baykal Ardı Bölgesi” olarak tercüme edilebilir.

² Chirikov, A. I., Pozdnyak, G. V., Kamenskaya, İ. Y., (2008) Atlas Mira. İzdatelstvo Oniks, Moskova

³ <http://council.gov.ru/structure/regions/BU/>

Buryat Cumhuriyeti'nin Turizm Potansiyeli ve Başlıca Turizm Kaynakları

Budist tapınaklarını, uçsuz bucaksız Tayga ormanlarını, şifalı kaplıcaları ve ilginç Ortodoks kiliselerini çağrıştırmaktadır. Ama kuşkusuz Buryatya'yı ziyaret eden meraklı turistler, bundan çok daha fazlasını göreceklerdir.

Coğrafi konum, fiziki coğrafya ve beşeri coğrafya özellikleri Buryatya'da turizm faaliyetlerini etkileyen başlıca faktörler olarak sıralanabilir. Fiziki coğrafya özellikleri bakımından çok zengin potansiyele sahip olan Buryatya, nüfus potansiyeli, nüfus yoğunluğu ve kentleşme bakımından şanssız bir cumhuriyet olarak değerlendirilebilir. Buryatya'da yer şekillerinin büyük çeşitlilik göstermesi, bitki örtüsünün, iklim özelliklerinin, toprak tiplerinin ve hidrografik kaynaklarının da çeşitlilik göstermesine neden olmuştur. Ayrıca, Buryatya topraklarında 160'tan fazla millet ve topluluğun yaşaması etnik ve kültürel turizm kaynaklarının çeşitlenmesine neden olmuştur. Her dinsel topluluk ve her etnik topluluk, kendine özgü inanç merkezlerini, kendine özgü anıtlarını, mimari eserlerini ve yerleşim tiplerini inşa etmiştir. Bu nedenle ülke sınırları içinde Musevi Sinagog, Tatar kültür evi, Katolik Kilise, Budist Tapınak, Evenki yaşam merkezi, Müslüman Camisi ve Ortodoks Manastır gibi farklı kültürel yapıtlar aynı bölge sınırları içinde görülebilir.⁴

Doğu Sibirya ile Batı Sibirya, Kuzey Asya ile Güney Asya arasında merkezi bir coğrafi mekânda yer alan Buryatya, bölgeler, kültürler ve ülkeler arasında adeta kavşak coğrafi konumundadır. Jeopolitik konumu nedeniyle, Buryatya topraklarında hem Moğol hem Rus hem Türk hem Evenki hem Buryat hem de Çin kültür izleri görülmektedir. Asyalı ve Avrupalı milletler, yerli ve göçmen topluluklar, Müslüman ve Hristiyan azınlıklar bugün aynı cumhuriyet sınırları içinde yan yana yaşamaktadırlar. Bu demografik çeşitlilik, her şeyden önce turistik ve kültürel kaynaklarının da çeşitlenmesine yol açmıştır. Tarih boyunca farklı devletlerin, farklı medeniyetlerin ve farklı milletlerin siyasal ve kültürel etkisinde kalmış olan Buryat toprakları, bugün 160'tan fazla etnik topluluğun tarihsel-kültürel eserlerini barındırması zengin bir turistik kaynak çeşitliliğine işaret etmektedir.⁵

Selenga Nehri ve yakın çevresi, Hamar-Dabar Dağları, Barguzin ve Tunkinsk Vadisi ile Baykal Gölü kıyıları Buryatya'nın en çok turist ağırlayan ve en çok turizm merkezi barındıran sahalarını oluşturmaktadırlar. Turizm çekiciliklerindeki coğrafi farklılıklarla, etnik ve yöresel zenginliklerle, geniş Tayga ormanlarıyla ve zengin bitki-hayvan tür çeşitlilikleriyle dikkat çeken Buryatya, muazzam turizm potansiyeli olan ama turizm alt yapısı pek gelişmemiş bir Sibirya Cumhuriyeti olarak tanımlanabilir. Zengin doğal kaynaklara, geniş yüz ölçüme ve çok sayıda tarihsel-kültür turizm merkezine sahip olmasına rağmen, XXI. yüzyılda, Buryatya iç ve dış turizmde hak ettiği yere bir türlü ulaşamamıştır. Örneğin Dambaeva'nın yapmış olduğu bir araştırmada BC topraklarının % 45,6'sı, yani neredeyse yarısı yüksek rekreasyon potansiyeline sahip olmalarına rağmen, bu avantajlar Buryatya hükümetleri tarafından iyi değerlendirilemediği ve uzun vadeli turizm politikaları uygulanmadığı için son yarım yüzyılda hiçbir zaman bir yılda gelen yabancı turist sayısı 100 000'i aşmamıştır.⁶

1. Buryat Cumhuriyeti'nin Turizm Potansiyeli

Rusya Federasyonu sınırları içinde yer alan diğer özerk cumhuriyetlerde olduğu gibi Buryatya'da da SSCB dönemi, yabancı turistlere ve uluslararası turizme kapalı bir dönem olarak görülebilir. "Demir Perde" olarak adlandırılan bu jeopolitik izolasyon bir çok iktisadi sektörde olduğu gibi turizm alanında da Buryatya'nın içe kapanmasına ve küresel turizm hareketliliğine katılamaması ile sonuçlanmıştır. SSCB döneminde turizm yatırımlarının ve ulusal turizm projelerinin çok yetersiz olması, inşa edilen turistik tesis sayısının çok az olması, ayrıca uzun vadeli ulusal turizm politikaların oluşturulamaması Buryatya'da turizmi olumsuz etkilemiştir.⁷ Bu nedenle 1960'lı yıllara kadar Buryatya'daki turizm

⁴ Buryatya'nın turizm potansiyeli ile ilgili bakınız:

- Lobanov, A. S. (2013) "Razvitie Rinka Turistiçeskih Uslug Respubliki Buryatiya", Elektronniy Nauçniy Jurnal İzvestiya İrkutskoy Gosudarstvennoy Ekonomičeskoj Akademii, No: 3, İrkutsk
- Maksanova, L. B. J. (2012) "Opit Gosudarstvennogo Regulirovaniya Turizma v Respublike Buryatiya", Vserosiyskiy Ekonomičeskiy Jurnal EKO, No: 9, p. 13-23, Novosibirsk
- Namhanova, M. V, Sanjin, B. B. (2014) "Osenka Turistsko-Rekreatsionnogo Potentsiala Respubliki Buryatiya", Vestnik Buryatskogo Gosudarstvennogo Universiteta, No: 4, p. 47-56, Ulan – Ude

⁵ Batotsirenov, E. A. (2012) "Geografiya Aktivnogo Turizma v Respublike Buryatiya. Uçebnoe Posobie", İzdatelstvo: BGSŞA imeni V. R. Filippova, Ulan – Ude

⁶ Dambaeva, S. F. (2019) "Regionalnie Osobennosti Razvitiya Turizma na Primere Respubliki Buryatiya", Drukerovski Vestnik, No: 3, p. 329-335, Novoçerkask

⁷ SSCB döneminde Rusya ekonomisi ve Özerk Cumhuriyetlerin iktisadi yapısı ile ilgili bakınız:

etkinlikleri, Baykal kıyılarında geziler düzenleme, kaplıçalarda aile tatili yapma, dağlık bölgelerde dağ yürüyüşü yapma, akarsu ve göl havzalarında balıkçılık, yakın yörede geziler ve gününbirlik piknikler gibi genelde yerli nüfusun rekreasyon faaliyetleri şeklinde sürdürülmüştür. Başkent Ulan-Ude kentinin 1980'li yıllara kadar, SSCB yöneticileri tarafından, savunma ve askeri nedenlerle "kapalı şehir" kabul edilmiş olması, Buryatya'daki turizm faaliyetlerin geç başlamasında bir başka önemli etkidir.

Sonuç olarak, Buryatya'daki turizm faaliyetlerinin gelişimi 1965 yılından sonra gecikmeli olarak başladığı görülmektedir. Bu nedenle tatil merkezi ve turistik tesis inşaat yapımının da geç başlaması ülkedeki turizmin gelişmemiş olmasında önemli etkenler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu gecikme ve az gelişmişlik XXI. yüzyılda turizm sektörüne de yansımıştır. Örneğin Buryatya sınırları içinde faaliyet gösteren turizm şirketleri ve tur operatörlerinin sayısı çok yetersizdir. 1 Ocak 2014 tarihinde Buryatya'da sadece 27 tur operatör ve 50 turizm şirketi faaliyet gösterdiği tespit edilmiştir. Buryatya'ya bir yılda gelen yabancı turist sayısı ise 25 000 ile 35 000 arasında değişmektedir. Bu devasa ülke için gelen yabancı turist sayısı çok yetersiz olduğu anlaşılmaktadır. AB ülkeleri, ABD, Moğolistan, Çin, Almanya ve Japonya gibi ülkeler en fazla turist gönderen ülkeler oldukları anlaşılmaktadır.⁸ Buryatya sınırları içinde 370'ten fazla konaklama tesisi (otel, motel, pansiyon vb.) ve 11 000'den fazla yatak yerli ve yabancı turistlere hizmet vermektedir. Almanya büyüklüğündeki bir ülke için hem otel sayısı hem de turistik yatak kapasitesi çok yetersiz olduğu anlaşılmaktadır. Ulan-Ude, Nijneangarsk, Severobaykalsk, Babuşkin, Ust Barguzin, Mondı, Arşan ve Orlik yabancı turistlerin hem en sık kullandıkları çıkış noktalarını hem de en çok ziyaret edilen yerleşmeleri oluşturmaktadırlar.⁹

Sağlık ve termal turizmi, inanç turizmi, kırsal turizm, ekolojik turizm, göl turizmi, etnik turizm, macera turizmi, av turizmi, kış turizmi, spor turizmi, mağara turizmi, akarsu-rafting turizmi ve dağcılık Buryatya'da en gelişmiş turizm tipleridir. Dünyanın en büyük tatlı su havzası olan Baykal gölüne sahip olan Buryatya'nın geleceği Baykal gölünün korunması ve temiz kalmasına bağlıdır diyebiliriz. Bu nedenle ekolojik turizm bu ülkenin geleceğini ve turizm başarılarını belirleyecek en öncelikli turizm koludur. Ayrıca Rusya'nın Budist merkezi olan Buryatya sınırları içinde 160'tan fazla milletten insanın yaşaması ve 180'den fazla dinsel sivil toplum kuruluşunun faaliyet göstermesi bir yandan ülkenin etnik ve dinsel çeşitliliğini yansıtmaktadır, diğer yandan da etnik turizm ve inanç turizm için çok olumlu kültürel koşullarının mevcudiyetine işaret etmektedir.¹⁰ Özetle, ekolojik turizm, sağlık turizmi, etnik turizm ve inanç turizmi Buryatya'nın en güçlü ve en perspektifli turizm yanlarıdır.

Akarsu vadileri, verimli tarım arazileri ve göl kıyıları Buryatya'nın hem en yoğun nüfuslu sahalarını hem de en çok turist çeken yörelerini oluşturmaktadırlar. Barguzin, Verhnaya Angara, Selenga, Djida, İrkut, Muya, Vitim ve Oka vadileri, Sayan ve Hamar-Dabar Dağları ile Baykal gölü kıyıları turistik tesislerinin en büyük yoğunluk gösterdikleri sahaları oluşturmaktadırlar. Cumhuriyet sınırları içindeki, inanç merkezleri, sağlık merkezleri, doğa koruma alanları, kentsel yerleşmeler, Budist tapınaklar ve demiryolu güzergâhları turistik merkezlerin yoğunluk gösterdikleri diğer alanlardır.¹¹

Aşağıdaki satırlarda Buryatya'da gelişmiş olan başlıca turizm tipleri ve Cumhuriyet sınırları içinde yer alan başlıca turizm merkezleri irdelenmiştir.

1.1. Sağlık Turizmi Merkezleri

Kaplıcalar, termal kaynaklar ve tatil köyleri Buryat Cumhuriyeti'nde en yaygın görülen sağlık turizmi merkezleridir. Aşağıdaki satırlara Buryat Cumhuriyeti sınırları içinde yer alan başlıca sağlık merkezlerinin coğrafi konumu, özellikleri ve turizm potansiyeli örnekler verilerek irdelenmiştir.

- Çepaliga, A. L. Çepaliga, G. İ. (2004) "Regioni Rosii, Spravoçnik", İzdatelstvo "Daşkov i K", Moskova
- Dronov, V. P. Gluşkovoy, V. G. (2003) "Obştestvennaya Geografiya Rosii", İzdatelstvo "Klassiks Stil", Moskova
- Babin, Y. V. Moskvın, V. V. Vidyapın, V. İ. Stepanova, M. V. (2005) "Ekonomičeskaya Geografiya Rosii", Moskova: İzdatelskiy Dom "INFRA-M"

⁸ Badlueva, M. P. (2014) "Kreativniy Potentsial Respubliki Buryatiya: Kartirovani Teritorii", Vestnik Buryatskogo Gosudarstvennogo Universiteta, No: 3, p. 28-40, Ulan – Ude

⁹ Batotsirenov, E. A. (2012) "Geografiya Aktivnogo Turizma v Respublike Buryatiya. Uçebnoe Posobie", İzdatelstvo: BGSHA imeni V. R. Filippova, Ulan – Ude, s. 52

¹⁰ Vasilieva, D. D. (2013) "Prioreteti Razvitiya Turistiçeskiy Deyatelnosti v Respublike Buryatiya", Vestnik Buryatskogo Gosudarstvennogo Universiteta, No: 7, p. 163-166, Ulan – Ude

¹¹ Batotsirenov, E. A. (2012) "Geografiya Aktivnogo Turizma v Respublike Buryatiya. Uçebnoe Posobie", İzdatelstvo: BGSHA imeni V. R. Filippova, Ulan – Ude

1.1.1. Arşan Termal Tatil Merkezi

Termal kaynaklar ve şifalı sular bakımından Rusya'nın en zengin cumhuriyetlerin başında Buryatya gelir çünkü bugüne kadar cumhuriyet sınırları içinde 350'den fazla şifalı su kaynağı tespit edilmiştir. Bu su kaynaklarının büyük bir bölümü Tunkinsk Vadisinde ve Arşan Yöresinde yer almaktadırlar. Buryatya'nın güneybatısında Tuva Cumhuriyeti ve Moğolistan sınırına yakın bir bölgede yer alan Arşan Termal Tatil Merkezi (Harita 2) (Rusça: Курорт Аршан), Tunkinski Rayon sınırları içinde bulunmaktadır. Arşan köyünden adını alan bu turizm merkezi, İrkut vadisinin kuzeyinde ve Bolşaya Angara gölünün hemen kuzeydoğusunda yer almaktadır. Kingarga deresinin doğu ve batı kıyılarında uzanan Arşan yerleşmesi, dağınık yerleşim konutlarından ve çok sayıda turistik tesisten oluşan küçük bir kırsal yerleşmedir.

Buryat dilinde "Arşan" kelimesi Türkçemize tercüme edildiğinde "şifa kaynağı" anlamını taşımaktadır. Hem Doğu Sibirya bölgesinin hem de Buryatya'nın en popüler tatil yerlerinin başında, Arşan köyünde yer alan "Arşan Termal Tatil Merkezi" gelmektedir. Yerli ve yabancı turistler arasında çok popüler bir sağlık merkezi olan Arşan, Tunkinskaya Vadisi'nde deniz seviyesinden 893 metre yükseklikte Sayan dağlarının güney yamaçlarında yer almaktadır. 19. yüzyılın sonunda uzmanlar, Arşan sularının bileşiminin Narzan'inkine yakın olduğunu keşfettiler. 1920 yılında kurulmuş olan "Arşan Termal Tatil Merkezi" zamanla ulusal öneme sahip bir sağlık merkezi haline gelmiş ve burada farklı çapta sanatoryumlar ve konaklama tesisleri inşa edilmeye başlanmıştır. Bir başka anlatımla Arşan, yüzyıllık bir sağlık turizm merkezi olarak faaliyet göstermektedir. Arşan'da en lüks konaklama tesislerinin başında "Korona", "Tuyana" ve "İrkut" otelleri gelmektedir. "Arşan Termal Tatil Merkezi" sınırları içinde faaliyet gösteren en büyük iki sanatoryum "Arşan" ve "Sayan" adını taşımaktadır. Ayrıca Arşan köyü ve çevresinde bir maden suyu fabrikası ve küçük bir hidroelektrik santral faaliyet göstermektedir.¹²

Arşan yöresini ziyaret eden turistler genelde yakın çevrede yer alan aşağıdaki turistik çekicilikleri de ziyaret etmektedirler:¹³

- Kingarga vadisinde yer alan 12 ilginç şelale
- 2412 metre yüksekliğindeki Aşıklar zirvesi (Rusça: Пик Любви)
- 15000 yıl önce aktivitesi sona ermiş olan 30 civarında sönmüş volkan
- Hoymorskiy Budist Manastırı.
- Tunkinski Milli Parkı
- Arşan köyündeki Moğol Pazarı.
- Kingarga Vadisinin mermer kaplı vadisi.
- Sönmüş Volkanlar Vadisi.
- Cengiz Han Tahtı Kayası.
- Jemçug köyündeki sıcak termal havuzlar.

1.1.2. Umhey Termal Tatil Merkezi

Buryatya'nın kuzey bölgelerinde, Barguzin vadisinin yukarı kesimlerinde 1 km. uzunluğundaki bir akarsu adası üzerinde yer alan Umhey Termal Merkezi (Foto 1, Harita 2) (Rusça: Курорт Умхей), nehir adası üzerinde yer alan Buryatya'nın nadir turistik merkezlerinden biridir. 146 farklı şifalı su kaynağı barındıran bir sağlık ve tatil merkezi başkent Ulan-Ude kentinden 520 kilometreden fazla uzak bir mesafede yer almaktadır. Kurumkan Rayon sınırları içinde, Ulünhan köyünün 17 kilometre kuzeyinde yer alan bu termal merkez sıcak şifalı sularıyla ve tertemiz doğasıyla meşhurdur.¹⁴ Ulaşım sorunları, yetersiz konaklama tesisi ve yakın mesafede yerleşmelerin olmaması Umhey merkezinin en büyük sorunlarıdır.

¹² Daha detaylı bilgi için bakınız:

- <https://www.baikal-olkhon.ru/mesta-na-baikale/arshan/>
- <https://tuda-suda.net/2016/08/kurort-arshan-dostopromechatelnosti-gostinicy-otdyh/>
- <https://www.tourprom.ru/country/russia/arshan/attraction/mineraljnye-istochniki-arshana/>

¹³ Borisov, G. B., (2018) "Bolşoy Atlas Rossii", İzdatelstvo "AST", Moskova

¹⁴ Daha detaylı bilgi için bakınız:

- <http://www.visitburyatia.ru/hotels/umhei/>
- <https://gordburyatia.ru/priroda/255-kurort-umhey.html>
- <http://nasledie-sela.ru/places/BUR/1120/8091/>

Foto 1: Umhey Termal Merkezi (Rusça: Курорт Умхей)

Kaynak: <http://reass.ru/resort/23-kurort-umhey.html>, 2021.

1.1.3. Baraghan Soğuk Su Kaynakları

Baraghan Soğuk Su Kaynakları (Foto 2) (Rusça: Курорт Баргахан) Buryatya'nın kuzey bölgelerinde Kurumkan Rayon sınırları içinde, Baraghan köyüne 10 km. ve Kurumkan kasabasına 25 km. uzaklıkta yer almaktadır. Deniz seviyesinden 700 metre yükseklikte, Barguzin Vadisinde yer alan bu tatil merkezi subalpin ekolojik ortamıyla, şifalı soğuk su kaynaklarıyla ve yoğun Tayga ormanlarıyla dikkat çekmektedir. Barhan dağlarının eteklerinde yer alan bu tatil merkezi genelde iç turizme hizmet vermektedir. Moğollar ve Buryatlar için Baraghan Dağları kutsal sayıldıkları için inanç turizmi açısından da bölgenin önemli bir yeri vardır.¹⁵

Foto 2: Baraghan Soğuk Su Kaynakları (Rusça: Курорт Баргахан)

¹⁵ Daha detaylı bilgi için bakınız:

- <http://www.visitburiatia.ru/places/section-177/item-144004/>
- <http://selorodnoe.ru/village/buriatia/?a=339>
- <https://project.infpol.ru/page245712.html>

Kaynak: <https://www.infpol.ru/100531-arshany-buryatii-sila-zemli/>, 2021.

1.1.4. Alla Termal Tatil Merkezi

Alla Termal Tatil Merkezi (Rusça: Курорт Алла) Barguzin Irmağı'nın sağ kolu olan Alla ırmağı vadisinde ve Kurumkan Rayon sınırları içinde yer almaktadır. Bu termal turizm merkezinde 50-77°C arasında değişen sıcaklıklarda 50'den fazla sıcak su kaynağı bulunmaktadır. Bu nedenle de Barguzin vadisinin en önemli kaplıca ve sağlık merkezlerinin başında gelir. Kurumkan İlçe (rayon) merkezine 54 km mesafede bulunan Alla köyü, 19. yüzyılın ortalarından beri bilinen el değmemiş çam ormanları ile çevrili şirin ve sakin bir kırsal yerleşmedir. Alla Termal su kaynakları Alla köyüne 7 km. mesafede yer almaktadır. Bu termal merkezdeki şifalı su kaynakları özellikle kas-iskelet sistemi sorunları ve sinir sistemi hastalıklarının tedavisi için çok faydalı oldukları bilinmektedir.¹⁶ Alla köyü ve çevresinde yer alan derin kanyon vadileri, Alinskoe Gölü, ilginç şelaleler, yaşlı tayga ormanları, Suhotka Vadisi yöresinin en ilginç turizm çekicilikleridir. Buzul aşındırmasıyla oluşmuş Alla Irmağı vadisi, dik yamaçları ve derin kanyon oluşumlarıyla müthiş doğal görüntüler sunmaktadır.

Foto 3: Alla Termal Tatil Merkezi (Rusça: Курорт Алла)

Kaynak: <http://reass.ru/resort/22-allinskie-istochniki-na-kurorte-alla.html>, 2021.

1.1.5. Kuçiger Kaplıca Merkezi

Barguzin Irmağı'nın sağ kolu olan İndihen vadisinde yer alan Kuçiger Kaplıca Merkezi (Foto 4) (Rusça: Кучигерские термальные источники) Ulünhan köyünün 7 km. batısında ve başkent Ulan-Ude'nin ise 492 km. kuzeydoğusunda yer almaktadır. Evenki Kültür Merkezi ve şifalı çamur banyoları ile meşhur olan Kuçiger, tüm yıl boyunca kaplıca olarak faaliyet göstermektedir. Kadın hastalıkları, deri hastalıkları, kas-iskelet sistemi hastalıkları ve kemik hastalıkları için Kuçiger yöresindeki su kaynaklarının çok faydalı oldukları tespit edilmiştir. Kuçiger yöresinde çok sayıda irili ufaklı buzul aşınım gölü, geniş bataklık arazileri ve çok sayıda dere yer almaktadır. Balıkçılık, dağ yürüyüşü, akarsu ve göl turizmi, etnik turizm ve kırsal turizm için yörede müsait bir coğrafi ortam vardır.¹⁷

Foto 4: Kuçiger Kaplıca Merkezi (Rusça: Кучигерские термальные источники)

¹⁶ Daha detaylı bilgi için bakınız:

- <http://www.visitburyatia.ru/places/section-177/item-2442/>
- <https://travel.drom.ru/40709/>
- <http://reass.ru/resort/22-allinskie-istochniki-na-kurorte-alla.html>
- <http://yaputnik.ru/travelto/rossiya/sibir/buryatiya-i-ozero-baykal/kurumkanskiy-rayon/uschele-reki-alla-i-termalnye-istochniki>

¹⁷ Daha detaylı bilgi için bakınız:

- <https://kucheger.ru/>
- <http://www.visitburyatia.ru/places/section-150/item-2437/>
- <https://gordburyatia.ru/priroda/251-kuchigerskie-termalnye-istochniki.html>

Kaynak: <https://autotravel.ru/otklik.php/27339>, 2021.

1.2. İnanç Turizmi Merkezleri

Budistler ve Ortodoks Hristiyanlar Buryatya nüfusunun büyük bir bölümünü oluşturdukları için bu ülkedeki inanç merkezlerinin ve kutsal yerlerin büyük bir bölümü ya Budist ya da Ortodoks Hristiyan kökenlidirler. Kiliseler, Budist tapınakları ve manastırlar Buryat Cumhuriyeti'nde en yaygın görülen inanç turizm merkezleridir (Harita 2). Aşağıdaki satırlarda BC sınırları içinde yer alan ve hem ulusal hem de uluslararası turistik öneme sahip olan başlıca kutsal inanç yerleri ve dinsel turizm merkezleri irdelenmiştir.

Harita 2: Buryat Cumhuriyeti Kültürel Turizm Merkezleri

1.2.1. Ulan-Ude Camisi

Çarlık Rusya döneminde Buryat Cumhuriyeti'ne göç edip yerleşen ilk Müslüman topluluklar Tatarlardır. Verhneudinsk kentindeki (bugünkü Ulan-Ude) ilk cami Tatar topluluğu tarafından 1908-1910 döneminde inşa edilmiştir. Ali Asker Alif Aslan bu mütevazı ahşap caminin ilk imamı olarak görev almıştır. Cami sınırları içinde küçük bir kütüphane ve çocuklara din eğitimi veren küçük bir “mektep” faaliyet göstermiştir. 1910-1930 döneminde Buryatya'nın diğer bölgelerinde de yaklaşık 5 cami faaliyete geçmiş olsa da SSCB'nin sürdürdüğü ateist politikaları sonucunda tümü İkinci Dünya Savaşına kadar kapatılmıştır. SSCB'nin dağılmasından sonra Buryatya'daki Müslümanların cami ihtiyacı yüksek sesle tartışılmaya başlanmıştır. Böylece başkent Ulan-Ude de 2008 yılında başlanan cami inşaatı 2011 yılında tamamlanmıştır (Foto 5, Harita 2).¹⁸

Bugün, Buryatya sınırları içinde 17000 ile 19000 arasında Müslüman yaşadığı tahmin edilmektedir. Tatarlar, Azeriler, Kırgızlar, Tacikler, Özbekler, Uygurlar, Kazaklar ve Çeçenler, Buryatya'nın en kalabalık Müslüman topluluklarını oluşturmaktadırlar. Ulan-Ude kentinin güney kesimlerinde Selenga vadisinde ve Bogorodskiy akarsu adasının doğu kıyısında Buryatya'nın tek büyük camisi bugün de

¹⁸ <http://www.visitburiatia.ru/places/section-127/item-188464/>

Buryat Cumhuriyeti'nin Turizm Potansiyeli ve Başlıca Turizm Kaynakları

faaliyet göstermektedir. Başkent Ulan-Ude kentinde Postsovyet döneminin ilk büyük camisi 2011 yılında resmen açılmıştır. Babuşkina sokağında yer alan bu küçük cami, az sayıdaki Müslümanın hem ibadet hem dayanışma hem de kültür merkezi görevlerini üstlenmektedir. Ayrat Gizatullin, Hamid Safiulla ve Abdusabur İslamdinov merkez caminin ilk imamı olarak görev almışlardır.¹⁹ Gusinozersk ve Starıh Onohoy gibi yerleşmelerde kompakt Müslüman toplulukları yaşamaktadır ama onların henüz camileri yoktur. Severobaykalsk kentinde Buryatya'nın ikinci camisi yapılması planlanmıştır ama henüz bu konuda da kesin bir sonuç alınamamıştır.²⁰ Buryatya'ya gelen meraklı Müslüman kökenli turistler Ulan-Ude kentini ziyaret etiklerinde mutlaka merkez camiye de ziyaret etmektedirler.

Foto 5: Başkent Ulan-Ude'de yer alan cami.

Kaynak: <https://en.halalguide.me/ulan-ude/mechet/mechet-ulan-ude>, 2021.

1.2.2. İvolgin Budist Tapınağı

Hristiyanlardan ve Müslümanlardan sonra Rusya'nın en kalabalık dinsel topluluğunu Budistler oluşturmaktadırlar. Bugün Rusya Federasyonu sınırları içinde 3 milyondan fazla Budist yaşamaktadır. Bugünkü Buryatya nüfusunun yaklaşık %40'ı Budist oldukları bilinmektedir.²¹ Buryatya'nın güney kesimlerinde, Hamar-Damar dağlarının yamaçlarında, sessiz bir step bölgesinde, Buryatya'nın en ünlü Budist tapınağı olan İvolgin Budist Tapınağı (Foto 6, Harita 2) (Rusça: Иволгинский дацан) yer almaktadır. Başkent Ulan-Ude'ye sadece 36 kilometre uzaklıkta yer alan bu inanç merkezi, Rusya'nın ve Asya kıtasının en önemli ve en ünlü Budist tapınaklarından biridir. Rusya Budistlerinin dinsel başkanının yaşadığı yer olarak bilinen İvolgin Budist Tapınağı, Buryat dilinde "Hambin Huree" olarak adlandırılır. Çok büyük bir alana yayılmış olan bu inanç merkezi, Rusya sınırları içindeki en büyük Budist manastır kompleksi ve Rusya Federasyonu Budistlerinin ruhani başkentidir. İvolgin Budist Tapınağı 1945 yılında açılmıştır. Rusya Budistlerinin dini lideri olan Pandito Hambo Lama'nın ikametgâhının yer aldığı kutsal mekân olarak ünlenmiştir. Bugünkü İvolgin Budist Kompleksi sınırları içinde bir üniversite, bir müze, Hambo Lama'nın ikametgâhı ve çok sayıda Budist tapınak ve kutsal mekân yer almaktadır. Dört fakülteden oluşan "Daşı Çoynhorlin" üniversitesi, Budist din adamları yetiştiren Rusya'nın en popüler yükseköğretim kurumu olup 1991 yılında faaliyete geçmiştir ve bugün Buryatya'nın en büyük Budist uzmanı yetiştiren kurumdur. 17 Eylül 2019 tarihinde Bugünkü İvolgin Budist Kompleksi sınırları içinde Rusya Budizm'i Tarih Müzesi açılmıştır.²²

¹⁹ <https://muslim-03.ru/>

²⁰ <https://www.sova-center.ru/religion/news/authorities/protection/2014/12/d30834/>

²¹ <https://www.culture.ru/institutes/1642/ivolginskii-dacan>

²² Daha detaylı bilgi için bakınız:

- <https://www.culture.ru/institutes/1642/ivolginskii-dacan>
- <https://russia.travel/objects/257033/>
- <https://ria.ru/20180510/1520164197.html>
- <https://www.irk.ru/tourism/ulanude/ivolginskydatsan/>

Foto 6: Buryatya'nın en ünlü Budist tapınağı olan İvolgin Budist Tapınağı (Rusça: Иволгинский дацан)

Kaynak: https://guideadvisor.ru/irkutsk_44/ivolginskiy_datsan_1379#gallery-1, 2021.

Selenga vadisinin ve Ulan-Ude kentinin batısında yer alan İvolgin Budist Kompleksi, Verhnaya İvolga yerleşmesi sınırları içinde bulunmaktadır. İvolgin Budist Kompleksi sınırları içinde aşağıdaki tapınaklar, eğitim-kültür merkezleri ve kutsal mekânlar yer almaktadır:²³

- Tsogçen-Dugan ana Budist tapınağı
- Çoyra-Dugan Budist tapınağı
- Devajin-Sume Budist tapınağı
- Ünlü Budist lider Daşi Dorjo İtigelov Lama'nın Tapınak Mezarlığı
- "Daşi Çoynhorlin" Budist Üniversitesi
- Nogoön Dara Ehin Sume Budist tapınağı
- Jud-Dugan Budist tapınağı
- Maanin-Dugan Budist tapınağı
- Gunrik-Dugan Budist tapınağı
- Maydarin-Sume Budist tapınağı
- Sahyusan-Sume Budist tapınağı
- Budist sanatları merkezi
- Özel otel binası
- Rusya Budizm'i Tarih Müzesi
- Kütüphane binası

1.2.3. Atsagat Budist Tapınağı

Atsagat Budist Tapınağı (Harita 2) (Rusça: Ацагатский дацан, Buryatça: Asagaday Dasan) Zaigraev Rayon sınırları içindeki Onohoy kasabasının kuzeydoğusunda 1825 yılında Şuluta deresi kenarına kurulmuştur. Başkent Ulan-Ude kentinin doğusunda ve Narin-Atsagat köyünün hemen batısında yer alan bu ünlü Budist tapınağı Buryat halkının kutsal inanç merkezlerinin başında gelir. Bugün Uda ırmağı vadisinde konumlanmış olan bu inanç merkezi, XIX. yüzyılda kendi okuluna, kendi kütüphanesine, kendi matbaasına ve kendi kültür merkezine sahipmiş. Aynı zamanda dönemin önemli bilim ve tıp merkezlerinden biri olan tapınakta Budist rahipler tıp bilimleri, astronomi ve matematik araştırmalarını sürdürmüşlerdir. 20 Haziran 1891 tarihinde Rusya Çarı Nikolay Alexandroviç, ünlü Sibirya ve Uzak Doğu gezisi sırasında Atsagat Budist Tapınağı'nı da ziyaret etmiş ve tapınağın mimarisinden etkilenerek hayranlığını gizleyememiştir. Alçak ve bataklık bir arazide yer aldığından dolayı, tapınağın yerinin değiştirilmesine karar verilmiş ve 1877-1880 döneminde bu kutsal mekân daha yüksek bir yamaca taşınmıştır. 1910-1945 döneminde bu tapınak bölgenin en önemli sağlık merkezlerinden birine dönüşmüştür. Budist rahiplerin tıp deneyimi ve sağlık bilgisi ve özellikle de Çoynzon Dorji İroltuev'in

²³ Borisov, G. B., (2018) "Bolşoy Atlas Rossii", İzdatelstvo "AST", Moskova

buraya yerleşmesi ve hekim deneyimini çevresindeki Budistlere aktarması, bunda çok etkili olmuştur. 1922 yılında bu kutsal mekân Birinci Buryat Budist Kongresi'ne ev sahipliği yapmıştır.²⁴

SSCB'nin sürdürdüğü ateist politikaları sonucunda 15 Ağustos 1936 tarihinde Atsagat Budist Tapınağı kapatılmış, Budist rahiplerin faaliyetleri yasaklanmış ve bu inanç merkezi tutuklu çocukların eğitim merkezine dönüştürülmüştür. SSCB'nin parçalanmasından sonra 1991 yılında Atsagat Budist Tapınağı tekrar faaliyete geçmiş ve aynı yıl XIV. Dalai Lama tarafından ziyaret edilmiş ve kutsanmıştır. 1992 yılında Tamhitin Daban dağının yamaçlarında yeni tapınak inşa edilmiş ve bu tapınaktaki ilk dini tören de 6 Kasım 1992 tarihinde gerçekleşmiştir. Mimar Andrey Vanpilov yeni Budist tapınağının projesini çizerken eski Atsagat Budist Tapınağının görüntüsünü ve görkemliliğini korumuştur. 1999 yılında tapınak yakınlarında Agvan Dorjiev ev müzesi açılmıştır. Bugün Atsagat Budist Tapınağı sadece Buryat ve Rus turistlerin değil diğer Rusya cumhuriyetlerden ve yurt dışından gelen Budistlerin en önemli uğrak yerlerinin başında gelir. Başkent Ulan-Ude kentine yakın mesafede bulunması ve kolay karayolu bağlantıları bu inanç merkezinin bütün yıl boyunca canlı ve hareketli kalmasına neden olmaktadır.

1.2.4. Tamçinski Budist Tapınağı

Güneybatı Buryatya'da Selenginsk Rayon sınırları içinde yer alan Tamçinski Budist Tapınağı (Harita 2) (Rusça: Тамчинский дацан) başkent Ulan-Ude'nin 150 kilometre güney-batısında, Selenga vadisinin batı yakasında yer almaktadır. Gusinozersk Gölünün güney kıyılarında, Gusinoe Ozero köyü sınırları içinde yer alan bu tarihi Budist merkezi, Lama Lubsan Jimba Ahaldaev tarafından 1741 yılında Temnik Deresinin kenarında kurulmuştur. Farklı bilimsel eserlerde bu inanç merkezinin adı farklı yazılmıştır. Gusinozersk gölü kıyısında yer aldığından dolayı bazı kaynaklarda Gusinozersk adı kullanılır, bazı yazarlar Hulen-Nur gölünden gelen Hulen-Nerskiy olarak tanımlamayı tercih etmişler, bazı kaynaklarda adı Tamçinski Budist Tapınağı veya Hambin Datsan olarak geçer, bazı kaynaklarda ise Tibet dilindeki adı olan Gender Darjalın kullanılır. Özetle, Tamçinski Budist Merkezi, Buryatya'nın en çok farklı tanımlama ve en çok farklı adı olan Budist inanç merkezi olarak dikkat çekmektedir. 1741 yılında kurulmuş olan Tamçinski Tapınağı 2011 yılında kuruluşunun 270 yıl dönümünü kutlamış, böylece Buryatya'nın en eski Budist inanç merkezlerinden biri olduğu anlaşılmaktadır.

Tamçinski Budist Tapınağı 1809 yılından 1938'e kadar Rusya Budistlerinin resmi başkanı Pandit Hambo Lama'nın ikametgâhıydı. 1903 yılında Tamçinski Budist Merkezi sınırları içinde yaklaşık 300 ev yer almakta ve yaklaşık 900 Budist din adamı yaşamaktadır. XIX. Yüzyılda bu inanç merkezinde Tibet ve Moğol dillerinde çok sayıda kitap basılmış, çok farklı eğitim, sanat ve bilim çalışmaları gerçekleştirilmiş, özellikle de felsefe, müzik ve tıp alanında büyük gelişmeler kaydedilmiştir. Bir başka anlatımla Tamçinski Budist Tapınağı'nın bir din merkezinden çok, bir eğitim, sağlık, sanat ve bilim merkezi olarak Buryatya kültür hayatında ayrıcalıklı bir yeri vardır. 1938 yılına kadar bu inanç merkezi Rusya'daki tüm Budistlerin dini merkezi olarak kabul edilmiş ve özellikle Buryat halkının kültürel aydınlanmasında, milli bilinçlenmesinde ve toplumsal dayanışmasında çok büyük rolü olmuştur. SSCB'nin sürdürdüğü ateist politikaları sonucunda 13 Ocak 1938 tarihinde Tamçinski Budist Merkezi kapatılmış ve ancak 1990 yılında tekrar açılmıştır. 1991 yılında XIV. Dalay Lama bu kutsal inanç merkezini ziyaret etmiştir.²⁵

Nisan 2013'te Rus lider Vladimir Putin Tamçinski Budist Merkezini ziyaret etmiş Budist din adamlarıyla sohbet etmiş ve bu görüşmeden sonra hem bu tarihi Budist inanç merkezine finans yardımı yapılmasını hem de tapınağa giden modern bir karayolu inşaatının tamamlanmasını sağlamıştır. Tamçinski Budist Tapınağı Buryatya'nın hem turizm hem de Budizm sembolü olmuş ve dünyanın dört bir yanından Budistlerin ziyaret etikleri önemli bir inanç merkezine dönüşmüştür. Başkent Ulan-Ude

²⁴ Daha detaylı bilgi için bakınız:

- <http://www.visitburyatia.ru/places/section-133/item-300/>
- <https://jassotour.ru/atsagat/atsagat%2C%20atsagat-datsan/atsagatskiy-datsan/>
- <https://www.culture.ru/objects/1624/acagatskii-dacan-v-respublike-buryatiya>

²⁵ Daha detaylı bilgi için bakınız:

- <https://sangharussia.ru/datsans/tamchinskij-datsan-dashi-gandan-darzhaling>
- <https://baikaltravel.ru/places/monasteries/30/>
- <http://selorodnoe.ru/dos/show/id3634103/>
- <https://admselenga.ru/tamchinskij-dacan/>

kentini ziyaret edenler veya Gusinoozersk gölü kıyılarında tatile gelen turistler bu tarihi inanç merkezini mutlaka ziyaret etmeleri gerekir.

1.2.5. Egituyski Budist Tapınağı

Egituyski Budist Tapınağı (Harita 2) (Rusça: Эгитуйский дацан) Ulan-Ude kentinin 300 km doğusunda, Eravnin Rayon sınırları içinde Egita köyünün 1,5 km kuzey batısında yer almaktadır. Bolşoe Eravnoe ve Sosnovoe Göllerinin batısında, Marakta Deresinin batı kıyılarında Mara Şibir Yöresinde yer alan bu inanç merkezinde Sandal Buda (Zandan Juu) adı altında, dünya Budistlerin en kutsal kabul ettikleri heykellerden birisi yer almaktadır. Efsaneye göre gerçek hayatta iken Şakyamuni Buda'nın tüm dünyada yapılmış tek heykel örneğidir. Sandal ağacından yapılmış 2 metre yüksekliğindeki bu değerli tarihi eser, Egituyski Budist tapınağında koruma altına alınmış ve her yıl farklı ülkelerden gelen binlerce Budist tarafından ziyaret edilmektedir.²⁶

Tibet dilindeki adı “Damçoy Ravjeling” olan Egituyski Budist Tapınağı 1820 yılında kurulmuş ve 1826 yılında da resmi olarak faaliyete geçmiş Rusya'nın en güzel mimarisine sahip inanç merkezlerinin başında gelir. XIX. yüzyılda bu inanç merkezinde çok fonksiyonlu bir matbaa, ayrıca astronomi, tıp ve felsefe bilim merkezleri faaliyet göstermişlerdir. Sibiry'a da yer alan diğer inanç merkezleriyle birlikte 1934 yılında Egituyski Budist Tapınağı da SSCB yönetimi tarafından kapatılmıştır. Egituyski kompleksi 1934 yılında kapatılırken, 12 Budist tapınak ve 8 yardımcı binadan oluşuyordu. 22 Nisan 2003 yılında Egituyski Budist Tapınağı sınırları içinde ayrı bir bölümde koruma altına alınan Sandal Buda Heykeli (Zandan Juu) Rusya Federasyonu'nun Budist kutsal eserlerinden biri olarak resmen kabul edilmiştir.

1.2.6. Sartul-Gegetuyski Budist Tapınağı

1707 yılında kurulmuş olan Sartul-Gegetuyski Budist Tapınağı (Harita 2) (Rusça: Сартул-Гэгэтуйский дацан) hem Buryatya'nın hem de Rusya'nın en eski Budist inanç merkezlerinden biridir. “Damba Breybuling” tapınak olarak da bilinen bu kutsal merkez, Güney Buryatya'nın Djidinsk Rayon sınırları içindeki Gegetuy köyünde yer almaktadır. Baykal Göl çanağının güneyinde, Tagley gölünün güneydoğusunda ve Djida vadisinin kuzeyinde yer alan Sartul-Gegetuyski Budist Tapınağı Petropavlovka kasabasının hemen kuzeybatısında bulunmaktadır. 1776 yılında Rusya İmparatorluğu devlet yetkilileri tarafından resmen onaylanan ve kayıt altına alınan tapınak, Buryatya'nın en çok ziyaret edilen Budist inanç merkezlerinden biridir. Sartul-Gegetuyski Budist Tapınağında yer alan Budist din adamları yeni bir inanç merkezi kurma kararı aldıklarında tapınağın bölünme ve taşınma süreci de başlamıştır. Böylece 1808 – 1853 dönemindeki bölünme sonucunda, Sartul Budist Tapınağı ve Gegetuyski Budist Tapınağı olarak iki farklı inanç merkezi ortaya çıkmıştır. Resmi adı “Damba Breybuling” olan Budist tapınak böylece Gegetuy köy sınırları içinde kalmıştır. 1831 yılında Gegetuyski Budist Tapınağında uzun zaman inşaatı sürmekte olan yeni binaların ve inanç merkezleri tamamlanmış ve yeni merkez faaliyete geçmiştir. 1930-1937 döneminde Gegetuyski Budist Tapınağında 300'den fazla Budist öğrenci ve din adamının görev yaptıkları bilinmektedir. Fakat diğer Budist inanç merkezlerinde olduğu gibi Sovyet ateist yönetimi 1937 yılında bu inanç merkezinin faaliyetlerini de yasaklamış, din adamlarına da Rusya sınırlarını terk etmeleri emredilmiştir. Gegetuy Vadisinde yer alan bu ünlü Budist tapınağının büyük bölümü 1937 – 1940 döneminde yıkılmış ve yağmalanmıştır. 3 Ağustos 1990 tarihinde Gegetuy köy sınırları içinde yeni Sartul-Gegetuyski Budist Tapınağının açılışı yapılmış ve bu tarihi merkez Postsovyet döneminde küllerinden tekrar doğmuştur. Tibet ve Budist geleneksel tıp bilimlerini yaygınlaştırmak amacıyla 2002 yılında Budist tapınak içinde “Mamba Dungan” adında bir sağlık merkezi açılmıştır.²⁷

²⁶ Daha detaylı bilgi için bakınız:

- <http://zandanzhuu.ru/>
- <https://www.culture.ru/objects/1521/egituiskii-dacan-v-respublike-buryatiya>
- <http://www.visitburiatia.ru/places/section-132/item-500/>
- <https://sangharussia.ru/datsans/egitujskij-datsan-damchoj-ravzheling>

²⁷ Daha detaylı bilgi için bakınız:

- <https://www.culture.ru/objects/1616/sartul-gegetuiskii-dacan-v-respublike-buryatiya>
- <https://rutraveller.ru/place/134695>
- <http://selorodnoe.ru/dos/show/id3659153/>

1.2.7. Sretenski Kadın Manastırı

Sretenski Kadın Manastırı (Harita 2) (Ruşça: Сретенский женский монастырь) veya diğer adıyla Baturinski - Sretenski Kadın Manastırı, Başkent Ulan-Ude kentinin 64 km. kuzeydoğusunda, Pribaykalski Rayon sınırları içinde ve İtantsa vadisinde yer almaktadır. Buryatya'nın en güzel mimarisine sahip Hristiyan Ortodoks Manastırlarından biri olan Sretenski Kadın Manastırı Turuntaevo kasabasının kuzeydoğusundaki Baturino köyü sınırları içinde yer almaktadır. İtantsa ırmağının doğu kıyısında yer alan bu tarihi manastır, 8 Mart 2000 tarihinde resmen açılmıştır.

1813 – 1836 döneminde inşaatı süren “Tserkov Sretenya Gospodna” Kilisesinin resmi açılışı 1829 yılında yapılmıştır. Buryatya'nın en görkemli Ortodoks kiliselerinden biri olan “Tserkov Sretenya Gospodna” Kilisesi, Sretenski Kadın Manastırı Kompleksi sınırları içinde yer almaktadır. SSCB döneminde dinsel faaliyeti yasaklanan bu tarihi kilise ancak 1999 yılında tekrar faaliyete geçmiştir. Baykal Gölü kıyılarından sadece 50 km. uzaklıkta olan Sretenski Kadın Manastırı temiz ekolojik koşullara sahip bir yörede ve çok sayıda doğal güzelliği olan şirin bir vadiye yer almaktadır. Yaklaşık 14-15 kadına hizmet veren Sretenski Manastırı görkemli dış görünümü ve ilginç mimarisiyle, Sibirya'nın en sıra dışı Hristiyan inanç merkezlerinden biridir. Sretenski Kadın Manastırı Buryatya sınırları içinde Ortodoks Hristiyan kadınlara dinsel eğitim ve kültürel hizmet veren tek inanç kurumudur.²⁸

1.2.8. Posolskiy Spaso-Preobrajenskiy Erkek Manastırı

Baykal gölünün doğu kıyılarında yer alan Posolskiy Spaso-Preobrajenskiy Erkek Manastırı (Foto 7, Harita 2) (Ruşça: Посольский Спасо-Преображенский мужской монастырь), 1681 yılında kurulmuş olan Buryatya'nın en eski ve en güzel Ortodoks inanç merkezlerinden biridir. Buryatya'nın batısında, Selenga Delta Ovası ile Baklanie Gölünün hemen güneyinde yer alan bu manastır, Kabanski Rayon sınırları içindeki Posolskoe köyünde yer almaktadır. Bugün devlet tarafından koruma altına alınmış olan bu tarihi eser, Rusya Kültür Mirası listesinde yer almaktadır.

²⁸ Daha detaylı bilgi için bakınız:

- <https://baturino.ru/>
- <https://tonkosti.ru/>
- <http://www.visitburyatia.ru/places/section-111/item-258141/>

Foto 7: Buryatya'nın en eski ve en güzel Ortodoks inanç merkezlerinden birisi olan Posolskiy Spaso-Preobrajenskiy Erkek Manastırı

Kaynak: <https://tonkosti.ru/>, 2021.

1802-1812 döneminde yüksek duvarlarla çevrili olan geniş manastır sınırları içinde Nikolskaya kilisesi inşa edilmiştir. 1861 –1918 döneminde Baykal Bölgesi Ortodoks sorumluları Posolskiy Spaso-Preobrajenskiy Erkek Manastırından yönetim işlerini sürdürmüşlerdir. 1866 yılında manastır sınırları içinde küçük bir konaklama tesisi yapılmış. XVIII. ve XIX. yüzyılda din eğitimi ve misyonerlik faaliyetleri dışında manastır deniz ticareti ve liman faaliyetleri, balıkçılık, ormancılık ve tarım faaliyetleri ile de gelirlerini arttırmıştır.²⁹

1920'li yıllardan sonra Sovyet ateist politikaları doğrultusunda manastır kapatılmış ve tüm faaliyetleri yasaklanmıştır. 30 Ağustos 1995 tarihinde Posolskiy Spaso-Preobrajenskiy Erkek Manastırı yeniden kapılarını açmıştır. 9 Mart 2000 tarihinden sonra ise Erkek Ortodoks Manastırı olarak faaliyetlerini sürdürmektedir. Sibirya'daki misyonerlik faaliyetlerinin yönetim merkezlerinden biri olan Posolskiy Spaso-Preobrajenskiy Erkek Manastırı, uzun yıllar boyunca yerli Sibiryalı halklarının Ruslaştırılmasında ve Hristiyanlaştırılmasında etkin rol aldığı bilinmektedir.

1.3. Tarihsel-Kültürel Turizm Çekicilikleri

Müzeler, tiyatrolar, etnik turizm merkezleri, sanat galerileri, kültürel ve tarihsel anıtlar, kent meydanları, demiryolu güzergâhları, kaleler, Buryat Cumhuriyeti'nde en yaygın görülen tarihsel-kültürel turizm çekicilikleridir. Aşağıdaki satırlarda BC sınırları içinde yer alan ve hem ulusal hem de uluslararası turistik öneme sahip olan başlıca tarihsel-kültürel turizm çekiciliklerinin coğrafi konumu, genel özellikleri ve turizm potansiyeli örnekler verilerek irdelenmiştir.

1.3.1. Buryatya Doğa Müzesi

Ulan-Ude kentine Lenin sokağında yer alan Buryatya Doğa Müzesi (Harita 2) (Rusça: Музей природы Бурятии) 12 Temmuz 1983 tarihinde ziyaretçilere kapılarını açmıştır. Doğu Rusya'nın en büyük doğa müzelerinden biri olup doğal kompleks (İngilizce: landscape) temaları sunan Sibirya'nın tek müzesidir. Ziyaretçiler müze salonlarında Rusça ve Buryat dillerinde "Buryatia'da Seyahat" adlı gezi turlarına katılabilirler. Müze sergisi, ziyaretçilere Buryatya'nın doğal güzelliklerini ve ekolojik çekiciliklerini

²⁹ Daha detaylı bilgi için bakınız:

- <http://posolsk-monastery.prihod.ru/>
- <http://www.visitburiatia.ru/places/section-14/item-1854/>
- <https://tonkosti.ru/>
- <https://www.baikal-olkhon.ru/mesta-na-baikale/enkhaluk/71-posolskiy-spaso-preobrazhenskiy-monastery/>

sunmaktadır, ayrıca insan ve doğa arasındaki etkileşimlerin sonucunda ortaya çıkan sorunlar hakkında da bilgi vermektedir. Sergiyi oluştururken, tüm ekolojik ilişkileri dikkate alarak farklı ekosistemler ve farklı doğal peyzaj alanları detaylı gösterilmiştir. Müzenin 5 salonunda, Güney Sibirya ve Baykal bölgesinin doğal özelliklerini yansıtan 2000'den fazla unsur sergilenmektedir.³⁰

Ekolojik duyarlılık, bölgesel tanıtım, çevre bilinçlenmesi, biyolojik çeşitlilik ve doğa korumacılık müzenin temel amaçları ve turizm politikalarını oluşturmaktadırlar. Müze sergisinin ana teması "İnsan ve Doğa Etkileşimi" olup, Buryatya'daki doğal kaynaklarının, canlı unsurlarının ve ekosistemlerinin korunmasına vurgu yapılmıştır. Müze sergisinde Buryatya'nın bitki ve hayvan çeşitliliği ile Baykal Gölü'ne çok geniş ayrılmıştır. Müzenin içinde zooloji, botanik, paleontoloji, jeoloji, ekoloji konulu sergiler, fotoğraflar ve bilimsel eserler yer aldığı gibi yerel kültür, yerel inançlar, yerel yaşam ve yerel folklor unsurlarının da sergilendikleri gözlenmektedir. Müze alanında her yıl çeşitli kongreler, yarışmalar, tanıtım gezileri, bilimsel etkinlikler, tematik sunular ve çevre eğitim çalışmaları düzenlenmektedir. Çocuklar ve öğrenciler için Sibirya'nın step sahalarını, tayga ormanlarını, kuşlarını ve balıklarını, göl ve bataklıklarını yansıtan özel bölümler ve sergiler hazırlanmıştır. 2011 yılında Buryatya Doğa Müzesi ayrı bir müze olmaktan çıkmış çünkü bu tarihten sonra Buryat Cumhuriyeti Ulusal Müzesi çatısı altında faaliyetlerini sürdürmüştür.

1.3.2. Sampilova Ulusal Sanat Müzesi

1944 yılında kurulmuş olan Sampilova Ulusal Sanat Müzesi (Harita 2) (Rusça: художественный музей им. Ц. С. Сампилова) Sibirya'nın en büyük ve en eski sanat müzelerinden biridir. Heykeller, grafikler ve resimler, yerel giysiler ve mücevherler, sanat eserleri ve müzik aletleri, gümüş ve altın eşyaları, el sanatları ürünleri ve yerel toplulukların folklor unsurları müzede sergilenen başlıca unsurlardır. Bugün, müzede farklı tarihsel dönemlere ait 10 000'den fazla sanat ve kültür unsuru sergilenmektedir. Zengin sanat koleksiyonuna sahip olan müzede, Buryat ve Rus kültürüne ait sanat eserleri en büyük bölümü oluşturmaktadırlar. Müze ayrıca Buryatya'nın eşsiz mücevher sanatını da sergilemektedir. Müze alanı içinde, ayrı bir odada mercan, yakut, altın ve gümüşten yapılmış ilginç erkek ve kadın takıları sunulmaktadır. 2011 yılında Sampilova Ulusal Sanat Müzesi ayrı bir müze olmaktan çıkmış çünkü bu tarihten sonra Buryat Cumhuriyeti Ulusal Müzesi çatısı altında faaliyetlerini sürdürmüştür.³¹

1.3.3. Hangalova Buryat Tarihi Müzesi

Hangalova Buryat Tarihi Müzesi (Harita 2)(Rusça: Музей истории Бурятии им. М. Н. Хангалова) 1923 yılında faaliyete geçtiğinden dolayı, Sibirya bölgesinin en eski müzelerinin başında gelir. Bir asırlık yaşına sahip olan müze, Buryat kültürünü ve Buryat tarihini yansıttığı gibi ülkenin adeta vitrin turizm merkezlerinden biridir. Müzede yaklaşık 45 000 tarihsel-kültürel eser ve yaklaşık 7000 arkeolojik eser sergilenmektedir. Ayrıca müzede çok sayıda resmi belge, mektup, fotoğraf, resim, siyasi belge, tarihi belge, afiş, gazete, dergi, kitap, mobilya ve kişisel eşya sergilenmektedir.³² Hangalova Buryat Tarihi Müzesi, Ulan-Ude kentinde Profsoyuznaya sokağında yer almaktadır. Müzede, Ortodoks, Müslüman, Budist, Moğol, Çin, Türk, Hun, Rus ve Buryat kültürü le ilgili çok sayıda sanat eseri ve tarihsel eşya yer almaktadır.

³⁰ Daha detaylı bilgi için bakınız:

- <http://www.museum.ru/M1204>
- <https://muzeolog.com/rossiya/muzey-prirody-buryatii.html>
- <https://www.culture.ru/institutes/11734/muzei-prirody-buryatii>
- <http://2020.muzeirb.ru/mpriir/>

³¹ Daha detaylı bilgi için bakınız:

- <https://www.culture.ru/institutes/11492/khudozhestvennyi-muzei-im-c-s-sampilova>
- <http://www.museum.ru/M1576>
- <http://2020.muzeirb.ru/msamp/>
- <http://www.visitburyatia.ru/company/artsampilov/>

³² Daha detaylı bilgi için bakınız:

- <http://2020.muzeirb.ru/mhistory/>
- <https://www.culture.ru/institutes/20227/muzei-istorii-buryatii-im-m-n-khangalova>
- <http://www.visitburyatia.ru/company/HistoryBur/>
- <http://www.museum.ru/M2791>

1.3.4. Buryat Cumhuriyeti Ulusal Müzesi

Buryat Cumhuriyeti Ulusal Müzesi (Harita 2) (Rusça: Национальный музей Республики Бурятия) Sibiryaya bölgesinin en ünlü, en zengin ve en büyük müzelerinin başında gelir. 2011 yılında Hangalova Buryat Tarihi Müzesi, Sampilova Ulusal Sanat Müzesi ve Buryatya Doğa Müzesi birleşerek Buryat Cumhuriyeti Ulusal Müzesi adı altında tek bir çatı altında toplanmışlardır. 2013 yılında bu üç müzeye Novoselenginsk Dekabrist Müzesi de eklenmiş böylece Buryat Cumhuriyeti Ulusal Müzesi dört müzeyi kendi bünyesinde toplamıştır. Bugün Buryat Cumhuriyeti Ulusal Müzesi 150 000’den fazla tarih, kültür, folklor, ekoloji, sanat ve arkeolojik eser barındırmaktadır. Buryatya’nın coğrafi ve ekolojik zenginliklerini, bitki ve hayvan türleri çeşitliliğini, arkeoloji ve sanat eserlerini, halk kültürü, el sanatları ve tarihsel eserlerini aynı çatı altında toplayan dünyanın tek müzesidir. Müzede Bronz Çağı, Demir Çağı ve Orta Çağ dönemine ait çok zengin bir arkeolojik koleksiyon yer almaktadır. Ayrıca müze, çok değerli heykel, resim, grafik, mücevher, tarihi belge, afiş, gazete, dergi, kitap ve fotoğraflara da sahiptir. Müze hem Buryat kültürünü, tarihini ve sanatını hem de Rus kültürünü, tarihini ve sanatını harmanlayan ve aynı anda yansıtan Rusya’nın tek müzesidir.³³

1.3.5. “Svetlaya Polyana” Etno–Ekolojik Müzesi

“Svetlaya Polyana” Etno–Ekolojik Müzesi (Rusça: Парк-музей «Светлая поляна») başkent Ulan-Ude kentinden 240 km. uzaklıkta yer alır. Buryatya’nın hem ekoloji temalı hem tarih hem de etnokültür temalı en önemli karma müzesidir. Bu ilginç açık hava müzesi, yerel ressam Vladimir Şelkovnikov ve onun eşi Elizabeta Şelkovnikova’nın büyük emeği ve katkılarıyla 1999 yılında hizmete girmiştir. Müze alanı içindeki binalar XVII. yüzyıl mimarisine göre inşa edilmişler ve çok romantik tarihsel bir görünüm sergilemektedirler. Park alanında Buryat, Rus ve Evenki topluluklarının sanatını ve kültürünü yansıtan üç farklı sergi alanı yer almaktadır. Baykal gölü kıyısında ve Maksimiha köyünde yer alan müze Barguzin Rayonu sınırları içinde kalmaktadır. “Svetlaya Polyana” Etno–Ekolojik Müzesi sınırları içinde yer alan, Tarihi Rus köy evleri, Rus saunası, Şelkovnikov Malikânesi, Ortodoks Kilisesi, Tarihi Evenki evleri ve jeoloji sergisi en çok ilgi çeken turistik mekânlardır.³⁴

1.3.6. Ulan-Ude Kentindeki Lenin Anıtı

Ulan-Ude Kentindeki Lenin Anıtı (Foto 8) (Rusça: Памятник Ленину в Улан-Удэ) “Ploştadi Sovetov” adındaki kent meydanında yer almakta ve SSCB’nin kurucusu olan Vladimir İliç Lenin’in baş kısmından oluşmaktadır. Bu ilginç tarihsel-kültürel anıt, aslında dünyanın en büyük Lenin kafası heykelini oluşturmaktadır. Bu nedenle Ulan-Ude kentini ziyaret eden yabancı turistler genelde bu heykelin önünde hatıra fotoğrafları çekmektedirler. Bugünkü Buryatya Hükümeti binası önünde yer alan bu devasa heykel 7,7 metre yüksekliğinde ve 42 ton ağırlığındadır. 5 Kasım 1971 tarihinde resmi açılışı yapılan Lenin heykeli, sanatçı ve heykeltıraş G. V. Neroda, A. N. Duşkin, P. G. Zilberman ve Y. G. Neroda tarafından tasarlanmış ve inşa edilmiş, ayrıca yurt içinde ve yurt dışında birçok sanat ödülü almıştır.³⁵ Aslında bu görkemli heykelin açılışı Lenin’in doğum gününün 100’üncü yılına yetiştirilerek 1970 yılında yapılması planlanmış ama yetiştirilemediği için bir yıl gecikmeyle ancak 1971 yılında tamamlanmıştır. Yarım yüzyıldan daha uzun bir zaman diliminde Buryatya’nın başkenti Ulan-Ude’de Lenin heykeli yerli ve yabancı turistlerin meraklı bakışları altında görkemli varlığını sürdürmektedir.

³³ Daha detaylı bilgi için bakınız:

- <http://2021.muzeyrb.ru/>
- <http://www.museum.ru/M2791>
- <https://www.culture.ru/institutes/11498/nacionalnyi-muzei-respubliki-buryatiya>

³⁴ Daha detaylı bilgi için bakınız:

- <http://sv-polyana.narod.ru/>
- <https://www.kumutkan.ru/tours/park-muzey-svetlaya-polyana>
- <https://primorochka.ru/baykal/maksimih/512-svetlaya-polyana.html>

³⁵ Daha detaylı bilgi için bakınız:

- <https://www.culture.ru/institutes/26892/pamyatnik-leninu-v-ulan-ude>
- <https://www.baikal-daily.ru/news/16/401949/>
- <https://tonkosti.ru/>

Foto 8: Ulan-Ude Kentinde Yer Alan Dünya'nın en büyük Lenin Kafa Heykeli (Anıtı)

Kaynak: <https://www.jimrogers.com/adventure/ulan-ude-russia-2/>, 2021.

1.3.7. Zabaykalya Etnografya Müzesi

1973 yılında resmi açılışı yapılan Zabaykalya Etnografya Müzesi (Harita 2) (Rusça: Этнографический музей народов Забайкалья) 37 hektarlık alana yayılmış olan bir açık hava müzesidir. Bu ilginç müze, başkent Ulan-Ude yakınlarındaki Verhnaya Berözovka belediye sınırları içinde yer almaktadır ve Rusya'nın en büyük açık hava müzelerinden biridir. Buryat yerli halklarının folklorunu, yaşamını, sanatını, tarihsel geçmişini ve kültürünü yansıtan müze alanında 11000'den fazla kültürel unsur ve 40 tarihi ve mimari anıt sergilenmektedir. Müze sınırları içinde sekiz farklı tematik alan vardır ve bunlar arasında arkeolojik alan, ekolojik alan, Buryat halkı alanı ve Evenki halkı alanı en popüler ve en dikkat çekenleridir.³⁶

Buryat Cumhuriyeti sınırları içindeki tek büyük açık hava müzesi özelliğini gösteren Zabaykalya Etnografya Müzesinin kuruluşunda ve gelişmesinde Aleksey Pavloviç Okladnikov ve Nikolay Buinoviç Pivovarov'un çok büyük emekleri ve katkıları olmuştur. 1968 – 1976 döneminde müzenin hazırlanması ve faaliyete geçmesi için büyük çaba harcayan bu yöneticilerin fedakâr çabaları olmasaydı bu müze bugün var olamazdı denilebilir. Buryat Cumhuriyeti'nin 50. yıl kuruluş yıl dönümünde, 6 Temmuz 1973 tarihinde bu görkemli müze faaliyete geçmiştir. Geniş müze alanına, 1976 yılında "Doğa alanından bir köşe" adı altında Buryatya'nın ekolojik zenginliklerini yansıtan küçük bir doğa müzesi de eklenmiştir. Soyot, Evenki, Rus, Kazak ve Buryat halklarının tarihsel geçmişini ve kültürünü yakından tanımak isteyenler için müze inanılmaz güzel sergiler ve ürünler sunmaktadır. Özellikle öğrenciler ve gençler için müzenin büyük bir pedagojik önemi ve işlevi vardır.

1.3.8. "Buryatya'nın Anası" Heykeli

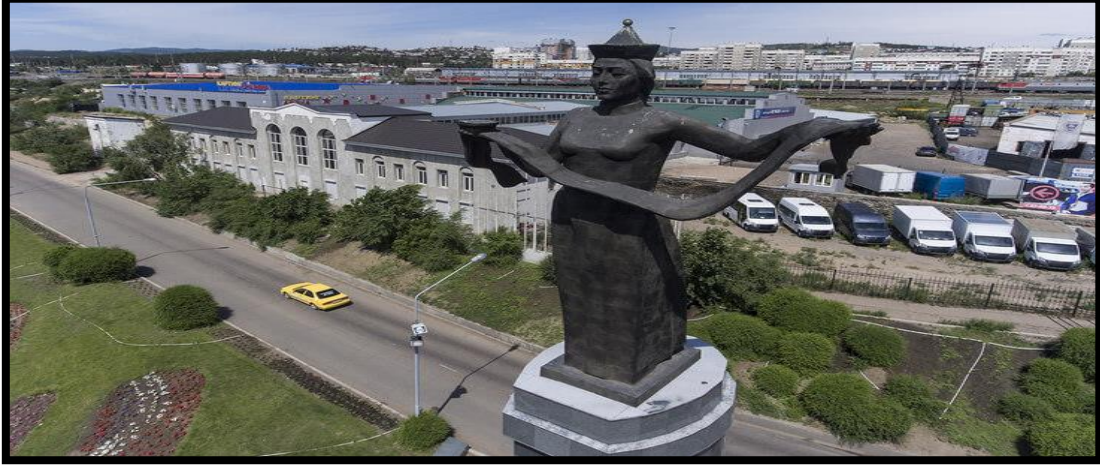
"Buryatya'nın Anası" heykelinin yaratıcısı, Buryatya Cumhuriyeti Halk Sanatçısı Erdeni Tsidenov'dur. Buryatya'nın misafirperverliğini sembolize eden bu heykel, sekiz metrelik yüksek bir kaide üzerinde yer alan yine sekiz metre yüksekliğinde bronz bir kadın figürden oluşmaktadır. Geleneksel kıyafetlerle süslenmiş kadın, ellerinde geleneksel bir hadak (Buryat misafirperverliğini simgeleyen ritüel bir atkı) tutmaktadır. Ulan-Ude kentinin hemen hemen her yerinden görülebilen heykelin toplam yüksekliği 16 metreye ve açık şekilde uzanan kollarının toplam uzunluğu da 6 metreye ulaşmaktadır. Sonuç olarak, çok çarpıcı ve etkileyici bir sanat kompozisyonu olup ülkenin en ünlü turizm vitrinini oluşturmaktadır. "Misafirperver Buryatya" veya "Buryatya Özgürlük Anıtı" (Rusça: Скульптура «Мать Бурятия» или «Гостеприимная Бурятия») olarak da adlandırılan bu ünlü heykel (Foto 9), XXI. yüzyılda Buryat Cumhuriyeti'nin adeta sembolü olmuştur. Cumhuriyet sınırları içindeki en yüksek heykel olan "Buryatya'nın Anası" 2002 yılında Ulan-Ude kent merkezine Lenin sokağının başına konulmuştur. Daha

³⁶ Daha detaylı bilgi için bakınız:

- <https://xn--80akfjmebi8an4c6c.xn--p1ai/>
- <http://www.museum.ru/M1799>
- <https://xn--80aqahqhdflcnad8n.xn--p1ai/park/etnograficheskij-muzej-narodov-zabajkalya/>

sonra 2008 yılında bu görkemli bronz heykel Selenginski Köprüsü'ne kentin giriş bölgesine taşınmıştır. Hava limanından Ulan-Ude'ye doğru ilerleyen turistleri, kent girişinde karşılayan bu devasa heykel, onları adeta kucaklamaktadır. “Misafirperver Buryatya” anıtı, New York'ta konukları ağırlayan Özgürlük Anıtı'nın bir nevi Buryat versiyonu olduğu da söylenebilir.³⁷

Foto 9: Buryatya'nın Anası Heykeli

Kaynak: <https://skyweb.pw/dostoprimechatelnosti-ulan-ude/>, 2021.

1.3.9. Baykal-Amur Demiryolu Güzergâhı

Baykal-Amur Demiryolu Güzergâhı³⁸ (Rusça: Байкало-Амурская магистраль) üzerinde yer alan Taksimo, Severomuysk, Severobaykalsk ve Nijneangarsk bu bölgedeki en önemli turizm merkezleridir. Taksimo 10 000 nüfuslu şirin ve küçük bir kasaba yerleşmesidir.³⁹ Baykal-Amur Demiryolu Güzergâhı'nın Buryatya topraklarındaki en önemli ulaşım merkezlerinden biri olan Taksimo, önemli bir demiryolu kavşak noktası olup aynı zamanda bölgedeki altın madenciliğin ve ormancılık faaliyetlerinin de merkezidir.

Taksimo ve yakın çevresinin başlıca turizm çekicilikleri şunlardır:⁴⁰

- Ulto, Moloçnoe ve Berançevsk Gölleri
- İrkutskaya ve Paramskaya Mağarası
- Muyskiy Gigant Zirvesi (3067 m.)
- Zolotoe Platosu
- Muya ve Vitim Vadisi
- Tolmaçevsk, Taksimov ve Muysk su kaynakları

Kiçerskoe Gölü ve Verhnaya Angara deltasının batısında yer alan Nijneangarsk, Kuzey Buryatya'nın en önemli yerleşmesidir. Baykal gölünün en kuzey ucunda, Severobaykalsk kentinin 23 km. kuzeydoğusunda yer alan Nijneangarsk, 5000'den az nüfus barındıran küçük bir demiryolu kasabasıdır. Evenki topluluklarının yaşadıkları bölgede 1643 yılında kurulmuş olan eski bir Rus yerleşmesi olup, bugün Severobaykalsk Rayon'un idari merkezidir. Bugün önemli bir sanayi ve ulaşım merkezi olan Nijneangarsk, hem bir liman kentidir hem modern bir havaalanına sahiptir hem de Baykal-Amur Demiryolu Güzergâhı'nın en önemli istasyonlarından biridir. Kiçera Delta Ovası ile Baykal sahillerinin birleştiği bir alanda yer alan kasaba, iç göçler sonucunda nüfus kaybeden bir yerleşmedir. Ortodoks Vladimirovskaya Kilisesi, Baykal Gölü'nün en kuzey noktasını gösteren anıt heykel, “Verhneangarskiy

³⁷ Daha detaylı bilgi için bakınız:

- <https://gordburyatia.ru/arhitektura/147-skulptura-mat-buryatiya.html>
- <http://www.visitburyatia.ru/places/section-127/item-3178/>
- <https://www.culture.ru/institutes/26314/skulptura-mat-buryatiya>

³⁸ Baykal – Amur Güzergâhı ile ilgili daha detaylı bilgi için bakınız: : Atasoy, E. & Atış, E. (2021) “Siyasi Coğrafya Perspektifinden Baykal-Amur Demiryolu Güzergâhı”, Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Dergisi, No: 8 (69), s. 993-1021

³⁹ Daha detaylı bilgi için bakınız:

- <https://gorodarus.ru/taksimo.html>

⁴⁰ Borisov, G. B., (2018) “Bolşoy Atlas Rossii”, İzdatelstvo “AST”, Moskova

Buryat Cumhuriyeti'nin Turizm Potansiyeli ve Başlıca Turizm Kaynakları

Ostrog” Kültür-Turizm Merkezi, Baykal sahilleri ve Bölge Müzesi Nijneangarsk yöresinin başlıca turistik merkezleridir.⁴¹

Baykal gölünün en kuzeyinde yer alan Severobaykalsk, Nijneangarsk kasabasının 23 km. güneybatısında yer almaktadır. Tiya Irmağının sularını Baykal gölüne boşalttığı yerde kurulmuş olan kent, 23 000’i aşan nüfusuyla Ulan-Ude’den sonra Buryatya’nın en büyük ikinci kentidir. Baykal-Amur Demiryolu Güzergahı’nın kuzey Buryatya’daki başlangıç noktasını oluşturan Severobaykalsk, 1970 yılında kurulmuş genç bir yerleşme olup 1980 yılında kent statüsü almıştır. Severobaykalsk kenti ve yakın çevresinin başlıca turizm çekicilikleri şunlardır:⁴²

- Goudjekit Termal Su Kaynakları
- Evenki Etnokültür Merkezi Sinilga
- BAM Müzesi
- Buryat Kültür Merkezi “Bayar”
- Kurkula Vadisi
- Baykalskoe Köyü
- Baykal sahillerindeki Ludar Burnu
- Slyudanski Gölleri
- Kazanski Ortodoks Kilisesi
- Romantik Yarki Adası
- Gitar Gölü
- Zareçnoe Otantik Kazak Köyü
- Onokoçanskaya ve Senogda Körfezleri
- “Bolşaya Medveditsa” ve “Malaya Medveditsa” kış turizm ve kayak merkezleri

1.4. Doğal Turizm Çekicilikleri

Jeomorfolojik ve hidrografik çekicilikler, şelaleler, göller, kanyon vadileri, sulak araziler, plajlar, adalar, körfezler, mağaralar, ormanlık araziler, akarsu vadileri ve volkanik araziler, BC’inde en yaygın görülen doğal turizm çekicilikleridir. Aşağıdaki satırlarda Buryatya sınırları içinde yer alan başlıca doğal turizm merkezlerinin coğrafi konumu, başlıca özellikleri ve turizm potansiyeli örnekler verilerek irdelenmiştir.

Harita 3: Buryat Cumhuriyeti Doğal Turizm Merkezleri

⁴¹ Daha detaylı bilgi için bakınız:

- <http://xn--80aaigeltrcc9am.xn--p1ai/>
- <https://travelask.ru/russia/nizhneangarsk/places>
- <https://samovar.travel/city/nizhneangarsk/>

⁴² <https://www.baikal-olkhon.ru/mesta-na-baikale/sever/>

1.4.1. Baykal Gölü

İrkutsk Oblastı ile Buryat Cumhuriyeti arasında uzanmakta olan Baykal Gölü (Foto 10, Harita 3), Doğu Sibirya'nın güney kesimlerinde yer almaktadır. Dünyanın en yaşlı göl oluşumlarından biri olan Baykal yaklaşık 20 – 30 milyon yıl önce oluştuğu tahmin edilmektedir. Yarım ay şeklindeki gölün kuzey-güney istikametindeki uzunluğu 636 km. ve doğu-batı istikametindeki genişliği de minimum 24 kilometre ve maksimum 81 kilometredir. Yüzölçümü olarak yaklaşık Belçika toprakları büyüklüğündeki gölün toplam alanı 31 772 km² olup dünyanın en temiz sulara sahip ve en çok ziyaret edilen göllerden biridir. Baykal'a sularını boşaltan 336 akarsu vardır ama sadece tek bir akarsu (Angara) Baykal sularını Yenisey Nehrine taşımakta ve açık havza olmasını belirlemektedir. Selenga, Verhnaya Angara, Barguzin, Snejnaya, Kika, Turka, İrinda, Şegnanda, Tompuda, Froliha, Anga, Goloustnaya, Baguldeyka, Kiçera, Tuya, Slyudanka, Goremyaka, Kurkala, Goryaçaya ve Sarma Baykal Gölüne sularının boşaltan en büyük ırmaklardır. Baykal Gölünü besleyen ırmak sularının % 60'ını Selenga nehri tek başına oluşturmaktadır.⁴³ Baykal Gölü yüksek dağlarla ve donmuş topraklarla kaplı arazilerle çevrili olup çok seyrek nüfuslu bir bölgede yer almaktadır. Baykal kıyılarındaki yerleşmelerde sadece 14000 – 15000 civarında insanın yaşaması bunu kanıtlamaktadır.

Foto 10: Baykal Gölü

Kaynak: <https://makotrav.com/baikal-webcam/>, 2021.

Dünyada sadece 6 gölün çanak derinliği 500 metreyi aşmaktadır ve bunlardan biri de Baykal gölüdür. Tektonik oluşuma sahip olan Baykal 742 metre ortalama derinliğe sahip, yaklaşık 2100 kilometrelik kıyı şeridi uzunluğu olan ve devasa göl çanağında 23 615 km³ tatlı su barındıran deniz boyutlarında bir göldür. Baykal gölünde irili ufaklı 27 ada yer almaktadır ve bunların arasında Olhon (729 km²) en büyük olanıdır. Baykal Gölü su toplama havzasının toplam alanı 571 000 km² olup, bunlardan yaklaşık 300 000 km² si Moğolistan Cumhuriyeti sınırları içinde ve 271 000 km² si de Rusya Federasyonu sınırları içinde yer almaktadır. İrkutsk, Bratsk, Ulan – Ude, Severobaykalsk, Nijneangarsk ve Ust Barguzin, Baykal Gölü havzası sınırları içinde yer alan en önemli yerleşmeler ve en işlek turizm merkezleridir.

Asya kıtasının en büyük yüzölçümüne sahip tatlı su gölü olan Baykal, yüzölçümü bakımından dünyanın yedinci en büyük gölüdür. Rusya İmparatorluğu döneminde Baykal Gölü Kutsal Deniz (Rusça: «Святое море» - Svyatoe More) olarak adlandırılmış, tarihi Çin kaynaklarında ise “Bey Hay” yani “Kuzey Deniz” olarak tanımlandığı görülmektedir. Evenki topluluğu Baykal Gölünü “Lamu” yani “Deniz” olarak adlandırırken, Moğol onları “Tengis” demişler, oysa Buryatlar onu “Baygaal Dalay” yani “Büyük Göl” olarak tanımlamışlar. Bu nedenle de bugünkü Rusların kullandıkları Baykal adı Buryat dilinden Rusçaya geçtiği iddia edilebilir.⁴⁴

Matematik konum olarak 55°47' ile 51°28' kuzey enlemleri ve 103°43' ile 109°58' doğu boylamları arasında yer alan Baykal, deniz seviyesinden 455 metre yüksekte bulunmaktadır. Baykal

⁴³ https://rpn.gov.ru/new_structure/activities/defence_baikal/

⁴⁴ <https://www.magicbaikal.ru/common.htm>

Buryat Cumhuriyeti'nin Turizm Potansiyeli ve Başlıca Turizm Kaynakları

çanağı Rusya tatlı sularının %90'ını ve dünya tatlı sularının yaklaşık %20'si tek başına oluşturmaktadır. Bu nedenle de Rus kaynaklarında Baykal "gezegenimizin su kuyusu" olarak adlandırılmıştır.⁴⁵ Maksimum göl derinliği 1642 metre olduğundan dolayı Baykal dünyanın en derin gölüdür. Dünyanın ikinci en derin gölü olan Afrika'daki Tanganika gölünden yaklaşık 200 metre daha derin olup bu gölden yaklaşık iki kat daha fazla tatlı su barındırmaktadır. Dünyadaki tatlı su kaynaklarının beşte birine sahip olan Baykal, üç büyük çukurdan oluşur. Göl çanağının Güney Çukurunun maksimum derinliği 1430 metredir, Orta Çukurunun maksimum derinliği 1642 metredir ve Kuzey Çukurunun maksimum derinliği de 1430 metredir.⁴⁶

Baykal'ın suyu dünyanın en temiz, en şeffaf ve oksijen açısından en zengin göl sularının başında gelir. Açık havalarda göl sularındaki görüş mesafesi 40 metreye kadar ulaşmaktadır. Ayrıca, Baykal Gölü'nün flora ve faunası benzersiz olup çok sayıda endemik ve relikat canlı barındırmaktadır.⁴⁷ Örneğin göl sularında tespit edilen 1000'den fazla yerli bitki ve hayvan türü dünyanın başka hiçbir yerinde görülmemektedir. Her yıl yaklaşık 1,5 - 2 milyon turist tarafından ziyaret Baykal Gölü, Buryatya'nın en önemli turizm merkezidir. Buryatya topraklarında yer alan Tanhoy, Babuşkin, Posolskoe, Goryaçinsk, Maksimiha, Ust-Barguzin, Turka, Vidrino, Gremyaçinsk, Nijneangarsk ve Severobaykalsk yerleşmeleri hem en çok konaklama tesisine sahip turistik merkezlerdir hem de Baykal Gölü kıyılarında tatil yapanların Buryatya'daki en önemli çıkış noktalarını oluşturmaktadırlar.⁴⁸

1996 yılında Baykal Gölü'nde yer alan 90 000 km²'lik alan (Sırbistan'dan daha büyük bir alan) UNESCO koruması altına alınmıştır. Baykal gölünde en çok ziyaret edilen başlıca turistik çekicilikler ve en popüler turizm merkezleri Tablo 1'de detaylı gösterilmiştir.⁴⁹

Tablo 1: Baykal Gölü ve Yakın Çevresinin Başlıca Turizm Çekicilikleri⁵⁰

Listvyanka Tatil Merkezi	Slyudanka Kasabası	Olhon Adası
Svyatoy Nos Yarımadası	Çivirkuyski Körfezi	Küçük Deniz
Uşkani Takımadaları	Barguzin Körfezi	Meteor Gölü
Barguzin Vadisi	Peşçanaya Koyu	Hoboy Burnu
Hakusi Sıcak Su Kaynakları	Suvinskaya Saksoniya	Taltsi Müzesi
Tajeranskiye Stepleri	Baykal Müzesi	Ogoy Adası
Etnopark "Zolotaya Orda"	Şamanka Kayalığı	Froliha Gölü
Baykalskiy Priboy	Çerski Kayalığı	Aya Koyu
Goudjekit Termal Kaynakları	Kotelnikov Burnu	Yarki Adası
Dzelinda Termal Kaynakları	Meçta Mağarası	Tanhoy Kasabası
İvolginsk Budist Tapınağı	Tarbagatay Köyü	Granatov Piyajı

1.4.2. Sönmüş Volkanlar Vadisi

Sönmüş Volkanlar Vadisi (Harita 3) (Rusça: Долина потухших вулканов) Sibiry'a'nın en ilginç doğal oluşumlarının başında gelir. Buyatya'nın güneybatısında Büyük Sayan Dağlarında ve Okinski rayon sınırları içinde ülkenin en ilginç jeomorfolojik oluşumlarının başında gelen Hi-Gol Vadisi yani ünlü

⁴⁵ https://baikaltravel.ru/tours_excursion_baikal/baikal

⁴⁶ Daha detaylı bilgi için bakınız:

- <http://www.baikalvisa.ru/baikal/>
- <https://www.baikalika.ru/baikal/o-baykale/>

⁴⁷ Daha detaylı bilgi için bakınız:

- <https://fanatbaikala.ru/chudo-sveta-bajjkal>
- <https://wikiway.com/russia/ozero-baykal/>
- <https://sport-marafon.ru/article/lektsii/baykal-zimoy-i-letom-geografiya-klimat-dosug-traditsii/>

⁴⁸ https://www.russiadiscovery.ru/news/dostoprimechatelnosti_baikala/

⁴⁹ Daha detaylı bilgi için bakınız:

- <https://russia.com/ru/activity/>
- <https://www.baikalika.ru/baikal/activity/>
- <https://russia.travel/objects/279389/>
- <https://tonkosti.ru/%D0%91%D0%B0%D0%B9%D0%BA%D0%B0%D0%BB>

⁵⁰ Bakınız:

- https://www.russiadiscovery.ru/news/dostoprimechatelnosti_baikala/
- <https://mishka.travel/blog/index/node/id/3940-10-mest-kotorie-stoit-posetit-na-baikale/>
- <https://tonkosti.ru/>

Volkanlar Vadisi yer alır. Bu derin vadide, Mezozoik zamana kadar aktif olan 30 civarında volkan konisi yaklaşık 20 kilometrelik bir araziye yayılmıştır. Hi-Gol Vadisinde yer alan soğumuş lavlar ve ilginç volkanik araziler muazzam bir görüntü oluşturmaktadırlar. Jombolok Irmağı havzasında yer alan Volkanlar Vadisi, Arşan Kaplıcalarına ve Hara-Nur Gölüne çok yakın mesafede yer almaktadırlar. Ünlü Rus coğrafyacı Kropotkin'in soyadını taşıyan Kropotkin Dağı bu sönmüş volkanlar arasında en ilginç ve en güzel olanıdır. Çapı 200 metre ve yüksekliği 120 metre olan Kropotkin, Buryatya sınırları içindeki en genç sönmüş yanardağdır. Kropotkin Volkanının 3 km. uzağında bir başka sönmüş yanardağı olan Peretolçin yer alır. Peretolçin Volkanının çapı 140 metre ve yüksekliği 2050 metredir. Bu yörede bilimsel araştırmalar yaparken hayatını kaybeden Rus jeoloji uzmanı Sergey Pavloviç Peretolçin'in adını taşıyan volkanın krater kısmında 10 metre çapında, küçük bir krater gölü yer almaktadır.⁵¹

1.4.3. Hara-Nur Gölü

Buyatya'nın güneybatısında Büyük Sayan Dağlarında ve Okinski Rayon (il) sınırları içinde yer alan Hara-Nur Gölü (Harita 3) Buryat dilinde "Kara Göl" anlamına gelmektedir. Gölün toplam alanı 9 km², maksimum derinliği 51 metre ve su toplama havzası da 220 km²'dir. Yaklaşık 10 km. uzunluğundaki göl deniz seviyesinden 1649 m. yükseklikte yer almakta, berrak soğuk sulara ve çok zengin balık çeşitliliğine sahiptir. Hara-Nur Gölü Jombolok ırmağının lav akıntılarıyla tıkanması sonucu oluşmuş bir volkanik set gölüdür. Urda-Şan, Hoyto-Şan, Buştig, Sagan-Ser, Talgata ve Hadarus dereleri, Hara-Nur Gölüne sularını boşaltan başlıca akarsularıdır. Oluşum bakımından Volkanik kökenli olan bu göl Sönmüş Volkanlar Vadisinde yer alır ve yaklaşık 5000 – 5500 yıl önce oluşmuştur.⁵² Doğa yürüyüşü, volkanlar vadisindeki geziler, at sırtında gezi gözlemler ve balıkçılık göl çevresinde uygulanan en yaygın rekreasyon faaliyetleridir. Göl suları yıl boyunca 10°C'den fazla ısınmadıkları için yüzmeye müsait değildir. Volkanlar vadisi ile Hara-Nur Gölüne ulaşmak isteyen turistler için çıkış noktası bu alana en yakın yerleşim yeri olan Orlik kasabasıdır. Coğrafi kopukluk, yüksek engebeli araziler, modern ulaşım yollarının olmaması, yerleşim yeri ve konaklama tesislerinin olmaması bu yörede turizmin gelişmesini daha uzun dönem engelleyecek gibi görülmektedir.

1.4.4. Sobolin Gölü ve Skazka Şelalesi

Buryatya'nın güneyinde Kabanski Rayon sınırları içinde yer alan Sobolin Gölü (Harita 3) (Rusça: Соболинное озеро) ülkenin en popüler rekreasyon alanlarından biridir. Baykal Gölü kıyısındaki Vidrino kasabasına çok yakın mesafede bulunan bu göl çok güzel Tayga ormanlarıyla çevrilidir. Göl çanağı kendi içinde Bolşoe Sobol (Büyük Sobol) ve Maloe Sobol (Küçük Sobol) olarak kendi içinde ikiye ayrılır. Hamar-Dabar Dağlarında yer alan bu göl, Snejnaya ırmağının derin vadisinin hemen doğusunda ve Skazka Şelalesinin hemen kuzeyinde yer almaktadır.⁵³ Deniz seviyesinden 640 metre yüksekte yer alan gölün maksimum derinliği 50 metre, yüzölçümü 1,1 km² genişliği 500-600 metre ve uzunluğu da 2 – 2,5 kilometredir. Selenginki vadisinde yer alan bu küçük göl, alüvyal set özelliği gösterir ve Vidrino kasabasının 28 kilometre güneyinde yer alır. Sobolin Gölü Hamar-Dabar Dağlarının en büyük ve en temiz gölüdür, bu nedenle de çok sayıda turist tarafından ziyaret edilir. Dış görünüm olarak Baykal Gölüne benzediğinden dolayı, coğrafyacılar onu "Baykal'ın küçük kardeşi" olarak adlandırmışlar. Hara-Nur Gölünde olduğu gibi Sobolin suları da yıl boyunca 10°C'den fazla ısınmadıkları için yüzmeye pek müsait değildirler. Mantar ve meyve toplamak, dağ yürüyüşü, kampçılık ve balıkçılık göl kıyılarında en yaygın rekreasyon faaliyetleridir.⁵⁴

⁵¹ Daha detaylı bilgi için bakınız:

- https://www.vpoxod.ru/page/toponym/dolina_vulkanov_info
- <https://www.irk.ru/tourism/sayan/volcano/>

⁵² Daha detaylı bilgi için bakınız:

- https://baikalrafting.com/kombi/ozero_hara_nur/
- <http://www.turizmynn.ru/object/view/17/>
- <https://nature.baikal.ru/obj.shtml?obj=lake&id=haranur>

⁵³ Borisov, G. B., (2018) "Bolşoy Atlas Rossii", İzdatelstvo "AST", Moskova

⁵⁴ Daha detaylı bilgi için bakınız:

- <https://apartos.ru/buryatia/landmarks/buryatia-195-sobolinye-ozera.html>
- <https://turizm.ngs.ru/baikal/sights/ozero-sobolinie-ozera-2999/>
- https://fanatbaikala.ru/tury-na-bajkal/sobolinye_ozera
- <https://www.tourister.ru/world/europe/russia/city/vydrino/lakes/37244>
- <http://www.gukov.ru/qa/4.2.html>

Göl çevresinde yaban mersini, ahududu, kuş üzümü ve yaban çileği gibi çok çeşitli orman meyveleri yetişmektedir. Tayga ormanlarıyla çevrili olan bu yüksek göl, şehirlerden ve gürültülü ortamlardan kaçmak isteyenler için mükemmel bir dinlenme fırsatı sunmaktadır. Göl çanağının 7-8 kilometre güneyinde Krasnaya dere yatağında Skazka Şelalesi yer almaktadır. Sobolin Gölünü ziyaret eden turistler, yaklaşık 20 metre yüksekliğindeki Skazka Şelalesini de mutlaka görmelidirler. Güney Baykal Yöresini yakından tanımak isteyenler, temiz ve sessiz Tayga ormanları ile balık bakımında zengin derelerde tatil yapmak isteyenler ve özellikle çadırlarla doğa içinde kamp kurmayı arzulayanlar için Sobolin Gölü ve Snejnaya Vadisi tam da aradıkları coğrafi mekândır.

1.4.5. Küçük Jombolok Şelalesi

Buryatya'nın güneybatısında Büyük Sayan Dağlarında ve Okinski rayon sınırları içinde volkanlar vadisinin en ilginç turistik çekiciliklerinden biri olan görkemli bir şelale yer alır. Küçük Jombolok Şelalesi (Harita 3) (Rusça: Малый Жом-Болок) Buryatya'nın en yüksek ve en romantik şelalelerinin başında gelir. Jombolok deresinin Oka ırmağı ile birleşmesine yakın bir yerde yer alan şelalenin deniz seviyesinden yüksekliği 1255 metredir. Yaklaşık 22 metre yüksekliğindeki şelale, Jombolok ırmağı vadisinde ve Orlik kasabasının hemen kuzeyinde yer alır. Rafting sporlarına müsait olan Oka ve Jombolok vadileri kışın şelale ile birlikte tamamen donmaktadır. Yerli Buryat halkı için kutsal kabul edilen şelale, engebeli ve yüksek ama çok sayıda doğal güzellik barındıran ilginç bir yörede yer alır.⁵⁵

1.4.6. Kutsal Burin Han Dağı

Burin Han Dağı (Harita 3) (Rusça: Гора Бурин-Хан) ülkedeki inançlı Budistler arasında en popüler yerlerin başında gelir. Asya'daki en ünlü ve en görkemli beş Budist tapınağından biri olan Burin-Han, Buryatya'nın Djidinsk Rayon sınırları içindeki Borgoy steplerinde yer almaktadır. Hamar-Dabar dağlarında, İnzagatuy köyünün 12 kilometre kuzeybatısında yer alan Burin Han Dağı tüm Rusya'da yaşayan Budistler için kutsal ve sevilen bir turistik merkezdir. Tagley ve Gusinoe Göl çanakları arasında yer alan Burin Han, Buryat dilinde "Mükemmel Han" veya "Gerçek Han" anlamına gelmektedir. Burin Han'ın yamaçlarından birinde, beton ve yarpay taştan yapılmış 5,5 metre yüksekliğinde görkemli bir heykel yer almaktadır. Siyah at üzerindeki bir askeri yansitan bu heykel, kutsal dağın sahibini simgelemektedir.⁵⁶

1.4.7. Slyudansk Gölleri

Slyudansk Gölleri (Harita 3) (Rusça: Слюдянские озера) Buryat Cumhuriyeti'nin en popüler doğal turizm merkezlerinin başında gelirler. BC'nin kuzeybatısında yer alan Küçük ve Büyük Slyudansk Gölleri, Severobaykalsk kentinin 25 km. güneyinde yer almaktadırlar. Oluşum bakımından eski Baykal çanağının jeolojik kalıntıları olan bu göllerin, toplam alanı 240 hektardır. Küçük ve Büyük Slyudansk Gölleri bir kanalla birbirine bağlanır ve bir tepeyle Baykal göl çanağından ayrılırlar. Büyük Slyudansk Gölü yaklaşık 200 hektarlık bir alana sahip ve derinliği 20 metreye ulaşmaktadır. Küçük Slyudansk Gölü'nün alanı 40 hektardır ve derinliği de 3 metre civarındadır. Büyük Slyudansk Gölü yaklaşık 2 km. çapındadır ve güzel kumlu plajlara sahiptir. Baykal Gölünün batı kıyılarında ve Severobaykalsk Rayonu sınırları içinde yer alan göller, Buryatya'nın doğa harikası sayılmaktadırlar. Çam ağaçlarıyla çevrili ve güzel kumlu plajlara sahip bu şirin göller, yaz günlerinde serinlemek ve yüzmek isteyenlerin uğrak noktalarının başında gelirler. Göl suları temiz ve berraktır, çünkü yörede sanayi tesisi yoktur. Balık avlamak, dinlenmek, kamp kurmak, göl kıyısında yürüyüş yapmak ve yüzmek için her yıl binlerce turist bu gölleri ziyaret etmektedir. Tonkiy Burnu, Baykal kıyıları, Severobaykalsk kasabası ve Slyudanka Vadisi yörenin diğer popüler turistik merkezleridir.⁵⁷ Slyudansk Göllerinin yaz günlerinde Baykal

⁵⁵ Daha detaylı bilgi için bakınız:

- <https://turizm.ngs.ru/baikal/sights/vodopad-vodopad-malij-zhom-bolok-3051/>
- https://nature.baikal.ru/obj.shtml?obj=waterfall&id=small_zhombolok
- https://www.vpoxod.ru/page/toponym/zhombolok_info
- <http://svyato.info/4179-vodopad-malyjj-zhombolok.html>

⁵⁶ Daha detaylı bilgi için bakınız:

- <https://sib-guide.ru/siberia/di/293>
- <https://gordburyatia.ru/lyudi/3493-dzhidinskiy-rayon-svyaschennaya-gora-burin-han.html>

⁵⁷ Daha detaylı bilgi için bakınız:

- <https://www.tourister.ru/world/europe/russia/city/severobaykalsk/lakes/33560>
- <http://www.visitburyatia.ru/places/section-141/item-350/>
- <https://www.irk.ru/tourism/severbaikala/lake/>

gölüne göre daha hızlı ve daha çok ısınmalarının sebebi, daha sıg ve daha küçül alana sahip olmalarından kaynaklanmaktadır. Böylece yaz mevsiminde daha sıcak sulara sahip olan Slyudansk Gölleri, yüzme ve göl sporları bakımından Baykal'a göre daha uygun oldukları ve daha çok tercih edildikleri anlaşılmaktadır.

1.4.8. Gusinoe Gölü

Gusinoe Gölü (Harita 3) (Rusça: Гусиное озеро, Buryatça: Hulin Nur) Baykal hariç tutulduğunda Buryat Cumhuriyeti sınırları içindeki en büyük yüzölçümüne sahip göldür. Güneybatı Buryatya'da Selenginsk Rayon sınırları içinde yer alan bu tatlı sulu göl, 165 km²'lik alana ve 924 km²'lik su toplama havzasına sahiptir. Göl çanağının uzunluğu 24,5 km, genişliği ise 5 ile 9 km. arasında değişmektedir. Göl kıyılarının toplam uzunluğu 65 kilometredir ve gölün maksimum derinliği 28 metredir. Göl kıyılarının bir bölümü bataklıklarla, bir bölümü step sahalarıyla, bir bölümü de ormanlarla kaplıdır. Göl çanağının deniz seviyesinden yüksekliği 551 metredir. Kasım ayından Mayıs ayının başına kadar göl tamamen donmakta ve kalın buz tabakasıyla kaplanmaktadır.⁵⁸

Başkent Ulan-Ude kentinin 101 kilometre güneybatısında yer alan göl, Selenga vadisinin batısında bulunmaktadır. Gusinoozersk ve Novoselenginsk göle en yakın mesafede bulunan kasabalarlardır. Selenginsk Platosunda ve Gusinoozersk çukurluğunda yer alan gölün tek gideğeni (göl ayağını) Bayan-Gol ırmağı oluşturmaktadır. Gusinoe Gölünün sularıyla beslenen Bayan-Gol Irmağı daha sonra Selenga Nehrine sularını boşaltmaktadır. Oysa Tsagan-Gol ve Zagustay dereleri, Gusinoe Gölüne sularını boşaltan en önemli akarsulardır. Gusinoozersk kentinde yer alan ve kömürle çalışan Gusinoozersk Termik Santral hava kirliliğini artırarak göl havzasında ciddi ekolojik sorunlar yaratmaktadır. Yörenin tek önemli tatlı su kaynağı bu göl olmasına rağmen göl suları sanayi atıklar ve evsel atıklarla önemli miktarda kirlenmektedirler. Bir yandan göl seviyesinin düşmesi diğer yandan da çevre sorunlarının yaygınlaşması, gölün geleceğini tehdit etmektedir.⁵⁹ Göl kıyısında sadece iki kırsal yerleşme yer almaktadır: Barati ve Gusinoe Ozero. Yaz günlerinde yakın kentlerden ve özellikle de başkent Ulan-Ude kentinden çok sayıda aile otomobilleriyle ve çadırlarıyla, kısa süreli tatil yapmak amacıyla, Gusinoe Gölü kıyılarına akın etmektedirler. Tektonik karakterli bir tatlı su gölü olan Gusinoe, balıkçılık, trekking, su sporları ve piknik için yaygın kullanılmaktadır.

1.4.9. Dolganskaya Yama Mağara Sistemi

Dolganskaya Yama Mağara Sistemi (Harita 3) (Rusça: Пещера «Долганская яма») Sibiry ve Uzak Doğu bölgesinin en ünlü ve en büyük mağara sistemidir. Mağara sisteminin toplam uzunluğu 5120 metre, toplam hacmi 43 400 m³, toplam yüzölçümü 13 300 m², derinliği ise 135 metredir (Tablo 2). Yaklaşık 2 milyon yıl önce oluşmuş olan bu mağara, Doğu Sibiry'nin ve Baykal bölgesinin en uzun mağarasıdır. Baunti Evenki Rayon sınırları içinde ve Vitim platosunda yer alan Dolganskaya Yama Mağara Sistemi Vitim Nehir havzasında ve Bagdarin köyünün 18 kilometre kuzeydoğusunda bulunmaktadır. Mağara sisteminin içinde iki küçük göl yer almaktadır. Mağara galerilerindeki hava sıcaklığı derinliğe göre 0°C ile 5°C arasında değişmektedir. Mağara sistemi içindeki göl sularının sıcaklığı ise yıl boyunca 4 °C'dir. Rusya'nın en ilginç karstik oluşumlarının başında gelen mağara sistemi yarasaların kışlama alanıdır. Sibiry'deki en büyük kışlayan yarasa kolonisi (2000'den fazla yarasa) bu mağarada yer almaktadır.⁶⁰

⁵⁸ Daha detaylı bilgi için bakınız:

- <https://admselenga.ru/gusinoe-ozero/>
- <https://water-rf.ru/>
- <http://www.visitburiatia.ru/places/section-142/item-1973/>

⁵⁹ <https://water-rf.ru/>

⁶⁰ Daha detaylı bilgi için bakınız:

- https://nature.baikal.ru/obj.shtml?obj=cave&id=dolganskaya_yama
- https://poiskputi.ru/routes/294/peschera_dolganskaya_yama_r_buryatiya.html
- <http://www.geomem.ru/Peshchera-Dolganskaya-yama>
- <https://sib-guide.ru/siberia/di/391>

Tablo 2: Buryatya'da Yer Alan ve Uzunluğu 50 Metreyi Aşan Turizme Açılmış Mağaralar⁶¹

Mağara Adı	Yer Aldığı Rayon	Mağara Uzunluğu (m.)	Mağara Derinliği (m.)
Dolganskaya Yama	Baunti Evenki	5120	- 135
Goromin – Agi	Okinsk	400	----
Kaltsitovaya	Pribaykalsk	192	- 42
Plombir	Baunti Evenki	140	- 70
Sirnaya	Kurumkan	120	+35
Gorome – 2	Okinsk	120	----
Delfin	Baunti Evenki	96	- 38
İrkutskaya	Muysk	88	+2
Klüç	Muysk	83	- 57
Andreevskaya	Kurumkan	60	+16

1976 yılında, Malovsk ve Bagdarin köylerinden gelen bir grup öğrenci mağara sistemine girişi tesadüfen bulmuşlar ve 70 metre derinliğe kadar inmeyi başarmışlar. Daha sonraki yıllarda, köylüler ve öğrenciler mağarayı ziyaret etmeyi sürdürmüşler, ancak hiç kimse daha derinlere inmeyi başaramamıştır. Ancak 1981 yılında, İrkutsk Politeknik Enstitüsü'nden gelen profesyonel mağara bilimcileri geniş çaplı bir araştırma başlattıktan sonra, mağara sisteminin çok sayıda yer altı galerisini keşfetmeyi ve daha derinlere inmeyi başarmışlar. Böylece mağara sisteminin çok sayıda tünel, boşluk ve yer altı galerisinden oluşan karmaşık bir karstik sistem olduğu ancak 1980'li yıllarda ortaya çıkmıştır.⁶²

Dolgan Karst Sistemi, Rusya'da donmuş topraklar bölgesinde yer alan ve tüm yıl boyunca pozitif sıcaklık değerlerini koruyan tek mağara alanıdır. Bu nedenle de jeolojik, biyolojik, paleontolojik, hidrojeolojik, zoolojik, mikroklimatik ve jeomorfolojik gözlemler için bir araştırma ve test alanıdır. 1970'li yıllardan beri bu ilginç karstik oluşum yüzlerce Rus bilim uzmanı tarafından detaylı incelenmekte ve araştırılmaktadır.

1.4.10. İninsk Kaya Bahçesi

Binlerce irili-ufaklı kayalıktan oluşan İninsk Kaya Bahçesi (Harita 3) (Rusça: Ининский сад камней), Buryatya'nın en ilginç jeomorfolojik oluşumlarından biridir. Barguzin Vadisinin güneybatı kesimlerinde bulunan İninsk Kaya Bahçesi, Suvo köyüne 15 km. uzaklıkta düz bir arazide yer almaktadır. Ust-Barguzin kentinin kuzeydoğusunda ve İna Vadisinde yer alan İninsk Kaya Bahçesi, Barguzin Vadisinin en çok merak edilen ve en sık ziyaret edilen doğal turizm çekiciliklerinin başında gelir. İna ırmağının doğu ve batı kıyılarında 10 km²'lik düz bir alan üzerinde farklı ebatlarda binlerce kaya parçası yer almaktadır. İna Irmağının İrkutsk Dağlarının çıkış noktasında yer alan bu kayalık arazi, step ve tayga kuşağının kesişim noktasında yer almaktadır. Şekil, renk ve boyut bakımından büyük çeşitlilik gösteren binlerce kaya parçası, bilinmeyen bir güç tarafından geniş bir alana sanki serpiştirilmiş ve sonuçta bu ilginç doğal görünüm ortaya çıkmıştır. Bazı dev granit kayalar 7-8 metre genişliğinde ve 10-12 metre yüksekliğe ulaşmaktadırlar.⁶³

Bazı uzmanlara göre bu kayalar eski buzul dönemlerinden kalma ve buzul aşındırmasıyla oluşmuş morenlerin kalıntılarıdır. Bazı uzmanlara göre ise bu kayalar İna ırmağının taşıyıp biriktirdiği kaya kalıntılarıdır. En az 50 000 yaşında olan bu kayalar hangi sebeple oluşmuşsa oluşsunlar, her yıl binlerce turist bu yöreyi ziyaret etmesine neden olmaktadır. Doğal güzelliklerle dolu yörenin seyrek nüfuslu, sessiz ve huzurlu olması yaz aylarında birçok ailenin burada kısa zamanlı aile çadır tatili veya günübirlik piknik yapmalarına yol açmıştır.

1.5. Doğa Koruma Alanları

Buryat Cumhuriyeti sınırları içinde yer alan başlıca Doğa Koruma Alanları şunlardır:

⁶¹Batotsirenov, E. A. (2012) "Geografiya Aktivnogo Turizma v Respublike Buryatiya. Uçebnoe Posobie", İzdatelstvo: BGSŞA imeni V. R. Filippova, Ulan – Ude, s. 34

⁶² <http://museum-nsb.ru/component/k2/item/11>

⁶³ Daha detaylı bilgi için bakınız:

- <http://www.baikal-raduga.ru/baikal/barguzin/8/>
- <https://nosviatores.com/ininskij-sad-kamnej/>
- <https://megalithica.ru/ininskij-sad-kamnej.html>

1. Baykal Devlet Doğa Biyosfer Rezervi Alanı (Harita 4)
2. Barguzin Devlet Doğa Biyosfer Rezervi Alanı (Harita 4)
3. Djerginski Devlet Doğa Koruma Alanı (Harita 4)
4. Frolihin Devlet Doğa Koruma Alanı (Harita 4)
5. Zabaykalski Milli Parkı (Harita 4)
6. Tunkinski Milli Parkı (Harita 4)
7. Şumak Doğa Parkı (Harita 4)

Aşağıdaki satırlarda bu doğa koruma alanlarının coğrafi konumları, yüzölçümleri, turizm potansiyelleri, ekolojik özellikleri, kapsadıkları coğrafi unsurlar ve başlıca turistik çekicilikleri örnekler verilerek açıklanmıştır.

Harita 4: Buryat Cumhuriyeti Milli Parkları ve Doğa Koruma Alanları

1.5.1. Baykal Devlet Doğa Biyosfer Rezervi Alanı

Baykal Devlet Doğa Biyosfer Rezervi Alanı (Rusça: Байкальский государственный биосферный заповедник) Buryatya'nın güney kesimlerinde Hamar-Dabar Dağları bölgesinde yer almaktadır. Baykal Devlet Doğa Biyosfer Rezervi Alanı (BDDBRA) 26 Eylül 1969 yılında kurulmuş, 1986 yılında Dünya Biyosfer Rezervleri Ağı'nın bir parçası kabul edilmiş ve 1996'da Baykal Gölü ile birlikte UNESCO Dünya Mirası Listesi'ne girmiştir.⁶⁴ Doğa koruma alanının toplam yüzölçümü 165 724 hektara ulaşmaktadır, bunun 117 214 hektarı ormanlık arazilerden ve 1552 hektarı da su alanlarından oluşmaktadır. Bölgenin geri kalanı esas olarak ağaçsız araziler, yarı kurak step sahalarından ve engebeli sahalardan oluşmaktadır. Selenga vadisi ve Selenga deltası, Selengin Dağları, Musovka Vadisi, Hamar-Dabar Dağları ve Hilok Vadisi BDDBRA sınırları içinde yer alan başlıca önemli coğrafi unsurlardır. BDDBRA müthiş bir coğrafi ve ekolojik çeşitlilik barındırır, dahası Orta Asya steplerini, Sibiryaya tayga ormanlarını, Selenga Vadisini ve Baykal Gölü kıyılarını aynı anda bir araya getiren dünyanın nadir ekolojik alanlarından biridir. Baykal Devlet Doğa Biyosfer Rezervi Alanı'nın ortalama yüksekliği 1450 metre olup, 2316 metrelik Sohor zirvesi, doğa koruma alanının en yüksek noktasını oluşturmaktadır.

Baykal Devlet Doğa Biyosfer Rezervi Alanı topraklarında 1100'den fazla bitki türü, 10 endemik bitkisi, 90'dan fazla çalı ve odunsu bitki türü, 360'tan fazla mantar türü, 300 civarında yosun türü ve 775 liken türü tespit edilmiştir. Zengin flora ve faunaya sahip olan koruma alanında, 52 memeli türü, 303 kuş türü,

⁶⁴ Daha detaylı bilgi için bakınız:

• <https://baikalzapovednik.ru/>

Buryat Cumhuriyeti'nin Turizm Potansiyeli ve Başlıca Turizm Kaynakları

2 sürüngen türü, 2 amfibi türü olmak üzere 376 omurgalı türü yaşamaktadır. Omurgasız hayvanların faunası ise 1700'den fazla türü kapsamaktadır.⁶⁵ Baykal Devlet Doğa Biyosfer Rezervi Alanı topraklarında çevre eğitimi uygulamaları, bilimsel araştırmalar, turistik geziler, ekolojik ve turistik proje uygulamaları, zooloji ve botanik araştırmaları, sağlık turizmi, göl turizmi, dağcılık ve rekreasyon faaliyetleri organize edilmektedir. Baykal Devlet Doğa Biyosfer Rezervi Alanı topraklarında 3 önemli devlet doğa koruma alanı yer almaktadır: Baykalski, Kabanski ve Altaçeyiski. Aşağıdaki satırlarda bu koruma alanları kısaca açıklanmıştır.

Baykal gölünün güney kıyılarında ve Selenga Delta Ovasında yer alan Kabanski Devlet Doğa Koruma Alanı (KDDKA) sınırları içinde çok sayıda sulak alan, kıyı set gölü, bataklık arazi, kuş gözlem yeri ve alüvyal set gölü yer almaktadır. Kudara, Selenginsk, Oymur, İstok, Kamensk, Kabansk ve Şigaevo KDDKA'na en yakın yerleşmelerdir. 1974 yılında oluşturulan ve Kabansk Rayon (il) sınırları içinde yer alan KDDKA'nın toplam 12 255 hektarlık yüzölçümüne sahiptir. Su kuşları yaşama ortamı ve sulak alanların korunmasını amaçlayan Ramsar Sözleşmesinin bataklık araziler, akarsu deltaları ve sulak arazilerin korunmasına büyük rol oynadığı bilinmektedir. KDDKA 1994 yılından itibaren Ramsar Sözleşmesine dâhil edilmiş ve bu alandaki çok sayıda kuş türü koruma altına alınmıştır. KDDKA sınırları içinde ve Selenga Deltasında yaklaşık 300 kuş türü kaydedilmiştir. Göçmen su kuşları için önemli bir habitat alanı oluşturan KDDKA, uluslararası öneme sahip bir sulak alandır. Yeşilbaş ördek, kılkuyruk, geniş başlı ördek, kızıl başlı ördek, karabaşlı martılar, deniz kırlangıçları ve gri balıkçılar doğa koruma bölgesinde en sık görülen kuş türleridir. KDDKA ve yakın çevresinde otel, restoran, tatil köyü, lokanta, market gibi turistlerin ihtiyaçlarını karşılayacak hiçbir tesis yoktur.

1966 yılında kurulmuş olan Altaçeyiski Devlet Doğa Koruma Alanı (ADDKA) Buryatya'nın en eski koruma alanlarından biridir ve 78 373 hektarlık alan kaplamaktadır. 3 Mart 2011 tarihinden itibaren ADDKA, Baykal Devlet Doğa Biyosfer Rezervi Alanı bünyesinde yer almaya başlamıştır. Zagansk Sıradağlarının batı yamaçlarında ve Hilok Vadisinin doğusunda yer alan ADDKA, başkent Ulan-Ude kentinin güneyinde ve BC'min en büyük gölü olan Gusinoe gölünün güneydoğusunda yer almaktadır. Novoselenginsk, Podlopatki, Mengey, Muhoşibirsk, Bilyutay, Tsolga, Gaşey ve Kugot ADDKA'na en yakın yerleşmelerdir. ADDKA, yabani toynaklıların yoğunlaştığı bir yerdir. Muhoşibirsk Rayon (il) sınırları içinde yer alan ADDKA topraklarında çok çeşitli memeli türler görülmektedir. ADDKA topraklarında yaşayan kirpi, karaca, Sibirya karacası, yaban domuzu, maral, kızıl geyik, misk geyiği, samur, sincap, vaşak, Sibirya gelinciği, beyaz tavşan, kızıl tilki, sansar, dağ sıçanı, misk sıçanı, porsuk, kara orman tavuğu, yer sincabı, yaban kedisi manul, keklik ve kara leylek bu yörede en yaygın görülen hayvanlardır.

Baykalski Devlet Doğa Koruma Alanı (BDDKA) Djidinsk, Selenginsk ve Kabansk Rayon (il) sınırları içinde yer almaktadır. Baykal gölü kıyısında yer alan Tanhoy kasabası BDDKA'nın yönetim merkezi ve turistler için bir merkez çıkış noktası sayılır. Gusinoe Gölünün batısında, Başkent Ulan-Ude kentinin güneybatısında ve Baykal Gölünün güneyinde yer alan BDDKA'nın büyük bir bölümü Hamar-Dabar Dağlarında yer almaktadır. Baykal gölüne sularını boşaltan, Vidrinaya, Bezglolovka, Pereemnaya, Polovinka, Mişiha ve Osinovka gibi akarsu vadileri BDDKA sınırları içinde yer almaktadırlar. Spor turizmi, sağlık turizm, kırsal turizm, ekolojik turizm ve dağ turizmi BDDKA sınırları içinde en yaygın turizm faaliyetleridir.

Baykalski Devlet Doğa Koruma Alanı sınırları içinde turistlerin ziyaret edebilecekleri başlıca turistik merkezler şunlardır:

- Tanhoy kasabasında yer alan “Vizit-tsentr Tsentralniy” (Rusça: Визит-центр “Центральный”) bölgeye gelen yerli ve yabancı turistlere tüm yıl boyunca konaklama ve turistik hizmet vermektedir.
- Duliha ırmağı kıyısında yer alan ve Tanhoy kasabasına 6 km. uzaklıkta yer alan Omuleviy Eko – Turizm Kompleksi (Rusça: Эколого-туристический комплекс “Омулёвый”).
- Ulan-Ude istikametinde, Tanhoy kasabasına 30 km. uzaklıkta yer alan Mişiha Eko – Turizm Kompleksi (Rusça: Эколого-туристический комплекс “Мишиха”).
- Vidrino kasabası yakınlarında yer alan Plaj Serdtse Mamaya (Rusça: Пляж Сердце Мамае)
- Babuşkin kasabasında yer alan Baykalskaya Otel.

⁶⁵ <https://baikalzapovednik.ru/baikalreserve>

- Posolskoe ile Boyarskiy kasabaları arasında Baykal gölü kıyısında çok sayıda ekonomik konaklama tesisi yer almaktadır. “Baza Otdiha Kultuşnaya”, “Turbaza Turist” Tatil Evi, “Baza Otdiha 5 Avenyu”, Baza Otdiha “Beliye Parusa”, Baza Otdiha “Berezka”, Baza Otdiha “Zenit”, “Baykalskiy Plos” Turbaza ve “Tolbzhikha” Otel bunların başında gelir.
- “Doğa Müzesi”, Osinovka Vadisi ve “Etnografya Kasabası” mutlaka görülmesi gereken yerlerin başında gelirler.
- Treking yapmak isteyenler ve doğa gezilerine çıkmak isteyenler mutlaka “Kedrovaya Aleya” ve “V Djunglah Hamar-Dabana” adlı eko-yolda yürüyüşe çıkmalıdırlar.⁶⁶

1.5.2. Barguzin Devlet Doğa Biyosfer Rezervi Alanı

Baykal gölünün doğu kıyılarında, Barguzin vadisinin batısında ve Frolihin Devlet Doğa Koruma Alanının güneyinde yer alan Barguzin Devlet Doğa Biyosfer Rezervi Alanı (Rusça: Баргузинский государственный биосферный заповедник) kısaca Barguzin Koruma Alanı (BKA), Buryatya'nın en eski doğa koruma alanı olup 11 Ocak 1916 tarihinde kurulmuştur. Barguzin dağlarının batı kesimlerini ve Baykal gölünün kuzeybatı kıyılarını korumak amacıyla kurulmuş olan doğa koruma alanının toplam yüzölçümü 374 322 hektardır. Buryatya ve Güney Sibirya'da yaygın olan samurlar, hızla yok oldukları için XX. yüzyılın başında bu değerli hayvanların korunması için farklı projeler hayata geçirilmiştir. Samur popülasyonunu korumak BKA'nın öncelikli kuruluş amaçlarından biridir. Baykal gölüne sularını boşaltan, Davşa, İrinda, Urbikan, Sosnovka, Yujniy Birakan, Yakşakan, Yezovka, Bolşaya Reka, Kurkavka, Kabanya, Turtulik, Kabalik, Odoreçenka, Duguldzeri, Gromotuha ve Şumiliha BKA sınırları içinde yer alan başlıca akarsulardır. BKA sınırları içinde 520'den fazla göl yer almaktadır. Losinoe ve Karasevoe Gölü ile Hariusovie Gölleri, doğa koruma alanının en büyük gölleridir.⁶⁷

Yüksek Alpin göller, buzullarla kaplı zirveler, görkemli şelaleler, Baykal plajları, şifalı sıcak su kaynakları, derin akarsu vadileri ve geniş Tayga ormanları BKA'nına gelen turistleri adeta büyülemektedir. Barguzin Devlet Doğa Biyosfer Rezervi Alanı içinde yer alan ve ziyaretçileri heyecanlandıran, başlıca turizm çekicilikleri şunlardır:⁶⁸

- Şumiliha Vadisi ve Alpin gölleri.
- Baykal Gölü kıyısındaki Valukan Burnu.
- Urbikan Vadisi ve Yujniy Birakan Vadisi.
- Davşa şifalı termal su kaynakları.
- Şumiliha Şelaleleri.
- Kordon zapovednika severniy.
- İrinda, Birakan, Sosnovka ve Duguldzeri körfezleri.
- Yakşakan, Davşa ve Turkukit körfezleri.
- Davşa köyündeki Doğa Müzesi.
- Losinoe Gölü ve Karasevoe Gölü.

Barguzin Devlet Doğa Biyosfer Rezervi Alanı içinde yer alan ve turistlerin konaklama yapabilecekleri başlıca yerlerin başında “Soboliniy Log” tatil evi, “Davşa” tatil evi ve “Reka Kabanya” tatil evi gelmektedir. Bir başka deyişle doğa koruma alanı sınırları içinde lüks otel, eğlence merkezi, sinema ve büyük restoran olmadığı gibi, modern ulaşım bağlantıları, alışveriş merkezi ve çağdaş sağlık kuruluşları da yoktur. Kültür turizmi, göl turizmi, spor turizmi, sağlık turizmi, kırsal turizm, ekolojik turizm ve dağ turizmi BKA sınırları içinde en yaygın turizm faaliyetleridir.

BKA sınırları içinde görülen ilginç ve nadir görülen bitkiler ve hayvanlar, her yıl binlerce turist ve bilim uzmanının bu doğa koruma alanına çekmektedir. Barguzin Devlet Doğa Biyosfer Rezervi Alanı içinde 40'tan fazla memeli türü, 280'den fazla kuş türü, 6 sürüngen türü, 3 amfibi türü, 40'tan fazla balık türü,

⁶⁶ Bakınız: <https://fanatbaikala.ru/portfolio-view/bajjkalskijj-zapovednik>

⁶⁷ Bakınız:

- <http://xn---9sbubb4ahmf1byf.xn--p1ai/ulan-ude/sights>
- https://www.votpusk.ru/country/dostoprjm_info.asp?ID=20421

⁶⁸ Daha detaylı bilgi için bakınız:

- <https://fanatbaikala.ru/portfolio-view/barguzinskijj-zapovednik>
- <https://www.tourister.ru/world/europe/russia/city/ust-barguzin/reserves/35923>
- <http://www.zapoved.net/index.php/katalog/regiony-rossii/dalnevostochnyj-fo/respublika-buryatiya>
- <http://krasotyrossii.ru/>

800'den fazla böcek türü tespit edilmiştir. BKA'nın farklı bölgelerinde samur, Asya ağaç faresi, uçan sincap, büyük kulaklı tarla faresi, gelincik, kurt, beyaz tavşan, tilki, ayı, misk geyiği, alageyik ve ren geyiği görülmektedir.

1.5.3. Djerginski Devlet Doğa Koruma Alanı

1992 yılında kurulmuş olan Djerginski Devlet Doğa Koruma Alanı (Rusça: Государственный природный заповедник “Джергинский”) 238 594 hektarlık alana sahiptir ve bunlardan 894 hektarı su yüzeyleri ile kaplıdır. Mayski yerleşmesinde doğa koruma alanının yönetim merkezi yer almaktadır. Oron ve Dorong göllerinin batısında, Baykal Gölünün doğusunda yer alan Djerginski Devlet Doğa Koruma Alanı (DDKA) genelde Amut vadisi ve Barguzin ırmağının yukarı vadisindeki toprakları kapsamaktadır. Seya ırmağı doğa koruma alanının güney sınırını oluşturmaktadır. Barguzin Irmağı, Baykal Gölüne sularını boşaltan en büyük 3 akarsu sisteminden biridir. Barguzin, İkat ve Güney – Muysk Dağ sıralarının birleştiği dağlık ve engebeli bir alanda yer alan DDKA, hiçbir yerleşme barındırmayan ıssız arazilerden oluşmaktadır.⁶⁹

DDKA'nın 200 kilometrelik yakın çevresinde ne bir sanayi tesisi veya fabrika, ne bir liman veya havaalanı, ne bir büyük ticaret merkezi ve şehir yerleşmesi yer almadığı için ekolojik olarak çok temiz ve beşeri faaliyetlerden çok iyi korunmuş bir bölge olarak dikkat çekmektedir. Jeoloji, biyoloji, zooloji, jeomorfoloji, coğrafya, toprak bilimi, buzul bilimi ve hidrografya araştırmaları için çok elverişli ortamlar ve kaynaklar sunduğu için her yıl yüzlerce bilim uzmanı DDKA'nın arazilerinde bilimsel araştırmalar yapmaktadırlar. DDKA'nın yakın çevresinde kent ve kasaba yerleşmesi olmadığı için, Barguzin Irmağının vadisinde yer alan Kurumkan, Alla ve Ulyünhay gibi küçük kırsal yerleşmeler, meraklı turistlerin organize edecekleri geziler için çıkış noktası olabilirler.⁷⁰

Yıl boyunca en az 6-7 ay kar ve buzullarla kaplı olan DDKA arazileri, Tayga ormanlarıyla, şifalı su kaynaklarıyla, sarp yamaçlarıyla, derin kanyonlarıyla ve çok sayıda buzul gölü ile dikkat çekmektedir. Sert karasal iklimin egemen olduğu Barguzin Vadisinde Ocak ayında sıcaklık değerleri -50°C'nin altına düşmektedir, en sıcak ay olan Temmuz'da ise sıcaklık değerleri +35°C'nin üzerine çıkmaktadırlar. Alpin göller ve buzul aşındırmasıyla oluşmuş sirk gölleri bu doğa koruma alanının en büyük doğal zenginliğidir. Amut, Malan – Zurhen, Deren, Turaki, Balan – Tamur, Davaçan, Yakondikon ve Çurikto bu yüksek buzul gölleri arasında en büyük olanlarıdır. Tüm bu göller arasında en büyük alana sahip olan Amut Gölüdür (11 km²). Derin tektonik bir çukurda yer alan Amut, Buryatya'nın en berrak ve en temiz göllerinden biridir. Tatlı sularla dolu olan göl çanağı 8 km. uzunluğunda ve 4 km. genişliğindedir. 1210 – 1240 metre yükseklikte yer alan bu sirk kökenli göl, 19 kilometrelik kıyı şeridinde sahiptir ve maksimum derinliği de 70 metreye ulaşmaktadır.⁷¹

DDKA çok zengin flora ve faunaya sahiptir. Doğa koruma alanı sınırları içinde 1320'den fazla bitki türü ve 1200'den fazla hayvan türü yaşamaktadır.⁷² Doğa koruma alanı sınırları içinde yaban domuzu, Sibiryaya karacası, misk geyiği, kızıl geyik, ren geyiği, kahverengi ayı, vaşak, beyaz tavşan, sincap, gelincik, su samuru, tilki ve kurt görülmektedir. Kuşlar arasında orman tavuğu, çakır kuşu, gri balıkçıl, kara leylek, ötücü kuğu, atmaca, kara yaban ördeği, şahin, kartal ve baykuş türleri yaygındır. DDKA sınırları içinde 43 memeli türü, 145 kuş türü, 3 tür amfibi, 4 tür sürüngen, 6 tür balık, 839 böcek türü ve 164 örümcek türü yer almaktadır.⁷³

DDKA'nın en ünlü ve en çok ziyaret edilen turizm merkezleri şunlardır:⁷⁴

⁶⁹ Borisov, G. B., (2018) “Bolşoy Atlas Rossii”, İzdatelstvo “AST”, Moskova

⁷⁰ Daha detaylı bilgi için bakınız:

- <http://www.ecotravel.ru/regions/reserves/1/7/127/>
- <https://www.jerginsky.ru/osnovnyie-napravleniya-deyatelnosti/dostoprimechatelnosti>
- <http://www.zapoved.net/index.php/katalog/regiony-rossii/dalnevostochnyj-fo/respublika-buryatiya/>
- <https://tonkosti.ru/>
- <http://www.visitburiatia.ru/company/jerginsky/>

⁷¹ Daha detaylı bilgi için bakınız:

- <http://www.novosibirskgid.ru/nature/lake/ozero-amut.html>
- <https://waterresources.ru/ozera/amut-ozero-buryatiya/>
- <http://reass.ru/beautiful-places/24-reliktoyaya-lednikovaya-amutskaya-kotlovina.html>

⁷² Bakınız: <https://gordburiatia.ru/priroda/42-dzherginskiy-zapovednik.html>

⁷³ <http://www.visitburiatia.ru/company/jerginsky/>

⁷⁴ Bakınız:

- Yurgon Irmağı üzerinde yer alan Yurgon Şelalesi,
- Kovili Vadisinde yer alan “Kovalinskie Vorota” adını taşıyan jeolojik çekicilik,
- Mağaralara ve ilginç doğal oluşumlarına sahip Djirka vadisi,
- Kültür turizmi açısından önem taşıyan “Buryatia'nın yerli halklarının Etno-kenti”,
- Güzel kıyıları ve berrak sularıyla turistlerin ilgisini çeken Almut Gölü.
- Medelgun kaplıcaları ve termal turizm merkezi,
- Doğal güzellikleriyle dikkat çeken Akvaryum Gölü,
- Tungus halkının kutsal kabul ettiği Balan – Tamur Gölü,
- Malan – Zurhen Gölünde yer alan Şeffaf Ada (Rusça: Призрачный остров),
- Alla köyü yakınlarındaki sıcak termal kaynaklar,
- Gargi Irmağı vadisinde yer alan Gagarinsk şifalı suları,
- Ulyünhay köyü yakınlarındaki sıcak termal kaynaklar.

2019 yılında, DDKA sınırları içinde çok yeni ve çok modern bir etno-turizm merkezinin açılışı yapılmıştır. “Buryatya Yerli Halklarının Etno-Kenti” (Rusça: Этноподгородок коренных народов Бурятии) adını taşıyan ve 7600 m²'lik alana sahip olan bu turistik etnokompleks Sibiryaya ve Buryatya'daki yerli halklarının folklorunu, tarihsel geçmişini, gelenek-göreneklerini ve yaşamını yansıtan çok değerli bir turizm eseridir.⁷⁵ Hem etnik turizm hem de kültür turizmi açısından büyük önem taşıyan bu kültür merkezi, özellikle Evenkiler gibi küçük yerli azınlıkların kültürünü ve tarihini yakından tanımak isteyen turistler için işlevsel ve yararlı bir turistik merkezdir.

1.5.4. Frolihin Devlet Doğa Koruma Alanı

Frolihin Devlet Doğa Koruma Alanı (Rusça: Фролихинский государственный природный заказник) Baykal gölünün kuzeydoğu kıyılarında, Verhnaya Angara Vadisinin güneyinde, Froliha Gölü etrafında yer almaktadır. Rayon merkezi Nijneangarsk kentine 40 km. ve Severobaykalsk kentine 45 km. uzaklıkta yer alan bu doğa koruma alanı, Buryatya'nın en ıssız ve en seyrek nüfuslu sahalarından birini oluşturmaktadır. Buryatya'nın Severo-Baykalsk Rayonu (ili) sınırları içinde yer alan Frolihin Devlet Doğa Koruma Alanı (FDDKA), 1976 yılında kurulmuş bir devlet doğa koruma alanıdır.⁷⁶ Eğimli ve engebeli arazilere sahip olan FDDKA topraklarında donmuş topraklı dağların yüksekliği 455 ile 2840 metre arasında değişmektedir. 109 200 hektarlık alana sahip olan FDDKA sınırları içinde 91 900 hektarlık orman alanı yer almaktadır. Orman üst sınırı Türkiye'ye göre çok alçak olup, 1500-1600 metreden sonra orman arazileri görülmemektedir, sadece Tundra çalıkları ve Alpin bitkileri yetişmektedir.

FDDKA sınırları içinde yer alan başlıca coğrafi unsurlar şunlardır:⁷⁷

- Froliha Gölü
- Malıy Samdakan, Bolşoy Samdakan, Şirildi, Babuşkina, Froliha, Tukalaragdı, Ayaya, Biraya, Hakusi ve Lakanda körfezleri
- Elşinskiy, Şirildi, Goryaçiy, Ayaya, Tıktıkañçı, Froliha, Sikilikan, Birikaçan, Biraya ve Tukalaragdı ırmakları
- Nemnyanda, Frolov, Lakanda ve Şandaki yarımadalrı.

Sonuç olarak, Buryatya sınırları içinde Froliha adında bir göl, Froliha adında bir akarsu, Froliha adında bir körfez ve tüm bunları kapsayan bir doğa koruma alanı yer aldığı anlaşılmaktadır. Frolihin Devlet Doğa Koruma Alanı sınırları içinde yer alan en popüler ve en çok ziyaret edilen turizm çekicilikleri şunlardır:

- Müthiş güzelliklere ve tertemiz tatlı sulara sahip Froliha Gölü.

• <http://www.ecotravel.ru/regions/reserves/1/7/127/>

• <http://www.jerga.narod.ru/>

⁷⁵ Bakınız: <https://www.jerginsky.ru/osnovnyie-napravleniya-deyatelnosti/poznavatelnyj-turizm>

⁷⁶ Daha detaylı bilgi için bakınız:

- <https://zapovednoe-podlemorye.ru/save/preserve/>
- <https://fanatbaikala.ru/portfolio-view/frolihinskij-zakaznik>
- <https://1baikal.ru/priroda/zakaznik-frolixinskij-samyij-zhivopisnyj>
- <http://www.visitburiatia.ru/places/section-472/item-269610/>
- <http://baikal.shamora.info/>

⁷⁷ Borisov, G. B., (2018) “Bolşoy Atlas Rossii”, İzdatelstvo “AST”, Moskova

Buryat Cumhuriyeti'nin Turizm Potansiyeli ve Başlıca Turizm Kaynakları

- Doğa güzelliklerine sahip Ayaya ve Froliha Körfezi kıyıları
- Geniş kumsallarıyla ve gizemli mağaralarıyla ünlü Turali Burnu.
- Gizemli Davatçanda Kanyon Vadisi.
- Nemnyanda, Frolov, Lakanda ve Şandaki yarımadaalarında Baykal foku sürüleri görülür
- Görkemli Medvejiy zirvesi (1877 m.)
- Biraya Vadisi.
- Evenki topluluğu için kutsal sayılan Aman Kit Burnu.

FDDKA'nın en önemli turizm çekiciliğini Froliha Gölü oluşturmaktadır. Deniz seviyesinden 525 m. yüksekliğinde yer alan bu tatlı su gölünün toplam alanı 16,5 km² olup maksimum derinliği de 80 metreye ulaşmaktadır. Levaya Froliha, Pravaya Froliha, Davatçanda gibi ırmaklar sularını bu göle boşaltırken, sadece Froliha Irmağı göl suları ile beslendikten sonra bir göl ayağı olarak sularını Baykal gölüne boşaltmaktadır. Açık havza özelliği gösteren Froliha Gölü, buzul aşındırmalarıyla oluşmuş bir sirk gölüdür ve Baykal havzasında yer alan en büyük göllerinin başında gelir. Göl suları çok zengin flora ve fauna barındırır. Froliha Gölü her mevsim ayrı renklere ve ayrı güzelliklere sahip olduğundan hem yerli hem de yabancı turistlerin ilgi odağı olmaya devam etmektedir.⁷⁸

Froliha Gölü havzasındaki yaşlı Tayga ormanları, göl çanağı içinde yer alan Okuney körfezi ve Valunniy yarımadası bu ilginç gölün başlıca doğal çekiciliklerinin başında gelirler. Göl kıyılarında Temmuz aylık ortalama sıcaklık değerleri dahi 17°C olduğundan dolayı, yaz mevsiminde dahi herkes bu serin göl sularında yüzmeye cesaret edemeyebilir. Bu nedenle güneşlenme ve yüzmek için değil, daha çok rekreasyon faaliyetleri ve doğa gezileri için göl kıyıların daha uygun oldukları söylenebilir. Balıkçılık faaliyetlerinin yasak olduğu gölde, bazı kıyılar ve doğal bölgeler turistik ziyaretlere kapalıdır.

1.5.5. Zabaykalski Milli Parkı

Baykal gölünün doğu kıyılarında, Barguzin Körfezi ile Barguzin Devlet Doğa Biyosfer Rezervi Alanı arasında yer alan Zabaykalski Milli Parkı (Rusça: Забайкальский национальный парк), Svyatoy Nos Yarımadasını, Arangatuy Gölünü, Uşkani Adalarını ve Çivirkuysk Körfezini kapsamaktadır. Spor turizmi, ekoturizm, göl turizmi ve sağlık turizmi açısından büyük potansiyele sahip olan Milli Park, 12 Eylül 1986 tarihinde kurulmuştur. Seyrek nüfuslu park alanında 200'ten az insan yaşamaktadır ve Kurbuluk ile Katun adı altında sadece iki küçük kırsal yerleşme yer almaktadır. Ust-Barguzin kasabası Milli Park alanına en yakın büyük yerleşmedir. Zabaykalski Milli Parkı'nın (ZMP) toplam alanı 268 993 hektar olup bunun 36 401 hektarını Baykal gölünün su alanları oluşturmaktadır.⁷⁹ Baykal gölü kıyılarında yer alan en büyük yarımada (Svyatoy Nos Yarımadası), göl havzasında yer alan en büyük ve en derin körfez (Barguzin Körfezi), en büyük takımada (Uşkani Adaları) ve en ilginç göl (Arangatuy Gölü) ZMP sınırları içinde yer almaktadır.

Sert karasal iklime sahip park alanında, Ocak ayı ortalama sıcaklık değerleri -18°C civarında, en sıcak ay olan Temmuz ayı ortalama sıcaklık değerleri ise +13°C civarındadır. Kış aylarında yüksek kesimlerde günlük ortalama sıcaklıklar -25°C'ye kadar düşmekte, yaz aylarında ise bazen günlük ortalama sıcaklıklar +25°C'ye kadar yükselmektedir. Yıl içinde sıcaklık genelde +35°C'yi aşmadığı gibi -50°C'nin altında da pek düşmez. En sıcak yaz günlerinde dahi Baykal Gölü sularının sıcaklığı +20°C'yi pek aşmadıkları için yüzmeye pek uygun olmadıkları söylenebilir. Yükseklik ve bakıya göre Milli Park alanına düşen yıllık yağış miktarı 350 ile 500 mm. arasında değişmektedir.

Dağlık ve engebeli araziler yaygın olup, dağ sıraları, derin akarsu vadileri, girintili çıkıntılı alçak kıyılar, körfezler ve yarımadaalar Milli Park sahasının en yaygın doğal coğrafi unsurlarını oluşturmaktadırlar. Svyatoy nos, Barguzin ve Sredinniyy dağ sıraları Milli Park sahasının en yüksek kesimlerini

⁷⁸ Daha detaylı bilgi için bakınız:

- <https://chara-baikal.ru/ozero-frolixa/>
- <https://turizm.ngs.ru/baikal/sights/ozero-ozero-froliha-3010/>

⁷⁹ Daha detaylı bilgi için bakınız:

- <https://zapovednoe-podlemorye.ru/save/park/>
- <https://fanatbaikala.ru/portfolio-view/zabaykalskiy-park>
- http://xn--80ah3aauccofp2cp.xn--p1ai/baikal/entertainment/baikal_entertainment/natsionalnye-parki/zabaykalskiy-natsionalnyy-park/
- <https://www.tourister.ru/world/europe/russia/city/ulan-ude/nationalparks/21895>
- <http://www.ecotravel.ru/regions/reserves/1/7/7/>
- <https://natureussia.travel/oopt/zabaykalskiy-natsionalnyy-park/>

oluşturmaktadırlar. Barguzin Dağları üzerinde bazı zirvelerin yüksekliği 2000 metreyi aşmakta, en yüksek doruk noktası ise 2376 metreye ulaşmaktadır. ZMP'nın batı kesimlerinde yer alan Uşkani Adaları, Olhon'dan sonra Baykal Gölünün en büyük yüzölçümüne sahip adalarını oluşturmaktadırlar.⁸⁰

Genelde doğu-batı istikametinde akmakta olan kısa boylu akarsuların yatak eğimleri ve akış hızları fazladır ve bunların tamamı sularını Baykal gölüne boşaltır. Milli Park sınırları içinde akmakta olan başlıca akarsular şunlardır: Bolşaya Çeremşana, Malaya Çeremşana, Bolşoy Çivirkuy, Malıy Çivirkuy, Malaya Suhaya, Kedrovaya, Dubori, Nesteriha, Kanayev, İstok, Krestovskaya, Marşaliha, Ongokon, Burtuy, Markova, Bezimennaya, Zelenkiy ve Makarova. Tayga ormanları ile kaplı vadi yamaçları çeşitli ağaç ve bitki türleriyle renkli ve çok güzel doğal manzaralar oluşturmaktadırlar. Milli Park sınırları içinde buzul gölleri ve kıyı set gölleri yaygındır. Ladohinskoe, Nesteriha, Bormaşevoe, Dikoe, Pervoe Svetloye, Vtoroe Svetloye, Maloe, Arangatuy ve Malıy Arangatuy Milli Park sahasının başlıca gölleridir.⁸¹

ZMP'nın en çok ziyaret edilen turistik yerleri şunlardır:⁸²

- Barguzin ve Çivirkuysk körfezi kıyıları.
- Bolşoy Kiltigey ve Malıy Kiltigey Adaları.
- Svyatoy Nos Yarımadası.
- Zmeevaya koyu ve şifalı su kaynakları.
- Ladohinskoe, Arangatuy ve Bormaşevoe gölleri.
- Uşkani Adaları.
- Çivirkuysk körfezinde yer alan küçük adacıklar.
- Neçaevskiy termal kaynakları.
- Nijnee İzgolovie Burnu.
- Markova Zirvesi.
- Krestovskaya Vadisi.

ZMP'nın topraklarında tipik Sibiry hayvanları yaşamaktadır: ayı, kurt, tilki, vaşak, samur, su samuru, misk geyiği, sincap, misk sıçanı ve beyaz tavşan. Park alanında 300'den fazla kara hayvanı tespit edilmiştir. Baykal mersin balığı bölgede yetişen en değerli balık türü sayılır. Milli Park sınırları içinde çok sayıda endemik ve relik bitki vardır. Milli Park sınırları içinde ve yakın çevresinde az sayıda konaklama tesisi ve otel yer almaktadır. Otellerin büyük bir bölümü Ust-Barguzin kasabasında yer almaktadır. Plyavuçaya Gostinnitsa, Baza Otdiha Baykal, Buhta Zmeevaya, Barguzinskiy Priboy Inn, Gostevoy Dom "Na Lesnoy", Chivurkiyskaya Skazka, Novaya Volna, Yurta U Pavla, Baykalskiy Medved ve Gostevoy Dom "Sindbad" ZMP'nın ve yakın çevresinin başlıca konaklama tesislerini oluşturmaktadırlar.

1.5.6. Tunkinski Milli Parkı

Tunkinski Milli Parkı (Rusça: Тункинский национальный парк) Buryatya'nın güneybatısında Tuva Cumhuriyeti ve Moğolistan sınırına yakın bir bölgede yer almaktadır. 11 836 km²'lik alana (1183662 hektar) sahip olan park, Tunkinsk Rayon'un tamamını kaplamaktadır. Yugid Va parkından sonra Rusya'nın en büyük yüzölçümüne sahip Milli Parkıdır. Rusya sınırları içindeki Baykal Gölü ile Moğolistan sınırları içindeki Hövsgöl Gölü arasında uzanan Tunkinski Milli Parkı (TMP) ilginç jeolojik, hidrografik ve jeomorfolojik oluşumlarıyla, ayrıca flora, fauna ve toprak çeşitliliğiyle dikkat çekmektedir. TMP'nın en az %70'i ormanlarla kaplıdır.⁸³ Fakat sıklıkla yaşanan orman yangınları ve kanunsuz ağaç kesimi park alanında çok ciddi ekolojik sorunlar yaratmaktadır.

27 Mayıs 1991 tarihinde kurulmuş olan TMP'nın en yüksek noktasını Sayan Dağları üzerindeki Munku Sardık Zirvesi (3491 m.) oluşturmaktadır. Doğu Sayan Dağları, Hamar-Daban Dağları, Tunkinskie

⁸⁰ Bakınız: <https://zapovednoe-podlemorye.ru/save/park/>

⁸¹ Chirikov, A. I., Pozdnyak, G. V., Kamenskaya, I. Y., (2008) Atlas Mira. İzdatelstvo Oniks, Moskova

⁸² <http://npzabaikalsky.ru/>

⁸³ Daha detaylı bilgi için bakınız:

- <https://tunkapark.ru/>
- <https://www.naturerussia.travel/oopt/natsionalnyy-park-tunkinskiy/>
- <http://www.visitburyatia.ru/places/section-472/item-269613/>
- <http://www.ecotravel.ru/regions/reserves/1/7/113/>
- http://www.mnr.gov.ru/activity/oopt/tunkinskiy_natsionalnyy_park/

Buryat Cumhuriyeti'nin Turizm Potansiyeli ve Başlıca Turizm Kaynakları

Goltsi sırtları ve Tunkinsk vadisi TMP'nın başlıca önemli coğrafi unsurlarını oluşturmaktadır. Yarı kurak step arazileri, tayga ormanları, bataklık araziler, volkanik araziler, çıplak Tundra sahaları ve yüksek Alpin sahalar TMP'nın başlıca doğal ekolojik kuşaklarını oluşturmaktadırlar. Milli Parkın ana damarını oluşturan Tunkinsk Vadisi aslında birçok ovanın ve vadinin birleşmesinden meydana gelmiş uzunluğu 200 kilometreyi aşan bir çukur arazidir. Bistrinski, Torski, Hoytogolski, Turanski ve Mondinski vadileri Tunkinsk vadisinin başlıca parçalarını oluşturur.⁸⁴ Yüksek ve temiz sularla dolu buzul aşınım gölleri, görkemli şelaleler, sönmüş volkanlar, derin kanyon vadiler, yoğun Tayga ormanları, şifalı kaplıca kaynakları ve ilginç bataklık sahaları Milli Parkın turizm potansiyelini daha da arttırmaktadır.

TMP orman, göl ve akarsu bakımından çok zengindir. Milli Park sınırları içinde yer alan başlıca dereler ve ırmaklar şunlardır: İrkut, Snejinaya, Khiruma, Khulusansata, Zun-Muren, Khulugayma, Sagan Şuluta ve İhe-Ygun. Engarginskoe, Guzen, Kalaç, Krugloe, Pahana, Bata-Nur, Bezribnoe, Katorjan, Şeberte, Bolşaya Angara, Ureng-Nur, Tunku-Nur ve İlçir Milli Park sınırları içinde yer alan başlıca göllerdir. Milli Park sınırları içinde sert karasal iklim görülmektedir. Aylar ve mevsimler arasındaki sıcaklık farkı çok yüksektir. Temmuz aylık sıcaklık ortalaması +14°C'dir oysa Ocak aylık sıcaklık ortalaması -24 °C'dir. Bakı ve yükseltiye bağlı olarak yıllık ortalama yağış miktarları 318 ile 520 milimetre arasında değişmektedir.

Milli Park sınırları içinde büyük bir kent merkezi yoktur. Mondı, Turan, Hoyto-Gol, Zaktuy, Galbay, Arşan, Zun-Murino, Tagarhay, Dalahay ve Jemçug TMP'nın başlıca yerleşmelerini oluşturmaktadırlar. Milli Park sınırları içinde 1 milyon hektardan fazla ormanlık arazi, 12 doğal anıt, 40 tarihsel anıt, 17 arkeolojik anıt, 24 kültür merkezi ve 12 şifalı su kaynağı yer almaktadır. Aşağıdaki satırlarda yerli ve yabancı turistlerin en çok ziyaret etikleri turizm merkezleri verilmiştir.

TMP'nın başlıca doğal turizm çekicilikleri şunlardır:⁸⁵

- Kingara Irmağının mermer kaplı vadisi.
- Beliy Yar jeolojik doğal anıtı.
- Hongor-Uala su kaynakları.
- Harmin-Dülü Şelalesi.
- Koymor Göller Yöresi.
- Kutsal Mundarga Dağı.
- Engarginskoe, Hobok ve Bolşaya Angara gölleri.
- Jemçugskaya Skvajina doğal oluşumu.
- İrkut, Zun-Muren ve İhe-Ygun Vadisi.
- Kovrijka sönmüş volkan dağı.
- Şarmak ve Zaktuyski şifalı su kaynakları.
- Pik Galina ve Pik Lyubvi zirveleri.

TMP'nın başlıca beşeri turizm çekicilikleri şunlardır:⁸⁶

- Burhan-Baabay Budist kültür merkezi
- Arşan sağlık turizm merkezi.
- Buha-Noyon kutsal inanç merkezi
- Tamhi Baryaşa merkezi.
- Tunka köyünde yer alan Pokrova Presvyatoy Bogoroditsi Kilisesi
- Gujir köyünde yer alan Nikolskaya Kilisesi.
- Hoytogol Buryat köyü ve yerel müzesi.
- Svyato-İnokentievsk Kilisesi
- Tuşita Budist inanç merkezi
- Knyaze-Vladimirskaya Kilisesi
- Badari Bilim ve Astronomi Merkezi

⁸⁴ Bakınız: Biliçenko İ. N. (2012) "Tunkinskiy Natsionalniy Park: Prirodnie Usloviya i Problemi Prirodopolzvanii", Vestnik İGTU No 7 (66), Nauki o Zemle, İrkutsk, 2012, s. 55 - 59

⁸⁵ Borisov, G. B., (2018) "Bolşoy Atlas Rossii", İzdatelstvo "AST", Moskova

⁸⁶ Biliçenko İ. N. (2012) "Tunkinskiy Natsionalniy Park: Prirodnie Usloviya i Problemi Prirodopolzvanii", Vestnik İGTU No 7 (66), Nauki o Zemle, İrkutsk, 2012, s. 55 - 59

- Petropavlovskaya Kilisesi.
- Nilovaya Pustin kaplıca ve sağlık merkezi.

Milli Park sınırları içinde beş yıldızlı lüks konaklama tesisi veya kaliteli restoranlar yer almaz. Fakat her bütçeye uygun küçük oteller ve pansiyonlar bulunur. TMP'nın başlıca konaklama tesisleri şunlardır: Pansionat Cheremkhovskiy, Pansionat Energetik, Pansionat Shumak, Pansionat "Usadba Nila", Fortuna, Gostevoy Dom Tunkinskaya Dolina, Gostiniy Dvor Makarov, "Krasnaya Polyana", Jemçug, Hotel "Maral", Hotel Corona, Tuyana Hotel ve Gostevoy Dom "Orion".

1.5.7. Şumak Doğa Parkı

Buryat Cumhuriyeti'nin güneybatısında, Okinski Rayon sınırları içinde yer alan "Şumak Doğa Parkı" (Rusça: Природный Парк Шумак) 2194 hektarlık alan kaplamaktadır. Şumak Vadisinde yer alan park alanı deniz seviyesinden 1558 metre yükseklikte yer almakta ve kapladığı yüksek arazilerden dolayı "Küçük Tibet" olarak adlandırılmaktadır. Park alanı Rusya'nın en zor ulaşılabilen, en sapa kalmış, en ıssız arazilerden birini oluşturur ama kuşkusuz en güzel ve en ilginç doğa alanlarının da başında gelir. Derin vadiler, buzullarla kaplı zirveler, görkemli şelaleler, dik yamaçlar, zengin bitki ve hayvan türleri ve yüksek alpin çayırlar gezginleri buraya mknatıs gibi çekmektedir. "Şumak Doğa Parkı" (ŞDP) sınırları içinde 100'den fazla sıcak ve soğuk doğal mineral su kaynağı yer aldığından dolayı, kaplıca turizmi ve sağlık turizmi açısından büyük önem taşımaktadır.⁸⁷ Gelişmemiş alt yapı, çok yetersiz ulaşım bağlantıları, yok denecek kadar az sayıda konaklama tesisi park alanının en büyük turistik olumsuzluklarını oluşturmaktadırlar. Asfaltlı karayolu olmadığından dolayı ŞDP alanına ya at sırtında ya helikopterle ya da yürüyerek ulaşılabilir. Coğrafi kopukluk ve ulaşım sorunlarına rağmen her yıl binlerce meraklı gezgin ve adrenalin tutkunu turist bu ilginç ve şifalı vadiyi ziyaret etmektedir.

ŞDP toprakları kendi içinde üç farklı alanda toplanmaktadır:

- Mineral kaynaklarının, çamur banyolarının, şifalı suların ve kaplıcalarının olduğu rekreasyon alanı.
- Bitkisel üretim ve hayvancılık faaliyetlerin yapılabildiği tarım faaliyet alanı.
- Yerli ve yabancı turistlerin konaklama ve eğlence aktivitelerini gerçekleştirdikleri ekoturizm alanı.

ŞDP alanı Tunkinski Milli Parkı'nın kuzeyinde ve Doğu Sayan Dağlarının yüksek kesimlerinde yer almaktadır. Şumak vadisinin doğu ve batı yamaçlarında uzanan park alanı, içerdiği 100'den fazla mineral su kaynağı ile bu denli küçük arazide bu denli fazla sayıda su kaynağı bulunduran dünyanın sayılı termal merkezlerinden biridir. 7 Aralık 2009 tarihinde kurulmuş olan ŞDP, yakın çevresindeki doğal güzelliklerinden dolayı "Sibirya'nın İncisi" olarak adlandırılır. Rus uzmanlarına göre ŞDP, bir akarsu vadisinde yüzden fazla şifalı kaynağının toplandığı dünyanın tek yeridir.⁸⁸ Park alanına en yakın mesafede bulunan yerleşmelerin başında Hoytogol, Nilovaya Pustin, Arşan ve Samarta gelir. ŞDP alanı, Nilovaya Pustin turizm merkezine 33 km., Hoytogol köyüne 38 km. ve Arşan turizm merkezine de 39 km. mesafede yer almaktadır.

Deniz seviyesinden 1500 – 1700 metre yükseklikte yer alan park alanı, temiz havası, doğal ekolojik görünümü, şelaleleri ve mağaralarıyla, şifalı çamur kompleksi ve sağlıklı mineral kaynaklarıyla ünlüdür. Şumak mineral kaynakları Rusya'nın Kafkas bölgesinde yer alan ünlü Kislovodsk ve Pyatigorsk kaynaklarından daha kaliteli su özelliklerine sahiptirler. Şumak vadisinde yer alan su kaynakları hidrokarbonat, sülfat-hidrokarbonat, magnezyum-kalsiyum, silis ve radon bakımından çok zengindirler bu nedenle de birçok hastalığın tedavisinde kullanılırlar.

ŞDP ve yakın çevresinde görülebilecek başlıca turistik çekicilikler şunlardır:⁸⁹

⁸⁷ Daha detaylı bilgi için bakınız:

- <https://shumak.ru/>
- https://www.personalguide.ru/rossiya/irkutsk/prirodnye-parki/prirodnyj_park_shumak#ymap
- http://www.burpriroda.ru/burpriroda/deyatelnost/novosti.php?ELEMENT_ID=35357
- <http://www.tourister.ru/world/europe/russia/city/arshan/reserves/29800>

⁸⁸ <https://newbur.ru/n/42375/>

⁸⁹ Biliçenko İ. N. (2012) "Tunkinskiy Natsionalniy Park: Prirodnie Usloviya i Problemi Prirodopolzvanii", Vestnik İGTU No 7 (66), Nauki o Zemle, Irkutsk, 2012, s. 55 - 59

Buryat Cumhuriyeti'nin Turizm Potansiyeli ve Başlıca Turizm Kaynakları

- Kutsal Kadınlar Vadisi.
- "Zolotie Ozera" Göller Yöresi.
- Tunkinski Milli Parkı.
- Hueyn-Hada Dağı.
- Narin-Gol Kanyonu.
- Serebryannaya Lenta Şelalesi.
- Hoytogol Buryat köyü ve yerel müzesi.
- Arşan sağlık turizm merkezi.
- Mramornaya deresi üzerindeki şelaleler.
- Nilovaya Pustin kaplıca ve sağlık merkezi.

2. Turizm Coğrafyası Penceresinden Buryat Cumhuriyeti'nin Avantaj ve Dezavantajları

Her ülkede olduğu gibi Buryatya'nın da hem avantaj hem de dezavantaj yansıtan bazı turistik özellikleri vardır. Turizm coğrafyası perspektifinden Buryat Cumhuriyeti'nin başlıca avantajları ve olumlu yönleri şöyle özetlenebilir:

Buryat Cumhuriyeti yer üstü ve yer altı doğal kaynaklar bakımından çok zengindir. Buryatya, özellikle maden, enerji kaynakları, orman arazileri ve tatlı su kaynakları bakımından Rusya'nın en zengin cumhuriyetlerinden biridir. Cumhuriyet sınırları içinde iklim, yer şekilleri, su kaynakları ve bitki örtüsünün büyük çeşitlilik göstermesi, turistik kaynakların ve turizm tiplerinin de çeşitlenmesine neden olmuştur. BC sınırları içinde 30 000'den fazla akarsu, yaklaşık 35 000 göl, 35 milyon hektardan fazla orman alanı, 150'den fazla mağara, 1100'den fazla şelale, 350'den fazla sıcak su kaynağı ve 55 şifalı gölün yer alması cumhuriyetin zengin doğal kaynaklarını yansıtmaktadır.

Buryat Cumhuriyeti'nin hızla gelişen Orta Asya Cumhuriyetlerine, Sibiry Cumhuriyetlerine ve Pasifik ülkelerine (Güney Kore, Japonya ve Çin vb.) yakın mesafede bulunması ve bu bölgelerden/ülkelerden yabancı turist karşılaşması uluslararası turizm açısından olumlu bir gelişmedir. Başkent Ulan – Ude kentinde uluslararası hava limanının faaliyet göstermesi ise uluslararası turizm açısından Buryatya'ya ayrı bir avantaj sağlamaktadır.

Buryatya topraklarından, Rusya, Moğolistan ve Çin'in tarihi ve kültürel mirasına dayanan uluslararası turizm güzergâhları geçmektedir. "Büyük Çay Rotası" (Rusça: "Великий Чайный путь"), "Doğu Halkası" (Rusça: "Восточное кольцо"), "Trans-Sibiry Ekspresi" (Rusça: "Транссибирский экспресс"), "Baykal-Hubsugul Hattı" (Rusça: "Байкал-Хубсугул") ve "Baykal – Amur Güzergâhı"⁹⁰ (Rusça: "Байкало-Амурская магистраль") bu önemli turistik güzergâhlarının başında gelirler. Bu nedenle çok sayıda uluslararası turizm güzergâhının Buryatya'da kesişmesi ülkeye hem iç turizm hem de dış turizm bakımından yarar sağlamaktadır. Örneğin, Rusya'nın en önemli ulaşım güzergâhlarının başında olan Trans-Sibiry ve Baykal – Amur Demiryolu güzergâhlarının Buryatya topraklarından geçmesi hem ulusal turizm merkezlerinin tanıtılması hem de tren yolcuları tarafından cumhuriyet topraklarının daha kolay gezilebilmesi açısından büyük bir turizm avantaj oluşturmaktadır.

Buryatya, çok kültürlü, çok milletli, çok inançlı ve çok dilli bir Cumhuriyet'tir. Buryatya topraklarında hem Moğol hem Rus hem Evenki hem Buryat hem de Çin kültür izleri görülmektedir. Asyalı ve Avrupalı milletler, Türk ve Slav toplulukları, yerli ve göçmen azınlıklar, Müslüman, Budist ve Hristiyan halklar bugün aynı cumhuriyet sınırları içinde yan yana barış ve huzur içinde yaşamaktadırlar. Bu demografik ve kültürel çeşitlilik, Cumhuriyet topraklarında her şeyden önce turistik ve kültürel kaynaklarının da çeşitlenmesine yol açmıştır.

Sibiry ile Orta Asya, Avrupa ile Uzakdoğu, Arktik Bölge ile Tibet Platosu, Pasifik Okyanusu Kıyıları ile Atlas Okyanusu Kıyıları arasında köprü konumunda bulunan Buryatya adeta milletler, medeniyetler,

⁹⁰ Baykal – Amur Güzergâhı ile ilgili daha detaylı bilgi için bakınız: : Atasoy, E. & Atış, E. (2021) "Siyasi Coğrafya Perspektifinden Baykal-Amur Demiryolu Güzergâhı", Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Dergisi, No: 8 (69), s. 993-1021

dinler, azınlıklar ve kültürler kaleidoskopudur. Etnik ve kültürel tolerans, siyasi ve dinsel hoşgörü tüm yörelerde ve tüm bölgelerde kök saldığı için Buryatya etnik çatışmaların, terör olaylarının ve milliyetçi ön yargıların yaşanmadığı huzur dolu bir ülkedir. Buryatya topraklarında, toplumsal çatışmaların ve güvenlik sorunlarının olmaması gelen turistler için büyük bir önem taşımaktadır.

Buryatya topraklarının % 45'i yüksek rekreasyon potansiyele sahip bölgelerden ve % 9'u da Milli Park Sahaları ve Doğa Koruma Alanlarından oluşmaktadır. Cumhuriyet sınırları içinde UNESCO koruması altında Baykal Gölü havzasının yer alması ise ülkeye ayrı bir turistik önem ve ayrı bir doğal zenginlik katmaktadır. Baykal Gölü, hem Buryatya'nın turizm vitrinidir hem de Cumhuriyetin en popüler ve en çok ziyaret edilen turizm çekiciliğidir. Buryatya sınırları içinde, 2 Milli Park, 3 Devlet Biyosfer Rezervi Alanı, 1. Doğa Parkı, 5 Devlet Rekreasyon Alanı ve 266 Doğa Anıtı yer almaktadır. Tüm bunlar turizm faaliyetlerin gelişmesini olumlu etkileyen özelliklerdir.

Buryat Cumhuriyeti topraklarında 85 memeli türü, 446 karasal omurgalı tür, 7 sürüngen türü ve 348'den fazla kuş türü yaşamaktadır. Sadece Baykal Gölü havzasında 2500'den fazla hayvan ve balık türü bulunmaktadır ki bunlardan 250'si hiçbir yerde görülmeyen endemik türlerdir. Özetle, zengin ve endemik bitki ve hayvan türlerine sahip olması Buryatya'ya hem ekolojik ve coğrafi hem de turistik avantajlar sağlamaktadır.

Karelya ve Yakutistan ile birlikte Buryatya Rusya'nın göl bakımından en zengin cumhuriyetlerinin başında gelir. Cumhuriyet topraklarında toplam alanı 1795 km² olan yaklaşık 35 000 göl vardır. Buryatya'da yerli ve yabancı turistlerin en çok ziyaret ettikleri göllerin başında Baykal, Gusinoe, Arangatuy, Baunt, Froliha, Sobolin, Slüdansk Gölleri ve Hara-Nur Gölü gelir.

Jeomorfolojik, klimatolojik ve hidrografik çeşitlilik, BC'inde turizm kaynaklarının da çeşitlenmesine yol açmıştır. Buryatya'yı ziyaret eden turistler yarı kurak step sahalarını, donmuş tundra arazilerini, sönmüş volkan konilerini, sıcak kaplıca kaynaklarını, derin kanyonları, yoğun Tayga ormanlarını, görkemli şelaleleri, derin mağaraları, buzullarla kaplı dağ sıralarını ve şifalı sularla dolu gölleri aynı Cumhuriyet sınırları içinde görebilirler. Küçük bir alanda çok fazla ve çok çeşitli turizm kaynaklarının görülmesi Buryatya'nın en önemli turizm özelliklerinden biridir. Örneğin küçük bir alana sahip olan Tunkinsk Vadisinde akarsu ve göl turizmi, sağlık ve dağ turizmi, arkeolojik ve inanç turizmi, kültür ve kırsal turizm, ekolojik ve termal turizm çekicilikleri yan yana yer almaktadırlar. Bu nedenle Buryatya'ya gelen turistler için hem zengin bir ziyaret tercih hakkı hem de uygun fiyatlı bol turistik seçenek olduğu söylenebilir.

Yüksek yaşam kalitesine ve yüksek milli gelire sahip olmayan Buryatya'nın en büyük ulusal sorunlarının başında düşük nüfus yoğunluğu, çok olumsuz iklim koşulları ve çok yetersiz ulaşım ve alt yapı gelmektedir. Turizm coğrafyası perspektifinden Buryat Cumhuriyeti'nin başlıca dezavantajları ve olumsuz yönleri şöyle özetlenebilir:⁹¹

Buryatya belirgin bir küresel tanınırlık veya etkili bir uluslararası turizm imajına sahip değildir. Merkezi Rusya ve büyük metropol kentlere olan coğrafi uzaklık, ulaşım maliyetlerin artmasına ve gelen turistlerin tatil rotası seçimi kararlarını olumsuz etkilemektedir. Cumhuriyet'in yurt dışında tanınmaması ve turizm merkezi olarak bilinmemesi yetersiz reklam ve yetersiz turizm tanıtımına işaret etmektedir.

Cumhuriyet sınırları içinde yaygın olmayan ve gelişmemiş ulaşım bağlantıları ile bakımsız kara yollarının egemen olması, özellikle asfalt kaplamalı geniş otoparkların yok denecek kadar az olması turizm sektörünü derinden etkilemektedir. Bazı yörelerde telefon, posta, bankacılık ve internet gibi alt

⁹¹ Bu konuda bakınız:

- Batotsirenov, E. A. (2012) "Geografiya Aktivnogo Turizma v Respublike Buryatiya. Uçebnoe Posobie", İzdatelstvo: BGSMA imeni V. R. Filippova, Ulan – Ude
- Dambaeva, S. F. (2019) "Regionalnie Osobennosti Razvitiya Turizma na Primere Respubliki Buryatiya", Drukerovskiy Vestnik, No: 3, p. 329-335, Novoçerkask
- Lobanov, A. S. (2013) "Razvitie Rinka Turistiçeskih Uslug Respubliki Buryatiya", Elektronniy Nauçniy Jurnal İzvestiya İrkutskoy Gosudarstvennoy Ekonomičeskoj Akademii, No: 3, İrkutsk
- Maksanova, L. B. J. (2012) "Opit Gosudarstvennogo Regulirovaniya Turizma v Respublike Buryatiya", Vserosiyskiy Ekonomičeskiy Jurnal EKO, No: 9, p. 13-23, Novosibirsk
- Vasilieva, D. D. (2013) "Prioreteti Razvitiya Turistiçeskiy Deyatelnosti v Respublike Buryatiya", Vestnik Buryatskogo Gosudarstvennogo Universiteta, No: 7, p. 163-166, Ulan – Ude

Buryat Cumhuriyeti'nin Turizm Potansiyeli ve Başlıca Turizm Kaynakları

yapı çalışmalarının ya hiç olmaması ya da yetersiz olması ise turizm faaliyetlerini olumsuz etkileyen ayrı bir sorun teşkil etmektedir.

Kongre ve kültür merkezlerinin, lüks otellerin ve alışveriş merkezlerinin büyük bir bölümünün sadece başkent Ulan - Ude kentinde yer alması büyük bir turistik dezavantajdır. Almanya büyüklüğündeki bir ülkede sadece 6 kentin yer alması ve bu kentlerin çağdaş uluslararası turizmin isteklerini karşılamaktan uzak olmaları önemli bir sorun olarak görülmektedir.

Yetersiz nüfus miktarı ve yetersiz iş gücü, geniş seyrek nüfuslu arazilerin yaygınlığı, ayrıca çok düşük yerleşme ve şehir yoğunluğu Buryatya'nın hem iktisadi gelişimini hem de turizm faaliyetlerini olumsuz etkilemektedir.

Dağlık ve yüksek arazilerin çok geniş alan kaplaması, sert kış koşullarının uzun oysa yaz mevsiminin kısa sürmesi gelen turistleri olumsuz etkilemektedir. Buryatya'nın büyük bir bölümü 365 gün boyunca tamamen donmuş topraklarla kaplı arazilerden oluşmaktadır. Ayrıca ülkenin tamamı deprem riski çok yüksek olan bir sismik kuşakta yer alması da turizm açısından dezavantaj oluşturmaktadır. Özetle, Cumhuriyet topraklarında egemen olan doğal koşullar hem ulaşım bağlantılarını ve turistik hareketliliği zorlaştırmakta hem de yabancı turistlerin gündelik yaşantısını zorlaştırmaktadır.

Cumhuriyet sınırları içinde birçok yörede SSCB döneminden kalan eski ve işlevsiz turistik tesislerle turizm faaliyetlerin sürdürüldüğü görülmektedir. Birçok turistik yörede modern konaklama tesislerinin, modern spor, sanat ve kültür merkezlerinin ve modern yeme-içme tesislerinin ya hiç olmaması ya da yetersiz olması Buryatya'da ciddi bir sorun oluşturmaktadır.

Cumhuriyet sınırları içinde faaliyet gösteren hem tur operatör ve turizm şirketi sayısı hem de tatil köyü ve modern turizm merkezi sayısı çok yetersizdir. Coğrafi kopukluk ve siyasi yalıtım sonucunda, XXI. yüzyılda dahi BC'nin uluslararası turizm rekabetine hazır olmadığı görülmektedir.

Cumhuriyet'in en önemli ve en popüler turizm merkezi olan Baykal Gölü'nün başkent Ulan-Ude'den 250 km. uzakta yer alması, ayrıca birçok turizm merkezinin başkentten uzakta yer alması ayrı bir turistik sorun oluşturmaktadır. Şehirler ve bölgeler arasındaki kopukluk ve ulaşım sorunu Buryatya'nın çözmesi gereken en öncelikli problemlerin başında gelir.

Turizm sektöründe çalışacak tecrübeli turizm personeli yetersizliği, yabancı dil bilgisine sahip deneyimli turizm rehberleri eksikliği tüm turizm bölgelerinde görülmektedir. Tüm turizm bölgelerinde, Çin, Japonya ve Almanya gibi ülkelere gelen turistlere hizmet edecek ve onların dillerini konuşacak donanımlı turizm personeline ihtiyaç vardır.

Zengin turistlere hitap edecek lüks beş yıldızlı otellerin yok denilecek kadar az olması, ayrıca Avrupa standartlarında AVM'lerin, restoranların, kongre merkezlerinin, SPA merkezlerinin, kültür ve eğlence yerlerinin çok yetersiz olması bir başka ulusal turizm sorunudur.

Sağlık, eğitim, haberleşme, ticaret ve ulaşım gibi hizmet sektörlerinin birçok yörede gelişmemiş olması, ayrıca turizm sektörünün gelişmesi ve modernleşmesi için güçlü Hükümet desteğinin olmaması ve yetersiz finans kaynak desteği de Cumhuriyet sınırları içindeki turizm faaliyetlerini olumsuz etkilemektedir.

Geniş seyrek nüfuslu sahaların ve yüzlerce kilometrelik sınır bölgelerin yaygınlığı, hiçbir yerleşme barındırmayan dağlık ve ıssız bölgelerin geniş alan kaplaması, şehir yerleşmeleri arasındaki uzak mesafeler de ülkedeki turizm faaliyetlerini olumsuz etkilemektedir.

BC'nin bazı yörelerinde fabrika ve termik santrallerden kaynaklanan çevre sorunları, kaçak avlanma ve balıkçılık, orman yangınları, kaçak ağaç kesimi ve kanunsuz hayvan ticareti Buryatya'nın ulusal imajını zedelediği gibi turizm faaliyetlerini de olumsuz etkilemektedir.

Sonuç ve Öneriler

Buryatya topraklarında herkes kendi ilgi alanına, bireysel bütçesine göre ve kendi ihtiyaçlarına göre mutlaka bir turizm merkezi, bir konaklama tesisi veya kendince bir rekreasyon türü bulacaktır. Aşağıdaki satırlarda, renkli turizm kaynaklarından bazı örnekler verilerek hem Buryatya'nın ulusal turizm potansiyeli resmedilmeye çalışılmış hem de meraklı turistler için bazı seyahat alternatifleri sunulmuştur:

Buryatya bazılarında Rusya'nın Budizm başkentini, bazılarında Sibirya Tayga ormanlarını, bazılarında Baykal Gölü kıyıları ve Selenga Vadisini, bazılarında kaplıcalarıyla meşhur olmuş Bargızın Vadisini, bazılarında ise karlarla kaplı Vitim Platosunu ve Sayan Dağları'nı çağrıştırmaktadır. Aslında 160'tan fazla etnik azınlığı barındıran Buryatya, coğrafi koşullarının ve kültürel görünümlerin derin zıtlıklar gösterdiği renkli ve çok boyutlu bir ülkedir. Şamanlar ile Budistlerin, Müslümanlar ile Ortodoksların, Evenkiler ile Soyotların, Azeriler ile Ukraynalıların, Ermeniler ile Tatarların yan yana barış ve huzur içinde yaşadıkları bir ülkedir. Kendi bayrağı, kendi meclisi, kendi başkenti, kendi siyasi yönetimi olan ilginç bir özerk cumhuriyettir.

İlginç müze görmek isteyenler Buryat Cumhuriyeti Ulusal Müzesini, Zabaykalya Etnografya Müzesini, BAM Müzesini veya "Svetlaya Polyana" Etno-Ekolojik Müzesini gezebilirler. Budist mimariyi ve Budist tapınaklarını merak edenler İvolgin Budist Tapınağı, Egituyski Budist Tapınağı, Kutsal Burin Han Dağı, Tamçinski Budist Tapınağı, Burhan-Baabay Budist kültür merkezini veya Atsagat Budist Tapınağını görebilirler. Macera sever gezginler Trans-Sibirya Ekspresinde veya Baykal-Amur Demiryolu Güzergahında unutulmaz ve eğlenceli bir tren yolculuğu yapabilirler.

Modern turistik konaklama tesislerinde Baykal Gölü manzaralı odalarda romantik tatil yapmak isteyenler Tanhoy veya Listvyanka kasabasında yer alan lüks otellerden birini seçebilirler. Sulak alanları incelemek isteyen bilim uzmanları, Verhnaya Angara deltasında, Arangatuy Gölünde, Slyudanski Göllerinde veya Selenga Delta Ovasında bilimsel araştırmalar yapabilirler. Şifalı sularla tedavi arayanlar Arşan Termal Tatil Merkezini, Nilovaya Pustin Kaplıca Merkezini, Kuçiger Kaplıca Merkezini veya Alla Termal Tatil Merkezini ziyaret ederek sağlık turizmine katkı sağlayabilirler.

Çarpıcı sanat eserlerini yakından görmek isteyenler Ulan-Ude Kentindeki Lenin Anıtını, Cengiz Han Tahtı kayasını veya "Buryatya'nın Anası" heykelini yakından inceleyebilirken, etnik toplulukları ve yerel kültürleri yakından irdelemek isteyenler Evenki Etnokültür Merkezini, Zareçnoe Otantik Kazak Köyünü, Buryatya Yerli Halklarının Etno-Kentini, Buha-Noyon kutsal inanç merkezini, Etnopark "Zolotaya Orda" veya "Bayar" Buryat Kültür Merkezini ziyaret edebilirler.

Sibirya ile bütünleşmek ve doğa ile baş başa kalmak isteyenler Tunkinski Milli Parkında, Frolihin Devlet Doğa Koruma Alanında veya Şumak Doğa Parkı'nda unutulmaz bir ekolojik tatil gerçekleştirebilirler. Ayrıca adrenalin tutkunları Muya, Vitim, Oka veya Djida ırmaklardan birinde rafting yapabilirler, donmuş Baykal gölünde buz üstünde otomobil yarışlarına katılabilirler veya bir Evenki köyünde geyiklerin çektiği kızaklarla maceralı bir yolculuğa çıkabilirler. Kayak sporlarını sevenler ise "Bolşaya Medveditsa" ve "Malaya Medveditsa" kış turizm merkezlerinde kış tatili yapabilirler. Bunun yanı sıra görkemli şelalelerin buz gibi sularında serinlemek isteyenler Şumiliha, Skazka, Yurgon, Harmin-Dülü veya Küçük Jombolok şelalelerinden birinde bunu gerçekleştirebilirler.

Baykal gölü mucizesini yakından tanımak isteyenler romantik Babuşkin kasabasını, zengin koleksiyona sahip Baykal Müzesini, yaz aylarında canlanan Aya Koyunu ve Granatov Plajını, Baykal foku sürüleri ile ünlü Olhon Adasını ve müthiş doğal güzelliklere sahip Çivirkuyski Körfezi kıyıları yakından görebilirler. Volkanlarla buzulları, karlı zirvelerle şelaleleri, gayzerlerle kaplıcaları yan yana görmek isteyenler Sönmüş Volkanlar Vadisini ziyaret edebilirler. Derin mağaraları yakından incelemek isteyenler Dolganskaya Yama Mağara Sisteminde veya Plombir Mağarasında bunu gerçekleştirebilirler. Balıkçılık, su sporları ve piknik yapmak isteyenler Gusinoe Gölü, Froliha Gölü, Baykal kıyıları veya Koymor Göller Yöresinde bunu özgürce yapabilirler. Alpnizm ve dağcılık meraklıları Görkemli Medvejy Zirvesine, Muyskiy Gigant Zirvesine, Munku-Sardık Zirvesine veya Hueyn-Hada Dağına tırmanabilirler.

Slav mimarisini ve Ortodoks Hristiyanların kültürel mirasını yakından görmek isteyenler Sretenski Kadın Manastırını, Svyato-İnokentievsk Kilisesini, Kazanski Ortodoks Kilisesini, Posolskiy Spaso-Preobrajenskiy Erkek Manastırını veya Svyato-Odigitrievskiy Kafedralniy Soboru hayranlıkla izleyebilirler.

Göllerin ruhları temizlediklerine inananlar doğal güzellikleriyle dikkat çeken Akvaryum gölünde, romantik Gitara gölünde, Tayga ormanlarıyla çevrili Sobilonoe gölünde, doğa koruma alanı içinde yer alan Froliha gölünde veya Tungus halkının kutsal kabul ettiği Balan-Tamur gölünde yüzebilirler ve arınabilirler.

Buryat Cumhuriyeti'nin Turizm Potansiyeli ve Başlıca Turizm Kaynakları

Sibirya'nın çarpıcı doğal çekiciliklerini yakından görmek isteyenler Kropotkin Volkanını, Amut çukurluğundaki sirk göllerini, Serebryannaya Lenta Şelalesini, "Zolotie Ozero" Göller Yöresini, Kutsal Kadınlar Vadisini veya Evenki topluluğu için kutsal sayılan Aman Kit Burnunu ziyaret edebilirler. Yeni evlenen ve unutulmaz bir balayı kutlamak isteyen çiftler Âşıklar Zirvesinde, romantik İninsk Kaya Bahçesinde, Hara-Nur Gölü kıyısında, Barguzin vadisinde yer alan kaplıcalardan birinde veya Mramornaya Deresi üzerindeki şelalelerin kıyısında bu kutlamayı yapabilirler.

Buryat Cumhuriyeti, bu topraklarda yaşayan ve daha sonraki zaman dilimlerinde buraya göç eden birçok halkın kültürlerinin birleştiği ve barındığı siyasi ve medeni bir arena haline gelmiştir. Bu halkların kültürleri günümüze kadar gelmekle birlikte, genç nesillerin kendi kültürlerine sıkıca bağlanması yüzyıllık bu gelenek ve göreneklerin, dini-felsefi düşüncelerin, kendilerine has yaşam tarzlarının yeniden canlanmasına neden olmaktadır. Bu durum, gelen turistlerde şüphesiz burada yaşayan halkların kültürlerine karşı bir ilgi ve merak uyandırmaktadır. Buryat Cumhuriyeti'nde turizm firmaları sundukları hizmetle gelen turistlere bölgenin kültürel-tarihi mirasıyla, arkeolojik eser ve kalıntılarıyla, hatta şamanizm, budizm kültürüyle tanışma olanağı vermektedir. Bölgeye gelen turistlerin Buryatya halkının evlerine misafir olarak gitmesi, onların gelenek ve göreneklerine, yemek kültürlerine yakından şahit olması, bazı folklor gruplarının gösterilerini seyretmesi, hatta eski ve yeni geleneksel merasimlerine katılabilme imkânları olacaktır.

Buryat Cumhuriyeti coğrafi konumu itibarıyla Baykal Gölüne sınırdır. Bu bölge ise UNESCO'nun belirlediği Dünya Ortak Mirasları kanun ve kuralları çerçevesince Baykal Gölü de dahil olarak bu statü ile koruma altına alınmıştır. Dolayısıyla bölgede turizmin gelişimi Baykal bölgesi ve çevresindeki doğal yapıya herhangi bir zarar verilmeyecek şekilde ilerlerken, aynı zamanda istenilen ekonomik ve ekolojik çıkarların da gözetilmesi gerekmektedir. Baykal bölgesinde ekolojik turizmin uygulamalı gelişim örneği üzerinde çalışmalar sürmektedir. Buryat Cumhuriyeti'nde bu örnek turizm modeli muhtelif turizm, çevre koruma, toplum örgüt ve organizasyonlarının, ayrıca uluslararası bağış sponsorlarının etkin katılımıyla gelişmektedir. Özel korunan bölgelerin oluşturulması ve geliştirilmesini öngören ve hayata geçirilen bazı projeler arasında, kasabalarda misafir evlerinin kurulması, turistleri bilgilendirme amaçlı sistemlerin oluşturulması, modern teknoloji donanımlı monitoring hizmetlerinin kullanılması, ayrıca 'İzin Verilebilir Nihai Değişiklik' yöntemi ile turizm planlaması, Büyük Baykal Havzasının oluşturulması, çevreye duyarlı bireylerin yetiştirilmesi ve popüler yayınların neşredilmesi olarak özetlenebilir.

Buryat Cumhuriyeti, Rusya Federasyonu genelinde yaşayan insanlar tarafından bilinmesine rağmen diğer ülke vatandaşlarınca yeterince tanınmamaktadır. Ülke yüksek turizm potansiyeli ve son derece zengin doğal kaynaklarına karşın istenilen ilgiyi görememektedir. Bunun temel nedeni Buryat Cumhuriyeti hakkında yeterli tanıtım yatırımlarının yapılmaması ve yapılan reklam yatırımlarının yetersiz seviyede kalmasıdır. Ülke tanıtımının yeterli şekilde yapılması ve turizm altyapısının güçlendirilmesiyle son derece yüksek olan turizm potansiyeli ve doğal zenginlikleri daha iyi değerlendirme olanağı bulacaktır.

Kaynakça

- Atasoy, E. (2010), "Kıtalar ve Ülkeler Coğrafyası", Ezgi Kitabevi, Bursa
- Atasoy, E. (2011), "Demografi, Jeopolitik ve Etnocoğrafya Işığında Rusya", MKM Yayıncılık, Bursa
- Atasoy, E. (2015), "Doğu Avrupa Ülke Araştırmaları (Rusya, Bulgaristan, Belarus ve Polonya)", Sentez Yayınları, Bursa
- Atasoy, E. & Atış, E. (2021), "Siyasi Coğrafya Perspektifinden Baykal-Amur Demiryolu Güzergâhı", Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Dergisi, No: 8 (69), s. 993-1021
- Atasoy, E. (2008), "Remarks on Otnomuos Republics Located Within Russian Federation in Terms of Etnogeography", Turkish Studies, Vol: 3, No:7, p. 83-124
- Atasoy, E. (2009), "Rusya Kentlerinin Tarihsel ve Demografik Gelişimi", Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 16, Sayı 16, s. 1-36, Bursa
- Atasoy, E. (2009), "Rusya Federasyonunda Yaşanan Demografik Krizlerin Analizi", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Coğrafya Dergisi, Basılı Nüsha ISSN No: 1302-7212, Elektronik Nüsha ISSN No: 1305-2128, Yıl: 2009/1, Sayı: 18, Sayfa 21-38, İstanbul
- Atasoy, E. (2010), "Federal Bölgelere Göre Rusya'nın Nüfus ve Etnocoğrafya Özellikleri", Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 18, Sayı 19, Bursa
- Babikov, B. A. Urbanova, Ç. B. (2009), "Perspektivi Sozdaniya ı Razvitiya Turistskogo Brenda Etnoposeleniya Dulan v Kabanskom Rayone (Respublika Buryatiya)", Vestnik Buryatskogo Gosudarstvennogo Universiteta, No: 4, p. 3-7, Ulan – Ude
- Babin, Y. V. Moskvın, V. V. Vidyapın, V. İ. Stepanova, M. V. (2005), "Ekonomiçeskaya Geografiya Rosii", Moskova: İzdatelskiy Dom "İNFRA-M"
- Badlueva, M. P. (2014), "Kreativniy Potentsial Respubliki Buryatiya: Kartirovanii Teritorii", Vestnik Buryatskogo Gosudarstvennogo Universiteta, No: 3, p. 28-40, Ulan – Ude
- Badmatsirenov, T. B., (2015), "Religioznaya Situatsiya i Religioznie Soobşestva v Respublike Buryatiya" Jurnal "Religiya, Obşestvo, Gosudarstvo", 2015, No: 4
- Başkueva, E. Y. (2015), "Sanatorno-Kurortniy Segment Turistskogo Rinka Respubliki Buryatiya: Sostoyaniya i Problemi", Jurnal Azimut Nauçnih İssledovaniy: Pedagogika i Psihologiya, No: 1 (10), p. 57-60, Tolyati
- Batotsirenov, E. A. (2012), "Geografiya Aktivnogo Turizma v Respublike Buryatiya. Uçebnoe Posobie", İzdatelstvo: BGSHA imeni V. R. Filippova, Ulan – Ude
- Biliçenko, İ. N. (2012), "Tunkinskiy Natsionalniy Park: Prirodnie Usloviya i Problemi Prirodopolzovaniya", Nauçniy Jurnal "Vestnik İrkutskogo Gosudarstvennogo Tehniçeskogo Universiteta", No: 7 (66), p. 55-59, İrkutsk
- Borisov, G. B., (2018), "Bolşoy Atlas Rossii", İzdatelstvo "AST", Moskova
- Budaeva, İ. O. Boksha, M. P. Nagaslaeva, İ. O. (2020), "İntelektualniy Turizm Kak İstrument Upravleniya İntellektualnim Potentsialom Regiona (Na Primere Respubliki Buryatiya)", Vestnik Altayskoy Akademii Ekonomii i Prava, No: 3, p. 23-28, Ulan – Ude
- Chirikov, A. İ., Pozdnyak, G. V., Kamenskaya, İ. Y., (2008), Atlas Mira. İzdatelstvo Oniks, Moskova
- Çepaliga, A. L. Çepaliga, G. İ. (2004), "Regioni Rosii, Spravoçnik", İzdatelstvo "Daşkov i K", Moskova
- Dambaeva, S. F. (2019), "Regionalnie Osobennosti Razvitiya Turizma na Primere Respubliki Buryatiya", Drukerovski Vestnik, No: 3, p. 329-335, Novoçerkask
- Dronov, V. P. Gluşkovoy, V. G. (2003), "Obştestvennaya Geografiya Rosii", İzdatelstvo "Klassiks Stil", Moskova

Buryat Cumhuriyeti'nin Turizm Potansiyeli ve Başlıca Turizm Kaynakları

Lobanov, A. S. (2013), "Razvitie Rinka Turistiçeskih Uslug Respubliki Buryatiya", Elektronniy Nauçniy Jurnal İzvestiya İrkutskoy Gosudarstvennoy Ekonomičeskoj Akademii, No: 3, İrkutsk

Maksanova, L. B. J. (2012), "Opit Gosudarstvennogo Regulirovaniya Turizma v Respublike Buryatiya", Vserosiyskiy Ekonomičeskiy Jurnal EKO, No: 9, p. 13-23, Novosibirsk

Namhanova, M. V, Sanjin, B. B. (2014), "Otsenka Turistsko-Rekreatsionnogo Potentsiala Respubliki Buryatiya", Vestnik Buryatskogo Gosudarstvennogo Universiteta, No: 4, p. 47-56, Ulan – Ude

Pisareva, L. F., Lyahova, N. P., Odintsova, İ. N., Perinov. D. A., Çemitdorjieva, T. N., Şuhoeva, E. A., (2015), "Demografiçeskaya Harakteristika Respublika Buryatiya", Byuleten Sibirskoy Meditsini, Tom: 14, No: 3, s. 23-29, Novosibirsk

Starkova, İ. İ., Kondraşova E. V. (2015), "Perspektivi Razvitiya Gastronomičeskogo Turzima v Respublike Buryatii", Elektronniy Nauçniy Jurnal "Tavriçeskiy Nauçniy Obozrevatel", No: 4, p. 6-9, Yalta.

Soykan, F. (2000), Turizm Coğrafyası ve Turizm Planlaması, Ege Coğrafya Dergisi, Sayı:11, Sayfa: 39-55, İzmir.

Vasilieva, D. D. (2013), "Priyoteti Razvitiya Turistiçeskiy Deyatelsnosti v Respublike Buryatiya", Vestnik Buryatskogo Gosudarstvennogo Universiteta, No: 7, p. 163-166, Ulan – Ude.

<http://2020.muzeymb.ru/>, (E.T: 10.05.2021).

<http://baikal.shamora.info/>, (E.T: 10.05.2021).

<http://council.gov.ru/structure/regions/BU/>, (E.T: 18.05.2021).

<http://krasotyrossii.ru/>, (E.T: 17.05.2021).

<http://nasledie-sela.ru/>, (E.T: 19.05.2021).

<http://posolsk-monastery.prihod.ru/>, (E.T: 10.05.2021).

<http://reass.ru/beautiful-places/>, (E.T: 10.05.2021).

<http://reass.ru/resort/>, (E.T: 04.05.2021).

<http://selorodnoe.ru/>, (E.T: 05.04.2021).

<http://sv-polyana.narod.ru/>, (E.T: 10.03.2021).

<http://svyato.info/>, (E.T: 22.05.2021).

<http://www.baikal-raduga.ru/>, (E.T: 10.03.2021).

<http://www.baikalvisa.ru/baikal/>, (E.T: 20.05.2021).

<http://www.burpriroda.ru/>, (E.T: 22.05.2021).

<http://www.ecotravel.ru/>, (E.T: 22.05.2021).

<http://www.geomem.ru/>, (E.T: 25.05.2021).

<http://www.gukov.ru/>, (E.T: 01.06.2021).

<http://www.jerga.narod.ru/>, (E.T: 02.06.2021).

<http://www.mnr.gov.ru/>, (E.T: 02.06.2021).

<http://www.museum.ru/>, (E.T: 01.04.2021).

<http://www.novosibirskgid.ru/nature/>, (E.T: 01.06.2021).

<http://www.turizmvnn.ru/>, (E.T: 01.06.2021).

<http://www.visitburyatia.ru/>, (E.T: 01.06.2021).

<http://www.zapoved.net/>, (E.T: 04.06.2021).

<http://xn--80ah3aaucf2cp.xn--p1ai/>, (E.T: 04.06.2021).
<http://xn----9sbubb4ahmf1byf.xn--p1ai/ulan-ude/sights>, (E.T: 06.06.2021).
<http://yaputnik.ru/travelto/rossiya/sibir/>, (E.T: 04.06.2021).
<http://zandanzhuu.ru/>, (E.T: 01.05.2021).
<https://1baikal.ru/>, (E.T: 01.06.2021).
<https://admselenga.ru/>, (E.T: 01.06.2021).
<https://apartos.ru/buryatia/>, (E.T: 24.04.2021).
<https://baikalrafting.com/>, (E.T: 22.04.2021).
<https://baikal-tourist.ru/>, (E.T: 19.03.2021).
<https://baikaltravel.ru/>, (E.T: 19.03.2021).
<https://baikalzapovednik.ru/>, (E.T: 29.03.2021).
<https://baturino.ru/>, (E.T: 16.03.2021).
<https://chara-baikal.ru/>, (E.T: 20.03.2021).
<https://fanatbaikala.ru/>, (E.T: 19.03.2021).
<https://gordburyatia.ru/>, (E.T: 23.03.2021).
<https://gorodarus.ru/>, (E.T: 26.03.2021).
<https://jassotour.ru/>, (E.T: 28.05.2021).
<https://kucheger.ru/>, (E.T: 20.04.2021).
<https://kudarf.ru/sibir/buryatiya/>, (E.T: 26.03.2021).
<https://megalithica.ru/>, (E.T: 28.05.2021).
<https://mishka.travel/blog/index/>, (E.T: 20.04.2021).
<https://muslim-03.ru/>, (E.T: 20.04.2021).
<https://muzeolog.com/rossiya/>, (E.T: 26.03.2021).
<https://nature.baikal.ru/>, (E.T: 28.05.2021).
<https://naturerussia.travel/> (E.T: 30.05.2021).
<https://nbcrs.org/regions/respublika-buryatiya/>, (E.T: 28.05.2021).
<https://newbur.ru/>, (E.T: 20.04.2021).
<https://nosviatores.com/>, (E.T: 26.03.2021).
<https://poiskputi.ru/>, (E.T: 28.05.2021).
<https://primorochka.ru/> (E.T: 30.05.2021).
<https://project.infpol.ru/>, (E.T: 26.03.2021).
<https://ria.ru/>, (E.T: 20.04.2021).
https://rpn.gov.ru/new_structure/activities/defence_baikal/(E.T: 30.05.2021).
<https://ru.wikivoyage.org/wiki/>, (E.T: 26.03.2021).
<https://russia.travel/>, (E.T: 20.04.2021).
<https://rutraveller.ru/>, (E.T: 28.05.2021).
<https://samovar.travel/city/nizhneangarsk/>(E.T: 30.05.2021).

<https://sangharussia.ru/>, (E.T: 26.03.2021).
<https://shumak.ru/>, (E.T: 20.04.2021).
<https://sib-guide.ru/> , (E.T: 28.05.2021).
<https://sport-marafon.ru/article/leksi/>(E.T: 30.05.2021).
<https://tonkosti.ru/>, (E.T: 20.04.2021).
<https://travel.drom.ru/>, (E.T: 26.03.2021).
<https://travelask.ru/>, (E.T: 20.04.2021).
<https://tuda-suda.net/>(E.T: 30.05.2021).
<https://tunkapark.ru/> , (E.T: 28.05.2021).
<https://turizm.ngs.ru/> (E.T: 30.05.2021).
<https://waterresources.ru/ozera/>, (E.T: 20.04.2021).
<https://water-uf.ru/>, (E.T: 28.05.2021).
<https://www.baikal-daily.ru/>, (E.T: 26.03.2021).
<https://www.baikalika.ru/>, (E.T: 20.04.2021).
<https://www.baikal-olkhon.ru/> , (E.T: 28.05.2021).
<https://www.culture.ru/>, (E.T: 20.04.2021).
<https://www.irk.ru/tourism/> , (E.T: 28.05.2021).
<https://www.jerginsky.ru/> , (E.T: 26.03.2021).
<https://www.kumutkan.ru/>, (E.T: 20.04.2021).
<https://www.magicbaikal.ru/> , (E.T: 28.05.2021).
<https://www.naturerussia.travel/> , (E.T: 20.04.2021).
<https://www.personalguide.ru/> , (E.T: 28.05.2021).
<https://www.russiadiscovery.ru/> , (E.T: 20.04.2021).
<https://www.sova-center.ru/> , (E.T: 26.03.2021).
<https://www.tourister.ru/>, (E.T: 26.03.2021).
<https://www.tourprom.ru/>, (E.T: 20.04.2021).
<https://www.votpusk.ru/>, (E.T: 28.05.2021).
<https://www.vpoxod.ru/> , (E.T: 30.05.2021).
<https://xn--80akfjmebi8an4c6c.xn--p1ai/> , (E.T: 20.04.2021).
<https://zapovednoe-podlemorye.ru/>, (E.T: 26.03.2021).

Alpaslan ALIĞAĞOĞLU

Balıkesir Üniversitesi, Coğrafya Bölümü

alpaslan38ster@gmail.com

ORCID Numarası|ORCID Numbers: 0000-0002-6198-3878

Sema ÇETİNKAYA

Süleyman Demirel Üniversitesi, Coğrafya Bölümü

semacetinkaya57@gmail.com

ORCID Numarası|ORCID Numbers: 0000-0001-8914-4403

15 Temmuz Darbe Girişimi Deneyiminden Sonra Türkiye’de Şehirsel Toponimi

Urban Toponymy in Turkey after the July 15 Coups Attempt Experience

Öz

Darbeler toplum hayatında çok yönlü izler bırakan olaylardır. Türkiye darbe deneyiminin sıkça yaşandığı ülkelerden biridir. 15 Temmuz darbesi milli irade sayesinde kalkışma düzeyinde kalmış, başarılı olamamıştır. Acı ve kötü deneyimler bütünü olan kalkışmada, çok sayıda insan hayatını kaybetmiş veya yaralanmıştır. Bu olumsuz deneyim şehirsel mekanda adlar vasıtasıyla metinsel olarak yeniden üretilmiş, yer adlarında gençleşme yaşanmıştır. Çalışmada gazete arşivleri ve ilgili alan yazın analiz edilmiştir. Konu, geleneksel yaklaşımla değil, eleştirel yaklaşımla ele alınmakta, eklenen adların arka planındaki politik nedene vurgu yapılmaktadır. Girişim olayının neden olduğu şehit sayısının çokluğu, şehitler caddesinin farklı bir içerik kazanmasına neden olmuştur. Milli İrade, 15 Temmuz kelime öbekleri ve özellikle Ömer Halisdemir adı darbe girişimini hatırlamayı sürekli hale getirmek için değişik şekillerde şehirsel mekânda cadde, mahalle ve meydan adlarında yeniden üretilmiştir.

Anahtar kelimeler: Şehirsel toponimi, 15 Temmuz, Milli İrade, Şehitler.

Abstract

Coups are events that leave multiple traces in the life of society. Turkey is one of the countries where coup experience is frequent. Thanks to the national will, the July 15 coup remained at the level of attempt and failed. Many people lost their lives or were injured in the attempt, which is a collection of painful and bad experiences. This negative experience was reproduced textually through the names in the urban space, and the place names rejuvenated. In the study, newspaper archives and related field writing were analyzed. The issue is addressed not by traditional approach, but by critical approach, and emphasis is placed on the political cause behind the added names. The multiplicity of martyrs caused by the initiative caused the Martyrs Street to gain a different content. National Will, July 15 phrases and especially the name Omer Halisdemir have been reproduced in different ways in the names of streets, neighborhoods and squares in the urban space in order to make the memory of the coup attempt permanent.

Keywords: Urban toponymy, July 15, National Will, Martyrs.

Giriş

Darbeler sosyal, ekonomik, askeri, kültürel ve siyasi yönü olan olaylardır. Bu türden olaylar, sıklıkla az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde görülmekte; demokrasinin askıya alınmasına, çok sayıda insanın tutuklanmasına ve hayatını kaybetmesine, ekonomik anlamda krizin yaşanmasına neden olabilmektedir. Bu yönüyle darbeler toplumdaki acı ve kötü deneyimler bütününden başka bir şey değildir. Ülkemizde de darbeler gerçekleşmiş, demokrasiye müdahale edilmiş, insanlar şehit olmuş acı olaylar yaşanmıştır. Türkiye Cumhuriyeti’nde darbelerin geçmişini 1960’lı yıllara kadar götürmek mümkündür. Bu tarihten sonra darbelerin her on yılda bir tekrarlandığı görülmüştür. Son darbe, gecikmeli olmakla birlikte, 15 Temmuz 2016 tarihinde dini içerikli olarak gerçekleşmiş, ancak bu kalkışma düzeyinde kalmış, Türk halkının direnişi nedeniyle başarılı olamamıştır.

Darbeler toplum hayatında çeşitli izler bırakan bir etkiye sahiptir. Bu etkiler konusunda birçok çalışma yapılmıştır. Bunlar darbelerin psikolojik olumsuz etkileri¹, post-travmatik stress bozukluğuna olan etkileri², sosyal anlamda olan etkileri³ ve ekonomik etkileri⁴ üzerine olmuştur. Darbelerin dini arka planı da çalışılmıştır⁵. Bunların yanı sıra üniversite öğrencilerinin askeri darbe algıları⁶ ve 15 Temmuz darbesinin toplumsal algısı üzerine çalışılmıştır⁷. Darbe konusu medya-darbe ilişkisi üzerinden ele alınmıştır⁸.

Darbelerin bir etkisi de mekâna adlar yolu ile yansımalarıdır. Ancak bu konuda herhangi bir çalışma yapılmış değildir. Çalışmada darbe kalkışması şehirsel toponimik açıdan ele alınmaktadır. Çok nüfuslu, çok işlevli ve çevresine hizmet eden merkezi yerleşmeler olan şehirler, anlam yüklü, toplumsal hafızası olan mekânlarıdır. Bu yüklerin yaşanmışlıklarla ilgili farklı nedenleri vardır. Bunlardan biri de darbelerdir. Darbelerin çok yönlü etkileri vardır, bunlardan biri de adlandırmadır. “İnsan (veya nesne) bir adı olmadıkça var olamaz. Var olmak için adlandırılmak gerekir”⁹. Adlandırma eylemi anlamların taşıyıcısıdır ve adlandırma şehirsel toponiminin de konusudur. Şehirler çeşitli düzeylerde adlardan oluşur. Şehirsel toponimi şehirsel mekânda her düzeyde yer adlarını, cadde, sokak, meydan, park, okul, köprü adları, ele almaktadır. “Kentsel isimler, şehrin kolonileşme ve bağımsızlık süreçlerinde, ardından uluslaşma ve globalleşme dönemlerinde, hatta iç savaşlarda, rejim değişikliklerinde kısacası hemen her siyasal olayda ya iktidarın gücünü artırmak ya da sağlamlaştırmak için aktif bir araç olarak kullanılmaktadır”¹⁰. Şehirsel toponimi üzerine literatürde çok sayıda yabancı yayın mevcuttur. Bu konuda yapılan Türkçe çalışmaların sayısında son zamanlarda artış gözlenmiştir. Ancak literatürde askeri darbelerin adlandırmaya olan etkisiyle ilgili çalışma yoktur. Bu yönüyle eldeki eser özgün niteliklidir. Makale Aliağaoğlu ve Uzun’un Türkiye’de şehirsel toponim sınıflandırmasına katkı sağlayacaktır¹¹. Böylece şehitler caddesi alt sınıfı farklı bir içerik daha kazanacaktır. Çalışma, Türkiye’de yapılmış şehirsel toponimik literatürün bütününe içermesi bakımından önemlidir. Yine kısmen de olsa gelecekte yapılacak çalışmalara metodolojik arka plan sağlayacaktır. Bu tip adlandırmaların yaygınlaşması toplumsal belleğin oluşumuna yardımcı olacaktır. Særheim’in belirttiği gibi: “Yer isimleri geçmişin bağlantıları ve geleceğin imzasıdır”¹².

Makale, çeşitli başlıklarıyla beraber, beş bölümden meydana gelmektedir. İlgili yayınlar bölümünde yapılan yabancı ve yerli yayınlar üzerinde durulmaktadır. Kavramsal çerçeve bölümünde çalışmanın dayandığı bilimsel yaklaşım açıklanmaktadır. Yöntem bölümünde çalışmanın metodolojisinden bahsedilmektedir. 15 Temmuz vakası ve değişen yer adları başlıklı bölümde, darbe girişiminin doğası verilmekte, değişen yer adları analiz edilmektedir. Çalışmanın son bölümünde genellemeler yapılmaktadır.

¹ Olgun, 2009.

² Tatlıoğlu, 2016.

³ Çakı, 2018.

⁴ Küçükaslan, 2007.

⁵ Çınar, 2017;

⁶ Yıldırım vd., 2014.

⁷ Miş vd., 2016.

⁸ Devran ve Özcan, 2016; Herdem, 2019.

⁹ Tesone, 2013: 73.

¹⁰ Çetin ve Şentürk, 2019: 134.

¹¹ Aliağaoğlu ve Uzun, 2011.

¹² Aktaran Mert ve Ertürk, 2020: 1552.

İlgili yayınlar

Şehrsel toponimi farklı konularda çalışılmıştır. “*Hakim ideoloji ve iktidar gücünün kentsel mekânda meşrulaşması*” şehrsel toponimi vasıtasıyla gerçekleşebilmektedir. Bu bağlamda komünist partinin iktidara gelmesiyle, Bükreş cadde ve sokak isimlerinde değişim ele alınmıştır¹³. Bükreş’te komünist dönem sonraki değişim de incelenmiştir¹⁴. Bir zamanlar Doğu ve Batı Almanya olarak anılan sonrasında bu iki birliğin birleşmesi ile ortaya çıkan değişimin Doğu Berlin’deki yansımaları ele alınmıştır¹⁵. Aynı değişim Sovyetler Birliğinin yıkılmasıyla Moskova’da da görülmüştür¹⁶. Budapeşte’de komünist dönem sonrası toponimik değişim irdelenmiştir¹⁷. Yerli alan yazında benzer çalışmalar Ankara¹⁸, Batman¹⁹ ve Niğde²⁰, Şanlıurfa²¹ şehirleri ile Kazakistan²² için yapılmıştır. Bu yerleşmelerde de siyasi ideolojik değişimin yönü şehrsel toponimiye etkilemiştir. Ulus inşasının ve yer adlandırmanın aslında altında yatan yerel politik mücadeleye vurgu yapılmaktadır. Sömürgecilik²³, Filistin’de ulusal kimliğin oluşumunda şehrsel toponiminin rolü²⁴, adlandırma ile yerlerin anlam kazanması²⁵, küreselleşme ile yeni mekân parçalarının ortaya çıkışı²⁶ belirli yerleşmelerde ve ülke genelinde cadde, sokak, mahalle ve üniversite, okul adlarının anlam, köken ve sınıflandırılma denemelerinin yapıldığı yerlerden bazıları; İngiltere²⁷, Jakarta²⁸, Singapur²⁹, Türkiye³⁰, Üsküdar³¹, Güneydoğu Anadolu Bölgesi³², Aydın³³, Balıkesir³⁴, Erzurum³⁵, Ayvalık ve Cunda³⁶, İzmir³⁷, Bandırma³⁸, Bomonti³⁹, İstanbul⁴⁰, Safranbolu⁴¹ olup üniversitelerin adları⁴² çalışılan bir başka konudur. Yine meydan isimlerindeki değişimlerin kent belleğine etkisi Ankara örneğinde çalışılmışken⁴³, şehirleri sanayisizleştirme veya kültür ve teknoloji odaklı şehirler yaratma süresince şehrsel isimlerin önemli birer ekonomik araç olarak kullanılma durumu Fikirtepe (İstanbul) örneğinde ele alınmaktadır⁴⁴. Son olarak, Beşiktaş’ta sokak adlarını peyzaj terimleri (peyzajın doğal ve kültürel bileşenleri) bakımından irdelenmektedir⁴⁵.

Kavramsal Çerçeve

Adlandırma insanoğlu ile birlikte var olmuştur. “*Ad; bir kimseyi, bir şeyi anlatmaya, tanımlamaya, açıklamaya, bildirmeye yarayan söz, isim, nam*” şeklinde tanımlandığı gibi, “*canlı, cansız varlıkları, duygu ve düşünceleri, çeşitli durumları bildiren kelime, isim*” şeklinde de tanımlanır⁴⁶. Ad koymak, adlandırma eylemidir. Adlar dilbiliminin alt dalı olan onomastik (özel adlar bilimi) tarafından incelenmektedir. Onomastik hem kişi adlarını (antroponomi) hem de yer adlarını (toponimi) inceler.

¹³ Light vd., 2002.

¹⁴ Light, 2004.

¹⁵ Azaryahu, 1986.

¹⁶ Gill, 2005.

¹⁷ Palonen, 2008.

¹⁸ Erdentüğ ve Burçak, 1998; Özkan ve Yoloğlu, 2005.

¹⁹ Günal, 2012.

²⁰ Kara, 2012.

²¹ Günal vd., 2011.

²² Aktay, 2017.

²³ Yeoh, 1992.

²⁴ Azaryahu ve Kook, 2002.

²⁵ Mert ve Ertürk, 2020.

²⁶ Türkoğlu ve Günay, 2018.

²⁷ De Bres, 1990.

²⁸ Nas, 1993.

²⁹ Savage ve Yeoh, 2004.

³⁰ Şahin, 2010; Aliağaoğlu ve Uzun, 2011; Ayataç ve Araz, 2016a.

³¹ Ceylan, 2012.

³² Polat, 2013.

³³ Baysan ve Kara, 2014.

³⁴ Aliağaoğlu, 2013; Aliağaoğlu ve Yiğit, 2014.

³⁵ Kayserili, 2015; Aliağaoğlu ve Uğur, 2018.

³⁶ Ayataç ve Araz, 2016.

³⁷ Asımgil, 2018; 2019.

³⁸ Çıldam, 2018.

³⁹ Türkoğlu ve Günay, 2018.

⁴⁰ Kahraman, 2019.

⁴¹ Deniz ve Ersöz, 2020.

⁴² Şahin, 2020.

⁴³ Turan ve Ercoşkun, 2017.

⁴⁴ Çetin ve Şentürk, 2019.

⁴⁵ Eksi ve Türk, 2020.

⁴⁶ Türk Dil Kurumu (TDK), 2011: 23.

Toponimi Yunanca bir kelime olup, topos (yer), onomia (ad) kelimelerinden oluşmaktadır. Toponimi (toponymie) yer adlarını, anlam, köken, kullanım biçimi, sınıflandırma ve politik nedenler açısından ele alır, açıklar. Kavram yer adları bilimi olarak 1876 yılından beri kullanılmaktadır. Yer adları kırsal kökenli olabileceği gibi şehirsel kökenli de olabilir. Kırsal kökenli yer adları veya küçük bir ormanlık alan mikrotoponiminin konusudur. Şehirsel kökenli olanlar hodonimi (odonimi), “*urbonim veya kentlikadı*”⁴⁷ tarafından incelenir. Adlar ile kimlik ve kişilik kazanan yerleşmeler olan şehirler, farklı işlevsel parçalardan oluşurlar; zamanla bu parçaların anlamı sosyal, kültürel, ekonomik ve mekânsal olarak değişebilmektedir. Massey, kentsel isimlendirmeyi “*mekânsalı, metinsele dönüştürerek mekânı evcilleştirme*”⁴⁸ olarak tanımlamaktadır. Bu yönüyle bakıldığında şehirsel toponimi, şehirlerin mekânsal olan bütün şekilsel bileşenlerine, cadde, sokak, bulvar, yol, mahalle, meydan, park, köprü, plaza, rezidans, stadyum ticari iş yeri ve okul gibi, ad verme eylemi olarak tanımlanabilir.

Toponimi var olan beşeri ve fiziki özellikler yanında yaşanmışlıkları anlatır, kültürün bir parçasıdır. İnsanoğlu kendi kültürel özelliklerini adlar vererek yaşatır. Yer adları toplumsal hafızanın mekânsal kodlarıdır. Onlar bu kodların aktarımını sağlayan en önemli araçlardır⁴⁹. Onlar hatırlama, unutmama, unutturma, sahiplenme (aidiyet) işlevine sahiptirler. Yer adlandırmanın farklı nedenleri vardır. Yerleşmeler ve o yerleşmelerde yaşayanların taşıdığı tarihi ve coğrafi köken, buldukları yerleşmelerin gelişiminde rol oynamış kişiler ve etkili olmuş olaylar, o yerleşmelerin sahip olduğu doğal coğrafi özellikler, zamanla değişen güvenlik şartları, devam eden soy bağları, orada geçmişten günümüze devam eden ekonomik faaliyetler, o yerleşmelerin nüfus artışının doğal bir sonucu olarak yerleşmenin mekânsal büyümesi, şehirsel adlandırmada etkili olan etmenlerdir⁵⁰. Yer adları çeşitli bilimler (arkeoloji, dil, folklor, tarih, sosyoloji) tarafından incelenmektedir. Bu bilimlerden biri de coğrafyadır. İnsan eylemiyle değişen yeryüzünü inceleyen coğrafyanın yer adlarına önem vermesi şartıdır. Yer adları kültürel coğrafyanın inceleme konusudur.

Kültür bir toplumsal grubun, toplumların veya halkın ortak yaşam tarzıdır. Kültürel coğrafya ise, fiziki çevreden çok insan kültürleri ön plana çıkar. Kültür veya kültürel coğrafya kültürel çeşitliliklerin mekânsal dağılışıyla ilgilidir. Burada, dil, din, ekonomi, yönetim ve diğer kültürel olguların gösterdiği mekânsal farklılık ve benzerlikler incelenir ve açıklanır. Kültürel coğrafyada başlangıçta kültürel peyzaj incelenmiştir. “*Kültürel peyzaj, nesilden nesile aktarılan kültürel yapının toplamıdır*”⁵¹. Başlangıçta kültürün peyzaj üzerindeki maddi kalıntıları incelenirken, yeni kültürel coğrafyada peyzajın tarafsız olmadığı, dolayısıyla sosyal ve siyasal süreçlerin peyzaja olan etkisi ele alınmakta olup güç dengeleri ve dünyayı görme biçiminin ön plana çıktığı görülmektedir. Şehirsel yer adları, kültürel peyzajın parçasıdır, belirtilen diğer nedenlerin yanı sıra siyasal erkin mekâna olan etkisini de yansıtır⁵².

Yöntem

Bu çalışmanın amacı darbe girişiminin toponimik mekânsal yönüyle ilgilidir. Darbe süreci yazarlar tarafından gözlenmiş, gazete arşivleri, manşetleri incelenmiştir. Bu bakımdan kısmen içerik analizi yapılmaktadır. “İçerik analizi yazılı olan arşivlerden, belgelerden, gazetelerden ve görsel olan sinema, dizi gibi çeşitli doküman ve kitle iletişim araçlarından elde edilen verilerin bir anlam kazandırılması amacıyla sistematik olarak analiz edilmesidir”⁵³. İlave olarak darbeler ile ilgili yüzeysel, şehirsel toponimiyle ilgili derin alanyazın taraması yapılmıştır. Yabancı, yerli kitap ve makaleler gibi ikincil kaynaklar kullanılmıştır. Mevcut bütün yeradları çalışmaları değil, şehirsel toponimi ile ilgili yayınlara ulaşılmış, elde edilen bilgiler, çalışmanın konusu açısından değerlendirilmiştir. Darbe ile ortaya çıkan yer adlarının tümü değil, örnekleme ile irdeleme yapılmıştır.

Caddelerin adlandırılması konusunda iki farklı yaklaşım mevcuttur. Bunlardan ilki Fransız yaklaşımıdır. Bu yaklaşım, caddelerin ve sokakların isimlendirilmesinde öncelikle neyi ve niçin hatırlattıkları veya isimlendirilirken köken, oluşum, anlam ve sınıflandırılması temelleri üzerine

⁴⁷ Şahin, 2013: 48.

⁴⁸ Aktaran Çetin ve Şentürk, 2019: 134.

⁴⁹ Türkoğlu ve Günay 2018; Mert ve Ertürk, 2020.

⁵⁰ Aliağaoğlu ve Uzun, 2011.

⁵¹ Tanrikulu, 2018: 109.

⁵² Tümertekin ve Özgüç, 2006; Tanrikulu, 2018.

⁵³ Dündar, 2020: 5.

oturtulmuştur⁵⁴. İkinci yaklaşım eleştirel toponimik yaklaşımdır ve bu yaklaşım genellikle Azaryahu tarafından temsil edilmektedir ve 1980’li ve 1990’lı yıllarda önem kazanmıştır. Maoz Azaryahu, cadde ve sokak adlandırılmalarının insan üzerinde olayları veya kişileri hatırlatıcı etkisini kabul etmekle birlikte, adlandırmanın arkasında duran politik mücadele ve toplum için ortak kimlik oluşturmada sosyal süreçlerin önemine vurgu yapmaktadır⁵⁵. Son zamanlarda ekonomik gerileme ve sanayisizleşme eğilimine bağlı olarak şehirler giderek girişimci gündemi benimsemiş ve şehirselleşmiş ve önemli bir ekonomik araç haline gelmiş ve eleştirel-kritik yaklaşım farklı bir içerik daha kazanmıştır⁵⁶. Çalışma, adlandırmanın arka planındaki politik nedenler üzerine kuruludur. Bir başka ifadeyle hatırlanması gereken olaya atıf yapılarak açıklama yapılmaktadır.

Kritik yer-isim çalışmalarının gelecekte alabileceği üç farklı yön vardır⁵⁷. Toponimik uygulamaları incelemek için üç farklı yaklaşım vurgulanmaktadır. Bunlardan ilki, yer adlandırmayı göstergebilim açısından ele alınmasıdır. Bu başlık altında şehirselleşmiş yer adları hatırlanması gereken olaylara atıf verilerek ele alınmaktadır. Böylece ulus kimliğinin inşasına yardımcı olmak amaçlanmıştır. Daha sonra, hesaplanabilir alanların üretiminde ayrılmaz bir strateji olarak mekânsal yazıt rejimlerinin yapısını teorileştirmek için hükümet çalışmalarından yararlanılmaktadır. Yani adlandırma ile rasyonel ve düzenli şehirselleşmiş alanlar elde ederek modernist arzu yerine getirilir⁵⁸. Son olarak, yer adlandırma sistemlerini “*kültürel arenalar*” tabiriyle kavramsallaştırmada sosyal adalet konularına odaklanılmıştır. Bu başlık ile kentsel isimlerin aslında kent içinde sosyal adaletin sağlanması ve tek tipleşmeye karşı sembolik direniş için önemli olduğundan bahsedilmektedir⁵⁹. Don Mitchell’in ifadesiyle “*peyzajın içinde ve dışında okunacak anlamları tanımlama gücüne*” odaklanmaktadır⁶⁰.

15 Temmuz vakası ve değişen yer adları

“Darbeler, mevcut siyasi iktidarın, genellikle ülkedeki askeri güçler tarafından, anayasal olmayan bir şekilde aniden ve zorla ele geçirilmesidir”⁶¹. Darbelerin geçmişi eski olmakla birlikte, 17. yüzyıla kadar uzanmaktadır, özellikle 20. yüzyılda sayıları artmıştır. Genellikle Afrika, Latin Amerika, Ortadoğu ve bazı Asya ülkeleri gibi gelişmekte olan ülkelerde ve dünyanın başka yerlerinde sıklıkla görülen bir olaydır (Tablo 1). Sebebi ne olursa olsun demokrasi açısından istenmeyen darbelerin farklı nedenleri vardır. Bu konuda yedi farklı neden sıralanmaktadır⁶². Bunları; sivil hükümetin toplum tarafından kabul edilme seviyesindeki zayıflama, ekonomik anlamda gelişmiş ülkelere geri kalma ve ekonomik durgunluk, askeri yapıların demokratik ilkelerle bağdaşmayan role bürünmeye başlaması, yabancı güç odaklarının bu süreçteki etki ve yönlendirmeleri, pretoryanizm, uzlaşma teorisi ve alt kademelerden gelen darbelerde sınıf farkı etkisi şeklinde sıralamak mümkündür. Darbeler özellikle 1960-1990 yılları arasındaki dönemde gerçekleşmiştir. Bu durum farklı iki nedenden kaynaklanmıştır. Birincisi bu dönemde Afrika ve Asya’da yer alan çok sayıda sömürge ülkesinin bağımsızlığa kavuşmasının henüz yeni olmasına bağlı olarak siyasal sistemin oturmamış olmasıdır. İkincisi de bu dönemin “Soğuk Savaş” diye tabir edilen ve siyasi gerilimin yoğun olduğu bir döneme tekabül etmesidir. “Bu nedenlerden dolayı özellikle Soğuk Savaş dönemi blok lideri ülkeler, etkisi altında bulunan alanlarda yer alan diğer ülkeleri, oynadıkları siyasi satrancın taşları olarak görmüş ve bu ülkelerde rakibine karşı üstün gelebileceği hamleleri gerçekleştirebilmek için darbe dâhil hiçbir taktiği ve stratejiyi denemekten geri kalmamışlardır”⁶³.

Tablo 1: 1950-2010 Arasında Dünyada Meydana Gelen Darbeler⁶⁴

Bölgeler	Darbe Girişimleri	Gerçekleşen darbeler
Afrika	104	101

⁵⁴ Kooloos, 2010.

⁵⁵ Aktaran, Aliağaoğlu ve Yiğit, 2014: 316.

⁵⁶ Light ve Young, 2014.

⁵⁷ Rose-Redwood vd., 2010.

⁵⁸ Lightve Young, 2014.

⁵⁹ Çetin ve Şentürk, 2019: 134.

⁶⁰ Aktaran Rose-Redwood vd., 2010.

⁶¹ Aktaş, 2019: 156.

⁶² Aktaş, 2019.

⁶³ Aktaş, 2019: 159.

⁶⁴ Doğruluk Payı, 2016.

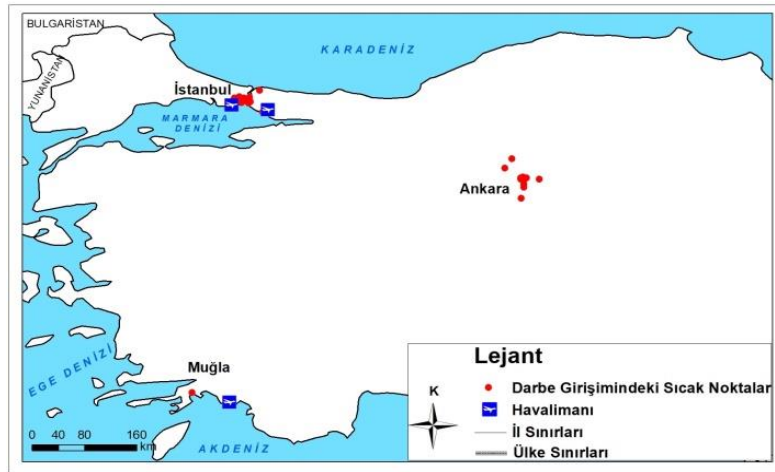
15 Temmuz Darbe Girişimi Deneyiminden Sonra Türkiye’de Şehirselleşme

Latin Amerika	76	70
Orta Asya ve Asya	29	36
Orta Doğu ve Arap Yarımadası	22	21
Avrupa	8	8
Toplam	239	236

Türkiye’de darbelerin geçmişi Osmanlı dönemine kadar uzamaktadır. Ancak Cumhuriyet döneminde ilk darbe, 1960 yılında gerçekleşmiştir. Diğer darbeler (veya muhtıralar), 1971, 80 ve 97 yılında yapılmıştır. Kuşkusuz başarılı olmayan darbe girişimleri de vardır. Bunlar Talat Aydemir’in darbe girişimleri (1962, 1963), 27 Nisan 2007 tarihinde e-muhtıra ve 15 Temmuz 2016 tarihinde meydana gelen darbe girişimidir⁶⁵.

15 Temmuz 2016 tarihinde İstanbul ve Ankara’nın ana caddelerinde tankların gece saat 10 sularında boy göstermesi, İstanbul’da Boğaziçi Köprüsü’nün trafiğe kapatmak için tank ve askerî araçların kullanılması, helikopter ve F-16 gibi hava araçlarıyla kentler üzerinde ses duvarını aşan bir şekilde alçak uçuşları ile başlamıştır. TRT Ankara Stüdyoları’na baskın düzenleyen darbeci askerler saat 00.13’te haber spikerine zorla darbe bildirisi okutmuşlardır. 15 Temmuz darbe girişiminde darbeciler, ülke demokrasisini temsil eden kurumsal yapılara ve darbeye direnen halka karşı kanlı, orantısız güç kullanmışlardır. İnsanlar canlarını hiçe sayarak çeşitli şekillerde darbeye karşı çıkmıştır. Darbe girişiminde 251 kişi şehit olmuştur. 2734 kişi de yaralanmış ve gazi payesi almıştır. Türk Silahlı Kuvvetlerine sızmış Fetullahçı Terör Örgütü (FETÖ) mensubu ve bu örgütsel faaliyeti destekleyen 8 binin üzerinde askerî personel, savaş uçakları da dahil 35 uçak, 3 gemi, 37 helikopter, 74’ü tank 246 zırhlı araç ve 4 bine yakın hafif silah kullanılmıştır⁶⁶. 15 Temmuz gecesinde başta Türkiye Cumhuriyeti’nin 12. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan’ın ve Türkiye Büyük Millet Meclisinde toplanan milletvekillerinin, partilerin birlikte ortak hareket etmeleri, medyanın olumlu tutumu, Türk Silahlı Kuvvetlerinin, Emniyet Teşkilatının ve Türk milletinin sabaha kadar süren direnişi sayesinde darbe girişimi durdurulmuştur.

Bütün yurttan görülmekle birlikte, kalkışmanın üç sıcak alanı vardı. Bunlar Ankara, İstanbul, ve Dalaman Hava Limanıdır (Şekil 1). Ankara’da ülkenin başkenti olması nedeniyle farklı kurumlar darbe girişiminin kilit noktaları olmuştur. Ankara Akıncı 4. Ana Jet Üs Komutanlığı, Genel Kurmay Başkanlığı, Ankara Emniyet Müdürlüğü, TRT Genel Müdürlüğü, TBMM, Jandarma Genel Komutanlığı önemli alanlardı.

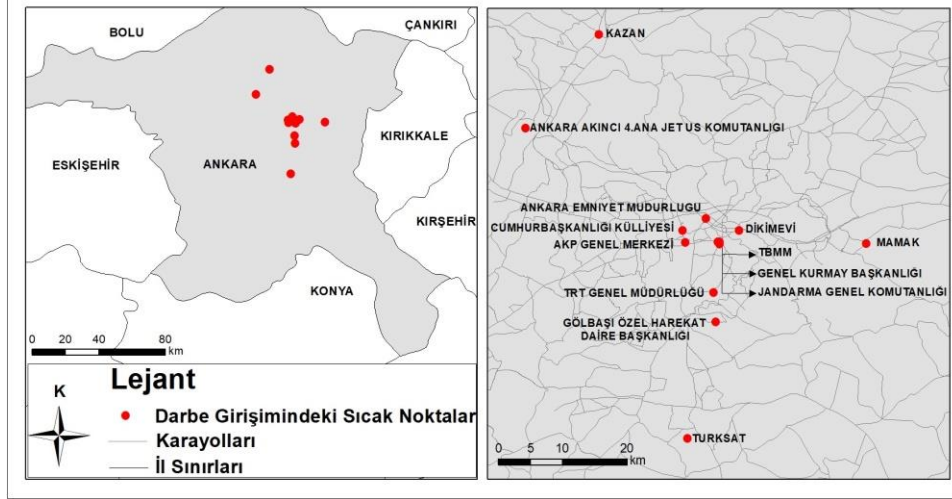
Şekil 1: 15 Temmuz darbe girişiminin sıcak noktaları

Ankara darbe girişimi açısından stratejik konumdaydı (Şekil 2). Darbecilerin en önemli merkezi olan Akıncı Üssünde Piyade Başçavuş Bülent Aydın şehit edildi. Genel Kurmay Başkanı ve diğer kuvvet komutanları da Akıncı Hava Üssüne götürülmüştü. Cumhurbaşkanı’nın halkı meydanlara çağırması ile halk genel Kurmay Başkanlığı çevresinde, farklı konumlarda toplanmaya başladı. Aynı eylem Akıncı

⁶⁵ Uyar, 2020.

⁶⁶ Anadolu Ajansı, 2019; Hürriyet, 2020

Üssüne yakın konumda yer alan Kazan ilçesinde de gerçekleşti. Halk Üsse yakın alanlarda toplanmıştı. Bu alanda da açılan ateş sonucu sekiz vatandaşımız şehit olmuştu. Ankara Gölbaşındaki Emniyet Genel Müdürlüğü Havacılık Dairesi Başkanlığına atılan bomba ile 7 kişi hayatını kaybetti. Aynı yerde bulunan Emniyet Genel Müdürlüğü Özel Hareket Daire Başkanlığının bombalanması sonucu 44 polis memuru şehit olmuştu (Gölbaşı Şehitleri). Gölbaşı'nda bulunan iki TÜRSAT görevlisi şehit olanlar arasındaydı.

Şekil 2: Ankara'da 15 Temmuz darbe girişiminin sıcak alanları

Özel Kuvvetler Komutanı Korgeneral Zekai Aksakallı'nın, “*Sana tarihi bir görev veriyorum. Semih Terzi, darbeci bir haindir, vatan ve millet adına Semih Terzi'yi öldür. Bunun sonunda şehadet var. Hakını helal et.*” dediği ÖKK'da görevli Astsubay Ömer Halisdemir, beraberindeki askerlerle Ankara'ya ulaştıktan sonra ÖKK karargahına gelen Tuğgeneral Semih Terzi'yi vurarak öldürdü. Böylece komutanlık darbecilerin eline geçmemiş oldu. Ancak Halisdemir de Terzi'nin ekibindeki darbeci askerlerce şehit edildi⁶⁷

İstanbul, ülkenin en önemli şehri olduğu için onu ele geçirmek darbe girişimi açısından önemliydi. Boğaziçi Köprüsü, Atatürk Hava Limanı İstanbul'da önemli sıcak alanlardı (Şekil 3). Kuleli Askeri Lisesi Komutanlığından gelen bir grup askeri birlik tarafından Boğaziçi Köprüsü ve Fatih Sultan Mehmet Köprüsü tek yönlü trafiğe kapatıldı. Cumhurbaşkanının çağrısı sonucu halk Boğaziçi Köprüsü'nde toplandı. Burada açılan ateş sonucu 34 kişi şehit oldu. Şehit olanlar arasında polis memurları Münür Alkan, Kemal Tosun, reklamcı Erol Olçok, 16 yaşındaki oğlu Abdullah Tayyip Olçok'da vardı. Başka demokrasi şehitleri de vardı. Çengelköy Işıklar bölgesinde yaşanan olaylar sonucunda Mustafa Cambaz, Kader Sivri, Burak Cantürk, Fatih Dalgıç, Gökhan Esen, Halil Kantarcı ve Osman Yılmaz şehit oldu, 62 kişi de yaralandı. Mahir Ayabak Atatürk Hava Limanı yakınında şehit edildi. İstanbul'da diğer olaylarda Murat Mertel, Muhammet Fazlı Demir, Orhun Göytan, Şirin Diril ve Murat Naiboğlu da şehit düştü.

⁶⁷ Sabah, 2018.

Şekil 3: İstanbul’da 15 Temmuz darbe girişiminin sıcak alanları

Darbe başarılı olmamıştır. Bu durum gazete başlıklarına farklı şekillerde yansdı. Temel vurgu, darbe, demokrasi, destan ve milli irade şeklinde yapıldı. Milli irade adı (Milli İrade Caddesi-Nevşehir, Milli İrade Meydanı-Balıkesir, Kahramanmaraş, Kocaeli) şehirsel toponimide de kullanıldı. Bu başlıklar aşağıdaki gibidir:

“Halkın gücünün üstünde güç yoktur (HaberTürk)
Cep Müdahale (Takvim)
Milletimiz Destan Yazdı (Yeni Şafak)
Cuntanın sonu (Hürriyet)
Darbe Üssü Akıncılar (Vatan)
Geçmiş olsun Türkiyem (Ortadoğu)
Türkiye Darbe aldı (Cumhuriyet)
Demokrasi Destanı (Sabah)
Demokrasi Zaferi (HaberTürk)
Olağanüstü gece darbeciler başarılı olamaz (Milliyet)
Ankara’da hain Kalkışma (Akit)
Darbeye geçit yok (Hürriyet)
Bedelini ağır ödeyecekler (Türkiye)
Fetö’cü darbeye milli irade tokatı (Sabah)
Vatan hainleri (Yen Şafak; aktaran tr. pinterest.com)
Milli İrade Destanı (Güneş; Haber7)
Bir millet destan yazdı (Karar Gazetesi)
Sonları geldi (Vatan; NTV),
Demokrasiden dönüş yok (Yeni Asya; Haber7)
Dehşet Gecesi (Yeni Mesaj; NTV)
Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir (NTV),
Teröristler, Bu zafer bizim (Milat; Haber7).”

Darbe sonrası bir haftalık süreçte gazete başlıkları farklı yönlerden ele alınmaktadır⁶⁸. Yazarlar 16-22 Temmuz 2016 tarihleri arasında haber başlıklarında kalkışmanın birinci derecede olan başlıktaki yerini incelemektedir. Buna göre; toplamda 1797 başlık yapıldığı tespit edilmiştir. Bunlardan 161’i manşet, 58’i sürmanşet, 1578 kadarı gazete sayfasının eteğinde yer aldığı ifade edilmektedir. Çalışmada geçen haberlerde milli birlik ve beraberlik vurgusunun 170 kez yapıldığı belirtilmiştir.

Darbe girişimi değişik şekillerde şehirsel toponimi etkilemiştir. Kuşkusuz unutturmak, hatırlamak eylemi kadar önemlidir. İstanbul’da darbecileri hatırlatan çok sayıda ad, temizlendi. Gülen, Himmet, Zaman, Samanyolu, Sızıntı, Aksiyon, Hakan Şükür, Cihan ve Paralel gibi adlar unutulmaya terk

⁶⁸ Nisan ve Şeker, 2017.

edildi⁶⁹. Darbe girişiminde çok sayıda şehit verilmesi (demokrasi şehitleri), “Şehitler”, adının farklı şehirselleşmiş yer adı olarak kullanılmasına neden oldu. Şehitler, 15 Temmuz ön ekini alarak da kullanıldı. 15 Temmuz, tek başına da kullanıldı. İstanbul’da bir mahallenin (Bağcılar) adı olmuştu. Gaziantep, Nevşehir, Şanlıurfa’da aynı isme sahip mahalleler vardır. 15 Temmuz çok sayıda meydan adı (Ünye, Denizli, Zeytinburnu, Bursa, Ankara, Ümraniye, Arnavutköy) olarak da kullanıldı. Ankara’da Kızılay Meydanı, 15 Temmuz Kızılay Milli İrade Meydanı oldu. Tek tek şehit adları da kullanıldı. Bunlar cadde adı olduğu gibi, okul, geçit köprü, meydan, mahalle adı olarak kullanıldı. Ömer Halisdemir’ineylemi darbenin gidişatını önemli ölçüde etkilediğinden dolayının adı sıklıkla şehirselleşmiş mekâna yansıtıldı. Aynı zamanda şehidin adı bir üniversiteye de verildi. 1992’de kurulan Niğde Üniversitesi, 2016 yılında Niğde Ömer Halisdemir adını aldı. Çok sayıda cadde ismini ondan aldı. İstanbul Bayrampaşa’da Gaziosmanpaşa Caddesinin adı değiştirilerek Şehit Ömer Halisdemir Caddesi oldu. Ayvalık (Balıkesir) ve Mudanya’da (Bursa) aynı adı taşıyan caddeler bulunmaktadır. Konya, Ankara, Antalya bu bakımdan diğer yerleşmelerdir.

Sonuç

Türkiye darbe deneyimi fazla olan bir ülkedir. Son deneyim 15 Temmuz 2016 yılında yaşanmıştır ve bu darbenin kendine özgün özellikleri vardır. Dini kötü kullanmanın yanı sıra, ilk kez halka ateş açılmış ve halk direnişine de sahne olmuştur. Bu hadisenin başka özellikleri şöyledir: “TBMM’nin bombalanması, darbecilerin adlarını saklamaları, ya da darbenin emir-komuta zincirinde olmayışı, girişimin ortada görülen bir liderinin olmayışı ve erken başlamasıdır”⁷⁰. Halk sokağa çıkmış, hayatı pahasına darbeye karşı gelmiştir. Sonuçta darbe başarılı olmamıştır ama çok sayıda vatandaşımız hayatını kaybetmiştir. Darbenin çeşitli etkileri yanında, Türkiye şehirlerinde şehirselleşmiş toponimik olarak gençleşme yaşanmış, yeni adlar şehirselleşmiş mekânda kullanılmaya başlanmıştır. Bu çalışmada kalkışmanın şehirselleşmiş toponimik açıdan okuması yapılmaktadır. Şehirselleşmiş toponimi, caddeler ve sokaklardan başlayan, rezidanslara, gökdelenlere kadar genişleyen şehrin fiziksel bileşenlerinin adlandırılması, metinsele dönüştürülmesi eylemidir. Şehirselleşmiş toponimi gerek adların kökeni, anlamı, sınıflandırılması ve gerekse politik arka planıyla ilgilidir. Kritik veya eleştirel yaklaşım olarak adlandırılan politik bakış açısına son zamanlarda şehirselleşmiş adların meta olarak kullanılması konusu da eklenmiştir.

Şehirler tarihin yazıldığı yerleşmelerdir. “Gerçek anlamda, tarih, şehirselleşmiş mezarlıkların (mezar olmuş şehirlerin) çalışılmasından başka bir şey değildir”⁷¹. Bu yönüyle bakıldığında Ankara ve İstanbul, darbe tarihinin yaşandığı sıcak alanları olmuştur. Darbe akşamı ve gecesi çeşitli alanlarda toplanmalar yaşanmış, insanlar darbecilerin şiddetine maruz kalmış, demokrasi şehidi olmuşlardır. Sonuçta, darbe başarısız olmuş, darbenin kalıntıları mekâna ad olarak yansımıştır. Şehitlerin arasında, oynadığı rol bakımından önemli konumda bulunan Ömer Halisdemir, üniversite, cadde, meydan gibi kamusal alanlarda farklı şekillerde ad olarak üretilmiştir. Kuşkusuz şehit adları ülke, cadde, sokak ve şehirselleşmiş adlandırmada daha önce kullanılmıştı. Bir araştırmada Türkiye caddelerini ve sokaklarını yedi başlık altında sınıflandırmıştır⁷². Cumhuriyet caddelerinden sonra Şehitler caddesi gelmektedir. Bu açıdan en önemli örnek, Kıbrıs Barış Harekatında şehit olan Cengiz Topel’dir⁷³. Ancak önceki adlandırmada kullanılan adlar terör ve savaşlar sonucu ortaya çıkmıştı. Kalkışma ile şehirselleşmiş toponimi yeni bir içerik kazanmış oldu. Kalkışma şehitleri cadde ve başka şekillerde şehirselleşmiş mekâna eklendi. “Milli İrade, 15 Temmuz” da sıkça kullanılan adlardan oldu. Bu adlar nicelik olarak az olmakla birlikte, çok sayıda yerde kullanılmışlardır ve anlam olarak çok yüküldürler. Halkın mücadele gücünü anlatan adların Türkiye genelinde çoğaltılması toplumsal belleğin oluşmasına katkı sağlayacaktır. Çünkü adlar geçmişi anlatan geleceğe yön veren niteliğe sahiptirler. Hatırlatmayı sürekli hale getirmek için 15 Temmuz kalkışım yer adları çoğaltılmalıdır.

⁶⁹ CNNTürk, 2018.

⁷⁰ Uyar, 2020: 90.

⁷¹ Sjöberg, 1965: 60.

⁷² Aliağaoğlu ve Uzun, 2011.

⁷³ Aliağaoğlu ve Uzun, 2011.

Kaynakça

- Aktaş, H.E. (2019). Askeri Darbelerin Sebepleri, Dinamikleri ve İdeolojik Temelleri: Irak Örneği. *Avrasya Etüdüleri*, 25 (56), 155-178.
- Aktay, S. (2017). Sovyet İdeolojisinin Kazakistan Toponimlerine Yansıması. *İdil Dergisi*, 6 (38), 2685-2693.
- Aliağaoğlu, A. (2013). Şehirsel Toponimi: Balıkesir İlinde Mahalle Adları, Bir Sınıflandırma Denemesi. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16 (29), 45-62.
- Aliağaoğlu, A., Uğur, A. (2018). Şehirsel Toponimi: Erzurum’da Cadde Adları. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21 (40), 1-26.
- Aliağaoğlu, A., Uzun, A. (2011). Şehirsel Toponimi (Hodonimi): Türkiye İçin Bir Tipoloji Denemesi. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 9 (2), 123-133.
- Aliağaoğlu, A., Yiğit, Y. (2014). Balıkesir’de Şehirsel Toponimi: Cadde Adları. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 18 (30), 311-330.
- Asımgil, B. (2018). İzmir’de Kentsel Kimlik Bileşenlerinden Cadde ve Sokakların Toponimisi ve Milliyetçi, Etnik İzlerin Sosyal Yapı Oluşumuna Katkıları. *Trakya University Journal of Engineering Sciences*, 19 (1), 21-36.
- Asımgil, B. (2019). 20. Yüzyıl İlk Yarısında Kentsel Kimlik Bileşenlerinin Yerel İzleri, “Yer” Adlandırmaları (Toponimi): İzmir Örneği. *Ege Mimarlık*, Nisan, 36-41.
- Ayataç, H. ve Araz, S. (2016b). Cadde ve Sokak Adlandırmalarının (Kentsel Toponimi) Kentsel Kimlik Üzerindeki Etkilerinin Değerlendirilmesi: Ayvalık ve Cunda Örneği. II. Uluslararası Kent Araştırmaları Konferansı, İstanbul, 506-518.
- Ayataç, H., Araz, S. (2016a). Influence of Renaming Streets on Urban Memory: The Case of Turkey. 17th International Planning History Society Conference, Netherlands, s. 37-46.
- Azaryahu, M. (1986). Street Names and Political Identity: The Case of East Berlin. *Journal of Contemporary History*, 21, 581-604.
- Azaryahu, M. (2009). Naming The Past: The Significance of Commemorative Street Names, Lawrence D. Berg, Jani Vuolteenaho (Ed.), *Critical Toponymies, The Contested Politics of Place Naming* içinde (s. 53-70). Burlington, USA: Ashgate Publishing Company.
- Azaryahu, M. ve Kook, R. (2002). Mapping The Nation: Street Names and Arab-Palestinian Identity: Three Case Studies. *Nations and Nationalism*, 8 (2), 195-213.
- Baysan, S., Kara, A. (2014). Aydın’da Mahalle, Bulvar, Cadde ve Sokak Adları: Şehirsel toponimik özellikleri. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 12 (1), 23-48.
- Çakı, F. (2018). Türkiye’de 15 Temmuz’un Toplumsal Etkileri ve Ona Yol Açan Faktörler Üzerine Düşünceler. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 13 (1), 91-124.
- Çetin, R. ve Şentürk, A. (2019). Eleştirel Kentsel Toponimi ve Prestijli Mekânlar Yaratmada Kentsel İsimlerin Kullanılması: Fikirtepe Örneği. *Megaron*, 14 (1), 133-144.
- Ceylan, M. A. (2012). Üsküdar’da Bazı Yer Adları Üzerine İncelemeler. *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu VII, 1352’den Bugüne Şehir*, I, s. 439-462.
- Çıldam, S. Y. (2018). Şehirsel Toponimi: Cadde Adları, Bandırma Örneği. *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 61, 1-25.
- De Bres, K. (1990). English Village Street Names. *Geographical Review*, 80 (1), 56-67.
- Deniz, T. ve Ersöz, D. (2020). Safranbolu City Place Names: Space, Identity and Culture. *International Journal of Geography and Geography Education (IGGE)*, 42, 527-542.
- Dündar, C. (2020). Su Deyimleri İçin Bir İçerik Analizi: Dildeki Su Yansımaları. *Türk Hijyen ve Deneysel Biyoloji Dergisi*, 77, 3-10.

- Eksi, M. ve Türk, E. (2020). Beşiktaş İlçesi Sokak Adlarının Peyzaj Terimleri Açısından İncelenmesi. *Avrasya Terim Dergisi*, 8 (3), 131-136.
- Gill, G. (2005). Changing Symbols: The Renovation of Moscow Place Names. *The Russian Review*, 64, 480-503.
- Günel, V. (2012). Batman’da Cadde Adlandırılmaları: Toplumsal Bellek Oluşturma ve Şehirselleştirme Hâkim Olma Çabaları. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 25, 171-197.
- Günel, V., Şahinalp, M. S. ve Güzel, A. (2011). Coğrafi Ortamın Şehirselleştirme Adlarına Etkisi: Şanlıurfa Şehri Örneği. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10 (1), 463-508.
- Kahraman, M. (2019). İstanbul’un Değişen Sokak İsimleri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12 (65), 255-263.
- Kayserili, A. (2015). Erzurum Şehri’nde Yer Adları Üzerine Bir Deneme. S. Zaman ve O. Coşkun (Ed.), *Coğrafyaya adanmış bir ömür: Prof. Dr. Hayati Doğanay içinde* (s. 653-667). Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Küçükaslan D. (2007). Darbeler ve Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Light, D. (2004). Street Names in Bucharest, 1990-1997: Exploring The Modern Historical Geographies of Post-Socialist Change. *Journal of Historical Geography*, 30 (1): 154-172.
- Light, D. ve Young, C. (2014). Toponymy as Commodity: Exploring The Economic Dimensions of Urban Place Names. *International Journal Of Urban And Regional Research*, 435-450.
- Light, D., Nicolea, I. ve Suditu, B. (2002). Toponymy and The Communist City: Street Names in Bucharest, 1948-1965. *GeoJournal*, 56, 135-144.
- Mert, Z. G. ve Ertürk, F. (2020). “Yer”in Anlamının Araştırmacısı Olarak Sokak İsimleri: İzmit/Akçakoca Tarihi Bölge Örneği. *İdealkent*, 31 (11), 1549-1575.
- Miş, N., Gülener, S., Coşkun, İ., Duran ve Ayvaz, M. E. (2016). 15 Temmuz Darbe Girişimi Toplumsal Algı Araştırması, SETA Vakfı Yayını, No: 12.
- Nas, P. J. M. (1993). Jakarta, City Full of Symbols: An Essay in Symbolic Ecology. Peter J. M. Nas (Ed.), *Urban Symbolism içinde* (s. 13-37). Brill, New York.
- Nisan, F. ve Şeker, N. T (2017). Demokrasiyi Sektöre Uğratan Darbe Haberlerinin Çerçevesi: 15 Temmuz 2016 Darbe Girişimi Örneği, *TRTakademi*, 2 (3), 68-96.
- Olgun, N. N. (2009). 12 Eylül Darbesinden Sonra 1980-1985 Yılları Arasında Gözaltı ve Tutuklama Sonrasında İşkence Gören Kişilerde Travmatik Stres ve Depresif Belirti Sıklığı Kişilerin Yaşam Kalitelerinin İşlevsellik Durumları. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Kocaeli Üniversitesi/ Sağlık Bilimleri Enstitüsü. Kocaeli.
- Özkan, M. ve Yoloğlu, A. C. (2005). Bir Bellek Projesi Olarak Sokak İsimlendirmesi: Ankara Örneği. *Planlama*, 4, 54-61.
- Palonen, E. (2008). The City-Text in Post-Communist Budapest, Street Names, Memorials, and The Politics of Commemoration. *Geo Journal*, 73, 219-230.
- Polat, H. (2013). Kültürün Yansıması Olarak Okul İsimleri: Güneydoğu Anadolu Bölgesi Örneği. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 207, 139-168.
- Rose-Redwood, R., Alderman, D., ve Azaryahu, M, (2010). Geographies of Toponymic Inscription: New Directions in Critical Place-Name Studies. *Progress in Human Geography*, 34 (4), 453-70.
- Şahin, G. (2010). Türkiye’de Yapılmış Toponimi Çalışmaları. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4 (3), 134-156.
- Şahin, İ. (2013). Türkiye Yer Ad Biliminde Terim ve Tür Sınıflandırması Sorunları. *Avrasya Terim Dergisi*, 1 (1), 46-58.

15 Temmuz Darbe Girişimi Deneyiminden Sonra Türkiye’de Şehirsel Toponimi

- Şahin, Y. (2020). Üniversitelerin Toponimik Özellikleri: Devlet Üniversitelerine Yönelik Bir Tipoloji Denemesi. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12 (3), 15-26.
- Savage, V. R. ve Yeoh B. S. A. (2004). *Toponymics A Study of Singapore Street Names* (2 nd Edition), Singapore: Eastern University Press.
- Sjoberg, G. (1965). The Origin and Evolution of Cities. *Scientific American*, 213, 55-63.
- Tanrıkulu, M. (2018). *Coğrafya ve Kültür, Mekân, Kültür, Tarih, Coğrafi İşaret*. Ankara: Pegem Akademi.
- Tatlıhoğlu, K. (2016). 15 Temmuz Darbe Girişiminin Türk Toplumundaki Post-Travmatik Etkileri Üzerine Genel Bir Değerlendirme, 15-16 Aralık Uluslararası Demokrasi Sempozyumu Darbeler ve Tepkiler, s. 806-818.
- Türk Dil Kurumu. (2011). *Türkçe Sözlük*, Ankara.
- Tesone, J. E. (2013). *Adların İzinde, Ötekilerin Bizde Yazdıkları*. İstanbul: Bağlam.
- Tümertekin, E. ve Özgüç, N. (2006). *Beşeri Coğrafya, İnsan, Kültür, Mekân*. İstanbul: Çantay.
- Turan, S. ve Ercoşkun, Ö. Y. (2017). Meydanlardaki İsim Değişikliklerinin Kent Belleğine Etkisi: Ankara Örneği, Süleyman Demirel Üniversitesi, Mimarlık Bilimleri ve Uygulamaları Dergisi, 2 (1), 55-68.
- Türkoğlu, S. ve Günay, Z. (2018). Toplumsal Hafızanın Mekânsal Kodları: Bomonti’de Yer İsimleri, “DeğişKent” Değişen Kent, Mekân ve Biçim. *Türkiye Kentsel Morfoloji Araştırma Ağı II. Kentsel Morfoloji Sempozyumu*, s. 827-835.
- Uyar, H. (2020). Türkiye’de Askeri Darbeler ve Nedenleri Üzerine Bir Analiz Denemesi. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XX/Özel Sayı, 77-96.
- Yeoh, B. S.A. (1992). Street Names in Colonial Singapore. *Geographical Review*, 82 (3), 313-322.
- Yıldırım, G., Yürüdü, E. ve Yazıcı, S. (2014). Üniversite Öğrencilerinin Türkiye’de Yaşanan Askeri Darbelere İlişkin Algıları Üzerine Bir İnceleme. *Humanitas*, 4, 259-278.
- “15 Temmuz Darbe Girişiminin 3. Yılı”, <https://www.aa.com.tr/tr/15-temmuz-darbe-girisimi/15-temmuz-darbe-girisiminin-3-yili/1531532> (Erişim 24 Mart 2021).
- “İkinci Dünya Savaşından Sonra Dünyadaki Darbeler ve Darbe Girişimleri”, <https://www.dogrulukpayi.com/bulten/ikinci-dunya-savasi-ndan-sonra-dunyadaki-darbeler-ve-darbe-girisimleri> (Erişim 20 Mart 2021).
- “Evrensel Gazetesi Birinci Sayfası”, <https://www.evrensel.net/fotograf/5/evrensel-gazetesi-birinci-sayfasi/s/1291> (Erişim 23 Mart 2021).
- “17 Temmuz 2016 Gazete Manşetleri”, <https://www.haber7.com/foto-galeri/39638-17-temmuz-2016-gazete-mansetleri/p4> (Erişim 22 Mart 2021).
- “Karar Gazetesi 17 Temmuz 2016, Pazar Günü Manşeti”, <https://www.gzt.com/gazeteler/karar-gazetesi-17-07-2016> (Erişim 24 Mart 2021).
- “17 Temmuz 2016 Tarihli Milli Gazete-Gazeteler”, <https://www.gazeteler.org/milligazete-gazetesi/2016-temmuz-17/> (Erişim 24 Mart 2021).
- “İstanbul’da 103 Sokağın İsmi Değişti”, www.cnnturk.com/turkiye/istanbulda-103-sokagin-ismi-degisti (Erişim 25 Mart 2021).
- “15 Temmuz Ne Zaman Hangi Sene Oldu? İşte 15 Temmuz’da Yaşananlar ve 15 Temmuz Mehteri Sözleri”, www.hurriyet.com.tr/galeri-15-temmuz-mehteri-ile-o-gun-yasananlar-hatirlatildi-15-temmuzda-neler-oldu-iste-15-temmuz-mehteri-sozleri-41564300/1 (Erişim 24 Mart 2021).
- “15 Temmuz Darbe Girişimi”, <https://tr.pinterest.com/gkhanzkut/15-temmuz-darbe-giri%C5%9Fimi/> (Erişim 23 Mart 2021).

“15 Temmuz Darbe Girişimi Gecesi Neler Yaşandı?”, www.sabah.com.tr/gundem/2018/07/15/15-temmuz-gecesi-neler-yasandi-iste-karanlik-gecede-saat-saat-yasananlar (Erişim 22 Mart 2021).

“İkinci Dünya Savaşı’ndan Sonra Dünyadaki Darbeler ve Darbe Girişimleri”, <https://www.dogrulukpayi.com/bulten/ikinci-dunya-savasi-ndan-sonra-dunyadaki-darbeler-ve-darbe-girisimleri> (Erişim 22 Mart 2021).

Bilge GÜLMEZ

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Yabancı Diller Eğitimi Bölümü

byikilkan@erzincan.edu.tr

ORCID Numarası|ORCID Numbers: 0000-0002-9476-4188

Anna Seghers'in "Karar" Adlı Romanında Toplumcu (Sosyalist) Gerçekçi Betimlemeler ve İki Almanya

Socialist Realist Descriptions and Two Germanies in Anna Seghers' "The Decision"

Öz

Bu çalışmanın amacı, Alman Edebiyatının önde gelen yazarlarından Anna Seghers'in Karar adlı romanında sosyalist gerçekçilik öğelerine değinerek, savaş sonrası iki Almanya'nın durumunu roman ışığında ele almaktır. Sosyalist gerçekçilik akımının özellikle 1934 yılında Yazarlar Birliğinde Rusya'nın resmi edebi ideolojisi olmasından sonra birçok sosyalist yazarı etkilemiş; dönemin antifaşist yazarlarına rehber olmuştur. Sürgün edebiyatı alanında edebi eserler veren Anna Seghers savaşın bitişinden hemen sonra 1947-1951 yılları arası İki Almanya'nın durumunu karşılaştıran Karar adlı romanını ele alır. Savaş sonrası Almanya ikiye bölünmüş ve Doğu Almanya ile Batı Almanya arasındaki fark bariz olarak ortaya çıkmıştır. Fakirlik ile zenginlik, işçi ile patron gibi zıt kavramların görüldüğü romanda sosyalizm ile kapitalizm ideolojileri açık bir şekilde yansıtılmıştır. Hem coğrafi ve ideolojik hem de sosyal olarak iki farklı kampı veya sınıf çatışmasını ustalıkla ele alan Anna Seghers, ikinci dünya savaşından sonra toplumcu gerçekçi romanlar yazmıştır.

Anahtar Kelimeler: Anna Seghers, Karar, İki Almanya, Toplumcu Gerçekçilik, Alman Edebiyatı

Abstract

The aim of this study is to address the post-war situation of Germany in light of the novel "The Decision" written by Anna Seghers, one of the East German Literature pioneers referring to socialist realist components. Many socialist writers were influenced by the socialist realism movement especially after the its declaration as the official literary ideology of Russia in the Writers' Union in 1934 and antifascist writers of the period were guided by the movement. Anna Seghers, who wrote literary works in the field of exile literature, handles her novel "The Decision", which compares the situation of two Germanies between 1947 and 1951, immediately after the end of the war. After the war, Germany was divided into two and the difference between East Germany and West Germany became more obvious. In the novel, where the opposite concepts such as poverty and wealth, workers and bosses were clearly reflected, could be found the ideologies socialism and capitalism. Anna Seghers expertly handled two camps or class conflicts both geographically, ideologically and socially, and wrote socialist realistic novels after the Second World War.

Keywords: Anna Seghers, the Decision, Two Germanies, Socialist Realism, German Literature

Giriş

1945 yani ikinci dünya savaşının bitmesi ile birlikte Alman Demokratik Cumhuriyeti (DDR) kurulmuş ve savaş sonrası insanlığın durumu, savaşın kalıntıları ve psikolojik etkileri edebiyata da yansımıştır. Savaş sırasında yazdığı eserler daha çok sürgün edebiyatı veya tarafsız eserler olarak adlandırılmasına rağmen, savaş sırası/sonrası yazdığı eserler kimi araştırmacılar (Aytaç, 1990: 338) tarafından yeni nesnelcilik kategorisinde değerlendirilmiştir. Ancak bu çalışmada, özellikle 1947 sonrası Anna Seghers'in yazdığı eserlerin sosyalist gerçekçilik edebi akımında değerlendirilmesi gerektiğine inanılmaktadır. Bu çalışmada sosyalist gerçekçiliği inceledikten sonra Anna Seghers'in savaş sonrası 1947-1951 arası dönemde Doğu ve Batı Almanya arasındaki farklılıkları tüm gerçekliliğiyle "Karar" adlı romanda nasıl ortaya koyduğu incelenecektir. Çalışmada, Anna Seghers'in bilinenin aksine savaş sonrası yazdığı eserlerin sosyalist gerçekçiliğe uygun olduğu ispat edilmeye çalışılacaktır. Çalışmada, Anna Seghers'in hayatına kısaca değinildikten sonra, sosyalist gerçekliği ele alınmaktadır. Daha sonra "Karar"¹ adlı romanda sosyalist gerçekçiliğe uygun betimlemeleri değerlendirilecektir. Çalışma bir vaka incelemesi olarak değerlendirilebilir. Zira sosyalist gerçekçiliği ve Doğu ile Batı Almanya arasında ki farklılıkları "Karar"² romanında görmeye çalışacağız. Bu çalışma, Anna Seghers'in eserlerini ele alan diğer çalışmalardan³ farklı olup, Karar⁴ adlı romanı hem ilk defa ele alan hem de sosyalist gerçekçilik açısından incelemesi yönüyle özgün bir çalışmadır.

Anna Seghers'in hayatına kısaca bakış

19 Kasım 1900 yılında Almanya Mainz'de doğan Anna Seghers, sanatı seven ve varlıklı bir ailenin üyesidir. 1924 yılında "Rembrandt'ın Yapıtlarında Yahudi ve Yahudilik" üzerine doktora tezini tamamlar ve Macaristan kökenli Laszlo Radvanyi ile evlenir. 1925 yılından itibaren yazarın yazılarını yazmaya başlar ancak bu dönem faşizmin yükselmeye başladığı dönemdir. Birinci dünya savaşından sonra ekonomik kriz Almanya'yı vurmuş ve ideolojik ayrışmalar ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu çalkantılı yılları Ölüler Genç Kalır⁵ romanında anlatır. Faşizmin Almanya'yı ele geçirdiği dönemde bütün ilim adamları ve sanatçılar gibi Anna Seghers'de ülkeden kaçır ve Fransa'ya sığınır. Hitler rejiminin Fransa'ya gelmesiyle Meksika'ya yerleşir. Savaştan sonra Almanya'ya döner. "1928 yılında Kleist, 1951 yılında da Georg-Büchner Ödülü'nü alan Seghers, ilk yapıtlarından itibaren toplumsal sorunlara ve olaylara eğilir; bu yüzden yapıtları gerek öz gerekse biçim bakımından gerçekçi yazının izlerini taşırlar"⁶

"Arkadaşlar (Die Gefährten 1932), Kelle Ödülü (Der Kopflohn 1939), Yedinci Haç (Das siebte Kreuz 1942), Transit (Transit 1944), Karar (Die Entscheidung 1959), Dar Ağacında Işık (Das Licht auf dem Galgen 1961) ve Aldatma/Bir Sevda Öyküsü (Überfahrt/Eine Liebesgeschichte 1971) gibi önemli yapıtların yazarı olan Seghers, Neo-Klasik⁷ bir kültürden yana değildir"⁸. İkinci dünya savaşını yaşamış olan Seghers, savaşın bitmesinden hemen sonra sosyalist gerçekliğe dayalı Güven (2003) ve Karar (2001) romanlarını yazmıştır. Savaş sırasında sürgün edebiyatı ile ilgili eserleri mevcuttur. Karar romanı, "Ölümler Genç Kalır" romanını, aynı kahramanları barındırması sebebiyle kronolojik olarak takip eder.

¹ *Die Entscheidung* adlı romanın aşağıda verilen Türkçe çevirisinin künyesi bu çalışmada birincil kaynak olarak temel alınmıştır: Seghers, Anna. 2001. Karar. (Çev. Ahmet Arpad), İstanbul: Evrensel Basım Yayın

² Seghers, 2001

³ Uyanık, 2011; Yılmaz, 2013; Kaygın, 2014; Tuncer 2015a; Tuncer 2015b; Güngör, 2015; Öztürk, 2018; Tuncer, 2019; Zengin, 2019

⁴ Seghers, 2001

⁵ Seghers, 1985

⁶ Kaygın, 2014: 158

⁷ Yani insan toplum aracılığıyla gerçek anlamı bulabilir ve gerçeklerle buluşabilir. Bu yüzden edebiyat sosyal bir ihtiyaçtır.

⁸ Uyanık, 2011

Anna Seghers'in “Karar” Adlı Romanında Toplumcu (Sosyalist) Gerçekçi Betimlemeler ve İki Almanya

Sosyalist (Toplumcu) Gerçekçilik

Bu akım, ideoloji ve sosyalizmin iyimserliği ile beslenen ve Lev Tolstoy tarafından en iyi şekilde temsil edilen Rus realist geleneğinin devamı olarak Maksim Gorki tarafından dile getirilmiştir⁹. Sosyalist gerçekçiliğin, sosyalizmin ülkenin her köşesinde hissedilmesi adına devletin “resmi” edebiyat ideolojisi gibi yansıtılması konusunda Gorki öncülük etmiş hatta bu akımın kurucusu olarak görülmüştür¹⁰. Bazı araştırmacılar¹¹, Gorki'nin yanısıra, Lunaçarski, Jdanov ile geliştiğini ancak kuramsal ilkelerin çoğunun Bieliniski, Çernişevski ve Dobrolyubov tarafından atıldığını belirtir.

Sovyetler Birliğinde Komünist Parti'nin talimatı ile sosyalist gerçekçilik, edebiyat-siyaset ve sanat ilişkisini ortaya koymaya çalışmıştır. Bu yüzden, 1917 yılında yani Ekim ihtilalinde ilk kez dile getirilmiş ve 1934 yılında Sovyet Yazarlar Kongresi'nde Sovyet edebiyatının hakim metodu olarak resmen kabul edilmiştir¹². İhtilal öncesi entelektüel çevrede kökenini almış ve sosyalist bir toplumun vizyonunu ifade eden sanatsal veya edebi yöntem olup felsefesini Marksizm'den alan siyasal veya ideolojik bir duruşu ifade eden bir akım olarak görülmektedir¹³. Sosyalist gerçekçilik, Sovyetlerin tek resmi edebi yöntemi olması sebebiyle eşsiz bir akımdır. Edebi eserlerde de ideolojik bakış açısı gayet açık bir şekilde hissedilebilmektedir¹⁴. Bunun için, proleter yani işçi sınıfının ideolojisinin ön plana çıkması, işçi sınıfı hakları ve onların durumunu ön plana çıkaran eserler savunulmaktadır.

Sosyalist gerçekçilik, üç aşamalı prensibe dayanır: “erişilebilirlik (dostupnost), insan ruhu (narodnost) ve parti ruhu (partiinnost)”¹⁵. Sosyalist gerçekçilik, *narodnost* ve *partiinnost*, sosyalist hümanizm prensiplerine dayalı en önemli ideolojidir¹⁶. İnsan ruhu ve parti ruhu birdir ve insan ülkesi ile sosyalizm için çalışmalıdır. Yazarlar sade bir dil kullanır. Eserlerde ki kahramanların özellikleri bellidir. Takip edilen politikalar tahmin edilebilir şekilde betimlenir. Kahramanlar her zaman olayın başından sonuna kadar aynı olmayabilir.

Sosyalist gerçekçilik, Stalin Rusya'sında artık edebi bir ölçü olmuştur. Rus gerçekçilik akımı 19. yy geleneğinin takipçisi bir akım olarak karşımıza çıkmaktadır. Sosyalizm ve sınıfsız bir toplumu hedefleyen ve bu yönde çalışmaları amaçlayan bir akımdır. Eserleri verirken tarihsel bir bakış açısı sunar¹⁷. Bu akımın yazarları, insanlığın yararı için eserler verirler. Doğru görüşlerin geliştirilmesine katkıda bulunurlar. Tarihsel açıdan önemli gerçekleri ortaya koyarlar. Sosyalist gerçekçi yazarlar, insancıl ve insanlar arasında ki ilişkileri güçlendirecek şekilde eser verirler. Eserlerini yazarken sosyalizmden yana aydın bakış açısına sahiptirler¹⁸.

Sosyalist gerçekçi romanlar, genel olarak Marksist-Leninist bir felsefeyi savunur, siyasi konuşmalar içerir, aşk gibi duygulardan ziyade insanlığa yardımcı olacak konulardan bahseder, iyi ve düzenli bir üslup ve tema içerir¹⁹. Ayrıca, yazarla yeni bir toplumu oluşturma süreci arasında doğrudan ilişki vardır. Sosyalist gerçekçilik, işçi sınıfının sosyalizmi gerçekleştirmesindeki deneyimi ile ilgili sanatın kendisidir²⁰. Bu yüzden sanat sanat için değil sanat toplum içindir bakış açısıyla eserler verilmektedir. Lukacs'ın eleştirel gerçekçilikten ayırdığı sosyalist gerçekçilik akımı, yeni bir sosyal düzenin oluşturulması için insan niteliklerini dikkate alır²¹. Sosyalist gerçekçilik, edebiyatı iki kamp arasındaki çatışmayı ele alma öngörüsündedir. Bu akımda, edebiyat kapitalist ve sosyalist toplumda ayrı ayrı

⁹ Morson, 1979: 133

¹⁰ Karaca, 2017: 161

¹¹ Oktay, 2008: 107

¹² Türker, 2012: 333

¹³ Demir, 2008: 67

¹⁴ Uygur, 2005

¹⁵ Druick vd., 2014: 34

¹⁶ Ivashkin, 2014

¹⁷ Tagızade, 2006: 18

¹⁸ Brecht, 1980: 242

¹⁹ Morson, 1979: 122

²⁰ James, 1973: 85

²¹ Newton, 1988: 163

ölçütlerle değerlendirilir²². Bu akım, genel olarak ikinci dünya savaşı sonrası Almanya'nın kapitalist ve sosyalist durumuna uygun eserlerin bakış açısıdır.

Bu akımın, kahramanlara önem vermesi, kahramanların toplum için kendini feda etmesi edebiyatta görülen en yaygın olaylardır. Özellikle ikinci dünya savaşı sonrası vatan sevgisiyle dolu ve kendi çıkarlarının üstünde vatanını düşünen kahramanlar göze çarpar. Bu akım daha çok devletin sosyalist politikalarını destekleyen eserler üretmiştir. Sosyalist gerçekçiliğin kültür, millet ve döneme göre farklı yapıları bulunmaktadır. Örneğin Almanya'da ikinci dünya savaşı sonrası daha çok zengin ve fakir teması işlenmekte ve işçi sınıfının savaş sonrası durumu ele alınmaktadır. Bu zaman dilimi tam da Türkiye'de sosyalizmin kısa sürede siyasi hayata girmeye başladığı dönemdir. Sosyalizm ile birlikte edebiyatta farklı fikir ve düşünceler ile eserler ortaya çıkmaya başlamıştır. Aslında daha öncesinde sosyalist gerçekçiliğe dayanan eserler mevcuttur. Türkiye'de dönemin siyasi yapısına uygun olması sebebi ile birçok eser yazılmıştır²³. En önemlileri, Sebahattin Ali'nin Kuyucaklı Yusuf'u ve Yaşar Kemal'in İnce Mehmet'idir. Nazım Hikmet de bu akımın Türkiye'deki temsilcileri arasındadır.

Karar (Die Entscheidung)

Anna Seghers, Karar adlı romanını yazarken ikinci dünya savaşı sonrası bölünmüş Almanya'nın durumunu ele almakta ve olay örgüsünü sosyalist gerçekçi bakış açısına göre biçimlendirmektedir. Karar ve Güven Seghers'in son romanları olup Karar romanı, Ekim 1917 ihtilali ile ikinci dünya savaşı arası dönemi işlediği "Ölümler Genç Kalır" (1985) adlı romanının bir devamı niteliğindedir. Nitekim, bazı kahramanlar Karar'da görülmektedir ve 1947-1951 arası dönemde iki Almanya'nın durumunu işlemektedir. İkinci dünya savaşı 1945 yılında sona erdikten sonra, savaştan geri kalan yıkıntıları ve bu yıkıntıların üzerine inşa edilen ikiye bölünmüş Almanya'daki sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik durum ile siyasi gelişmeleri ele alır. Bunu yaparken, iki ayrı toplumun oluşmasından dolayı muzdarip olan birey ve aileleri dikkate alır. Demokratik Almanya Cumhuriyetinin kuruluş süreci ile eski toplum-yeni toplum arasında gelgit yaşayan insanlara değinir. Kossin çelik fabrikası bu yeni kuruluş sürecinde ana temadır.

Karar romanı 10 bölüm ve 42 altbölümden oluşur. Diğer romanların aksine Karar romanında tek bir kahraman bulunmamaktadır. Her bölümde ayrı kahramanlar dikkatli bir şekilde seçilmiştir. Romanın başkahramanları ile ilgili bilgiler hemen başlangıçta verilmiştir. Kahramanlardan Martin ve Helmut von Klemm "Ölümler Genç Kalır" romanının kahramanlarından. Bu yüzden "Karar" bu romanın devamı niteliği taşır.

Karar romanında iki Almanya'nın savaş sonrası durumu ile sosyalist gerçekçilik özellikleri bariz bir şekilde görülebilir. Marksist ideoloji ile yakından ilişkili olan sosyalist gerçekçiliğe uygun olarak açlık ve fakirliğin burjuva kaynaklı olduğunu ve savaşların buna sebep olduğunu dile getiren Seghers, savaştan sonra özellikle Doğu Almanya'nın durumunu belirten şu ifadeleri kullanır:

"Robert Lohse...tıka basa dolu salonda ...ön sıralara doğru ilerledi. Her an kavga çıkabilirdi. Herkes yorgun ve açtı, savaştan sonra insanlar tükenmiş, posaları çıkmıştı. Çok çabuk heyecanlanıyor, kolay öfkeleniyorlardı" (Karar, s.9).

"Karar"da, Batılı ajanlar rüşvet, şantaj ve dolandırıcılıkla fabrikada idari ve teknik birçok kişinin Batı'ya gitmesini başarırken, Parti üyelerinin rehberliğinde sıkı bir çalışma ile üretim patlaması yaşanır. Romanda kahramanlardan hareketle iki kamp ortaya çıkar. Bu kamplar sadece coğrafi veya ideolojik değil aynı zamanda sosyaldır.

Diğer yandan, sosyalist gerçekçilik açısından Doğu ve Batı Almanya arasındaki fark ile savaşın ne için çıktığını ve kimlere zarar kimlere kar getirdiğini anlatan şu ifadeler bize savaşın asıl sebebinin birilerini zengin etmek olduğunu gösteriyor:

"Bentheim kuruluşunun fabrikalarından biriydi. Şimdi ise bizim (Doğu Almanya). Çünkü Sovyet gücü Hitler faşizmini yendi. Savaş suçluları cezalandırıldı, büyük topraklar devletleştirildi (...) Bu fabrikanın eski sahibi şimdi Batı'da güven içinde yaşıyor. Bizim

²² Oktay, 2008: 12

²³ Belge, 2013: 11

Anna Seghers'in "Karar" Adlı Romanında Toplumcu (Sosyalist) Gerçekçi Betimlemeler ve İki Almanya

ülkemizi ve Avrupa'nın da yarısını çölleştiren, milyonlarca insanın ölümüne neden olan savaştan milyonlar kazandı. Diyebiliriz ki her milyon ölüden milyon kazandı. Şimdi de yeni savaşları, bomba gibi yeni siparişleri bekliyor. Batı'daki fabrikası bu amaçla çalışıyor. Peki burada ki işçiler ne için çalışıyor, biz ne için çalışıyoruz." (Karar, s.12)

Doğu Almanya'da fabrikalar işçilerin bir parça ekmek ve karınlarını doyurması için işlerken batıda fabrikalar patronların daha fazla kazanması için bir araç haline gelmiştir. İki Almanya arasındaki yaşam ve çalışma arasında ki belirtmek için yazar şu ifadeleri kullanıyor:

"Burada ki maaş ile sınırın öteki yanında ki maaş arasında ne fark var? Eskiden-tıpkı öte yanda da olduğu gibi- herifin teki elinde kronometre, aniden işçilerin çalıştığı bölüme gelir ve müdüriyete bildireceği en hızlı çalışma temposunu tespit ederdi. Biz ilerde burada ki en uygun ortalamayı hep birlikte belirleyeceğiz" (Karar, s.13)

Toplumcu gerçekçi bakış açısına göre, ortak karar alma ve topluca hareket etme bu ifadelerde açıkça görülmektedir. Tek bir patronun kararı ile çalışma şartlarının belirlenmediği ancak toplu karar mekanizması ile çalışma ortamının savaştan sonra Doğu Almanya'da oluşturulmaya çalışıldığı anlaşılıyor.

Romanda zaman olarak, kahramanların üç rejimde yaşadığı nitekim yazarın hayatına baktığımız zaman kendisinin de üç rejim geçirdiğini görürüz: Kayser II. Wilhelm, Weimar Cumhuriyeti ve Hitler Rejimi.

Romanda, Kossin'deki çelik fabrikasında işçilerden Janausch toplantı sırasında şöyle der:

"Lanet olası o savaştan sonra Ruslar, biliyorsunuz, burada ne varsa parçalamıştı. (...) Hitler'de Rusları bombalamış ve mallarına el koymuştu (...) Şimdi ne istiyorlar bizden, her şeyi yeniden oluşturmamızı, hem de mümkün olduğu kadar çabuk ve en iyisini. Çalışandan bir şey istediler mi ona altından dağlar söz verirler. Biz onlara gerekliyiz ve Almanya'da bizi Afrika'nın yerlisi gibi zorla çalıştırmazlar. Bu her zaman böyle olmuştur. Kayser II. Wilhelm zamanında, Weimar Cumhuriyeti'nde, hatta Hitler hüküm sürerken bile hiç değişmemiştir." (Karar, s. 15)

İşçiler savaş sonrası durumu merak etmekte hatta yeni gelecek olan düzeni sorgulamaktadırlar. Savaş sonrası dönemde, iki kamp oluşmuştur. Yazar Sovyet rejimi yani Sosyalist rejim ile Hitler rejimi arasındaki farkı vermeye çalışmıştır. Nitekim yazar ikiye bölünmenin neye mal olduğunu şöyle belirtir:

"Benim için asıl önemli olan, dünyamızı iki kampa bölen kopmaların, hayatımızın en özel, hatta en mahrem kısımlarını bile etkilediğini göstermektir: aşk, evlilik, meslek büyük kararlardan çok az muaf kalır. Politika ya da iş gibi. Kimse kaçamaz, herkese şu soru sorulur: Kim için, kime karşısınız? Farklı insan kaderlerinde göstermek istediğim buydu")²⁴.

Sosyalist gerçekçi roman, sosyalizm unsurlarını açık bir şekilde verir. İşçi hakları, semboller ve daha bir çok ideolojik konu yoğun bir şekilde işlenir. İdeolojinin yoğun olarak görüldüğü romanda sosyalizmin artık rahat bir şekilde herkes tarafından dile getirilebileceğini şu paragrafta görebiliriz:

"O günden sonra yollarımız ayrılmıştı. Artık düşüncelerimiz bambaşkaydı. Değişik şeylerden söz ediyorduk. Lenin'i de iyice tanyorduk. Yoltaş ve işçi sınıfı gibi sözleri rahatça ve gururla kullanıyorduk. Sanırım dış görünümümüz değişmişti, suratlarımız da" (Karar s. 27) Sovyet sosyalist gerçekçi akıma uygun olarak yazılan bu romanda, diğer kampın yani Nazizm'in etkisinin devam ettiğini romanda görebiliyoruz: "Waldstein'in coşkuyla övdüğü şeylerin çoğu saçma sapan şeylerdi (...) Onun bize kabul ettirmeye çalıştığı şeyler yakında zaten ders kitaplarından silinecek. Yeni öğretmenimiz kendisinin sosyalizme taraftar olduğunu da söylemişti. Doğru dürüstüne, Alman sosyalizmine. Afrikalılar ve Çinliler üzerine kafa yormak saçmalığı, hele Sovyet Rusya'yı önemsemek. Ne de olsa orada alt insanlar hüküm sürüyordu" (Karar, s.29).

Toplumcu gerçekçi romanlarda, zıt kavramlar yani zengin-fakir, genç-yaşlı karşılaştırmaları sıkça karşımıza çıkar. Örneğin romanda, Sosyalizm ile Nazizm arasında kalan iki kardeşin durumuna vurgu yapılmıştır:

²⁴ "Mir war die Hauptsache zu zeigen, wie in unserer Zeit der Bruch, der die Welt in zwei Lager spaltet, auf alle, selbst die privatesten, selbst die intimsten Teile unserer Lebens einwirkt: Liebe, Ehe, Beruf sind so wenig von der großen Entscheidung ausgenommen wie Politik oder Wirtschaft. Keiner kann sich entziehen, jeder wird vor die Frage gestellt: Für wen, gegen wen bist du? Das wollte ich an verschiedenen Menschenschicksalen zeigen"

Bischoff, 2009: 221

“Richard otomobil yola devam ederken, gözleri kapalı düşünmeye devam etti: Aynı evde büyüdük. Çocukluğumuzda hemen hemen aynı şeyleri yaşadık. Sovyet Rusya'nın varlığından da haberimiz vardı. Fakat aramızdaki bağ niçin birdenbire kopuverdi. İrkilmiştim, kardeşim bir gün Robert'i başka bir mahallede Gamalı Haç'ın peşinden giderken gördüğünü söylediğinde. Sosyalizmin bu olduğuna gerçekten inanmış mıydı? Yoksa yanlış bir şey yapmış olduğunu zamanla sezmiş, fakat yaşamını kolaylaştırdığı için kimi şeyleri ruhuna gömmüş, görmemeye mi çalışmıştı?” (Karar, s.39)

Savaş sonrası edebiyat alanında en iyi romanlardan biri olduğunu düşündüğümüz Karar romanında, savaşın kalıntılarını ve Doğu Almanya'nın yeniden inşa edilmesini ele alan romanda Kossin Şehir Fabrikası yeniden inşanın simgesi ve aynı zamanda geleceğe umutla bakmaya çalışan ancak ellerinde hiçbir şeyi kalmamış insanların yaşama tutunma arzularını anlatır. Nitekim savaş sonrası yıkıntılar içinden yeni bir hayat kurmak istiyorlardı. İnsanları psikolojik olarak dirençli olmasını, güç ve sınıf çatışmalarını her yerde vurgulamaktadır. Nasyonal Sosyalizm'in yani Nazizm'in tek iyi tarafının ekonomiye faydalı girişimlerden ibaret olduğundan bahseden romanda, fabrikaların ve bankaların kalkınmada rol oynadığını dile getirmektedir (Karar, s.49). Diğer yandan, Hitlerin savaş bitmesine rağmen hem korku hem de gurur kaynağı olduğuna dair romanda izler bulunmaktadır. Örneğin Castricius, ile Von Klemm arasında geçen bir diyalogda Von Klemm tehdit ederek *“Onu polise şikâyet edeceğim. Ben, Führer'in fotoğrafını ilk kez onun evinde görmüştüm. Führer bizim için, tüm Almanya için büyük bir şanstı! Biz gençlere bunları aşılamaştı”* (Karar, s.157)

İki Almanya arasındaki farklardan biri de Batı Almanya'nın ırk veya millet ayrımı yapan kültürel politikaları izlemesidir. Örneğin, romanda (Karar, s.50) *“Neler getiriyorsunuz bakalım bize Prusya'dan? Elbe ötesindeki fakir dostlarımızın patatesini içmeyelim”* ve bölgeler arası ekonomik farkı vurgulamak için *“Şu harfler, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği, demek. Bayan Helferich, lütfen bir mantar açacağı verin. Berlin'de her ülkeden içki bulabilirsiniz”* diye bahsedilmektedir. İki ülkenin arasında gelir farkının ve eşitsizliğin sebebinin Amerikalılar olarak gören romanda sosyalist gerçekçiliğe şöyle örnek verilebilir (Karar, s.52):

“Yemek masası zengindi. Takımlar gümüştendi, vazolara kötü kokan ucuz çiçekler konmamıştı (...) Çocuklar ayıklanmış cevzilere ve büyük bardak tatlı elma suyuna çok sevindi (...) Sepetlere ince uzun Fransız ekmeği konmuştu. Yemeklerin malzemelerini çoğunlukla Amerikan pazarından temin etmişlerdi. Hem Amerikan-İngiliz hem de Fransız bölgesinde yaşamalarının doğallıkla kimi yararları vardı.”

Liberalizm ile sosyalizm arasında iki kutuplu dünya savaş sonrasında daha bariz bir şekilde ortaya çıkacak ve yemek masası örneğine diğerleri dahil olacaktır. Savaşın sonunda iki kutuplu dünya hem toplumsal hem de kültürel olarak görülecektir.

Sosyalizmin bir özelliği olan köylü dayanışması yani solidarizmin getirmiş olduğu bir zorunluluk olan köylülerden malzemelerin toplanması ve eşit dağıtımının sağlanması yani yeteneğe göre alıp ihtiyaca göre verme düşüncesinden hareketle romanda sosyalist gerçekçiliği görebilmekteyiz. Örneğin Doğu Almanya tarafından yaşayan bir köylü Susi ve aile ile ilgilidir:

“Susi'nin ailesi köylüydü. Erkek kardeşleri savaştan önce fabrikada çalışmıştı. Savaş başladığında askere alınmışlardı. Sonra peş peşe eve dönmüşlerdi. Biri doğru cepheden gelmişti, öteki de esir kampından. Köyde aç kalmıyorlardı. Aile bir buçuk hektar tarlaya sahipti. Patates ve pancar ekiyorlar, tavuk, kaz ve keçi besliyorlardı. Köyleri dolaşip malzeme toplayan istifçileri yanlarına yaklaştırmıyorlardı.” (Karar, s. 54)

Ancak savaş bitince fabrikalarda yerle bir olur. Romanda Amerikalılar Kossin Şehir Fabrikasını yıkıntılardan yeniden kuran kişilerin isimlerini isterler.

“Rus işgal bölgesinde çalışan, teknik deha sayılan tüm kişilerin kapsamlı yaşam öykülerinin yanı sıra bu kişilerin geçmişte ve günümüzdeki aile fertleri ile dostlarının da isimlerini istiyorlar. Özellikle de, Rus işgal bölgesindeki, yeni adı Kossin tesisleri olan Bentheim tesislerinin yeniden yapılanmasında görevlendirilmiş bazı kimseleri merak ediyorlar” (Karar, s.90)

Romanda, olay 1947 ile 1951 yılları arasındaki dönemde geçmektedir. Bu tarih Seghers'in Meksika sürgününden dönüşüne denk gelmektedir. Her ne kadar romanı 1954 yılında yazmaya başlamış ancak

Anna Seghers'in "Karar" Adlı Romanında Toplumcu (Sosyalist) Gerçekçi Betimlemeler ve İki Almanya

hastalığı sebebiyle bitirememiş olmasına rağmen roman 1959 yılında tamamlanmıştır²⁵. Sürgün dönüşü olması sebebiyle romanda bazı bölümlerde, Paris, Meksika ve ABD ile ilgili bilgiler bulunmaktadır. Örneğin, "fabrikanın yeniden tesisinde mühendis Stephan Wilcox'ın ikinci eşi Helen Barton'dan söz ederken Pennsylvania eyaletinde doktor olduğundan ve anne ile babasının iyi çiftçi" olduklarından bahseder (Karar, s.107). Bu ülkelerden romanda bahsetmesinin sebebi, ülkelerin birbirleri ile sıkı ilişkisi ve bağlantılarıdır. Aslında bu ülkelerdeki insanların savaşa duyarsız kalmadıklarını göstermektedir. Diğer yandan, bu ülkeler, yazarın sürgün olarak yaşadığı ülkelerdir. Yani yazarın hayatından kesitleri görebiliriz.

Romanda savaş sonrası Batı Almanya'nın halen daha refah içerisinde olduğunu, zenginlik ve sosyal yapının Doğu Almanya'dakinden farklı olduğunu dördüncü bölümde görebilmekteyiz.

"Otto Bentheim'in yeni fabrikasındaki yaşamını Anton da böyle gözünün önüne getirmişti (...) Masada oturan işçilerden bazıları Zander adında birinden övgüyle söz ediyorlardı. Bu adam sağlamdı, ödün veren biri değildi. Fabrikada birkaç küçük uyarı grevi de yapılmıştı. Dolarlarla şişirilmiş efendilerin kafalarına girmeliydi, işçilere böyle küstahça davranılamazdı, onlar dolap beygiri değildi!" (Karar, s. 214)

Sosyalist gerçekçi bir yaşamda işçi ve patron dünyası ile işçi haklarının Batı Almanya'da nasıl olduğundan bahseden bu alıntıda zıtlıklara vurgu yapılmaktadır. Yazar Otto Bentheim'in Batı Almanya'da zengin bir ailenin çocuğu olduğunu vurgularken çalışmadan elde ettiği ve babasından kalan fabrikanın sahibi olduğunu yine bu bölümde vurgulamaktadır. Batı Almanya'da savaş sonrası yaşantının yeniden oluşması savaştan etkilenenlerin savaş öncesi hayata geri dönmek için çabalarını belirten şu ifadeler karşımıza çıkmaktadır:

"Eldiven dükkanının bulunduğu Hadersfeld'in merkezi gibi, katedralin çevresi de bir zamanlar yarı kagir, bağdadi tipi yapılarla doluydu. Birçok aile gibi Bender'ler de dört yüzyıldır aynı sokakta, aynı evde oturuyordu. Bu semtte yaşayanların çoğu dükkân sahibiydi. (...) Bombardımanın hemen ardından pencereden dışarı bakmıştı. Kent merkezindeki ve alanı kaplayan tüm evlerin iskambil kartı gibi oldukları yerde yıkılmış olması, onu hiç şaşırtmamış gibiydi, korkmuşu benzemiyordu.- Sonra molozlar kaldırılmış, parmak evin hemen yanındaki yıkıntının yerine, yine 'Sazan' lokantası inşa edilmişti. Eskisi gibi köşeleri, girinti çıkıntıları olan bir yapının yerine dikdörtgen, dümdüz duvarlı bir şey oturtmuşlardı. Joachim Schneider yandaki dükkânda oturmuş, alanda olup biteni seyrediyordu. Yeni bir bina ile postane inşa edilmişti. Ayakta kalmış bazı eski yapılar da sağlamlaştırılmış, dış sıvaları ve ahşap kısımları elden geçirilmiş, kapılarına hangi yılda yapılmış olduklarını gösteren tabelalar asılmıştı. Bunlar kentin gün görmüş, savaşlara başkaldırılmış, kimi tarih kitaplarına ve halk şarkılarına girmiş yapılarıydı" (Karar, s.218)

Eskiye yaşatarak, savaşın kötü anılarını silmeye çalışan bir halk karşımıza çıkmaktadır. Savaşın izlerini bir taraftan taşıyan diğer yandan eskiye özlem duyan bir millet. Tarihine ve kültürüne düşkün bir millet olan Almanların savaşların yıkmayacağı kimliklerine sahip çıkmaya çalışmışlardır. Yazar romanda kimliğin korunmasına mümkün olduğu kadar vurgu yaparken, yine sosyalist gerçekçi yaklaşımdan hareketle eski ve yeni kimlik temasına ve geçmişe özlemi anımsatmaktadır. Nitekim, Alward'a göre²⁶, yazar sosyalist bir roman olan Karar'da milli bir problemi gerçekçi olarak ustalıkla ele almaktadır. Bu milli problem Komünizme veya Kapitalizme karar vermektir.

Sonuç

Sosyalist gerçekçi bir roman olan "Karar" da ana tema çelik fabrikasında geçmekte ve bir yıkıntıdan inşa edilen Kossin'deki bu çelik fabrikasının NATO birliklerinden ve eski sahibinden kurtarılması amaçlanmaktadır. Burada Doğu Almanya'yı yeniden inşa eden işçilerin yaşam mücadelesi ve Batı karşısında dirençleri ele alınmaktadır. Bu açıdan Seghers'in Karar romanı, Doğu Alman edebiyatının öncülerinden Eduard Claudius'un "Menschen an unserer seite" (1951) adlı romana benzemektedir. Zira bu romanda, edebiyat DDR'yi yeniden inşa eden fabrika işçilerine kadar götürülmektedir.

Karar romanı, Meksika'daki (Seghers'in sürgün yıllarını geçirdiği) ve New York'taki diğer olay örgüleriyle savaş sonrası Almanya'nın büyük bir panoramasıdır. Roman o kadar çok farklı karaktere

²⁵ <http://www.aufbau-verlag.de/index.php/die-entscheidung.html> (Roman ile ilgili genel bilgi) (Erişim tarihi 12.04.2018)

²⁶ Alward, 1972:308

sahip ki, onları doğru bir şekilde anlamaya başlamak için ilk iki yüz sayfayı okumak gerekir. Sonrasında Seghers tarafından farklı politik-ideolojik kavramları temsil eden yeni karakterler tanıtılır. Temel olay örgüsü, bölünmüş Almanya'yı tasvir etmek için çok akıllıca bir yapıdır. Örneğin, Otto Bentheim, savaştan önce batıda ve doğuda fabrikaları olan bir çelik patronuydu. Bentheim'in değirmenleri, Nazi savaş çabaları için çok önemliydi ve oğlu büyük bir Sovyet Sosyalist subayıydı. Savaştan sonra, Bentheim'in batıdaki fabrikası, emperyalist savaşlar için yeni bir yeniden silahlanma çabası başlatmak üzere Amerikan yardımı ile yeniden inşa edilirken, Kossin fabrikası Halk Kuruluşuna dönüştürülür.

Romanda ana karakterler İspanyol İç Savaşı'nda Franco'ya karşı savaşırken karşılaştıkları üç Almandır: Romanda proletaryanın temsilcisi, Robert Lohse; yeni Doğu Almanya'da parti lideri olan komünist direniş savaşçısı Richard Hagen ve bir Amerikan dergisi tarafından savaş sonrası Almanya hakkında yazmak üzere gönderilen bir yazar Herbert Melzer'dır. Üçü de savaşın kaosu sırasında birbirlerini kaybetmişlerdi, ancak romanda hayatları şaşırtıcı şekillerde kesişiyor. Karar'da "iyi adamların" kim olduğu hızla anlaşılıyor: İspanya İç Savaşı gazileri veya Nasyonal Sosyalizm döneminde toplama kamplarında hapsedilenler. İstisnasız, Nazi sempatzımanı olan karakterler Amerikalıların eline düşüyor. Doğu Almanya'daki ana kahramanlar Robert Lohse, Thomas Helger, Lene Nohl, Ella Busch, Lisa Zech, basit isimlerinden dolayı naif ve iyi niyetli karakterlerdir. Parti üyeleri, Richard Hagen, Waldstein, and Martin, "Ölümler Genç Kalır"(1985) romanındaki kahramanlardır. Diğer yandan, Melzer, Katharina ve Wilcox dışında kalan Batı Almanya'daki kahramanlar, "Ölümler Genç Kalır" romanındaki endüstriyel veya iş adamı değil daha çok basmakalıp fikirlere sahip karakterlerdir.

En sempatik karakterlerden biri, savaş öncesi eğitilmiş orta-sınıfın temsilcisi ve ABD-emperyalist türünden çok daha ataerkil bir kapitalist olan eski sanayici Castricius'tur. Çoğunlukla romandaki kadınlar, kararlarında kocalarından veya erkek arkadaşlarından büyük ölçüde etkilenen zayıf figürler olarak tasvir ediliyor. Herbert Melzer'in ilgisini çeken ve acımasız oportünizmi tarafından püskürtülürken Bentheim fabrikasında yönetici olan kocasını terk etme cesaretini toplayan, romandaki en ilgi çekici karakter olan Amerikalı Helen Wilcox bunun istisnasıdır.

Üçüncü tekil şahsın kullanıldığı romanda, insanların psikolojik durumları, yaşamın diğer yönü, insanların iç dünyaları ve yaşama sıkıca bağlı kalmaları o kadar derinlemesine ve sanatsal olarak işlenmiştir ki, bu roman DDR üzerine yazılmış en iyi romanlardandır.

Seghers, sosyalist bir yazar olarak, İkinci Dünya Savaşından sonra iki farklı toplumun ortaya çıkışını sosyalist gerçekçilik açısından ele alır ve yeni toplumun zorlu inşasına, milyonlarca insanın yüreğini ve zihnini kazanma mücadelesine yoğun bir coşkuyla katılır. "Savaşın yıkımına uğramış, kafaları karışmış insanların, birey ve toplumun bir parçası olarak geçmişleriyle hesaplaşma gücünü buluşları, Seghers'i heyecanlandıran bir olgudur". 'Karar', İkinci Dünya Savaşından sonra Demokratik Almanya Cumhuriyetinin sancılı kuruluş sürecini, bu yıllarda kimi eski ve yeni toplum arasında açık tercihini yapan, kimi bocalayan insanları ele alır. İkiye bölünmüş Almanya'nın ayrılıklarını ve toplumsal sorunlarını gelecekte ortaya çıkacak siyasal sorunların temellerini derinlemesine ele almaktadır. Seghers bu romanında, ezilen bireyler ve ailelerden yola çıkarak, Batı ve Doğu Almanya arasındaki farklılıkları bütün gerçekliği ile ortaya koymaya çalışır.

Karar'ın konusu, Doğu Almanya ve Batı Almanya'nın ilk günlerinde gerçekleşir. Almanya, Amerikan hakimiyetindeki batıya ve sosyalist Sovyet İşgal Bölgesine bölünmüştür ve bu bölünme, harita üzerindeki keyfi bir çizgiden çok daha fazlasıdır: Seghers bu bölünmeyi, arkadaşı Christa Wolf'un ondan birkaç yıl sonra *Der geteilte Himmel* (Bölünmüş Gökyüzü) (1963) adlı Klasik Doğu Almanya üzerine yazdığı romanında olduğu gibi varoluşsal bir bölünme olarak görüyor. Ancak Karar'da sınırlar hala oldukça geçirgen olup karakterler, doğu ile batı arasında durmaksızın hareket eder ve doğuda kalıp yeni bir sosyalist gerçeklik inşa edip etmeme konusunda bilinçli kararlar alırlar. Aksi halde Marshall Planı'nın ekonomik mucizesinden faydalanarak gerçek maddi zenginlik sağlamaya başladıkları batıya kaçarlar.

Anna Seghers'in "Karar" Adlı Romanında Toplumcu (Sosyalist) Gerçekçi Betimlemeler ve İki Almanya

Kaynakça

- Alward, K. V. 1972. *Anna Seghers and Socialist Realism*: Thesis (Ph.D.)--McGill University.
- Aytaç, G. 1990. *Çağdaş Alman Edebiyatı*: Başbakanlık Basımevi.
- Belge, M. 2013. *Edebiyat Üstüne Yazılar*: İletişim Yayınları.
- Bischoff, S. 2009. "Gottes Reich hat begonnen.": *Der Einfluss chiliastischer Hoffnung auf die DDR Romane von Anna Seghers*. Frankfurt Am Main: Peter Lang.
- Brecht, B. 1980. *Sosyalist gerçekçilik ve toplum*: Altın kitapları.
- Demir, A. 2008. Toplumcu Gerçekçi Objektiften Yansıyan Bir Anadolu Fotoğrafı: Bacayı İndir Bacayı Kaldır. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 65-80.
- Druick, Z., Williams, D. 2014. *The Grierson Effect: Tracing Documentary's International Movement*: Palgrave Macmillan.
- Ivashkin, A. 2014. Who's Afraid of Socialist Realism? *Slavonic & East European Review*, 92(3), 430-448.
- James, C. V. 1973. *Soviet Socialist Realism: Origins and Theory*: Springer.
- Karaca, B. 2017. Rus Edebiyat Tarihinde Öykü Türünün Gelişim Evreleri. *DTCF Dergisi*, 44(1).
- Kaygın, Ş. 2014. Anna Seghers' in "St. Barbaralı Balıkçıların İsyanı" Adlı Romanında Gerçekçi Yazının ve Yeni Nesnelci Akımın İzleri. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18(1), 157-163.
- Morson, G. S. 1979. Socialist Realism and Literary-Theory. *Journal of Aesthetics and Art Criticism*, 38(2), 121-133. doi:Doi 10.2307/430715
- Newton, K. M. 1988. *Twentieth Century Literary Theory*: Springer.
- Oktay, A. 2008. *Toplumcu gerçekçiliğin kaynakları: sosyalist realizm üstüne eleştirel bir çalışma* (Vol. 101): İthaki Yayınları.
- Seghers, A. 2001. *Karar*. (Çev. Ahmet Arpad), İstanbul: Evrensel Basım Yayın
- Tagızade, L. 2006. Sosyalist Realizm: Kökeni, Oluşum Süreci ve Kavramı. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 3(4), 7-24.
- Türker, F. 2012. II. Dünya Savaşı'nın Modern Altay Edebiyatı'na Yansımaları. *Ege Üniversitesi Türk Dünyası İncelemeleri*, 12(1), 331-344.
- Uyanık, G. 2011. Anna Seghers' in "St. Barbaralı Balıkçıların İsyanı" Adlı Romanında Betimlemelerin İşlevleri. *Zeitschrift für die Welt der Türken/Journal of World of Turks*, 3(1), 57-66.
- Uygur, E. 2005. Sosyalist Realizm Kavramının Ortaya Çıkış Süreci. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi-Turkish Journal of Social Research*, 9(1-2), 23-30.
- Yılmaz, Z. Ş. (2013). Anna Seghers'in "Yedinci Şafak" Adlı Romanında Tarihin Yansıması. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17 (2): 89-96
- Zengin, B. (2019). Haiti'nin Kanlı Tarihine İki Bakış: Heinrich Von Kleist'in "Die Verlobung in San Domingo" ve Anna Seghers'in "Die Hochzeit Von Haiti" Başlıklı Novellaları. *Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 43(2), 335-356.

Gül KARACAER ÇAKIR

Dokuz Eylül Üniversitesi

gul.karacaer@deu.edu.tr

ORCID Numarası|ORCID Numbers: 0000-0003-0041-9293

Cumhuriyet Dönemi Toplum Sağlığı Politikalarında Bulaşıcı Hastalıklar 1920-1940 *Public Health Policies for Communicable Diseases through Republican Era 1920-1940*

Öz

Milli Mücadele'nin Türkiye'nin başarısı ile sonuçlanmasının ardından Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti, toplum sağlığını tesis etmek için bir takım faaliyetlere girişmişti. Milli hükümetin, söz konusu vekâlet aracılığı ile gerçekleştirdiği faaliyetlerin amacı sağlıklı bireylerden oluşan bir toplum inşa etmek ve dolaylı olarak ülkenin siyasal, sosyal ve ekonomik açıdan kalkınmasını sağlamaktı. Ülke nüfusunun azlığı, milletin bedenlen sağlıksız görünümü, bulaşıcı hastalıkların yaygınlığı, çocuk ölüm oranının yüksekliği, toplumun sağlık bilgisi konusundaki yetersizliği gibi nedenlerle hükümet, 1920'li yıllardan itibaren toplum sağlığı konusunda politikalar üretmeye başladı. Toplum sağlığını tehdit eden birçok unsur olmakla beraber bu unsurların en başında bulaşıcı hastalıklar gelmekteydi. Bu nedenle yönetim, devletin kuruluşundan itibaren frengi, verem, sıtma, trahom, difteri, tifo gibi bulaşıcı hastalıkları önlemeye yönelik politikalar üretti. 1920-1940 yılları arasında salgın hastalıkları engellemek, toplum sağlığını temin etmek için kent ve kırsalın çevresel şartları ile ilgili yeni düzenlemeler gündeme gelmişti. Bu dönemde kırsal bölgelere sağlık görevlileri gönderilmiş, halkın sağlık bilgisini arttırmak amacıyla yayımlar çıkarılmış, filmler gösterilmiş, aşılardan üretilmiş ve uygulanmış, yapılan sağlık propagandalarının büyük bir bölümünü bulaşıcı hastalıklar oluşturmuştu. Ankara'da 1924 yılında Merkez Hıfzıssıhha Merkezi'nin kurulmuş, ülkede ilk kez prevantoryum, sanatoryum ve numune hastaneleri açılmıştı. 1921 yılından 1940 yılına kadar çıkarılan yasaların bir kısmı bulaşıcı hastalıkları önler ve toplum sağlığını destekler nitelikte olmuş, toplum sağlığını koruma hususunda fayda sağlamıştır.

Bu çalışmanın amacı 1920 ile 1940 yılları arasında Türkiye'de görülen bulaşıcı hastalıklar ve toplum sağlığı politikalarında bulaşıcı hastalıkların yeri ve önemi hakkında bilgi vermektir.

Anahtar Kelimeler: Toplum sağlığı, Bulaşıcı hastalıklar, Frengi, Verem, Sıtma...

Abstract

After the conclusion of the National Struggle with Turkey's success, the "Ministry of Sanitation and Social Welfare", aimed a series of activities regarding public health. The purpose of such activities is to build a society consisting of healthy citizens and to ensure political, social and economic development of the country. Since 1920s the government initiated policies on public health due to low population of the country, unhealthy appearance of the society, infectious diseases, high child mortality rate, and inadequacy of the public health common knowledge. Among many factors threatening the public health, infectious diseases were the primal. For this reason, the state initiated policies to prevent infectious diseases such as syphilis, tuberculosis, malaria, trachoma, diphtheria and typhoid since its establishment. Between the years 1920-1940, new regulations were brought up regarding environmental conditions at urban and rural areas to prevent epidemic diseases. During this period, health officials were deployed to rural areas, publications were available to increase the public health awareness, educational movies were prepared, vaccines were produced. Moreover, infectious diseases constituted a large part of the "health propaganda". The "Central Hygiene Institute" was established at Ankara in 1924, the first prevantorium, sanatorium and "Numune" hospitals were opened. The laws enacted through 1921 to 1940 prevented such communicable diseases and provided a serious base in protecting the public health.

The aim of this paper is to provide information on infectious diseases and their importance to health policy through 1920-1940 in Turkey.

Key Words: Public health, Infectious diseases, Syphilis, Tuberculosis, Malaria...

Giriş

Anadolu'nun yabancı devletler tarafından işgali nedeniyle 1919 yılından 1922'ye kadar Milli Mücadele verilmişti. Bağımsızlık Savaşı, Mustafa Kemal önderliğinde devam ederken 23 Nisan 1920 yılında Ankara'da TBMM'nin açılması ile Anadolu'da yeni bir devlet teşkil etmişti. Savaşla eşzamanlı olarak kurulan Türkiye'nin, ilk yönetiminin sağlık konusundaki birincil hizmetleri daha çok cephelerdeki yaralı askerler ve savaş döneminde görülen salgın hastalıklarla ilgiliydi. Yeni kurulan devletin, sağlık hizmetlerini yürütecek yeni bir teşkilat kurması da zaruri görünmekteydi. Ülkede sağlık teşkilatının kurulması yolunda atılan ilk ve en önemli adım 2 Mayıs 1336(1920) yılında "*Büyük Millet Meclisi İcra Vekillerinin Suret-i İntihabatına Dair Kanun*" un kabul edilmesiydi. Kanunun birinci maddesiyle Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye Vekâleti (Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı) kurulmuştu.¹ 3 Mayıs 1336 (1920) yılında Vekâlet'in başına Dr. Adnan Bey getirilmişti.² Diğer önemli adım ise icra heyetinin meclise sunulmak üzere bir program hazırlaması idi. Bu programı mecliste okuyan Dr. Rıza Nur, "*sıhhiye ve muaveneti içtimaiye*" hususunda yapılacaklardan bahsetmişti. Programda toplum sağlığını temin etmeye yönelik kararlar alınmıştı. Buna göre ülkenin mali imkânları el verdiği sürece sıhhiye ve muaveneti içtimaiye temin edilecekti. Halkın ve sağlık kurumlarının ilaç, tıbbi araç-gereç bakımından müşkül duruma düşmemesi için çalışılacak ve gerekli ilaç, tıbbi araç-gereçlerin ithali sağlanacaktı. Eldeki ilaç ve tıbbi malzemenin israf edilmeden kullanılması gerektiği üzerinde de durulmaktaydı. Bununla birlikte 1920 yılında görülen bulaşıcı hastalıkların daha önceki harp yıllarına göre daha az olduğu belirtilmiş, malarya ve frenginin sınırlandırılması için tedbirler alınacağından bahsedilmişti.³

Toplum sağlığına yönelik politikaların oluşturulması ve bunun için de en çok bulaşıcı hastalıklarla mücadele edilmesi konusunda bilincin geliştirilmesinde ve yerleştirilmesinde Mustafa Kemal Atatürk'ün katkısı da büyüktür. Mustafa Kemal Atatürk'e göre; iç politikanın amaçlarından bir tanesi toplum sağlığına özen göstermekti.⁴ Bu nedenle dönemin siyasal gücü, toplum sağlığını temin etmek için bir takım yasal düzenlemeler içerisine girmiştir. 20 Nisan 1340 tarihinde kabul edilen Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun 78. Maddesi halk sağlığını ilgilendirmekteydi. 78. maddenin içeriği şu şekildeydi: "seferberlik ve sıkıyönetim hallerinin veyahut salgın hastalıklardan dolayı kanun gereğine alınacak tedbirlerin gerektirdiği kısıntıların dışında yolculuk hiçbir kayıt altına alınamaz".⁵ İlgili maddenin seyahat özgürlüğü ile ilgili olmasının yanı sıra salgın hastalıkların görüldüğü dönemlerde devletin, kişilerin seyahati konusunda otokontrol uyguladığı anlaşılmaktadır. Cumhuriyet yönetimi toplum sağlığını koruma konusunda kararlılık göstermiş ve sistemli bir çalışma ile ülkede bir sağlık mücadelesi içerisine girmiştir. Toplum, hastalıklar konusunda bilinçlendirilmeye çalışılmış, toplum sağlığını ilgilendiren kanunlar çıkarılmış ve propagandalar yapılmıştır.⁶ 1920 yılından 1922 yılına kadar geçen sürede dahi toplum sağlığı konusunda önemli ilerlemeler sağlanmıştır. Ülkenin doktor ihtiyacı olanlar dahilinde karşılanmaya çalışılmış, bulaşıcı hastalıkların yayılması önlenmiş, bunun için aşılama önemi verilmiş, özellikle sıtma, verem, frengi ile mücadele için devlet tarafından önemli harcamalar yapılmış, toplum sağlığını sağlamak için en birincil hedef bulaşıcı hastalıklarla mücadele etmek ve bu hastalıkları yok etmek olarak görülmüştür.⁷

Türkiye; kuruluşunun ilk yıllarından beri milletinin sağlığını korumak için adeta savaş vermiştir. Mustafa Kemal Atatürk, 1925 yılında yaptığı konuşmada ülkenin sağlık kuruluşlarının verdiği mücadele ile ilgili şu sözleri söylemiştir: "Sağlık kuruluşlarımızda, ülkenin gereksinimine uygun olarak yerini bulan bir çalışma gözlenmektedir. Cumhuriyet hükümetinin başlı başına bir prensip olarak başarı ile izlediği sağlık savaşının gittikçe genişliği artırılarak sürdürülmesi gerekir ve bu durum çok önemlidir".⁸ Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun ilk yıllarından itibaren verilen sağlık savaşı belirli bir program dahilinde olmuş, programın amacı toplum sağlığını tesis etmek bunun için de en çok bulaşıcı hastalıklara çözüm aramak olmuştur. Bu hedefi gerçekleştirme konusunda özellikle

¹ TBMM ZC 1336, 185.

² TBMM ZC 1336, 198.

³ TBMM ZC 1336, 241.

⁴ Millet Meclisi Tutanak Dergisi 1922.

⁵ Teşkilatı Esasiye Kanunu için bkz. TBMM Kanunlar Dergisi,370.

⁶ Ulus 1935, 13 İlkteşrin, 6.

⁷ Atatürk'ün TBMM'nin I. Dönem 3. Yasama Yılı Açış Konuşmaları için bkz. (1922,1 Mart).Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Sa.2.

⁸ Atatürk'ün TBMM'nin II. Dönem 3.Yasama Yılı Açış Konuşması için bkz. (1925, 1 Kasım). Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Sa.7.

Dr. Refik Saydam'ın Sağlık Bakanlığı yaptığı dönemde kapsamlı çalışmalar yapılmıştır. Devletin kuruluşunun ilk yıllarından 1940'lı yıllara kadar bulaşıcı hastalıkları tespit etmek, gereken tedavileri yapmak ve bulaşıcı hastalıkları önlemek için büyük çabalar harcanmıştır.

Sağlık, Halk Sağlığı Kavramları Nedir?

Dünya Sağlık Örgütü sağlık kavramını; “zihinsel, sosyal, fiziksel açıdan tamamen iyi, hastalık, sakatlıktan uzak olma durumu” olarak tanımlamaktadır.⁹ Diğer bir tanıma göre; “sağlık, genetik olarak iyi vasıflarla doğmuş, fizik, fizyolojik ve psikolojik olarak normal teşekkül etmiş ve gelişmiş, bütün fonksiyonları aralarında ahenk ve denge ile kusursuz olarak cereyan eden, moralman iyi karakterli bir vücudun ve böyle vücutların meydana getirdiği toplumun ifadesidir”.¹⁰

Sir Donald Acheson'a göre ise halk sağlığı; organize çabalarla hastalıkların önlenmesi, yaşamın uzaması, sağlığın desteklenmesi bilimidir.¹¹ Halk sağlığı günümüzde bir bilim dalı olarak kabul edilmektedir. Devletler, oluşturdukları eğitim ve politika yoluyla toplulukların sağlığını korumak, geliştirmek ve iyileştirmek istemektedirler.¹²

Amerikan Halk Sağlığı Örgütü'ne göre halk sağlığı; insanların ve toplumların sağlığını, yaşadıkları, çalıştıkları, oynadıkları yerlerde korur ve destekler.¹³ Bu nedenle devletler halk sağlığını korumak için politikalar üretme gereksinimi duymaktadırlar.

Türkiye'de Toplum Sağlığına Yönelik Politikaların Oluşturulma Gereçesi

Bulaşıcı hastalıklar, toplum sağlığına olumsuz yönde etki etmektedirler. Türkiye Cumhuriyeti kuruluşunun ilk yıllarından itibaren frengi, verem, trahom, sıtma, kızamık, kızılçık, dizanteri, çiçek ... gibi bulaşıcı hastalıklarla mücadele etmek zorunda kalmış, bu hastalıkları tedavi etmek ve önlemek için politikalar geliştirmiştir. Ülke yönetiminin, toplum sağlığını ilgilendiren konularda tartışması, politika üretmesi, çeşitli kanunlar çıkarmasının birçok gereçesi vardır. Milli mücadele ile eş güdümlü olarak tesis edilen yeni devletin, en temel dayanağı sağlıklı bir millettir. Ancak sağlıklı bireylerden oluşan bir milletin devleti ayakta tutabileceği fikri yaygın bir düşüncedir. Mustafa Kemal Atatürk, 1922 yılında TBMM'de yaptığı konuşmada sağlık ve sosyal yardım konusunda devletin izlediği amacı açıklarken şu ifadeleri kullanmıştır:“ulusumuzun sağlığının korunması ve kuvvetlendirilmesi, ölüm oranının azaltılması, nüfusun artırılması, sosyal hastalıkların ve bulaşıcı hastalıkların etkisiz bir duruma sokulması böylece ulus fertlerinin dinç ve çalışmaya yetenekli kusursuz vücut yapılarına sahip olarak yetiştirilmesi...”¹⁴ Mustafa Kemal, toplumu oluşturan her bireyin sıhhatli bir bedene sahip olması esası üzerinde durmuştur. Ancak şunu da biliyoruz ki devletin birincil hedefi; askeri zafer kazanmak yani Milli Mücadele'de başarılı olmaktır. Türkiye Cumhuriyeti siyasal kurulum sürecini tamamlamaya çalışırken bir yandan da askeri bir mücadelenin içerisindeydi. Halk sağlığını tehdit eden bulaşıcı hastalıklar cephede de kendini göstermekteydi. Askerler arasında yayılan çeşitli hastalıklar hem Milli Mücadele'nin seyrine etki edebilir hem de halk sağlığını tehdit edebilirdi. Bu nedenle cephedeki askerlerin yakalandığı bulaşıcı hastalıkları tedavi etmek gerekliliği ortaya atıldı. 26 Aralık 1920 yılında Bolu Mebusu Dr. Fuad Bey'in frenginin men'i ve tahdidi sirayeti hakkında kanun teklifi sunması üzerine mecliste tartışmalar yaşanmıştı. Bu tartışmalardan çıkardığımız sonuca göre toplum sağlığını tehdit eden frengi hastalığı askerler arasında da oldukça yaygındı. Dr Fuad Bey, Eskişehir'de 120 askerden 45'inin frengili olduğunu ifade etmiş, Kütahya'da Sıhhiye Müfettişi ile yaptığı görüşmeden 3000 askerın frengili olduğunu öğrenmişti.¹⁵ Bu olumsuz manzara karşısında ülke yönetimi, halk sağlığını tehlikeye sokan bulaşıcı hastalıklarla mücadele etmek üzere çalışmalara başlamıştı.

Toplum sağlığının iyiye ya da kötüye doğru gidişi ülke nüfusunu doğrudan etkilemekteydi. Türkiye'de toplum sağlığı politikalarının oluşturulma gereçelerinden biri tanesi de nüfus meselesi idi. Türkiye'nin kuruluşunun ilk yıllarında nüfus politikası, nüfusu arttırmaya yönelikti. Bunu sağlamak

⁹ <https://www.who.int/about/who-we-are/constitution> e.t.26.03.2019

¹⁰ Yumuturuğ 1988, 8.

¹¹ Acheson 1988.

¹² <https://www.publichealth.pitt.edu/careers/what-is-public-health> Erişim Tarihi 22.03.2019

¹³ <https://www.apha.org/what-is-public-health> Erişim Tarihi 17.04.2019

¹⁴ Atatürk'ün TBMM'nin I. Dönem 3. Yasama Yılıını Açış Konuşmaları için bkz. (1922,1 Mart). Millet Meclisi Tutanak Dergisi.

¹⁵ TBMM ZC 1336, 35.

için doğanları yaşatmak, ölümleri azaltmak temel hedefti.¹⁶ Bu hedefe ulaşmak için toplum sağlığı konusunda birtakım politikalar üretmek gerekmektedir. Yetişkin ve çocuklarda görülen ölüm sebepleri bulaşıcı hastalıklar ve bakımsızlıktır.¹⁷ Bu nedenle bulaşıcı hastalıklarla mücadele etmek ve kişilerle kendine iyi bakmanın yollarını göstermek gerekliydi. Bolu Mebusu Dr. Fuad Bey, 1920 yılında mecliste söz aldığı anda bu konuya dikkat çekmeye çalışmıştı. Ona göre; özellikle frenginin ülkede yaptığı tahribat tıyleri ürpertecek derecedeydi. Bu hastalık ülke nüfusunun azalmasına sebep olmuştu. Dr. Fuad Bey, ülke vatandaşlarının bu hastalıktan kurtarılması gerektiğini anlatmış bunu nesli kurtarmakla ilişkilendirmiştir.¹⁸ Meclisteki diğeri bir konuşmada Erzincan Mebusu Osman Fevzi Efendi hastalığın nesli mahvettiğinden söz ederek hastalıkla mücadele zorunluluğunu ifade etmiştir.¹⁹ TBMM’de 1920 yılının sonu 1921 yılının başlarında frengi konusunda yasal düzenlemeler için fikir alışverişleri yapılmıştır. Bir neslin çöküşüne sebep olabilecek türden olan bu hastalığın önüne geçmenin yolları aranmıştır.

Türk toplumunun bedensel açıdan sağlıklı bir hale getirilmesi işi bir memleket davası olarak görülmüştür. Ulus gazetesinde meseleye şöyle değinilmiştir:

Nüfusumuzun artmasını ve uzun harplerin boşaltmış olduğu memleketi en kısa zamanda doldurmak gayesini güttüğümüz bir sırada sağlık işlerinin bizim için ne büyük bir önemde olduğu kendiliğinden meydana çıkar. Türk halkını, sağlığı ve sağlıkla beraber kendini ve neslini korumasını bilir bir seviyeye çıkarmak ve sağlık bilgisinin memleket içinde yayılmasını gerekli kıldığı işleri yapmak, teknik örgütleri meydana koymak ve bu işleri bir an önce, bütün vasıtalarımızla başarmak, büyük davalarımızın en başında gelmektedir.²⁰

Ülkede toplum sağlığı politikalarının oluşturulma gerekçelerinden bir diğeri ise sağlıklı nesil yaratımı konusundaki kaygıdır. Mustafa Kemal Atatürk, sağlıklı nesil ve vatandaş yaratımı konusunda şu sözleri söylemiştir: “Bakanlığın “sağlam ve güçlü bir nesil Türkiye’nin özüdür” prensibini kavrayarak çalışmakta olduğunu belirtmek isterim”, “Kendine inkılâbın ve inkılâpçılığın çeşitli ve hayati görevler yüklediği Türk vatandaşının sağlığı ve sağlamlığı, her zaman üzerinde dikkatle durulacak milli sorunumuzdur”.²¹ Mustafa Kemal Atatürk’ün konuşmalarından onun halk sağlığını ne kadar önemseydiğini anlamaktayız. Atatürk, halk sağlığının temini için ülkede özellikle salgın hastalıklara karşı bir sağlık savaşı verilmesi gerekliliği üzerinde durmuştur.²²

Mustafa Kemal Atatürk 1924 yılında sağlık savaşı kavramı ortaya koyduğunda TBMM’de de buna benzer tartışmalar ve fikir alışverişleri olmuştu. Bozok mebusu Ahmet Hamdi Bey, 1924 yılında TBMM’de halk sağlığını tehdit eden konulara değinmiş, toplumu felâkete götürebilecek boyuttaki hastalıklarla mücadelenin gerekçesini devletin nüfus politikası ile ilişkilendirmişti. Ahmet Hamdi Bey, mecliste şu ifadeleri kullanmıştı:

Her milletin istikbalini tayin edecek miyar ikidir. Birisi vefiyat, diğeri tevellüdattır. Bir millet kesreti tevellüdatı, killeti vefiyatı temin etmişse o milletin istikbali emindir. Bir millet; kesreti vefiyat killeti tevellüdata düşer olmuş ise o milletin istikbali muzlim, vahim ve inkırazı mahkumdur. İşte asırlardan beri millete musallat olan saray saltanatının, saray hükümetinin ihmal ettiği, bin türlü emraz ve ileli sâriye ve mühlikenin tesirâtı hakkında bırakıp zerre kadar atfı nazarı merhamet etmediği Anadolu, kesreti vefiyat, killeti tevellüdata düşer olmuş bir memleketdir. Bu dertli Anadolu’da, bu vasi ve zengin arazide mevcut olması icap eden lâakal altmış, yetmiş milyon Türk’ün yerine eylevm tahminen yedi sekiz milyon Türk kalabilmiştir.²³

Hamdi Bey’e göre bu duruma sıtma, frengi ve verem hastalıkları sebep olmuştur. Ona göre, bu hastalıklara yıllarca çare bulunamamış hastalıkların önüne geçilememişti. Hamdi Bey, hastalıkların önüne geçilmezse maarif, sanat, ziraat ve iktisadın ilerleme gösteremeyeceğini iddia etmekteydi. Bu nedenle Ahmet Hamdi Bey dönemin Sıhhiye Vekili Refik Saydam’a şu soruları yöneltmişti:

¹⁶ Dr. Fuat Umay, Cumhuriyet’in ilk yıllarında çocuk ölümlerinin fazlalığını gündeme getirerek, doğan çocukların yaşatılması konusunda sosyal bir duyarlılık yaratmaya çalışmıştır. Konu ile ilgili bkz. Dr. Fuat Umay “Milli Facia: Çocuklarımız Yüzde Yetmiş Ölüyor”, *Gürbüz Türk Çocuğu Mecmuası*, 5, Şubat 1927, 2.

¹⁷ Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Nasır 1933, 74

¹⁸ TBMM ZC 1336, 33.

¹⁹ TBMM ZC 1337, 116.

²⁰ Ulus 1935, 13 İkteşrin, 6.

²¹ Atatürk’ün TBMM’nin V. Dönem 3. Yasama Yılı Açış Konuşmaları için bkz. (1937, 1 Kasım). Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Sa.3.

²² Atatürk’ün Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin II. Dönem 2. Yasama Yılı Açış Konuşmaları için bkz. (1924, 1 Kasım). Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 1.

²³ TBMM ZC 1340, 123.

1. Anadolu'da verem hastalığı ne miktardadır? Bu bapta sahih ve salim malumat var mıdır? Bunun için ne gibi tedbirler düşünölmüştür?

A) Anadolu'da sıtma ne miktardadır ve tahmin edilen miktara kâfi kinin var mıdır? Vilayet, liva, kaza, nahiye merkezlerinde kinin bulunduruluyor mu? Fukara olanlara meccanen verilmesi mutasavver midir?

B) Frengi hastalığının miktarı hakkında salim bir malumat ve istatistik var mıdır? Lâakal elli bin frengiliye beheriye iki yüz yetmiş bin santigrat hesabıyla on dört milyon santigrat miktarda (salvarsen) var mıdır, kaza ve nahiye merkezlerinde aşı yapılıyor mu? Kimler vasıtasıyla yapılıyor, bunun için vekâlet ne gibi tedbirler ittihaz etmiş ve etmeyi düşünmüştür?²⁴

TBMM'de görev yapan Ahmet Hamdi Bey, Dr. Fuat Umay, Operatör Emin Bey gibi bürokratların halk sağlığı konusunda ortaya koyduğu fikir ve öneriler dönemin sağlık bakanlığının konu hakkındaki düşünce ve eylemlerinin canlılığını ve sürekliliği üzerinde etkili olmuştur.

Yeni devletin sağlıklı ve sağlam bir nesle ihtiyacı vardı. Fakat Anadolu'daki çocuklar arasında ölüm oranı oldukça yüksekti. Hayatta kalanların bir kısmı ise sakat ve hasta idi. Bulaşıcı hastalıklar çocukların hayatını ve dolayısı ile ülkenin gelecek neslini tehlikeye sokmaktaydı. Ülkede çocuklar arasında görölen Verem, Sıtma, Dizanteri, Frengi, Kızamık, Trahom, Çiçek... gibi hastalıkların tespiti ve tedavisi gerekliydi. Güçlü bir devlet olma gayesini taşıyan Türkiye, sağlıklı bir nesil yaratımından yanaydı. Bu da ülkede toplum sağlığı konusunda yeni politikaların oluşturulma gerekçesini oluşturmaktaydı. Frengi hastalığı gençlerin ve yeni doğan çocukların hayatı için bir tehlikeydi.

Bu konuyu 1920 yılında T.B.M.M'de dile getiren Lazistan Mebusu Dr. Abidin Bey, frengili anneden doğan bebeklerin de hasta olarak doğduğunu bir kısmının kör ya da sakat olarak dünyaya geldiğini ifade ederken, frengi ile belsoğukluğunun tedavisi gerekliliğine işaret etmekteydi.²⁵ Akşam Gazetesi konuya ilişkin bir yazıda şu ifadelere yer vermişti: "Çocuğun neşesi sıhhattir. Hastalıklı çocukların çokluğu milleti inkırazı sürükler".²⁶ Hastalığın nesiller üzerindeki etkilerinden bahseden Kastamonu Vilayeti Frengi Mütehassısı Dr. Yusuf Kemal de Sıhhiye Mecmuası'nda şu ifadeleri kullanmıştı:

Batıdan batına intikal ederek müzmin bir surette seyreden ve pek amik ve vahim tahribat yapan frenginin nesiller üzerine olan devamlı ve elim tesirleri malumdur. Marazın seyrine ve toksinin şiddetine göre tahripkâr tesiriyle her sene kısmen birçok çocuklar ölmekte, kısmen de gayri tabii ve malül çocuklar meydana gelerek mütezayit bir süratle nesiller hem mahvolmakta ve hem de bozulmaktadır.²⁷

Yukarıdaki ifadelerden göröldüğü üzere; Cumhuriyet yönetimi iş başına gelir gelmez toplum sağlığını tesis etmeye yönelik politikalar üretti. Yönetimin, sağlıklı nesil yaratımı düşüncesi, nüfusu arttırma gayesi, ülkenin ekonomik kalkınma hedefine ulaşma fikri bu politikaların gerekçelerini oluşturdu. Toplum sağlığını tehdit eden en büyük unsurun bulaşıcı hastalıklar olduğu anlaşıldı. Bu hastalıklara karşı kararlı bir mücadele başlatıldı.

Bulaşıcı Hastalıklar ve Bulaşıcı Hastalıkları Önleme Çalışmaları

Cumhuriyet yönetimi, ülkenin kuruluşunun ilk yıllarından itibaren bulaşıcı hastalıklara karşı mücadele vermiştir. Tıbbi bilginin azlığı, yeterli tedavi imkânlarının bulunamaması, çevresel şartlar ve toplumun yanlış alışkanlıkları bulaşıcı hastalıklarla olan mücadelede ülke yönetiminin elini zayıflatmaktaydı. Cumhuriyet'in Osmanlı'dan devraldığı verem, frengi, trahom, sıtma, çiçek vb. gibi salgın hastalıklar toplumun varlığını tehdit etmekteydi. Sağlık savaşı vermekte kararlı olan yeni yönetim, halk sağlığını tehdit eden bu tür bulaşıcı hastalıklara karşı yeni politikalar üretme hedefindeydi.

Cumhuriyet Dönemi Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti mesaisini iki başlık altında belirlemişti. Başlıklardan biri "*halk sağlığını koruma*" diğeri ise "*tıbbi ve içimai yardım*" idi. Ülkeyi yöneten CHP de 1938'deki bir yayında bu konudaki fikir ve icraatlarını şu şekilde anlatmıştı:

Halk sağlığını koruma (Hıfzıssıhha) işleri başında yurdumuzu seneler, asırlardan beri istila eden bazı içtimai hastalıklara karşı mücadele gelir. Sıtma, frengi, trahom ve verem mücadeleleri tamamen Cumhuriyetimizin malıdır. Halkın bu hastalıklardan çektiği ızdıraba ve neslimizin bu afetler yüzünden geçirdiği harabiyete ancak

²⁴ TBMM ZC 1340, 124.

²⁵ TBMM ZC 1336,36.

²⁶ Akşam 1938, 28 Nisan, 6.

²⁷ Kemal 1929,1624.

Cumhuriyet sıhhiyeciliği imdada yetişti. Bugün adedi on beşe varan sıtma mücadele mıntıklarında bu hastalıkla on beş seneden beri yapılan mücadelenin eşine başka yerlerde az tesadüf edilir. Buralarda ölümler azalmış ve doğumlar çoğalmıştır. Halk yaz ve kış mutad işine devam etmekte ve ekserisi pek zengin olan bu mıntıklarda vaziyet gittikçe düzelmektedir.

Frengi ve trahom mücadeleleri de yurdun muhtelif bölgelerinde mutad ve semereli mesailerine devam etmekte ve muvaffakiyetleri tebarüz etmektedir. Diğer sarı ve salgın hastalıklarla mücadele sayesinde yurdumuzda hastalık nispetleri seneden seneye düşmektedir. Dış illerden memleketimizi eski zamanlarda sık sık bulaştıran veba, kolera gibi salgın hastalıklardan çok şükür Cumhuriyet devrinde eser kalmamıştır.

Halk sağlığını koruma hususunda Vekâletimizin yaptığı mesai aşağıda yazılan satırlardan ve tablo haline konulan istatistiklerden vazıhan anlaşılacaktır.²⁸

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı gibi halk sağlığını temin konusunda kararlı olan Cumhuriyet yönetimi, bulaşıcı hastalıklarla olan mücadelede daha programlı bir yol tercih etmişti. Devlet, halk sağlığı işlerini kamusal bir görev olarak algılamış ve bu yönde politikalar üretmişti. Sağlık teşkilatlanmasının yapılması ve yeterli miktarda sağlık personelinin yetiştirilmesi, var olan sağlık personelinin bilgi, becerisinin artırılması, numune hastanelerinin, dispanserlerin, bakımevleri, verem sanatoryumların, prevantoryumların açılması, salgın hastalıkların önlenmesi ve tedavisi söz konusu politikanın birer parçalarıdır. Tabii bütün bunların hayata geçirilmesini sağlayacak yasal düzenlemelerin yapılması da devrin yönetimi tarafından zorunlu görülmüştür. Bu nedenle birbirini tamamlayan nizam, kanun ve talimatnameler meydana getirilmiştir.²⁹ Bulaşıcı hastalıkların halk sağlığını en çok tehdit altında tuttuğu anlaşılmış bu nedenle öncelikle ülkede var olan bulaşıcı hastalıklar tedavi edilmek istenmiş, bu hastalıkların ülke dışından gelmesini engelleyici birtakım düzenlemeler yapılmıştır.³⁰

Frengi Hastalığı

Türkiye’de halk sağlığını olumsuz yönde etkileyen bulaşıcı hastalıklardan bir tanesi Frengi hastalığıdır. “*Bel soğukluğu ya da sifilis*” olarak ta adlandırılan bu hastalık cinsel yolla veya anne karnından kan yoluyla bebeğe geçen bir hastalıktır.15.yüzyılda Amerika’nın keşfinden sonra Avrupa’ya yayılan bu hastalığın Anadolu’ya gelişi 19. Yüzyıla rastlamaktadır.³¹ Erzurum Mebusu Nusret Efendi, 1920 yılında TBMM’de yaptığı konuşmada hastalığın Osmanlı askerlerine 1853’te Sivastopol’da Fransız askerlerinden geçtiğini ifade etmişti. Ona göre bu hastalık Sivastopol’dan Kastamonu, Perşembe ve Tefenni nahiyesine yayılmıştı.³²

Osmanlı Devleti bu hastalıkla mücadele etmek için fuhuşla mücadele komisyonu kurmuştu. Hastalığın toplum üzerinde önemli etkileri olduğu hazırlanan raporlardan anlaşılmış, bu nedenle Emrâz-ı Zühreviye Nizamnamesi yayınlanmıştı. Frenginin önüne geçebilmek için genelevlerdeki kadınların sağlık kontrollerinin yapılması, gerekli tedbirlerin alınması üzerinde durulmuştu. Frengi, Osmanlı’nın halk sağlığını bozmakla kalmıyor aynı zamanda bu illet orduya yayılarak ülkenin askeri gücünü kırıyordu. Bu nedenle hastalıkla mücadele için Türkiye’ye getirilen Alman dermatolog Ernst von Düring 1889-1902 yılları arasında Anadolu’da frengi hastalığı ile ilgili taramalarda bulunup, doktorlara eğitim vermiş ve yeni frengi hastanelerinin açılmasına vesile olmuştur. 1897 yılında çıkarılan Kastamonu Vilayeti ve Bolu Sancağı Frengi Mücadele Teşkilatı Nizamnamesi ile hastalıkla mücadele konusunda çok yol kat edilmişti.³³ Hastalıkla mücadele için ileriki yıllarda 18 Ekim 1915 yılında çıkarılan Emrâz-ı Zühreviyenin Men-i Sirayeti Hakkında Nizamname Cumhuriyetin kuruluşuna kadar geçerli olmuştu.³⁴ Mehmet Temel, Nizamname için şu bilgiyi vermiştir:

Nizâmnameye göre emrâz-ı zühreviyenin yayılmasını ve bulaşmasını engellemek üzere özel teşkilat kurulacak, bu teşkilat İstanbul’da Polis Müdüriyet-i Umûmiyyesi’ne, taşrada hükümet-i mülkiyeye bağlı olarak çalışacaktır. Emrâz-ı Zühreviye hastasını muayeneden kaçırarlara, başka bir şahısla ilişkide bulunmasına aracılık edenlere, hazırlanacak talimatname doğrultusunda cezâî hükümler uygulanacaktır. Bu fiilleri işleyen umûma ait binalar da geçici veya devamlı olmak üzere kapatılacaktır.²⁶ Haziran 1920 tarihinde ise bu nizamnamede değişiklik

²⁸ Cumhuriyet Halk Partisi On Beşinci Yıl Kitabı 1938, 337-338

²⁹ Bkz. a.g.e., 333-335.

³⁰ Bkz. a.g.e., 331-393.

³¹ Bkz. Yıldırım 1985, 1320-1338.

³² TBMM ZC 1336, 45.

³³ Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.,a.g.e., 1328-1330.

³⁴ Temel 1998, 338

yapılmış, frengi mücadelesindeki inzibati işler Polis Müdüriyet-i Umumiyesi'ne, idare ve sağlık ile ilgili işler Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi'ne bağlanmıştır.³⁵

Görülen o ki Osmanlı'nın son dönemlerinde de frengi ile başa çıkabilmek için mücadele verilmiş fakat Cumhuriyet'e gelinceye kadar bu mücadelede hastalık tamamen ortadan kaldırılabilmemiş değildi. Türkiye Devleti'nin kuruluşunun ilk yıllarından itibaren oluşturduğu sağlık programının esaslarından bir tanesi de halk sağlığını temin etmektir. Bunun için verilecek sağlık savaşında bulaşıcı hastalıklarla mücadele etmek gerekliliği ortaya konulduğunda diğer salgın hastalıklar gibi frengi ile mücadele de yeni hükümetin gündemine eklendi. İlk girişim Dr. Fuad Bey tarafından 14 Ağustos 1920 yılında yapıldı. Bolu Mebusu Dr. Fuad Bey, "*frenginin men'i ve tahdidi sirayeti hakkında kanun teklifini*" 26 Aralık 1920 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne sundu.³⁶ Dönemin vekilleri kanun teklifi üzerine uzun tartışmalar yaptılar. Bu tartışmalarda; frenginin ilk görüldüğü Kastamonu, Bolu gibi illerde frengi teşkilatı varken söz konusu illerden daha fazla frengi vakalarının görüldüğü Konya ve Bursa'da hiçbir teşkilatın olmadığı, meclisin bunun için bütçe ayırması gerekliliği fikri ortaya atıldı. Bundan başka mecliste kadınların jinekolojik muayenelerinin yapılıp yapılamaması konusunda tartışmalar olmuş özellikle bakire kızların muayene edilmemesini teklif edenler ya da hastalığın tespiti için ağız içi, dirsek boyun gibi bölgelere bakılmasını önerenler olmuştu. Kadınların jinekolojik muayenesinin yapılabilmesi için kadınlara özel tıbbiye mekteplerinin açılarak kadın doktor yetiştirilmesi fikri de ortaya konulmuştu. Dr. Fuad bu teklifi sunduğu zaman; "*efendiler; bugün karşımızda iki mesele vardır. Bir kadınların muayenesi meselesi bir de frenginin tedavisi meselesi. Frengi; bendenizin nazarımda bugün memleketimize Yunan'ın yaptığı fenalıktan daha fazla fenalık yapmaktadır. Bugün ahalimiz Yunan'ın düşman olduğunu bilir. Fakat frenginin kendisine yapmış olduğu tahribatı bilmez*" diyerek durumun vahametini anlatmaya çalışmıştır.³⁷ Fuad Bey, toplumu hastalıktan kurtarmak için ülke genelinde araştırma yapılmasını, seyyar doktorların mahalleri gezerek halkı muayene etmelerini, hastalığı tespit edilenlerin tedavisi için ayrı hastanelere sevk edilmesi gerekliliğini önermişti. Fuad Bey, kadınların muayenesi konusunda taassup gösterenlerin daha çok şehir ve kasabalarda yaşadıklarını, bu durumu aşmak için her ailenin güvенеbileceği bir aile hekimi seçmesinin tavsiye etmişti.³⁸

Dr. Fuat Umay'ın kanun teklifi mecliste uzun tartışmalara sebep olmuş ancak 5 Şubat 1921 yılında mecliste yapılan oylamayla kabul edilmişti.³⁹ On iki maddeden oluşan kanuna göre; frengi hastaları istediği doktora tedavi olabilecek ve doktoru tarafından tasdik edilmiş evrakı yanında bulunduracaklardı. Doktorlar frengi vakasına rastladıklarında hastaların kimliklerini açık etmeden durumu hükümet veya belediye tabiplerine bildirecek, tedaviye gelmeyenleri ilgili makamlara iletceklerdi. Frengililerin tedavisi zorunluydu. Bir kişi hastalığını bilerek başkasına bulaştırırsa ve söz konusu kanuna aykırı davranırsa para ve hapis cezalarına çarptırılacaktı.⁴⁰

Devlet, frengiyle karşı mücadele süresince 1926 yılından 1937 yılına kadar 1,103,439 kişi muayene ettirmiş, 6000'e yakın kişinin tedavisi tamamlanmıştı.⁴¹ Frengi, Türkiye Cumhuriyeti'nin sağlıklı nesil yaratım politikası için tehdit unsuru olan bir bulaşıcı hastalık sayılmaktaydı. Bu nedenle dönemin Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti, yayınları aracılığı ile frengi hastalığının nesiller üzerindeki olumsuz etkilerini topluma anlatmaya çalışmıştı. 1929 yılının sonunda Sıhhiye Mecmuası'nda yer alan bir yazıda konuya şu sözlerle dikkat çekilmeye çalışılmıştı:

Frenginin anadan evlada intikal ederek hastalıkla malûl çocuğun uzviyetinde daha bazı hastalıkların inkişafına da zemin hazırlamış olur. Bu meyanda menenjit, tüberküloz şayanı zikirdir. Velhasıl frengi nesiller üzerine tahripkâr ve devamlı bir tesirle nesillerin mahvına sebep olmaktadır. Bir kısmı ölü olarak veya pek az bir zaman sonra ölmek üzere canlı doğarlar. Diğer bir kısmı da yaşamakla beraber daima aşağı bir nesle mensup olarak dejenere ve arriyere olarak kalırlar. Bunlar da hayatlarında eğri büğrü gayri tabii kafa teşekkülâtı, kısa boylu veya fazla uzun veyahut çok şişman ve bazen de çok zayıf olarak bulunurlar...⁴²

³⁵ A.g.e.,338-339.

³⁶ TBMM ZC 1336, 33-47.

³⁷ TBMM ZC 1336, 33-47.

³⁸ A.g.e.

³⁹ TBMM ZC 1337,84-89.

⁴⁰ Frenginin Men ve Tahdid-i Sirayeti Hakkında Kanun için bkz. Resmi Gazete, 7 Mart 1337, No.5

⁴¹ Cumhuriyet Halk Partisi On Beşinci Yıl Kitabı 1938, 379.

⁴² Kemal 1929,1627.

Frengi ile mücadelenin diğer bir yolu fuhşun önüne geçmektir. Devlet özellikle 1930 yılından itibaren fuhşu önlemek için yapılacakları programına aldı. Dönemin gazeteleri bu konuyu sıklıkla sütunlarına taşıdılar. Zührevi hastalıkların önüne geçebilmek için fuhşla mücadele talimatnamesinin hazırlandığı haberini veren gazeteler, Ankara’da fuhş ile mücadele talimatnamesinin uygulanmaya başladığını bir tanesi hariç diğer umumhanelerin kapatıldığını halka duyurmuşlardı. Gazeteler, Ankara’daki genelevlerin kapatıldığı haberini verirken İstanbul’dakilerin ise kapatılmayacağını belirtmişti.⁴³ İstanbul’daki umumhaneler kapatılmıyor fakat yenilerinin açılması ve bu evlere yeni kadın getirilmesi yasaklanıyordu. Böylelikle fuhşun ve fuhş yoluyla bulaşan zührevi hastalıkların önüne geçilmeye çalışılıyordu. 1930 yılında Akşam Gazetesi “*Fuhşa Karşı Mücadele, Umumhanelerin Her Tarafı ve Tamamen Kapatılması İçin Dahiliye Vekâleti Bir Talimatname Hazırladı*” başlığı ile yaptığı haberde Şükrü Kaya’nın fuhşla mücadele konusundaki ciddiyetini, bundan sonra umumhane açılmayacağını belirttikten sonra sütunlarında şu satırlara yer vermişti:

Umumhane ve vesikalı fahişe usulünün, memlekette fuhşa ve zührevi hastalıklara mani olmak şöyle dursun, bilakis, bunların sirayetinde amel ve buldukları yerlerde gençler üzerinde gayri ahlaki tesirler icra ettiği nazarı dikkat alan Dahiliye Vekâleti’nin bu şayanı takdir kararı hiç şüphesiz memnuniyetle karşılanacak ve iyi neticeler verecektir.⁴⁴

Akşam Gazetesi’nde fuhşla mücadele meselesine sık sık yer verilmekteydi. Dahiliye Vekâletince hazırlanan fuhş talimatnamesi ile ilgili şu açıklamalar yapılmıştı:

Layihada mevcut olan 18 madde yeniden umumhane açılmamasına, mevcut umumhanelere yeni kadınlar kabul edilmemesine ve kapanan umumhanelerin bir daha açılmamasına dairdir. Bu talimatnamenin başında hülaseten denilmektedir ki: fuhşu bazı usul ve kaidelerle birtakım nizamlar altına almak eski ve yanlış bir telakkidir. Bu gibi nizamlar Avrupa’da bir iki memlekette caridir ve bunlarda da bu nizamların kaldırılmasına doğru bir temayül başlamıştır. Çünkü fuhşun tanzimi kendisinden beklenen içtimai, ahlaki ve bahusus sıhhi iyiliklerin tamamiyle aksi neticeler vermiştir.

Bir cemiyette fuhş kanunla memnu ve ahlak telâkkisine göre ayıp ve menfur olmadıkça fuhşa ve fuhşhanelere konulacak kayıt ve nizamlar ne derece şiddetli olursa olsun yeni fuhşhane açtırmak demek fuhşu himaye etmek demektir. Düşenleri kurtarmak, düşmelerine mâni olmak için yaşama yollarını gösteren cemiyet ve müesseselerin tesisi lazımdır. Kanunların himayesine ve her memlekette halkın ahlak, sıhhat ve muavenetine mazhar olan bu koruma ve korunma müesseseleri devletin fuhşla mücadelesini pek çok teshil eder.

Cumhuriyet kanunları ve bahusus Türk Ceza Kanunu fuhşun memnuiyetini kabul etmiştir. Ortada irtikâp edilmiş bir cürüm olmadıkça hiçbir kimsenin hürriyet haysiyet ve namusuna ve meskeninin masuniyetine tecavüz olunamaz. Kanuni şerait haricinde her kim tarafından olursa olsun ev basmak sureti katiyede memnudur. Mütacasirleri derhal mahkemeye verilir. Fuhşu takip vesilesi ile nüfuz ve vazife-i memuriyetini suiistimal eden memurlara derhal işten el çektirilir ve haklarında takibatta bulunulur.⁴⁵

Bir diğer haberde de fuhşla mücadele talimatnamesinin basılıp vilayetlere iletildiği, Ankara’da sürekli olaylara sebep olan umumhanelerin kapatılıp, sermaye kadınların memleketlerine gönderildiği ifade edilmişti.⁴⁶ Bütün bunlardan anlaşıldığı üzere devlet 1930 yılında fuhşu bitirmek için ciddi kararlar almış, umumhanelerin kapatılmasını zaruri görmüştür. Ancak sonraki süreçte devlet bu konudaki mücadelesinde yöntem değişikliği yapmıştır. İzlenen yeni yöntemde fuhşla mücadele komisyonları kurulacak, umumi kadınların tespiti, muayene ve tedavileri yapılacaktı. Umumî ev, birleşme yerlerinin açılma şartları ve buraları işletenlerin uyması gereken sorumluluklar ve bazı cezai hükümler belirlenecekti. Bütün bunlar Fuhşla ve Fuhş Yüzünden Bulaşan Zührevi Hastalıklarla Mücadele Nizamnamesi’nde yer alacaktı.⁴⁷ Zafer Toprak bu konuyu şu şekilde değerlendirmiştir:

Cumhuriyet yönetimi için fuhş, milletin toplumsal bünyesini, hatta varlığını tehdit etmekteydi. Fuhşun önlenmesi, sağlıklı- gürbüz nesiller için bir ön şarttı. Öjenik politikalar Cumhuriyetle beraber önem kazandı. Bu amaçla hükümet “nizami fuhş”un kaldırılmasına çalışan uluslararası federasyonun “umumî evlerin men edilmesi” görüşünü benimseyerek 12 Nisan 1930 günlü “Fuhşla Mücadele” hakkındaki tamimi yayınladı. Valiliklere gönderilen bu tamimde Türkiye’nin hiçbir yerinde yeniden umumhane açılmasına izin verilmeyeceği bildiriliyordu. Mevcut umumhaneler diğer bir umumhane ya da yeniden bir kadını “sermaye” olarak

⁴³ Vakit 1930, 29 Nisan, 3.

⁴⁴ Akşam 1930, 7 Şubat, 1.

⁴⁵ Akşam 1930, 3 Nisan, 1-2.

⁴⁶ Akşam 1930, 29 Nisan, 3.

⁴⁷ TC. Resmi Gazete, 23 Teşrin-i Sani 1933, S.2560, s.3237.

alamıyordu. Sayıları her geçen gün azalacak olan umumhanelerde içki içmek ve çalgı çalmak yasaklandı. Yabancılardan fahişelik yapanlar, fuhşa aracı olanlar ve umumhane işletenler sınır dışı edildiler. Keza müzikhol, bar, kafeşantan gibi yerlerde çalışan yabancı sanatçılar, uygunsuz davrandıkları takdirde aynı işleme tabi tutuldular. Tamim ertesi, fahişeler sıkı bir gözetim altına alındı. Birçok kez fahişe avına çıkıldı, geliş güzel evler basıldı. Mesken masuniyetine tecavüz edildi. Gizlilik ve ketumiyete yeterince dikkat edilmez oldu. Haysiyet ve namus masuniyeti rencide oldu. Bu gelişmeler karşısında hükümet geri dönüş yapmak zorunda kaldı. Fuhşun tamamıyla kaldırılıp yasaklanması girişimi 1933 tarihli Fuhuşla ve Fuhuş Yüzünden Bulaşan Zührevi Hastalıklarla Mücadele Nizamnamesiyle geri bırakıldı. Tekrar denetim altında “nizami fuhuşa” dönüldü.⁴⁸

Nihayet 23 Kasım 1933 yılında Resmi Gazete’de “*Fuhuşla ve Fuhuş Yüzünden Bulaşan Zührevi Hastalıklarla Mücadele Nizamnamesi*” yayınlandı. Nizamnamenin birinci maddesine göre;

Fuhuş sebebiyle bulaşan zührevi hastalıkların yayılmasına mani olmak ve bu yüzden âme intizamının bozulmamasını temin ve fuhuşu murakabe eylemek üzere biri (zührevi hastalıklar ve fuhuşla mücadele komisyonları) ve diğeri (zührevi hastalıklar ve fuhuşla mücadele komisyonlarına yardım heyetleri) olarak iki teşekkül yapılmıştır.⁴⁹

Nizamnamenin dördüncü maddesinde kurulacak olan komisyonun görevi şöyle ifade ediliyordu:

“Komisyonların vazifesi fuhuştan bulaşan zührevi hastalıkların yayılmasına karşı gelmek için icap eden tedbirleri almak zührevi hastalıkların ve fuhşun mazarratlarını ve yayılmasını men’e dair mevcut kanunlar ve nizamların iyice tatbik edilip edilmediğine bakmak ve teşkilatın hesaplarını murakabe etmektir.⁵⁰

Dönemin gazetelerinden olan Vakit, konuyu dikkatlice takip etmekteydi. Komisyonun fuhuşla mücadele talimatnamesinin tatbiki üzerinde çalıştıklarını, birleşme evlerinin İstanbul’un neresinde açılacağı belirlenmek üzere olduğu bilgisini aktarmıştı.⁵¹

Fuhuşla ve Fuhuş Yüzünden Bulaşan Zührevi Hastalıklarla Mücadele Nizamnamesi ile umumî kadınlarının tespitinin yapılması öngörülmüştü. Bu kadınlar önce daha namuslu bir hayata ve ahlaklı olmaya teşvik edilecekti. Umumî kadın olarak hayatını devam ettirmek isteyenler için yeni uygulamalar yapılacaktı. Resmi kayıtları yapılacak, düzenli muayeneden geçeceklerdi. Hasta olanların tedaviye gelmesi ise zorunlu tutulmuştu. Hatta hastalık konusunda yanlış bildirimde bulunan hekimler Türk Ceza Kanunu’na göre muamele göreceklerdi.⁵²

Frengi ile mücadeleyi programına koyan Cumhuriyet yönetiminin bu konuda yaptığı işlerden bir tanesi de Umumi Hıfzıssıhha Kanunu’nun çıkarılması idi. Kanunun zührevi hastalıklarla mücadele bölümünde frengi hastası olanların tedavisinin mecbur olduğu, tedavinin hükümet ve belediye tabipleri tarafından ücretsiz yapılacağı, belli bir bölgede frengi hastalığı veya şüphesi varsa Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti tarafından mücadele heyetleri kurabileceğini ve bu konuda müesseseler açabileceğini, hasta olanları tedavi edebileceği yer almıştır. Kanuna göre askeri kıtalarda frengili askerlerin tespiti yapılacak ve uygulanan tedavi yöntemi Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti’ne bildirilecekti. Kanun çok teferruatlı bir biçimde hazırlanmıştı. Örneğin frengili bir bebeğin hasta olmayan bir sütanneye verilmesi yasaklanmıştı. Frengi hastalarının evlenemeyeceği de yasada yer almaktaydı. Frengi hastalarının yiyecek, içecek satan bir mesleği icra etmeleri bile yasaklanmıştı.⁵³

Dönemin sağlık politikası gereğince salgın hastalıkların tespit, tedavisi için gezici doktorlar görevlendirilmişti. Ülkenin çeşitli yerlerinde tarama yapan gezici hekimlerin frengi hastalığını tespit etmesi durumunda hastalığı tedavi etmesi ve tespitlerini hükümet yetkililerine bildirmesi zorunlu tutulmuştu.⁵⁴ 1934 yılındaki bu gelişmeden sonra frengi ile ilgili diğer bir gelişme de hastalık için kullanılacak ilaçlar konusunda oldu. 7 Haziran 1935 yılında kabul edilen 2767 numaralı “*Sıtma ve Frengi İlaçları İçin Kanun*” ile frengi ve sıtma tedavisi için kullanılan ilaçların memlekette yapılması, ithali Türkiye Kızılay Cemiyeti’nin monopolü altına alınmıştı.⁵⁵

⁴⁸ Toprak 1987, 31-40.

⁴⁹ Bkz TC. Resmi Gazete, 23 Teşrin-i Sani 1933, S.2560, s.3237.

⁵⁰ A.g.e.

⁵¹ Vakit 1933, 29 Birinci Kanun, 3.

⁵² Bkz TC. Resmi Gazete, 23 Teşrin-i Sani 1933, S.2560, s.3237-3248.

⁵³ Umumi Hıfzıssıhha Kanunu için bkz Resmi Gazete, 6 Mayıs 1930, S.1489, s.8895-8910.

⁵⁴ Resmi Gazete, 6 Teşrin-i Evvel 1934, S.2821, s.4381-4388.

⁵⁵ Resmi Gazete, 15 Haziran 1935, S.3029, s.5331

Görülen o ki Cumhuriyet yönetimi diğer salgın hastalıklar gibi Frengi'yi yok etmek üzere sıkı bir mücadeleye girişmişti. Milletvekilleri de aynı şekilde sağlık alanındaki gelişmeleri dikkatle takip etmekte ve mecliste Sıhhat ve İçtimai Muavenet Bakanı Refik Saydam'a toplum sağlığını ilgilendiren konularda sorular sormaktaydılar. Bakan da vekillerin frengi ile mücadele konusunda sordukları bir soruya yanıt olarak ülkedeki frengi hakkında yanlış kanaatlerin olduğu, frengi vakalarının sanıldığı gibi yüksek miktarda olmadığını söylemişti. Saydam'a göre 1934 yılının sonuna kadar tespit edilen frengili sayısı 213.716 idi. Bunlardan 21.372'si tedavi edilmiş 37.975'i vefat veya başka sebeplerden ayrılmıştı. 1935 yılında ise 154.369 kişi tespit edilmişti. Bu miktarın ülke nüfusunun %0.9'una denk geldiğini aktaran Saydam, tespit edilemeyenlerle beraber bu oranın %2 olabileceğini aktarmıştı. Frengili bölgelere 1934 yılında 150 kilo Neosalvarsan⁵⁶, seyyar doktorların gönderildiğini ve çeşitli teşkilatların yapıldığını aktaran Saydam, bu hastalığın tedavisinin üç yıl sürdüğü ve sıtmayla kıyaslandığında frenginin daha müşkül bir hastalık olduğunu ifade etmiştir.⁵⁷

Frengi ile mücadele uzun yıllar hükümetlerin programlarında sağlık politikalarının bir parçası olarak hep var oldu. 1937 yılında dahi Celal Bayar, hastalıkla mücadeleyi programına aldı. 1938 yılında Frengi Tedavisi Talimatnamesi yayınlandı. Hastalık konusunda halkı aydınlatmak amacıyla propagandalar yapıldı.⁵⁸ Cumhuriyet yönetimi Türkiye'nin kuruluşunun ilk yıllarından itibaren Frengi hastalığının toplum üzerinde nitel ve nicel anlamda felaket getireceğinin farkına varmış, hastalıkla etkin bir biçimde mücadele etmişti. Hastalığın tedavisi için gerekli yasal düzenlemeler yapılmış ve belirli aralıklarla bunlar ihtiyaçlara göre güncellenmişti. Hastalığın görüldüğü yerlerde taramalar yapılmış, hastalar tedavi edilmiştir. Yapılan sağlık propagandaları ile hastalığın nesilleri mahvettiği, ölümcül olduğu, bu içtiami hastalıktan korunmak ve kurtulmak gerektiği topluma anlatılmıştı. Programlı ve istikrarlı bir biçimde yürütülen sağlık politikası ile hastalık küçümsenemeyecek düzeyde aza indirilmişti.

Verem

“Tüberküloz hastalığı(verem) mycobacterium tuberculosis isimli bir mikrop aracılığı ile oluşan bulaşıcı bir hastalıktır. Bulaştırıcı tüberküloz hastası bir kişinin öksürmesi, hapsirmesi veya konuşması ile havaya karışan basillerin solunum yolu ile sağlıklı bir insanın akciğerine ulaşması ile hastalık bulaşmaktadır”.⁵⁹ Halk sağlığını olumsuz yönde etkileyen bulaşıcı hastalıklar arasında yer alan verem, Osmanlı Devleti'nde olduğu gibi Cumhuriyet yönetiminin de gündeminde olmuştur. Osmanlı'da illet-i dereniye, emraz-ı siliyle, sillü'r-rie, tederrün-i rie gibi isimlerle anılan hastalığın toplum üzerinde yarattığı tehlikenin farkına varan II. Abdülhamit hastalıkla mücadele etme kanısına varmıştı. Ülkenin nüfus, sağlık, ekonomi politikalarını olumsuz yönde etkileyen bu hastalıkla başa çıkma fikrinde olan yönetim, hastalıktan korunma yollarının belirlenmesi için Cemiyet-i Tıbbiye-i Şahane'den yardım istemişti.

Ceren Rasimoğlu'nun aktarımına göre; Cemiyet 1895 yılında bir toplantı yapmış ve hastalıkla mücadele konusunda çeşitli kararlar almıştı. Buna göre veremden korunmak için savaş derneğinin, sanatoryumun kurulması, vücut hijyeni, özel hastanelerin yapılması, hastane ve hapishanelerdeki veremlilerin ayrı tutulması gibi konular tartışılmış, bu yönde kararlar alınmıştı.⁶⁰ 1902 yılında Saint Georges Burgaz Ada ve 1906 yılında Hamidiye Etfal Hastanesi Çocuk Sanatoryumlarının açılması ile veremle mücadeleye devam edildi. İçtimai bir hastalık olan verem, sosyo-ekonomik düzeyi düşük olan bölgelerde daha yaygındı. Osmanlıda hastalığın programlı ve etkin bir biçimde tedavi edilememesi neticesinde çok sayıda sivil ve asker hayatını yitirmişti. Bu nedenle verem hastalığı ile baş edebilmek için çeşitli sivil kuruluşlar oluşturuldu. Besim Ömer'in 1918'deki teşebbüsünün ardından Verem ile Mücadele Osmanlı Cemiyeti kuruldu. Cemiyet, propaganda ile hastalığın önüne geçme kararını aldı. Cemiyet 1920 yılında İstanbul'un işgaline kadar faaliyet gösterdi.⁶¹

⁵⁶ Neosalvarsan Frengi hastalığını tedavi için kullanılan bir ilaçtır.

⁵⁷ TBMM ZC 1935, 241.

⁵⁸ Malkoç 2018, 78-85.

⁵⁹ <https://www.toraks.org.tr/halk/News.aspx?detail=3504>, e.t.3.12.2019.

⁶⁰ Rasimoğlu 2018, s.51.

⁶¹ A.g.e.

Türkiye’de Cumhuriyet’in ilk yıllarında veremle mücadele edilmek üzere çeşitli cemiyetler kuruldu. 18 Şubat 1923 tarihinde İzmir Verem Mücadele Cemiyeti Dr. Behçet Salih’in girişimleri ile kuruldu. Cemiyetin amacı propaganda ve eğitim yoluyla halkı verem hastalığı konusunda bilinçlendirmektir.

Bir yönetim kurulu oluşturularak çalışmalarına başlayan derneğin ilk işi, bir basın bildirisi yayımlayarak kamuoyunun dikkatini çekmek ve halka yönelik konferanslar düzenlemek olmuştur. Oluşturulan propaganda kurulu sinemalarda veremle ilgili belgesel film gösterileri düzenlemiş, resamlara yaptırdıkları resimleri seyyar müzeler eşliğinde en uzak köylere kadar göndererek sergiler düzenlemişti.⁶²

Dernek açtığı dispanserler ile sağlık hizmeti vermiş, Ege Bölgesi’nin diğer illerinde şubeler açarak daha faal ve daha kurumsal bir nitelik kazanmıştı. Derneğin çıkardığı ve sonradan adı Sıhhat Mecmuası’na dönüşecek “*Sıhhi Cidâl Dergisi*” ile toplum hijyen ve hastalık konusunda bilinçlendirilmişti.⁶³

Sıhhiye Vekili Dr. Refik Bey (Saydam) 1924 yılında TBMM’de verem hastalığı ile ilgili yaptığı açıklamada veremin içtimai bir hastalık olduğunu ifade etmişti. Bu nedenle hastalıkla mücadele konusunda toplumun bilinçlendirilmesi gerektiğini anlatmıştı. Ona göre halka hastalıktan nasıl korunacağı anlatılmalı, bunun için neşriyat yapılmalı, mekteplerde çocuklara hastalığın ne şekilde ortaya çıktığı anlatılmalı, yapılacak sağlık propagandası ile hastaların takip edeceği yollar izah edilmeli ve tedavi için dispanserler kurulmalıydı. Refik Saydam, Sıhhiye Vekâleti’nin 1924 yılı için 25’i ücretli 25’i ücretsiz olmak üzere 50 yataklı bir Verem Sanatoryumu yapılmakta olduğunu ifade etmişti.⁶⁴ Bu ifadenin ardından Verem Sanatoryumu Heybeliada’da inşa edildi. Sanatoryum kurulduğu zaman yüz yirmi beş yatakla topluma sağlık hizmeti vermişti.⁶⁵

Veremle mücadele için sürdürülen sağlık propagandasında yayınlar etkin bir şekilde kullanıldı. 1924 yılında İzmir Verem Mücadele Cemiyeti tarafından çıkarılan yayınlardan olan “Herkes Nâfi Sağlık Öğütleri” adlı eser okul çağındaki küçük çocukları hastalık konusunda bilinçlendirmek amacıyla basılmıştı. Verem nedir? Hastalığın nasıl farkına varılır? İnsan nasıl verem olur? Mikrop insanın vücudunun haricinde mevcut olabilir mi? Verem Akciğerlerden başka vücudun başka yerlerine de musallat olabilir mi? Vereme maruz olanlar ne gibi kimselerdir? vb. sorulara yazılan cevaplar ve dikkat çekici resim ve kısa açıklamalarla çocuklarda hastalığa karşı belirli bir bilinç düzeyi oluşturulmak istenmiştir.⁶⁶ 1927 yılında Türkiye Himaye-i Etfâl Cemiyeti tarafından çıkarılan “Annelere ve Çocuklara Salname” adlı eserde toplum hastalık konusunda bilinçlendirildi. Eserde şu ifadeler yer verilmişti:

Hastalıkların en vahimi veremdir. Hastalık insandan insana, hayvandan insana geçer. Sadece büyük hayvanlarda değil küçüklerde de bu hastalık görülür. Verem balgamla, toz ile temas, yiyeceklerle geçer. Hasta olan bir kişinin kullandığı eşya, kıyafet veya örtüde balgam varsa bu eşyaları başkaları kullanırsa, hastalık onlara da bulaşır. Evlerde meskenlerde verem pislikten, kalabalıktan, hava ve zıyasızlıktan, beslenmemekten, açlıktan ayyaşlıktan, bekrilikten yayılıyor.⁶⁷

Eserde hastalığın ne olduğu anlatılmış sonra da hastalıktan korunma yollarından bahsedilmişti. Buna göre halk hastalığın teşhis ve tedavisi için dispansere gidip muayene olmalı, hasta ise sanatoryum veya hastanede tedavi edilmeliydi. Çocuklar açık havada tutulmalı, onlara hastalığı bulaştırmamaları için ne yapmaları gerekenler anlatılmıyordu. En önemli şey ise kişinin kendi sağlığına önem vererek kendi sağlığını koruması ve kendini hastalığa yakalanacak duruma getirmemesi idi. Yerlere tükürmemek, kişisel hijyene önem vermek gereken önlemler arasında sayılmıştı.⁶⁸

Verem ile mücadele için 1927 yılında İstanbul’da İstanbul Verem Mücadelesi Cemiyeti kuruldu. Bu cemiyet de İzmir’deki ile aynı amacı gütmekteydi. Halk eğitim ve propaganda ile bilinçlendirilecek, çeşitli yayınlar yapılacak, tedavi amaçlı sanatoryumlar kurulacaktı. Dr. Tevfik Sağlam ve Dr. Tevfik İsmail bu derneğin kurucuları arasında sayılan ve hastalıkla mücadelede oldukça faal olan isimlerdi. Derneğin 1932 yılında Erenköy’de açtığı verem sanatoryumu halka hizmet vermişti. Dr. Tevfik

⁶² Gürkan 2013, 139.

⁶³ A.g.e., 139-144.

⁶⁴ TBMM ZC 1340, 125.

⁶⁵ Ülkü 1933, 253-257.

⁶⁶ Herkes Nâfi Sağlık Öğütleri 1924.

⁶⁷ Annelere ve Çocuklara Salname 1927, 83-87

⁶⁸ A.g.e., 83-89.

Sağlam, Dr. Tevfik İsmail, Dr. İhsan Rifat 1934 yılında üç ayda bir “tüberküloz” adlı bir dergi çıkararak verem ve veremle ilgisi olan hastalıklar hakkında yazılar yazmışlardır.⁶⁹ İstanbul ve İzmir’in dışında Samsun ve Denizli’de de veremle mücadele için cemiyetler kuruldu.⁷⁰ Bu kuruluşların varlığı ülke çapındaki sivil örgütlenmenin hastalıkla mücadelede ne kadar önemli olduğunu göstermiş oldu. Devlet, 1930 yılında çıkardığı Umumi Hıfzıssıhha Kanunu ile veremle mücadelede resmi sorumluluğu üstüne aldı. Kanunun veremle mücadele kısmında verem hastalarının ve veremden ölenlerin devlete ihbar zorunluluğu hükmü vardı. Hükümet ve belediye tabiplerinin talebi üzerine hasta olanların ikametgahları ve eşyalarının dezenfekte edileceği, veremle mücadele cemiyetlerine ait müesseselerde uygulanan mücadele tedbirlerinin Vekâletin denetiminde olacağı yasada yer alan diğer hükümlerdi. Kanunda verem olanların nikâhlarının altı ay erteleneceği, veremli kadınların sütannelik yapamayacağı, veremli kişilerin yiyecek ve içeceklerle ilgili bir iş yapamayacakları da yazılmıştı.⁷¹

Devlet, veremi önlemek için aşı uygulamaları da yapmıştı. Yeni doğan çocukları hastalıktan korumak için BCG aşısı tatbik edilmişti. 1931 yılında 2,1932’de 15, 1933’te 31, 1934 yılında 20, 1935,1936,1937 yıllarında 17’şer doz aşı yapılmıştı. Devletin aşı yapma konusunda istekli olmasına rağmen halkın bu konuya çok hevesli olmadığı anlaşılmaktadır.⁷² Dönemin Sağlık Bakanlığı diğer salgın hastalıklar gibi veremi önlemek için sürekli çalışma halinde olmuştur. Heybeliada Verem Sanatoryumu’nda 1924-1937 yılları arasında 3783 kişi yatırılarak tedavi edilmişti.⁷³ Sıhhat Merkezleri, Süt ve Mektep Çocukları Bakım Evleri, halk sağlığını korumak ve verem ile diğer salgın hastalıklar neticesinde görülen çocuk ölümlerini azaltmak amacıyla kurulmuş ve oldukça faaliyet göstermişlerdi.⁷⁴Türkiye’nin kuruluşundan 1938 yılına kadarki süreçte ülke yönetimi veremle mücadele için çalışmalarını aksatmadan devam ettirmiş, dönemin Eğitim, Sağlık ve Maliye Bakanlıkları oluşturulacak politikalarda iş birliği yapmışlardır.

Trahom

Trahom etkeni Halberstaedter- prowazek olan kronik, spesifik, bulaşıcı bir hastalıktır. Trahomda üst göz kapağı konjunktivası hiperplazisi sonucu folliküller oluşur. Hastalık ilerledikçe arızalar şiddetlenir, yaralar cerahatlenerek delinir ve gözün akıp kör olmasına sebep olur. Trahom gözden göze eller, havlu, mendil, eşya ve karasineklerle mekanik olarak taşınır. Özellikle hijyen şartları iyi olmayan bölgelerde fazla görülür.⁷⁵

Türkiye Cumhuriyeti kurulduğu zaman başlattığı sağlık savaşında mücadele ettiği hastalıklardan bir tanesi trahom idi. 1924 yılında Sivas Mebusu Halis Turgut, frengi, malarya, trahom, çiçek vb. salgın hastalıkların ırkı kemiren hastalıklar olarak addetmişti.⁷⁶ Trahomla mücadele 1924’ten sonra sağlık programlarına dâhil edilmişti. Dönemin Sıhhiye Vekili Refik Saydam’ın hastanelerin göz kliniklerinden bilgi alması ve hastalıkla ilgili araştırma yapması için Göz Doktoru Vefik Hüsnü Bulat’ı Güney ve Orta Anadolu’ya göndermesi ile hastalıkla mücadele süreci başlamıştı. Dr. Bulat bölgede yaptığı araştırma ile raporlarını 1927 yılında II. Milli Türk Tıp Kongresi’nde açıklamıştı.⁷⁷ Vefik Hüsnü Bulat, II. Milli Türk Tıp Kongresi’nde trahom hastalığı ile ilgili aydınlatıcı açıklamalarda bulunmuştu. Ona göre; “bir memlekette trahomluların çoğalması için o memlekete trahomluların girmesi ve trahomluların girdiği o memlekette tali sebeplerin bulunması lazımdır. Türkiye’ye trahom Mısır, Suriye ve Yunanistan’dan girmiştir. Türkiye’nin her köy ve kasabasında muhtelif nispetlerde bulunmaktadır”⁷⁸ Dr. Vefik’e göre hastalık herhangi bir ırka özgü değildir. Hastalığa her bünyedeki kişi yakalanabilir. İrtifâ’ ve hararetin trahoma yakalanmada bir rol oynamadığını anlatan Dr. Vefik, bu hastalığın görülme derecesinin yüksek-alçak, sıcak veya soğuk bölgelerde yaşamla ilgili olmadığını, hastalığa yakalanmış ve iyileşmiş bir kişinin tekrar hasta olma olasılığının bulunduğunu aktarmıştı. Dr. Vefik’e göre; bazı memleketlerde trahomun artmasının nedeni iptidai yaşam koşullarıydı.

⁶⁹ Sağlam- İsmail 1934, 1.

⁷⁰ Rasimoğlu 2018, 52.

⁷¹ Umumi Hıfzıssıhha Kanunu için bkz. Resmî Gazete, S. 1489, 6 Mayıs 1930, s.8901

⁷² Cumhuriyet Halk Partisi On Beşinci Yıl Kitabı 1938, 379.

⁷³ A.g.e., 347.

⁷⁴ A.g.e.,356

⁷⁵ Hot 2003, 22.

⁷⁶ TBMM ZC 1340,681,686.

⁷⁷ Bkz. Özer 2014, 126-127.

⁷⁸ İkinci Milli Türk Tıp Kongresi 1927.,7-9.

Rutubetli, alt katlarda toprak odalarda, kalabalıkla yaşamak hastalığı arttıran etmenlerdi. Çocukların bu hastalığa okullarda yakalanma riskinin fazla olduğu, özellikle 8-16 yaş arasında hastalık daha kolay sirayet ettiğini aktaran Dr. Vefik (Bulat), Türkiye’yi coğrafi açıdan 4 trahom mıntkasına ayırmıştı.

“Trahomun Türkiye’nin her tarafında çoğaldığı müşahedelerimize nazaran sabittir. Trahomun ülkemiz dahilinde bu çoğalmasa şimdiye kadar sıhhatle yaşamak ve halkı yaşatmak için hıfzıssıhha esaslarının ehemmiyetle nazr-ı dikkate alınmadığındandır”⁷⁹ ifadesini kullanan Dr. Vefik, ülke halkının sıhhat durumunun ülkenin mali gelişimiyle doğru orantıda olduğu belirtmişti. Özellikle ziraat erbapları ve işçilerin sağlık durumlarının iyi bir hale getirilmesi ile ülkenin zenginliğinin artacağına inan Dr. Vefik, Cumhuriyet hükümetinin bu durumu kavradığını ve iki yıldır bu konuda sağlık savaşı verdiğini açıklamıştı.⁸⁰ Dr. Vefik, Türk halkının daha iyi yaşam koşullarına sahip olması için hastalıkla mücadele edilmesi gerektiği üzerinde de durmuştu.

Trahom hastalığı ile mücadele konusunda tanınan diğer bir isim Dr. Nuri Fehmi’dir. Dr. Nuri Fehmi’nin 1927 yılında basılan “*Trahom*” adlı eserinde hastalıkla ilgili şu ifadeler kullanılmıştır;

Trahom afetinin ırkımızı sıtma ve verem kadar, belki de daha fazla tehdit ettiği şüphe götürmez bir hakikattir. Anadolu’yu gezen her hekim bu menhûs hastalığın vüs’at-i intişar ve tahribatı önünde mütehayyir ve müteessir kalıyor. Bu böyle olduğu halde bir iki sene evveline gelinceye kadar gerek halk gerekse hekimler bu içtimai afete o kadar ehemmiyet vermiyordu.

Sıhhiye Vekâlet’inin iki seneden beri devam eden feyizli ve hayırlı mesaisi olmasaydı hiç şüphesiz ki bu lâ-kaydî daha birçok zaman devam edecek binnetice binlerce vatandaşımız körlüğe mahkûm olacaktı.

Memleketimizde trahoma karşı mücadeleye başlanmıştır. Lakin bir az geç ve gayri muntazam olarak... Bununla beraber yakın zamanda bu mücadelenin daha muntazam ve meşher bir safhaya gireceğinden ümîde varız.⁸¹

Dr. Nuri Fehmi’ye göre mütehasıslar hariç diğer doktorların trahom hastalığına karşı alakaları azdı. Ona göre hastalıkla mücadeleye başlamadan önce hastalığı iyi tanımak gerekliydi. Bu eseri yazmasındaki sebep de mütehasıs olmayan doktorlara hastalığı tanıtmaktı. Nuri Fehmi bu yolla hastalıkla mücadelede kendine bir misyon yüklemişti. Nuri Fehmi’nin dışında başka hekimler de trahom mücadelesinde aktif roller üstlenmişlerdi. II. Milli Türk Tıp Kongresi’nde sunulan görüşler trahom hastalığı ile mücadelenin başlamasında itici bir güç oldu.

Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye Vekili Doktor Refik Bey, 1927 yılında TBMM’de yaptığı konuşmada sağlık programlarında trahomla mücadelenin yer aldığını ifade etmişti. Dr. Refik Bey (Saydam) konuşmasında trahom teşkilatı için şu sözlere yer vermişti:

Mütehasıslarımızın nokta-i nazarlarına tevfikân Cenupta Behisni, Hasan Mansur Kazasıyla Şarka doğru tevessü etmek üzere teşkilat yapılmıştır. Bunlar bütçe nispetinde yapılmıştır.1926 senesi zarfında 19.442 kişi muayene edilmiş 6.275kişi trahomlu bulunmuş ki, %32 nispetindedir. Hakikaten bu mıntikalarda trahom mütekâsiftir. Tahtı tedaviye alınmış, bugüne kadar hastanede yatan ve ayakta tedavi olanların mecmuu 5.811kişidir.⁸²

Dr. Refik Bey’in verdiği bilgilere göre 1930 yılında 60.600 kişi muayene edilmiş, 45.000 kişinin trahomlu olduğu tespit edilmişti. Ayakta tedavi edilenlerin sayısı ise mükerrerler ile 1.139.665, yatırılarak tedavi edilenlerin sayısı 1.560, yalpan ufak ve büyük ameliyatların sayısı 15.189’dur.⁸³

Dr. Refik Bey’in sağlık bakanlığı yaptığı yıllar boyunca Trahomla mücadele etmek için trahomun yaygın olduğu bölgelerde hastane ve dispanserler hizmet vermişti. 1933 yılına kadar trahomla mücadelede hizmet veren hastane ve dispanser sayısı şöyleydi: Adana’da 20 yataklı hastane ve 1 dispanser, Gaziantep’te 15 yataklı hastane ve 1 dispanser, Behisni ve Kilis’te 10’ar yataklı hastane ve 1 dispanser, Adıyaman’da 20 yataklı hastane ve 1 dispanser, Malatya’da 10 yataklı hastane ve 1 dispanser, Urfa’da 15 yataklı hastane ve 1 dispanser, Siverek ve Maraş’ta 10’ar yataklı hastane ve 1

⁷⁹ A.g.e., 10

⁸⁰ A.g.e., 11.

⁸¹ Fehmi, 1927, 1.

⁸² TBMM ZC 1927, 73.

⁸³ TBMM ZC 1933, 128.

dispanser⁸⁴ Bununla beraber Gaziantep, Kilis, Besni, Adıyaman, Malatya, Urfa ve Siverek'te seyyar teşkilatlar kurulmuştur.⁸⁵

Halk sağlığını koruma ve iyileştirme çabasında olan Cumhuriyet yönetimi, salgın hastalıklarla baş edebilmek, hastalığı yok edebilmek için dönemin Sıhhiye Vekâleti aracılığıyla hastalığı programına aldı ve bir bütçe ayırdı. Bulaşıcı hastalıklarla ilgili belli miktarda bütçe oluşturmuştu. Fakat 1924 yılına kadar Trahom ile mücadele için bir bütçe ayrılamamıştı. 1924 yılından itibaren trahom için mali kaynak tahsis edildi. 1924 yılında ise hastalıkla mücadele için 10.000 liralık teklif sunulmuştu.⁸⁶1931 yılında Trahom ile mücadele için ayrılan 77.150 liranın yeterli olamayacağı anlaşılınca emraz-ı zühreviye mücadelesi tahsisatından 2000 lira Trahom için ayrılmıştı.⁸⁷1932 yılında hastalıkla mücadele için 122.000 lira bütçe ayrılmış bu da yeterli olmayınca 50.000 lira eklenmişti. 1933 yılında yapılan görüşmelerde ise hastalıkla mücadele masrafı 149.000 lira olarak belirlenmişti.⁸⁸1935 yılında ise bu bütçe 168.430⁸⁹, 1937'de 230.000⁹⁰, 1939 yılında 270.000⁹¹ lira idi. Bu verilerden anlaşılacağı üzere Sıhhiye Vekâleti, trahoma olan ilgisini azaltmamış, hastalıkla mücadele için mutlaka bir bütçe ayırmıştır. Mecliste trahom meselesi sürekli canlı tutulmuş, vekillerin hastalık konusundaki sorularına Dr.Refik Bey (Saydam) tarafından cevap verilirken, hastalıkla mücadelede yapılan işler izah edilmiştir.

Refik Saydam'ın 1935 yılında verdiği bilgilere göre; trahom mücadele alanı genişletilmişti. Önceden trahom mücadelesi Gaziantep, Malatya, Urfa, Maraş, Adana'da verilirken mücadele alanına yenileri eklenmiş ve 241 bin nüfusluk bir sahada faaliyete devam edilmişti. Fakat 1935 yılında hastalık tam olarak yok edilebilmiş değildi. Saydam'ın ifadesine göre özellikle göçler hastalığın yayılmasına neden olmuştu. Diğer taraftan çocukların hastalığa yakalanma riskinin yüksekliği üzerinde duran Refik Saydam, mümkün olduğu kadar hastalıklı çocuklarla, salimleri birbirinden ayırmak, temaslarını menetmek ve hasta olanları mahalli hastanelere sevk etmekle meşgul olduklarını ifade etmişti. Sıhhiye Vekili Refik Saydam, TBMM'de yaptığı konuşmada 1935 yılına kadar 6-7 yıl senelik trahom mücadelesini bir başlangıç olarak kabul ettiğini mücadelenin uzun yıllar sürdürüleceğini ifade etmişti. Vekile göre; mücadelede kalabalık şehir, kasabalar ya da iktisadi öneme sahip olan yerler öncelikli olacaktır. Her ne kadar trahomla mücadelede istenilen seviyeye getirilemese de bu alanda oldukça ilerleme kaydedilmişti. 1935 yılında trahom mıntıklarında toplam 120 yataklı trahom hastaneleri mevcuttu. Bir sene zarfında 87.000 kişi hastanelere müracaat etmiş, 2.059.000 ilaçlama yapılmıştı.2215 kişi yatırılarak tedavi edilmiş, 4318 ameliyat yapılmıştı.⁹² 1936 yılında hastanelere müracaat eden 92.000 kişiden 54.000'i trahomlu olduğu saptanmış ve gerekli tedavi edilmiştir.⁹³Seyyar trahom teşkilatı 60.000 nüfuslu 426 köyde faaliyet göstermekteydi. Teşkilat bu bölgelerde 44.286 kişinin hasta olduğunu tespit etmişti. Teşkilatın illere göre tespiti ise şu şekildeydi: Kilis'te %86, Adıyaman'da %80, Siverek'te %74, Nizip'te %73, Gazi Antep'te %71, Malatya'da %53, Maraş'ta %36,7, Adana'da %31.⁹⁴

Dr.Refik, yukarıda adı geçen yerlerin trahom mıntıkları olduğunu ifade ederken, Türkiye'de trahom hastalığı ile mücadelenin uzun vadeli olacağını belirtmişti. Saydam;

Daha uzun seneler bu mesele üzerinde çalışılırsa ancak yavaş yavaş muvaffakiyet eseri gösterebileceğiz. Yalnız memnun olduğumuz bir şey varsa, bizi muvaffakiyete götüren şimdiye kadar kör olma hadiseleri çok azalmıştır. Hasta oluyor fakat tedaviye geliyor. Derece-i sirayeti geçiyor. Nihayet durgun bir hastalık haline geliyor. Hastalığa yakalanıp ta kör olan pek azdır. Ümit ederim ki birkaç sene zarfında körler çarşılarını da kaldırabiliriz⁹⁵ derken halk sağlığını ne kadar önemsedığını göstermeye çalışmıştı.

Cumhuriyet yönetimi; toplum sağlığını tehdit eden bulaşıcı hastalıklarla mücadele konusunda kararlı bir politika sergilemişti. Bulaşıcı olan ve Türk toplumunun sağlığını tehdit eden trahom hastalığı ile de

⁸⁴ A.g.e., s.127-128

⁸⁵ A.g.e., s.128

⁸⁶ TBMM ZC 1340, 681,686.

⁸⁷ TBMM ZC 1932,8.

⁸⁸ TBMM ZC 1933, 127.

⁸⁹ TBMM ZC 1935, 246.

⁹⁰ TBMM ZC 1937, 238.

⁹¹ TBMM ZC 1939, 239

⁹² TBMM ZC 1935,242.

⁹³ TBMM ZC 1937,236.

⁹⁴ A.g.e.,237.

⁹⁵ A.g.e.

mücadele 1924 yılından itibaren sağlık programlarına alınmış, öncelikle hastalığın yaygın olduğu yerler saptanmış, bu bölgelerde hastalıkla mücadele için seyyar teşkilatlar, hastane ve dispanserler kurulmuştur. 1930 yılında çıkarılan Umumi Hıfzıssıhha Kanunu ile de hastalığın tedavisi için gerekli yasal düzenlemeler yapılmıştır. Dönemin Sıhhiye Vekili olan Refik Saydam, hastalığa karşı dikkatini canlı tutmuştu. Hastalığın görüldüğü yerlerde etütler yaptırmış ve ihtiyaca göre tüm gereklilikleri sağlamaya çalışmıştı.

Trahom hastalığının tedavi edilememesi sonucunda görülen nihai sonuç ölüm değil körlüktür. Dönemin sağlık ve ekonomi anlayışı Türk toplumunun sağlam bir bünyeye sahip olmasıyla ilintiliydi. Toplumda körlüğün yaygın bir biçimde bulunması dönemin sıhhi ve iktisadi politikası ile uyumsuzdu. Bu nedenle topluma hem maddi hem de manevi yönde zarar veren bu hastalıkla uzun yıllar programlı bir mücadele yürütüldü. Sıhhi teşkilatın genişletilmesi ve ilgili personelin yetiştirilmesi, hastalıkla mücadele için bütçenin her yıl artırılması temel uygulamaları oluşturdu.

Sıtma

*“Sıtma, parazit taşıyan dişi anofel sivrisineklerin beslenmesi esnasında insana inoküle ettikleri Plasmodium cinsi parazitlerin eritrositleri enfekte etmesiyle gelişen bir enfeksiyon hastalığıdır”.*⁹⁶ Sıtma hastalığı ile mücadele Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun ilk yıllarından itibaren sağlık politikalarına dahil edilmişti. Gazi Mustafa Kemal Paşa, 1 Mart 1923 yılında TBMM'de yapmış olduğu konuşmada en çok ölüme sebep olan salgın hastalıkların sıtma, verem ve frengi olduğuna dikkat çekmiş ve şu sözleri söylemişti:

Sıtma hastalığının ülkemizdeki yayılma oranı ve yaptığı yıkıntıya karşı yeterli önlemler bulunduğu iddia edilmemekle birlikte, sıtmanın en etkili olan, İstanbul kimyahanesinde üretilen devlet kinininin bin kiloya yakın mevcudu Ziraat Bankası eli ile bütün bölgelere dağıtılmak üzeredir. 250 kilo da parasız kinin dağıtılmıştır. Yine geçen yıl ödeneğinden artan para ile dışarıdan yeniden bin kilo kadar kinin alımı için başvurulmuştur. Sıtma hastalığının kökünün kazınması için tek çare olan kurutma ve arazi islahı sorununa ve şehir ve köylerin sağlık koruyucu şartlarının düzeltilmesine olanağın durum sağlandığında hemen başlanacak ve bunun tamamlanması bayındırlık ve sağlık işlerimizin en gerekli ve en önemli görevlerinden olacaktır...⁹⁷

Cumhuriyet yönetimi toplum sağlığını tehdit eden bulaşıcı hastalıklardan sayılan sıtma hastalığı ile mücadeleye 1924 yılında başlamıştı. İlk aşamada ülkede sıtmalı olan bölgeler tespit edilmiş daha sonra hastalığın en yaygın olduğu mahallerden işe başlanarak hastalığı yok etmek için mücadeleler verilmişti.⁹⁸ Söz konusu yılda Türkiye'de hasta sayısının yüksekliği, sağlık personelinin ve ilacın yetersizliği sıtma savaşını zorlaştıran bir durum olarak ülke yönetiminin karşısına çıkmıştı. Bu eksiklikleri hızlıca gidermek mümkün değildi. Ancak çok uzun ve zorlu bir mücadele içine girilmeli, esaslı bir program oluşturularak bu program dahilinde hareket edilmeliydi. Bu durumun farkında olan Sağlık Bakanlığı'nın ivedilikle yapabileceği uygulama kinin dağıtmaktı. Türkiye'de sıtma mücadelesi hakkında araştırma yapan Fatih Tuğluoğlu'nun aktardığına göre;

1924'te İstanbul Bakteriyoloji hanesinde bir kurs tertip edilerek burada yetişen elemanlarla Sıhhat Vekâleti ilk önce Ankara, Afyon ve Adana mıntıkalarında birer mücadele merkezi açmak suretiyle faaliyete başladı. Türkiye'de sıtma ile savaşın esasları 13 Mayıs 1926'da kabul edilen 839 sayılı kanunla ortaya kondu. Buna göre kabul edilen kanuna göre mücadele üç temel alanda yürütüldü; Kanlarında parazit bulunan hastaları tedavi etmek, sıtmalı hastaları sıtmayı yaymamaları için sıtma mikrobu taşıyan anofellerden uzak tutmak, anofellerin üremelerine mâni olmak ve bataklıkları kurutmak. Bu amaçla Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti bünyesinde sıtma için yapılanmaya gidildi ve Adana Sıtma Enstitüsü, sıtma mücadelesi için araştırmaların yapıldığı ve eğitim verildiği bir merkez oldu. Mücadele Merkezlerinin sayısı artırıldı.⁹⁹

1937 yılına kadar sıtma mücadele merkezlerinin sayısı 16'ya çıkarıldı.¹⁰⁰ 13 Mayıs 1926 yılında Sıtma Mücadelesi Kanunu'nun çıkarılması ile ise hastalıkla mücadelede yeni bir döneme girildi. Bu kanunla hastalıkla mücadele yöntemi yasal bir programda belirlenmiş oldu. Buna göre sağlık bakanlığının sıtma mıntıkası olduğunu ilan ettiği yerlerde sıtma mücadelesinde özgü heyetler kurulacaktı. Sıtma mücadelesinde yer alacak enstitü, dispanser, hastane ve laboratuvarlarda görev yapacak sağlık

⁹⁶ <https://hsgm.saglik.gov.tr/tr/zoootikvektorel-sitma>, E.t.18.02.2020.

⁹⁷ https://www.tbmm.gov.tr/tarihce/aturk_konusma/1d4yy.htm, E.t. 18.02.2020

⁹⁸ TBMM ZC 1935, 240.

⁹⁹ Tuğluoğlu 2008, 355

¹⁰⁰ A.g.e.

personeline hastalıkla ilgili kurslar verilecekti. Hastalıkla mücadelede esas yetkiye sahip olan kurum Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye olmakla beraber, vekâletin talebi ile diğer kamu kurumlarından hizmet alınabilecekti. Yine kanunun üçüncü maddesine göre sıtma mıntıklarında alım gücünden yoksun kişilere devlet ücretsiz ilaç ve kinin verecekti. Sıtma mücadele heyetince tespit edilen mesafelerde sivrisineklerin üremesine sebep olan su birikintilerine sebep olmak yasaklanmıştı. Yasada sıtmayı engellemek üzere lağım suları, havuzlar ve su birikintileri ile ilgili de düzenlemeler de yapılmıştı.¹⁰¹ Yirmi bir maddeden oluşan yasanın çıkarılması ve uygulamaya konulması sıtma mücadelesinde başarıyı sağlamak adına önemli bir gelişme görülebilir. Bu tür yasal önlemlerin alınmasında etkili olan Refik Saydam, bundan sonraki süreçte yasanın uygulanması konusunda harekete geçmişti.

Refik Saydam'ın aktardığı bilgilere göre; 1927 yılında sıtma mücadelesi 5 asıl mıntıka 2 tali mıntıka olmak üzere 7 mıntıkada verilmekteydi Mücadelede Ankara, Adana, Aydın, Konya ve Burdur asıl mıntıklar olarak değerlendirilirken Samsun ve Kocaeli bölgesi ise tali mıntıka olarak seçilmişti.¹⁰² 1927 yılında meclisteki görüşmelerde Sıtma hastalığı ile mücadele için 400.000 liralık bir bütçe ayrılmıştı.¹⁰³ 1933 yılında ise 926.056 liralık bütçe ayrılmıştı.¹⁰⁴ 1935 yılında 914.076 lira idi.¹⁰⁵ 1937 yılında sıtma mücadele masrafı 1100000 lira olarak kabul edilmişti.¹⁰⁶ 1939'da ise bu rakam 1.383.000 olarak belirlenmişti.¹⁰⁷

Sıtma Mücadelesi Kanunu'ndan sonra 1930 yılında çıkarılan Umumi Hıfzıssıhha Kanunu'nda sıtma mücadelesi yer almıştı. Bu kanuna göre sıtma hastalığı görünen yerlerin ihbarı mecburi sayılmış, belediye ve askeri makamların hastalıkla mücadele konusundaki yükümlülükleri belirtilmişti.¹⁰⁸

Yine Cumhuriyet döneminde Türkiye'de yayınlanan Ülkü mecmuasının 1933 yılındaki dokuzuncu sayısında da sıtma hastalığı ile mücadele konusunda çarpıcı bilgiler verilmiştir. Buna göre;

Sıtma mücadelesi kanun Anadolu'da sıtmadan titreyen, sararan ve dalaklanan millete bir şifa eskiri gibi tesir etmiş oldu. Yıllar, asırlardan beri milletin en amansız bu derdini bilen anlayan olmamıştı. Memleketin hemen her tarafını saran bu afetten milletin kanı kurumuş, nesli tükenmiş ve ocağı sönmüş bulunuyordu.

Bugün on seneye yakın bir zamandan beri sıtma mıntıklarında açılan savaş zaferlerle nihayet bulmak üzeredir. Afetin hışmından kurtulan köylerde şimdiden çocuk ölümleri azalmış ve neslin çoğalmaya ve yıllarca refah ve saadet görmeyen halkın yüzü gülmeye başlamıştır. Sadece bu mıntıklarda çalışan doktorların sayısı 90 ve küçük sıhhat memurlarınınki ise 313 bulunuyor.

Bu mıntıklarda iki milyonu geçen nüfusun 1.677.908 kişisi doktorlar tarafından muayene edilmiş, bunlardan dalaklı ve sıtmalı olan yarım milyon kişi tedaviye alınmıştır.¹⁰⁹

Ülkü mecmuasında aktarılan diğer bilgilere göre; devlet 1933 yılına kadar hastalığı tedavi etmekte kullanılan kinini halka ücretsiz olarak dağıtmıştı. Yaklaşık 30.000 kilo ücretsiz dağıtılırken Ziraat Bankası aracılığıyla 10.000 kilo satılmıştı. Bu faaliyetlerin dışında toprak ıslahları yapılarak hastalığı insana yayan sivrisineklerin üremesi engellenmeye çalışılmıştı. 143.465.578 metre murabbı bataklık kurutulmuş, 387.101 metre uzunluğunda kanal açılmıştı. Anadolu'da 3756 kasaba ve köyde yaşayan halk sıtma hastalığı konusunda devletin koruması altına girmişti.¹¹⁰

1935 yılına gelindiğinde 88 kazada 2416000 kişinin bulunduğu mıntıkada sıtmaya karşı mücadele verilmişti. Hastalıkla mücadelenin kolay olmayacağını belirten Dr. Refik Saydam, mücadelenin kısa vadede sonuçlanmayacağına, istenilen aşamaya uzun bir zaman diliminde gelineceğine dikkat çekmişti. Mücadelede iktisadi önemi büyük olan ve nüfus olarak yoğun olan bölgeler öncelikli olacaktır. Sıtmayla baş etme konusunda 1935 yılına gelince kadar oldukça yol alınmıştı. Örneğin Ankara'da önceden 500 kilo kinin dağıtılırken 1935 yılında bu sayısı 50 kiloya düşmüştü.¹¹¹ Ancak

¹⁰¹ Sıtma Mücadelesi Kanunu için bkz. Resmî Ceride, S.384, 29.05.1926.

¹⁰² TBMM ZC 1927, 72.

¹⁰³ TBMM ZC 1927, 75.

¹⁰⁴ TBMM ZC 1933, 128.

¹⁰⁵ TBMM ZC 1935, 246.

¹⁰⁶ TBMM ZC 1937, 238.

¹⁰⁷ TBMM ZC 1939, 239.

¹⁰⁸ Umumi Hıfzıssıhha Kanunu, Resmî Ceride, S.1489,6 Mayıs 1930, s.8900

¹⁰⁹ Ülkü 1933, 255

¹¹⁰ A.g.e., s.256.

¹¹¹ TBMM ZC 1935, 241

iklim şartlarına bağlı olarak sıtma vakalarında dönem dönem artış görülüyordu. 1936 yılında yağışların erken olması nedeniyle Adana, Aydın gibi bölgelerde sıtma vakaları çok görülmüştü. Bu tür durumlarda Sıhhiye Vekâleti hastaları tedavi etmenin en öncelikli iş olduğunu vurgulamıştı. Hastalığı tedavi için kullanılan kinin maddesinin ihtiyaçlar dahilinde bulundurulmasına ve devlet görevlilerinin hastalığın görüldüğü mıntikalara ihtiyaca göre kinin dağıtılmasına ehemmiyet verilmişti. Aynı zamanda hastalığı önlemenin en iyi yolu bataklıkların kurutulması idi. Türkiye’de nehirlerin beslediği arazilerin bir kısmı bataklık halindeydi. Bataklıkların kurutulması uzun vadeli bir iş olsa da hastalığı yayan sineklerin yok edilmiş olması ve arazilerin işlenebilir bir hale getirilmesi ülke için sevindirici bir neticeyi doğuracaktı.¹¹²

Ülke yönetimi, toplum sağlığını koruma ve geliştirmek için yasa koymak ve uygulamak için sürekli çalışma halinde olmuştur. Bu yasal çalışmalardan bir tanesi de sıtmanın tedavisinde kullanılacak ilaçlarla ilgiliydi. 7 Haziran 1935 yılında Sıtma ve Frengi İlaçları İçin Kanun çıkarılmıştı. Bu kanun her iki hastalığın tedavisinde kullanılan ilaçları ülkeye sokmak, yapmak ve yaptırmak yetkisi, yani tekeli Türkiye Kızılay Cemiyeti’ne verilmişti. Kanunda, monopol altına alınan ilaçlardan Kızılay Cemiyeti’nden başkalarına gelenlerinin gümrükten geçişine izin verilmeyeceği kararlaştırılmıştı. Söz konusu ilaçların fiyatlarını ise Kızılay Cemiyeti ile Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı belirleyecekti.¹¹³ Bu yasa ile devlet, sıtma ve frengiyi tedavi eden ilaçlar konusunda kendisini otokontrol mekanizması olarak görmüştür. Cumhuriyet Dönemi’nde devletin sıtma hastalığını engellemek ve halk sağlığını iyi hale getirmek için yasa yapımı bir süreklilik arz etmiştir.

24 Ağustos 1935 tarihinde, Sıtma ve Frengi İlaçları Kanunu’na ek olarak bir kararname yayınlanmıştır. İcra Vekilleri Heyeti tarafından yayınlanan 3177 sayılı kararnameye göre; sülfat dö kinin tannat dö kinin ve valeryanat dö kinin adlı ilaçlar da sıtma mücadelesinde kullanılacak ilaçlar listesine girmiştir. İlaç listesinin genişletilmesi ve yeni mücadele yöntemlerinin kullanılması, hastalığın inkişafını engellemek adına önemli adımlardır.¹¹⁴

Toplum sağlığını tehdit eden sıtma hastalığına karşı alınan önlemlerden biri de; 11 Haziran 1936 yılında çıkarılan 3039 numaralı *Çeltik Ekimi Kanunu*’dur. Kanunda, çeltik ekimi yapılan ve yapılacak olan yerlerde Çeltik Komisyonu kurulması maddesi yer almıştı. Çeltik komisyonunda, sıtma mücadele başkanı veya hekiminin de yer alması kararlaştırılmıştı. Sıtma hastalığının en yaygın görüldüğü yerlerden bir tanesi de çeltik ekiminin yapıldığı yerlerdi. Çeltik, sulak arazide ekildiği ve yetiştiği için bu alanlarda sivrisinekler daha kolay üreyebiliyor ve sıtma hastalığı bölgede daha yaygın bir şekilde görülebiliyordu. Bu nedenle 1936 yılında çıkarılan bu kanunla devlet, çeltik ekimi konusunda yeni kurallar ve cezalar meydana getirmiş ve sıtma hastalığını bu yolla azaltmak istemişti. Çeltik ekiminin yapıldığı yerdeki su kullanımları yeni yasal şartlar, izinlere bağlanmıştı. Yeni oluşturulan sulama yöntem ve kuralları ile sıtma hastalığının önüne geçmek ve halkın sıhhati korumak istenmişti. Aynı kanunda çeltikte çalışan işçilerin çalışma koşullarını iyileştirecek ve onların sıtmaya yakalanma riskini azaltacak, tedavisini sağlayacak yeni esaslar ortaya konmuştu.¹¹⁵

1939 yılında TBMM’de Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti bütçesi tartışılırken milletvekilleri sıtma ile ilgili gözlemlerini açıklamışlardı. Bu açıklamalardan anladığımız Vekâletin büyük gayretlerine rağmen mücadele mutlak bir başarıya ulaşamamıştı. Samsun Milletvekili Meliha Ulaş, hükümetin mücadele ettiğini, kanallar açtığını, bataklıkları kuruttuğunu ifade ederken bu mücadelelerin büyük sıtma hadiselerini engellemekte yetersiz kaldıklarına vurgu yapmıştı. “Sıtma halâ nüfusumuzu tahrir ediyor, kemiriyor” diyen Meliha Ulaş, memlekette sıtmaya müsait çok mıntika olduğunu, daha önemli ve ciddi önlemlerin alınması gerektiğini anlatmıştı. Ulaş’ın verdiği bilgilere göre Samsun’un Çarşamba kazasındaki okullarda çocuklar sıtmadan inlemekte, yardım istemekteydi. Hatta kazadaki çocukların %50-70’i sıtmalıydı.¹¹⁶ Diğer vekillerden Dr. Münir (Soykam), TBMM’de sıtma hastalığına karşı mücadelede izlenecek yolları anlatmıştı. Ona göre; sıhhi teşkilat köylere kadar gitmeli ve kan alıp gerekli muayeneyi yapmalıydı. Hasta olanlar tedavi edilmeliydi. Diğer taraftan sıtma parazitini yayan sivrisineklerle de mücadele edilmeliydi. Dr. Münir, halkın hastalıkla ilgili yanlış ve

¹¹² TBMM ZC 1937, 231-233.

¹¹³ Sıtma ve Frengi İlaçları İçin Kanun, Resmî Gazete, No.3029, 15.06.1935.

¹¹⁴Mustafayev 2019,1125.

¹¹⁵ Çeltik Ekimi Kanunu için bkz., Resmî Gazete, No.3337, 23.06.1936.

¹¹⁶ TBMM ZC 1939, 225-226.

eksik bilgiye sahip olmasının ciddi sonuçlar doğurduğunu ifade etmişti. Halk hastalığının ölümcül olmadığını düşünmekteydi. Fakat Dr. Münir, hastalığın çeşitli evrelerinin olduğuna ve en son evrede özellikle çocukların ölümüne sebep olduğuna dikkat çekmekteydi. Dr. Münir hastalıkla ilgili şu ifadeleri kullanarak durumun vahametini dile getirmişti:

Bunun birkaç devresi vardır. Hatta halk buna ehemmiyet bile vermez. Hâlbuki devresini tamamladıktan sonra bilhassa küçük çocukları yatırır ve alıp götürür. Hatta anasına, babasına sorarsanız ayakta idi, geziyordu, yattı, bir müddet sonra eceli ile öldü derler. Bunun tesiri daha çok küçükler üzerindedir. Birçok çocuklarımızın ölmesine ve bu suretle nüfusumuzun azalmasına bilhassa sebep olan en büyük amil sıttadır. Mücadele başladıktan sonra çocuk ölümü azalmıştır. Hatta muhtarlar bana bizzat köyde, sizin gelerek, çocuklarımızı muayene ve tedaviye başladığımız günden beri çocuklarımız ölmüyor diye hükümete şükranlarını bildirdiler.¹¹⁷

Dr. Münir 1939 yılına kadarki mücadele sonucunda çocuk ölümlerinin azaldığını, sıtma ilaçlarının kullanımı ile de köylünün bedenlen daha güçlendiğini ve çalışma kabiliyeti kazandığını da dile getirmişti. Fakat ona göre hastalık tamamen önlenememiş değildi. Bunun en önemli sebebi ise ziraî su anarşisi idi.¹¹⁸

1939 yılına gelindiğinde sıtma mücadelesi konusunda önemli çalışmalar yapılmasına rağmen hastalık tam olarak bitirilememişti. Dönemin Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekili Dr. Hulusi Alataş, TBMM'de 1939 yılına kadar ki çalışmalarından söz ederken 32 vilayette 17 mücadele mıntıkasında faaliyet gösterdiklerini, 4283 köye yayıldıklarını, 2.514.282 kişinin kontrol altında olduğunu ifade etmişti. 1938 yılında 789.192 kişi tedavi altına alınmış, 1939'da halka ücretsiz olarak 9,5 ton kinin dağıtılmıştı. Alataş, 1939 yılında birçok yerde mücadele teşkilatı kurulması gerekirken eldeki imkânların yetersizliğinden bunu gerçekleştiremediklerini de ifade etmişti.¹¹⁹

Çiçek

Çiçek hastalığı özellikle küçük yaşlardaki çocuklarda görülen, temas ve damlacık yoluyla bulaşan, iki türü olan bulaşıcı bir hastalıktır.¹²⁰ Hastalığın belirtisi genellikle ateş, ciltte döküntü, karı ağrısı ve kusmadır. Variola virüsünün sebep olduğu bu hastalık, bulaşıcı olmasının yanı sıra öldürücüdür de. Hastalığın tedavisinde çiçek aşısı kullanılmaktadır.¹²¹ Çiçek aşısı, vaccinia virüsünden elde edilen canlı bir aşıdır. Uygulandıktan sonra 10 yıl koruyucu özelliği vardır. Çiçek hastalığı 14-15.yüzyıldan itibaren bilinen ve dünyada salgın olarak görülen bir hastalıktır.¹²²

Türkiye'de Kurtuluş Savaşı yıllarında çiçek hastalığı hem ordu hem de halk arasında yaygın olarak görülmekteydi. Çiçek aşısı ise o dönemde sadece İstanbul'da üretilmekteydi. Ankara hükümeti İstanbul'daki aşı müessesesinden aşı istediğinde, müesseseden "aşığı size değil yalnız makamı sadaretin tayin ettiği valiler isterse göndeririz" cevabını almıştı. Böyle bir muameleye maruz kalan Cumhuriyet yönetimi ileriki yıllarda aşı sorununu çözmüş hatta 1939 yılında Çin'de tifo ve kolera salgınını öğrendiğinde oraya aşı göndermişti.¹²³

Çiçek aşısı, Türkiye'de İstanbul ve Sivas Hıfzıssıhha Müesseselerinde üretilmekteydi. 1925 yılında İstanbul'daki üretim miktarı 2.821.328, Sivas'ta 449.265 idi. 1926 yılında 9 aylık periyotta İstanbul'da 1.882.868, Sivas'ta 401.370 çiçek aşısı üretilmişti.¹²⁴ 1925 ve 1926 yıllarında yapılan aşuların etkisi görülmeye başlamış ve büyük bir çiçek salgını görülmemişti.¹²⁵

1929 yılında Ortadoğu'da çiçek hastalığı salgını yaşanmıştı. 1929 yılındaki gazete haberlerinde Irak'ta 20 günde 100 kişinin bu hastalıktan hayatını kaybettiği yazılmıştı.¹²⁶ 1930 yılında ise Suriye'de hüküm süren çiçek hastalığı hükümetin bütün tedbirlere rağmen Mardin, Cebelibereket ve Antep vilayetlerine kadar yayılmıştı. Mıntıkaya 12 sıhhiye memuru gönderilmiş ve 29.538 kişiye aşı yapılmıştı.¹²⁷

¹¹⁷ A.g.e.,229

¹¹⁸ A.g.e., 230.

¹¹⁹ A.g.e.,231.

¹²⁰ Akın 2001,337-344

¹²¹ <http://gek.org.tr/gekmeneuczdetay.php?height=500&width=800&sec=2&id=18> , E.t.24.03.2020

¹²² Alkoy,246-247.

¹²³ TBMM ZC 1939, 227.

¹²⁴ TBMM ZC 1927, 73.

¹²⁵ Bkz. A.g.e.

¹²⁶ Akşam 1929, 6 Mart, 3.

¹²⁷ Akşam 1930, 18 Şubat, 2.

Dönemin gazeteleri hastalıkla ilgili toplumu bilinçlendirmeye çalışmışlardı. Gazeteler, okullarda çocukların aşılandığını ve aşı sayısının artırılmasının hastalığın çoğaldığına bir işaret olmadığını, çiçek aşısının muafiyet süresinin 4 yıl olduğu ve hastalığın giderek azaldığını yazmışlardı.¹²⁸

1931 yılında Akşam Gazetesi'nde "Tıbbi Müsahabe" başlığı altında yazılar yazan Dr. Ekrem Emin, çiçek aşısı bulunmadan önce hastalığın oldukça bulaşıcı ve tehlikeli olduğunu ifade etmişti. Ona göre, Avrupa'da aşının uygulanması sonucunda hastalık, yok denecek düzeye inmişti. Ancak hastalık Şark memleketlerinde, Balkan yarımadasında sıklıkla görülmekteydi. Hastalık gayri medeni memleketleri halen kasıp kavurmaktaydı. Çiçek aşısını bulan Edward Jenner'in 1791 yılında aşığı ilk defa tatbik ettiğini söyleyen Dr. Ekrem Emin, aşı uygulanmadan önce Almanya'da hastalıktan yılda 60-70 bin kişinin telef olduğunu ifade etmişti. Dr. Ekrem Emin, aşı olanın hastalığı hafif geçirdiğini, muafiyeti sağlayana kadar 4 yılda bir aşı olunması gerektiği, çiçekli bir hasta ile temas eden, mahallesinde çiçek hastalığı olanların aşılınması gerektiğini ifade etmişti. Dr. Ekrem Emin, hastalık ve aşı ilgili açıklama yaparken dikkat çekici bir tutumu da anlatmıştı. Tifo gibi tehlikeli bir hastalığın aşısından kaçanlar çiçek aşısını isteyerek yaptırmaktaydılar. Ona göre; bunun nedeni aşının etkisi değil, tifoya göre çiçek hastalığının yüzde bıraktığı kötü izler, güzelliğin bozulması ve kör olma ihtimaliydi. Dr. Ekrem'e göre; aşılar planlı bir şekilde yapılırsa hastalık zamanla yok olacaktı.¹²⁹

Toplum sağlığını korumak adına çiçek hastalığının görüldüğü yerlerde okullar tatil edilmişti. Örneğin 1932 yılında Trabzon'da hastalığın görülmesi üzerine okullar 10 gün tatil edilmişti.¹³⁰ Sonradan hastalığın Gümüşhane'den Trabzon'a sirayet ettiği anlaşılmış, memleket genelinde aşılama yapıp bazı yerlerde ise karantina uygulanmıştı.¹³¹ Hatta hastalık koyunlara da geçmişti. Yaklaşık bir ay içerisinde ise alınan önlemler neticesinde hastalık hafiflemişti.¹³² Aralık 1932 yılında İran'da çiçek salgını baş göstermiş 422 vaka olmuş 258 kişi hayatını kaybetmişti.¹³³ 1933 yılında ise gazete haberlerinden anladığımızı göre bazı yerlerde çiçek aşısına ehemmiyet verilmemiş bu nedenle hastalık görülmüştü. Bu nedenle Sıhhiye Vekâleti, halkın aşıya ehemmiyet vermesi konusunda tamim vermişti.¹³⁴ Sıhhiye Vekâleti çiçek hastalığının görüldüğü yerlere hemen müdahale etmekteydi. Mesela, 1934 yılında İzmir, Sungurluk'ta çiçek hastalığı görülmüş, hastalığın İzmir geneline yayılmaması için tedbirler almış ve kentte 30 koldan aşı tatbiki yapılmıştı.¹³⁵

1935 yılında Mardin Kızıltepe ve çevre köylerinde çiçek hastalığı görülmüştü. Bu hastalık bu bölgeye Türkiye'nin güneydeki komşularından geçmiş, yapılan mücadele ve alınan tedbirler sayesinde çocukların çoğu sıhhatlerine kavuşmuştu.¹³⁶

Cumhuriyet iktidarı halk sağlığını korumak için gerekli olan tüm önlemleri almada oldukça kararlıydı. İktidar, uluslararası ilişkilerini düzenlerken salgın hastalıklar meselesini de dikkate almıştı. Mesela 20 Temmuz 1936 yılında imzalanan Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin 22. Maddesi Türkiye'ye çiçek ve bazı bulaşıcı hastalıkların girişini engellemek üzere hazırlanmıştı. Buna göre;

İçinde veba, kolera, sarıhumma, lekelihumma vakaları veya çiçek hastalığı zuhur eden veyahut yedi gündün beri zuhur etmiş bulunan harp gemileri ve kezalik bulaşık bir limanı beş kere 24 saatten az bir müddetten beri terk etmiş bulunan gemiler, boğazları karantina altında geçmeye ve boğazların bulaştırılmasına mahal bırakmamak için gemide mevcut vesait ile lazım gelen tahaffuz tedbirlerini almaya mecburdurlar.¹³⁷

Devletin çiçek hastalığı konusundaki diğer desteği de aşı araştırma ve geliştirme konusunda olmuştu. Devletin İstanbul'da kurduğu Hıfzıssıhha Enstitüsü'nde verem, kuduz ve çiçek hastalığını önlemeye yönelik aşılar üretilmiş, geliştirilmişti. Söz konusu kurumda çalışan Dr. Abdülkadir Çilesiz, tavşan ve danalardan aşılar üretmekte ve böylece salgın hastalıklara karşı mücadelede topluma ve devlete destek vermekteydi.¹³⁸ 1925 yılında toplam 854.750 tane aşı yapan devlet, bu sayıyı 1937 yılında 1.672.048'e

¹²⁸ Akşam 1931, 19 Mart, 3.

¹²⁹ Emin 1931, 6.

¹³⁰ Akşam 1932, 21 Kanun-ı Sani, 2.

¹³¹ Akşam 1932, 22 Kanun-ı Sani, 2.

¹³² Akşam 1932, 2 Şubat, 2

¹³³ Son Posta 1932, 15 Kanun-ı Evvel, 5

¹³⁴ Akşam 1933, 16 Teşrin-i Sani, 1.

¹³⁵ Akşam 1934, 6 Şubat, 5.

¹³⁶ Ulus 1935, 6 Kanun-ı Sani, 3.

¹³⁷ Ulus 1936, 20 Temmuz, 5.

¹³⁸ Ulus 1940, 30 Aralık, 5.

yükseltmişti.¹³⁹ 1930 yılında çıkarılan Umumi Hıfzıssıhha Kanunu ile Türkiye'deki her ferдин aşılınması mecburiyeti getirilmişti. Kanuna göre; otuz yaşına kadar olan her bireyin beş senede bir tekrar aşılınması gerekmekteydi. Aynı kanunda doğan her çocuğun ise ilk dört ay içinde aşılınması gerektiği yazılıydı. Umumi Hıfzıssıhha Kanunu çiçek hastalığını önleme ve yok etmede oldukça etkili maddeler içermişti.¹⁴⁰ Ülke yönetimi 1940'lara gelinceye kadar çiçek hastalığı konusunda oldukça kararlı davranarak gerek aşı uygulamaları gerekse karantinalar oluşturarak toplum sağlığını tesis etmeye çalışmıştır.

Kızıl

“Kızıl hastalığı strep boğaz enfeksiyonu olan hastalarda gelişebilen ve sıklıkla çocukları etkileyen bir boğaz enfeksiyon hastalığıdır. Genellikle yüksek ateş ve boğaz ağrısının eşlik ettiği, parlak kırmızı bir döküntü karakterizedir. Kızıl hastalığı, ağırlıklı olarak 5-15 yaş arasındaki çocukları etkiler”.¹⁴¹ Kızıl hastalığı Türkiye'de ilk defa 1923 yılında Ankara'da görülmüştü. Hastalık kısa sürede yetişkinlere de geçerek salgın haline dönüşmüştü.¹⁴² Dr. Refik Saydam'ın TBMM'de verdiği bilgidен anladığımız kadarıyla, 1925 ve 1926 yıllarında kızıl hastalığı 3 muntıkada görülmüştü. Balıkesir, Afyonkarahisar ve Edirne'dir. Buralarda bu hastalıktan ölenlerin oranı %10'u geçmemişti. Ölüm oranının %10'u geçmemesindeki sebep halkın bu hastalığın zararlarının farkında olması neticesiyle sağlam çocuklarla hasta çocukların birbirleriyle olan temasını kesmesi olarak görülmüştü.¹⁴³

1929 yılında hastalık Konya, Ankara ve Kastamonu'da görülmüş ve köylerdeki 1 ve 12 yaşlarındaki çocuklara mecburi aşılar uygulanmıştı.¹⁴⁴ Aynı yıl Ankara'da çocuk bakım ve doğumevlerinde tedbir olarak ta kızıl aşısı uygulanmıştı.¹⁴⁵ Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti, Ankara'da kızıl hastalığının 1929 yılında birkaç ay boyunca yoğun olarak görüldüğünü, hastalığın salgın şeklinde olmadığını belirten ve halkı aşuya teşvik eden gazete ilanları yayınlamıştır.¹⁴⁶ 1929 yılının sonu 1930 yılının başında kızıl hastalığı ile mücadele iyi seyretmişti. Hastalık en çok 1928 yılında görülmüştü. 1929'da görülen hastalık dönemin Sağlık Bakanlığı'nın çalışmaları ile giderek azalmıştı. 1930 yılında gazetelerde yer alan haberlere göre yeni yılın ilk ayında Ankara'da hastalık görülmemişti. 5'er dozdan oluşmak üzere binlerce kişiye aşı yapılmış ve iyi neticeleri görülmüştü.¹⁴⁷ Fakat 1932 yılında hastalık bu defa İstanbul'da görülmüş ve şehirde aşılama yapılmıştı.¹⁴⁸ Dönemin Sağlık Bakanlığı hastalıkla mücadele için Ankara'da Keçiören ve Hamamönü'nde Kızıl Hastalığı Aşı İstasyonları kurmuştu. Fakat halkın buna pek rağbet etmediği ya da bir kere aşılının diğer dozlar için gelmediği aktarılmıştı.¹⁴⁹ 1934 yılında da hastalık görülmüş dönemin Sağlık Bakanlığı hemen tedbirler almıştı.¹⁵⁰

Kızıl hastalığının görüldüğü okullar tedbir olarak eğitimlerine ara vermekteydiler. Mesela 1938 yılında Ankara'da okullar kızıl hastalığı nedeniyle yaklaşık 20 gün tatil edilmişti.¹⁵¹ 1940 yılında gazetelerin sağlık köşelerinde yazılan yazılardan bir tanesinde kızıl hastalığının mikrobunun burun kanalıyla vücuda girdiği ve hastalığın ilk belirtisinin boğaz enfeksiyonu olduğu belirtilmişti.¹⁵²

1923 yılından 1940 yılına kadarki zaman diliminde Kızıl hastalığının Türkiye'de görüldüğü yerlerde hastalığa karşı kararlı bir biçimde mücadele verilmişti. Mücadelede en iyi yöntem aşı uygulaması olarak görülmüştü. 1928'de birinci aşı ile aşılınan kişi sayısı 7.124 iken bunun giderek arttığını görmekteyiz. Ülkede birinci aşı yapılan kişi miktarlarına baktığımızda 1929'da 21.524, 1930 yılında

¹³⁹ Cumhuriyet Halk Partisi On Beşinci Yıl Kitabı 1938, 389.

¹⁴⁰ Resmî Gazete, 6 Mayıs 1930, S.1489, s.8900

¹⁴¹ <https://www.medicalpark.com.tr/kizil-hastaligi/hg-2097>, E.t.02.04.2020.

¹⁴² Tekir 2019, 419.

¹⁴³ TBMM ZC 1927, 73.

¹⁴⁴ Hakimiyyet-i Milliye 1929, 10 Şubat, 4.

¹⁴⁵ Hakimiyyet-i Milliye 1929, 14 Şubat, 1.

¹⁴⁶ Hakimiyyet-i Milliye 1929, 24 Şubat, 5.

¹⁴⁷ Hakimiyyet-i Milliye 1930, 1 Şubat, 2.

¹⁴⁸ Hakimiyyet-i Milliye 1932, 18 Kasım, 2.

¹⁴⁹ Hakimiyyet-i Milliye 1932, 9 Aralık, 4.

¹⁵⁰ Kurun 1934, 26 İkinci Kanun, 3.

¹⁵¹ Ulus 1938, 26 Şubat, 2.

¹⁵² Ulus 1940, 19 Ekim, 5.

25.551, 1931 yılında 5.234, 1932 yılında 31.818, 1933 yılında 32.814, 1934'te 409,1935 yılında 14.137, 1936 yılında 3.036, 1937 yılında 1.640 olduğunu görmekteyiz.¹⁵³

Diğer Bulaşıcı Hastalıklar

Tifo, difteri, kızıl gibi hastalıklar da cumhuriyet yönetiminin uğraştığı salgın hastalıklardan idi.

Difteri, *Corynebacterium diphtheriae* adlı mikro organizmanın boğaz, burun, göz ve deriye yerleşmesiyle ortaya çıkan ciddi sonuçlara, ölümlere yol açabilen bir hastalıktır. Halk arasında kuşpalazı olarak bilinen enfeksiyonun bulaşmasında hastalar ve taşıyıcılar rol oynamaktadır. Hasta bireyler bakteriyi, öksürürken, hapşırırken ya da konuşurken oluşturdukları damlacıklar aracılığı ile doğrudan ya da sekresyonları ile kirlenmiş eşyaları ile dolaylı olarak çevreye yayabilirler.¹⁵⁴

Ölümcül sonuçları olan hastalık en çok çocuk hayatını tehlikeye atmaktaydı. Hastalığın kötü sonuçlar doğurabileceğinin farkında olan dönemin sağlık bakanlığı hastalığa karşı tedbir ve tedavi uygulamalarına başlamıştı. Serum ve aşı dağıtımları yapılmıştı. Örneğin 1925 yılında Sivas ve İstanbul Hıfzıssıhha kurumlarından memlekete 73 kilo serum dağıtılmıştı.¹⁵⁵ Hastalığın salgın halini alması 1929 yılındadır. Türkiye’de 1929 yılından itibaren difteri salgını görülmeye başlandı. Konya’da başlayan salgına karşı alınan ilk tedbir çocukları aşılama oldu.¹⁵⁶ 1930 yılında Konya ve İstanbul’da salgın olmuştu. İstanbul’da difteri ve kızıl hastalığı vaka sayısı oldukça fazlaydı.¹⁵⁷

Gazetelerin sağlık köşelerinde dönemin doktorları halkı bilinçlendirecek şekilde yazılarına yer vermişlerdi. Örneğin 1929 yılında *Akşam* gazetesinde yazılar yazan Dr. Ekrem Emin, “çocuklarımızı difteri hastalığından kurtaralım” başlığı ile halkın hastalıkla baş etme yolları, annelerin çocuğun hastalığını nasıl tespit edeceği anlatmıştı. Serum, aşı uygulamaları ve hijyen kuralları hakkında bilgiler vermişti.¹⁵⁸ Dr. Ekrem Emin, yazısında hastalık hakkında şu ifadeleri kullanmıştı: “Difteri hastalığı eskiden bir şehre girdi mi ne kadar çocuk varsa alır götürür... Bugün elde mevcut kuvvetli serumu, erken tatbik edilmek şartıyla, hastalığın fenalığını tamamıyla imha etmiştir”.¹⁵⁹ 1929 yılından 1938’e kadar ki zaman diliminde hastalık Türkiye’nin farklı şehirlerinde görülmeye devam etti. Serum ve aşı uygulamalarıyla hastalığın salgın hale gelmesinin önüne geçilmeye çalışıldı. 1930 ile 1936 yılları arasında 3'er doz şeklinde difteri aşısı uygulandı. Bu tarihler arasında 1.doz aşı yapılan insan sayısı 58.785 idi.¹⁶⁰ 1935 yılında Ankara’daki çocuklarda difteri-kuşpalazı vakaları artış gösterdiği için gazetelerde halkı uyarıcı nitelikte haberlere yer verilmişti. Ankara Belediyesi, hastalığın yayılmasına engel olmak için 2 yaşına kadar olan çocuklara aşı yapılması kararını vermişti. 6 yaşından küçük olan çocuklar şehrin 4 merkezindeki aşı istasyonlarında aşılanırken, diğerleri ise okullarda aşılanmıştı.¹⁶¹ Aynı yıl İstanbul’da da aşılamalar yapılmıştı.¹⁶² İstanbul’da sıhhiye müdürü aşı istasyonlarına halkın ilgisi az olduğu ve hastalığın yeteri kadar önemsenmediğini ifade etmişti.¹⁶³

Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren toplum sağlığını etkileyen bir diğer hastalık tifodur.

Diğer adı enterik ateş olan tifo; kirli içme-kullanma suları ve temiz olmayan yiyeceklerle bulaşan, genellikle yaz ve sonbahar aylarında salgın şeklinde de görülebilen, ilerleyen durumlarda kalp, beyin, böbrek, akciğer, karaciğer, göz ve kulak sinirlerini etkileyebilen bulaşıcı bir hastalıktır. Sularla, gıdalarla bulaşabilen hastalıktır. İnsandan insana ve hayvandan insana bulaşabilen bir hastalık türüdür. Kaynağı bilinmeyen, kontamine suların içilmesi ve kullanılması, insan ve hayvan atıklarının uygun biçimde bertaraf edilmemesi ve bunların kaynak sularına karışması, içme ve kullanma sularının yeterince klorlanmaması, kirli sebze ve meyve, salmonella taşıyan ve iyi pişmemiş et, yumurta, süt ürünleri hastalığın insana bulaşmasına sebep olmaktadır.¹⁶⁴

¹⁵³ Cumhuriyet Halk Partisi On Beşinci Yıl Kitabı 1938, 386.

¹⁵⁴ <https://asi.saglik.gov.tr/liste/2-difteri-ku%C5%9Fpalaz%C4%B1-hastal%C4%B1%C4%9F%C4%B1-nedir.html>, E.T.17.04.2020.

¹⁵⁵ TBMM ZC 1927, 73.

¹⁵⁶ *Tekir* 2019, 425.

¹⁵⁷ *Akşam* 1930, 15 Mart, 3

¹⁵⁸ *Akşam* 1929, 26 Kanun-u Evvel, 6.

¹⁵⁹ *Akşam* 1930, 7 *Teşrin-i Evvel*, 6.

¹⁶⁰ Cumhuriyet Halk Partisi On Beşinci Yıl Kitabı 1938, 385.

¹⁶¹ *Ulus* 1935, 21 Şubat, 3.

¹⁶² *Ulus* 1935, 26 Şubat, 3.

¹⁶³ *Ulus* 1935, 27 Şubat, 3.

¹⁶⁴ <https://www.sagligim.gov.tr/bulasici-hastaliklar/liste/684-tifo-nedir.html>, E.T. 30.04.2020

Cumhuriyetin ilk yıllarından beri Türkiye’de tifo hastalığının önüne geçilmesi, salgın haline gelmemesi ve tedavisi için çalışılmıştı. Gazetelerin sağlık köşelerinde doktorların yazı veya radyo konferanslarına yer verilmişti. Doktorlar halkı tifo ve diğer bulaşıcı hastalıklar hakkında bilinçlendirmekteydi. Bu yayınlardan birinde Ankara bölgesi sıtma savaş laboratuvarı şefi Dr. Mithat Hayri, sineklerin tifoyu bulaştırmada çok büyük bir rol oynadığına işaret etmekteydi. Ona göre; bir tifo salgınında bir sinek 30.000 mikrop bırakmaktaydı. Bu nedenle sineklerle mücadelenin hastalığı önlemedeki yerinin önemine vurgu yapmakta ve halkı bilinçlendirmekteydi.¹⁶⁵ Tifo salgınlarını önlemek için halkı aşılama en iyi yöntemlerden bir tanesiydi. 1934 yılında Aydın’da 4458 tifo aşısı uygulanmıştı.¹⁶⁶ 1935 yılında Bulgaristan’da Tifo salgın haline dönüşmüş ve can kayıpları olmuştu.¹⁶⁷ Böyle bir salgının Türkiye’de de görülmesinden endişe duyulmaktaydı. Aynı yıl İstanbul’daki vaka sayısı 12 idi.¹⁶⁸ Dönemin gazetelerinde tifo hastalığının görülmesinde köylülerin oluşturduğu göletlerdeki temiz olmayan suların kullanımı ve gübrelerin üstünün açık tutulmasının etkili olduğu ifade edilmişti.¹⁶⁹ İstanbul’da vilayet meclisi tifo salgınına karşı çeşitli tedbirler kararlaştırmıştı. Lağım suları ile sulanan bostanların kapatılması, sebzelerin imhası ve sahiplerinin cezalandırılması kararı alınmıştı.¹⁷⁰ 1937 yılında İstanbul’da tifo vakaları görülmüştü. Fakat bu vakalar büyük bir salgın halinde olmamıştı. Hastalığı önlemek adına en önemli tedbirlerin belediyeler ve valilikler tarafından alınması gerekiyordu. Özellikle su ve lağım tesisatının fenni bir şekilde sokulması hastalığı önleme konusunda alınacak en faydalı tedbirler idi. Dönemin Sağlık Bakanı Refik Saydam, verdiği demeçlerde halka şehir sularında fenni tesisatının önemini anlatarak, belediye ve valiliklerin bu konuda dikkatini çekiyordu. Bakanlık ise vaka görüldüğü zaman aşılama yaparak hastalığın salgına dönüşmesini engellemeye çalışmıştı.¹⁷¹ 1940 yılında kadar başta İstanbul olmak üzere diğer kentlerde de yaz aylarından sonbaharın sonuna kadar tifo vakaları görülmüştü. Ama Sağlık Bakanlığı, belediyeler ve valiliklerin çalışmaları ile hastalığın büyük salgına dönüşmesi engellenmişti.

Sonuç

Türkiye Cumhuriyeti kurulduğu ilk yıldan itibaren sağlık politikalarını, tesis ettiği Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye Vekâleti aracılığı ile yürüttü. Vekâlet, toplum sağlığını iyi bir duruma getirmek için işe öncelikle bulaşıcı hastalıklardan başladı. Toplum sağlığı politikalarının temel ilkelerinin büyük kısmı bulaşıcı hastalıkları engellemek ile ilgiliydi. Bu dönemde verem, frengi, sıtma, trahom, çiçek, sıtma, tifo, difteri, kızıl gibi hastalıklar halk arasında yaygın olarak görülmekteydi. Söz konusu hastalıklar hem toplum hayatını hem de devlet düzenini olumsuz yönde etkilemekteydi. Türkiye Cumhuriyeti yönetimi sağlıklı bireylerden oluşan zengin bir nüfus yaratma amacındaydı. Bunlar sağlandığı takdirde ülke iktisadi açıdan da iyi hale gelebilirdi. Bu nedenle dönemin sağlık bakanlığı, bulaşıcı hastalıklara karşı bir savaş başlattı. Sürdürülen mücadelede öncelikle bulaşıcı hastalıklara karşı tedavi yöntemleri geliştirilecek, ilaçlar üretilecek ve satın alınacak, halk yapılan propagandayla bilinçlendirilecek, devlet ücretsiz tedavi sistemini geliştirecekti. Ülkenin mali kaynakları el verdikçe gerekli tıbbi malzeme temin edilecekti. Toplum sağlığının temini için hastanın doktora ulaşamadığı kırsal bölgelere seyyar sağlık görevlileri gönderilecekti. Sağlık Bakanlığı yaptığı propaganda ve verdiği eğitimlerle halkın güvenini kazanmaya hem de sağlık alışkanlıklarını değiştirmeye çalıştı. Bunların yanı sıra bulaşıcı hastalıkları engellemek için gerekli olan yasal düzenlemeler yapıldı.

Dr. Refik Saydam, Sağlık Bakanlığı yaptığı zaman diliminde toplum sağlığını temin etme amacıyla bulaşıcı hastalıklara karşı büyük bir mücadele yürüttü. Öncelikli olarak salgın hastalıklara yakalananlar tedavi edildi. Sonra hastalıkların tamamen ortadan kaldırılması için ilaç, aşı ve tedaviler uyguladı. Refik Saydam ülkenin bulaşıcı hastalıklardan arınması için programlı bir çalışma yaptı. Söz

¹⁶⁵ Ulus 1935,30 Temmuz,2.

¹⁶⁶ Ulus 1935, 1 Ağustos, 5.

¹⁶⁷ Ulus 1935,28 Eylül, 4.

¹⁶⁸ Ulus 1935, , 22 Ağustos, 3.

¹⁶⁹ Ulus 1935, 3 Ekim, 2.

¹⁷⁰ Ulus 1935, 13 Kasım,3.

¹⁷¹ Ulus 1937, 29 Haziran, 1-5.

konusu hastalıkları meclisin gündeminde tutarak çözüm arayışına girişmişti. TBMM'deki vekiller hastalıklar ile ilgili fikir alışverişinde bulundular ve yapılan toplantılarda hastalıklara karşı yeterli bütçenin çıkarılması için çaba sarf ettiler.

Devlet bulaşıcı hastalıklardan olan frengiyi engellemek için 1930 yılında fuhuşla mücadele talimatnamesi, 1933 yılında Fuhuşla ve Fuhuş Yüzünden Bulaşan Zührevi Hastalıklarla Mücadele Nizamnamesi yayınlandı. Kadınların jinekolojik muayenesini sağlamak için bunun önündeki taassup yok edilmek istendi. Yapılan düzenlemelerle frengi olanların muayenesi, tedavisi zorunlu ve ücretsiz hale getirildi. Frengide kullanılan neosalvarsan gibi ilaçlar ücretsiz olarak seyyar hekimler aracılığı ile halka dağıtıldı. 1938 yılında Frengi Tedavisi Talimatnamesi yayınlandı. Ülke kuruluşundan itibaren bu hastalıkla mücadele edildi. Frengi hastalığını tamamen ortadan kaldırmak mümkün olmasa bile 1940 yılına gelinceye kadar hastalığı önleme ve kontrol altına almada büyük bir başarı sağlandı.

Türkiye Cumhuriyeti kurulduğu yıllardan itibaren verem hastalığı ile sürekli savaşım içinde oldu. Çok sayıda insanın ölümüne sebep olan ve nesli tehdit eden bu hastalıkla mücadele çok kararlı bir şekilde yürütüldü. İzmir Verem Mücadele Cemiyeti, İstanbul Verem Mücadelesi Cemiyeti gibi kuruluşlar yaptıkları propaganda ve verdikleri eğitimlerle halkı hastalık konusunda aydınlattılar. Film gösterileri, afişler, seyyar müzelerle halkı hastalık konusunda bilinçlendirdiler. Refik Saydam'ın çalışmaları neticesinde İstanbul Heybeliada'da Verem Sanatoryumu yapıldı. Hastalar bu Sanatoryumda tedavi edildiler. Bununla birlikte ülkenin çeşitli yerlerinde açılan dispanserlerde veremliler muayene ve tedavi edildi. Okullarda okutulan neşriyatlarda hastalık konusunda çocuklar bilinçlendirilmeye çalışıldı. Devlet, veremi önlemek adına ücretsiz aşılama yaptı. Sıhhat Merkezleri, Süt ve Mektep Çocukları Bakım Evleri de veremle mücadelede oldukça fayda gösterdiler.

Toplum sağlığını tehdit eden diğer bir hastalı olan trahomu önlemek için Refik Saydam öncelikle yurttan araştırmalar yaptırdı. II. Milli Türk Tıp Kongresi'nde ortaya konulan görüşler sonucunda hastalıkla mücadele başladı. Trahomla mücadelede için hastalığın yaygın olduğu yerlerde hastane ve dispanserler açıldı. Ücretsiz muayene ve tedaviler gerçekleştirildi. Gezici sağlık görevlileri Anadolu'yu gezip insanlara ilaç dağıttılar. Bu mücadele için meclis ise mali kaynak yaratmaya çalıştı.

Sıtma hastalığı ile mücadele ise zor bir süreci oluşturdu. Devlet hastalığı tedavi için Ziraat Bankası aracılığıyla kinin satışı yaptı. Gücü olmayanlara ise ücretsiz verildi. Hastalığı yok etmek için çevresel şartlar düzenlenmeye çalışıldı. Arazi kurutma ve arazi islahları yapıldı. Dönemin sağlık bakanlığı hastalıkla ilgili eğitim verdikleri elemanları sıtma mücadele merkezlerine gönderdi. 1926 yılında Sıtma Mücadelesi Kanunu'nun içeriğinin uygulanmaya konulması ile hastalıkla mücadelede önemli yol katedildi. Hastalığa etki eden lağım suları, havuzlar ve su birikintileri ile ilgili düzenlemeler yapıldı. 1935 yılında Sıtma ve Frengi İlaçları İçin Kanun çıkarılarak ilaç temini için yasal düzenleme sağlandı. 1936'da Çeltik Ekimi Kanunu ile ortaya konulan esaslardan bazıları hastalığa sebep olan faktörleri engellemeye yönelikti.

Çiçek, kızıl, tifo, dizanteri gibi bulaşıcı hastalıkları da engellemek ve yok etmek böylece toplum sağlığını en iyi şekilde tesis etmek için çalışmalar yapıldı. Bu hastalıklara karşı devlet serum ve aşı uygulamaları yapmış ve hastalar tedavi edilmişti. Hastalıkların önüne geçilmesi, salgın haline gelmemesi için faaliyetler yapıldı. Aşılar üretildi, ülkenin çeşitli yerlerinde aşı istasyonları kurularak halk aşılandı. Fakat halkın aşılarla karşı önyargısı ve aşı olmadaki isteksizliği devletin toplum sağlık politikalarıyla uyuşmuyordu. Özellikle mekteplerde çocukları aşılama hastalığı önlemek için en önemli adım sayıldı. Hastalıklara karşı tedbirlerin alınmasında belediyeler ve valiliklere görevler verildi. Tifo ve dizanteriyi önlemek için su ve lağım tesisatının fenni bir şekle sokulması için yerel yönetimler tarafından çalışmalar yapıldı. 1930 yılında çıkarılan Umumi Hıfzıssıhha Kanunu ise tüm bulaşıcı hastalıkları engellemek için oldukça detaylı düşünülmüş bir yasa olarak uygulanmaya konuldu.

Cumhuriyet yönetimi toplum sağlığını korumak ve salgın hastalıkların yurt dışından Türkiye'ye girişini engellemek için birtakım düzenlemeler yaptı. Yabancı devletlerden Türkiye'ye gelen göçmenler sağlık kontrollerinden geçirilmekteydi. Yapılan uygulamalarla bulaşıcı hastalıkların göç yoluyla ülkeye gelmesi engellenmekteydi. Örneğin 1936 yılında Bulgaristan ve Romanya'dan

Türkiye'ye göçmen iskânı yapılmıştı. Bu süreçte dönemin Sağlık Bakanı Refik Saydam, Türkiye'ye gelen göçmenlerin sistemli bir biçimde sağlık kontrollerini yaptırmış ve yerleştirmişti. Göçmenler önce Tuzla Limanı'na indirilmekte, kişilere sıhhi temizlik yapılmakta, eşyaları etüvden geçirilerek dezenfekte edilmekte, sâri hastalıklar uzmanları tarafından sağlık kontrolleri yapılmakta, tifo ve çiçek aşılı uygulanmaktaydı. Kafilerde özellikle uyuz, frengi, malarya gibi hastalıkların olup olmadığı tespit için muayeneye tabi tutulmaktaydılar. İçlerinde hasta olan varsa revire veya Haydarpaşa Hastanesi'ne gönderilmekteydi.¹⁷²

Toplum sağlığını koruma ve bulaşıcı hastalıklarla mücadelede Halkevleri'nin de katkıları olmuştu. Örneğin 1936 yılında Ankara Halkevi köycülük komitesi üyeleri Ankara'nın köylerini gezerek muayeneler gerçekleştirip, ilaç dağıtmış, halkı salgın hastalıklar konusunda bilinçlendirme amacıyla sıhhi filmler göstermişlerdi.¹⁷³ 1937 yılında Sıhhat ve İctimai Muavenet Bakanlığı köylerde sıhhi ve terbiyevi konular üzerinde propaganda yapmak için sinema makineleri getirtmişti. Yurt dışından getirilen sıhhi filmlerin yanı sıra Türkiye'de sıhhi filmlerin yapılması kararlaştırmıştı. Bununla birlikte salgın hastalıklardan korunma usullerini gösteren broşürler basılmış halka ücretsiz dağıtılmıştı. Ayrıca bulaşıcı hastalıklarla ilgili levhalar yaptırılmış, okullara ve halkın görebileceği çeşitli yerlere asılarak halkın konuya ilgisi çekilmişti.¹⁷⁴

1920 ile 1940 yılları arasındaki toplum sağlığı politikalarında en önemli yeri bulaşıcı hastalıklar oluşturdu. Bu süreçte bulaşıcı hastalıkları kontrol altına almak ve önlemek için birtakım faaliyetler gösterildi. Yasal düzenlemeler yaparak, sağlık personeli yetiştirerek, tedavi merkezleri, dispanserler, sanatoryumlar açarak, serum ilaç ve aşı temin edip ücretsiz olarak dağıtarak halkın sağlığı temin edilmek istendi. Cumhuriyet Dönemi'nde bulaşıcı hastalıklara karşı politikaların üretilip, uygulanmasıyla günümüzdeki toplum sağlığı düzeni olumu yönde etkilendi. Günümüzde bulaşıcı hastalıkların nadir olarak görülmesinde Cumhuriyet Dönemi'ndeki toplum sağlığı politikalarının rolü büyüktür.

¹⁷² Ulus 1936, 29 Mayıs,1-2.

¹⁷³ Ulus 1936, 8 Eylül, 2.

¹⁷⁴ Ulus 1937,14 Nisan, 2.

Kaynakça**Resmi Yayınlar**

- (1336, 2 Mayıs). TBMM ZC, C.1, İ.9, 185.
 (1336, 3 Mayıs). TBMM ZC, C.2, İ.10, 198.
 (1336, 9 Mayıs). TBMM ZC, C.1, İ.13, 241.
 (1336, 26 Aralık). TBMM ZC, D.I, C.7, İ.1, 33- 35-36-45.
 (1337, 1 Kasım). TBMM ZC, D.I, C.7, İ.I, 116.
 (1340, 19 Şubat). TBMM ZC, D.II, C.6, İ.I, 123-124
 (1927, 11 Nisan). TBMM ZC, D.II, C.31, İ.IV, 72-73-75.
 (1933, 17 Mayıs). TBMM ZC, D.IV, C.15, İ.2,127-28
 (1935, 25 Mayıs). TBMM ZC, D.V, C.8, 29. İnikad,240, 241,242-246
 (1939, 24 Mayıs). TBMM ZC, D.VI, C.II, 16. İnikad, 225,226,227-239
 (1937, 25 Mayıs). TBMM ZC, D.V, C.18, İ.2, 64. İnikad, 231-233-236-238.
 (1937, 24 Mayıs). TBMM ZC, D.VI, C.2, 16.İnikad, 239.
 (1340, 18 Mart). TBMM ZC, D.II, C.7/1, İ.15, 681-686.
 (1932, 11 Nisan). TBMM ZC, D.IV, C.7, İ.I, 8.
 (1337, 5 Şubat). TBMM ZC, D.I, C.VIII, İ.I, 84-89.
 TC. Resmî Gazete. (6 Mayıs 1930). Umumî Hıfzıssıhha Kanunu, S.1489, 8900-8895-8910.
 TC. Resmî Gazete, (23 Teşrin-i Sani 1933). S.2560, 3237-3248.
 TC. Resmî Gazete. (6 Teşrin-i Evvel 1934). S.2821, 4381-4388.
 TC. Resmî Gazete. (15 Haziran 1935). S.3029, 5331
 TC. Resmî Gazete. (7 Mart 1337). Frenginin Men ve Tahdid-i Sirayeti Hakkında Kanun, No.5
 TC. Resmî Gazete. (29 Mayıs 1926). Sıtma Mücadelesi Kanunu. S.384.
 TC. Resmî Gazete. (15 Haziran 1935). Sıtma ve Frengi İlaçları İçin Kanun. No.3029.
 TC. Resmî Gazete. (6 Mayıs 1930). Umumi Hıfzıssıhha Kanunu. S.1489, 8900,8901.
 TC. Resmî Gazete. (23 Haziran 1936). Çeltik Ekimi Kanunu. No.3337.
 Millet Meclisi Tutanak Dergisi. (1922, 1 Mart). D.I, C.18, 2.
 Millet Meclisi Tutanak Dergisi. (1925,1 Kasım). D.II, C.19, 7.
 Millet Meclisi Tutanak Dergisi. (1924, 1 Kasım). D.II, C.10, 1.

Gazeteler

- Görülecek Bir Eser: Sağlık Sergisi. (1935,13 İlkteşrin). Ulus, 6.
 Karasineklerden Korunalım. (1935, 30 Temmuz). Ulus, 2.
 Fuhuşla Yeni Bir Şekilde Mücadeleye Başlanıyor. (1930, 29 Nisan). Vakit, 3.
 Sâri Hastalıklar. (1930, 18 Şubat). Akşam, 2.
 Çiçek Aşısı- Hastalık Azdır, Aşı Bir İhtiyat Tedbiridir. (1931,19 Mart). Akşam, 3.
 Ekrem Emin. (1931, 7 Nisan). Tıbbi Müsahabe. Akşam, 6.
 Ekrem Emin, (1930, 7 Teşrin-i Evvel). Tıbbi muhasebe- Tababetin Yürüdüğü Yol. Akşam, 6.
 Tiryakioğlu, S. (1940, 30 Aralık). Seromların Mikropların Meydan Muharebesi Yaptığı Saha. Ulus,5.
 G.A., (1940, 19 Ekim). Burnunuza Sağlık. Ulus,5
 (1930, 7 Şubat). Akşam,1.
 (1938, 28 Nisan). Akşam, 6.
 (1930, 3 Nisan). Akşam, 1-2.
 (1930, 29 Nisan). Akşam, 3.
 (1933, 29 Birinci Kanun). Vakit, 3.
 (1929, 6 Mart). Akşam, 3
 (1932, 21 Kanunun-ı Sani). Akşam, 2
 (1932, 22 Kanunun-ı Sani). Akşam, 2
 (1932, 2 Şubat). Akşam, 2
 (1932, 15 Kanun-ı Evvel). Son Posta, 5
 (1933, 16 Teşrin-i Sani). Akşam,1.

- (1934, 6 Şubat). Akşam, 5.
(1935, 6 Kanun-ı Sani). Ulus, 3.
(1936, 20 Temmuz). Ulus, 5.
(1930, 15 Mart). Akşam, 3.
(1929, 26 Kanunu Evvel). Akşam, 6.
(1935, 21 Şubat). Ulus, 3.
(1935, 26 Şubat). Ulus, 3.
(1935, 27 Şubat). Ulus, 3.
(1935, 1 Ağustos). Ulus, 5.
(1935, 22 Ağustos). Ulus, 3.
(1935, 13 Kasım). Ulus, 3.
(1937, 29 Haziran). Ulus, 1-5.
(1936, 29 Mayıs). Ulus, 1-2.
(1936, 8 Eylül). Ulus, 2.
(1937, 14 Nisan). Ulus, 2.
(1935, 28 Eylül). Ulus, 4.
(1935, 3 Ekim). Ulus, 2.
(1929, 10 Şubat). Hakimiyet-i Milliye, 4
(1929, 14 Şubat). Hakimiyet-i Milliye, 1
(1929, 24 Şubat). Hakimiyet-i Milliye, 5.
(1930, 1 Şubat). Hakimiyet-i Milliye, 2.
(1932, 18 Kasım). Hakimiyet-i Milliye, 2.
(1934, 26 İkinci Kanun). Kurun, 3.
(1938, 26 Şubat). Ulus, 2.

Telif Eserler

Acheson, D. (1988). Public Health in England: The Report of the Committee of Inquiry into the Future Development to the Public Health Function. London:HMSO.

Akın, L. (2001, 2 Nov). Çiçek Hastalığı, Smallpox, Weekly Epidemiological Record, No.44, 337-344.

Alkoy, S. (2003). Olası Biyolojik Silah Olarak Yeniden Gündeme Gelen Eski Hastalık:Çiçek, STED, C.12, S.7, 246-247.

Annelere ve Çocuklara Salnâme. (1927). Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti Yayını, İstanbul: Hamidiye, 83-87

Cumhuriyet Halk Partisi On Beşinci Yıl Kitabı. (1938, 22 Teşrin-i Sani): Cumhuriyet, .337-338

Cumhuriyetin Sağlık, Bakım ve Yardım İşleri. (1933, Birinci Teşrin). Ülkü, 9, II, 253-257.

Gürgeç, M. (2013). Cumhuriyetin İlk Yıllarında İzmir Veremle Mücadele Cemiyeti'nin Propaganda Faaliyetleri. İzmir Göğüs Hastanesi Dergisi, XXVII, 2, 139.

Herkese Nâfi Sağlık Öğütleri. (1924). İzmir Verem Mücadele Cemiyeti Neşriyatı, No:4, İstanbul: Ahmed İhsan.

Hot, İnci. (2003). Ülkemizde Trahom ile Mücadele. Türkiye Klinikleri Tıp Etiği- Hukuku-Tarihi Dergisi, XI, 22.

İkinci Milli Türk Tıp Kongresi. (1927,11 Teşrin-i Evvel). Birinci İnikad, 7-9.

Malkoç, E. (2018, Ağustos). Erken Cumhuriyet Döneminde Kucaklaşmayı Unutturan Hastalık Frengiyle Mücadele. Toplumsal Tarih, 296, 78-85.

Mustafayev, S. (2019). Cumhuriyet Dönemi'nde Sıtma ile Mücadele ve Yasal Düzenlemeler (1923-1946). Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, ,6/2, 1125.

Nuri Fehmi. (1927).Trahom. , İstanbul:Milli, 1.

Özer, S. (2014, Bahar). Türkiye’de Trahomla Mücadele (1925-1945). Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, 54,126-127.

Rasimoğlu, C. (2018, Ağustos). Verem İyi Olur Bir Hastalıktır. Cumhuriyetin İlk Yıllarında Verem Mücadelesi ve Siyaset. Toplumsal Tarih, 296, 51-52.

Tekir, S. (2019, Mayıs). Erken Cumhuriyet Dönemi Türkiye’de Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele (1923-1930). Türkiye Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, C.65, 419,425.

Temel, M. (1998). Birinci Dünya Savaşı ve Mütareke Yıllarında Türkiye Zührevi Hastalıklara Karşı Alınan Önlemler. İlmî Araştırmalar, Dil, Edebiyat, Tarih İncelemeleri, 6, İstanbul, 338-339

Tevfik Sağlam, Tevfik İsmail, İhsan Rifat. (1934). Tüberküloz,İstanbul: Şirketi Mürettibiye, 1.

Toprak, Z. (1987, Mart). İstanbul’da Fuhuş ve Zührevi Hastalıklar 1914-1933. Tarih ve Toplum, 39, 31-40.

Tuğluoğlu, F. (2008). Türkiye’de Sıtma Mücadelesi 1924-1950. Türkiye Parazitoloji Dergisi, 32/4, 355.

Umay, F. (1927, Şubat). Milli Facia: Çocuklarımız Yüzde Yetmiş Ölüyor. Gürbüz Türk Çocuğu Mecmuası, V, 2.

Yıldırım, N. (1985). Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Koruyucu Sağlık Uygulamaları. Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi, C.5, 1320-1338.

Yumuturuğ, S. (1988). Halk Sağlığı Ders Kitabı, Ankara: Ankara Üniversitesi Eczacılık Fakültesi, 6, 8.

Yusuf Kemal. (1929, Kanun-ı Evvel). Frenginin Nesillere Tesiri ve Muafiyet. Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti Sıhhiye Mecmuası, Ankara: Yenigün, V, 33, 1624-1627

Zeki Nasır. (1933, Şubat). Halk Sıhhati. Ülkü, S.1, 74

Dijital Kaynaklar

<http://gek.org.tr/gekmenueczdetay.php?height=500&width=800&sec=2&id=18> , e.t24.03.2020

<https://www.medicalpark.com.tr/kizil-hastaligi/hg-2097>, E.t.02.04.2020.

<https://www.publichealth.pitt.edu/careers/what-is-public-health> e.t.22.03.2019

<https://www.apha.org/what-is-public-health> 17.04.2019)

<https://www.sagligim.gov.tr/bulasici-hastaliklar/liste/684-tifo-nedir.html>, E.T. 30.04.2020

<https://www.toraks.org.tr/halk/News.aspx?detail=3504>, e.t.3.12.2019.

<https://www.who.int/about/who-we-are/constitution> e.t.26.03,2019

<https://asi.saglik.gov.tr/liste/2-difteri-ku%C5%9Fpalaz%C4%B1-hastal%C4%B1%C4%9F%C4%B1-nedir.html>, E.T.17.04.2020.

Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, TBMM Kanunlar Dergisi, C.2, Kanun No:491, 370.
https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc002/kanuntbmmc002/kanuntbmmc00200491.pdf